МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Видавничий дім «Гельветика» 2025

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, голова Правління ГО «Альянс відновлення України»

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі

Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кокорєв О. В. – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики, соціальних комунікацій та ІТ-права, Державний університет інтелектуальних технологій та зв'язку

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджиєв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, начальник науково-дослідної частини, Запорізький національний університет

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Яковлев Д. В. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: С2 «Політологія») відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол № 17 від 26 червня 2025 року

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 225 від 01.02.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-02644.

Мови видання: українська, англійська, німецька, польська.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2414-9616 (Print)
ISSN 2664-6013 (Online)

© Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вонсович С. Г., Кулик В. О.
Дефініювання поняття популізму в контексті західної політичної науки..... **9**

Мужеляк Ю. В.
Мовні засоби політичної маніпуляції: термінологічний аспект..... **15**

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Барабаш О. В.
Пріоритети без стратегії – «американська ойкумена» економічної доцільності та її латиноамериканська лакуна..... **21**

Баштанник О. В.
Конструювання інституціональних платформ реалізації управління як елементів посилення стійкості політичної системи..... **30**

Вовк С. О., Бадер А. В.
Когнітивна мобілізація суспільства: критичне мислення і національний бренд у протидії пропаганді..... **36**

Voichuk A. Yu.
The content and factors of political stability..... **42**

Марія Аугуста Гевара Вілья
Наукова дипломатія президента Еквадору Рафаеля Корреа Дельгадо як інструмент «м'якої сили»..... **48**

Іванов М. С.
Соціальна стратифікація сучасного українського суспільства та проблеми розбудови його демократичних засад..... **53**

Калюжна Ю. І.
Цифрова трансформація держави та цифрове громадянство: виклики та стратегії національної безпеки..... **60**

Кобильник В. В.
Консолідація «встановлених» демократій: траєкторії перебігу та виклики цифровізації..... **66**

Кохановський А. М.
Політична ресурсність збройних сил у тоталітарних державах..... **71**

Курганський С.
Від віче до цифрового протесту: етапи розвитку громадянського суспільства в Україні..... **77**

Новоскольцева Л. О.
Вплив міжнародних антикорупційних ініціатив на трансформацію національної політики запобігання корупції..... **87**

Орлянський В. С.
Опозиційні партії в умовах воєнного стану..... **95**

Осадчук І. Ю.
Особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Республіці Казахстан (2019–2024 рр.)..... **103**

Паталаха В. Ф.
Роль європейської ідентичності
в основних теоріях європейської інтеграції **109**

Постол О. Є.
Комунікаційно-інформаційний континуум
політичної системи **114**

Порощук Д. П.
Політична суб'єктність громадських організацій:
теоретичні підходи та емпіричні виміри функціонування **119**

Радіонова Л. О., Михайлова І. О.
Методологія дослідження
політичного лідерства сучасного міста **126**

Симисенко І. В.
Інституційна довіра як чинник впливу на трансформацію політичної участі
в сучасній Україні **132**

Ставченко С. В., Кремена В. І.
Партологія та цифрова політика:
основні контексти взаємодії **138**

Стецюк О. В., Проноза І. І.
Дезінформація та пропаганда як інструменти гібридної війни:
вплив на демократичні процеси та громадянську освіту **142**

Ульяненко К. В.
Інформаційна безпека як фактор формування національної стійкості України **148**

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Коноваленко Є. Л.
Український спорт у концептах зарубіжних медіа **154**

Костючков С. К.
Екзистенційна трагедія людини в тоталітарному суспільстві:
біополітичний (танатополітичний) вимір **161**

Левченко Л. О.
Особливості політичної міфотворчості
в сучасній Україні **166**

Томахів В. Я., Приймич А. П.
Невидимі війни чорного піару
в глобальному політичному контексті **172**

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Vinnykova N. A.
Global rivalry for artificial intelligence **177**

Войтович О. І.
Американо-британські відносини (2009–2013 рр.) **184**

Воротілова І. С.
Арктична безпека: міжнародні фактори стабільності
та виклики для регіональних акторів **192**

Глебов В. В.
Концептуальні засади зовнішньої політики Японії у XXI ст. **207**

Козловська Л. В.
Українсько-китайські відносини: відтінок української міграції та війни 2022–2025 рр.
в умовах агресії рф та глобального розвитку **214**

Маруховський О. О.
Особливості внутрішньої та зовнішньої політичної стратегії авторитарного режиму
Азербайджану під час російсько-української війни **222**

Петров П. Г.
Цифрові інструменти участі
як форма транскордонного політичного впливу **230**

Ростецька С. І., Наумкіна С. М.
Взаємини та вектори розвитку регіональної ідентичності і національної держави
в країнах Європи **235**

Синьковська Т. В.
Політичний лібералізм: еклектика свободи,
права на життя та взаємної відповідальності у сучасному суспільстві **239**

Тарасюк Ю. М., Відімська К. І., Шаглі Г. І.
Висвітлення тематики війни в Україні в турецькомовному дискурсі **244**

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Vonsovych S. G., Kulyk V. O.
Defining the concept of populism within the context of Western political science **9**

Muzheliak Yu. V.
Linguistic methods of political manipulation: a terminological aspect **15**

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Barabash O. V.
Priorities without strategy: the “American oikoumene” of economic expediency and its Latin American lacuna **21**

Bashtannyk O. V.
Designing institutional platforms of management implementation as elements for strengthening the stability of the political system **30**

Vovk S. O., Bader A. V.
Cognitive mobilization of society: critical thinking and national brand in countering propaganda **36**

Voichuk A. Yu.
The content and factors of political stability **42**

Maria Augusta Guevara Villa
Ecuadorian President Rafael Correa Delgado’s science diplomacy as an instrument of soft power **48**

Ivanov M. S.
Social stratification of contemporary Ukrainian society and the challenges of building its democratic foundations **53**

Kaliuzhna Yu. I.
Digital transformation of the state and digital citizenship: challenges and strategies for national security **60**

Kobylnyk V. V.
Consolidation of “established” democracies: trajectories of the course and challenges of digitalization **66**

Kokhanovskyi A. M.
Political resourcefulness of armed forces in totalitarian states **71**

Kurhanskyi S.
From veche to digital protest: stages of civil society development in Ukraine **77**

Novoskoltseva L. O.
The impact of international anti-corruption initiatives on the transformation of national anti-corruption policy **87**

Orlyanskyi V. S.
Opposition parties in martial law **95**

Osadchuk I. Yu.
Features of the functioning of the ruling elite in the atypical semi-presidential system of government in the Republic of Kazakhstan (2019–2024) **103**

Patalakha V. F.
The role of European identity in the main theories of European integration **109**

Postol O. Ye.
Communication and information continuum of the political system **114**

Poroschuk D. P.
Political subjectivity of public organizations: theoretical approaches and empirical dimensions of functioning **119**

Radionova L. O., Mykhailova I. O.
Methodology for researching political leadership in the modern city **126**

Symysenko I. V.
Institutional trust as a key factor influencing the transformation of political participation in contemporary Ukraine **132**

Stavchenko S. V., Kremena V. I.
Partyology and digital politics: main contexts of interaction **138**

Stetsiuk O. V., Pronoza I. I.
Disinformation and propaganda as tools of hybrid warfare: impact on democratic processes and civic education **142**

Ulianenko K. V.
Information security as a factor in shaping the national resilience of Ukraine **148**

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Konovalenko Ye. L.
The portrayal of Ukrainian sport in foreign media **154**

Kostiuchkov S. K.
The existential tragedy of man in a totalitarian society: the biopolitical (thanatopolitical) dimension **161**

Levchenko L. O.
Peculiarities of political mythmaking in modern Ukraine **166**

Tomakhiv V. Ya., Prijmych A. P.
Invisible black PR wars in the global political context **172**

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Vinnykova N. A.
Global rivalry for artificial intelligence **177**

Voytovych O. I.
The American-British relations (2009–2013) **184**

Vorotilova I. S.
Arctic security: international factors of stability and challenges for regional actors **192**

Glebov V. V.
Conceptual principles of Japan's foreign policy in the 21st century **207**

Kozlovska L. V.
Ukrainian-Chinese relations: the shade of Ukrainian migration and war 2022–2025 in the context of russian aggression and global development **214**

Marukhovskyi O. O.
Peculiarities of the internal and external political strategy of the authoritarian regime of Azerbaijan during the Russian-Ukrainian war **222**

Petrov P. H.
Digital participation tools as a form of cross-border political influence **230**

Rostetska S. I., Naumkina S. M.
Interactions and vectors of development of regional identity and national state in European countries **235**

Sinkovska T. V.
Political liberalism: eclecticism of freedom, the right to life and mutual responsibility in modern society **239**

Tarasiuk Yu. M., Vidimska K. I., Shagli A. I.
Representation of the war in Ukraine in Turkish – language discourse **244**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вонсович Сергій Геннадійович
Кулик Віталій Олександрович

Дефініювання поняття популізму в контексті західної політичної науки

УДК 32.01:321
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.1

Вонсович Сергій Геннадійович
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61,
Кам'янець-Подільський,
Хмельницька область, Україна
ORCID: 0000-0001-9657-0902

Кулик Віталій Олександрович
старший викладач кафедри політичних
технологій,
завідувач навчально-наукової
лабораторії протидії дезінформації
Юридичного інституту Київського
національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Берестейський, 54/1,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0005-0562-2233

У статті наголошується, що сучасні виклики створюють сприятливе середовище для поширення популізму, популістської політики, а в деяких випадках – для виникнення і успіху популістських партій. Це збігається з висновком, що популізм зазвичай виникає в умовах кризи. Представницька демократія не завжди здатна впоратися із цими викликами, що зумовлює черговий «авторитарний відкат». (Не)виконання зобов'язань(приклад команди президента Трампа) політичними акторами й нехтування етичними нормами сприяє поширенню нових форм популізму, який набуває особливих рис у контексті трансформацій сучасності. Пандемія COVID-19, повномасштабна військова агресія росії проти України та хаотизація внутрішньої і зовнішньої політики адміністрацією і самим президентом США Д. Трампом лише підсилили ці процеси. Сьогодні можна виділити декілька більш-менш чітко окреслених підходів до тлумачення категорії популізму, в рамках яких в основу його дефініції покладено різні аспекти цього феномену. Згідно з одним, популізм розуміється як насамперед специфічний дискурсивний стиль, різновид політичної аргументації (риторики), що ґрунтується на дихотомічному протиставленні того чи іншого соціально-політичного «добра» і «зла». За іншим, популізм пропонують вважати різновидом ідеології, а саме ідеологією з «розмитим», нечітким центром, яка здатна охоплювати елементи різних, навіть протилежних, у традиційній класифікації, ідеологічних систем. Ще один підхід полягає у розумінні популізму як політичної технології, основою якої є вплив на свідомість і поведінку громадян /виборців через обстоювання ілюзорно простих рішень складних проблем, апелюючи до емоцій, ніж до інтелекту масового учасника політичної дії. Зазначено, що дефініція популізму включає риторичний дискурс зі специфічним акцентом на «змові», апеляція до «справжніх», «істинних» цінностей народу, що розглядається як цілісна гомогенна спільнота. У популістських конструктах «народом» ніколи не є усе суспільство, а тільки певна його частина, зазвичай та чи інша більшість. Окремі дефініції популізму вагомою його рисою вважають вождизм, прагнення налагодити прямий контакт між лідером і масою. Ці підходи не виключають один одного. Тому популізм можна зрозуміти як політичний феномен, якому властиве поєднання кількох характеристик, які поодинці та різною мірою властиві чи не більшості учасників політичної боротьби, багатьом різним за сутністю політичним системам у минулому та і сьогодні.

Ключові слова: *політичний популізм, демократія, політична думка, маніпуляція, дефініції популізму, типологія популізму.*

Вступ. У сучасному дискурсі демократичних країн залишилося небагато місця для сумнівів у цінностях демократії та пов'язаних з нею політичних практик: виборів, референдумів, публічних обговорень. За останні роки у світовій політиці спостерігається зростання популізму, а також чимало проблем, пов'язаних із ним. Складність визначення популізму та його розуміння обговорюється науковцями, які вбачають у ньому загрозу демократичному врядуванню і фактор, що активно впливає на формування сучасної політики. Політика популізму може активно «переміщуватися» до законодавчої сфери, викликаючи хаос та руйнуючи усталені підвалини національних й міжнародних правових систем. Популізм багато в чому активував появу правих рухів у Європі сьогодні, що є особливо загрозливо перед виборами до Європейського парламенту, за результатами яких формуватиметься політика Євросоюзу щодо наших європейських прагнень. Небажання політичних акторів виконувати свої зобов'язання та дотримуватися норм етики призводить до розквіту політичного та інших видів популізму, який, завдяки суспільно-економічним та політичним трансформаціям сьогодення, набуває нових форм. Пандемія COVID-19, повномасштабна агресія росії проти України, руйнування світпорядку адміністрацією Д. Трампа лише прискорила та актуалізувала ці форми.

Актуальність проблеми. Усі складні виклики створюють зручне середовище для популістської політики та, у деяких випадках, сприяють виникненню та успіху популістських партій. Ці події збігаються з висновком, що популізм зазвичай виникає в рамках кризового сценарію. Поява популістських політичних партій та їхнє лідерство в демократичних суспільствах, а тим більше в державах з нестійкою демократією, зумовлює глибоку трансформації політичних еліт. Демократичний відкат через обрання політиків-популістів характеризу-

ється відсутністю послідовної та передбачуваної зміни політичних партій на чергових виборах. При цьому «популістське захоплення влади» не є революційним у тому сенсі, що воно руйнує панівний інституційний порядок. Саме демократичний інституційний порядок дозволяє популістам розпочати захоплення ключових інститутів і ресурсів держави. Тому аналіз дефініювання поняття популізму з різних точок зору є важливим для розуміння тих політичних процесів, які відбуваються у сучасному світовому порядку.

Мета та завдання дослідження полягає у виокремленні та трактуванні дефініцій популізму і його особливостей у західних політичних студіях в історико-політологічному дискурсі. Окреслена мета передбачає вирішення таких завдань: обґрунтувати та систематизувати теоретичні підходи дослідження феномену популізму; визначити основні засади проблематики популізму як політологічної категорії. Виходячи з мети статті, головним методом дослідження є метод порівняльного аналізу наукових робіт дослідників, які займалися тими чи тими аспектами заявленої теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику популізму студіювали у західній політичній думці І. Берлін, Г. Іонеску та Е. Геллнер, А. Валіцкі в контексті розвитку політичної системи. Важливою спробою узагальнюючого аналізу проявів популізму в європейській та світовій історії XIX–XX ст. стала праця М. Кенован. Глибокий аналіз існуючих підходів до інтерпретації популізму запропонували Н. Гідрон і Б. Боніковскі, К. Дейвікс. В останні роки на розвиток теоретичного бачення популізму вплинули праці К. Мадде, П. Таггарта, І. Мені та І. Сореля. Слід зазначити, що в сучасній науці порівняно мало міждисциплінарних досліджень, які б поєднували історичне та політологічне бачення цієї проблеми.

Результати дослідження. Зазначимо, що використання і тлумачення терміна «популізм» є складним та неоднозначним. Ця категорія утвердилася в понятійному апараті політології та історії за відсутності у науковому співтоваристві згоди щодо її хоча б дещо точної дефініції. Сьогодні спільним місцем практично усіх досліджень, автори яких так чи інакше досліджували тему популізму, є констатація змістовної розмитості відповідного терміна, його схильності «вислизати» з вербальних фіксаторів точного визначення. Насамперед варто, на наш погляд, назвати одну своєрідну рису категорії популізму: вона утвердилася у понятійному апараті політології та історії, тому що в науковому співтоваристві не було консенсусу щодо її хоча б відносно точної дефініції. Ілюстрацією стану справ можуть бути надто відмінні енциклопедичні та словникові визначення популізму Приміром, «Енциклопедія політичної думки» визначає його так: «Популізм – термін із широким спектром значень, який можна розділити на дві великі категорії: «аграрний популізм» – низка радикальних рухів і соціально-економічних доктрин, що виражають інтереси селян і дрібних фермерів, і «політичний популізм» – безліч взаємозв'язків, видів діяльності і прийомів, заснованих на звертанні до «народу»» [2, с. 293]. В енциклопедичному словнику-довіднику «Новітня політична лексика» популізм розглядається як «ідеологічно-спекулятивна орієнтація суб'єктів політики на політичні ідеї широких мас, що використовують незадоволення своїм життям та соціальним становищем» [1, с. 301].

Зазначимо, що у європейській та американській політичній науці дискусія щодо терміна «популізм» триває вже кілька десятиліть. Так, Ісайя Берлін виокремив визначальні риси популізму, до яких він відніс: ідеалізацію (сакралізацію) народу, що сприймається як особливий чи обраний, якому обов'язково щось загрожує; етатизм; одноосібне лідерство та віра в екстраординарні якості лідера; ксенофобію, расизм і/або антисемітизм, яким просякнутий цілий дискурсивний регістр популістів; просування образу «органічного суспільства», тобто економічної, соціальної та культурної гармонії; інтенсивне використання конспірологічних теорій; подібність з релігією та ностальгічний погляд на минуле; антиелітизм, спрямованість проти істеблішменту [4]. Усі названі тут характеристики, безперечно, властиві більшості популістським рухам і політичним силам.

Вагомий вплив на формування сучасного поля досліджень популізму мала розвідка М. Кенован. Політичний популізм вона поділила на чотири підтипи. Перший з них – «політична диктатура» (режим Х. Перона в Аргентині, багато інших латиноамериканських диктатур). Другий – «популістська демократія», яку розуміють як вимогу демократії прямої. Третій підтип, згідно з М. Кенован, це «реакційний популізм» – головно націоналістичний та/або расистський. Зрештою, ще один різновид популізму – «популізм політиків» або ж політичний стиль, основою якого є гра із амбівалентністю поняття «народ». У такому випадку політик-популіст вдається до конструювання категорії «народ», яка визначається як певна єдність поза та понад реальними й складними соціальними відмінностями. У реаліях деяких країн третього світу (африканських, приміром) може йтися і про однопартійне правління. Також М. Кенован припускає існування трьох кластерів популізму, які визначають на підставі деяких спільних рис названих типів, а саме: «популізм маленької людини», авторитарний популізм і революційний популізм. Спільне між ними – апеляція до народу та недовіра до еліт. Головний висновок М. Кенован полягає у тому, що термін «популізм» охоплює широке коло явищ, у яких немає однієї спільної серцевини, єдиний спосіб

дати собі раду з цим розмаїттям – певним способом їх класифікувати, побудувати таксономію популізму [3, с. 8].

На думку німецького політолога Ф. Декера популізму в ідеологічному плані притаманна амбівалентність, антиномічність. Новітній європейський популізм загалом тяжіє до правої ідеології. «Новим популістським правим» властивий етнічний і культурний партикуляризм; вони виступають проти ідей домінування чи дискримінації тих чи інших народів, але водночас і проти культурного та етнічного змішування. Ф. Декер визначив вождизм як найхарактернішу рису популізму. Він виокремив низку агітаційних прийомів, до яких вдаються популісти. Серед них: апеляції до здорового глузду; любов до радикальних гасел; протиставлення народу й еліт; створення образу ворогів; провокації та «зняття табу»; використання метафор, пов'язаних із біологізмом і насильством; емоції, залякування тощо. В популістській агітації «образи ворогів конструюють за допомогою персоніфікації – соціальні проблеми пов'язують з певними соціальними групами – і згадуючи «змовників». Зовнішнім ворогом зазвичай є іноземці (чужинці), внутрішнім – ті, хто сприяв їхньому проникненню у країну чи допустив його». Дослідник П. Таґґарт [11] вважає, що для популізму є характерним наявність універсальних рис, які дають змогу ідентифікувати його як певну політологічну категорію чи універсальний тип. Науковець виокремив ряд ознак популізму. Це: ворожість до представницької політики. За цього популізм здатний стати політичним рухом чи ідеологією лише тоді, коли представницькі інститути існують і функціонують; популісти завжди ідентифікують себе через поняття «сутності» або «центру » «глибинні землі» тощо. У популістському дискурсі ця «серцевина», за П. Таґґартом, це ідеалізована концепція спільноти, якій вони служать. Населення постає тут «народом»; популізму бракує стрижневих цінностей, тому він може додаватися до різних ідеологічних позицій: може бути і революційним, і консервативним, і лібертаріанським, і націоналістичним; популістські рухи процвітають у періоди криз. З цим дослідник пов'язав таку визначальну особливість популізму – недовговічність існування популістських рухів, які «втрачають обличчя», коли стають частиною тих структур, проти яких виступали. Звичайна висока персоналізованість популізму, що робить його таким «видовищним», зумовлює те, що він, за дотепним визначенням дослідника, має «термін придатності», який збігається з аналогічною властивістю лідера [10]; глибока залежність від певного національного та культурного контексту.

Розуміння популізму як певної форми ідеології характерне у розвідці К. Дейвікс. Вона наголошує на багатозначності терміна «народ» у популістській риториці; насправді для популіста «народ» може позначати майже кого завгодно. Апелюючи до «народу», популісти «хочуть створити гомогенне, по суті недиференційоване суспільство, яке виключає вольовим натиском усіх, хто до нього не належить. Проте у плюралістичній демократії управління країною – завжди справа численних меншин, різних соціальних груп. Відкрите суперництво у сполученні з готовністю до компромісу виключають можливість «тиранії більшості»; натомість популістське розуміння демократії містить у собі таку небезпеку.

Американські вчені Н. Гідрон та Б. Боніковскі визначають ще один дослідницький підхід до популізму, який концептуалізує його як політичну стратегію. У рамках цього підходу популізм можна розглядати як форму політичної організації, а також як форму політичної мобілізації [1, p. 39].

Важливим для окреслення сучасного розуміння популізму у політичній науці є аналіз науковцями його взаємодії з демократичною системою. Питання формулюють так: чи є популізм лише загрозою, чи силою, яка, у принципі, здатна скоригувати, навіть – вдосконалити демократичний лад. Дослідники виявили неоднозначність, амбівалентність впливу популістських сил на функціонування сучасних демократій. К. Мадде та К. Кальтвассер вважають, що популізм пов'язаний із демократією позитивно, адже сфокусований на репрезентації волі народу, що є стрижнем будь-якої демократичної системи. Серед позитивних ефектів популізму вони бачать його здатність представляти і мобілізовувати політично маргіналізовані групи, створювати «кроскласові» коаліції, наголошувати на демократичній відповідальності [7].

Проте (і на цьому погоджується очевидна більшість дослідників) популістське розуміння демократії як втілення у владних рішеннях волі більшості, входить у певну суперечність з тлумаченням демократії як системи, що є поєднанням мажоритарного принципу із механізмом стримувань і противаг, гарантій основних громадянських і політичних прав та свобод. Відтак популізм може бути і загрозою, і корективом демократії. На думку К. Мадде та С. Кальтвассера, підсумковий ефект популізму залежить від того, чи є та чи інша демократична система консолідованою, чи ні, а також від того, в опозиції при владі перебувають популісти. У консолідованих демократіях популісти чи в опозиції мають невеликий позитивний вплив на демократію, а у владі загалом мало впливають на неї. Натомість у нестабільних демократіях популісти в опозиції можуть бути корективом для демократії, а при владі мати сильний негативний вплив.

Впливовий сьогодні підхід до аналізу поняття популізму полягає у тлумаченні його як дискурсивного стилю. Йдеться про те, що популізм не

є ідеологією, але є характеристикою політичного мовлення, способом політичного вираження, який застосовують політики різних, навіть і протилежних поглядів, прибічники різних ідеологічних систем. Такий підхід підтримує, наприклад, американський дослідник М. Казін [6]. Ключова риса популізму як дискурсивного стилю – намагання представити політичне суперництво як «маніхейське» протиборство темряви та світла, намагання створити дихотомічну картину суспільства, що нібито складається з наділених усіма чеснотами «нас» та ворожих і винних у різних гріхах «їх», чужих, інших. З таким формулюванням питання категорія «популізм / популістський» набуває певного кількісного виміру. Відтак, усі «звичайні» люди мають спільний інтерес у своїй опозиції щодо еліти. Звертаючись до народу, популісти розмивають класові відмінності, об'єднуючи всіх людей в одну однорідну категорію. Популісти хочуть обійти, на їх думку, непрозору та складну політику пошуку консенсусу через заходи прямої демократії, такі як референдуми, народні ініціативи та плебісцити. Так само популізм іноді асоціюється не тільки з неґативом щодо еліти, а й з неґативом щодо конкретних соціальних груп через ексклюзіонізм – політичну ідеологію та практику виключення певних соціальних груп із суспільного життя з метою захисту колективної ідентичності «справжніх» людей від ворогів. Це можуть бути іммігранти, безробітні, люди іншої релігії чи раси. Щоб підкреслити свою риторику про антиелітизм та/або виключення, популісти часто заявляють про небезпечну кризу – політичну, культурну або економічну. Відтак популісти стверджують, що політичний вплив, культурна ідентичність або економічне становище звичайних людей перебувають під великою загрозою, отже, вони мають бути терміново захищені [8, p. 575].

Не погоджуючись із трактуванням популізму як лише дискурсивного стилю, частина науковців обстоює його розуміння як специфічної форми ідеології. Водночас це визначення застосовують також для позначення певного дискурсу, який сприяє позаідеологічним політичним акторам завойовувати електорат під час виборів [9]. Та все ж К. Мадде наполягає, що популізм – це специфічна ідеологія, яка вважає суспільство розділеним на дві однорідні всередині та антагоністичні одна щодо одної групи – «народ» та «еліту». Однак, на відміну від, скажімо, соціалізму чи лібералізму, популізм не виглядає витонченим та послідовним. Популізм, визначений таким чином, передбачає дві протилежності: елітизм і плюралізм. Елітизм наполягає на тому, щоб політика була вираженням поглядів моральної еліти, а не аморальної решти людей. Плюралізм, з іншого боку, відкидає тезу про однорідність як популізму, так і елітизму, розглядаючи суспільство як неоднорідну сукупність груп та індивідів із часто принципово різними поглядами та побажаннями [7, p. 544]. У рамках такого підходу нідерландський дослідник К. Мадде визначив популізм як ідеологію з розмитим (нечітким, слабким) центром, що розглядає суспільство як таке, що у кінцевому підсумку розділене на дві однорідні та антагоністичні групи «чистий народ» проти «корумпованої еліти», і яка доводить, що політика має бути вираженням спільної волі народу. У такій дефініції поняття «ідеологія з розмитим центром» охоплює ідеологічні комплекси (сукупності ідей, положень), які відповідей на всі головні соціально-політичні питання не дають. Це відрізняє їх від більш розвинутих, із потужною традицією, світоглядних систем – лібералізму, соціалізму та ін. Відтак популізм може змішуватися з будь-якою (чи, принаймні, багатьма) з них.

Висновки. Таким чином, популізм стає все більш поширеним у пере-хідних і кризових суспільствах, спираючись при цьому на масову свідомість низки соціальних груп, які дезорієнтовані внаслідок соціальних, економічних, політичних факторів, які призводять до загальної нестабільності у суспільстві, погіршення економічного та соціального рівня життя. У західних, усталених суспільствах глобалізація спричинила деіндустріалізацію, інформатизацію та зміну культурних цінностей та стереотипів. Зміни на ринку праці, масова імміграція та мультикультуралізм призвели до зниження соціального статусу нижчого та робітничого класів та сприяли посиленню соціальної депривації цих соціальних верств. Як наслідок – зростання популістських орієнтацій та підтримка популістських партій правого ґатунку. Натомість у посткомуністичних країнах Центрально-Східній Європи крім викликів ґлобалізації додалися питання корупції та реґуляції економіки. Це викликало активізацію переважно лівопопулістських політичних акторів. Отже, зумовлене культурними чинниками зростання підтримки популізму в розвинених суспільствах виводить цей феномен у правий фланґ і, відповідно, – правий популізм. Натомість у менш розвинених країнах, де не лише ґлобалізація була причиною економічної депривації, підтримка популізму зумовлюється як культурними чинниками й відповідною правопопулістською риторикою, так і економічними чинниками через лівопопулістський ресентимент. Сьогодні можна виділити декілька більш-менш чітко окреслених підходів до тлумачення категорії популізму, в рамках яких в основу його дефініції покладено різні аспекти цього феномену. Згідно з одним, популізм розуміється як насамперед специфічний дискурсивний стиль, різновид політичної аргументації (риторики), що ґрунтується на дихотомічному протиставленні того чи іншого соціально-політичного

«добра» і «зла». За іншим, популізм пропонують вважати різновидом ідеології, а саме ідеологією з «розмитим», нечітким центром, яка здатна охоплювати елементи різних, навіть протилежних, у традиційній класифікації, ідеологічних систем. Ще один підхід полягає у розумінні популізму як політичної технології, основою якої є вплив на свідомість і поведінку громадян /виборців через обстоювання ілюзорно простих рішень складних проблем, апелюючи до емоцій, ніж до інтелекту масового учасника політичної дії.

Важливо зазначити, що дефініція популізму включає риторичний дискурс зі специфічним акцентом на «змові», апеляції до «справжніх», «істинних» цінностей народу, який розглядається як цілісна гомогенна спільнота. Окремі дефініції популізму вагомою його рисою вважають вождизм, прагнення налагодити прямий контакт між лідером і масою. Ці підходи не виключають один одного. Тому популізм можна зрозуміти як політичний феномен, якому властиве поєднання кількох характеристик, які поодинці та різною мірою властиві чи не більшості учасників політичної боротьби, багатьом різним за сутністю політичним системам у минулому та і сьогоденні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вдовичин І.Я., Угрин Л.Я., Шипунов Г.В. та ін. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / За заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий світ – 2000, 2015. 391 с.

2. Енциклопедія політичної думки / За ред. Девіда Міллера / Пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2000. 472 с.

3. Canovan M. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies.* 1999. Vol. XLVII. P. 2–16.

4. Gellner E., Ionescu G. (Eds.) Populism. Its Meanings and National Characteristics. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. 263 p.

5. Gidron N., Bonikowski B. Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda. Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, 2013. No. 13-0004. P. 1–39.

6. Kazin M. The Populist Persuasion: An American History. Ithaka: Cornell University Press, 1998. 387 p.

7. Mudde C. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39, No. 4. P. 541–563. URL: http://works.depress.com/cas_mudde/6 (Last accessed: 07.09.2024).

8. Rooduijn M. The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator. *Government and Opposition*. 2014. Vol. 49, No. 4. P. 573–599.

9. Stijn van Kessel The populist cat-dog: applying the concept of populism to contemporary European party systems. *Journal of Political Ideologies*. 2014. Vol. 19, No. 1. P. 99–118.

10. Taggart P. The New Populism and the New Politics. The New Protest Parties in Sweden in Comparative Perspective. London: Palgrave Macmillan, 1996. 212 p.

11. Taggart P. The Populist Turn in the Politics of the New Europe. URL: http://aei.pitt.edu/2962/1/165/pdf (Last accessed: 12.11.2023).

REFERENCES:

1. Vdovychnyn, I.Ya., Uhrin, L.Ya., Shypunov, H.V., et al. (2015). Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) [New political lexicon (neologisms, occasionalisms, and other neologisms)] / Za zah. red. N.M. Khomy. Lviv: Novyi svit – 2000. 2015. 391 [in Ukrainian].

2. Entsyklopediia politychnoi dumky / Za red. Devida Millera / Per. z anh. [Encyclopedia of Political Thought / Edited by David Miller / Translated from English]. Kyiv: Dukh i litera, 2000. 472 [in Ukrainian].

3. Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, vol. XLVII, 2–16.

4. Gellner, E., Ionescu, G. (Eds.). (1969). *Populism. Its Meanings and National Characteristics* [Populism. Its Meanings and National Characteristics]. London: Weidenfeld and Nicolson, 263.

5. Gidron, N., Bonikowski, B. (2013). Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda. Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, No. 13-0004, 1–39.

6. Kazin, M. (1998). *The Populist Persuasion: An American History*. Ithaka: Cornell University Press, 387.

7. Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, vol. 39, no. 4, 541–563. URL: http://works.depress.com/cas_mudde/6 (Last accessed: 07.09.2024).

8. Rooduijn, M. (2014). The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator. *Government and Opposition*, vol. 49, no. 4, 573–599.

9. Stijn van Kessel. (2014). The populist cat-dog: applying the concept of populism to contemporary European party systems. *Journal of Political Ideologies*, vol. 19, no. 1, 99–118.

10. Taggart, P. (1996). *The New Populism and the New Politics. The New Protest Parties in Sweden in Comparative Perspective*. London: Palgrave Macmillan, 212.

11. Taggart, P. (2023). The Populist Turn in the Politics of the New Europe. URL: http://aei.pitt.edu/2962/1/165/pdf (Last accessed: 12.11.2023).

Defining the concept of populism within the context of Western political science

Vonsovych Sergiy Gennadiiovych

Doctor of Political Science, Professor,
Professor at the Department
of Political Science and Philosophy
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko
National University
Ohiienko str., 61, Kamianets-Podilskyi,
Khmelnytskyi region, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9657-0902

Kulyk Vitalii Oleksandrovych

Senior Lecturer at the Department
of Political Technologies,
Head of the Educational and Research
Laboratory for Countering Disinformation
Institute of Law of Kyiv National
Economic University named
after Vadym Hetman
Beresteyskyi Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0005-0562-2233

This article investigates the phenomenon of separatism, focusing on its typology, diverse forms, and manifestations in European countries. The study sets out to analyze approaches to defining "separatism", identify its causes and features, and trace its development trends in Europe and Ukraine. The relevance of the topic is emphasized by the growing link between separatism and political terrorism, particularly in the context of global democratic development and Ukraine's full-scale war. It is noted that separatism's nature is shaped by numerous factors. While definitions vary, a common feature remains the pursuit of a region's separation from the state. The paper classifies contemporary types of separatism in Europe, showing that the intensity of separatist movements often depends on the depth and overlap of ethnic, linguistic, religious, and societal divisions. Separatist initiatives may originate from either oppressed ethnic minorities or dominant ethnic groups seeking national unification.

The article highlights how Russia's political terrorism against Ukraine has triggered the mechanism of terrorist warfare. Understanding separatism's causes, forms, and dynamics becomes crucial for political science under these conditions. Special attention is given to the nature of separatism in Ukraine during hybrid and full-scale war. In Crimea, separatism manifested through irredentismм–aspiring to join the Russian Federation–while in Donbas, it took the form of secession with the creation of unrecognized entities. The hybrid separatism in Donbas forms part of Russia's broader hybrid warfare strategy, driven primarily by external political forces. The study outlines the threats posed by separatist tendencies to Ukraine's political system during ongoing aggression. It concludes that separatist and autonomist movements are directly connected to Ukraine's struggle against hybrid threats generated by Russian actions.

Key words: *Political populism, democracy, political thought, manipulation, definitions of populism, typology of populism.*

Мужеляк Юлія Валеріївна

Мовні засоби політичної маніпуляції: термінологічний аспект

УДК 32.019.5
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.2

Мужеляк Юлія Валеріївна
аспірантка кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0004-2458-6867

Актуальність дослідження визначається тим, що в умовах сучасних інформаційних і гібридних конфліктів і війн по всьому світу, і зокрема на теренах і навколо України, а також інших політичних викликів перед якими стоять суспільства, держави та режими по всьому світу, різноманітні аспекти політичних маніпуляцій стають предметом наукових досліджень багатьох політологів, соціологів, психологів, філософів, мовнознавців тощо. Разом з тим, попри існуючий науковий доробок, досить проблематичним залишається визначення і дослідження всього спектру засобів політичних маніпуляцій, і серед іншого їх мовного контексту. Узагальнюючи різні підходи, можна стверджувати, що визначальною ознакою маніпуляції або маніпулювання є їхня прихованість, а результатом – одержання маніпулятором вигоди для себе за рахунок іншого, хто це не усвідомлює. Серед основних засобів маніпулювання суспільною свідомістю виділяють: мовні (використання певних ідеологічних та політичних штампів, термінів і кліше) і немовні (блокування чи затримання «невигідної» інформації, надання інформації у сприятливому для себе контексті).
І оскільки основою політичної боротьби є комунікативний процес, відтак політичні маніпуляції здійснюються переважно за допомогою мовних засобів (хоча ними не обмежуються). Серед способів політичної маніпуляції за допомогою мовних засобів можна виокремити: подання великої кількості несистематизованої інформації із зайвими відомостями (аби адресат не міг віднайти її зміст); подання інформації дозовано; підміна нейтральних понять їх емоційно-оцінними відповідниками; особливе компонування тем (аби підбити адресата до формулювання однозначних висновків); підбір відповідної лексики з використанням метафор, пасивних конструкцій, евфемізмів, риторичних питань, оціночної лексики, слів в переносному значенні, двозначних термінів; замовчування невигідної або надання сфальсифікованої інформації; пряму підтасовку або упереджену інтерпретацію фактів; навішування ярликів (зокрема, для компрометації певних політиків або певної політики) тощо.
Крім того, серед мовних засобів політичної маніпуляції особливе місце займає політичний міф, який має сприйматися переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. Політичний міф являє собою змістовно та структурно цілісний, завершений мовний витвір, який допомагає реалізувати більшість загальних маніпулятивних стратегій і виступає доволі дієвим регулятором емоційної сфери людини, до якої апелюють і маніпулятивні технології.
Ключові слова: *маніпулювання, політична маніпуляція, мовна маніпуляція, мовно-маніпулятивні засоби, політичний миф, політина влада, держава, політичний процес, інформаційно-психологічний вплив, цифрові технології, засоби масової інформації.*

Вступ. В умовах сучасних інформаційних і гібридних конфліктів і війн по всьому світу, і зокрема на теренах і навколо України, а також інших політичних викликів перед якими стоять суспільства, держави та режими по всьому світу, різноманітні аспекти політичних маніпуляцій стають предметом наукових досліджень багатьох політологів, соціологів, психологів, філософів, мовнознавців тощо.

Значний інтерес зі сторони представників різних галузей знань, значною мірою, визначається різноплановістю самого явища політичної маніпуляції, а також зростанням інтересу до міждисциплінарних досліджень, які нерідко дозволяють змінити акценти й поглибити наукові пошуки.

Разом з тим, попри існуючий науковий доробок, досить проблематичним залишається визначення і дослідження всього спектру засобів політичних маніпуляцій, і серед іншого їх мовного контексту.

Проблема мовного маніпулювання, тобто проблема прихованого інформаційно-психологічного впливу за допомогою мовних засобів, суттєво загострилася на початку XXI ст. із стрімким розвитком інформаційних і цифрових технологій, а також сучасних засобів масової інформації, які дозволяють з величезною швидкістю транслювати необхідний замовнику контент та впливати через нього на суспільство.

Відтак, досить перспективним, як із теоретичної, так і практичної точки зору, залишається комплексний аналіз феномену політичного маніпулювання, і зокрема, в контексті нашого дослідження, мовно-маніпультивних засобів в політиці.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкриття термінологічного аспекту мовних засобів політичної маніпуляції.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких значною мірою й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також такі спеціально-наукові методи як дескриптивний і контент-аналіз, методи деконструкції і реконструкції тощо.

Результати. Як зазначає український мовознавець В.В. Зірка, терміни «маніпуляція» або «маніпулювання» – відносно нові поняття у світовій і пострадянській соціо-гуманітаристиці, тому у наукових публікаціях, присвячених маніпулятивним впливам, чіткого визначення цих понять зазвичай або немає, або їх кілька [3, с. 6].

За визначенням великого тлумачного словника сучасної української мови термін «маніпуляція» має такі значення: виконувана руками складна дія, що зазвичай вимагає вправності, вміння тощо; рухи руки/рук для виконання певного завдання; нарешті, у переносному сенсі це те саме, що махінація або шахрайство [1, с. 644].

Кембриджський словник англійської мови тлумачить поняття «маніпуляція» як «контроль когось або чогось задля власної користі, часто несправедливим або нечесним шляхом» [10]. Тобто, саме переносне значення терміну «маніпуляція» наразі визнається Кембриджським словником англійської мови основним [10].

У подібний спосіб визначає «маніпуляцію» й Оксфордський словник англійської мови. А саме, як поведінку, яка контролює або впливає на когось/щось, часто нечесним способом, так, що вони цього не усвідомлюють [12].

Як зазначають у своїй колективній праці українські дослідники В.М. Петрик та ін., спершу термін «маніпуляція» або «маніпулювання» означав спритне та майстерне виконання складних дій за допомогою рук (наприклад, у медицині).

Термін «маніпуляція» або «маніпулювання» походить від латинського слова «manipulare», первинне значення якого досить позитивне: «управляти», «управляти зі знанням справи», «допомагати» тощо. Але поступово значення терміну почало набувати все більш метафоричного характеру, і врешті-решт почало розумітися переважно метафорично, як прагнення «прибрати до рук», «приручити», «заарканити», «піймати на гачок», спробувати перетворити людину на «слухняне знаряддя»/«маріонетку».

Перехід від первинного значення до метафоричного особливо виразно проявляється в лексемі «фокусник-маніпулятор», що спеціалізується на фокусах на основі управління увагою (відволікання, переміщення, зосередження), широкого використання механізмів психологічної установки, а також стереотипних уявлень та ілюзій сприйняття – всього того, що, зрештою, використовується й у міжособистісному маніпулюванні.

Зрештою, повне перенесення «метафори» в новий контекст веде до того, що об'єктами маніпулювання вже стають не предмети, а люди, і сам маніпулятивний вплив виконується вже не руками, а за допомогою інших засобів [8, с. 8–9].

Як зазначає український політолог О.В. Дяченко, останніми роками в соціально-гуманітарних науках все більше уваги приділяється вивченню засобів маніпулятивного впливу. Маніпулятивний вплив активно вивчається багатьма мовознавцями. філософами, політологами, соціологами, психологами тощо. Відповідно, спектр авторських дефініцій терміну «маніпуляція» або «маніпулювання» доволі широкий і, значною мірою, залежить від контексту: психологічного, соціологічного, політологічного тощо [2, с. 25–26].

Зокрема, американський психолог Е. Шостром під «маніпуляцією» розуміє управління й контроль, експлуатацію інших осіб, використання їх в ролі об'єктів або речей [8, с. 10].

Вже цитована дослідниця В.В. Зірка визначає «маніпулювання»/ «маніпуляцію» як «такий психічний і психологічний вплив на людину, у процесі якого вона виступає об'єктом, з яким виконуються певні дії, спрямовані на те, щоб «прибрати його до рук» за допомогою махінацій, хитрощів і прийомів, що відвертають увагу» [3, с. 6]. Іншими словами, маніпулювання/маніпуляція є такою взаємодією між людьми, при якій маніпулятор свідомо намагається здійснити контроль за поведінкою іншого, спонукаючи його поводитися так, як хоче маніпулятор [3, с. 6].

За визначенням німецького соціолога Г. Франке, «маніпулювання» є прихованим психічним (часто шкідливим) впливом маніпулятора на об'єкт маніпулювання [8, с. 9]. Аналогічне визначення дає і американський соціолог Г. Шиллера: «маніпуляція» – це «приховане примушення, програмування думок, намірів, відчуттів, відносин, установок, поведінки [тощо]» [8, с. 10].

Американський політолог Р. Гудін визначає «маніпуляцію» як «приховане застосування влади (сили) всупереч передбачуваній волі іншого» [8, с. 10].

Український політолог М.М. Костельнюк визначає «маніпуляцію» як «програмування поведінки людей за допомогою духовного, психологічного впливу на них» [5, с. 125]. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано і має на меті направити людей у потрібному маніпулятору напрямку [5, с. 125].

Отже, термін «маніпуляція» або «маніпулювання», з психологічної точки зору, пов'язана із прихованим впливом, який намагається пробудити в людях, якими маніпулюють, намірів, які не збігаються з їх актуальними бажаннями та інтересами.

Із соціологічної точки зору, «маніпуляція» або «маніпулювання» є дією, яка змушує соціальний об'єкт (особу, групу, клас, спільноту тощо) мислити та діяти в сумісний із інтересами маніпулятора спосіб, а не за його власними бажаннями та/або інтересами, за допомогою певних прийомів, які навмисно спотворюють істину, залишаючи у того, ким маніпулюють, відчуття свободи думки і рішення.

Нарешті, з політологічної точки зору, «маніпуляцію» або «маніпулювання» можна визначити як форму нав'язування волі і інтересів особи, групи,

класу, спільноти тощо об'єкту маніпуляції не примусовими засобами або розпорядженнями влади, а шляхом введення в оману.

Узагальнюючи різні підходи, можна стверджувати, що визначальною ознакою маніпуляції або маніпулювання є їхня прихованість, а результатом – одержання маніпулятором вигоди для себе за рахунок іншого, хто це не усвідомлює.

Як зазначає польський дослідник М. Камасса, маніпулювання та переконання, значною мірою, є схожими формами впливу. Крім сильної вербалізації та експресивності, найбільш характерною спільною рисою маніпулювання та переконання є існування некритичного та несвідомого одержувача впливу – в обох випадках він може поводитися відповідно до очікувань відправника впливу, не усвідомлюючи всіх наслідків. До того ж маніпулювання, як і переконання, досить часто є переконливим за формою, що створює значні труднощі в розрізненні цих двох форм впливу [11, с. 176].

У той же час, на думку М. Камасса, маніпулювання та переконання слід розглядати як окремі категорії формування суспільної свідомості. Основна відмінність між переконанням і маніпулюванням полягає, насамперед, у повазі до суб'єктності одержувача впливу – визнання його інтересів, переконань і ситуації, що одночасно визначає ієрархію цілей відправника впливу та наслідки цього впливу для одержувача. Переконання надає можливість вибору одержувачу впливу, припускаючи існування вільної волі на рівні прийняття повідомлення. Натомість, маніпуляція створює ілюзію переконливого повідомлення, пропонуючи нібито найкращий можливий варіант або навіть єдине існуюче рішення, унеможливлюючи для одержувача впливу розгляд інших варіантів [11, с. 176].

На відміну від маніпулювання, переконання має відкритий характер, при якому відправник (суб'єкт) впливу не приховує своїх цілей і позицій одержувачу (об'єкту) впливу. Переконання, як процес спонукання до вибору певного варіанту на основі достовірних аргументів і об'єктивно існуючих умов, ґрунтується на пред'явленні реальної мети і точки зору на оспорюване суб'єктом впливу питання» [11, с. 176–177].

Натомість маніпулювання заздалегідь виключає можливість усвідомлення одержувачем (об'єктом) впливу справжніх цінностей, намірів і повідомлень, що визначають взаємодію відправника (суб'єкта) впливу. Маніпулювання передбачає вибірковий або каналізований доступ до інформації, що залежно від обставин приймає форму створення дефіциту або надлишку (або так званого: перевантаження) інформації, щоб унеможливити раціональний розрахунок доступних варіантів. «Сама суть маніпуляції полягає в тому, щоб переконати одержувачів впливу прийняти умови, які були б автоматично поставлені під сумнів і відкинуті обізнаним і повністю поінформованим суб'єктом» [11, с. 177].

Українська дослідниця Л.А. Чабак зазначає, що особливо активну роль маніпулювання відіграє в політиці, через зіткнення інтересів різноманітних політичних і суспільних груп, владних структур і бізнес-кіл тощо [9, с. 87]. Політичні маніпуляції «лежать в основі політичних баталій, допомагають нав'язувати певні цінності та ідеї, моральні настанови, думки, створювати чи спростовувати стереотипи, а відтак формувати очікувану політичну поведінку, змінювати сприйняття політичної реальності» тощо [9, с. 87].

За доволі популярним і, можна сказати, загальноприйнятним визначенням, яке пропонує український вчений М. Головатий, «політичне маніпулювання» являє собою систему засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язати певні ідеї, цінності [6, с. 455]. Це «цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямі» [6, с. 455]. Політичне маніпулювання, як і колективне маніпулювання загалом, технологічно здійснюється через різноманітні ЗМІ – пресу, радіо, телебачення, кіно, рекламу, мережу інтернет тощо [6, с. 455].

За визначенням українського політолога А. Конета, «Політична маніпуляція – це застосування маніпулятивних технологій в політичній сфері для досягнення політичних цілей» [4, с. 196]. Інструментом політичної маніпуляції при цьому найчастіше виступають ЗМІ, за допомогою яких можна досить швидко охопити максимально широку аудиторію. Водночас, внаслідок нерозривного зв'язку політичного маніпулювання із мас-медіа відбувається зміна характеру політичного маніпулювання разом зі зміною специфіки мас-медіа [4, с. 196].

Серед основних засобів маніпулювання суспільною свідомістю М.М. Костельнюк виділяє, по-перше, активні (насадження стереотипів і цінностей) і пасивні (фрагментарність інформації); і, по-друге, мовні (використання певних ідеологічних та політичних штампів, термінів і кліше) і немовні (блокування чи затримання «невигідної» інформації, надання інформації у сприятливому для себе контексті тощо) [5, с. 125].

За словами Л.А. Чабак, через те, що основою політичної боротьби є комунікативний процес, відтак політичні маніпуляції здійснюються переважно за допомогою мовних засобів (хоча ними не обмежуються). Мовна маніпуляція являє собою різновид маніпулятивного впливу, направленого на поведінкову та когнітивну сфери діяльності об'єкту впливу, і здійснюється приховано за допомогою мовних засобів [9, с. 87–89].

Отже, наголошує В.В. Зірка, мовне маніпулювання являє собою могутню соціальну силу, засіб тиску і нав'язування поглядів, привертання і утримання уваги, підтримки суспільного інтересу тощо [3, с. 6].

Як зазначає український мовознавець О. Руда, маніпуляція є явищем універсальним, що має безліч визначень у різних наукових дисциплінах. Маніпуляція не є власне мовним феноменом, але базується на мовних структурах і реалізується в мовленнєвій діяльності [7, с. 50–51]. Зрештою, «мовленнєва (мовна) маніпуляція (маніпулювання) – різновид маніпулятивного впливу, який здійснюється шляхом майстерного використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну й поведінкову діяльність адресата» [7, с. 50–51].

Як зазначає Л.А. Чабак, серед способів політичної маніпуляції за допомогою мовних засобів можна виокремити: подання великої кількості несистематизованої інформації із зайвими відомостями (аби адресат не міг віднайти її зміст); подання інформації дозовано; підміна нейтральних понять їх емоційно-оцінними відповідниками; особливе компонування тем (аби підбити адресата до формулювання однозначних висновків); підбір відповідної лексики з використанням метафор, пасивних конструкцій, евфемізмів, риторичних питань, оціночної лексики, слів в переносному значенні, двозначних термінів тощо [9, с. 88–89].

Серед способів політичного маніпулювання за допомогою мовних засобів М.М. Костельнюк виділяє також: замовчування невигідної або надання сфальсифікованої інформації; пряму підтасовку або упереджену інтерпретацію фактів; навішування ярликів (зокрема, для компрометації певних політиків або певної політики) [5, с. 126].

Л.А. Чабак справедливо вказує на те, що серед мовних засобів політичної маніпуляції особливе місце займає політичний міф, який має сприйматися переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. Політичні міфи просувають певні цінності й норми, пропонуючи своє бачення минулого, сьогодення і майбутнього, і створюючи свою ілюзорну реальність. Політичний міф позбавляє людину здатності скласти цілісну картину світу, підміняючи її абстрактною мозаїкою із тенденційно підібраними і пов'язаними між собою фактами. Політичний міф являє собою змістовно та структурно цілісний, завершений мовний витвір, який допомагає реалізувати більшість загальних маніпулятивних стратегій і виступає доволі дієвим регулятором емоційної сфери людини, до якої апелюють і маніпулятивні технології [9, с. 88].

За словами М.М. Костельнюк: «Політичний міф містифікує (спотворює) політичну реальність, утворюючи у такий спосіб своєрідний структурний елемент свідомості – міфосвідомість, яка дозволяє спростити сприйняття складного світу політики завдяки цілісним і гармонійним уявленням заснованим на вірі, а не на логічному знанні, яке просякнуте внутрішніми суперечностями)» [5, с. 126].

Висновки. Маніпулятивний вплив активно вивчається багатьма мовознавцями. філософами, політологами, соціологами, психологами тощо. Відповідно, спектр авторських дефініцій терміну «маніпуляція» або «маніпулювання» доволі широкий і, значною мірою, залежить від контексту: психологічного, соціологічного, політологічного тощо.

Отже, термін «маніпуляція» або «маніпулювання», з психологічної точки зору, пов'язана із прихованим впливом, який намагається пробудити в людях, якими маніпулюють, намірів, які не збігаються з їх актуальними бажаннями та інтересами.

Із соціологічної точки зору, «маніпуляція» або «маніпулювання» є дією, яка змушує соціальний об'єкт (особу, групу, клас, спільноту тощо) мислити та діяти в сумісний із інтересами маніпулятора спосіб, а не за його власними бажаннями та/або інтересами, за допомогою певних прийомів, які навмисно спотворюють істину, залишаючи у того, ким маніпулюють, відчуття свободи думки і рішення.

Нарешті, з політологічної точки зору, «маніпуляцію» або «маніпулювання» можна визначити як форму нав'язування волі і інтересів особи, групи, класу, спільноти тощо об'єкту маніпуляції не примусовими засобами або розпорядженнями влади, а шляхом введення в оману.

Узагальнюючи різні підходи, можна стверджувати, що визначальною ознакою маніпуляції або маніпулювання є їхня прихованість, а результатом – одержання маніпулятором вигоди для себе за рахунок іншого, хто це не усвідомлює.

За доволі популярним і, можна сказати, загальноприйнятним визначенням, «політичне маніпулювання» являє собою систему засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язати певні ідеї і цінності. Це цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямі. Політичне маніпулювання, як і колективне маніпулювання загалом, технологічно здійснюється через різноманітні ЗМІ – пресу, радіо, телебачення, кіно, рекламу, мережу інтернет тощо.

Серед основних засобів маніпулювання суспільною свідомістю виділяють: мовні (використання певних ідеологічних та політичних штампів, термінів і кліше) і немовні (блокування чи затримання «невигідної» інформації, надання інформації у сприятливому для себе контексті).

І оскільки основою політичної боротьби є комунікативний процес, відтак політичні маніпуляції здійснюються переважно за допомогою мовних засобів (хоча ними не обмежуються).

Мовна маніпуляція являє собою різновид маніпулятивного впливу, направленого на поведінкову та когнітивну сфери діяльності об'єкту впливу, і здійснюється приховано за допомогою мовних засобів.

Серед способів політичної маніпуляції за допомогою мовних засобів можна виокремити: подання великої кількості несистематизованої інформації із зайвими відомостями (аби адресат не міг віднайти її зміст); подання інформації дозовано; підміна нейтральних понять їх емоційно-оцінними відповідниками; особливе компонування тем (аби підбити адресата до формулювання однозначних висновків); підбір відповідної лексики з використанням метафор, пасивних конструкцій, евфемізмів, риторичних питань, оціночної лексики, слів в переносному значенні, двозначних термінів; замовчування невигідної або надання сфальсифікованої інформації; пряму підтасовку або упереджену інтерпретацію фактів; навішування ярликів (зокрема, для компрометації певних політиків або певної політики) тощо.

Крім того, серед мовних засобів політичної маніпуляції особливе місце займає політичний міф, який має сприйматися переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. Політичний міф являє собою змістовно та структурно цілісний, завершений мовний витвір, який допомагає реалізувати більшість загальних маніпулятивних стратегій і виступає доволі дієвим регулятором емоційної сфери людини, до якої апелюють і маніпулятивні технології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Дяченко О.В. Застосування засобів мовно-маніпулятивної політичної діяльності у сучасних політичних процесах : дис. … канд. політ. наук: 03.00.02 / Південноукр. нац. пед. ун-т імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2018. 201 с.

3. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис. … докт. філол. наук: 10.02.02 / НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. Київ, 2005. 32 с.

4. Конет А. Політична маніпуляція: поняття, концепції, механізм дії. *Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент.* 2020. Вип. 8. С. 185–201.

5. Костельнюк М.М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний інструментарій. *Грані*. 2018. Т. 21. № 5. С. 123–132.

6. Політологічний словник / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.

7. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі. Київ. 2012. 232 с.

8. Сугестивні технології маніпулятивного впливу / В.М. Петрик та ін. ; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. 2-ге вид. Києв: ЗАТ «ВІПОЛ». 2011. 248 с.

9. Чабак Л.А. Мовні засоби політичної маніпуляції. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2017. № 1(9). С. 86–90.

10. Cambridge dictionary : online-dictionary. URL : https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/manipulation

11. Kamassa M. Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm? *Przeglad Stratigiczny Adam Mickiewicz University*. 2012. № 2. P. 171–189.

12. Oxford Learner's Dictionaries: online-dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/manipulation

REFERENCES:

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv : VTF "Perun", 2005. 1728 p. [in Ukrainian]

2. Diachenko, O.V. Zastosuvannia zasobiv movno-manipuliatyvnoi politychnoi diialnosti u suchasnykh politychnykh protsesakh [The use of methods of speech-manipulative political activity in modern political processes] : dys. … kand. polit. nauk: 03.00.02. Pivdennoukr. nats. ped. un-t imeni K.D. Ushynskoho. Odesa. 2018. 201 p. [in Ukrainian]

3. Zirka, V.V. Movna paradyhma manipuliatyvnoi hry v reklami [Linguistic paradigm of manipulative play in advertising] : avtoref. dys. … dokt. filol. nauk: 10.02.02. NAN Ukrainy. In-t movoznav. im. O.O. Potebni. Kyiv. 2005. 32 p. [in Ukrainian]

4. Konet, A. (2020). Politychna manipuliatsiia: poniattia, kontseptsii, mekhanizm dii [Political Manipulation: Definitions, Concepts, Mechanism of Action]. *Mediaforum : analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment.* 8: 185–201. [in Ukrainian]

5. Kostelnuk, M.M. (2018). Manipuliatsiini tekhnolohii v politychnykh protsesakh: terminolohichnyi instrumentarii [Manipulation technologies in political processes: terminological tools]. *Hrani*. 21(5): 123–132. [in Ukrainian]

6. Politolohichnyi slovnyk [Political science dictionary] / Za red. M.F. Holovatoho ta O.V. Antoniuka. Kyiv : MAUP. 2005. 792 p. [in Ukrainian]

7. Ruda, O.H. Movne pytannia yak obiekt manipuliatyvnykh stratehii u suchasnomu ukrainskomu politychnomu dyskursi [The language issue as an object of manipulative strategies in contemporary Ukrainian political discourse]. Kyiv. 2012. 232 p. [in Ukrainian]

8. Suhestyvni tekhnolohii manipuliatyvnoho vplyvu [Suggestive technologies of manipulative influence] / V.M. Petryk ta in. ; za zah. red. YE.D. Skulysha. 2-he vyd. Kyiv : ZAT "VIPOL". 2011. 248 p. [in Ukrainian]

9. Chabak, L.A. (2017). Movni zasoby politychnoi manipuliatsii [Linguistic resources in political manipulation]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofiia, psykholohiia, sotsiolohiia*. 1(9): 86–90. [in Ukrainian]

10. Cambridge dictionary : online-dictionary. URL : https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/manipulation [in English]

11. Kamassa, M. (2012) Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm?/ *Przeglad Stratigiczny Adam Mickiewicz University.* 2: 171–189. [in English]

12. Oxford Learner's Dictionaries: online-dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/manipulation [in English]

Linguistic methods of political manipulation: a terminological aspect

Muzheliak Yulia Valeriivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0004-2458-6867

The relevance of the study is determined by the fact that in conditions of modern information and hybrid conflicts and wars around the world, and in particular in and around Ukraine, as well as other political challenges facing societies, states and regimes around the world, various aspects of political manipulation become the subject of scientific research of many political scientists, sociologists, psychologists, philosophers, linguists, etc.

However, despite the existing scientific achievements, it remains quite problematic to define and study the entire spectrum of methods of political manipulation, and among other things, their linguistic context. Summarizing various approaches, it can be argued that the defining feature of manipulation or manipulating is its secrecy, and the main result is that manipulator receives benefits for himself at the expense of another one, who does not realize this.

The main methods of manipulation of social consciousness are: linguistic (the use of certain ideological and political stamps, terms and clichés) and non-linguistic (blocking or withholding «unfavorable» information, providing information in a context that is favorable to oneself). And since the basis of political struggle is communicative process, political manipulations are carried out mainly (but not limited to) linguistic methods. Among linguistic methods of political manipulation we should highlight: presentation of a large number of unsystematized information with unnecessary information (the way that the addressee cannot find its content); supply of information in doses; replacing neutral concepts with their emotional and evaluative counterparts; special arrangement of topics (to encourage the addressee to formulate unambiguous conclusions); selection of appropriate vocabulary using metaphors, passive constructions, euphemisms, rhetorical questions, evaluative vocabulary, words in a figurative sense, ambiguous terms; concealing unfavourable or providing falsified information; direct manipulation or biased interpretation of facts; attaching labels (in particular, to undermine certain politicians or a certain policy), etc.

In addition, among linguistic methods of political manipulation, a special place is occupied by political myth, which should be perceived mainly on faith, without any critical reflection. Political myth is meaningfully and structurally coherent, complete linguistic product, that helps to implement most general manipulative strategies and acts as fairly effective regulator of human's emotional sphere, to which manipulative technologies also appeal.

Key words: *manipulating, manipulation, political manipulation, linguistic manipulation, methods of linguistic manipulation, political myth, power, state, political process, information-psychological infusion, digital technologies, features of mass information, , methods of linguistic manipulation.*

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Барабаш Олег Васильович

Пріоритети без стратегії – «американська ойкумена» економічної доцільності та її латиноамериканська лакуна

УДК 32+316.48
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.3

Барабаш Олег Васильович
кандидат філософських наук, доцент,
випускник докторантури з політології,
викладач кафедри психології
та педагогіки
Харківського національного
університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба
вул. Сумська, 77/79, Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-8479-8926

В статті здійснена спроба аналізу сучасного політичного курсу Адміністрації Президента США Трампа стосовно кардинальних переналаштувань системного характеру зовнішніх і, слідом, усіх міжнародних відносин – їх сутність, спрямованість, можливі наслідки, в тому числі стосовно країн регіону Латинська Америка та Карибський Басейн. Активна діяльність 47-го Президента США вже призвела до кола нагальних питань щодо подальшого устрою світу, взаємодії країн, глобальної та регіональної безпеки, дієвості правових механізмів сучасності, що робить заявлену проблематику актуальним науковим завданням. ***Мета роботи*** *– аналіз заяв, промов Президента США Дональда Трампа, опрацювання теоретичних розробок в академічному середовищі щодо виявлення головних конструктів, прагматичних установ відносно майбутності США, світу, міжнародного порядку, з виходом на проекції значущості окремих їх аспектів для регіону ЛАКБ.* ***Завдання*** *– виявити ключові ідеї, що покладаються в основу діяльності Адміністрації Президента Трампа, спрогнозувати лінії розвитку та тенденції загроз в контексті позначуваного в світі інституційного дрейфу до авторитаризму, зниження порогів демократії, провокаційних зрушень міжнародного правопорядку. Додатковий аспект – простежити які процеси і в який спосіб у зв'язку зі змінами політичного курсу США протікають в країнах Латинської Америки та Карибського Басейну з виходом на узагальнюючий матеріал, висновки.* ***Методи дослідження.*** *У роботі використано загальнонаукові методи і принципи дослідження. Залучено напрацювання класичного інституціоналізму з елементами компаративістики, засоби з'ясування сутності явищ у конкретиці історичних контекстів з позицій нового або історичного інституціоналізму. Здійснена спроба аналізу явищ та матеріалів в проекціях геополітичних підходів, бачень школи реал-політик, концептів світ-системного аналізу, з виходом на світоглядні складнощі загально-філософського характеру в широких контекстах цивілізаційних запитів. Серед висновків стверджується, що переформатування системи міжнародних відносин з колом похідних проблематизацій щодо проекту міжнародного права, взаємодії держав на різних рівнях інтересів, буде залежати від позиції США та особисто Президента Трампа. Є бачення того, що лінія на «знову велику Америку» пов'язана з курсом на економічну доцільність та безпеку того простору, який буде визначено територією безпосередніх американських інтересів – свого роду «новою американською ойкуменою». В цій «новій американській ойкумені» в залежності від різних параметрів і ресурсних показників щодо міри корисності для США країни і території будуть, скоріше за все, розбиті на умовні сегменти з різним рівнем практично вимірної доброзичливості центру – США (сигніфікатори ліній, зон демаркації – тарифи, ставки мита). В країнах, що опиняться в зоні інтересів США, вочевидь, питання ліберально-демократичних цінностей, демократичної процедури, етатизму або ультра-лібертаріанства стануть вторинними по відношенню до питань економічної доцільності, інституційно можна очікувати авторитарних тенденції і дрейфу до автократій за умов прийнятних для США міждержавних стосунків. Підкреслюється, що країни ЛАКБ вже є такими, що віднесені США до зони свого безумовного впливу, але яке місце і в яких рамках конкретні з них будуть займати в «новій американській ойкумені» – питання залишається відкритим. Змістовний простір остаточно не є заповненим та зрозумілим, тому нами використовується термін «Лакуна ЛАКБ».*

Ключові слова: *геополітика, Дональд Трамп, «нова американська ойкумена», міжнародний порядок, «лакуни» нового світоустрою, Латинська Америка та Карибський Басейн.*

Вступ. Швидкі, кардинальні і часто зовні неочікувані події в світовій політиці в зв'язку з діяльністю Президента США Трампа вже призвели до тектонічних зрушень смислів, цінностей, сподівань, уявлень про майбутність. Вочевидь, намагання знову повернути велич Америці виходять зі специфічних уявлень щодо переформатування сучасного, багато в чому проблемного і небездоганного світу. Під змістовними питаннями порядок міжнародного устрою, проект міжнародного права, перспективи людства. Зважаючи на ту тематику, дослідженням якої ми займаємось та часткову актуальність тези – країни регіону Латинської Америки та Карибського Басейну часто виступають у ролі показових майданчиків щодо процесів соціального ґатунку які лише набирають силу, територіями відпрацювання новітніх методик політико-правових трансформацій, зонами відбитків

міжнародних політико-економічних явищ – нам представляються актуальним і доцільним звернутись до спроби з'ясувати основи нової політики США та віднайти її прояви, свідчення в політичних подіях окремих країн регіону ЛАКБ.

Мета та завдання. Мета роботи – проаналізувати окремі положення заяв, промов Президента США Дональда Трампа, теоретичні розробки представників академічного світу щодо виявлення головних конструктів та практичних уявлень відносно перспектив майбутності США, світу, міжнародного порядку, вийти на проекції значущості окремих аспектів для регіону ЛАКБ.

Завдання роботи – виявити ключові ідеї, що покладаються в основу діяльності Адміністрації Президента Трампа, висвітити головні їх положення, окреслити лінії розвитку та тенденції загроз в контексті позначуваного в світі дрейфу до авторитаризму, зниження порогів демократії, зрушень міжнародного правопорядку. Додаткове завдання – простежити які процеси і в який спосіб протікають в країнах Латинської Америки та Карибського Басейну з виходом на узагальнюючий матеріал.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи і принципи дослідження. Залучено напрацювання класичного інституціоналізму з елементами компаративістики, засоби з'ясування сутності явищ у конкретиці історичних контекстів з позицій нового або історичного інституціоналізму. Здійснена спроба аналізу явищ та матеріалів в проекціях геополітичних підходів, бачень школи реал-політик, концептів світ-системного аналізу, з виходом на світоглядні складнощі загально-філософського характеру.

Виклад основного матеріалу. Відразу маємо замітити, що запропонований матеріал не претендує на всеосяжність розгляду і категоричність тверджень щодо згаданої проблематики, а є лише однією зі спроб з´ясування на підставі певного науково-теоретичного матеріалу та аналізу виступів, дій окремих провідних політиків США та країн Латинської Америки та Карибського Басейну основи того світоглядного підґрунтя на якому розгортаються спроби вибудови нового світопорядку, імпульсатором і провідником якого виступають, перш за все США, а ще більш конкретно, Адміністрація Пана Президента Трампа.

Почнемо з того, що очікування американців, що вдруге довірили керування найрозвиненішою і найвпливовішою державою (за багатьма параметрами і в тому числі, а певніше, перш за все, як організатора й регулятора сучасного обігу універсалізованої в світі грошової одиниці) Адміністрації Дональда Трампа, пов'язані з головною установою, що лунала в різних варіаціях ще під час виборчої кампанії часів боротьби за пост керманича США з Пані Хіларі Клінтон і стисло виражена в інавгураційній промові 45 Президента США – «From this day forward the new vision will govern our land, from this day forward it will only be America first!» На чому базується це нове бачення, які підвалини й пріоритети мають реорганізувати Сполучені Штати Америки і чи йдеться про системні інституційні зрушення та переналаштування політико-правових механізмів, які й дозволили, зрештою, стати США великими?

Перше, на що звернемо увагу – Пан Трамп представляє Республіканську Партію США, що апелює до традиціоналізму укладу життя, консерватизму, пов'язаному з релігійним світобаченням і чеснотами християнства, можливо, в найбільшій мірі протестантського характеру, оскільки перші поселенці на північноамериканських землях, сповнені рішучості розбудувати досконалий Град на Холмі (Президент США належить до Пресвітеріанської Церкви США, поширеної та авторитетної течії кальвінізму), заклали й фундамент месіанства, відчуття особливої ролі США в долі світу – бути провідником особливого комплексу архітектоніки соцієтального життя з невід'ємно смислоутворюючими фундаментальними цінностями певного ґатунку та похідними моральними вимірами державницького життя які згодом сполучились з науковими напрацюваннями видатних представників Нового часу і Просвітництва, практикою першопрохідного держбудівництва. Зазначимо, що представлення акцентів світобачення християнського протестантизму в його різних течіях – окреме складне і відповідальне завдання, але вони, зрештою, приводять нас до самого концепту консерватизму, який і відтворює на сьогоднішній лад Консервативна Партія США. Дух традиції, значущість історії поколінь, вивіреність суспільних інститутів месіанським призначенням досвіду християнства – ці ключові засади консерватизму формуються ще у розробках засновника доктрини Едмунда Берка, відтворюються в позиціях представників історичної школи права Густава Гуго, Фрідріха-Карла фон Савін´ї, Георга Фрідріха Пухти, інших. Сама концепція права в англо-американській правовій сім'ї, стверджена в США, як прецедентного права засвідчує увагу до судової практики і правових рішень важливого християнським світобаченням і досвідом поколінь минулого [15, 16].

З того, що завжди на поверхні – показово важливим визнається патріархально-родинний спосіб життя, важливість шлюбу як одного з першоджерельних щодо цінного соціального способу життя з культом родинних і, знову таки, християнських в основі цінностей, де наголошується, що шлюб – це вільний союз чоловіка і жінки, що стать людини визначається Богом і немає проміжних стадій між двома вказаними статями, інше. Президент Трамп, який має досвід перебування в Демократичній Партії США впродовж 2001–2009 рр., досконало

обізнаний і з основними підходами цієї партії щодо реалізації варіації ліберальної демократії, двома окремими концептами (лібералізм та демократія), що складно поєднуються разом (лібералізм розвиває й представляє ідею свободи в різних соціальних вимірах, демократія – реалізує ідею народовладдя, представництва волі народу у владних відношеннях і інституціях; невідворотно повстають питання ліній демаркації свободи суб´єктів щодо виявлення свободи інших, представлення і захисту прав меншості з урахуванням інтересів більшості. Ліберальна демократія у вираженні Адміністрації Президента Байдена йшла шляхом акценту на захист прав меншості – diversity, equity, inclusion.) Тому консерватизм Президента Трампа у цій площині (родинно-сімейні стосунки, питання статі) видається усвідомленим й репрезентує очікування тієї частини Америки, яка ототожнює себе з великими початківцями і християнськими фундаторами США, що непокоїть представників різного ґатунку меншин, які вже заявили себе як важливий елемент сучасного суспільства і яким на нормативно-правовому рівні певний час створювались умови особливого соціального захисту. Преса США рясніє повідомленнями, що підтверджують консервативні налаштування республіканської влади змінити цей порядок речей та відмовитися від курсу попередньої Адміністрації Президента на створення штучної системи переваг представникам будь-яких меншин в реалізації своїх громадянських прав. Наприклад, з навчального закладу, що готує офіцерів флоту примусово вилучили 381 видання, що пропагандує курс на diversity, equity, inclusion, розгорівся скандал з приводу скорочення програм фінансування через гранти та спеціальні програми одного з університетів «Ліги плюща» – Колумбійського університету, що викликало і питання в правовій площині. Серед показових новин і арешт та кримінальне переслідування трансгендерної жінки, що навмисне порушивши законодавство штату Флорида, зайшла до жіночої вбиральні і була заарештована поліціянтами (у Флориді та Юті такий вчинок вважається злочином і передбачає кримінальне покарання, штати Південна Дакота, Вайомінг та Монтана вдаються до менш суворих заходів правового впливу та класифікують подібні дії як правопорушення) [7].

Наукові публікації останніх років в США, а особливо часів, сповнені обґрунтованих тривог щодо занепаду демократії в країні, загроз авторитаризму та багатоманітних ризиків способу життя американців [3, 8].

На цьому фоні, на наш погляд, спостерігається розмиття раніше, здавалось, науково відпрацьованої термінології – ліберальна демократія, глобалізація, міжнародний правопорядок, а цінності, що стверджувались універсальними і впроваджувались на різних рівнях сучасного глобалізованого в багатьох вимірах світу (термінологія «глобальна економіка» все ж не полишає науковий обіг, глобальні цифрові технології і комунікаційний простір залишаються явищами, що долають межі національного характеру, а стосовно ціннісних орієнтирів, скажімо, слідом за американськими вишами, в освітньому процесі значної кількості країн впроваджуються уніфіковані стандарти освіти і наукової діяльності – у зв'язку з нормативною дисципліною Academic Integrity), не зважаючи на окремі згадані спалахи видимості значущості, втрачають свою визначеність в окремих сферах сучасної дійсності, в міжнародних відносинах витісняються і замінюються цінностями, що приходять з поновлених концепцій реал-політик.

В який спосіб і на яких ідейно-теоретичних підставах переформатується державна система за часів другого терміну Президента Трампа – ще належить побачити, а поки що, слідом за колом американських науковців, відзначаємо певну змістовну різноспрямованість в розумінні сучасного вигляду ліберальної демократії що наче за вмовчанням покладалась в основу соціального світобачення США останніх часів, та, суттєво, відсутність стратегії розвитку і бачення перспективи розвитку, що вочевидь проявилось серед представників Демократичної Партії США часів Президента Байдена: «З 1960-х років Демократична Партія змінилась. З партії, що з часів Нового курсу була вкорінена як у «лібералізмі розвитку», так і в версії соціал-демократичної класової політики, вона перетворилась в широкий, але хиткий купол, під яким приховується роздроблене сполучення політичних інтересів і формацій, від дружньої фінансам фіскальної політики до перерозподілу і не міцної електоральної коаліції... Вибори в США 2024 року підкреслили складнощі, з якими стикається американський лібералізм у формуванні міцної політичної більшості з цих складових частин... Адміністрація (Байдена) так і не розробила послідовну політичну стратегію для своєї політичної програми» [14].

Поки достатньо важко відстежити як виглядає картина бачення майбутнього США, та, власне й усього світу, і серед представників Республіканської Партії, чи є загалом цілісний образ цивілізаційного ґатунку, нового величного The Harmony Breakthrough щодо облаштування соціуму всесвітнього масштабу. Виходячи з аналізу окремих матеріалів публічної політики, науково-практичних робіт відносно переобладнання світу, мова йдеться про напрямок політико-правових перетворень, метою якого виглядає створення умовної «*американської ойкумени*» – території, не тільки заселеною, але й опанованою суто в інтересах визначеної частини усталено стратифікованих (на якийсь проміжок часу) громадян, іноземців, країн, окремих земель які будуть пов'язані з вирішенням ключового

завдання – зробити Америку знову великою. (Якщо використати світ-системний підхід – то серед них мають виділитися центр системи з її значними преференціями та підвищеною якістю способу життя населення, напів-периферія, що виконує перехідні, підготовчі завдання щодо процвітання центру, та периферія, яка виступає у якості прикордонних областей ойкумени і де ресурсно забезпечується в важких обставинах боротьби, випробувань і за умов вторинності інститутів держав цього сектору особливі і уважно контрольовані США американські інтереси – можливо, умовні території «цивільних сутінків»). З таким загальним баченням картини майбутності знову запотребуваними стають теоретичні розробки, концепції в яких тунель дій в дусі реал-політик вимагає зосередження влади та її концентрації в центрах прийняття швидких поточних рішень, динамізму реакцій, які спірно не є притаманні моделі інституційно відпрацьованої ліберальної демократії сучасних США. Тому в оцінці вже близької перспективи розвитку цієї могутньої держави, відносно поточних трансформацій державного життя серед авторитетних науковців висловлюються думки, що Америку в найближчі часи очікує дрейф у бік авторитаризму, який буде супроводжуватись намаганнями змінити баланси та компетенції гілок влади, випробувати на міцність увесь каркас інституцій. «Демократія в США, скоріше за все, паде під час другого терміну правління Трампа в тому розумінні, що вона перестане відповідати стандартним критеріям ліберальної демократії: повне виборче право для дорослих, вільні та справедливі вибори та широкий захист громадянських свобод... Навіть у найгіршому випадку Трамп не зможе переписати Конституцію або відмінити конституційний лад... Але авторитаризм не потребує руйнації конституційного ладу... Попереду... конкурентний авторитаризм – система, в якій партії змагаються на виборах, але зловживання владою чинного президента схиляє ігрове поле проти опозиції» [8].

На цьому шляху доки не розпізнаних остаточно загроз залучається потенціал сучасних розробок forecasting, нейрополітики, eye-tracking, дієвим є використання технологічно ускладнених і непрозорих технік підрахунку голосів після е-голосування.

В проекції поставлених нашою роботою завдань відзначимо, що як повідомляють міжнародні спостерігачі, осучаснені технології впливу на виборчий процес з метою отримання потрібного владі результату успішно відпрацьовуються в Боліваріанській Республіці Венесуела, де влітку 2024 року вже вкотре (зміни, внесені до Конституції країни не обмежують кількість термінів перебування на посаді Президента, як і в такій країні регіону ЛАКБ як Нікарагуа, окрема історія з подібним питанням розгорталась в Болівії за часів президентства Хуана Ево Моралеса Айма) прогнозовано (ми не знаємо, чи правильно у даному випадку буде поставити лапки – «прогнозовано») переміг чинний Президент Ніколас Мадуро (на виборах використовувались елементи електронної процедури підрахунку результатів і коли під час саме підрахунку голосів на якийсь час зникло світло, за твердженням зовнішніх джерел інформації, ситуація миттєво змінилась докорінно – з солідної переваги опозиції на хитку перевагу чинного Президента). Згодом задоволений результатом Пан Мадуро проголосив про нагоду здійснення своєї дитячої мрії – святкувати Різдво з жовтня місяця і «в знак поваги та вдячності» до мешканців Венесуели указом Президента встановив християнське Різдво на території усієї країни 1 жовтня, яке тривало на території Боліваріанської Республіки Венесуела до середини січня 2025 року (коли, власне, відбулася нова інавгурація Ніколаса Мадуро).

Представник академічного середовища Л. Даймонд ще деякий час тому провіщував, що загрози для ліберальної демократії в США – це не просто загроза порядку речей в цій країни, це – глобальна загроза, яка призведе до можливості перетворити 21 століття в темний час наростального авторитаризму. Він, як раз в дусі щирого американського месіанства, наголошує, що захист та поширення демократичних ідеалів залежать від світового лідерства США, що знову таки привертає нашу увагу на актуальних для сьогоднішнього часу змінах політичного характеру в Америці, яка знову має стати великою.

Хоча в перший термін президентства Дональда Трампа науковці згадували, мабуть, переважно про відновлення позицій національного капіталізму, що на підґрунті подій коронавірусної хаотичності пов'язувався з «наглядовим капіталізмом» (Шошана Зубофф), нам представляється, що в США того часу починалось теоретико-методологічне відпрацювання певної моделі світобачення в якій велич та процвітання Америки виходили вже не з цінностей загальнотеоретичного та вселюдського характеру (що особливо властиво, мабуть, в теоретичних – узагальнюючих раціональність підходів та практичність вивірених ціннісними запитами потреб права позитивістського ґатунку), а з практичних розрахунків економічної доцільності, основ безпеки США, визначених в хоча б умовних контурах географічно і на військово зрозумілий лад, та, що вкрай важливо, ресурсно, в зв'язку зі світовою енергетикою, і, відповідно, її інфраструктурою та логістикою як вирішальними факторами. Власне підхід щодо значущості енергетики в нових геополітичних реаліях (відзначимо, що правові інститути міжнародного та національного рівня ніби залишаються за таких спрямувань вторинними, і розуміються такими, що можуть виконувати здебільшого декоративні функції) є симпто-

матичним і серед авторитетної частини сучасних науковців, що представляють Європу: «La energía y sus infraestructuras no son meras cuestiones técnicas, sino elementos geopolíticos cuya disputa está definiendo un nuevo orden internacional en el siglo XXI» [13]. Відповідно, і питання контролю, в тому числі, можливості зруйнування будь-якої функціонально важливої частки інфраструктури «є невід'ємною частиною геополітичної стратегії територіального контролю» [13].

На наш погляд, багато в чому програмною, щодо спрямування численних та визначальних трансформацій різного ґатунку можуть бути роботи колишнього радника Казначейства США, а з грудня голови Ради Економічних Консультантів при Президенті США – Стівена Мірана [11]. Поступова втрата лідерства США у виробництві, технологіях, темпах розвитку самих структур прогресу, бачиться Мірану в самих основах Бреттон-вудською системи, яка принесла США свого часу дієвий інструментарій здійснення гегемонії не тільки силою зброї, цінностей, але й долара, як світового координаційно-організаційного та вимірювального ядра фінансової системи, заклавши між тим і підвалини майбутніх проблем, що почали проявлятися вже на початку 1970-х рр. але були «відстрочені» реформою Президента Ніксона, що відв'язав прив'язку долара до золотого стандарту, а згодом і «Угодою «Плаза»», в якій провідні економіки світу прийняли наміри США проводити повільну та виважену з точки зору нагальної доцільності девальвацію долара. Сама система виміру, виробництва, обігу долара в глобалізованому економічному просторі налаштована навмисне в такий спосіб, що зі США має вивозитися більше доларів, ніж ввозитись – так забезпечувались макропоказники фінансової системи з універсалізованою роллю долара як надійного платіжного засобу в світі. За таких обставин навмисно і постійно створюваного дефіциту та формування негативних платіжних балансів, які долались за рахунок випуску нових грошових доларових потоків та облігацій держпозики, стала очевидною проблема виведення виробництв, усіх ланок технологічних підприємств, навіть найбільш розвинених наукоємних бізнесів на території інших країн з більш дешевою робочою силою, меншими стандартами захисту праці і соціального забезпечення та високоякісним ставленням до традиції будь-якої роботи. В США швидко став просідати виробничий сектор економіки, зріс держборг і тому Стівен Міран стверджує, що настав час докорінно змінити стан речей з системними налаштуваннями, особливо стосовно ролі долара і відрегулювати це питання через ведення продуманої тарифної політики. Універсалізм цінностей ліберально-демократичного ґатунку та роль США як провідника ідей відповідного характеру поглинають розрахунки прагматизму виживання США та захисту своїх національних інтересів. Торгівля, геополітика, кредитний інструментарій, тарифи та національна безпека мають визначати призначення влади в Америці, яка рухається шляхом до нової величі. За зовні хаотичним і несподіваним тарифним натиском Президента Трампа насправді приховується чітка і послідовна лінія на довгострокову сегментацію міжнародної торгівлі, в якій впроваджується розподіл країн на категорії – в залежності від їх відповідності інтересам США. Преференційний режим отримують ті країни, що сприяють діяльності американських компаній, ресурси яких є відкритими до використання на користь США, що сприяє глобальній безпеці. Окреме питання – відношення до країн, які встановлюють тісні зв'язки з Китаєм, Росією, вони можуть зіткнутися з високими тарифами, санкціями, складнощами інших видів. Тобто, підсумуємо, економічна доцільність, розрахована на подолання негативних явищ в США та міркування безпеки, що розуміється в акцентуванні національної безпеки США, як основи глобальної безпеки світу – ключові посили порад Стівена Мірана Президенту Трампу. Як сполучається ця дорога до захисту інтересів Америки з баченням перспективи загального розвитку світу, розбудови міжнародних підвалин правопорядку, сегментації територій за якоюсь світоглядно чіткою ознакою чи, знову ж таки, хоча б в межах світобачення реал-політик та опису у відповідної термінології домінування?

22 квітня один з обґрунтованих різновидів на суму поглядів Дональда Трампа запропонував представник американського наукового співтовариства Стейси Годдард, який доходить висновку, що 47-ий Президент США приймає установу на виділення в сучасному світі кількох великих держав (визначено – США, Китай, Росія), керівництво яких намагається переконати в необхідності потрібної для Трампа співпраці з ним задля управління міжнародним порядком: «... бачення світу Трампом – це не конкуренція великих держав, а змова великих держав: система «концерту», що схожа на ту, що сформувала Європу в дев'ятнадцятому столітті. Трамп хоче світу, що керується сильними особистостями, які працюють разом – не завжди гармонійно, але завжди цілеспрямовано – щоб нав'язати спільне бачення порядку іншому світу... обрана група осіб знаходиться в постійній конкуренції – не як смертельні вороги, а як шановані рівні. Кожен з них відповідає за імперію, якою він може керувати на свій розсуд... Щоб «концерт» держав працював, його учасники повинні мати можливість переслідувати власні амбіції, не зневажаючи права своєї рівні (зневажання прав інших, напроти, прийнятно й необхідно для підтримання порядку). Це означає організацію світу в окремі сфери впливу, кордони, які розмежовують простори, де велика держава має право практикувати

без перешкод експансію та володарювання» [5] Манера спілкування Трампа з керівництвом Китаю та Росії нагадує автору гру, в якій крізь ходи, що характерні для бізнесових угод, що виглядають зовні несподіваними, алогічними, кардинально інакшими («майже за одну ніч Сполучені Штати перейшли від суперництва зі своїми агресивними противниками до до залякування смиренних союзників») досягається згадуваний вже результат.

За часів «холодної війни» принциповим моментом у протистоянні двох супер-держав виступав ідеологічний аспект: есхатологічного виміру протистояння західного вільного світу демократії, свобод, ініціатив, розвитку, християнських чеснот, інше – світу тоталітаризму, не-свобод, примусу, підневільної праці, бідності, інше. На сьогодні наратив протистояння великих держав, які визначаються Президентом Трампом, полишає цей аспект, не згадуючи ідеологічних антагоністів, що принципово виходять зі стратегічної програми розбудови майбутнього в межах бачення контурів цивілізаційного проекту. Шанованому Ф. Фукуямі, який на початку 1990-х рр. Заявляв про кінець історії, можливо знов час вдатися до подібних маніфестації – зрештою, модель державного капіталізму в Росії, з посиленням ролі держави і автократа-лідера певною мірою вписується в простір неоліберального бачення держави і притаманного йому розпалювання на усіх щаблях, в усіх стратах, в усіх корпоративних одиницях суспільства війни усіх проти усіх, в який головним здобутком є капітал, процеси капіталізації усіх ресурсів та мотивів діяльності виходить на перший і зрозумілий тепер для усіх план життєвого проекту. Чи витримає і як довго Китай, в більшій мірі його керівна ланка спокуси відмовитись від самобутньої ідеології сучасного Китаю, соціальних змагань та ліфтів для найбільш талановитих, здібних, працьовитих, тощо (що було притаманно культурі Китаю з давніх-давен, такі механізми соціального оновлення за стратами закладалися ще у вченні Конфуція) і в якому напрямку буде прямувати ця велика країна – покаже лише час, але безумовно, участь Китаю в якості одного з головних гравців в глобальній економіці є фактором до поступового дрейфу в напрямку неоліберальний порядок речей. Відсутність вираженого антагонізму ідеологій, вона стала зараз не настільки наріжним каменем світобудови майбутності, можливо, позначає й певний світовий «тренд» на поширення елементів авторитаризму і в США, послаблення інститутів ліберальної демократії які, очевидно, будуть випробовуватись на дисонанси з демократичною процедурою, усталеними в прозорості виборчими технологіями, інше, а в суспільствах остаточно і в самих спекулятивних варіаціях запанує вихор війни усіх проти усіх, де слабкий не виживає, що також цілком в дусі лібералізму певного ґатунку. (Американський кінематограф симптоматично, на наш погляд, зараз зосередився на фільмах з рівнем нової естетизації жорстокості, що перевищує рівень фільмів і К. Тарантіно і Р. Родрігеса – показово у цьому відношення виглядає епопея «Джон Уік». Тема естетизації жіночої жорстокості також стала вже звичною, а спроба Жана Одіара довести думку в фільмі «Еміля Перес», що чоловіча жорстокість закінчується в особі тоді, коли дається простір розвитку жіночої складової душі, навіть у такий демонстративно показовий спосіб, як на прикладі трансгендерної героїні, що полишила чоловічу стать і всі її гріхи та недоліки, щоб набути досконалості в якості жінки – не знайшла відгуку навіть у жіночому товаристві).

Якщо останнього часу стосовно регіону Латинська Америка та Карибський Басейн з'являлись окремі публікації, у яких ставилось під питання об'єднання загалом країн під цільною абревіатурою ЛАКБ – настільки різноспрямованими стала виглядати мапа інтересів Китаю та Росії в цих краях, то вже перші кроки Президента Трампа дали зрозуміти, що США повертається до здійснення «доктрини Монро» і регіон впевнено позначається територією безумовного впливу і контролю США. Категоричне звернення до керівництва Панами і повернення під свій контроль Панамського каналу, яким поступово почав розпоряджатися через різні механізми Китай – показова історія [12]. На наш погляд, ще більш виражені щодо тенденційності розвитку подій виглядають події пов'язані із Аргентиною і Сальвадором. Відправлення мігрантів з території США, примусова висилка їх за домовленістю з Президентом Сальвадору Наїїбом Букеле, в цю країну Центральної Америки, точніше відразу в спеціальну тюрму, де з порушенням багатьох прав утримуються звинувачені у приналежності до кривавих вуличних банд (перш за все, Mara Salvatrucha), було поставлено під сумнів (висловимось так) рішенням американського суду, який зобов'язав державу у вигляді її виконавчих органів повернути незаконно відправлених знову в США. Виникла дискусія з приводу формулювань і, головне повноважень, судової та виконавчої влади. Сальвадор, слідом за Президентом Трампом, офіційно відмовився від виконання рішення американського суду [9], [10]. Симпатії Дональда Трампа до авторитарного стилю популярного в регіоні лідера цієї країни є загальновідомим, а етатистські спрямування розвитку Сальвадора у поєднанні з міцною рукою Пана Букеле щодо наведення порядку в країні з порушенням кола демократичних процедур – викликають додаткову приязнь і заохочення Трампа.

На противагу прибічнику сильної держави Букеле, Президент Аргентини Хавьер Мілей проголосив себе прихильником лібертаріанства, що є крайньою позицією лібералізму, де свобода (підприємництва, ініціативи) вважається найвищою

чеснотою, а держава, та її інституції – тягар для економіки, добробуту, бізнесу. Пан Мілей впроваджує лібертаріанські реформи які дають показники зниження інфляції, покращення інвестиційного клімату, зростання показників бідності у країні, що за запасами сланцевої нафти є на 4 місці, а за сланцевим газом поступається в світі лише Китаю вище 45 відсотків населення [1]. Президент Мілей своїми декретами обходить демократичну процедуру прийняття законів, знімаючи залишки розподільних і врегульованих державою механізмів в нафто- та газовидобуванні, відкриваючи шлях до діяльності великих американських корпорації. Він проголошував, що ненавидить державу, а послідовне лібертаріанство передбачає й відмову від такої її інституції як армія. (Нагадаємо, що в регіоні є країна, в якій немає армії – Коста Ріка). Своїми рішеннями і стилем керівництва, що часто нагадує шоу і викликає щирі емоції, Президент Мілей заслужив також повагу і певною мірою приязнь Президента Трампа, незважаючи на суттєві розбіжності по лініях етатист-лібертаріанець.

Керівництво Гондурасу вже певний час мало продуктивні економічні контакти з Китаєм – нинішній Президент Гондурасу Пан Кастро відвідував КНР, де відбулась його особиста зустріч з Паном Сі Цзиньпіном. Попередній Президент Гондурасу Ернандес, що також встановлював тісні контакти з Китаєм, після завершення терміну президенства був звинувачений юстицією США в корупції та зв'язках з наркокартелями і за рішенням суду вже відбуває покарання – 45 років тюрми.

Висновки та перспективи дослідження. Підсумовуючи увесь викладений матеріал, можна зважитись на такі висновки:

– переформатування усієї системи міжнародних відносин з питаннями щодо проекту міжнародного права, взаємодії держав на різних рівнях інтересів, буде залежати від позиції США та особисто від Президента Трампа. Від того яким є його бачення майбутнього. Спрогнозувати подальші кроки і остаточні ключові рішення складно. Але є бачення того, що лінія на знову велику Америку пов'язана з курсом на економічну доцільність та безпеку того простору, який буде визначено територією безпосередніх американських інтересів – свого роду новою американською ойкуменою;

– в цій новій американській ойкумені в залежності від різних параметрів і ресурсних показників щодо корисності для США країни і території будуть, скоріше за все, розбиті на умовні сегменти з різним рівнем практично вимірної доброзичливості США (сигніфікатори ліній, зон демаркації – тарифи, ставки мита);

– в тих країнах, що опиняться в зоні інтересів США, вочевидь, питання ліберально-демократичних цінностей, демократичної процедури, етатизму або ультра-лібертаріанства стануть вторинними по відношенню до питань економічної доцільності, можна очікувати авторитарних тенденції і дрейфу до автократій за умов прийнятних США стосунків;

– країни ЛАКБ вже є такими, що віднесені США до зони свого безумовного впливу, але яке місце і в яких рамках конкретні з них будуть займати в новій американській ойкумені – питання залишається відкритим. Змістовний простір остаточно не є заповненим та зрозумілим, тому ми і використовуємо термін «Лакуна ЛАКБ»;

– якщо Адміністрація Трампа схилиться остаточно до картини світу, де будуть взаємодіяти, встановлюючи свій порядок речей на визначеній території лише великі держави (на наш погляд, свого останнього слова щодо участі в якості великого гравця не сказала, наприклад, Європа) – це не здолає суперечностей і розбіжностей між державами, що будуть визнані великими (зрештою, «Віденський концерт» завершився проривами в точках постійної напруги, а недоліками, вадами ладу скористався Бісмарк, поведінку якого, на наш погляд, в якійсь мірі намагається наслідувати Президент Трамп;

– долучимося до точки зору українського науковця С. А. Дацюка, що сам вихід в простори мислення реал-політик веде сучасний світ в світоглядний глухий кут, а те що зараз конче потрібно людству – це вихід в площину гуманітарну, де, на стежині відмови від самого дискурсу домінування потрібно шукати цивілізаційні сподівання майбутнього. Така постанова питання і визначає перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Argentina's Javier Milei is betting big on an oil gusher. *The Economist.* 2025. Feb 16th. URL: https://www.economist.com/the-americas/2025/02/16/argentinas-javier-milei-is-betting-big-on-an-oil-gusher (дата звернення: 30.04.2025).

2. Correal Devlin Barret Annie, Rashbaum William K. White House Denies Violating Judge's Order in Deporting Venezuelans. *The New York Times.* 2025. March 16. URL: https://www.nytimes.com/2025/03/16/us/politics/trump-venezuelans-deportations-el-salvador.html (дата звернення: 30.04.2025).

3. Diamond Larry. Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition, and American Complacency. 2025. URL: https://diamond-democracy.stanford.edu/publications/book/ill-winds-saving-democracy-russian-rage-chinese-ambition-and-american-complacency (дата звернення: 30.04.2025).

4. Donald Trump will upend 80 years of American foreign policy. *The Economist.* Jan 2025. 16th. URL: https://www.economist.com/leaders/2025/01/16/donald-trump-will-upend-80-years-of-american-foreign-policy (дата звернення: 30.04.2025).

5. Goddard E. Stacie. The Rise and Fall of Great-Power Competition Trump's New Spheres of Influence.

American Affairs. 2025. May/June . Published on April 22. URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/rise-and-fall-great-power-competition (дата звернення: 30.04.2025).

6. *Instituto Nacional de Estadística y Censos República Argentina.* 2025. URL: https://www.indec.gob.ar/ (дата звернення: 30.04.2025).

7. Holpuch Amanda. Transgender Woman Arrested After Using Bathroom at Florida State Capitol. *The New York Times.* 2025. April 7. URL: https://www.nytimes.com/2025/04/07/us/politics/trans-student-arrest-bathroom-law-florida.html (дата звернення: 30.04.2025).

8. Levitsky Steven and Way Lucan A. The Path to American Authoritarianism. What Comes After Democratic Breakdown. *Foreign Affairs.* 2025. March/April Published on February 11. URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/path-american-authoritarianism-trump?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=article_link&utm_term=article_email&utm_content=20250319) (дата звернення: 30.04.2025).

9. Liptak Adam. A trial judge had ordered the Trump administration to take steps to return the migrant, Kilmar Armando Abrego Garcia, from a notorious prison in El Salvador. *The New York Times.* 2025. April 10. URL: https://www.nytimes.com/2025/04/10/us/politics/supreme-court-trump-deported-migrant.html (дата звернення: 30.04.2025).

10. Nattatthias Schwartz. With Deportations, Trump Steps Closer to Showdown With Judicial Branch. *The New York Times.* 2025. March 16. URL: https://www.nytimes.com/2025/03/16/us/constitutional-crisis.html (дата звернення: 30.04.2025).

11. Miran Stephen. A User's Guide to Restructuring the Global Trading System. 2024. URL: https://www.hudsonbaycapital.com/documents/FG/hudsonbay/research/638199_A_Users_Guide_to_Restructuring_the_Global_Trading_System.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

12. Panama's giveaway game. *The Economist.* 2025. Mar 13th. URL: https://www.economist.com/the-americas/2025/03/13/panamas-giveaway-game (дата звернення: 30.04.2025).

13. Rius Albert Borras, Palacios Dario Salinas. Geografía del poder: el mapa del control de recursos y energía en Ucrania. *Agenda publica.* 2025. 22 de marzo. URL: https://agendapublica.es/noticia/19735/geografia-poder-mapa-control-recursos-energia-ucrania?utm_source=Agenda+P%C3%BAblica&utm_campaign=42766a779f-EMAIL_CAMPAIGN_2020_10_08_05_49_COPY_01&utm_medium=email&utm_term=0_452c1be54e-42766a779f-116896249 (дата звернення: 30.04.2025).

14. Tonks Henry M.J. The Rise and Fall of the New Liberals: How the Democrats Lost Their Majority. *American Affairs.*2025. *URL:* Spring 2025 / Volume IX, Number 1. (https://americanaffairsjournal.org/2025/02/the-rise-and-fall-of-the-new-liberals-how-the-democrats-lost-their-majority/ (дата звернення: 30.04.2025).

15. Барабаш О. В. Протестантизм у розвитку загального права Англії та США. *Вісник* Академії правових наук України. 2012. №3 (70). С. 78–86.

16. Барабаш О. Протестантизм у становленні західної традиції права. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 53–61.

REFERENCES:

1. Argentina's Javier Milei is betting big on an oil gusher. (2025). *The Economist.* Feb 16th. Retrieved from: https://www.economist.com/the-americas/2025/02/16/argentinas-javier-milei-is-betting-big-on-an-oil-gusher (accessed: 30.04.2025).

2. Correal Devlin Barret Annie, Rashbaum William K. (2025). White House Denies Violating Judge's Order in Deporting Venezuelans. *The New York Times.* March 16. Retrieved from: https://www.nytimes.com/2025/03/16/us/politics/trump-venezuelans-deportations-el-salvador.html (accessed: 30.04.2025).

3. Diamond Larry. (2025). Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition, and American Complacency. Retrieved from: https://diamond-democracy.stanford.edu/publications/book/ill-winds-saving-democracy-russian-rage-chinese-ambition-and-american-complacency (accessed: 30.04.2025).

4. Donald Trump will upend 80 years of American foreign policy. (2025). *The Economist.* Jan 16th. Retrieved from: https://www.economist.com/leaders/2025/01/16/donald-trump-will-upend-80-years-of-american-foreign-policy (accessed: 30.04.2025).

5. Goddard E. Stacie. (2025). The Rise and Fall of Great-Power Competition Trump's New Spheres of Influence. *American Affairs.* electronic journal. *no.* May/June. Published on April 22. Retrieved from: https://www.foreignaffairs.com/united-states/rise-and-fall-great-power-competition (accessed: 30.04.2025).

6. *Instituto Nacional de Estadística y Censos República Argentina.* (2025). Retrieved from: https://www.indec.gob.ar/ (accessed: 30.04.2025).

7. Holpuch Amanda. (2025). Transgender Woman Arrested After Using Bathroom at Florida State Capitol. *The New York Times.* April 7. Retrieved from: https://www.nytimes.com/2025/04/07/us/politics/trans-student-arrest-bathroom-law-florida.html (accessed: 30.04.2025).

8. Levitsky Steven and Way Lucan A. (2025). The Path to American Authoritarianism. What Comes After Democratic Breakdown. *Foreign Affairs. electronic journal.* no. March/April Published on February 11. Retrieved from: https://www.foreignaffairs.com/united-states/path-american-authoritarianism-trump?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=article_link&utm_term=article_email&utm_content=20250319) (accessed: 30.04.2025).

9. Liptak Adam. (2025). A trial judge had ordered the Trump administration to take steps to return the migrant, Kilmar Armando Abrego Garcia, from a notorious prison in El Salvador. *The New York Times.* April 10. Retrieved from: https://www.nytimes.com/2025/04/10/us/politics/supreme-court-trump-deported-migrant.html (accessed: 30.04.2025).

10. Nattatthias Schwartz. (2025). With Deportations, Trump Steps Closer to Showdown With Judicial Branch. *The New York Times.* March 16. Retrieved from:

https://www.nytimes.com/2025/03/16/us/constitutional-crisis.html (accessed: 30.04.2025).

11. Miran Stephen. (2024). A User's Guide to Restructuring the Global Trading System. Retrieved from: https://www.hudsonbaycapital.com/documents/FG/hudsonbay/research/638199_A_Users_Guide_to_Restructuring_the_Global_Trading_System.pdf (accessed: 30.04.2025).

12. Panama's giveaway game. (2025). *The Economist.* Mar 13th. Retrieved from: https://www.economist.com/the-americas/2025/03/13/panamas-giveaway-game (accessed: 30.04.2025).

13. Rius Albert Borras, Palacios Dario Salinas. (2025). Geografía del poder: el mapa del control de recursos y energía en Ucrania. *Agenda publica.* 22 de marzo. Retrieved from: https://agendapublica.es/noticia/19735/geografia-poder-mapa-control-recursos-energia-ucrania?utm_source=Agenda+P%C3%BAblica&utm_campaign=42766a779f-EMAIL_CAMPAIGN_2020_10_08_05_49_COPY_01&utm_medium=email&utm_term=0_452c1be54e-42766a779f-116896249 (accessed: 30.04.2025).

14. Tonks Henry M.J. (2025). The Rise and Fall of the New Liberals: How the Democrats Lost Their Majority. *American Affairs. electronic journal. V. 9. no. 1.* Retrieved from: Spring 2025 / Volume IX, Number 1. (https://americanaffairsjournal.org/2025/02/the-rise-and-fall-of-the-new-liberals-how-the-democrats-lost-their-majority/ (accessed: 30.04.2025).

15. Barabash O. V. (2012). Protestantyzm u rozvytku zaghaljnogho prava Anghliji ta SShA. *Visnyk Akademiji pravovykh nauk Ukrajiny.* no. 3 (70). pp. 78–86.

16. Barabash O. (2012). Protestantyzm u stanovlenni zakhidnoji tradyciji prava. *Visnyk akademiji pravovykh nauk Ukrajiny.* no. 2. pp. 53–61.

Priorities without strategy: the "American oikoumene" of economic expediency and its Latin American lacuna

Barabash Oleh Vasylovych

PhD, Associate Professor,
Graduate of Doctoral Studies
in Political Science,
Lecturer at the Department
of Psychology and Pedagogy
Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University
Sumska str., 77/79, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8479-8926

This article attempts to analyze the current political course of the Trump Administration regarding the systemic restructuring of foreign and, consequently, all international relations – their essence, direction, and potential implications, particularly for the Latin America and The Caribbean (LAC) region. The proactive policies of the 47th U.S. President have already raised pressing questions about the future global order, interstate dynamics, global and regional security, and the efficacy of contemporary legal mechanisms, making the stated problem a relevant scholarly pursuit. The study aims to examine the speeches and statements of U.S. President Donald Trump, alongside theoretical frameworks in academic discourse, to identify the core constructs and pragmatic orientations shaping the future of the U.S., the world, and the international order – with a focus on their projected significance for the LAC region. ***The objectives include:*** *Identifying the foundational ideas driving the Trump Administration's policies. Projecting potential trajectories and threat trends amid global institutional drift toward authoritarianism, democratic backsliding, and provocations against the international legal order. Tracing the processes and mechanisms through which shifts in U.S. policy affect LAC countries, culminating in synthesizing conclusions.* ***Research Methods.*** *The study employs general scientific methods and research principles. It incorporates the contributions of classical institutionalism with elements of comparativism, as well as tools for elucidating the essence of phenomena within specific historical contexts from the perspectives of neo-institutionalism or historical institutionalism. An attempt has been made to analyze phenomena and materials through the lenses of geopolitical approaches, the Realpolitik tradition of thought, and world-systems analysis concepts, extending to epistemological challenges of a general philosophical nature within the broader frameworks of civilizational inquiries. Key findings suggest that the restructuring of international relations – including derivative questions of international law, state interactions across interest levels – will hinge on the U.S. stance and President Trump's personal influence. The vision of a* ***«****Great America again****»*** *is tied to economic expediency and the securitization of spaces deemed vital to U.S. interests, effectively constructing a «new American oikoumene». Within this framework, states and territories are likely to be segmented based on utility to U.S. interests, measured through quantifiable friendliness indicators (e.g., tariffs, trade barriers). In U.S.-aligned zones, liberal-democratic values, procedural democracy, and ideological debates (statism vs. ultra-libertarianism) may become secondary to economic pragmatism, potentially accelerating authoritarian drift – provided such regimes maintain acceptable relations with Washington. The LAC region, already within the U.S. sphere of influence, faces unresolved questions regarding its precise role and positioning in this «new American oikoumene». The conceptual space remains fluid and underexplored, hence the term «LAC Lacuna».*

Key words: *geopolitics, Donald Trump, «new American oikoumene» international order, lacunae of global restructuring, Latin America and the Caribbean.*

Баштанник Оксана Віталіївна

Конструювання інституціональних платформ реалізації управління як елементів посилення стійкості політичної системи

УДК 321
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.4

Баштанник Оксана Віталіївна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри історії
та політичної теорії
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»
просп. Дмитра Яворницького, 19,
Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0003-4067-3261

Акцентовано, що сталий розвиток можливий лише за умов рівності доступу до основних ресурсів, уникнення монополізації влади та збереження демократичних принципів управління. Відзначено, що це одночасно означає розбудову такого типу інститутів, які з одного боку захищають права громадян, а з іншого стимулюють їх участь у соціально-економічних процесах. Для держав, які знаходяться у фазі інституціональної кризи та посткризового відновлення, це є особливо значущим фактором подальшого розвитку. Встановлено, що у такій ситуації постає важливе завдання розробки і реалізації феномену інституціональних платформ як інструменту забезпечення державного суверенітету, легітимності та адаптивності. Ці платформи мають стати основою для інтеграції економічних, соціальних і безпекових механізмів у єдину систему державотворення. ***Метою статті*** *є дослідження можливостей конструювання інституціональних платформ в процесі реалізації державної влади як елементів його інституціональної структури, що повинно сприяти посиленню стійкості політичної системи суспільства в цілому. В основу даного дослідження покладена комплексна методологія інституціонального аналізу, що уможливлює вивчення тих елементів політичної системи, структури державного управління, середовища економічних процесів (економічний інституціоналізм), які були необхідні для виконання дослідницьких завдань. Визначено, що інституціональна платформа як структурно-функціональний механізм, що виступає практичним втіленням інституціональних досліджень політики, забезпечує координацію дій державних інститутів, адаптацію до викликів та утвердження державного суверенітету в мирний час і за надзвичайних обставин, таких як воєнний стан. Формування інституціональної платформи є не лише новим форматом посилення державотворення, але й ключовим механізмом для інтеграції зусиль України в умовах війни та післявоєнного відновлення. Доведено, що такий підхід закладає основу для демократичного розвитку, довгострокового економічного зростання і посилення суверенітету держави. Розробка інституціональних платформ та їх впровадження відображають усвідомлення довготривалого впливу формування та еволюції інститутів на державність і суспільний добробут. Підкреслено, що інституціональні платформи мають стати архітектурними елементами відновленої Української держави, здатної ефективно реагувати на майбутні виклики і стояти на засадах суверенітету, демократії та добробуту громадян.*

Ключові слова: *інститут, інституціональна платформа, політична система, управління, стійкість, виробничі процеси, економічний аналіз.*

Вступ. Очевидно, що сталий розвиток можливий лише за умов рівності доступу до основних ресурсів, уникнення монополізації влади та збереження демократичних принципів управління, й це одночасно означає розбудову такого типу інститутів, які з одного боку захищають права громадян, а з іншого стимулюють їх участь у соціально-економічних процесах. Для держав, які знаходяться у фазі інституціональної кризи та посткризового відновлення, це є особливо значущим фактором подальшого розвитку. У такій ситуації постає важливе завдання розробки і реалізації феномену інституціональних платформ як інструменту забезпечення державного суверенітету, легітимності та адаптивності. Ці платформи мають стати основою для інтеграції економічних, соціальних і безпекових механізмів у єдину систему державотворення.

Метою статті є дослідження можливостей конструювання інституціональних платформ в процесі реалізації державної влади як елементів його інституціональної структури, що повинно сприяти посиленню стійкості політичної системи суспільства в цілому. Для досягнення даної мети у якості дослідницьких **завдань** визначається аналіз наявних прикладів функціонування платформ інституціонального типу, загальне виокремлення основних складових та напрямів ефективності інституціональних платформ.

Методи дослідження. В основу даного дослідження покладена комплексна методологія інституціонального аналізу, що уможливлює вивчення тих елементів політичної системи, структури державного управління, середовища економічних процесів, які були необхідні для виконання дослідницьких завдань. Економічний аналіз, в тому числі – на основі праць, в першу чергу, А. Ткача, В. Коломієць і М. Радієвої [4], а також Д. Ніборга і Т. Поелла [3], та О. Лук'яненко і А. Нямешчук [2], сприяв дослідженню практичних аспектів конструювання інституціональних платформ, що базувалося на прикладах із сфери виробничих відносин.

Результати. Інституціональні платформи сприяють формуванню довгострокових партнерств між різними суб'єктами, забезпечуючи довіру і сталість їхньої взаємодії навіть в умовах зовнішніх і внутріш-

ніх криз. Їх ключовою перевагою є здатність акумулювати ресурси та експертизу від різних сторін задля швидкого вирішення стратегічних завдань, таких як трансформація політичної системи чи впровадження інноваційних політик. Завдяки своїй фокусованій структурі та гнучкості інституціональні платформи можуть стати базисом для створення ефективних механізмів стримувань і противаг, що сприятиме зміцненню демократичних засад державності. Феномен інституціональних платформ являє собою сучасний механізм інтеграції ресурсів, участі всіх зацікавлених сторін та ефективного управління складними соціально-економічними процесами. У світовій політиці, де виклики стають все більш багаторівневими, а потреба у гнучкості та швидкій адаптації є ключовою, інституціональні платформи виступають як новий рівень організації, що дозволяє пов'язати окремі ініціативи, політичні стратегії та суспільні очікування в єдину логічну систему.

Інституціональні платформи мають виконувати кілька основних функцій: 1) координація діяльності інститутів як забезпечення узгодженості дій між різними зацікавленими сторонами для реалізації національних пріоритетів, таких як відновлення критичної інфраструктури, реінтеграція тимчасово окупованих територій або розбудова безпекових механізмів; 2) інклюзивність як створення умов, у яких вплив кожного суб'єкта суспільства буде врахований, а рішення прийматимуться з врахуванням різних точок зору, що сприятиме єдності суспільства й довірі до інститутів державної влади в першу чергу; 3) інноваційність як побудова інституціональних та управлінських рішень з використанням сучасних технологій та підходів, таких як цифрова трансформація, штучний інтелект, великі дані тощо, що дозволить швидко реагувати на виклики і забезпечить гнучкість управлінських процесів; 4) проактивність як перехід від ролі реагуючої системи до випереджальних дій, спрямованих на попередження кризових ситуацій та створення умов для їхнього уникнення в середовищі політичної системи суспільства.

Інституціональна платформа – це організаційно-функціональна система, яка об'єднує самостійні суб'єкти (державу, громадян, приватний сектор, міжнародних партнерів) для досягнення спільних цілей політичного курсу у сферах державного управління, економіки, соціальних послуг та безпеки. Її головна мета – забезпечити ефективну взаємодію між сторонами, спрощуючи комунікацію, зменшуючи конфлікти та стимулюючи інновації. Сутність інституціональних платформ виявляється у їх здатності об'єднувати ключових учасників суспільних процесів – органи державної влади, громадянське суспільство, бізнес, міжнародних партнерів – для досягнення спільних цілей та вирішення стратегічних завдань.

Інституціональні платформи є не лише механізмом реалізації інституціональних реформ у різних сферах, але і потужним інструментом для зміцнення політичного управління, в першу чергу – у форматі державного, забезпечення його стійкості та підвищення ефективності. У сучасних умовах розбудова цих платформ може ґрунтуватися на таких ключових напрямах: по-перше, поєднанні кризових та «мирних» підходів до управління, й саме з врахуванням викликів війни, платформи мають водночас вирішувати нагальні безпекові питання та закладати основу для мирного розвитку держави. По-друге, з позиції децентралізації управлінських рішень об'єднання місцевих ініціатив у загальнонаціональний контекст забезпечить максимальну залученість громад до відновлення та розбудови. По-третє, активне залучення міжнародних донорів, експертів у різних сферах та комплексних ресурсів забезпечує підсилення інституційної спроможності України.

На сьогодні в українському суспільно-політичному просторі можливо навести певну кількість прикладів функціонування інституціональних платформ різного формату операціональності, але таких, що сприяють трансформації і розвитку політичної системи. Наприклад, організацію «Благодійний фонд реконструкції та розвитку «Єдина країна»», що функціонує з весни 2014 р., засновники визначають як «платформу для об'єднання експертів, фахівців та зацікавлених з пошуку та формуванню своєчасних та стратегічних рішень орієнтована на реалізацію проєктів сталого розвитку, міжгалузевою взаємодією і багатостороннім співробітництвом стейкхолдерів» [7]. В якості основної мети її діяльності на офіційному сайті організації вказано «обмін думками, інформацією, компетенціями і експертизою, об'єднання знань, необхідні при створенні нових економічних інститутів, напрацюванні спільних практичних рішень, так і при реалізації проєктів сталого розвитку на державному та регіональному рівні» [7].

Також, з осені 2023 р. в Україні функціонує громадська організація «Центр аналізу регіональних ризиків». Як акцентувала її очільниця, експертка Національного інституту стратегічних досліджень С. Мітряєва: «Інституціональна ідея Центру якраз і полягає у створенні такої дискусійної платформи для обміну експертними думками та поглядами на ситуацію в Карпатському регіоні та Закарпатті» [1]. На думку вказаної дослідниці та громадської діячки, розвиток функціонування даної організації на сьогодні «сприятиме пошуку нових ідей щодо вирішення проблемних питань в інтересах підготовки відповідних рекомендацій органам державної влади та місцевого самоврядування, а також зацікавленим структурам» [1].

Окрім цього, при дослідженні функціонування інституціональних платформ слід згадати про про-

єкти в рамках загальнонаціональної програми «Відновлення України», зокрема проєкт Національна інституційна платформа підтримки молодіжного підприємництва та підприємницьких навичок молодих людей [11]. «Відновлення України» – це масштабна та комплексна програма, яка була започаткована на вищому державному рівні в липні 2022 р. у зв'язку із збройною агресією рф, та, базується на 5 Основних принципах: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах; стимулювання приватних інвестицій [11].

Загалом, головні компоненти інституціональної платформи можуть бути визначені як структуроутворюючі елементи, що впливають на функціонування всієї системи управління. Вони забезпечують реалізацію державних функцій у контексті сучасних викликів, таких як глобалізація, війни, соціально-економічні кризи чи кліматичні зміни. Інституціональна теорія в цьому контексті слугує інструментом для формування нових моделей управління, що враховують такі виклики та можливості; сприяє підвищенню ефективності державної політики через інтеграцію підсистем, елементів і рівнів управління; детермінує умови сталого розвитку суспільства на основі внутрішньої природи теорії нормативного інституціоналізму.

Ключовими компонентами інституціональної платформи є політичний, економічний, соціальний, безпековий, інституційно-адаптивний і цифровий, кожен з яких відіграє унікальну роль у системі політичного та державного управління, але тільки разом вони утворюють цілісну, інтегровану структуру.

Політичний компонент інституціональної платформи забезпечує формування та реалізацію стратегічних рішень, які відповідають загальнонаціональним цілям і пріоритетам, а їх функція полягає у створенні механізмів прийняття рішень, які об'єднують громадян, інститути влади та громадянське суспільство в єдину політичну екосистему. Завдяки цьому забезпечується участь громадян у демократичному процесі управління. В умовах глобальних викликів політичний компонент повинен забезпечити збереження суверенітету, територіальної цілісності та стабільності держави, функціонуючи як когерентна структура, здатна швидко й ефективно реагувати на кризові ситуації. С. Наумкіна та Ю. Маслов на цій основі відзначають, що «у сучасних демократичних країнах парламенти забезпечують інституційну платформу для взаємодії посередницьких політичних акторів: партій, груп інтересів, соціальних рухів, які пов'язують їх із суспільством. Парламент також пов'язує суспільство з іншими демократичними інститутами, виконавчою, судовою чи державною бюрократією» [10, с. 58].

Економічний компонент інституціональної платформи відіграє ключову роль у забезпеченні ресурсів для функціонування усієї державної системи. Ефективне управління економікою, залучення інвестицій, розвиток публічно-приватного партнерства та стимулювання економічного зростання – це основні завдання цього компонента. Важливо, що економічний компонент має бути адаптивним та здатним швидко реагувати на глобальні зміни, такі як економічні кризи чи перехід до нових моделей економіки. Через інтегровані механізми бюджетування, управління державним майном і стимулювання бізнесу економічний компонент забезпечує підтримку реалізації національних стратегій. Л. Скоробогата, М. Міщук, досліджуючи інституційні механізми адміністрування розвитку інтеграційних виробничих ланцюгів, прийшли до висновку про те, що «інституційні засади формування сучасних організаційних структур в цифровій моделі управлінні передбачають використання децентралізації та делегування повноважень, раціоналізації, оптимізації структурних ланцюгів, систематизацію процедур управління, використання інструментів додаткової реальної. Реалізація інституційних механізмів адміністрування включає зміну організаційно-процедурної платформи та забезпечить налагодження партнерських відносин між суб'єктами інтегрованих виробничих ланцюгів» [12, с. 228–229].

Соціальний компонент інституціональної платформи орієнтований на підтримку добробуту громадян, забезпечення їхніх базових потреб і соціальної справедливості. Він охоплює освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, доступ до ресурсів і рівність можливостей. Функціонування цього компонента сприяє суспільній стабільності й інтеграції, що є критично важливим для подолання соціальної нерівності, яка може призвести до дестабілізації політичної системми. В нинішніх умовах цифровізації соціальних процесів і посилення механізмів зворотного зв'язку респонсивність соціального компонента забезпечується за допомогою сучасних технологій, що дозволяють оперативно реагувати на зміни потреб та очікувань суспільства. Г. Коломієць та І. Помінова в даному контексті особливу увагу звертають на інтелектуальну складову та проблеми функціонування системи вищої освіти. «Формування інтелектуального ресурсу та перетворення його на інтелектуальний капітал неможливе без створення відповідної системи правил взаємодії вищої освіти (уже існуючого базового інституту) і стейкхолдерів. Вибудовування механізму реалізації цих правил має переформувати систему освіти на постійно функціонуючу інституційно-господарську платформу розширеного відтворення інтелектуального капіталу» [8, с. 23].

Безпековий компонент інституціональної платформи створений для забезпечення захисту населення й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Його завдання включають формування надійної системи національної оборони, підтримку громадського порядку, боротьбу зі злочинністю та протидію новим типам загроз, таким як інформаційна чи гібридна війна. Цей компонент має бути здатним до швидкої мобілізації ресурсів і координації як внутрішніх, так і міжнародних зусиль у сфері безпеки. Т. Герасимчук аналізує актуальний приклад діяльності держав в рамках однієї із таких міжнародних платформ – Механізму цивільного захисту Європейського Союзу (МЦЗ ЄС). «МЦЗ ЄС – найбільша у світі система надання міжнародної оперативної та гуманітарної допомоги; інституційна платформа взаємодії 27-ми держав-членів ЄС і 8-ми країн-учасниць (не-членів ЄЄ – О.Б.) з інститутами та установами ЄС, що відповідають за цивільний захист і безпеку» [5, с. 32]. В аспекті російсько-української війни дослідниця особливо відзначає, що «на звернення Уряду України, операції Європейського Союзу із цивільного захисту та гуманітарної допомоги діють в Україні з лютого 2014 р. і виконують ключову роль у сприянні координації гуманітарної діяльності та обміні інформацією з різними гуманітарними організаціями» [5, с. 33].

Інституційно-адаптивний компонент інституціональної платформи відповідає за модернізацію та гнучкість політичних та державних інституцій, які дозволяють системі реагувати на зміни в зовнішньому чи внутрішньому середовищі, зберігаючи при цьому їх функціональність. Впровадження структурних реформ, перехід на цифрові моделі управління та розробка нових механізмів демократичного врядування є ключовими завданнями цього компонента. Його респонсивність проявляється у здатності адаптувати законодавство, управлінські процеси та організаційні структури для відповідності сучасним реаліям. С. Григораш ґрунтовно розглядає цю складову конструювання інституціональних платформ на базі дослідження функціонування інститутів економічної системи, оскільки для них потреба в адаптивності є і більш сутнісною. «Розвиток інституційної платформи промислової інтеграції для нівелювання загрозоутворюючих факторів може стати ефективним інструментом стратегічного управління підприємствами в умовах систематичних криз. … Інституційні зміни виступають рушійною силою адаптації промислових підприємств до нових викликів, зокрема в умовах швидких технологічних і екологічних змін» [6, с. 125–127].

Цифровий компонент інституціональної платформи виконує роль інтегративного інструменту, що забезпечує функціонування всієї інституціональної платформи. Це технологічна база, яка реалізує інформаційні потоки, автоматизацію процесів, прозорість діяльності органів влади та доступність адміністративних послуг для громадян. Завдяки цифровому компоненту забезпечується оперативний збір та аналіз даних, що дозволяє ухвалювати науково обґрунтовані рішення та забезпечувати гнучкість у реагуванні на зміни потреб суспільства. З метою запозичення алгоритмів побудови даної компоненти можливо звернутися до дослідження функціонування цифрових платформ, які, наприклад, реалізує В. Липов. Ним було проаналізовано передумови та механізми алгоритмізації управління на інформаційних (цифрових) платформах та їх суперечливий вплив на трансформацію конкуренції, та у підсумку встановлено, що на сьогодні відбувається перехід від «залізної клітки» бюрократичних процедур до «невидимої клітки» швидко і легко змінюваних правил, встановлюваних інформаційними платформами [9, с. 26–27].

Таким чином, можливо встановити, що формування та використання інституціональних платформ стає не лише вимогою сучасності, а й основою для системної інтеграції всіх зусиль у сфері оборони, відновлення та розвитку держави. Вони повинні трансформувати державу в адаптивну, інноваційну, інклюзивну систему, здатну не лише подолати наслідки війни (в нашому випадку), але й створювати соціально-економічну стабільність для майбутніх поколінь. Для України важливість інституціональних платформ зростає в контексті одночасного вирішення трьох ключових завдань: оборони, відновлення та створення умов для сталого розвитку країни.

Україна на сьогодні має історичну можливість використати інституціональні платформи для координації відновлення після війни. Ми виокремлюємо такі основні напрями, де вони можуть бути ефективними:

відновлення інфраструктури, адже інституціональні платформи мають об’єднати уряд, міжнародних інвесторів та підрядників для реконструкції зруйнованих інфраструктурних об’єктів, оптимального розподілу ресурсів і перевірки їх ефективності, залучення громадян для ухвалення рішень щодо пріоритетних напрямів розвитку на місцях;

економічне зростання на основі формування платформ для малого і середнього бізнесу, залучення інвестицій через міжнародні партнерства, соціальну резильєнтність – використання платформ для підтримки внутрішньо переміщених осіб через інтегровані соціальні та економічні програми, залучення громадян до процесів моніторингу виконання соціальної політики, наданої допомоги та фінансової прозорості взаємодії;

у сфері оборони і безпеки – розробка інституціональних платформ для координації між Міністерством оборони України, громадянськими ініціативами та міжнародними донорами для

забезпечення армії необхідними ресурсами, використання можливостей автоматизації логістичних операцій.

Висновки. Інституціональна платформа як структурно-функціональний механізм, що виступає практичним втіленням інституціональних досліджень політики, забезпечує координацію дій державних інститутів, адаптацію до викликів та утвердження державного суверенітету в мирний час і за надзвичайних обставин, таких як воєнний стан. Формування інституціональної платформи є не лише новим форматом посилення державотворення, але й ключовим механізмом для інтеграції зусиль України в умовах війни та післявоєнного відновлення. Цей підхід закладає основу для демократичного розвитку, довгострокового економічного зростання і посилення суверенітету держави. Розробка інституціональних платформ та їх впровадження відображають усвідомлення довготривалого впливу формування та еволюції інститутів на державність і суспільний добробут. Інституціональні платформи мають стати архітектурними елементами відновленої Української держави, здатної ефективно реагувати на майбутні виклики і стояти на засадах суверенітету, демократії та добробуту громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Інституціональна ідея Центру полягає у створенні дискусійної платформи для обміну експертними думками та поглядами на ситуацію». *Центр аналізу регіональних ризиків (Громадська організація).* URL: https://rrac.com.ua/institucionalna-ideya-centru/

2. Lukianenko O., Niameshchuk A. Development of the Platform Economy in the Global Digital Environment. *International Economic Policy*. 2020. №. 32–33. P. 26–48. DOI: https://doi.org/10.33111/iep.2020.32_33.02_eng

3. Nieborg D. B., Poell T. Analyzing institutional platform power: Evolving relations of dependence in the mobile digital advertising ecosystem. *New Media & Society.* 2025. № 27(4). P. 1909–1927. DOI: https://doi.org/10.1177/14614448251314405

4. Tkach A., Kolomiiets V., Radieva M. Institutional Platforms of the Transformation of the Economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, iss. 2. P. 226–233. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-226-233

5. Герасимчук Т. Механізм цивільного захисту ЄС як інструмент координації гуманітарної допомоги Україні у протидії російській збройній агресії. *Криза сучасної системи міжнародної безпеки: українська формула миру.* Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Львів, 21 квітня 2023 р.). 2023. С. 31–36. URL: https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Conference-proceedings-04-2023.pdf

6. Григораш С. Ю. Впровадження стратегій інституційної трансформації в управління корпоративною інтеграцією промислових підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2024. № 3. С. 123–129. DOI: https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-3(77)-123-129

7. Інституційна платформа. *Єдина країна (Благодійна організація)*. URL: https://ek.org.ua/proekty/instytutsiyna-platforma/

8. Коломієць Г. М., Помінова І. І. Інституційно-господарська платформа формування та розвитку інтелектуального капіталу. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 19–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_6_4

9. Липов В. В. Суперечності віртуальної конкуренції як результат алгоритмізації управління на цифрових платформах: інституційний контекст. *Економічна теорія*. 2022. № 1. С. 26–44. DOI: https://doi.org/10.15407/etet2022.01.026

10. Наумкіна С. М., Маслов Ю. К. Європейські парламенти як органи забезпечення інституційної платформи взаємодії в суспільстві. *Політикус*. 2019. Вип. 1. С. 58–62. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-58-62

11. План відновлення України (*Відновлення України*). URL: https://recovery.gov.ua/

12. Скоробогата Л., Міщук М. Інституційні механізми адміністрування розвитку інтеграційних виробничих ланцюгів за умов цифровізації соціально-економічного простору. *Modeling the development of the economic system*. № 3. 2023. С. 225–230. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2023-9-29

REFERENCES:

1. «Instytutsionalna ideia Tsentru poliahaie u stvorenni dyskusiinoi platformy dlia obminu ekspertnymy dumkamy ta pohliadamy na sytuatsiiu». Tsentr analizu rehionalnykh ryzykiv [“The institutional idea of the Center is to create a discussion platform for the exchange of expert opinions and views on the situation”. *Center for Regional Risk Analysis*] (*Nongovenment organization*). URL: https://rrac.com.ua/institucionalna-ideya-centru/ [in Ukrainian].

2. Lukianenko, O., & Niameshchuk, A. (2020). Development of the Platform Economy in the Global Digital Environment. *International Economic Policy*. 32–33. 26–48. DOI: https://doi.org/10.33111/iep.2020.32_33.02_eng

3. Nieborg, D. B., & Poell, T. (2025). Analyzing institutional platform power: Evolving relations of dependence in the mobile digital advertising ecosystem. *New Media & Society.* 27(4). 1909–1927. DOI: https://doi.org/10.1177/14614448251314405

4. Tkach, A., Kolomiiets, V., & Radieva, M. (2019). Institutional Platforms of the Transformation of the Economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2 (5). 226–233. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-226-233

5. Herasymchuk, T. (2023). Mekhanizm tsyvilnoho zakhystu YeS yak instrument koordynatsii humanitarnoi dopomohy Ukraini u protydii rosiiskii zbroinii ahresii [The EU Civil Protection Mechanism as an instrument for coordinating humanitarian aid to Ukraine in countering Russian armed aggression]. *The crisis of the modern system of international security: the Ukrainian formula for peace. Proceedings of the International Scientific Conference* (m. Lviv, 21 kvitnia 2023 r.). 31–36. URL: https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Conference-proceedings-04-2023.pdf [in Ukrainian].

6. Hryhorash, S.Yu. (2024). Vprovadzhennia stratehii instytutsiinoi transformatsii v upravlinnia korporatyvnoiu intehratsiieiu promyslovykh pidpryiemstv [Implementation of institutional transformation strategies in the management of corporate integration of industrial enterprises]. *Economic Bulletin of Donbas*. 3. 123–129. DOI: https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-3(77)-123-129 [in Ukrainian].

7. Instytutsiina platforma. Yedyna kraina [Institutional Platform. *United Country*] (*Charity organization*). URL: https://ek.org.ua/proekty/instytutsiyna-platforma/ [in Ukrainian].

8. Kolomiiets, H.M., & Pominova, I.I. (2014). Instytutsiino-hospodarska platforma formuvannia ta rozvytku intelektualnoho kapitalu [Institutional and economic platform for the formation and development of intellectual capital]. *Business Inform*. 6. 19–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_6_4 [in Ukrainian].

9. Lypov, V.V. (2022). Superechnosti virtualnoi konkurentsii yak rezultat alhorytmizatsii upravlinnia na tsyfrovykh platformakh: instytutsiinyi kontekst [Contradictions of virtual competition as a result of algorithmization of management on digital platforms: institutional context]. *Economic Theory*. 1. 26–44. DOI: https://doi.org/10.15407/etet2022.01.026 [in Ukrainian].

10. Naumkina, S.M., & Maslov, Yu.K. (2019). Yevropeiski parlamenty yak orhany zabezpechennia instytutsiinoi platformy vzaiemodii v suspilstvi [European Parliaments as Bodies Providing an Institutional Platform for Interaction in Society]. *Politikus*. 1. 58–62. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-58-62 [in Ukrainian].

11. Plan vidnovlennia Ukrainy [Recovery Plan of Ukraine] (*Recovery of Ukraine*). URL: https://recovery.gov.ua/ [in Ukrainian].

12. Skorobohata, L., & Mishchuk, M. (2023). Instytutsiini mekhanizmy administruvannia rozvytku intehratsiinykh vyrobnychykh lantsiuhiv za umov tsyfrovizatsii sotsialno-ekonomichnoho prostoru [Institutional mechanisms for administering the development of integration production chains under the conditions of digitalization of the socio-economic space]. *Modeling the development of the economic system*. 3. 225–230. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2023-9-29 [in Ukrainian].

Designing institutional platforms of management implementation as elements for strengthening the stability of the political system

Bashtannyk Oksana Vitaliivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of History and Political Science
Dnipro University of Technology
Dmytra Yavornytskoho Ave., 19,
Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4067-3261

It is emphasized that sustainable development is possible only under conditions of equal access to basic resources, avoidance of monopolization of power, and saving of democratic principles of governance. It is noted that this simultaneously means building such institutions that, on the one hand, protect the rights of citizens and, on the other, stimulate their participation in socio-economic processes. For states that are in a phase of institutional crisis and post-crisis recovery, this is a particularly significant factor for further development. It has been established that in such a situation, an important task arises to develop and implement the phenomenon of institutional platforms as a tool for ensuring state sovereignty, legitimacy, and adaptability. These platforms should become the basis for integrating economic, social, and security mechanisms into a single system of state formation. The purpose of the article is to study the possibilities of constructing institutional platforms in the process of implementing state power as elements of its institutional structure, which should contribute to strengthening the stability of the political system of society as a whole. This study is based on a comprehensive methodology of institutional analysis, which makes it possible to study those elements of the political system, the structure of public administration, and the environment of economic processes (economic institutionalism) that were necessary to fulfil the research tasks. It is determined that the institutional platform as a structural and functional mechanism, which acts as a practical embodiment of institutional policy research, ensures the coordination of actions of state institutions, adaptation to challenges and the establishment of state sovereignty in peacetime and in emergency circumstances, such as martial law. The formation of an institutional platform is not only a new format for strengthening state-building, but also a key mechanism for integrating Ukraine's efforts in war and post-war reconstruction. It has been proven that such an approach lays the foundation for democratic development, long-term economic growth, and strengthening state sovereignty. The development of institutional platforms and their implementation reflect an awareness of the long-term impact of the formation and evolution of institutions on statehood and social well-being. It is emphasized that institutional platforms should become architectural elements of a restored Ukrainian state, capable of effectively responding to future challenges and standing on the principles of sovereignty, democracy, and the well-being of citizens.

Key words: *institute, institutional platform, political system, management, resilience, production processes, economic analysis.*

Вовк Світлана Олександрівна
Бадер Антон Васильович

Когнітивна мобілізація суспільства: критичне мислення і національний бренд у протидії пропаганді[1]

УДК 323.2
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.5

Вовк Світлана Олександрівна
доктор політичних наук, професор
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Івана Банка, 3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0001-6818-4107

Бадер Антон Васильович
доктор політичних наук, професор
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Івана Банка, 3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0002-3670-5753

Стаття присвячена комплексному аналізу когнітивної мобілізації суспільства як критичного чинника національної безпеки в умовах інформаційної агресії, спричиненої російсько-українською війною. У центрі дослідження перебувають два взаємопов'язані елементи: розвиток критичного мислення громадян і формування автентичного національного бренду. Обґрунтовано тезу, що когнітивна мобілізація є багаторівневим процесом, який охоплює не лише індивідуальну здатність до рефлексивного мислення, а й колективну вироблену практику осмислення соціально-політичних явищ, що сприяє стійкості суспільства до зовнішніх інформаційних атак. Визначено, що критичне мислення постає не тільки як засіб індивідуального самозахисту в інформаційному середовищі, а як основа для побудови колективної рефлексії й вироблення узгоджених когнітивних реакцій на виклики гібридної війни. Підкреслено, що розвиток критичного мислення потребує системного освітнього впливу, активної участі громадянського суспільства та підтримки незалежних медіа. Водночас національний бренд розглянуто як важливий інструмент когнітивної мобілізації, що забезпечує формування позитивного образу держави через символічну репрезентацію стійких наративів свободи, гідності, єдності та демократичних цінностей. Особливу увагу приділено аналізу трансформації національного бренду України під впливом російсько-української війни. Зазначено, що Україна стала першою державою у світі, яка розпочала офіційну кампанію національного брендотворення у період активних бойових дій. Наголошено, що завдяки когнітивній мобілізації громадянського суспільства та послідовній роботі державних інституцій було створено альтернативний інформаційний простір, який ефективно протистоїть російській дезінформації на міжнародній арені. Обґрунтовано, що ефективна когнітивна мобілізація передбачає синергію чотирьох ключових складових: розвитку критичного мислення, формування автентичного національного бренду, розбудови інституційної інфраструктури когнітивної безпеки та залучення громадян до спільного конструювання образу держави. Наведено приклади українських практик у кожному з напрямів: державна комунікаційна кампанія «Ukraine NOW», ініціативи «StopFake» і «VoxCheck», освітні програми з інфомедійної грамотності, діяльність «Українського інституту» і «Кримської платформи». Наведено основні загрози когнітивній мобілізації з боку російської пропаганди: використання дезінформації, маніпуляція історією, поширення токсичних наративів для підриву суспільної єдності. Обґрунтовано необхідність комплексної стратегії протидії цим викликам через розбудову власних позитивних наративів, зміцнення мереж довіри, підтримку масових програм розвитку критичного мислення та стимулювання громадянської участі у виробленні символічного образу нації.

У результаті зроблено висновок, що критичне мислення та національний бренд є не лише засобами захисту від інформаційних атак, але й активними чинниками формування нового політичного майбутнього України. Їхня інтеграція в державну політику і громадянські практики створює синергетичний ефект, здатний зміцнити внутрішню консолідацію суспільства, підвищити його стійкість до зовнішніх викликів і забезпечити сталий розвиток демократичної політичної культури в умовах глобальної нестабільності.

Ключові слова: *когнітивна мобілізація, національний бренд, міжнародний імідж, російсько-українська війна, критичне мислення.*

Вступ. У XXI ст. домінуючими формами політичної боротьби стали не лише класичні військові конфлікти, а й інформаційні війни, де основною зброєю є наративи та когнітивні конструкти. Російсько-українська війна наочно продемонструвала, що одним із вимірів протистояння стає свідомість громадян. В умовах агресивної інформаційної кампанії з боку Російської Федерації критичне мислення громадян і формування автентичного національного бренду виступають базовими механізмами когнітивної мобілізації суспільства, що забезпечують стійкість держави до зовнішніх пропагандистських атак.

Аналіз сучасної наукової літератури засвідчує зростаючу увагу до проблеми когнітивної мобілізації суспільства в умовах гібридної війни. Дослідження у сфері безпекових студій підкреслюють роль критичного мислення як основи інформаційної стійкості держав (С. Бадер, М. Починкова, О. Караман, В. Степаненко, В. Курило). Водночас

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021.

праці з політичного брендингу акцентують на значенні національного бренду як чинника формування позитивної ідентичності нації у глобальному просторі (С. Костючков, Н. Лютко, О. Оніщенко, Ю. Сліпецька). Український контекст останніх років, проаналізований у наукових працях, демонструє практичне поєднання цих двох напрямів у боротьбі проти російської пропаганди. Таким чином, узагальнення теоретичних і прикладних доробків дозволяє стверджувати, що критичне мислення і національне брендування є взаємопов'язаними складовими когнітивної мобілізації як нової парадигми захисту національної безпеки.

Метою статті є обґрунтування ролі когнітивної мобілізації суспільства к чинника протидії інформаційній агресії в умовах російсько-української війни шляхом аналізу взаємозв'язку між розвитком критичного мислення громадян і формуванням національного бренду. Особлива увага приділяється виявленню механізмів зміцнення когнітивної стійкості через інтеграцію стратегій брендотворення та просування демократичних цінностей у суспільній свідомості.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс методів, що забезпечили багаторівневий аналіз проблематики. Теоретико-методологічною основою стали системний підхід для виявлення взаємозв'язку між критичним мисленням, національним брендом та когнітивною мобілізацією суспільства; конструктивістська методологія для аналізу процесів символічного конструювання національної ідентичності в умовах інформаційної війни; метод контент-аналізу для вивчення основних наративів російської пропаганди та контрнаративів українського брендування.

Виклад основного матеріалу. Мобілізація як процес організованого залучення, концентрації та активізації ресурсів охоплює як добровільне згуртування суб'єктів навколо спільних цілей, так і ініційовану ззовні активацію потенціалу спільнот чи окремих індивідів. Вона може мати як матеріально-практичний (мобілізація армії, ресурсів), так і ментально-когнітивний характер (мобілізація свідомості, ідентичності), виступаючи важливим механізмом адаптації суспільства до кризових ситуацій, змін або викликів. «Загальносуспільна мобілізація покликана сконцентрувати людські та матеріальні ресурси заради реалізації інтересів усього суспільства. Вона можлива за умови зовнішньої або внутрішньої загрози, здатної порушити стабільність соціуму».

Дефініцію «когнітивна мобілізація» у площині заявленої проблеми варто розглядати як процес активізації інтелектуальних, рефлексивних і критичних ресурсів суспільства з метою зміцнення його ідентичності, стійкості та здатності до опору в умовах інформаційної агресії. На відміну від традиційної мобілізації, що акцентує увагу на фізичному або матеріальному ресурсі, когнітивна мобілізація орієнтується на зміну ментальних структур, моделей сприйняття й інтерпретації реальності.

У цьому контексті критичне мислення постає не лише як індивідуальна когнітивна здатність, а як системний чинник когнітивної мобілізації, що забезпечує колективну стійкість до інформаційних загроз. Саме через розвиток критичного мислення та зміцнення навичок інформаційної резистентності відкривається можливість для цілеспрямованого формування національного бренду, який стає важливим елементом захисту суспільної свідомості від зовнішнього маніпулятивного впливу.

Критичне мислення є системою когнітивних навичок, що включають здатність до аналізу, оцінки, рефлексії, виявлення логічних помилок, ідентифікації маніпулятивних технік. «Критичне мислення є ключовою навичкою в сучасному інформаційному середовищі, де дезінформація може швидко поширюватися і впливати на громадську думку. Розвиток критичного мислення сприяє кращому розумінню реальності, зменшує вплив маніпуляцій і допомагає приймати обґрунтовані рішення» [2].

З позиції підходу до критичного мислення як засобу протидії інфодемії, в умовах агресивної російської пропаганди, що спирається на емоційний тиск, фейкові повідомлення, конспірологічні наративи й цілеспрямовані інформаційні атаки, здатність громадян до критичного осмислення інформаційних потоків набуває статусу фундаментальної передумови забезпечення інформаційної безпеки. Важливо підкреслити, що критичне мислення не є вродженою здатністю; воно формується через освіту, інформаційну культуру, публічний дискурс і державну політику у сфері інформаційної безпеки. Український досвід останніх років демонструє, що інституціалізація медіаосвіти, розвиток громадських проєктів з фактчекінгу, підтримка незалежної журналістики сприяють поширенню практик критичного аналізу інформації у суспільстві.

У цьому процесі особливого значення набуває формування символічного середовища, здатного підтримувати когнітивну стійкість суспільства та зміцнювати його рефлексивний потенціал. Саме тут важливу роль починає відігравати національний бренд. Національний бренд держави прийнято, в першу чергу, розглядати як «…важливий глобальний інструмент розвитку її конкурентних переваг та зміцнення становища на міжнародній арені. Брендинг нації виступає важливою компетенцією, яка визначає спроможність країни диференціювати себе та конкурувати у сфері залучення іноземних інвестицій, заохочення торгівлі чи навіть

поліпшення загального політичного впливу» [3]. І, відповідно, національний бренд, як стратегічна конструкція свідомо розробленої системи символів, наративів і образів, яка проектує цільову модель сприйняття держави як всередині країни, так і на міжнародній арені, задає напрямок формування позитивного іміджу, тоді як імідж є індикатором ефективності бренд-стратегії.

Національний бренд в умовах інформаційної війни постає не лише як інструмент міжнародної комунікації, але й як внутрішній ресурс когнітивної мобілізації громадян. Він задає позитивні смислові орієнтири, формує стійкі образи й наративи, які протистоять ворожим конструкціям.

У випадку України національний бренд зазнав кардинальної трансформації після початку російсько-української війни: від аморфного пострадянського образу до ідентичності борців за свободу, демократію й європейські цінності. Така трансформація стала можливою завдяки глибокій зміні самосприйняття громадян, їхній участі у реальному спротиві та одночасній когнітивній мобілізації на інформаційному фронті. «Україна – це перша країна у світі, яка розпочала під час війни офіційну кампанію з брендування нації. І власне війна розкрила ресурс і капітал, на базі якого конструюється бажаний і водночас реальний образ для іноземної аудиторії» [3].

Зміна національного бренду України, підтримана офіційною кампанією брендотворення в умовах війни, засвідчила, що саме надзвичайні обставини здатні активізувати глибинні ресурси ідентичності й цінностей нації. Проте для сталого утвердження нової символічної моделі у свідомості як внутрішньої, так і зовнішньої аудиторії необхідною умовою постає не лише створення привабливого образу, а й забезпечення його внутрішнього укорінення через щоденну когнітивну практику громадян.

Саме потреба у внутрішньому закріпленні національного бренду через активну когнітивну взаємодію суспільства зумовлює необхідність глибшого аналізу механізмів когнітивної мобілізації. Їх комплексний характер вимагає врахування взаємопов'язаних елементів, які забезпечують стійкість і життєздатність національної ідентичності в умовах інформаційної війни.

Першою складовою виступає розвиток критичного мислення як базової когнітивної здатності громадян, оскільки критичне мислення формує основу для осмисленого сприйняття інформації, виявлення маніпуляцій, оцінки достовірності джерел та конструювання власних автономних суджень. У контексті інформаційної агресії критичне мислення не лише захищає індивідів від ворожого впливу, а й створює підґрунтя для колективної рефлексії та стійкості. Як здатність до аналітичного осмислення інформації, виявлення прихованих смислів, оцінки достовірності фактів і виявлення маніпулятивних впливів, критичне мислення не обмежується індивідуальним рівнем. У процесі суспільної комунікації воно переходить у площину колективної рефлексії, яка забезпечує узгоджене осмислення соціальних процесів, оцінку політичних наративів, переосмислення символічних конструкцій національної ідентичності. Саме завдяки критичному мисленню громадяни здатні не лише сприймати офіційні або альтернативні меседжі, але й активно брати участь у їхньому переосмисленні, пропонуючи нові інтерпретації та формуючи багатоголосий, рефлексивний простір суспільної думки

Наступною складовою механізму є формування автентичного національного бренду як символічного ресурсу когнітивної мобілізації. Національний бренд виконує роль позитивного смислового каркасу, який забезпечує узгодженість символів, наративів і цінностей, що репрезентують державу як у внутрішньому, так і у зовнішньому вимірі. Національний бренд виконує стратегічну функцію консолідації суспільства навколо спільної ідентичності, яка забезпечує інтеграцію різноманітних соціальних груп у межах єдиного символічного простору. Через систему позитивних наративів, символів та цінностей національний бренд формує спільне бачення історії, сучасності та майбутнього нації, створюючи тим самим умови для когнітивної єдності громадян. Така консолідація не лише зміцнює внутрішню політичну стійкість, але й суттєво підвищує рівень колективної резистентності до зовнішніх інформаційних атак, спрямованих на розкол суспільства, делегітимацію державних інститутів або підрив національної ідентичності.

Важливою умовою ефективності цього процесу виступає інтеграція критичного мислення та національного бренду у стратегії державної політики й громадянських ініціатив. Лише за умови синхронізації зусиль державних інституцій, медіа, освітніх закладів та громадянського суспільства можливе створення сталого інформаційного середовища, у якому позитивні наративи не нав'язуються, а органічно співіснують із рефлексивною критикою і публічною дискусією.

В Україні інтеграція критичного мислення та національного бренду у стратегії державної політики й громадянських ініціатив знаходить практичне втілення у низці програм і проєктів. Зокрема, вагомим прикладом є державна комунікаційна кампанія **«**Ukraine NOW» [4], яка, адаптуючись до викликів війни, трансформувалася у потужний інструмент міжнародної підтримки, поєднуючи офіційний наратив про демократичну і стійку Україну з відкритим публічним діалогом. У сфері медіа важливу роль відіграють незалежні фактчекінгові ініціативи, такі як «StopFake» [5] та «VoxCheck»

[6], які не лише протидіють дезінформації, але й сприяють поширенню практик критичного аналізу інформації серед широкого загалу.

Освітній напрям представлений програмами медіаграмотності, впровадженими Міністерством освіти і науки України у партнерстві з міжнародними організаціями (наприклад, проєкт «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність» [7]), що охоплює школи та заклади вищої освіти. На рівні громадянського суспільства ініціативи на кшталт **«**Освітнього дому прав людини в Чернігові» [8] сприяють розвитку критичного мислення через тренінги, дискусійні платформи та публічні кампанії.

Синхронізація цих зусиль, коли офіційний національний бренд співіснує з активною громадянською рефлексією і незалежною аналітикою, створює умови для сталого інформаційного середовища, у якому позитивний образ України утверджується не нав'язуванням, а свідомою підтримкою громадян, готових критично мислити й захищати власну ідентичність.

Подальшим етапом механізму є розбудова інституційної інфраструктури когнітивної безпеки. Сьогодні «…термін «когнітивна безпека» визначається як концептуальна парадигма, що охоплює заходи та стратегії для захисту когнітивних процесів та інтелектуальної діяльності в особистому та колективному сприйнятті і обробці інформації. Цей підхід акцентує на виявленні, аналізі та протидії загрозам, пов'язаним з маніпуляціями когнітивними процесами, що можуть спотворити об'єктивне сприйняття дійсності та призвести до психологічного впливу на індивіда. Метою когнітивної безпеки є забезпечення стійкого та безпечного функціонування інтелектуальних систем, попередження зловживань, збереження довіри та прозорості в інформаційному середовищі» [9].

Впровадження програм медіаосвіти, підтримка незалежних фактчекінгових платформ, створення мереж інформаційної довіри та сприяння розвитку культурної дипломатії як елементи когнітивної безпеки елементи функціонують як підсилювачі когнітивної мобілізації, дозволяючи не лише оборонятися від дезінформаційних атак, а й проактивно формувати власний інформаційний простір.

Завершальною складовою є залучення громадян до процесу спільного конструювання національного образу через інклюзивні механізми участі: громадські обговорення, відкриті платформи стратегічних комунікацій, публічні ініціативи у сфері культури, мистецтва й освіти. Така участь не лише підвищує рівень довіри до державної бренд-стратегії, а й закріплює почуття особистої відповідальності громадян за збереження і розвиток національної ідентичності.

Важливим прикладом залучення громадян є діяльність платформи «Український інститут» [10], яка не лише просуває позитивний образ України за кордоном через культуру, мистецтво й академічні проєкти, але й активно залучає громадськість до розроблення стратегій культурної дипломатії. Іншим прикладом є «Кримська платформа» [11], яка репрезентує національне розмаїття та сприяє включенню кримськотатарської ідентичності у загальноукраїнський наратив, акцентуючи на важливості інклюзивного підходу до формування державного бренду.

Таким чином, механізм когнітивної мобілізації передбачає взаємопов'язану дію критичного мислення, національного бренду, інституційної підтримки та громадської участі. Лише їхня синергія здатна забезпечити ефективний захист суспільної свідомості в умовах гібридної війни та створити стійкий фундамент для подальшого розвитку демократичного громадянського суспільства.

Однак ефективність механізму когнітивної мобілізації постійно перебуває під тиском зовнішніх загроз, що мають на меті підірвати його ключові складові. Особливу небезпеку становлять системні практики когнітивної війни, які активно застосовуються Російською Федерацією для підриву суспільної єдності, руйнування позитивних національних наративів і делегітимації державної політики брендотворення. До основних тактик агресора відноситься дезінформація, маніпулювання історією, експлуатація внутрішніх суперечностей, поширення токсичних наративів про «штучність української державності», «зовнішнє управління», «культивування ненависті».

Відповіддю на виклики когнітивної війни має стати комплексна стратегія зміцнення суспільної стійкості, що передбачає кілька ключових напрямів. Насамперед необхідною є послідовна розбудова власного позитивного наративу, який включає історичну легітимацію української державності, репрезентацію тяглості національного розвитку та акцент на автентичних цінностях. Важливим чинником також є створення мережі довіри через активізацію діяльності інститутів громадянського суспільства та підтримку незалежних медіа, що забезпечують альтернативний простір достовірної інформації та сприяють формуванню критичної громадської думки.

Одночасно стратегічним пріоритетом виступає підвищення рівня критичного мислення серед громадян шляхом впровадження масових освітніх програм, орієнтованих на розвиток аналітичних навичок, медіаграмотності та здатності до рефлексивного осмислення інформаційних потоків. Нарешті, важливою складовою є підтримка відкритого діалогу всередині суспільства, що дозволяє консолідувати різні соціальні групи на основі спільних цінностей і зміцнити внутрішню єдність перед зовнішніми інформаційними загрозами.

У цьому контексті національний бренд виступає символічною «рамкою», в межах якої відбувається когнітивна мобілізація: формуються стійкі образи перемоги, солідарності, гідності та незламності, що активно протистоять деструктивним і депресивним наративам, які продукуються ворогом для підриву національної ідентичності та суспільної цілісності.

Висновки. Когнітивна мобілізація суспільства є критично важливим компонентом національної безпеки в умовах гібридних конфліктів. Вона забезпечується через розвиток критичного мислення як індивідуальної здатності та соціальної практики, а також через формування й підтримку автентичного національного бренду, що слугує символічним каркасом для колективної ідентичності. Український досвід показує, що системна робота в цих напрямах дозволяє не лише підвищити стійкість суспільства до зовнішніх впливів, але й зміцнити його внутрішню консолідацію, сприяти розвитку демократичної політичної культури та забезпечити умови для успішної міжнародної комунікації. Критичне мислення й національний бренд, будучи інтегрованими у стратегію державної політики, створюють потужний синергетичний ефект, здатний не лише обороняти, але й активно формувати політичне майбутнє нації. Відтак, інвестування в розвиток когнітивної стійкості населення та розумне управління національним брендом мають стати пріоритетами сучасної безпекової та культурної стратегії України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Перевезій С. Соціальна мобілізація: інтеграційний та дезінтегруючий потенціали. *Наукові записки ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2018. Випуск 68. С. 251–262. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/perevezii_sotsialna.pdf.

2. Бадер С., Починкова М. Критичне мислення як засіб протидії впливу інфодемії в умовах російсько-української війни*. Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 76. том 1. 2024. С. 208–215. https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-1-32.

3. Мандрига Р. Національний бренд Україна як засіб комунікації в умовах повномасштабної війни. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. Випуск 17, 2024. С. 97–106. https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17.

4. UkraineNow. Сайт. Режим доступу: https://www.ukrainenow.org/.

5. StopFake. Сайт. Режим доступу: https://www.stopfake.org/uk/golovna/.

6. VoxCheck. Сайт. Режим доступу: https://voxukraine.org/voxcheck.

7. Програма «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/spivpratsya-z-mizhnarodnimi-organizatsiyami/rada-mizhnarodnikh-naukovikh-doslidzhen-ta-obminiv-irex/programa-vivchay-ta-rozriznyay-infomediyna-gramotnist.

8. Освітній дім прав людини в Чернігові. Сайт. https://ehrh.org/.

9. Кобець Т. Основні підходи до розуміння «когнітивна безпека» в сучасній науці: політичний та інформаційний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2023. Випуск 49. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.34.

10. Платформа «Український інститут». Сайт. Режим доступу: https://ui.org.ua/.

11. Кримська платформа. Сайт. Режим доступу: https://crimea-platform.org/.

REFERENCES:

1. Perevezii, S. (2018). Sotsialna mobilizatsiia: intehratsiinyi ta dezintegruiuchyi potentsialy [Social mobilization: integration and disintegration potentials]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 68, 251–262. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/perevezii_sotsialna.pdf [in Ukrainian].

2. Bader, S., & Pochynkova, M. (2024). Krytychne myslennia yak zasib protydii vplyvu infodemii v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Critical thinking as a means of countering the influence of the infodemic during the Russian-Ukrainian war]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 76(1), 208–215. https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-1-32 [in Ukrainian].

3. Mandryha, R. (2024). Natsionalnyi brend Ukraina yak zasib komunikatsii v umovakh povnomasshtabnoi viiny [The national brand of Ukraine as a means of communication during full-scale war]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriya: Politolohiya, 17, 97–106. https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17 [in Ukrainian].

4. UkraineNow. Retrieved from https://www.ukrainenow.org/ [in Ukrainian].

5. StopFake. Retrieved from https://www.stopfake.org/uk/golovna/ [in Ukrainian].

6. VoxCheck. Retrieved from https://voxukraine.org/voxcheck [in Ukrainian].

7. Vyvchai ta rozrizniai: Infomediina hramotnist [Learn and distinguish: Information literacy] (2023). Retrieved from https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/spivpratsya-z-mizhnarodnimi-organizatsiyami/rada-mizhnarodnikh-naukovikh-doslidzhen-ta-obminiv-irex/programa-vivchay-ta-rozriznyay-infomediyna-gramotnist [in Ukrainian].

8. Osvitnii dim prav liudyny v Chernihovi [Educational Human Rights House in Chernihiv]. Retrieved from https://ehrh.org/ [in Ukrainian].

9. Kobets, T. (2023). Osnovni pidkhody do rozuminnia “kohntyvna bezpeka” v suchasnii nautsi: politychnyi ta informatsiinyi aspekt [Main approaches to understanding “cognitive security” in modern science: Political and informational aspects]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosof.-politol. studii, 49. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.34 [in Ukrainian].

10. Ukrainskyi instytut [Ukrainian Institute]. (n.d.). Retrieved from https://ui.org.ua/ [in Ukrainian].

11. Krymska platforma [Crimean Platform]. Retrieved from https://crimea-platform.org/ [in Ukrainian].

Cognitive mobilization of society: critical thinking and national brand in countering propaganda

Vovk Svitlana Oleksandrivna

Doctor of Political Sciences, Professor
State Institution
"Luhansk Taras Shevchenko
National University"
Ivana Banka str., 3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6818-4107

Bader Anton Vasylovych

Doctor of Political Sciences, Professor
State Institution
"Luhansk Taras Shevchenko
National University"
Ivana Banka str., 3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3670-5753

The article is devoted to a comprehensive analysis of cognitive mobilization of society as a critical factor of national security under the conditions of information aggression caused by the Russian-Ukrainian war. The research focuses on two interrelated elements: the development of citizens' critical thinking and the formation of an authentic national brand. The article argues that cognitive mobilization is a multi-level process that covers not only the individual ability for reflective thinking but also a collective practice of understanding socio-political phenomena, which strengthens the society's resilience against external informational attacks. It is defined that critical thinking serves not only as a means of individual self-defense in the information environment but also as the basis for building collective reflection and forming coordinated cognitive responses to the challenges of hybrid warfare. It is emphasized that the development of critical thinking requires systematic educational influence, active participation of civil society, and support from independent media. At the same time, the national brand is viewed as an important tool of cognitive mobilization that ensures the formation of a positive image of the state through the symbolic representation of stable narratives of freedom, dignity, unity, and democratic values. Special attention is paid to the analysis of the transformation of Ukraine's national brand under the influence of the Russian-Ukrainian war. It is noted that Ukraine became the first country in the world to launch an official nation branding campaign during active military conflict. It is emphasized that thanks to the cognitive mobilization of civil society and the consistent efforts of state institutions, an alternative information space was created, which effectively resists Russian disinformation on the international arena. The article substantiates that effective cognitive mobilization involves the synergy of four key components: the development of critical thinking, the formation of an authentic national brand, the creation of institutional infrastructure for cognitive security, and the involvement of citizens in the joint construction of the state's image. The article provides examples of Ukrainian practices in each direction: the state communication campaign "Ukraine NOW", the initiatives "StopFake" and "VoxCheck",media literacy educational programs, the activities of the "Ukrainian Institute" and the "Crimean Platform". The main threats to cognitive mobilization from Russian propaganda are identified: the use of disinformation, manipulation of history, and the spread of toxic narratives aimed at undermining social unity. The article proves the need for a comprehensive strategy to counter these threats by developing own positive narratives, strengthening trust networks, supporting mass programs for the development of critical thinking, and encouraging citizens' participation in shaping the symbolic image of the nation. As a result, it is concluded that critical thinking and the national brand are not only means of protection against information attacks but also active factors in shaping Ukraine's new political future. Their integration into state policy and civil practices creates a synergistic effect that can strengthen the internal consolidation of society, increase its resilience to external challenges, and ensure the sustainable development of democratic political culture in conditions of global instability.

Key words: *cognitive mobilization, national brand, international image, Russian-Ukrainian war, critical thinking.*

Voichuk Alina Yuriivna

The content and factors of political stability

UDC 321.015:323.2:327.57
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.6

Voichuk Alina Yuriivna
PhD in Political Science,
Assistant at the Department
of Political Science
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 64/13, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1925-1307

Political stability is a key factor in the effective functioning of the state. The study of political stability is particularly relevant in contemporary conditions, where many states face challenges such as political turbulence, economic instability, and social polarization. The absence of effective mechanisms to ensure stability can lead to crises in state governance, increased social tension, and a loss of trust in political institutions. Therefore, a comprehensive study of the essence of political stability, its structural characteristics, and key factors is an important task for political science. The aim of this article is to analyze conceptual approaches to defining political stability, determine its essence, and identify the main factors that contribute to its strengthening or, conversely, its destabilization. To achieve this goal, comparative, systemic, and structural-functional methods were applied. The study found that political stability is based on a combination of institutional, economic, social, and foreign policy factors. Among the key stability factors identified are the effectiveness of state institutions, the level of political participation of citizens, economic development, social cohesion, and the influence of global political processes. A political system that can adapt to changes, respond effectively to challenges, and maintain a balance between power and society has significantly higher chances of long-term stability. In this context, the formation of transparent political governance mechanisms, the fight against corruption, and the creation of effective mechanisms for civic participation in decision-making are crucial. The findings obtained may be useful for further research on political stability, particularly in the context of analyzing crisis processes in modern democratic and authoritarian regimes.
Key words: *political stability, political system, power, democracy, legitimacy, effectiveness.*

Introduction. Political stability is one of the key factors in the effective functioning of the state, ensuring social harmony and sustainable development. It determines the ability of a political system to adapt to internal and external challenges while maintaining the legitimacy of power and public trust. In the context of globalization and dynamic changes in the global political landscape, the issue of stability becomes particularly significant, as its disruption can lead to crises, social conflicts, and political turbulence.

The study of the essence of political stability involves analyzing its conceptual approaches, identifying its main characteristics, and examining the mechanisms that ensure it. At the same time, it is crucial to determine the factors influencing the level of stability, among which political institutions, economic development, social processes, the level of civic participation, and international influences can be distinguished.

Main studies and publications. Among the numerous studies and publications that explore the essence and factors of political stability, the works of the following researchers deserve special attention: T. Grozitska, I. Kiyanka, M. Balan, M. Nikolaeva, T. Pergler, V. Kolyukh, A. Krap, and others.

The purpose of the study. The **aim** of this article is to analyze the content of political stability and the factors that determine it.

Methodology. This study employs the following research methods: comparative, systemic, and structural-functional. The comparative method was used to analyze different approaches to defining political stability. The systemic approach and the structural-functional method were applied to examine the interconnections between the factors influencing the formation of political stability.

Discussion. The word “stable” (Latin stabilis), according to the explanatory dictionary of modern Ukrainian, means “firm”, “unchanging”, “resilient” [2, p. 1185]. However, in this sense, it is not entirely suitable for characterizing political stability in a democratic society, which is not unchanging and rigid but rather dynamic in nature.

In a broad sense, stability is interpreted as a state of orderly and dynamic societal development, where all its subsystems – economic, political, social, and cultural – function harmoniously and in a balanced manner. At the same time, absolute stability, understood as the complete absence of change, can only be theoretically achieved within an entirely static political system, which is practically impossible. Therefore, the correlation and balance between stability and change serve as important criteria for assessing the effectiveness of a political system.

Political stability is a condition of a society’s political system, a network of relations between various political actors characterized by a certain degree of resilience, unity, and integrity, as well as the ability to function effectively and constructively [10, p. 631]. The key attributes of political stability include government efficiency and consistency, clarity in the procedures and conditions for making and implementing political decisions, the legitimacy of the political system, its ability to adequately respond to internal and external changes, and its capacity to apply force (coercion) within legally defined situations.

The Ukrainian researcher I. Kiyanka proposes defining political stability as a set of institutionalized structures capable of adjusting political processes both internally and externally [4, p. 13]. The researcher outlines the following typology of political stability for-

mats: state stabilization, which maintains stability within the framework of the political system (works of F. Bealey, K. Dowding, F. Kimber, D. Jaworski); democratic stability (D. Jaworski); government stability concerning power structures (E. Zimmerman); legitimate stability (D. Siring); and consensual stability (A. Stepan, A. Lijphart). As she emphasizes, "political stability is determined not only by a set of relationships between various political actors capable of cooperating holistically and constructively, but also by its ability to balance conflict situations in society. Additionally, it includes mechanisms within the political system that can regulate the legitimacy of political processes and act as a guarantor of the system's integrity" [4, p. 13].

Political stability is often – rightfully so – considered in the context of state stability. This is explained by the fact that the state has always been and remains a key element of the political system of society, serving as the fundamental framework for organizing political and other processes in an orderly manner. In particular, the Ukrainian researcher Ya. Kondratyev argues that state stability, in a broad sense, means the long-term ability of state institutions to make decisions and ensure their enforcement without the open use of force, which largely depends on the legality and efficiency of the government [7, p. 986]. In most democratic societies, state stability is primarily based on rational-legal principles. These principles help achieve institutional legitimacy of power, which is founded on citizens' trust in the form of state governance, the system of government, and constitutionally enshrined state institutions, rather than in individual leaders (Political Stability and Instability).

Ukrainian researcher Yu. Matsiievskyi provides a list of the most common indicators of political stability [9, p. 402]: absence of violence (both within the country and at its borders); long-term existence of the government (and other legally defined institutions of power); presence of a legitimate constitutional regime; absence of random structural changes; regularity of political interactions at all levels of organization; and a set of macro-indicators (economic, informational, security-related, etc.) that reflect the sustainable development of society.

O. Maksymova identifies indicators of political stability that are directly related to the quality of the political system. According to the researcher, the political system itself generates the state of stability in political institutions: "Political stability represents a state of the political system characterized by the unity of its opposing characteristics – resilience and changeability. This unity, which is extremely complex in nature, is achieved through the simultaneous existence of negative feedback (ensuring a stable, linear course of socio-political processes) and positive feedback (stimulating the development of nonlinear processes)" [8, pp. 507–508].

American scholar D. Easton equated political stability with the equilibrium of the political system. He proposed the strategy of preservation through change as the most effective way to stabilize the political system. This understanding of stability through change is based on systems theory, which considers growth as the primary process of development, involving two functional mechanisms: differentiation and integration. Differentiation encourages the system to transition from one state to another, while integration ensures that this process does not simply become an issue of maintaining the status quo. To achieve this, differentiation trends must be taken into account. According to systems theory, interaction processes include three key functions: input, conversion (transformation), and output. Based on these principles, D. Easton analyzes the conditions necessary for the survival of the political system, which he defines as the interaction through which values are authoritatively distributed within society [14, p. 117]. Stability requires the political system's ability to distribute these values (both material and ideological) and to encourage most members of society to accept this distribution. The successful fulfillment of these functions, in turn, depends on the mechanisms through which inputs (incoming factors) are transformed into outputs (outgoing factors). The conversion process allows for the mobilization of public resources to achieve goals and coordinate the efforts of society's members in fulfilling assigned tasks, thereby creating conditions for stability. Thus, equilibrium is achieved by aligning the system's input and output, which is directly linked to the level of support the political system receives from broad segments of the population [14, p. 319].

The concept of "stability" reflects diverse and relative characteristics of the functioning of political processes and their outcomes, serving as a systemic characteristic of society. T. Parsons views stability within the social system (including its political dimension) as a result of the influence of factors and mechanisms that maintain the system's tendency toward order. This is achieved through the performance of four key functions: adaptation; goal attainment; integration, which involves a certain level of social solidarity; pattern maintenance and socialization, ensuring the reproduction of sociocultural models of interaction [17, p. 78]. The functional aspects of the societal system, alongside the differentiation of its elements and roles, contribute to maintaining social and political order. At the core of this order lies normative regulation, "through which collective life is organized" [17, p. 53]. Therefore, according to Parsons, a key condition for the stability of social systems is the integration of value orientations among the subjects of collective action, including political actors. For political stability, it is crucial that the principles of governance align with the actual value orientations of society.

R. Dahl defines political stability through the lens of democratic theory. He considers the presence of a constitutional order as both a defining factor and a manifestation of stability in democratic countries. The author

links stability to the core elements of democracy: public competition for voters' support and the expansion of citizen participation in the political process [13, p. 67].

S. Lipset identifies several key factors for democratic political stability, including the quantitative dominance of the middle class in overall social stratification (the middle class should constitute more than half of the population), a consensus among major political forces regarding fundamental values and rules of the game, and the absence or minimal representation of anti-system parties within the political system. In this case, democratic political stability is largely ensured by a high level of education accessible to the majority of the population, sufficient healthcare, and favorable economic and urbanization indicators. A lack of development in key societal spheres – reflecting governmental inefficiency or even inaction – is perceived as a lack of democracy and, consequently, a lack of stability [15, p. 81].

British scholar F. Bealey argues that political stability depends on the legitimacy of the political regime. The disruption of stability within a political system occurs when the legitimacy of the ruling regime is in crisis. This is manifested in the government's inability to perform its legally defined functions or in the presence of illegitimate violence within the political space of the state [11, p. 689].

German scholar E. Zimmerman narrows the concept of political stability to governmental stability. According to him, political stability refers to the functioning of a legitimate government over a certain (preferably long) period without frequent personnel changes, as well as the executive branch's ability to adapt to constantly changing realities. Governmental stability, as the foundation of political stability, in turn, depends on factors such as the type of cabinet, the characteristics of the political parties forming the government and opposition, established traditions of appointing executive officials, and the ability of governing bodies to continuously accumulate positive results and governance experience [20, p. 33].

Considering the scholarly perspectives discussed above, O. Maksymova identifies the minimum conditions necessary for ensuring political stability as the political system's ability to perform its functions (gaining legitimacy, preventing illegitimate violence, maintaining constitutional order, etc.), as well as ensuring a balance among fundamental internal subsystems – institutional, regulatory, functional, etc. [8, pp. 507–508].

American political scientist A. Lijphart notes that political stability is a complex and multifaceted term. In his research, he defines it as a multidimensional concept that includes elements often discussed in comparative politics literature: system maintenance, civil order, legitimacy, and efficiency. The key characteristics of a stable democratic regime are its high probability of maintaining its democratic nature and its low level of actual or potential civil violence [16, p. 109]. Political stability in a democratic society is fundamentally a balance of political forces, meaning it has a dynamic nature. According to Lijphart, the characteristics of political stability include system maintenance, civil order, legitimacy, and efficiency. Collectively, these attributes can be described as functionality, meaning the effective performance of the roles assigned to political actors. The balance of political forces (in a broader sense, the balance among political actors) and their functionality are among the most significant characteristics of political stability, and to some extent, they are included in many definitions of the concept.

American researcher P. Ordeshook argues that "political stability, which is unattainable in any "frozen" democratic system, becomes a reality in a society capable of continuous self-correction and self-adjustment" [19, p. 14].

Ukrainian researcher V. Kolyukh asserts that within the higher organs of modern democratic states, such as the head of state, parliament, government, and supreme courts, political stability manifests as a state of equilibrium (balance) among their constitutional powers and their effective implementation. Conversely, political instability appears as a disruption in the balance of powers and functionality of the state's highest institutions. He distinguishes two groups of factors influencing political stability: institutional and sociocultural. Institutional factors refer to formalized political phenomena and processes, with the most significant among them being politico-legal institutions – systems of legal norms that regulate specific groups of homogeneous and interconnected political relations. These include constitutional law institutions, enshrined in both fundamental and ordinary laws of the state. Socio-cultural factors refer to political consciousness and behavioral stereotypes, which lack formal expression, are not codified in official acts, and are not legally binding. Among the numerous constitutional-legal institutions, those that have the greatest impact on political stability are institutions of government structure, electoral systems, and party systems [6, p. 6].

Ukrainian scholar A. Krap considers political stability as the dynamic development of society, characterized by the harmonious balance of all its subsystems (economic, political, social, and cultural), which is a necessary condition for the existence and functioning of society. The main criteria for political stability include the effectiveness of decision-making, the presence of political order, and the absence of government crises. As a result of analysis, institutions (norms, procedures, customs, values) are identified as the fundamental mechanisms that contribute to self-sufficiency and the formation of conditions for political stability, political order, and the political system [5, p. 58].

V. Volynets argues that political stability depends on the effectiveness of public authority and legitimacy. Primarily, political stability results from the evaluation of two processes. The first is the assessment of pub-

lic authority's effectiveness, which refers to the actual actions of public authorities and the means by which they fulfill their designated functions. The second process is legitimation, which entails the ability of public authority to generate and sustain belief that existing political institutions are the most suitable for a given political system [3, p. 12]. Both aspects of political stability – effectiveness and the instrumental provision of governance – are closely interconnected. Moreover, they include both rational (logical) and emotional (often illogical) components.

Political stability also depends on the social interests of different social groups and the methods of ensuring their interaction. It is important not only to consider the specificity and autonomy of interests and the diversity of activity orientations but also to understand their interdependence and possible alignment. The formation of political order is based on the presence of shared fundamental interests among different political forces and the necessity of cooperation to protect them.

Political stability is also reflected in compliance with laws and other regulatory acts and in the use of non-violent forms of political struggle. In a democratic system, all mechanisms of power are directed toward achieving a balance of socio-political interests and meeting the needs of civil society. This results in the formation of a self-regulating mechanism of political relations, in which the state plays a leading role, ensuring the regulation of the entire social system to maintain the existing order.

The formation of political stability is a crucial function of political institutions. It is well known that any system can be represented as a structure comprising a series of units or components with stable functions. Applying the concept of "stability" to the political system implies a steady state that allows it to function efficiently and develop amid internal and external changes while preserving its structure. A stable political structure demonstrates a high level of public support for society's governance institutions (the regime) and those in power. It is also characterized by the consistent and orderly transition of ruling elites, the existence of a system of checks and balances to regulate power structures, and the functioning of a multi-party system with an effectively operating opposition.

Political stability and political order can be achieved primarily through two main approaches: coercion or the reconciliation of interests through compromise as stabilization mechanisms. These approaches correspond to dictatorship and the development of democracy, respectively. Political stability achieved through violence and repression is short-lived and illusory, as it is imposed "from above" without public participation, and opposition is suppressed by force. Such stability is characteristic of authoritarian and totalitarian regimes, where order is absolutized, and power is monopolized by a single center.

The nature of political stability in democratic regimes is fundamentally different, as it is maintained through mechanisms of continuous self-correction within the political system, based on balancing the interests of social and political groups.

The support of political power institutions in mass consciousness, as institutions entrusted with a defined set of powers, is also a foundation of political stability in society. The delegation of governing authority grants political institutions the right to exercise power, including the use of coercive actions and unpopular measures – since, by delegating these powers, society demonstrates its willingness to submit to these institutions for the sake of security and order.

The delegation of authority and willingness to comply form political trust, from which emerge phenomena such as legitimacy vs. illegitimacy, consent vs. dissent, obedience vs. defiance, and lawfulness vs. anomie. Trust is a form of political capital, a credit based on belief and recognition, or more precisely, on countless credit operations through which agents endow an individual (or an entity) with the authority they acknowledge behind them [12, p. 173].

Thus, political stability is simultaneously the result of the existence and functioning of mechanisms for reconciling interests within a given type of political system, primarily through either compromise or coercion.

Results. Accordingly, political stability is a necessary condition for the effective functioning of the state, socio-economic development, and the preservation of civil peace. It is determined by the balance between governing institutions, societal expectations, and the ability of the political system to adapt to changes. The study has established that stability is not a static phenomenon but is shaped by a complex interplay of political, economic, social, and international factors. One of the key conclusions is that political stability is only possible when state institutions function effectively, the principles of the rule of law are upheld, and citizens are actively engaged in decision-making processes. Political culture, the level of trust in government, and the availability of mechanisms for peaceful conflict resolution play a crucial role in ensuring sustained political stability.

BIBLIOGRAPHY:

1. Балан М. І. Державне реагування на загрози суспільно-політичній стабільності в Україні: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування : спец. 281; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ. 2020. 222 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь. 2001. 1440 с.

3. Волинець В. В. Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса. 2008. 19 с.

4. Кіянка І. Б. Політична стабільність: суть і основні засоби її досягнення в Україні: автореф. дис…. канд. політ. наук. Львів. 2003. 18 с.

5. Крап А. П. Нормативно-процедурні умови формування політичної стабільності в транзитних суспільствах (на прикладі України). дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів. 2009. 200 с.

6. Колюх В. В. Інституціональні чинники політичної стабільності в демократичному суспільстві: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ. 2007. 17 с.

7. Кондратьєв Я. Стабільність держави. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьев, В.Я. Таций, Ю. С. Шемшученко. Київ: Видавничий дім «Ін Юре». Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1183 с.

8. Максимова О. Політична стабільність. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник / За наук. ред. Н.М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000». 2014. 779 с.

9. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991 – 2014): монографія. Чернівці: Книги-XXI. 2016. 552 с.

10. Шаповаленко М. В. Стабільність політична. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко. Київ: Генеза. 2004. 736 с.

11. Bealey F. Stability and crisis: fears about threats to democracy. European Journal of Political Research. Vol. 15 (6). 1987. P. 687–715.

12. Bourdieu, Pierre. Questions de sociologie. P.: Minuit, 1980. 1980. 268 p.

13. Dahl, Robert A. Democracy and Its Critics. Yale University Press. 1989. 397 p.

14. Easton David. The Political System: An Inquiry into the State of Political Science. New York, Alfred A. Knopf, Inc.. 1953. 436 p.

15. Lipset S. The centrality of political culture. Journal of democracy. , 1990, Vol.1(4). P. 81–83.

16. Lijphart A. Democracy in plural societies. New Haven and London. Yale University Press, 1977. 260 p.

17. Parsons Talcott. The System of Modern Societies. Prentice-Hall. 1971. 152 p.

18. Political stability and instability. URL: http://textbook.stpauls.br/Business_Organization/page_62.htm (date of application: 08.01.2025).

19. Ordeshook, P. C. A Political Theory Primer. Taylor & Francis. 2016. 334 p.

20. Zimmerman E. Government Stability in Six European Countries During the World Economic Crisis of the 1930s: Some Preliminary Considerations. European Journal of Political Research. Vol. 15, № 1. 1987. P. 23–52.

REFERENCES:

1. Balan M. I. (2020) *Derzhavne reahuvannia na zahrozy suspilno-politychnii stabilnosti v Ukraini* [State response to threats to socio-political stability in Ukraine] (PhD Thesis), Kyiv: National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. (in Ukrainian)

2. Busel V. T. (ed.) (2001) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language], Kyiv; Irpin: Perun. (in Ukrainian)

3. Volynets V. V. (2008) *Lehitimnist vlady yak faktor politychnoi stabilnosti suspilstva* [Legitimacy of power as a factor of political stability of society] (PhD Thesis abstract), Odesa. (in Ukrainian)

4. Kiianka I. B. (2003) *Politychna stabilnist: sut i osnovni zasoby yii dosiahnennia v Ukraini* [Political stability: essence and main means of its achievement in Ukraine] (PhD Thesis abstract), Lviv. (in Ukrainian)

5. Krap A. P. (2009) *Normatyvno-protsedurni umovy formuvannia politychnoi stabilnosti v tranzytnykh suspilstvakh (na prykladi Ukrainy)* [Normative and procedural conditions for political stability formation in transitional societies (on the example of Ukraine)] (PhD Thesis), Lviv. (in Ukrainian)

6. Koliukh V. V. (2007) *Instytutsiini chynnyky politychnoi stabilnosti v demokratychnomu suspilstvi* [Institutional factors of political stability in a democratic society] (PhD Thesis abstract), Kyiv. (in Ukrainian)

7. Kondratiev Ya. Yu. (2003) *Stabilnist derzhavy [State stability].* Mizhnarodna politseiska entsyklopediia: u 10 t. [International police encyclopedia: in 10 vols.] (eds. Rymarenko Yu. I., Kondratiev Ya. Yu., Tatsii V. Ya., Shemshuchenko Yu. S.), Kyiv: In Yure Publishing House, vol. 1, pp. 1183. (in Ukrainian)

8. Maksymova O. (2014) *Politychna stabilnist* [Political stability]. In: Khoma N. M. (ed.) Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk [Political science: educational encyclopedic dictionary-reference book], Lviv: Novyi Svit – 2000, pp. 779. (in Ukrainian)

9. Matsievskyi Yu. V. (2016) *U pasttsi hibrydnosti: zyhzahhy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991–2014)* [Caught in hybridity: zigzags of political regime transformation in Ukraine (1991–2014)], Chernivtsi: Knyhy-XXI. (in Ukrainian)

10. Shapovalenko M. V. (2004) *Stabilnist politychna* [Political stability]. In: Horbatenko V. P. (ed.) Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Political science encyclopedic dictionary], Kyiv: Heneza. (in Ukrainian)

11. Bealey F. (1987) Stability and crisis: fears about threats to democracy. *European Journal of Political Research*, vol. 15, no. 6, pp. 687–715.

12. Bourdieu P. (1980) *Questions de sociologie*. Paris: Minuit.

13. Dahl R. A. (1989) *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

14. Easton D. (1953) *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.

15. Lipset S. M. (1990) The centrality of political culture. *Journal of Democracy*, vol. 1, no. 4, pp. 81–83.

16. Lijphart A. (1977) *Democracy in Plural Societies*. New Haven and London: Yale University Press.

17. Parsons T. (1971) *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

18. Political stability and instability. (n.d.) Retrieved from: http://textbook.stpauls.br/Business_Organization/page_62.htm (accessed 08 January 2025).

19. Ordeshook P. C. (2016) *A Political Theory Primer*. London: Taylor & Francis.

20. Zimmerman E. (1987) Government stability in six European countries during the world economic crisis of the 1930s: Some preliminary considerations. *European Journal of Political Research*, vol. 15, no. 1, pp. 23–52.

Сутність та чинники політичної стабільності

Войчук Аліна Юріївна

доктор філософії з галузі соціальних та поведінкових наук
зі спеціальності політологія,
асистент кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-1925-1307

Політична стабільність є визначальним чинником ефективного функціонування держави. Вивчення політичної стабільності є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, коли багато держав стикаються з викликами політичної турбулентності, економічної нестабільності та соціальної поляризації. Відсутність ефективних механізмів забезпечення стабільності може призводити до кризи державного управління, зростання соціальної напруги та втрати довіри до політичних інститутів. Тому комплексне дослідження сутності політичної стабільності, її структурних характеристик та ключових чинників є важливим завданням для політичної науки. Метою даної статті є аналіз концептуальних підходів щодо визначення політичної стабільності, визначення її сутності та ідентифікація основних чинників, що сприяють її зміцненню або, навпаки, дестабілізації. Для досягнення цієї мети використано порівняльний, системний, структурно-функціональний методи. У ході дослідження визначено, що політична стабільність ґрунтується на поєднанні інституційних, економічних, соціальних та зовнішньополітичних чинників. Серед ключових чинників стабільності виокремлено ефективність державних інституцій, рівень політичної участі громадян, рівень економічного розвитку, рівень соціальної згуртованості та вплив глобальних політичних процесів. Політична система, що здатна адаптуватися до змін, ефективно реагувати на виклики та підтримувати баланс між владою та суспільством, має значно вищі шанси на довготривалу стабільність. У цьому контексті важливим є формування прозорих механізмів політичного управління, боротьба з корупцією та створення ефективних механізмів громадянської участі у прийнятті рішень. Отримані результати можуть бути корисними для подальших досліджень політичної стабільності, зокрема в контексті аналізу кризових процесів у сучасних демократичних і авторитарних режимах.

Ключові слова: *політична стабільність, політична система, влада, демократія, легітимність, ефективність.*

Марія Аугуста Гевара Вілья

Наукова дипломатія президента Еквадору Рафаеля Корреа Дельгадо як інструмент «м'якої сили»

УДК 327:005.336.4]:341.232.7
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.7

Марія Аугуста Гевара Вілья
аспірант кафедри політології
Запорізького національного університету
вул. Університетська, 66,
Запоріжжя, Україна
ORCID: 0009-0009-2390-7493

У статті проаналізовано наукову дипломатію президента Еквадору Рафаеля Корреа Дельгадо як інструменту «м'якої сили». Визначено, що десятиліття 2007–2017 рр. стало періодом, коли Республіка Еквадор пережила низку економічних, соціальних, культурних і політичних трансформацій. Дане дослідження зосереджене на аспектах, пов'язаних з наукою, технологіями та інноваціями (НТІ). Після президентської кампанії Рафаеля Корреа «революція знань», що сприяла міжнародній участі Еквадору, питання НТІ стали невід'ємною частиною політичного курсу. Наголос було зроблено на перспективах розбудови сильнішого внутрішнього інституційного середовища та впровадження процесів навчання на основі кращих міжнародних практик у сфері НТІ. Було визначено пріоритети різних державних політик, спрямованих на різні сфери контексту НТІ в Еквадорі, з передбачуваним впливом на зовнішню політику. Метою даного дослідження є визначення і аналіз основних аспектів наукової дипломатії президента Еквадору Рафаеля Корреа Дельгадо як інструментів «м'якої сили». Задля вирішення поставленої мети поставлено та виконано такі завдання: проаналізовано основні заходи у сфері науки та інновацій, які було запроваджено урядом Рафаеля Корреа Дельгадо під час його президентства; визначено основні етапи політики НТІ протягом 2007–2017 рр.; структуровано основні аспекти наукової дипломатії Рафаеля Корреа Дельгадо як інструмента м'якої сили. Методологічною основою дослідження стали бібліографічний і системний методи, а також структуралістський підхід. Перший використовувався для аналізу референтної науково-дослідної літератури, другий – в ході її структурування, третій – для транскрибування процесу мислення аналітиків наукової дипломатії президента Рафаеля Корреа Дельгадо як інструмента «м'якої сили». Визначено, що Рафаель Корреа Дельгадо, президент Еквадору з 2007 по 2017 роки, активно використовував наукову дипломатію як інструмент «м'якої сили» для просування національних інтересів та підвищення міжнародного авторитету країни. Наукова дипломатія, яка поєднує наукові досягнення з дипломатичними зусиллями, стала ключовим елементом його стратегії.

Ключові слова: *наукова дипломатія, «м'яка сила», зовнішня політика, політичні трансформації, революція знань.*

Вступ. Десятиліття 2007–2017 рр. стало періодом, коли Республіка Еквадор пережила низку економічних, соціальних, культурних і політичних трансформацій. Дане дослідження зосереджене на аспектах, пов'язаних з наукою, технологіями та інноваціями (НТІ). Після президентської кампанії Рафаеля Корреа «революція знань», що сприяла міжнародній участі Еквадору, питання НТІ стали невід'ємною частиною політичного курсу [1]. Наголос було зроблено на перспективах розбудови сильнішого внутрішнього інституційного середовища та впровадження процесів навчання на основі кращих міжнародних практик у сфері НТІ. Було визначено пріоритети різних державних політик, спрямованих на різні сфери контексту НТІ в Еквадорі, з передбачуваним впливом на зовнішню політику. У період 2011–2017 років міжнародні відносини Еквадору включали цілеспрямовані керівні принципи, спрямовані на сприяння тіснішій співпраці з країнами з більш високим рівнем науково-технічного прогресу, щоб зменшити значні наукові та існуючі розриви, які відчувала країна.

Мета і завдання. Метою даного дослідження є визначення і аналіз основних аспектів наукової дипломатії президента Еквадору Рафаеля Корреа Дельгадо як інструментів «м'якої сили». Задля вирішення поставленої мети поставлено та виконано такі завдання: проаналізовано основні заходи у сфері науки та інновацій, які було запроваджено урядом Рафаеля Корреа Дельгадо під час його президентства; визначено основні етапи політики НТІ протягом 2007–2017 рр.; структуровано основні аспекти наукової дипломатії Рафаеля Корреа Дельгадо як інструмента м'якої сили.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали бібліографічний і системний методи, а також структуралістський підхід. Перший використовувався для аналізу референтної науково-дослідної літератури, другий – в ході її структурування, третій – для транскрибування процесу мислення аналітиків наукової дипломатії президента Рафаеля Корреа Дельгадо як інструмента «м'якої сили».

Результати. Адміністрація президента Рафаеля Корреа Дельгадо створила постійну та всеосяжну систему комунікації, яка діяла протягом обох його адміністрацій. Вона включала три основні компоненти: регулярні зустрічі з представниками місцевої та іноземної преси, виїзні засідання

Кабінету міністрів на територіях і зв'язок з громадянами). Enlace Ciudadano (зв'язок з громадянами) був радіо- і телепрограмою (також широко транслювалася в соціальних мережах), в якій країна отримувала інформацію про основні політичні рішення. Перша програма вийшла в ефір 20 січня 2007 року, а остання – 20 травня 2017 року, всього за десятиліття відбулося 523 трансляції. Enlace Ciudadano була основним каналом для інформування про напрямки, заходи та деталі політичних пріоритетів уряду Еквадору протягом цього періоду. Формат програми зазнав кількох модифікацій, однак включення питань науково-технічної політики було постійною практикою.

У перші роки існував сегмент під назвою «Анонси про науку і технології». Різні дослідження підкреслюють, що наука, технології та дослідження були одними з найпоширеніших тем у програмі [2–5]. Ці зв'язки між громадянами були простором для зустрічі з населенням; хоча реальні переваги такої динаміки ставляться під сумнів з огляду на те, що було інвестовано в ці простори для поширення та комунікації урядових дій.

Немає сумнівів щодо важливості, яку мали різні науково-технічні політики в публічних виступах президента Рафаеля Корреа. Yachay (місто знань та університетів) було постійною темою у «Зв'язках з громадянами», а також перетворення, що сприяли розбудові наукової та дослідницької інфраструктури в країні. Yachay також було в центрі зовнішньої політики та міжнародного порядку денного під час поїздок президента Рафаеля Корреа Дельгадо. У свою чергу, державна компанія Yachay мала цілу команду, відповідальну за планування візитів, прийом міжнародних делегацій, просування угод про співпрацю та організацію академічних турів. Президент відвідав Стенфорд, Гарвард та інші університети світового рівня, щоб налагодити партнерство та укласти численні альянси. Підтримка Yachay Tech, Університету Ikiam та SENESCYT була очевидною на найвищому політичному рівні.

Програма Prometeo була ініціативою уряду Еквадору, що реалізовувалася з 2011 по 2017 рік. Основною метою програми був «розвиток дослідницького потенціалу вищих навчальних закладів та державних установ для зміцнення стратегічних секторів Еквадору» [6]. Вона полягала в мобільності досвідчених дослідників за допомогою стипендій для участі в науковій діяльності на території Еквадору. Основними напрямками досліджень були енергетика та інновації, життя і природні ресурси, економіка, бізнес-освіта, адміністрування, соціальні та поведінкові науки, а також мистецтво і культура. Загалом у програмі взяли участь 848 стипендіатів Prometeo, які отримували щомісячну стипендію в розмірі від 4300 до 6000 доларів США [7].

Програма Prometeo широко рекламувалася через закордонні представництва Еквадору, акредитовані в різних країнах. Moreira-Mieles L. та ін. [8] встановили відповідний зв'язок між реалізацією цієї політики та значним збільшенням кількості еквадорських наукових публікацій. Програма була започаткована для реінтеграції еквадорських науковців або наукової діаспори, але згодом розширилася, залучивши науковців інших національностей. Еквадору вдалося залучити майже 1 000 науковців, які працювали в університетах та державних науково-дослідних інститутах. Експерти, як еквадорці, які перебували за кордоном, так і іноземці, які відповідали певним критеріям, приїжджали до Еквадору і ділилися досвідом для розвитку системи НТІ. Програма Prometeo завершилася у 2017 році, повідомивши про інвестиції в розмірі 54 мільйонів доларів США [7], а останні стипендіати завершили свою діяльність у 2019 році.

Нова Конституція Еквадору була прийнята у 2008 році. Національний план розвитку Buen Vivir на 2009–2013 роки забезпечив правову основу для президента Рафаеля Корреа (2007–2017) для просування комплексу політик, спрямованих на стимулювання сталого економічного зростання в перерозподільчий та інклюзивний спосіб. Це включало територіальну інклюзивність та екологічну стійкість. Дві з цих політик зосереджували значну увагу в цьому відношенні: Yachay – місто знань та Yachay технологічний університет. Згідно з офіційними документами, головною метою Yachay було стати містом, повністю присвяченим дослідженням, інноваціям та виробництву різних високотехнологічних продуктів і послуг [9]. План полягав у тому, щоб досягти цієї мети шляхом об'єднання в одному місці державних, приватних та академічних суб'єктів та інституцій.

Реалізація проекту Yachay уможливить перехід від економіки, яка історично залежала від видобутку та експорту сировинних товарів, до економіки, заснованої на створенні наукомістких технологій та системних інноваціях [10]. Проект міста, розташованого на півночі Еквадору, розпочався у 2012 році і має завершитися у 2040 році з утворенням агломерації Yachay [11]. Проєкт, розроблений корейською фірмою IFEZ (Вільна економічна зона Інчхон) з Республіки Корея, став великим натхненням для Yachay. Керівні принципи, що містяться в проекті, стосуються міської екології, землекористування, мобільності, міської динаміки та громадянської інтеграції.

Нова Конституція 2008 року значною мірою сприяла політиці у сфері НТІ. Необхідно було визнати важливість такої політики для розвитку Еквадору та оновити законодавчу базу країни. Урядовий національний план Buen Vivir, який створив інституційні та правові рамки, дозволив

усім цим процесам відбуватися на основі чіткого планування. Наприклад, виділення державного фінансування було обов'язковим, і всі пропозиції щодо проведення досліджень були пов'язані з основними напрямками і цілями Національного плану.

У період між 2007 і 2017 роками спостерігався сильний імпульс міжнародних відносин у сфері вищої освіти, науки і техніки та інновацій. У контексті, особливо у сфері вищої освіти, цей перший етап стосувався визнання кваліфікацій і ступенів, отриманих в іноземних навчальних закладах. На більш пізньому етапі ми почали шукати багато зв'язків, пов'язаних більше зі співпрацею фондів для доступу до стипендій, оскільки Еквадор мав сильну стипендіальну політику в період 2011–2016 років, в яку було інвестовано значні ресурси.

Конституція 2008 року стала поворотним моментом у правовій системі Еквадору. Вона чітко включила в себе кілька положень, що стосуються НТІ. Це була, мабуть, перша конституція в історії Еквадору, яка текстуально включає право на отримання вигоди від наукового прогресу та його застосування, що є частиною національних прав людини. Вона також створила систему участі Еквадору в міжнародній науково-технічній діяльності. Ця система включає вищі навчальні заклади, а також науково-дослідні інститути, які поєднують науку і технології з традиційними знаннями. Предки мешканців Еквадору створили знання, які завжди були ієрархічно підпорядковані і часто не визнавалися. Такий контекст, як еквадорський науково-технічний ландшафт, вимагав узгодження місцевих традиційних знань з міжнародно визнаними науковими метриками і стандартами. Уся система вищої освіти також була докорінно змінена. У 2010 році було ухвалено спеціальний органічний закон про вищу освіту, який запровадив обов'язкову дослідницьку діяльність, від якої в еквадорських університетах повністю відмовилися.

Науково-технічна рада в Еквадорі діяла за іншою логікою, ніж у сусідніх країнах, таких як Бразилія, Чилі чи Аргентина. В Еквадорі її створення було наслідком панування неоліберальної парадигми з мінімальним втручанням держави в соціально-економічні питання. Рада відповідала неоліберальному етапу розвитку, даючи слабкі результати, обмежуючись лише деякими секторами, такими як сільське господарство. Але в усіх інших галузях вона була повністю відірвана від потреб країни, не мала доступу до фінансових ресурсів і ключових політик, тож було створено орган, який не давав результатів. Свідченням цього було створення органу, відповідального за науку і технології, але юридичною особою був приватний фонд FUNDACYT, який виник завдяки багатосторонній позиці Міжамериканського банку розвитку. Вашингтонський консенсус, до якого приєднався Еквадор, не розглядав НТІ як сектор, в якому має брати участь держава. До 2007 року Еквадор не мав дослідницької інфраструктури в країні; однією з головних проблем або слабких сторін університетської системи був рівень освіти професорів. Мало хто з них мав аспірантуру та докторантуру, тому людського потенціалу для проведення досліджень не існувало.

Таким чином, щодо політики у сфері НТІ у 2007–2017 роках, визначено три таких етапи:

• 2007–2010 рр. – інституційна розбудова, яка запровадила глибокі перетворення, що вимагали тісної координації між законодавчою та виконавчою гілками влади. Було видано різні закони, створено інституції, розроблено політику, призначено кадровий склад на різних рівнях, а також закладено основи для наступних етапів. Це включало комплексне втручання та реорганізацію системи вищої освіти;

• 2010–2014 роки, коли подальша реалізація політики була спрямована на розвиток науки і технологій;

• 2015–2017 рр., коли інноваційний компонент продовжував розвиватися, хоча уряд зазнав зменшення державної підтримки, а тиск зовнішніх чинників (зміни міжнародних цін на сировинні товари та сильний землетрус) змістив пріоритети в державному порядку денному.

Існував комплексний національний план зі зміни виробничої матриці Еквадору. Адміністрація 2007–2017 років мала на меті, щоб Еквадор перестав бути країною, яка є виключно виробником сировини та товарів. Натомість, звернувшись до політики індустріалізації, диверсифікувати виробництво та експортувати більш складні товари та послуги з більшою доданою вартістю. Критично важливим компонентом стала трансформація енергетичної матриці, тому значні ресурси були інвестовані в будівництво гідроелектростанцій. До 2007 року Еквадор був змушений імпортувати електроенергію, оскільки країна здебільшого покладалася на викопні види палива. Навіть часто виникала нестача електроенергії, незважаючи на наявність можливих джерел електроенергії. Так само, як уряд інвестував у гідроенергетику, негайною дією мала стати підготовка спеціалізованих техніків для експлуатації електростанцій. Необхідно мати стратегічний підхід до різних секторів: енергетика, вуглеводні, вища освіта та наука. Інші сектори, такі як виробничий сектор, почали говорити про навчання. Були дуже цікаві діалогові столи, в яких була присутня знаменита координація стратегічних секторів.

Ключовою особливістю зовнішньої політики Еквадору протягом 2007–2017 років стала диверсифікація у побудові партнерств. До 2007 року міжнародний порядок денний був сконцентрований на відносинах з потужними країнами Півночі, зокрема

Таблиця 1

Ключові аспекти наукової дипломатії за президентства Корреа

Ключові елементи стратегії Корреа	Заходи
Інвестиції в освіту та науку	Корреа ініціював значні інвестиції в розвиток освіти та наукових досліджень, що сприяло підвищенню якості освіти та наукових досягнень Еквадору
Міжнародна співпраця	Еквадор під керівництвом Корреа активно розширював наукові зв'язки з іншими країнами, укладаючи угоди про співпрацю та обмін досвідом
Підтримка інновацій	Впровадження програм підтримки інновацій та технологічного розвитку сприяло підвищенню конкурентоспроможності країни на міжнародній арені
Екологічні ініціативи	Корреа просував екологічні проекти, такі як ініціатива Yasuni-ITT, яка передбачала збереження біорізноманіття Амазонії в обмін на міжнародну фінансову підтримку

Джерело: складено автором.

США та Центральної Європи. Однак за часів адміністрації Рафаеля Корреа Дельгадо міжнародна діяльність НТІ, хоча й включала ініціативи з традиційними партнерами, розширила та диверсифікувала країни-партнери. Зокрема, було налагоджено тісніші відносини з країнами Азії: Китаєм, Кореєю, Туреччиною та Латинською Америкою: Аргентиною, Кубою, Бразилією.

Різноманітні програми, такі як Університет Ikiam та Yachay Tech, були частиною ширшого набору стратегій розбудови потенціалу, які були приведені у відповідність до міжнародного потенціалу в галузі НТІ. Амбітність цих проектів та інших заходів, політик і стратегій у сфері НТІ відзначила уряд Корреа. Перспектива того, що соціально-економічний розвиток країни є похідним від науково-технічного розвитку, стимулювала заходи, які б сприяли створенню надійної системи досліджень і розробок, адекватної розвитку країни.

Як і програма «Наука без кордонів» у Бразилії, Еквадор прийняв політику підготовки та підвищення кваліфікації людських ресурсів в рамках університетів. Фінансування науково-дослідних проектів з підготовки аспірантів (магістрів/докторів) за кордоном вивело Еквадор на міжнародну арену. Кваліфікація наукової спільноти є одним з найважливіших стовпів розбудови потенціалу країни у сфері НТІ. Однак необхідно визнати, що створення інтернаціоналізованої наукової спільноти та набору елементів, які підтримують науково-технічний потенціал країни, вимагають послідовних дій і постійності в урядових заходах щодо сприяння науці, технологіям та інноваціям.

Далі в таблиці структуровано основні напрямки наукової дипломатії президента Корреа Дельгадо Р.

Дані заходи сприяли зміцненню позицій Еквадору на міжнародній арені та підвищенню його впливу через використання наукової дипломатії як інструменту «м'якої сили».

Висновки. Отже, Рафаель Корреа Дельгадо, президент Еквадору з 2007 по 2017 роки, активно використовував наукову дипломатію як інструмент «м'якої сили» для просування національних інтересів та підвищення міжнародного авторитету країни. Наукова дипломатія, яка поєднує наукові досягнення з дипломатичними зусиллями, стала ключовим елементом його стратегії.

REFERENCES:

1. Aguirre, P. R. (2020). Case study: what did Rafael Correa Delgado say? Comparing political attention across 10 years of the Ecuadorian president's discourses. Public Admin. Mag. 54, 1546–1564 [in English].

2. Cañizares, V. J. P., and Vanegas, W. F. C. (2012). Study of the Evolution of the Shape of the Citizen Link Program of President Rafael Correa Delgado. Santiago de Guayaquil Catholic University [in English].

3. Plua, C. (2014). Citizen Link: Device of the Citizen Revolution. Master's Thesis, Faculty Latin American Social Sciences, Ecuador [in English].

4. Cerbino, M., Maluf, M., and Ramos, I. (2017). People, politics and communication: the reception from President Rafael Correa Delgado's speech. Public Opin. 23, 485–50 [in English].

5. Chavero, P., Ramos, I., and Cerbino, M. (2017). Beyond Accountability: "The Link Citizen" as the Scene of Political-Media Dispute in Ecuador. State, Government and Public Management Magazine. No. 29, 125–150 [in English].

6. Echeverria, A. C. E., and Diaz Flores, L. E. (2018). Science diplomacy and higher education: case study of the prometeo programme in Ecuador. South South Coop. 47–52 [in English].

7. Celi, E. (2019). Prometeo: El Proyecto que Movilizó Académicos de Venezuela y España Hacia el País. Revista Primicias. Available online at: https://www.primicias.ec/noticias/politica/becarios-proyecto-prometeo/ (last accessed: 18.03.2025) [in English].

8. Moreira-Mieles, L., Morales-Intriago, J. C., Crespo-Gascón, S., and Guerrero-Casado, J. (2020). Characterization of the scientific production of Ecuador in the period 2007–2017 in Scopus. Lib. Res. 34, 141–157 [in English].

9. Yachay. (2012). Yachay: City of Knowledge. Investigate, Innovate, Produce. Urcuquí [in English].

10. Fernandez Gonzalez, M., Cadenas, A. M., and Purcell, T. (2018). Utopian urbanism, dystopian realities: an (im) possible ethnography in Yachay, "city of knowledge". Ethnographic 22, 335–360 [in English].

11. Gómez-Urrego, J. D. (2019). The intersections between infrastructures and expectations: repair and breakdown in Yachay, the city of knowledge in Ecuador. Tapuya Latin Am. Sci. Technol. Soc. 2, 495–539 [in English].

12. Kleinsy Bonilla, Milena Serafim and Efraín Bámaca-López. Science Diplomacy in Ecuador: Political Discourse and Practices Between 2007 and 2017. URL: Science Diplomacy in Ecuador: Political Discourse and Practices Between 2007 and 2017. URL: https://www.frontiersin.org/journals/research-metrics-and-analytics/articles/10.3389/frma.2021.656969/full (last accessed: 18.03.2025) [in English].

Ecuadorian President Rafael Correa Delgado's science diplomacy as an instrument of soft power

Maria Augusta Guevara Villa

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66,
Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0009-2390-7493

The article analyses the scientific diplomacy of Ecuadorian President Rafael Correa Delgado as an instrument of soft power. It is determined that the decade of 2007–2017 was a period when the Republic of Ecuador went through a series of economic, social, cultural and political transformations. This study focuses on aspects related to science, technology and innovation (STI). Following Rafael Correa's presidential campaign of a 'knowledge revolution' that promoted Ecuador's international engagement, STI issues have become an integral part of the political agenda. Emphasis was placed on the prospects for building a stronger domestic institutional environment and implementing learning processes based on international STI best practices. Priorities were identified for various public policies aimed at different areas of the STI context in Ecuador, with an expected impact on foreign policy. The purpose of this study is to identify and analyse the main aspects of Ecuadorian President Rafael Correa Delgado's science diplomacy as a soft power tool. In order to achieve this goal, the following tasks were set and fulfilled: to analyse the main measures in the field of science and innovation introduced by the government of Rafael Correa Delgado during his presidency; to identify the main stages of STI policy in 2007–2017; to structure the main aspects of Rafael Correa Delgado's science diplomacy as an instrument of soft power. The methodological basis of the study was the bibliographic and systematic methods, as well as the structuralist approach. The first was used to analyse the reference scientific research literature, the second – in the course of its structuring, and the third – to transcribe the thought process of analysts of President Rafael Correa Delgado's science diplomacy as a soft power tool. Rafael Correa Delgado, President of Ecuador from 2007 to 2017, actively used science diplomacy as a soft power tool to promote national interests and increase the country's international prestige. Science diplomacy, which combines scientific achievements with diplomatic efforts, has become a key element of his strategy.

***Key words*:** *science diplomacy, soft power, foreign policy, political transformations, knowledge revolution.*

Іванов Микола Семенович

Соціальна стратифікація сучасного українського суспільства та проблеми розбудови його демократичних засад

УДК 321
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.8

Іванов Микола Семенович
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології
та політології
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10,
Миколаїв, Україна
ORCID: 0000-0002-2742-7288

Низка питань зміцнення і поширення демократичних цінностей в сучасному українському суспільстві до сьогодні зіштовхуються з великою кількістю проблем, які в значній ступені гальмують цей процес. Саме ця обставина обумовлює доволі високу ступінь актуальності наукового осмислення процесу демократизації сучасного українського суспільства. Мета даної статті полягає у дослідження впливу процесу перманентної стратифікації українського суспільства на розбудову демократичних засад функціонування провідних політичних інститутів та виявлення шляхів їх оптимізації. При цьому, важливим завданням даного дослідження є виявлення найбільш ефективних інструментів подолання існуючих проблем на шляху зміцнення основ демократії в сучасних умовах. Визначена мета обумовила низку наукових методів дослідження. Зокрема, використовувалися інституціональний метод та методи аналізу і синтезу при ознайомленні з практикою діяльності державних структур по розвитку демократичних засад в нашій країні. Функціональний метод був задіяний при роботі з правовими документами, які пов'язані з унормуванням функціонування найбільш важливих політичних інститутів в сучасному українському суспільстві. Таким чином, наведений аналіз показує високу ступінь актуальності дослідження питань процесу розбудови демократичної політичної системи в сучасному українському суспільстві. Сьогодні наявною є значна кількість завдань по продовженню демократичного будівництва реалізація яких ускладнена певною кількістю чинників, які здатні гальмувати просування нашої держави по шляху удосконалення та зміцнення демократичних засад. З огляду на нинішній стан осмислення поняття демократії, в даному дослідженні зроблена спроба загострення уваги до питання необхідності пошуку загальноприйнятного розуміння самого феномену демократії. Крім того, відповідна постановка питання дозволяє відзначити очевидний зв'язок процесу стратифікації сучасного українського суспільства з завданнями розбудови міцної і сучасної моделі організації демократичного ладу в нашій країні. В результаті дослідження вдалося виявити певне число чинників, які породженні процесом стратифікації та здатні суттєвим чином ускладнювати розбудову демократичної політичної системи сучасного українського суспільства. Серед значного числа різноманітних чинників, які, так чи інакше, здатні пригальмовувати розвиток демократичних засад в даній статті серед них вдалося виокремити найбільш значущі, які пов'язані з подоланням майнової диференціації та наявністю ідейно-ціннісних відмінностей, які склалися історично.

Ключові слова: *демократія, соціальна стратифікація, політична система, громадянське суспільство, майнова диференціація, політичні цінності, політична еліта, середній клас.*

Вступ. З часу здобуття незалежності сучасне українське суспільство обрало шлях розбудови демократичних засад свого розвитку та побудови власної держави, яка має своїм пріоритетом забезпечення прав вільного розвитку всіх її громадян. Пройдена частина шляху розбудови саме демократичних основ, показує, що цей простий і зрозумілий концепт виявився доволі складним завданням для українського суспільства.

За період більше тридцяти років на сьогодні, в сучасній Україні залишається доволі велика кількість завдань по розбудові саме демократичних засад її розвитку. Крім того, окремі питання зміцнення і поширення демократичних цінностей наштовхуються на ще більшу кількість проблем в порівняні з їх наявністю на попередніх етапах розвитку. Такого роду тенденції, в різній ступені є характерними і для інших держав пострадянського простору.

Таким чином, слід відзначити доволі високу ступінь актуальності для наукового осмислення процесу демократизації в сучасному українському суспільстві. Як зазначає в своєму дослідженні О. Бусора, «актуальність дослідження демократії її форм та інститутів обумовлюється сучасним станом демократичного розвитку України, що вимагає забезпечення державних перетворень, наукового переосмислення правових цінностей, на яких будується сучасна демократична, правова держава. Зазначене суттєво впливатиме на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів, що є значимими для всього світового співтовариства. Це потребує відповідного розуміння такого явища, як демократія, яка є фундаментом правової держави і громадянського суспільства, показником його соціальної якості» [2, с. 271].

Сьогодні важливо чітко усвідомлювати, як очільникам української держави, так і пересічним громадянам, реальні проблеми розбудови і шляхи зміцнення демократичного ладу саме в Україні. Лише чітке і невикривлене розуміння перспектив та оптимальних напрямків розбудови демократичних засад, здатне забезпечити продуктивну діяльність в цьому напрямку.

Мета та завдання. Мета даної статті полягає у дослідження впливу процесу перманентної стратифікації українського суспільства на розбудову демократичних засад функціонування провідних політичних інститутів та виявлення шляхів їх оптимізації. При цьому, важливим завданням даного дослідження є виявлення найбільш ефективних інструментів подолання існуючих проблем на шляху зміцнення основ демократії в сучасних умовах.

В ході реалізації визначених завдань даного дослідження використовувалися декілька **методів.**

Зокрема, використовувалися інституціональний метод та методи аналізу і синтезу при ознайомленні з практикою діяльності державних структур по розвитку демократичних засад в нашій країні. Функціональний метод був задіяний при роботі з правовими документами, які пов'язані з унормуванням функціонування найбільш важливих політичних інститутів в сучасному українському суспільстві.

Також, використовувався компаративістський метод щодо порівняння особливостей і динаміки впливу процесу стратифікації на розбудову демократичних засад в Україні.

Результати дослідження. На початку слід відзначити, що проблемам розбудови демократії в нашій країні присвячена доволі вели кількість наукових праць вчених різних галузей і напрямків. Серед них, дослідження здійснені такими вченими як С. Л. Борисюк, В. В. Волобуєв, Є. І. Головаха, О. М. Кузьмук, Н. О. Лаас, Е. М. Лібанова, О. Г. Остапенко, О. Симончук та інші.

В першу чергу, звертають на себе увагу наукові праці, які спрямовані на осмислення самого поняття демократії. Не дивлячись на видані ґрунтовні праці, саме питання розуміння самої категорії демократії продовжує залишатися актуальним. Поверховий погляд на поняття демократії начебто не може викликати питань, що до його змісту – це влада народу. Але більш прискіпливий погляд на цю категорію вимагає набагато більш глибоких та ґрунтовних її інтерпретацій.

На сьогодні, принаймні, слід зазначити очевидні відмінності в багаточисельних оцінках вітчизняних та зарубіжних вчених змісту поняття демократії. Сучасним дослідникам ще належить, спираючись на досвіт декількох поколінь вчених, докласти зусиль для спільного і узгодженого розуміння такої важливої категорії як демократія.

В першу чергу, нам слід донести до свідомості людей, які на практиці докладають зусиль для розбудови демократії як найбільш привабливої моделі організації сучасних суспільств, шкідливість спрощеного і викривленого її розуміння. Підтримка розуміння демократії як влади народу в своїй суті нагадує більше релігійний догмат, а ніж придатну для втілення в життя оптимальну модель побудови відносин в суспільстві. Саме таке розуміння може призводити до того, що практичні кроки по втіленню в життя демократичної моделі, так чи інакше, будуть потребувати поширення віри більшості суспільства в здатність декількох мільйонів людей одночасно і безпосередньо реалізовувати свою владу. «Сучасні дослідники солідарні в тому, що класичне визначення демократії як народовладдя є непереконливим, оскільки народ в силу своєї численності не може керувати країною. Сьогодні є очевидним, що реальні важелі влади і впливу знаходяться у осіб та органів, що представляють громадян. Для демократії важливо, щоб народ виступав як джерело влади, а органи державної влади формувалися через процедуру виборів громадянами, що володіють рівними політичними правами» [2, с. 272].

Разом з тим, слід мати на увазі, що втілення в життя сучасних демократичних моделей, визначальним чином впливає на культивування в поточні практиці державного будівництва ідеалів свободи громадян, їхніх прав, забезпечення широких каналів представництва різноманітних інтересів як окремих індивідів, так і великих соціальних прошарків. Слід відзначити, що саме демократична модель вирішальним чином впливає на характер і організацію інституту держави та на його стосунки з широким загалом суспільства.

Практика державного будівництва в нашій країні сформувала цілу низку чинників, які здатні суттєво знижувати позитивні складові демократичної моделі організації відносин в сучасному українському суспільстві. Один, з такого роду, чинників пов'язаний з процесом соціальної стратифікації широкого загалу сучасного українського суспільства.

Як зазначає В. Волобуєв, «політична стратифікація в Україні є важливим аспектом для розуміння демократичних процесів, оскільки вона впливає на формування політичних еліт, визначення політичних пріоритетів та прийняття рішень на національному рівні. Історичний контекст, геополітичне становище та сучасні політичні виклики роблять політичну стратифікацію особливо значущою в умовах української демократії, визначаючи її майбутнє та можливості для подальшого розвитку» [3, с. 10].

Саме процес соціальної стратифікації, тобто соціально-політичного та майнового розшарування сучасного українського суспільства, найбільш суттєвим чином сформував підвалини фундаментальних відмінностей соціальних позицій широкого загалу громадян України.

З цього приводу С. Борисюк зазначає, що «сьогодні в Україні відбувається процес глибокого соціального розшарування суспільства, загострення суперечностей між різними соціально-класовими

утвореннями. Суттєвих змін зазнали традиційні суспільні класи, соціальні групи і верстви, з'явилися навіть такі, чий груповий егоїзм завдає шкоди всій справі державного будівництва» [1, с. 14].

Певним результатом соціальної стратифікації завжди є активізація процесу формування системи багатовекторних нерівностей. Це знаходить свій вираз у відмінностях майнового стану громадян, їх можливостях здобувати освіту та результативно, а не номінально, реалізувати цілу низку закріплених юридично конституційних прав.

Слід відзначати, що найбільш вагомі перешкоди на шляху просування суспільства у відповідності до розбудови демократичних моделей організації, пов'язані, як з масштабним майновим розшаруванням, так і поширенням суттєвих відмінностей в культурно-ідеологічних орієнтаціях широкого загалу громадян України.

В Україні з часів здобуття незалежності цей процес призвів до формування по суті нової соціальної структури суспільства. Важливою складовою цієї структури став новий клас власників, який спромігся посісти в суспільстві домінуюче становище і закріпити за собою, не юридично, а фактично можливості управління всім суспільством спираючись на практично повний контроль державної влади.

Процес зміцнення домінуючого становища нового класу продовжується до сьогодні і знаходить свій вираз у все більш зростаючій соціально-політичній та економічній дистанції між представниками найменш заможних прошарків сучасного українського суспільства та його найбільш заможними стратами.

Сьогодні очевидною є ситуація коли існують підстави вести мову про формування в українському суспільстві олігархічної верхівки, яка концентрує в своїх руках не тільки величезні матеріальні ресурси, але і має можливість практично повністю контролювати політичну владу в суспільстві на всіх рівнях. Підставою для такої характеристики є аналіз результатів виборчих процедур як на загальнодержавному рівні, так і на місцевому рівнях.

Як зазначає О. Кіндратець «олігархічні групи в Україні володіють не тільки економічними й інформаційними ресурсами, але й ресурсами соціальними. Треба визнати, що вони користуються неабиякою соціальною підтримкою. Перш за все, людей, що працюють на їх підприємствах» [7, с. 33]

Безумовно, що такого роду ситуація є свідченням фундаментальних заперечень прагнень широкого загалу українських громадян розбудовувати демократичні засади взаємовідносин в суспільстві. Абсолютна більшість пересічних громадян України маючи закріплені конституційні права не тільки обирати, але і бути обраним на сьогодні мають доволі примарні можливості їх реалізації. В першу чергу, це пов'язано з величезним розривом в можливостях користування матеріальними ресурсами.

Сьогодні очевидним є факт того, що заможна частина громадян України, здатні результативно втілити в життя свої прагнення бути обраними та використовувати державну владу задля реалізації власних інтересів.

Як зазначає В. В. Волобуєв, з цього приводу, важливо, «що в умовах переходу до ринкових відносин у нашому суспільстві зникають традиційні механізми регулювання поведінки соціальних груп, форми й методи соціальної організації, прискорюється рухомість соціального статусу різних соціальних прошарків. І це, на нашу думку, перешкоджає усвідомленню цими групами своєї спільності і визначенню спільного інтересу» [3, с. 14–15].

Сьогодні майнові переваги забезпечують можливість представників сучасній політичній еліті в процесі боротьби за владу, контролювати різноманітні засоби впливу на широкий загал задля здобуття відповідних їх устремлінням позицій не тільки в ієрархічній соціальній драбині, а й в владних позиціях.

Саме це поєднання формує ґрунт для поєднання майнових і владних ресурсів задля встановлення засад забезпечення їх інтересів. Важливим чинником часткової нейтралізації значення майнової нерівності у виборчих процедурах в сучасному суспільстві, слід розглядати процес становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні.

Щодо відмінностей в культурно-ідеологічних орієнтаціях широкого загалу громадян України, які можуть, при певних умовах, бути вагомою перешкодою на шляху побудови демократичних основ суспільства, слід зазначити, що вони на сьогодні формують помітні складнощі в справі зміцнення демократичного тла взаємовідносин між різними соціальними прошарками.

Слід відзначити той факт, що на законодавчому рівні в Україні закріплено ідеологічний і ціннісний плюралізм. Він закріплений в діючій Конституції і Законах України та у визнаних нашою державою міжнародних деклараціях та конвенціях.

Демократична модель організації суспільства, безумовно припускає і навіть передбачає відмінності і різності соціуму. Можливості мати власні особливості в своїх поведінкових зразках, як окремих громадян, так і групових формувань є однією з найбільших цінностей демократії, оскільки це збагачує суспільство, робить його різнобарвним і наповненим своєрідністю культурно-духовного життя та ініціативи.

З цього приводу Остапенко О. зазначає, що «сучасне українське суспільство потребує забезпечення стабільності держави, гідного рівня матеріального і духовного життя людей, що здатна забезпечити лише демократична система ціннос-

тей, яка ґрунтується на політичному плюралізмі, на вільній ринковій економіці, рівності громадян перед законом» [14, с. 77].

Разом з тим, саме такого роду відмінності розшаровують суспільство і формують інколи неподоланні перешкоди для здатності всього суспільства до консолідації, яка є необхідним елементом забезпечення цілісності цього суспільства та його здатності уникати руйнівних впливів як зовні, так і його середини.

Важливо підкреслити існування певної динаміки ставлення громадян України до демократії як до певного типу державного устрою. У відповідності до дослідження Центру Розумкова у період між 2010 і 2021 роками частка респондентів, які вважали демократію найбільш бажаним типом державного устрою, перебувала в межах 48–56%, а тих, хто віддавав перевагу авторитарному режиму – в межах 18–24%. За даними опитування, що проводилося у вересні-жовтні 2022 р., тобто після початку повномасштабної російсько-української війни, частка перших зросла до 68%, а частка других знизилася до 11,5%. У травні 2023 р. частка прихильників демократичного режиму зросла ще більше – до 73%, а частка прихильників авторитаризму зменшилася до 9,5% [19].

У відповідності до наведених результатів опитування слід відзначити, що сучасне українське суспільство в своїй більшості виступає прихильником саме демократичних форм організації. Разом з тим, слід відзначити, що ще декілька років тому ця більшість була не абсолютною і до сьогодні відсоток тих, хто схиляється до недемократичних форм залишається ще доволі високим.

Важливо відзначити, що згадане вище дослідження показало доволі песимістичну оцінку громадян своїх можливостей впливати на владу в Україні. З 34% до 28% знизилася частка громадян, які вважають, що політична система не дозволяє їм впливати на дії уряду [19].

Наведені вище констатації, так чи інакше, вимагають певного бачення як подальшого процесу розбудови саме демократичних засад, так і необхідних дій, які здатні стабілізувати, як процес демократичного розвитку українського суспільства, так і подолання чинників, які можуть його стримувати.

З цього приводу, слід зазначити, що сучасний стан стратифікації суспільства призвів до доволі значного майнового розшарування українського суспільства. На сьогодні очевидною є необхідність подолання занадто високого розриву показників майнових відмінностей.

Магістральним напрямком зняття соціальної напруги з цього приводу і підвищення рівня консолідованості суспільства є кроки по формуванню чисельного середнього класу в суспільстві. Як показує світовий досвід саме середній клас здатний виступити консолідуючою силою в суспільстві. Для цього необхідними є заходи держави по соціально-економічному реформуванню відносин в суспільстві.

Національний інститут стратегічних досліджень в своїй аналітичній записці, яка спрямована на аналіз проблем становлення середнього класу в Україні зазначає, що «в Україні процес формування середнього класу, що відповідав би за майновим статусом та рівнем особистих доходів критеріям розвинених країн, перебуває на початковому етапі. Це пояснюється насамперед низьким рівнем життя населення. Крім того, велика кількість людей, які наближаються до статусу середнього класу, отримують значну частину доходів без реєстрації і не сплачуючи податків. Це зумовлює певну суперечливість їхніх відносин з державою, а отже, й труднощі на шляху реалізації своєї суспільної функції – бути основою соціально-політичної стабільності» [15].

На сьогодні сформувався ще один напрямок подолання деструктивних наслідків культурно-ідеологічних суперечностей, які є певною перешкодою забезпечення стабільності демократичного розвитку сучасного українського суспільства. Цей напрямок пов'язаний з необхідністю подальших кроків держави по розбудові та підтримці системної громадянської освіти.

Реалізація завдань демократичного розвитку окрім нівелювання стратифікаційних перешкод, передбачає наявність широкого загалу громадян, які є прихильниками саме демократичного набору ціннісних орієнтацій. На сьогодні навіть загальний погляд на цю сторону стану українського суспільства, демонструє недостатність свідомої підтримки потрібного набору цінностей задля стабільного просування в перед по шляху зміцнення демократії в нашій країні.

Також очевидно, що цей шлях пролягає через потужну систему поширення демократичних цінностей. Ця система ґрунтується на кроках по забезпеченню функціонування сучасних інститутів громадянської освіти. Реалізація даного завдання передбачає зусилля, які докладаються не тільки державними структурами, а й всіма складовими громадянського суспільства.

До їх числа, в першу чергу належать сучасні політичні партії та професійні об'єднання громадян, які на сьогодні практично не реалізують саме такого роду завдання.

Політичні партії сьогодні, окрім піклування про підтримку своїх кандидатів на чергових виборах, повинні докладати значних зусиль для формування відповідної політичної свідомості своїх прихильників. При цьому, вони повинні не припускати кроків по маніпулюванню свідомістю виборців шляхом застосування різноманітних політичних технологій.

Ці технології, в кінцевому результаті, закінчуються втратою підтримки з боку виборців. На сьогодні, у справі просування українського суспільства по демократичному шляху, дуже важливими залишаються дії спрямовані на розбудову дієвої системи громадянської освіти, яка забезпечить свідому прихильність громадян саме демократичного вибору.

Висновки. Таким чином, вище наведений аналіз показує високу ступінь актуальності дослідження питань процесу розбудови демократичної політичної системи в сучасному українському суспільстві.

Сьогодні наявною є значна кількість завдань по продовженню демократичного будівництва реалізація яких ускладнена певною кількістю чинників, які здатні гальмувати просування нашої держави по шляху удосконалення та зміцнення демократичних засад.

З огляду на нинішній стан осмислення поняття демократії, в даному дослідженні зроблена спроба загострення уваги до питання необхідності пошуку загальноприйнятного розуміння самого феномену демократії.

Крім того, відповідна постановка питання дозволяє відзначити очевидний зв'язок процесу стратифікації сучасного українського суспільства з завданнями розбудови міцної і сучасної моделі організації демократичного ладу в нашій країні.

В результаті дослідження вдалося виявити певне число чинників, які породженні процесом стратифікації та здатні суттєвим чином ускладнювати розбудову демократичної політичної системи сучасного українського суспільства. Серед значного числа різноманітних чинників, які, так чи інакше, здатні пригальмовувати розвиток демократичних засад в даній статті серед них вдалося виокремити найбільш значущі, які пов'язані з подоланням майнової диференціації та наявністю ідейно-ціннісних відмінностей, які склалися історично.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисюк С. Л. (2004). Динамізм соціальної структури суспільства та соціальна стратифікація. *Вісник* Житомирського державного університету імені Івана Франка. С. 13–16.

2. Бусора О. (2017). Поняття та сутність демократії. Новітні кримінально-правові дослідження. С. 271–275.

3. Волобуєв В. В. (2024). Вплив політичної стратифікації на демократичні процеси в Україні. Актуальні проб леми політики. С. 10–18.

4. Головаха Є. (2016). Українське суспільство: шляхи трансформації. Український соціологічний журнал. С. 26–30.

5. Дембіцький, С. (2023). Особливості громадської думки та її вивчення в Україні під час війни. Українське суспільство в умовах війни: 2023 рік. С. 15–44.

6. Демократія в Україні у 2025: три ключові тези з інтерв'ю Олексія Орловського Демократія в Україні у 2025: три ключові тези з інтерв'ю Олексія/ Міжнародний фонд Відродження Retrived from: https://www.irf.ua/demokratiya-v-ukrayini-u-2025-try-klyuchovi-tezy-z-intervyu-oleksiya-orlovskogo/

7. Кіндратець О. (2005). Розмежування українського суспільства в процесі демократизації. Політичний менеджмент. С. 32–41.

8. Коваліско Н., Савчинський Р. (2007). Сучасне українське суспільство: стратифікаційний вимір регіону. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

9. Кузьмук О. (2018). Соціальна стратифікація суспільства: теоретична та емпірична інтерпретація поняття. Соціологічні студії. С. 27–31.

10. Куценко О. (2022). Чекаю на появу нового класу інформаційно-цифрової епохи. Круглий стіл "Українське суспільство після перемоги". Інститут соціології НАН України. Retrived from: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html.

11. Лаас Н. (2008). Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англомовній історіографії другої половини XX – початку XXI ст. В Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика. С. 104–117.

12. Лібанова Е. М. (2003). Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання. Український соціум. С. 146–164.

13. Матвійчук Т. (2004). Соціальна стратифікація сучасного українського суспільства. Соціологія: виклики світу, що глобалізується. Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, С. 32–33.

14. Остапенко О. (2019). Принципи політичного й ідеологічного плюралізму: проблеми реалізації в Україні. *Юридичний вісник*. С. 72–80.

15. Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні". Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Retrived from: https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/problemi-stanovlennya-serednogo-klasu-yak-osnovi-rozvitku

16. Рахманов, О. (2022). Феномен олігархізації політичної влади в Україні: від піднесення до занепаду. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. С. 30–45.

17. Симончук О. (2024). Соціальна структура українського суспільства під впливом повномасштабної війни: концептуальні та емпіричні пошуки. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. С. 26–62.

18. Симончук, О. (2023). Соціальна нерівність в оцінках українців до і під час війни. В Є. Головаха (ред.), С. Макеєв (ред.), Українське суспільство в умовах війни: 2023 рік. С. 120–150.

19. Суспільно-політичні орієнтації громадян України. (2023). Соціологічне опитування Центру Разумкова. Retrived from: /https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-slidzhennia/suspilnopolitychni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r

20. Шиян О., Філіпенко Л., Самчук Л. (2023). Політична стратифікація українського суспільства. *Грані*. С. 12–17.

REFERENCES:

1. Borysiuk S. L. (2004). Dynamizm sotsialnoi struktury suspilstva ta sotsialna stratyfikatsiia. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. 13–16 [in Ukrainian]
2. Busora O. (2017). Poniattia ta sutnist demokratii. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia. 271–275. [in Ukrainian]
3. Volobuiev V. V. (2024). Vplyv politychnoi stratyfikatsii na demokratychni protsesy v Ukraini. Aktualni prob lemy polityky. 10–18. [in Ukrainian]
4. Holovakha Ye. (2016). Ukrainske suspilstvo: shliakhy transformatsii. Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal. 26–30. [in Ukrainian]
5. Dembitskyi, S. (2023). Osoblyvosti hromadskoi dumky ta yii vyvchennia v Ukraini pid chas viiny. Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny: 2023 rik. 15–44. [in Ukrainian]
6. Demokratiia v Ukraini u 2025: try kliuchovi tezy z interviu Oleksiia Orlovskoho Demokratiia v Ukraini u 2025: try kliuchovi tezy z interviu Oleksiia/ Mizhnarodnyi fond Vidrodzhennia Retrived from: https://www.irf.ua/demokratiya-v-ukrayini-u-2025-try-klyuchovi-tezy-z-intervyu-oleksiya-orlovskogo/ [in Ukrainian]
7. Kindratets O. (2005). Rozmezhuvannia ukrainskoho suspilstva v protsesi demokratyzatsii. Politychnyi menedzhment. 32–41. [in Ukrainian]
8. Kovalisko N., Savchynskyi R. (2007). Suchasne ukrainske suspilstvo: stratyfikatsiinyi vymir rehionu. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian]
9. Kuzmuk O. (2018). Sotsialna stratyfikatsiia suspilstva: teoretychna ta empirychna interpretatsiia poniattia. Sotsiolohichni studii. 27–31. [in Ukrainian]
10. Kutsenko O. (2022). Chekaiu na poiavu novoho klasu informatsiino-tsyfrovoi epokhy. Kruhlyi stil “Ukrainske suspilstvo pislia peremohy”. Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. Retrived from:https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html. [in Ukrainian]
11. Laas, N. (2008). Sotsialna stratyfikatsiia radianskoho suspilstva: kontseptualni poshuky v anhlomovnii istoriohrafii druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhI st. V Ukraina KhKh st.: Kultura, ideolohiia, polityka. 104–117. [in Ukrainian]
12. Libanova E. M. (2003). Sotsialna stratyfikatsiia ukrainskoho suspilstva: sproba statystychnoho vyznachennia ta vymiriuvannia. Ukrainskyi sotsium. 146–164. [in Ukrainian]
13. Matviichuk T. (2004). Sotsialna stratyfikatsiia suchasnoho ukrainskoho suspilstva. Sotsiolohiia: vyklyky svitu, shcho hlobalizuietsia. Kharkiv : Vydavnychyi tsentr Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, 32–33. [in Ukrainian]
14. Ostapenko O. (2019). Pryntsypy politychnoho y ideolohichnoho pliuralizmu: problemy realizatsii v Ukraini. Yurydychnyi visnyk. 72–80. [in Ukrainian]
15. Problemy stanovlennia serednoho klasu yak osnovy rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini". Analitychna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Retrived from: https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/problemi-stanovlennya-serednogo-klasu-yak-osnovi-rozvitku. [in Ukrainian]
16. Rakhmanov, O. (2022). Fenomen oliharkhizatsii politychnoi vlady v Ukraini: vid pidnesennia do zanepadu. Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh. 30–45. [in Ukrainian]
17. Symonchuk O. (2024). Sotsialna struktura ukrainskoho suspilstva pid vplyvom povnomasshtabnoi viiny: kontseptualni ta empirychni poshuky. Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh. 26–62. [in Ukrainian]
18. Symonchuk, O. (2023). Sotsialna nerivnist v otsinkakh ukraintsiv do i pid chas viiny. V Ye. Holovakha (red.), S. Makeiev (red.), Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny: 2023 rik. 120–150. [in Ukrainian]
19. Suspilno-politychni oriientatsii hromadian Ukrainy. (2023). Sotsiolohichne opytuvannia Tsentru Razumkova. Retrived from: /https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-slidzhennia/suspilnopolitychni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r [in Ukrainian]
20. Shyian O., Filipenko L., Samchuk L. (2023). Politychna stratyfikatsiia ukrainskoho suspilstva. Hrani. 12–17. [in Ukrainian]

Social stratification of contemporary Ukrainian society and the challenges of building its democratic foundations

Ivanov Mykola Semenovych

Ph.D in Political Sciences, Professor,
Professor at the Department of Sociology
and Political Science
Petro Mohyla Black Sea
National University
68 Desantnykiv str., 10, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2742-7288

A number of issues related to the strengthening and dissemination of democratic values in modern Ukrainian society continue to face significant challenges that considerably hinder this process. This circumstance highlights the high relevance of the scientific understanding of the democratization process in modern Ukraine. The goal of this article is to investigate the impact of the ongoing stratification processes in Ukrainian society on the development of democratic foundations within key political institutions and to identify ways to optimize these processes. An important objective of this study is to determine the most effective tools for overcoming the existing challenges to strengthening the foundations of democracy under current conditions. The set goal determined the use of several scientific research methods. In particular, the institutional method and methods of analysis and synthesis were applied when examining the practices of state institutions engaged in developing democratic foundations in Ukraine. The functional method was used when working with legal documents that regulate the functioning of the most important political institutions in modern Ukrainian society. The analysis above demonstrates the high degree of relevance of studying the processes involved in building a democratic political system in today's

Ukraine. Currently, there are numerous tasks related to the continuous democratic development, the implementation of which is complicated by a number of factors that may impede the country's progress toward strengthening and improving democratic principles. Given the current state of understanding of the concept of democracy, this study attempts to highlight the necessity of finding a universally accepted interpretation of the democracy phenomenon itself. Moreover, this statement of the issue allows us to note the evident connection between the stratification process of modern Ukrainian society and the tasks of building a strong and modern model of democratic governance in our country. As a result of the study, it was possible to identify a number of factors generated by the stratification process that can significantly complicate the building of a democratic political system in modern Ukrainian society. Among the various factors that can, to some extent, slow down the development of democratic principles, the most significant ones identified in this article are those related to overcoming property differentiation and addressing the ideological and value-based differences that have historically developed.

Key words: *democracy, social stratification, political system, civil society, property differentiation, political values, political elite, middle class.*

Калюжна Юлія Іванівна

Цифрова трансформація держави та цифрове громадянство: виклики та стратегії національної безпеки

УДК 323.25:004:355.01
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.9

Калюжна Юлія Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології, соціології і культурології
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-7344-410X

В умовах інтенсивної цифрової трансформації та зростання кіберзагроз, дослідження взаємозв'язку між розвитком цифрового громадянства та національною безпекою держави набуває особливої актуальності. Світовий досвід, зокрема практики ЄС у сфері е-демократії, демонструє потенціал цифрових інструментів, але водночас актуалізує питання кіберстійкості суспільства. Цифрове громадянство, як комплексна екосистема атрибутів, є ключовим фактором ефективної взаємодії з цифровою державою та протидії деструктивним впливам у кіберпросторі. З огляду на геополітичну нестабільність та активне використання кібернетичних і інформаційних інструментів агресії, зокрема проти України, розуміння цієї взаємозалежності є критично важливим. Метою статті є комплексний огляд та систематизація наукової літератури, аналітичних матеріалів і стратегічних документів для виявлення ключових аспектів взаємозв'язку між розвитком цифрового громадянства та забезпеченням національної безпеки держави в умовах активної цифрової трансформації та зростаючих зовнішніх кіберзагроз і дезінформаційних кампаній. Завдання дослідження включають визначення сутності цифрового громадянства, обґрунтування його ролі у стійкості суспільства, аналіз актуальних цифрових загроз, та розроблення рекомендацій щодо стратегії розвитку цифрового громадянства для зміцнення національної безпеки України. Методологія базується на системному аналізі та інтеграції наукової літератури з ключових наукометричних баз даних, профільних аналітичних матеріалів та стратегічних документів міжнародних організацій і аналітичних центрів. Застосовувалися порівняльний та критичний аналіз домінуючих парадигм, систематизація та інтеграція інформації для авторського визначення цифрового громадянства та розробки рекомендацій щодо його розвитку в контексті національної безпеки цифрової епохи. Дослідження виявило тісний взаємозв'язок між розвитком цифрового громадянства та забезпеченням національної безпеки. Цифрове громадянство, що включає кіберкомпетентність, цифрову відповідальність, цифрову партисипацію та критичне цифрове мислення, є ключовим фактором зміцнення цифрової стійкості держави. Обґрунтовано стратегічну важливість формування державної політики розвитку цифрового громадянства в Україні як невід'ємної складової ефективної стратегії національної безпеки в цифрову епоху, що сприяє успішній імплементації е-демократії та загальній національній стійкості.

Ключові слова: *цифрова трансформація держави, цифрова держава, цифрове громадянство, е-демократія, виклики цифрової епохи, інформаційна безпека, кіберзагрози та дезінформація, стратегія національної безпеки.*

Вступ. У безпрецедентну епоху технологічної конвергенції, коли інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) трансформувалися з інструментів комунікації в основоположну силу сучасної цивілізації, феномен цифрової трансформації держави постає як ключовий вектор розвитку національних держав у XXI столітті. Світовий досвід демонструє різноманітні траєкторії розвитку цифрової демократії [9; 24; 40]. Флагманами в сфері цифровізації виступають країни Європейського Союзу [13], які започаткували передові цифрові практики та успішно інтегрували цифрові інструменти в політичний дизайн європейських е-демократій (ID (електронна ідентифікація), цифровий гаманець, інтерактивні державні сервіси, е-кабінет громадянина, портали відкритих даних, платформи для онлайн-петицій, віртуальні ратуші, системи е-голосування, е-декларування тощо), відкриваючи нові можливості для е-урядування та сприяючи цифровій інклюзії між громадянами та державою. Естонія є показовим прикладом, створивши інтегровану цифрову екосистему, де абсолютна більшість державних послуг доступні онлайн, а електронне голосування стало усталеною практикою [7; 37]. Данія вирізняється високим рівнем цифрової грамотності населення та активним впровадженням онлайн-платформ для взаємодії громадян з органами влади [10; 29]. Фінляндія та Нідерланди експериментують з інноваційними формами електронної участі, залучаючи громадян до процесу розробки політик на ранніх стадіях [6; 23]. Франція та Німеччина, усвідомлюючи складність імплементації, поступово розширюють спектр онлайн-послуг та інструментів електронної демократії [25]. Крім того, в умовах загострення глобальної геополітичної нестабільності та усвідомлюючи стратегічну вагу цифрової сфери, ЄС активно формує далекоглядну концепцію лідерства у цифровій трансформації, спрямовану на побудову стійкої екосистеми, що базується на принципах справедливості, конкуренції, прозорості, демократії та безпеки. Цей цілісний підхід, відображений у програмному доку-

менті «2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade» [8], передбачає спільні зусилля для забезпечення європейської стійкості через глибоку цифровізацію. Ці приклади підкреслюють, що успішна цифрова трансформація держави вимагає не лише технологічної інфраструктури, але й стратегічного бачення, політичної волі та орієнтації на новітні виклики й потреби громадян [39].

Ця нова реконфігурація парадигми державного управління, що охоплює вектори цифровізації публічних сервісів, імплементації електронного урядування та культивування цифрової залученості громадян [11; 30], є нерозривно пов'язаною з генезисом цифрового громадянства. Останнє постає як багатогранна та інтегративна концепція, що є визначальним елементом у процесі трансформації держави до цифрової ери. На відміну від обмеженого розуміння, що зводиться до фізичного доступу до цифрової інфраструктури та опанування елементарних навичок її експлуатації, цифрове громадянство являє собою складну екосистему взаємодетермінованих атрибутів, критично важливих для повноцінної та результативної участі індивіда в інформаційному суспільстві та його інтеракції з цифровою державою. Таким чином, цифрове громадянство слід розглядати не як дискретний набір технічних компетенцій, а як цілісну систему когнітивних структур, практичних умінь, етичних імперативів та моделей поведінки, що є необхідною передумовою для ефективної взаємодії громадянина з цифровою державою, його всебічної інтеграції в інформаційне суспільство та повної реалізації потенціалу цифрової трансформації державних інститутів [1; 2; 3; 4; 19; 24; 26; 27; 33; 40].

У контексті ескалації викликів цифрової епохи, зокрема експоненційного зростання кіберзагроз та інтенсифікації дезінформаційних кампаній, рівень цифрової компетентності громадян демонструє пряму кореляцію з національною безпекою. Оволодіння навичками критичного мислення, медіаграмотності та кібергігієни формує резильєнтність суспільства щодо маніпулятивних впливів та кібератак, що є фундаментальним елементом забезпечення національних інтересів у цифровому просторі. Показово, що амбітні перспективи цифрової трансформації держави та консолідації цифрового громадянства наражаються на зростаючі загрози національній безпеці, особливо в умовах складної геополітичної кон'юнктури. Російська Федерація, застосовуючи гібридні стратегії ведення війни, активно використовує кібернетичні атаки та широкомасштабні інформаційні операції з метою дестабілізації не лише України, але й держав Європейського Союзу та інших демократичних акторів. Ці ворожі дії спрямовані на підрив критичної інфраструктури, втручання в електоральні процеси, поширення дезінформації для поглиблення суспільної поляризації та дискредитації інститутів державної влади. Кіберпростір детермінується як нова арена конфронтації, де кібератаки на державні та приватні інституції, а також цілеспрямоване маніпулювання інформаційними потоками через соціальні медіа та контрольовані медіаресурси, становлять безпосередню загрозу суверенітету та національній стійкості.

Мета та завдання. Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного огляду та систематизації наукової літератури, аналітичних матеріалів і стратегічних документів для виявлення ключових аспектів взаємозв'язку між розвитком цифрового громадянства та забезпеченням національної безпеки держави в умовах активної цифрової трансформації та зростаючих зовнішніх кіберзагроз і дезінформаційних кампаній.

Для досягнення поставленої мети передбачається виконання наступних завдань дослідження: визначення сутності та ключових характеристик цифрового громадянства як багатовимірного концепту в контексті цифрової трансформації держави на основі аналізу наукової літератури; обґрунтування ключової ролі цифрового громадянства як фактора стійкості суспільства до маніпулятивних впливів та кібератак у контексті забезпечення національної безпеки на основі синтезу наявних досліджень; аналіз актуальних загроз національній безпеці України в цифровому просторі, зокрема кібератак та дезінформаційних кампаній, з урахуванням геополітичного контексту на основі огляду аналітичних матеріалів та стратегічних документів; розроблення рекомендацій щодо формування ефективної стратегії розвитку цифрового громадянства в Україні з метою зміцнення національної безпеки та стійкості держави в цифрову епоху на основі узагальнення проведеного огляду та аналізу.

Методи дослідження. Методологія даної оглядової статті базується на системному аналізі та інтеграції наукової літератури, профільних аналітичних матеріалів і стратегічних документів, релевантних взаємозв'язку цифрового громадянства та національної безпеки в умовах цифрової трансформації. Пошук здійснювався в ключових наукометричних базах даних (Scopus, Web of Science, Google Scholar) та на офіційних ресурсах аналітичних центрів. Відбір джерел ґрунтувався на їхній академічній значущості та відповідності тематиці. Аналіз включав порівняльне та критичне дослідження домінуючих парадигм і концептуальних розбіжностей для виявлення ключових факторів впливу. Систематизація та інтеграція отриманої інформації за тематичними блоками слугувала підґрунтям для авторського визначення цифрового громадянства та розробки рекомендацій щодо стратегії його розвитку в контексті національної безпеки цифрової епохи.

Результати. Цифрова епоха ознаменувала фундаментальну трансформацію політичного ландшафту, центральним елементом якої постає е-демократія – парадигма використання цифрових технологій для якісного переосмислення політичних процесів [1; 2; 4; 6; 12; 16]. Ця революційна зміна відкриває безпрецедентні можливості для поглиблення громадянської участі, підвищення транспарентності та підзвітності урядування, а також оптимізації функціонування демократичних інститутів. Завдяки онлайн-платформам, електронному голосуванню та інструментам подання петицій [5; 31; 40], е-демократія потенційно розширює можливості громадян впливати на політичні рішення, стираючи географічні та часові бар'єри [1; 2; 15]. Цифрові кампанії та онлайн-дискусії стають потужними інструментами артикуляції громадської думки та формування політичного порядку денного.

Однак, стрімке впровадження е-демократії супроводжується низкою суттєвих викликів та ризиків [14]. Цифровий простір, будучи середовищем вільного обміну інформацією, водночас стає живильним середовищем для поширення дезінформації та мови ворожнечі, що підриває якість публічного дискурсу та може призводити до поляризації суспільства. Проблема «цифрового розриву» створює нерівні умови для участі, виключаючи значну частину населення з демократичних процесів [17; 18; 39]. Крім того, питання прозорості алгоритмів прийняття рішень, безпеки персональних даних та забезпечення довіри до цифрових політичних інститутів набувають особливої гостроти. Ідея повної автоматизації управління на основі великих даних та штучного інтелекту, хоча й обіцяє підвищення ефективності, викликає обґрунтовані сумніви щодо ролі людського чинника, етичних міркувань та здатності алгоритмів враховувати складність соціально-культурного контексту [1; 2; 26; 14; 34]. У цьому складному та динамічному середовищі, де цифрові технології радикально переформатовують політичну взаємодію, постає нагальна потреба у формуванні зрілого та відповідального цифрового громадянства.

Концептуалізація цифрового громадянства є предметом інтенсивної наукової дискусії, що набула особливої актуальності на початку XXI століття, про що свідчить експоненційне зростання публікаційної активності у цій сфері [20]. Ця стійка тенденція відображає не лише зростаючу значущість цифрової трансформації для суспільства, але й багатогранність та складність самого феномену цифрового громадянства, що зумовлює розширення наукового інтересу до його теоретичних та практичних аспектів. Зокрема, фундамент для розуміння цифрового громадянства як ключового фактора соціальної та політичної партисипації в інформаційному суспільстві було закладено у ранніх дослідженнях К. Моссбергер та К. Толберт (2007, 2008) [27; 28]. Водночас, подальші наукові розвідки, як-от праця В. Буенте (2015) [3], акцентували увагу на потенційних соціальних нерівностях, що можуть супроводжувати процеси цифрової інтеграції, а дослідження Я. Л. Єнсена (2011) [21] зосередилося на національній специфіці прояву цифрового громадянства.

Критичне переосмислення сутності цифрового громадянства представлено у працях Е. Ф. Ісіна та Е. Рупперт (2015) [19], які розглядають його як динамічний процес конструювання політичної суб'єктності в цифровому просторі, уникаючи фіксованих категорій та наголошуючи на перформативному вимірі цифрової взаємодії. Аналогічний підхід простежується у роботах Я. Шоу (2018) [36], який підкреслює плинність та контекстуальну обумовленість розуміння громадянства в цифрову епоху, застерігаючи від його зведення до статичних вимірюваних категорій [35]. У цьому контексті, С. Вів'єнн, А. МакКоскер та А. Джонс (2016) [38] наголошують на постійній перебудові та багатовимірності цифрового громадянства, вбудованого в складну мережу влади, дискурсу та емерджентних значень, що визначає його як феномен, який важко піддається усталеному визначенню. Такий контекстуальний підхід, підтриманий Л. Йоррінг, А. Валентім та П. Портен-Шее (2019) [22], розглядає цифрове громадянство як залежне від конкретних обставин та плинне явище, що охоплює широкий спектр індивідуального досвіду громадянства в цифрову епоху, зокрема й у контексті взаємодії з політичною спільнотою та умовами політичної залученості [27].

Фундаментальне значення для розуміння цифрового громадянства має концептуальна модель М. Чой (2016) [4], яка артикулює цифрового громадянина як суб'єкта, що володіє інтегрованим комплексом когнітивних та поведінкових компетенцій, включаючи етичну свідомість, медіаграмотність, активну участь у громадському житті та критичне мислення. Запропонована парадигма підкреслює багатовимірність цифрового громадянства та його нерозривний зв'язок із традиційними формами громадянства, водночас виокремлюючи новітні виклики та можливості, детерміновані цифровою ерою. Отже, синергетичний розвиток цифрової грамотності, етичних норм поведінки в онлайн-середовищі та активної громадянської позиції є необхідною умовою для забезпечення безпечного й ефективного функціонування громадян у складному цифровому просторі сучасності. Крім того, вагомий внесок у дослідження цифрового громадянства робить структурована модель М. Ріббла (2008, 2012) [32; 33], яка артикулює дев'ять ключових елементів, що охоплюють різні рівні відповідальності в технологічному середовищі, від цифрового доступу до цифрової безпеки. Ця так-

сономія є цінним інструментом для аналізу багатогранності цифрового громадянства, підкреслюючи взаємозалежність між технологічними можливостями та відповідальною поведінкою, та формуючи цілісне розуміння цифрового громадянства як важливої складової сучасного суспільства знань.

Різноманіття інтерпретацій цифрового громадянства відображає його полісемантичну природу в контексті динамічних викликів та можливостей цифрової ери. Діапазон його охоплення варіюється від проактивної цифрової публічності, спрямованої на консолідацію громадянської спільноти через політичну партисипацію, волонтерські ініціативи та підтримку суспільно значущих проєктів, до цифрової самосвідомості, що включає відповідальну поведінку в кіберпросторі, пильність щодо кібербезпеки, протекцію персональних даних та дезавуювання дезінформаційних наративів. Фундаментальна преміса концепції Digital Citizenship полягає у синергетичній інтеграції зусиль кожного суб'єкта громадянського суспільства задля конструювання безпечного та справедливого цифрового середовища, що базується на універсальних цінностях, таких як повага до приватності, толерантність та громадянська відповідальність, через культивування цифрових компетентностей, критичного мислення та здатності до колаборації [1; 2; 19; 28; 34]. Шляхом встановлення та підтримки горизонтальних і вертикальних взаємозв'язків із застосуванням онлайн-платформ для партисипативної демократії, відкритих даних та систем електронного волевиявлення, відкривається перспектива наближення до інклюзивної демократичної держави, де артикульований голос кожного громадянина має значущість, а фундаментальні права людини шануються та захищаються незалежно від модальності їхньої реалізації.

Саме концепція цифрового громадянства, що охоплює не лише навички використання цифрових інструментів, але й етичну поведінку, критичне мислення та активну участь у цифровому публічному просторі, стає ключовим елементом для нівелювання ризиків та повноцінної реалізації потенціалу е-демократії [26; 24; 39; 40]. Відтак, забезпечення інформаційної безпеки та нейтралізація кіберзагроз і дезінформації набувають критичної значущості для збереження національної державності та демократичного конституційного ладу. Формування дієвої стратегії національної безпеки в цифровій сфері імперативно потребує комплексного підходу, що включає посилення кібернетичного захисту критичної інфраструктури, розвиток національних спроможностей у галузі кібербезпеки, підвищення рівня медіаграмотності громадян як інструменту протидії маніпулятивним впливам, а також розробку законодавчих та регуляторних механізмів для протидії дезінформації та кіберзлочинності. Маючи безпосередню кореляцію з практичною імплементацією концепції цифрового громадянства, зазначені заходи є фундаментальними для створення безпечного та верифікованого цифрового середовища, в якому громадяни можуть повноцінно реалізовувати свої цифрові права та обов'язки. Розвиток цифрової грамотності та кібергігієни серед громадян, що є ключовими складовими цифрового громадянства, зміцнює резильєнтність суспільства до інформаційних загроз та сприяє ефективній взаємодії з цифровою державою. Таким чином, забезпечення інформаційної безпеки є імперативною умовою для успішної реалізації потенціалу цифрового громадянства та розбудови стійкої, інклюзивної та демократичної цифрової держави.

Висновки. У контексті активної цифровізації усіх сфер суспільно-політичного життя та ескалації геополітичної напруженості в кіберпросторі, авторське розуміння цифрового громадянства виходить за межі традиційних інтерпретацій, набуваючи стратегічного значення для забезпечення національної безпеки держави. Цифрове громадянство розглядається як динамічна екосистема усвідомленої та відповідальної поведінки громадян у цифровому просторі, що зміцнює цифрову стійкість держави. З цієї перспективи, цифрове громадянство є багаторівневим конструктом, що включає такі ключові елементи, як цифрова компетентність як елемент національної кібергігієни, цифрова відповідальність як вираження національної свідомості, цифрова партисипація як інструмент зміцнення демократичних інститутів та національної єдності, а також критичне цифрове мислення як запорука інформаційної стійкості. Кожен з цих елементів відіграє важливу роль у забезпеченні інформаційної безпеки та стійкості суспільства до цифрових загроз.

Отже, цифрове громадянство в контексті національної безпеки постає не як проста сукупність індивідуальних цифрових навичок, а як синергетична колективна сила, спрямована на зміцнення цифрового суверенітету та інформаційної резильєнтності держави. Розвиток цифрового громадянства є стратегічним імперативом не лише для України, що перебуває в умовах гібридної війни, де кіберпростір є одним з ключових доменів протистояння, але й для країн Європейського Союзу та інших демократій світу, які зазнають безпрецедентного тиску з боку агресивної геополітики автократичних режимів. В умовах зростання кіберзагроз, дезінформаційних кампаній та спроб втручання у внутрішні політичні процеси, інвестиції в цифрову освіту, підвищення рівня кіберграмотності населення та формування відповідальної цифрової культури є невід'ємними складовими ефективної стратегії національної безпеки в цифрову епоху, сприяючи як успішній імплементації інструментів е-демократії, так і загальній національній стійкості демократичних суспільств.

REFERENCES:

1. AbdulKareem, A. K., & Oladimeji, K. A. (2024). Cultivating the digital citizen: trust, digital literacy and e-government adoption. Transforming Government: People, Process and Policy, 18(2), 270–286. https://doi.org/10.1108/TG-11-2023-0196

2. Alrakhman, R., & Fauzi, A. (2025, March). Navigating the Digital Landscape: The Role of Digital Citizenship Education in Cultivating Ethical Social Media Behavior. In 5th Annual Civic Education Conference (5th ACEC 2024) (pp. 40–54). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-372-6_5

3. Buente, W. (2015). Digital Citizenship or Inequality? Linking Internet Use and Education to Electoral Engagement in the 2008 U.S. Presidential Election Campaign. Bulletin of Science,Technology & Society, 35(5/6), 145–157. https://doi.org/10.1177/0270467615624756

4. Choi, M. (2016). A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. Theory & research in social education, 44(4), 565–607. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00933104.2016.1210549

5. Dahlberg, L. (2011). Re-constructing digital democracy: An outline of four 'positions'. New media & society, 13(6), 855–872. http://dx.doi.org/10.1177/1461444810389569

6. Duenas-Cid, D. (2024, June). Trust and distrust in electoral technologies: what can we learn from the failure of electronic voting in the Netherlands (2006/07). In Proceedings of the 25th Annual International Conference on Digital Government Research (pp. 669–677). https://doi.org/10.1145/3657054.3657262

7. Espinosa, V. I., & Pino, A. (2025). E-Government as a development strategy: The case of Estonia. International Journal of Public Administration, 48(2), 86–99. https://doi.org/10.1080/01900692.2024.2316128

8. European Commission. (2021). 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade (COM/2021/118 final). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0118

9. Fischli, R., & Muldoon, J. (2024). Empowering digital democracy. Perspectives on Politics, 22(3), 819–835. https://doi.org/10.1017/S1537592724000409

10. Gad, C. (2024). Trusting elections: complexities and risks of digital voting in Denmark. Journal of Cultural Economy, 17(6), 757–774. https://doi.org/10.1080/17530350.2023.2246991

11. Goldsmith, S., & Eggers, W. D. (2005). Governing by network: The new shape of the public sector. Rowman & Littlefield.

12. Hague, B. N., & Loader, B. D. (Eds.). (2005). Digital democracy: Discourse and decision making in the information age. Routledge.

13. Hallward-Driemeier, M., Nayyar, G., Fengler, W., Aridi, A., & Gill, I. (2020). Europe 4.0: Addressing the digital dilemma. http://dx.doi.org/10.1596/34746

14. Helbing, D. (2015). The automation of society is next: How to survive the digital revolution. Available at SSRN 2694312.

15. Helbing, D., & Klauser, S. (2018). How to make democracy work in the digital age. In Towards digital enlightenment: Essays on the dark and light sides of the digital revolution (pp. 157–162). Cham: Springer International Publishing. http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.1.4103.5761

16. Helbing, D., Mahajan, S., Fricker, R. H., Musso, A., Hausladen, C. I., Carissimo, C., ... & Pournaras, E. (2023). Democracy by design: Perspectives for digitally assisted, participatory upgrades of society. Journal of Computational Science, 71, 102061. https://doi.org/10.1016/j.jocs.2023.102061

17. Helsper, E. (2021). The digital disconnect: The social causes and consequences of digital inequalities.

18. Imran, A. (2023). Why addressing digital inequality should be a priority. The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries, 89(3), e12255. https://doi.org/10.1002/isd2.12255

19. Isin, E. F. & Ruppert, E. (2015). Being Digital Citizens. London: Rowman and Littlefeld.

20. Jæger, B. (2021). Digital Citizenship: A review of the academic literature, Der Moderne Staat. Zeitschrift Für Public Policy, Recht Und Management, Vol. 14, No. 1, Pp. 24–42. URL: https://forskning.ruc.dk/da/publications/498e0a5d-87c3-4a88-b7dd-408cea7d4831

21. Jensen, J. L. (2011). Citizenship in the Digital Age: The Case of Denmark. Policy & Internet, 3(3), Article 4. https://doi.org/10.2202/1944-2866.1106

22. Jørring, L., Valentim, A. & Porten-Cheé, P. (2019). Mapping a Changing Field. A Literature Review on Digital Citizenship. Digital Culture and Society, 4(2), 11–37.

23. Koivula, A., Räsänen, P., & Keipi, T. (2024, June). Digital Democracy, Digital Dangers: Tracing Cybercrime Victimization in Finnish Online Political Discourse. In International Conference on Human-Computer Interaction (pp. 78–86). Cham: Springer Nature Switzerland http://dx.doi.org/10.1007/978-3-031-61966-3_9

24. Landemore, H. (2021). Open democracy and digital technologies. In Digital technology and democratic theory (pp. 62–89). Routledge. https://doi.org/10.7208/9780226748603-003

25. Liu, T. C. (2022). Digital policy in European countries from the perspective of the Digital Economy and Society Index. Policy & Internet, 14(1), 202–218. http://dx.doi.org/10.1002/poi3.274

26. Mattson, K. (2024). Digital citizenship in action: empowering students to engage in online communities. International Society for Technology in Education.

27. Mossberger, K. (2008). Toward digital citizenship. Addressing inequality in the information age. In Chadwick, Andrew & Howard, Philip N.: Routledge Handbook of Internet Politics (pp. 173–185). Hoboken: Taylor and Francis

28. Mossberger, K., & Tolbert, C. (2007). Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation. MIT Press. URL: https://doi.org/10.7551/mitpress/7428.001.0001

29. Papazu, I., Simonsen, T., & Reime, L. (2024). The digital state overflowing its boundaries: considering the case of digital inclusion in Denmark. Digitalization in Practice: Intersections, Implications and Interventions. De Gruyter. A.

30. Ramiro Troitiño, D., & Mazur, V. (2024). The Strategy of the European Institutions on Digital Integra-

tion. In E-Governance in the European Union: Strategies, Tools, and Implementation (pp. 23–38). Cham: Springer Nature Switzerland. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-031-56045-3_3

31. Rattanasevee, P., Akarapattananukul, Y. & Chirawut, Y. (2024). Direct democracy in the digital age: opportunities, challenges, and new approaches. Humanit Soc Sci Commun 11, 1681 https://doi.org/10.1057/s41599-024-04245-1

32. Ribble, M. (2008). Passport to digital citizenship. Learning & leading with technology, 36(4), 14–17.

33. Ribble, M. (2012). Digital citizenship for educational change. Kappa Delta Pi Record, 48(4), 148–151. https://doi.org/10.1080/00228958.2012.734015

34. Sadiku, M. N., Tembely, M., & Musa, S. M. (2018). Digital citizenship. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering, 8(5), 18–20. URL: https://www.researchgate.net/publication/326083989_DIGITAL_CITIZENSHIP

35. Schou, J. & Pors, A. S. (2018). Digital by default? A qualitative study of exclusion in digitalised welfare. Social Policy & Administration, 53(3), 464–477. https://doi.org/10.1111/spol.12470

36. Schou, J. (2018). Remaking Citizenship. Welfare Reform and Public Sector Digitalization. Ph.D. dissertation, Department of Business IT. Copenhagen: IT University of Copenhagen.

37. Velmet, A. (2025). Free to Choose: E-voting, Infrastructure and the Origins of Estonia's Digital Republic. Contemporary European History, 1–18. https://doi.org/10.1017/S0960777324000031

38. Vivienne, S., McCosker, A. & Johns, A. (2016). Digital Citizenship as Fluid Interface: Between Control, Contest and Culture. In Anthony McCosker, Sonja Vivienne & Amelia Johns (Eds.). Negotiating Digital Citizenship: Control, Contest and Culture (pp. 1–18). London: Rowman & Littlefield.

39. Vlahos, N. (2025). Digital Grassroots Organizing: How Residents Are Shaping Local Civic Participation. Canadian Public Administration. http://dx.doi.org/10.1111/capa.70004

40. Weinhardt, C., Fegert, J., Hinz, O., & van der Aalst, W. M. (2024). Digital democracy: A wake-up call: How is research can contribute to strengthening the resilience of modern democracies. Business & Information Systems Engineering, 66(2), 127–134. http://dx.doi.org/10.1007/s12599-024-00862-x

Digital transformation of the state and digital citizenship: challenges and strategies for national security

Kaliuzhna Yuliia Ivanivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science, Sociology
and Culturology
H. S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University
Alchevskykh str., 29, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7344-410X

Amidst intensive digital transformation and the escalating threat of cyberattacks, the study of the interconnectedness between the development of digital citizenship and the national security of the state is gaining particular relevance. Global experience, notably the practices of the EU in the sphere of e-democracy, demonstrates the potential of digital tools while simultaneously highlighting the issue of societal cyber resilience. Digital citizenship, as a complex ecosystem of attributes, constitutes a key factor in effective interaction with the digital state and in countering destructive influences in cyberspace. Given geopolitical instability and the active employment of cyber and information instruments of aggression, particularly against Ukraine, understanding this interdependence is critically important. The aim of this article is a comprehensive review and systematization of scholarly literature, analytical materials, and strategic documents to identify key aspects of the relationship between the development of digital citizenship and ensuring the national security of the state within the context of active digital transformation and increasing external cyber threats and disinformation campaigns. The research objectives include defining the essence of digital citizenship, substantiating its role in societal resilience, analyzing current digital threats, and developing recommendations for a strategy for the development of digital citizenship to strengthen Ukraine's national security. The methodology is based on a systematic analysis and integration of scholarly literature from key scientometric databases, specialized analytical materials, and strategic documents of international organizations and think tanks. Comparative and critical analysis of dominant paradigms, as well as the systematization and integration of information, were employed for the author's definition of digital citizenship and the development of recommendations for its advancement in the context of the national security of the digital age. The research revealed a close relationship between the development of digital citizenship and ensuring national security. Digital citizenship, encompassing cyber competence, digital responsibility, digital participation, and critical digital thinking, is a key factor in strengthening the state's digital resilience. The strategic importance of formulating a state policy for the development of digital citizenship in Ukraine as an integral component of an effective national security strategy in the digital age, facilitating the successful implementation of e-democracy and overall national resilience, is substantiated.

Key words: *digital transformation of the state, digital state, digital citizenship, e-democracy, challenges of the digital age, information security, cyber threats and disinformation, national security strategy.*

Кобильник Василь Володимирович

Консолідація «встановлених» демократій: траєкторії перебігу та виклики цифровізації

УДК 323
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.10

Кобильник Василь Володимирович
докторант кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-6927-4219

Стаття присвячена дослідженню станів демократичних перетворень, коли демократичні процедури та практики й інституції мають нестійкий характер. Актуальність теми зумовлена судженнями щодо прелімінарного або установчого («незрілого») характеру української демократії, які до певної міри підривають довіру ключових партнерів в умовах зовнішньої агресії. Крім того, в умовах повоєнного відновлення актуальним є розгляд способів та форм консолідації демократії в контексті викликів цифровізації. В умовах консолідації демократичного політичного режиму стає актуальним динамічний вимір взаємодії політичних інститутів в контексті досягнення стану сталості демократичної політичної системи. Метою статті є розкриття специфіки консолідації встановлених демократій в умовах цифрових перетворень суспільства і держави. Встановлено, що цифрові платформи дозволили громадянському суспільству організовуватися більш ефективно, сприяють прозорості та залученню громадськості. Автор наголошує, що платформи соціальних медіа дозволяють швидко поширювати контент, який може «обійти» традиційні медіа та державний контроль. Сучасні розробки спираються на констатації нерегульованого характеру цифрового простору, який дозволяє зловмисникам діяти дестабілізуючи крихкі поліетнічні та поліконфесійні системи. Виявлено, що багатьом сучасним урядам бракує технічного досвіду, законодавчої бази чи політичної волі для вирішення політичних проблем цифровізації. За результатами неоінституційного аналізу стверджується, що потреба встановлених демократій полягає в тому, щоб побудувати стійкі інституції, здатні пережити епоху цифрових технологій, не піддаючись її дестабілізуючому впливу. Виявлено, що важливим чинником для стабільності усталених демократій є виховання демократичної політичної культури. Встановлено, що за сучасної цифрової доби інституційна стабільність також залежить від здатності адаптуватися до технологічних змін. З'ясовано, що шляхом постійного зміцнення інституційних вимірів сталості демократії зможуть протистояти складним викликам сучасного світу та забезпечити свою довгострокову стабільність. Доведено, що економічна нерівність та відсутність забезпечення верствам суспільства надбань від економічного зростання, зменшує легітимність демократичних інститутів і збільшує привабливість антидемократичних альтернатив. Обґрунтовано загальний висновок, згідно з яким цифровізація зумовлює такий виклик для політичної консолідації, як схильність політико-управлінських команд до «цифрової автократії».

Ключові слова: *консолідація, встановлена демократія, інституційна, спроможність, інституалізація, політична співпраця, політична ефективність.*

Постановка проблеми. Поняття «встановлені» (established) демократії (див.: [9]) є термінологічним засобом, який позначає стан демократичних перетворень, коли демократичні процедури та практики й інституції мають нестійкий характер. Функції демократичної політичної системи є більшою мірою формальними. Вони обмежуються передусім проведенням виборів та формуванням інститутів влади на основі первинного установчого представництва основних політичних груп.

В контексті реалій сучасної України судження щодо прелімінарного або установчого («незрілого») характеру української демократії до певної міри підривають довіру ключових партнерів в умовах зовнішньої агресії. Також стан встановленої демократії орієнтує міжнародні об'єднання демократичних держав (зокрема ЄС, НАТО) щодо термінів залучення України до єдиної європейської політичної спільноти, а також для розкриття перспектив демократичної політичної системи сучасної України.

В умовах повоєнного відновлення нашої держави актуальним стане розгляд способів та форм консолідації демократії в контексті викликів цифровізації. Вони додатково звужують мультиплікацію традицій демократичних політичних практик та змушують звернути увагу на перегляд концептуальної рамки оцінки успіхів демократичних традицій та модернізації.

Цифровий вимір демократичного транзиту вимагає якісних параметрів на прагматичному рівні та на прикінцевому етапах політичного розвитку. Тому консолідація стає динамічним виміром взаємодії політичних інститутів в контексті досягнення стану сталості демократичної політичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські науковці долучилися до розкриття особливостей демократичних перетворень за доби цифровізації. Е. Войнова окреслює трансформації осмислення електронної демократії [1], А. Донченко, О. Петришин слушно наголошують на перспективах реалізації в Україні верховенства права як основа демократії в епоху цифрової трансформації [3], С. Ковалевський, О. Ковалевська, Ю. Володченко доречно виокремлюють міждисциплінарні принципи інтеграції біоніки, цифрових інновацій та демократичних принципів [4].

Проте в умовах викликів сучасній українській незалежності потребує з'ясування тривалість та перебіг консолідації встановлених демократій.

Метою статті є розкриття специфіки консолідації встановлених демократій в специфічних умовах цифрових перетворень суспільства і держави. Завданням статті є оцінка перспективи консолідації як актуального процесу забезпечення сталості демократії та переходу від одного рівня демократизації до іншого.

Виклад основного матеріалу. Сучасні цифрові платформи дозволили громадянському суспільству організовуватися більш ефективно, сприяють прозорості та залученню громадськості. З іншого боку, саме ці платформи стали інструментами для дезінформації, поляризації та ерозії довіри до демократичних інститутів.

Занепад встановлених (established) демократичних політичних систем прискорюється цифровим поширенням інформації. Практичні кейси демонструють, що платформи соціальних медіа дозволяють швидко поширювати контент, який може «обійти» традиційні медіа та державний контроль. У «нових демократіях» (беремо в лапки, оскільки консолідація може бути дуже тривалою), де інституції все ще крихкі, а норми слабко встановлені, це може призвести до посилення розколу суспільства та підриву легітимності. Популістські лідери та «політичні підприємці» («інвестори») використовують цифрові інструменти, аби поширювати суперечливі наративи та дискредитувати опонентів, що у підсумку призводить до політичної нестабільності. За даними звіту «Свобода у світі» (Freedom in the World) за 2020 виявлено, що неусталені, або формальні демократії поступово занепадають. Особливо наочно це простежується в традиційних суспільствах. Зокрема, наводиться приклад Індії, яка отримала найбільше зниження балів серед 25 найбільш населених демократій світу. Індія довгий час розглядалася як потенційна демократична противага авторитарному Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні, але тривожні відхилення нинішнього індійського уряду від демократичних норм стирають ціннісну відмінність між Пекіном і Нью-Делі [12]. Також у звіті «Дому свободи» за 2024 рік говориться про 18 років тенденції до занепаду демократії [10].

Крім того, міжнародні актори дедалі активніше втручаються в цифрові технології, користуючись вразливістю «нових демократій» для маніпулювання громадською думкою та зриву виборчих процесів. Кібератаки на державну інфраструктуру, цифрове стеження та поширення фейкових новин стали загальною тактикою, спрямованою на послаблення демократичних політичних інститутів (див.: [6]). Нерегульований характер цифрового простору дозволяє деструктивним акторам діяти відносно безкарно, ще більше дестабілізуючи і без того крихкі поліетнічні та поліконфесійні системи. Сучасна дослідниця Дж. Степлтон вдало розкриває специфіку проіндуїстської націоналістичної політики під керівництвом прем'єр-міністра Нарендри Моді. В рамках цієї політики Індія випустила реєстр громадян в одному штаті та прийняла дискримінаційний закон про громадянство на національному рівні, а потім використала агресивну тактику для придушення протестів, які виникли [12].

Ерозія політичних інститутів у так званих «нових демократіях» посилюється нездатністю певних держав ефективно регулювати цифрові загрози та реагувати на них. Багатьом національним урядам бракує технічного досвіду, законодавчої бази або політичної волі для вирішення цих проблем. У результаті національні еліти та правлячі групи втрачають довіру до демократичного процесу та стають більш сприйнятливими до авторитарних тенденцій і радикальних альтернатив. Популяризаторка оцінок рівня політичної свободи у світі, Дж. Степлтон, на прикладі кейсу сучасної Індії вказує, що центральний уряд у 2019 році раптово скасував автономний статус Джамму і Кашміру, єдиного в країні штату з мусульманським населенням, і розпочав широкі заходи безпеки, щоб підтримати ці зміни. У результаті індійський Кашмір, який окремо оцінюється у Freedom in the World, пережив одне з п'яти найбільших однорічних занепадів демократії за останнє десятиліття будь-де в світі, а статус території знизився з частково вільної до невільної [12].

Попри те, що цифрові технології мають потенціал для посилення демократичної участі та підзвітності, вони також становлять значні загрози для встановлених демократій (див.: [5]). Потреба цих держав полягає в тому, щоб побудувати стійкі інституції, здатні пережити епоху цифрових технологій, не піддаючись її дестабілізуючому впливу. Дж. Степлтон демонструє дані, згідно з якими більшість усталених демократій пережили занепад за останні 14 років. Із 41 усталеної демократії у світі станом на 2005 рік, визначеної як країни, які отримували оцінку «вільні» за кожний із попередніх 20 років, 25 відтоді зазнали зниження загального результату розвитку демократії [12].

У сучасний період, позначений зростанням глобальної невизначеності, питання про те, як підвищити інституційну стабільність демократії, стало більш актуальним, ніж будь-коли. Дж. Степлтон наводить дані, згідно з якими з 195 оцінюваних країн 83 (43 %) були визнані вільними, 63 (32 %) були частково вільними, а 49 (25 %) були невільними. Частка вільних країн зменшилася на 3 % пункти за останнє десятиліття, тоді як відсоток частково вільних і невільних країн зріс на два та один пункти відповідно [12].

В основі демократичної інституційної стабільності, як добре відомо, лежить верховенство права та послідовне застосування демократичних принци-

пів. Забезпечення чіткості законів та їх однакового дотримування, зміцнює суспільну довіру та зміцнює легітимність демократичного врядування. Дж. Браунлі та К. Мяо слушно виявили, що регрес демократії був менш імовірним у 2000-х і 2010-х роках, але його модальність змінилася. Щорічна ймовірність військового перевороту в світі впала майже на 1 відсоток (0,9 відсотка), що є незначною, але статистично значущою зміною. Тим часом ймовірність поглинань керівників стала на 0,6 відсотка. Здебільшого ці протилежні моделі змивали одна одну. Проте більша небезпека, яку становили для демократій обрані чинні президенти, не цілком відповідала підвищеній безпеці, яку ті самі уряди мали від державних переворотів. Загалом, починаючи з 2000 року, виборча демократія щорічно ставала в середньому на 0,4 відсотка безпечнішою [8].

Іншим важливим чинником для стабільності усталених демократій є виховання демократичної політичної культури. Стабільність – це не лише питання інституційного дизайну, а й громадянської активності та політичної соціалізації (див.: [7]). Просвіта громадян щодо їхніх прав та обов'язків, заохочення до активної участі в політичних процесах і виховання толерантності та діалогу між різними групами значною мірою сприяють інституційній стійкості (див.: [2]). Дж. Браунлі та К. Мяо проаналізували дані сорока семи виборчих демократій (і п'ятдесят демократичних періодів), які зазнали краху або принаймні одного періоду відкату згідно з нашими показниками. За цим підрахунком кількість країн із періодами відкату трохи перевищила кількість випадків демократичного розпаду (30 проти 28) [8].

Економічний розвиток також відіграє вирішальну роль у зміцненні демократичних інститутів. Стабільні демократії, як правило, мають диверсифіковану та стійку економіку, яка зменшує ризики політичної нестабільності. Цифровізація натомість одночасно полегшує й інтенсифікує всезагальний вплив глобальних економічних криз. Дж. Браунлі та К. Мяо показали, що шлях від початкового авторитарного зсуву до загальної деградації може бути меншим, ніж передбачалося раніше. У той час як спекуляції щодо демократичної кризи зосереджувалися на нелібералних елітах та їхніх лояльних фанатиках, економічна статистика вказує на постійну силу структурних умов, щоб стримувати цих акторів і підтримувати демократію [8].

За сучасної цифрової доби інституційна стабільність також залежить від здатності суспільства адаптуватися до технологічних змін. Хоча цифрові платформи можуть розширити демократичну участь, вони так само можуть і підірвати демократичні норми через дезінформацію та поляризацію, яка сприяє популярності «сильних лідерів» (див.: [5]). Дж. Браунлі та К. Мяо справедливо зауважують, що потенційні автократи на виборах обирають свої стратегії для зміцнення влади, але вони не обирають обставини, за яких вони реалізовують ці стратегії. Коли передумови включають конкурентну боротьбу за голоси народу, підкріплену потужною економікою, посадовцям буде важко перетворити додаткові досягнення на невизначені мандати [8].

Загальне підвищення інституційної стабільності демократії вимагає комплексного підходу, який поєднує правові гарантії, політичну культуру, економічну стійкість і цифрову адаптивність. Лише шляхом постійного зміцнення цих вимірів демократії зможуть протистояти складним викликам сучасного світу та забезпечити свою довгострокову стабільність (див.: [6]). Лондонський професор Т. Хайтан обґрунтовано вважає, що найбільшу загрозу для ефективності та підзвітності становлять найпотужніші інституції, які, найімовірніше, стануть шахраями (тобто порушать конституційно визначені більш жорсткі цілі та обмеження). У більшості конституційних систем вища виконавча влада, як правило, є найнебезпечнішою гілкою [11].

Подолання економічної нерівності та забезпечення усім верствам суспільства бонусів та надбань від економічного зростання, підвищує легітимність демократичних інститутів і зменшує привабливість антидемократичних альтернатив особливо для правовохоронної та судової систем (див.: [7]). На думку дослідника публічного права Т. Хайтана, забезпечення підзвітності виконавчої влади є ключовим аспектом ефективного конституційного дизайну, якими б не були нормативні зобов'язання конституції. Таким чином, криза підзвітності виконавчої влади за своєю суттю є кризою конституціоналізму [11].

У контексті укріплення встановлених демократій посилення цифрової грамотності, відповідальне регулювання цифрових платформ і забезпечення безпеки виборчої інфраструктури є необхідними кроками для захисту демократичних інститутів від цифрових загроз. Т. Хайтан слушно називає кризу підзвітності політичної виконавчої влади кризою ліберально-демократичного конституціоналізму. Безсумнівно, існують інші способи, якими ліберально-демократичний конституціоналізм може зазнати кризи. Законодавча влада може відмовити у визнанні законно обраної політичної виконавчої влади [11].

Крім того, незалежні судові системи, вільні та чесні вибори та підзвітна виконавча влада є важливими для запобігання авторитарному відкату навіть в умовах цифровізації. Без цих «інституційних стовпів» демократія залишається вразливою для маніпуляцій та ерозії. Т. Хайтан вірно наголошує, що судова влада може не захистити ліберальну демократію просто через те, що вона

неефективна, перевантажена або ідеологічно ворожа до ліберальної демократії, навіть якщо вона виконує гідну роботу, перевіряючи політичну виконавчу владу [11].

Суспільства з глибоко вкоріненою демократичною культурою менш сприймають популістські чи екстремістські заклики, які загрожують демократичним нормам встановлених демократій. Т. Хайтан переконливо доводить, що глибока держава, до складу якої входять військові та розвідувальні служби, може здійснювати таємний контроль над усіма органами держави. Слабкий політичний керівник може бути заручником неліберального релігійного істеблішменту або іноземної держави. Плутократи можуть контролювати всі політичні чи дискурсивні інституції, розчаровуючи чи маніпулюючи демократичною волею [10].

Таким чином, спроможні демократичні інститути є основою будь-якої функціонуючої демократичної системи. Їхня здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім цифровим впливам та наслідкам цифрових технологічних процесів визначає стійкість демократичного врядування. Зміцнення цих інституцій вимагає багатогранного підходу, який включає правові, культурні, економічні та технологічні аспекти.

Висновки. Таким чином, встановлені демократії є специфічним інституційним підґрунтям, в рамках якого класичні функції входу і виходу політичної системи не набувають зв'язків з механізмами зворотного зв'язку. Первинні установчі демократичні процеси часто фіксуються на цьому первинному рівні через брак інституційної динаміки та зусиль із розбудови спроможних інститутів представництва інтересів ухвалення рішень та оперативного політичного управління. Цифровізація зумовлює такі виклики для політичної консолідації, як схильність політико-управлінських команд до цифрової автократії. За цих практик рішення ухвалюється на основі квазі-зворотнього зв'язку на основі оцінки активності громадян в соціальних мережах та соціальних медіаплатформах.

Відповідно траєкторія консолідації демократичної політичної системи від встановленої до усталеного (стійкого) стану формується як реакція політико-інституційних акторів на тенденцію незворотного встановлення правил демократичної політичної гри.

За таких умов учасники політичного представництва, управління та ухвалення рішень не мають іншої альтернативи, ніж конструктивні дії в рамках політичної співпраці та підвищення інституційної спроможності системи в цілому.

Адаптація консолідаційних процесів до перебігу цифровізації відбувається на основі розширення цифрової політичної участі, підвищення рівня автономії експертних спільнот та збільшення відкритості політичної мотивації процесів політичного менеджменту. Тому доречно звернутися до тематики політичних запобіжників цифрової автократії в подальших наукових розробках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Войнова, Е. О. (2020) Електронна демократія: трансформація осмислення Політичне життя. № 4. С. 21–29.

2. Воронова, О. В., Галунець, Н. І. (2024) Європейська інтеграція як чинник демократичної трансформації України. Інвестиції: практика та досвід. № 11. С. 230–235.

3. Донченко, А. Я., Петришин, О. О. (2023) Верховенство права як основа демократії: перспективи реалізації в Україні в епоху цифрової трансформації Актуальні проблеми права: теорія і практика.. № 1. С. 120–125.

4. Ковалевський, С. В., Ковалевська, О. С., Володченко, Ю. М. (2024) Інтеграція біоніки, цифрових інновацій та демократичних принципів управління для трансформації промисловості. Artificial Intelligence. № 1. С. 74–86.

5. Ковний, Ю. (2022) Трансформація підходів щодо прав національних меншин у демократичній державі. Публічне право. № 3. С. 63–69.

6. Куфтирєв, П. В. (2019) Від інформаційного суспільства до електронної демократії: трансформація концепцій про сучасні політико-правові режими. Юридичний бюлетень. Вип. 9. С. 58–66.

7. Піляй, І. В. (2017) Утвердження транспарентного статусу органів публічного обвинувачення як невід'ємна засада існування та розвитку демократичного суспільства. Соціологія права.. № 3–4. С. 94–100.

8. Brownlee, J., Miao, K. Why Democracies Survive. URL: https://www.journalofdemocracy.org/articles/debate-why-democracies-survive/

9. Dick, A. L. (2012). Established democracies, Internet censorship and the social media test. Information Development. 28(4). 259–260.

10. Freedom in the world 2024 URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf

11. Khaitan, T. (2019) Executive aggrandizement in established democracies: A crisis of liberal democratic constitutionalism, International Journal of Constitutional Law. Volume 17. Issue 1. January. P. 342–356. https://doi.org/10.1093/icon/moz018

12. Stapleton, J. New Report: Freedom in the World 2020 finds established democracies are in decline. URL:https://freedomhouse.org/article/new-report-freedom-world-2020-finds-established-democracies-are-decline

REFERENCES:

1. Voinova, E. O. (2020) Elektronna demokratiia: transformatsiia osmyslennia Politychne zhyttia. № 4. S. 21–29.

2. Voronova, O. V., Halunets, N. I. (2024) Yevropeiska intehratsiia yak chynnyk demokratychnoi transformatsii Ukrainy. Investytsii: praktyka ta dosvid. № 11. S. 230–235.

3. Donchenko, A. Ya., Petryshyn, O. O. (2023) Verkhovenstvo prava yak osnova demokratii: perspektyvy realizatsii v Ukraini v epokhu tsyfrovoi transformatsii Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka.. № 1. S. 120–125.

4. Kovalevskyi, S. V., Kovalevska, O. S., Volodchenko, Yu. M. (2024) Intehratsiia bioniky, tsyfrovykh innovatsii ta demokratychnykh pryntsypiv upravlinnia dlia transformatsii promyslovosti. Artificial Intelligence. № 1. S. 74–86.

5. Kovnyi, Yu. (2022) Transformatsiia pidkhodiv shchodo prav natsionalnykh menshyn u demokratychnii derzhavi. Publichne pravo. № 3. S. 63–69.

6. Kuftyriev, P. V. (2019) Vid informatsiinoho suspilstva do elektronnoi demokratii: transformatsiia kontseptsii pro suchasni polityko-pravovi rezhymy. Yurydychnyi biuleten. Vyp. 9. S. 58–66.

7. Piliai, I. V. (2017) Utverdzhennia transparentnoho statusu orhaniv publichnoho obvynuvachennia yak nevidiemna zasada isnuvannia ta rozvytku demokratychnoho suspilstva. Sotsiolohiia prava. № 3–4. S. 94–100.

8. Brownlee, J., Miao, K. Why Democracies Survive. URL: https://www.journalofdemocracy.org/articles/debate-why-democracies-survive/

9. Dick, A. L. (2012). Established democracies, Internet censorship and the social media test. Information Development. 28(4). 259–260.

10. Freedom in the world 2024 URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024 02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf

11. Khaitan, T. (2019) Executive aggrandizement in established democracies: A crisis of liberal democratic constitutionalism, International Journal of Constitutional Law. Volume 17. Issue 1. January. P. 342–356. https://doi.org/10.1093/icon/moz018

12. Stapleton, J. New Report: Freedom in the World 2020 finds established democracies are in decline. URL:https://freedomhouse.org/article/new-report-freedom-world-2020-finds-established-democracies-are-decline

Consolidation of “established” democracies: trajectories of the course and challenges of digitalization

Kobylnyk Vasyl Volodymyrovych

Doctoral Student at the Department of Political Science
Taras Shevchenko Kyiv National University
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6927-4219

The article is devoted to the study of states of democratic transformations, when democratic procedures and practices and institutions are unstable. The relevance of the topic is due to judgments about the preliminary or constitutive (“immature”) nature of Ukrainian democracy, which to a certain extent undermine the trust of key partners in the context of external aggression. In addition, in the context of post-war reconstruction, it is relevant to consider the methods and forms of consolidating democracy in the context of the challenges of digitalization. In the context of the consolidation of a democratic political regime, the dynamic dimension of the interaction of political institutions becomes relevant in the context of achieving a state of stability of a democratic political system. The aim of the article is to reveal the specifics of the consolidation of established democracies in the context of digital transformations of society and the state. It is established that digital platforms have allowed civil society to organize more effectively, promote transparency and public involvement. The author emphasizes that social media platforms allow for the rapid dissemination of content that can “bypass” traditional media and state control. Modern developments are based on the findings of the unregulated nature of the digital space, which allows attackers to act by destabilizing fragile multi-ethnic and multi-confessional systems. It is found that many modern governments lack the technical experience, legislative framework, or political will to solve the political problems of digitalization. The results of the neo-institutional analysis argue that the need for established democracies is to build sustainable institutions that can survive the digital age without succumbing to its destabilizing influence. It is found that an important factor for the stability of established democracies is the upbringing of a democratic political culture. It is established that in the modern digital age, institutional stability also depends on the ability to adapt to technological change. It is found that by constantly strengthening the institutional dimensions of sustainability, democracies will be able to withstand the complex challenges of the modern world and ensure their long-term stability. It is proven that economic inequality and the lack of provision of the benefits of economic growth to the segments of society reduce the legitimacy of democratic institutions and increase the attractiveness of anti-democratic alternatives. The general conclusion is substantiated, according to which digitalization poses such a challenge to political consolidation as the tendency of political and managerial teams to “digital autocracy”.

Key words: *consolidation, established democracy, institutional, capacity, institutionalization, political cooperation, political effectiveness.*

Кохановський Андрій Михайлович

Політична ресурсність збройних сил у тоталітарних державах

УДК 32:321.64:355.02
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.11

Кохановський Андрій Михайлович
здобувач третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Івана Банка, 3, Полтава, Україна
ORCID: 0009-0001-0094-5966

Стаття присвячена комплексному аналізу феномену політичної ресурсності Збройних Сил у тоталітарних державах як структурного елементу механізмів підтримання політичної влади. Дослідження виходить із тези, що у тоталітарних політичних системах армія перетворюється з інструменту забезпечення національної безпеки на активного суб'єкта політичного процесу, залученого до репресивної, управлінської, економічної та ідеологічної діяльності. На основі системного, інституційного та порівняльно-політичного аналізу виявлено ключові механізми інтеграції військових структур у державні та суспільні процеси. Визначено, що політична ресурсність збройних сил включає не лише наявність матеріального та силового потенціалу, а й здатність до мобілізації, організації ресурсів, ефективного їх використання для досягнення політичних цілей та адаптації до змін середовища. Показано, що в умовах тоталітарних режимів армія стає не просто складником державної машини, а самостійним і впливовим актором, який забезпечує стабільність влади через чотири основні механізми: військово-політичний контроль над суспільством, здійснення репресій проти опозиційних сил, економічну та адміністративну інтеграцію у державні структури і формування ідеологічного культу військової сили. У статті наведено приклади реалізації цих механізмів у конкретних історичних і сучасних контекстах. Продемонстровано, що домінування військової еліти у політиці сприяє концентрації влади, а контроль над інформаційним середовищем армією забезпечує ідеологічну легітимацію режиму. Економічна експансія військових структур розглядається як один із способів утвердження автономного політичного впливу армії шляхом акумуляції ресурсів і контролю над ключовими галузями національної економіки. Окрема увага приділена феномену культу армії, який у тоталітарних державах виконує функцію ідеологічного цементування режиму, закріплюючи у масовій свідомості образ армії як гаранта безпеки, національної єдності та стабільності. При цьому підкреслюється, що у тоталітарних системах військова ідентичність штучно підноситься до рівня національної ідеї, що слугує додатковим механізмом мобілізації суспільної підтримки та виправдання авторитарного управління. На основі проведеного аналізу сформульовано висновок, що політична ресурсність збройних сил у тоталітарних державах є комплексним багаторівневим явищем, що забезпечує не лише збереження влади правлячої еліти, але й унеможливлює становлення демократичних механізмів контролю над військовими структурами. Обґрунтовано, що вивчення політичної ресурсності армії є важливим для розуміння природи тоталітарних режимів і сучасних проявів мілітаризації політики.

Ключові слова: *політична ресурсність, збройні сили, тоталітаризм, військово-політичний контроль, ідеологія, репресії, легітимація влади, економічна інтеграція.*

Вступ. У тоталітарних державах збройні сили відіграють особливу роль у політичній системі, будучи не лише інструментом національної безпеки, а й ключовим ресурсом для підтримки режиму. На відміну від демократичних країн, де армія підпорядкована цивільному контролю і дотримується політичної нейтральності, у тоталітарних державах військові структури тісно інтегровані у політичні процеси, що має прояв у використанні армії для придушення опозиції, забезпечення стабільності режиму, участі військових у державному управлінні та формуванні політичних еліт.

Проблема політичної ресурсності збройних сил у тоталітарних державах є об'єктом постійної уваги з боку науковців, що досліджують питання цивільно-військових відносин, механізмів авторитарного управління та інституційної динаміки політичних режимів. У сучасній політичній науці політична роль армії традиційно аналізується в межах теорій тоталітаризму (Х. Арендт, К. Фрідріх, З. Бжезинський), де збройні сили розглядаються як один із ключових елементів апарату примусу й контролю над суспільством.

У деяких роботах акцентується увага на концепції цивільного контролю над військовими як основи демократичного врядування, що контрастує з практикою тоталітарних режимів, де цей контроль системно порушується. Сучасні дослідники, зокрема Х. Екштейн, Е. Нордлінгер, розглядають політичну ресурсність армії як форму інституціоналізованої влади, що може як стабілізувати, так і радикалізувати політичні режими.

Останні дослідження, присвячені вивченню військово-політичної активності в окремих державах вказують на те, що інтеграція армії у політичні й економічні процеси є не винятком, а системною характеристикою тоталітарних структур. Відзначається, що політична ресурсність армії в цих державах виявляється через пряме управління економічними активами, контроль над інформаційним простором і участь у формуванні державної політики.

Актуальними також залишаються порівняльні дослідження, які аналізують співвідношення між ступенем політизації армії та стабільністю тоталітарних режимів. Зокрема, звертається увага на феномен військової легітимації влади через куль-

тивування образу «захисника нації» та мілітаризацію політичної культури. В українському науковому дискурсі проблема політичної ресурсності армії в тоталітарних системах досліджується переважно в контексті аналізу радянської спадщини та вивчення трансформацій безпекових інституцій посттоталітарних держав.

Таким чином, огляд останніх досліджень демонструє, що політична ресурсність збройних сил у тоталітарних державах є складним багатофакторним явищем, яке включає не лише силовий компонент, а й економічні, інформаційні та ідеологічні механізми утримання влади. Проблематика залишається актуальною у зв'язку з новими проявами мілітаризації політики у глобальному та регіональному контекстах.

Метою статті є аналіз політичної ресурсності Збройних Сил в тоталітарних державах, розкрити механізми їх залучення до політичних процесів, охарактеризувати роль військових структур у забезпеченні стабільності режиму через політичний контроль, репресії, економічну інтеграцію та ідеологічну легітимацію влади.

Методи дослідження. У процесі дослідження політичної ресурсності збройних сил у тоталітарних державах було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів аналізу політичних явищ. Основним методом став системний аналіз, який дозволив розглядати збройні сили як інтегровану частину політичного механізму тоталітарних режимів, що виконує не лише оборонні, але й управлінські, репресивні та ідеологічні функції. Порівняльно-політичний метод застосовувався для виявлення спільних і відмінних рис політичної ресурсності армії у різних тоталітарних державах, таких як СРСР, нацистська Німеччина, Північна Корея, М'янма та Китай. Інституційний підхід дозволив дослідити особливості включення збройних сил у систему державного управління та їхню роль у формуванні політичних еліт. Історичний метод використовувався для аналізу еволюції політичних функцій армії у процесі становлення та розвитку тоталітарних режимів. Поєднання цих методів забезпечило комплексне розкриття сутності політичної ресурсності збройних сил у тоталітарних державах, її структурних елементів, функціонального призначення та загроз демократичному розвитку.

Виклад основного матеріалу. Ресурсність передбачає не лише наявність ресурсів, але й здатність суб'єкта ефективно їх мобілізувати, організовувати та використовувати для досягнення визначених цілей. Насамперед, ресурсність передбачає наявність ресурсної бази, що включає матеріальні, людські, організаційні, інформаційні та символічні активи, які можуть бути залучені для реалізації стратегічних або тактичних завдань. Проте просте володіння ресурсами ще не гарантує їх ефективного застосування у політичних чи соціальних процесах. В першу чергу, складовою ресурсності є організація ресурсів, яка передбачає інтеграцію різнотипних активів у функціональну систему, що здатна діяти у відповідь на виклики середовища. Від належного структурування ресурсної бази залежить швидкість реагування суб'єкта на зміни та його спроможність підтримувати стабільність у динамічних умовах. Крім того, важливою характеристикою ресурсності є здатність до мобілізації ресурсів, що виявляється у можливості швидкого приведення ресурсів у дію відповідно до поточних потреб або стратегічних завдань. Мобілізаційний потенціал визначає, наскільки суб'єкт може оперативно активувати наявні можливості для вирішення кризових ситуацій або досягнення політичних переваг. Варто зауважити, що не менш важливим аспектом є ефективність використання ресурсів, яка проявляється у здатності мінімізувати втрати, оптимізувати розподіл ресурсів та максимізувати досягнення запланованих результатів. Високий рівень ефективності використання ресурсів дозволяє суб'єкту діяти раціонально навіть за умов дефіциту або обмеженості ресурсної бази.

Окрім цього, інтегральною характеристикою ресурсності є адаптивність, тобто спроможність швидко і ефективно змінювати способи організації та використання ресурсів залежно від змін у політичному, економічному або соціальному контексті. Саме адаптивність забезпечує стійкість суб'єкта перед зовнішніми загрозами та дозволяє ефективно використовувати ресурси навіть у непередбачуваних обставинах.

Отже, ресурсність є комплексною якісною характеристикою, що поєднує наявність ресурсної бази, її організацію, здатність до мобілізації, ефективність використання та адаптивність до змін, утворюючи базову основу для політичної, соціальної або економічної дієздатності суб'єкта в мінливому середовищі.

У політичному аспекті, ресурсність як інтегральна характеристика суб'єкта політики (держави, армії, партії, лідера чи іншої організації), яка визначає його здатність мобілізувати, акумулювати та ефективно використовувати наявні ресурси (владні, інформаційні, організаційні, економічні, символічні) для впливу на політичні процеси, забезпечення стабільності влади, досягнення стратегічних цілей та підтримання контролю над суспільними відносинами, передбачає здатність формувати та реалізовувати обов'язкові для суспільства рішення через контроль над державними інститутами та силовими структурами. Відповідно, політична ресурсність відображає не лише кількість доступних ресурсів, а й ефективність їх мобілізації, організації та стратегічного використання в умовах конкретної політичної ситуації.

Політична ресурсність Збройних Сил – це потенціал військових структур як інструменту впливу на політичні процеси, який включає їхню

здатність забезпечувати стабільність режиму, брати участь у державному управлінні, контролювати суспільно-політичну ситуацію та реалізовувати силові або адміністративні функції у сфері прийняття політичних рішень. Тобто, це не просто наявність військового потенціалу, а здатність армії бути активним політичним інструментом.

Окреслена характеристика армії може виявлятися у різних формах: від підтримки правлячого режиму та здійснення державних переворотів до інтеграції військових у політичну систему через управлінські та економічні механізми. Рівень політичної ресурсності армії залежить від політичного устрою держави: у демократичних країнах вона мінімізована через принцип цивільного контролю, тоді як у тоталітарних режимах збройні сили часто є ключовим інструментом утримання влади. «В тоталітарних суспільствах збройні сили завжди були важливою опорою влади, гарантом встановленого порядку, інструментом забезпечення всеохоплюючого контролю влади над усіма сферами суспільного життя. Армія виконує репресивно-мілітаристську функцію із застосуванням жандармських методів» [1].

Дослідження поставленої проблеми дозволяє зрозуміти механізми, за допомогою яких Збройні Сили використовуються у тоталітарних системах, та оцінити загрози, які виникають у зв'язку з політизацією армії.

Насамперед варто розглянути, яким чином армія використовується як інструмент військово-політичного контролю над суспільством. У тоталітарних режимах збройні сили виконують не лише оборонну функцію, а й є основним гарантом влади правлячої еліти. На відміну від демократичних держав, де армія є підконтрольною цивільним інститутам, у тоталітарних системах вона виступає безпосереднім політичним актором, що визначає напрямки внутрішньої та зовнішньої політики.

Одним із проявів військово-політичного контролю є домінування військової еліти у політичних процесах. У багатьох тоталітарних державах військові або безпосередньо формують уряд, або здійснюють прихований контроль над політичними рішеннями. Яскравими прикладами цього є М'янма, де військові безпосередньо контролюють парламент і основні державні інститути [2]; та нацистська Німеччина, де армія і СС мали надзвичайний вплив на ухвалення політичних рішень, включаючи питання внутрішньої політики та репресій проти опозиції [3].

Іншою важливою складовою військово-політичного контролю є підпорядкування армії органів спеціальних служб та правоохоронної системи. У СРСР, наприклад, органи НКВС (а пізніше КДБ) підтримували тісні зв'язки з військовими структурами, що дозволяло використовувати інструменти репресії під прикриттям національної безпеки [4]. Така інтеграція військових та силових інституцій забезпечувала ефективне придушення опозиційних рухів і контроль над суспільною активністю.

Багатофункціональний характер політичної ресурсності армії зумовлює активне використання військових структур не лише для контролю над суспільством, а й для здійснення прямих репресивних заходів, спрямованих на зміцнення режиму та придушення будь-яких форм політичної опозиції. Відтак доцільним є подальший розгляд специфіки використання армії як інструменту репресій і збереження влади у тоталітарних системах. Військові у тоталітарних державах часто виконують функцію силового інструменту для утримання влади, зокрема через репресії проти опозиції, придушення протестів та контроль за населенням.

Застосування армії для придушення мирних протестів є характерною рисою політичних систем, де необхідно знищити суспільну активність. Яскравими прикладами цього є події на площі Тяньаньмень у Китаї в 1989 р., коли Народно-визвольна армія була використана для жорстокого розгону студентських протестів [5], а також репресії в СРСР під час придушення Празької весни 1956 р. і вторгнення до Чехословаччини у 1968 р., що супроводжувалися активним застосуванням військової сили проти демократичних рухів [6]. Аналогічні практики спостерігалися у Чилі під час режиму Аугусто Піночета, де армія відігравала ключову роль у переслідуванні та фізичному усуненні політичних опонентів.

Отже, використання збройних сил для здійснення репресій і підтримання політичного режиму є однією з характеристик тоталітарних систем, що дозволяє не лише фізично усувати загрози владі, але й ідеологічно виправдовувати жорсткі заходи як необхідний елемент забезпечення суспільного порядку. Такий підхід до використання збройних сил зумовлює не лише фізичне придушення опозиції, а й потребу у встановленні тотального контролю над інформаційним простором. Саме тому важливо проаналізувати, яким чином Збройні Сили залучаються до здійснення інформаційного контролю в тоталітарних режимах як складової підтримання політичної стабільності.

Військові структури беруть участь у встановленні монополії на поширення інформації, здійснюючи цензуру незалежних джерел, блокуючи альтернативні канали комунікації та поширюючи пропагандистські наративи, спрямовані на легітимацію режиму. Така практика дозволяє не лише придушити безпосередні прояви незадоволення, а й формувати довготривалу лояльність населення через маніпулювання громадською думкою.

Яскравим прикладом військового контролю над інформаційним простором є діяльність режиму в Північній Кореї, де Армія народної оборони разом із політичними структурами суворо регулює доступ громадян до інформації, обмежуючи

будь-які зовнішні впливи та систематично поширюючи образ армії як «основної опори держави» та «захисника великої нації» [7]. Подібну модель демонструє і Китайська Народна Республіка, де Народно-визвольна армія бере участь у контролі за національними медіаресурсами, особливо під час кризових ситуацій, з метою забезпечення «соціальної стабільності» та запобігання розповсюдженню ідей, що суперечать офіційній ідеології [8]. У СРСР взаємодія військових і спецслужб з медіа-каналами проявлялася через жорстку державну цензуру, що дозволяло монополізувати політичну інформацію та створювати культ армії як непохитного стража державних інтересів.

Використання армії як інструменту ідеологічного контролю має стратегічне значення для тоталітарних режимів, оскільки дозволяє не лише фізично придушувати виступи опозиції, але й запобігати їх виникненню шляхом формування у населення уявлень про армію як єдино можливого гаранта порядку, стабільності та національної єдності. Такий підхід забезпечує довготривале збереження режимної лояльності навіть за умов економічних криз чи соціальної напруги.

Отже, використання збройних сил для встановлення ідеологічного контролю над суспільством є органічною складовою політичної ресурсності армії в тоталітарних державах і становить один із ключових механізмів легітимації та самовідтворення владних структур.

Разом із контролем над інформаційною сферою важливою складовою політичної ресурсності армії в тоталітарних державах виступає її глибока економічна та адміністративна інтеграція у державні структури. Саме цей аспект забезпечує військовим не лише силовий, але й управлінський вплив на ключові сфери суспільного життя, сприяючи зміцненню позицій режиму**.** Військові структури не обмежуються лише силовим чи ідеологічним впливом, а активно втручаються в економічне життя держави, контролюючи значну частину національних ресурсів.

Показовим прикладом такої економічної експансії є Китай, де Народно-визвольна армія контролює сотні державних підприємств, що функціонують у різних сферах економік від промисловості до сфери послуг. Завдяки цьому армія не лише акумулює значні фінансові ресурси, а й зберігає автономний вплив на економічну політику країни [9]. Аналогічну модель демонструє Єгипет, де військові мають вагомий контроль над будівельним сектором, торгівлею та великими державними підприємствами, що дозволяє їм не лише зміцнювати економічні позиції, а й відігравати важливу роль у формуванні внутрішньої політики [10]. Ще більш централізовану форму економічного домінування військових можна спостерігати у Північній Кореї, де армія має пріоритетний доступ до матеріальних і продовольчих ресурсів, що забезпечує їй можливість зберігати самостійну економічну базу незалежно від цивільних державних структур.

Паралельно з економічним впливом, армія у тоталітарних державах активно інтегрується в адміністративну систему управління. Високопоставлені військові нерідко обіймають ключові державні посади, що дозволяє їм напряму впливати на вироблення і реалізацію державної політики. Зокрема, у Туркменістані військові контролюють стратегічні міністерства та відомства, що дає їм можливість координувати як безпекову, так і економічну політику країни [11]. Подібна ситуація спостерігається в Еритреї, де військові також здійснюють управління основними державними інституціями, стаючи невід'ємною частиною політичного апарату та підсилюючи авторитарний характер режиму [12].

Відповідно, тоталітарні режими інтегрують збройні сили в економіку та управлінську систему, перетворюючи армію на структурний елемент державного апарату, що не лише забезпечує збереження режиму, але й зміцнює його ресурсну базу та можливості для тривалого утримання влади

Економічна та адміністративна інтеграція армії у державні механізми підсилюється також її активним використанням у сфері ідеології, де військова сила перетворюється на важливий символ легітимації влади. У цьому контексті доцільно розглянути, як культ армії слугує інструментом конструювання політичної легітимності тоталітарних режимі. Тобто, у тоталітарних державах Збройні Сили відіграє не лише роль інструмента політичного контролю та силового утримання режиму, а й стає ключовим елементом ідеологічної легітимації влади. Формування культу військової сили використовується для закріплення у суспільній свідомості образу армії як основи національної єдності, непохитної стабільності та джерела державної величі.

Характерним прикладом такого підходу є СРСР, де військові паради, святкування перемог у війнах і культ «героїв війни» стали невід'ємною частиною державної ідеології [13]. Пропаганда мілітаризму в СРСР слугувала не лише для мобілізації населення в умовах зовнішніх загроз, але й для внутрішньої легітимації влади, яка асоціювала свою міцність із силою армії. Аналогічні процеси спостерігалися і в нацистській Німеччині, де пропаганда мілітаристських ідеалів була піднесена до рівня офіційної державної політики, а демонстрації військової могутності через паради, масові заходи та кіноіндустрію слугували зміцненню авторитету режиму серед населення [14].

Ще яскравіший приклад надає сучасна Північна Корея, де армія перетворена на головну складову державної ідеології. Військова сила в цій країні асоціюється із захистом «ідей чучхе» (офіційної філософії самозарадності та національної

самостійності) [15], що робить армію не лише військовим, а й ідеологічним стрижнем національної ідентичності. З цієї причини, використання армії як символу національної єдності є поширеною практикою в тоталітарних системах, оскільки дозволяє інтегрувати військову силу у механізми політичної легітимації, зміцнювати суспільну підтримку режиму та формувати ідеологічне підґрунтя для тривалого утримання влади.

Висновки. Політична ресурсність збройних сил у тоталітарних державах проявляється через кілька ключових аспектів: 1) військово-політичний контроль над суспільством, 2) використання армії для репресій і збереження режиму, 3) економічна та адміністративна інтеграція військових у державні структури, 4) культ військової сили як ідеологічний елемент легітимізації влади. Тобто, політична ресурсність збройних сил у тоталітарних державах є комплексним багаторівневим явищем, що забезпечує не лише збереження влади правлячої еліти, але й унеможливлює становлення демократичних механізмів контролю над військовими структурами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ільницька У. Армія і політика: моделі взаємодії в умовах різних політичних режимів. *Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка».* С. 205 – 2011, 2008. Режим доступу: https://vlp.com.ua/files/36_2.pdf.

2. Військові М'янми оголосили про захоплення влади. УНІАН. 01.02.2021. Режим доступу: https://www.unian.ua/world/m-yanma-viyskovi-m-yanmi-ogolosili-pro-zahoplennya-vladi-v-krajini-novini-svitu-11304488.html.

3. Давлєтов О. Німеччини на шляху до Другої Світової війни: від Веймарської республіки до третього рейху (1928–1935 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. вип. XXXVIII. Режим доступу: https://istznu.org/index.php/journal/article/download/1476/1373/.

4. Окіпнюк В. Війська органів державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму: історико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права.* 2019/1. С. 55–60. Режим доступу: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/190/175/.

5. Кривавий майдан: що сталося на площі Тяньаньмень 30 років тому/ 4 червня 2019. BBC News Україна. Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/features-48512879.

6. 1968 – придушення «Празької весни». Український інститут національної пам'яті. Історичний календар. Режим доступу: https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/21/1968-prydushennya-prazkoyi-vesny.

7. Пропаганда у Північній Кореї: наративи та канали поширення. Центр протидії дезінформації. 10.09.2024. Режим доступу: https://cpd.gov.ua/international-direction/propaganda-u-pivnichnij-koreyi-naratyvy-ta-kanaly-poshyrennya/.

8. Венідіктов С. Медіасистема Китаю: внутрішній контроль та зовнішня автономія. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв.* Сер: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво. 2020. Т. 3, № 2. С. 229–236. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bknucaa_2020_3_2_11.

9. «Китайське диво». *Голос України*. 25 липня 2009. Режим доступу: https://www.golos.com.ua/article/164098.

10. Adekunle Agbetiloye Egypt plans to sell stakes in military-owned companies. 09 April 2025. Retrieved from https://africa.businessinsider.com/local/markets/egypt-plans-to-sell-stakes-in-military-owned-companies/w9cm1qs?utm_source=chatgpt.com.

11. Integrated Country Strategy. TURKMENISTAN. Approved: April 26, 2022 Revised: May 7, 2024. Retrieved from https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/ICS_SCA_Turkmenistan_07May2024_PUBLIC.pdf/

12. Riggan Jennifer Eritrea: The Everyday Politics of Mass Militarization. *The Oxford Research Encyclopedia of Politics.* 2020. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1814.

13. EUvsDisinfo. Victory Day, 9 May in the past in the USSR and Russia today. May 08, 2024. Retrieved from: https://euvsdisinfo.eu/victory-day-9-may-in-the-past-in-the-ussr-and-russia-today-update-8-may-2024.

14. Прокопенко С. Геббельс – злий геній пропаганди. WAS. 21 червня 2022. Режим доступу: https://was.media/2022-06-21-gebbels-zlij-genij-propagandi/.

15. Грицай Н. 28 цікавих фактів про Північну Корею. Dzen. 17.02.2025. Режим доступу: https://dzen.v.ua/28-tsikavykh-faktiv-pro-pivnichnu-koreiu?utm_source.

REFERENCES:

1. Ilnytska, U. (2008). *Armiia i polityka: modeli vzaiemodii v umovakh riznykh polytychnykh rezhymiv* [Army and politics: Models of interaction under different political regimes]. *Visnyk nats. un-tu "Lvivska politekhnika" – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 205. Retrieved from https://vlp.com.ua/files/36_2.pdf [in Ukrainian].

2. UNIAN. (2021, February 1). *Viiskovi Mianmy oholosyly pro zakhoplennia vlady* [Myanmar military announces power seizure]. Retrieved from https://www.unian.ua/world/m-yanma-viyskovi-m-yanmi-ogolosili-pro-zahoplennya-vladi-v-krajini-novini-svitu-11304488.html [in Ukrainian].

3. Davlietov, O. (2014). *Nimechchyna na shliakhu do Druhoi Svitovoi viiny: vid Veimarskoi respubliky do Tret'oho reikhu (1928–1935 rr.)* [Germany on the road to WWII: From Weimar Republic to the Third Reich (1928–1935)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu ZNU – Scientific Works of the History Faculty of Zaporizhzhia National University*, 38. Retrieved from https://istznu.org/index.php/journal/article/download/1476/1373/ [in Ukrainian].

4. Okipniuk, V. (2019). *Viiska orhaniv derzhavnoi bezpeky v Ukraini v period totalitarnoho rezhymu: istoryko-pravovyi aspekt* [Security service troops in Ukraine during the totalitarian regime: Historical and legal aspect]. *Chasopys KNU prava – Journal of Kyiv University of Law*, 1, 55–60. Retrieved from https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/190/175/ [in Ukrainian].

5. BBC News Україна. (2019, June 4). *Kryvavyi Maidan: shcho stalosia na ploshchi Tian'anmen 30 rokiv tomu* [The Tiananmen Square massacre: What happened 30 years ago?]. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/features-48512879 [in Ukrainian].

6. Ukrainian Institute of National Remembrance. (n.d.). *1968 – prydushennia "Prazkoi vesny"* [1968 – The suppression of the Prague Spring]. Retrieved from https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/21/1968-prydushennya-prazkoyi-vesny [in Ukrainian].

7. Center for Countering Disinformation. (2024, September 10). *Propahanda u Pivnichnii Korei: naratyvy ta kanaly poshyrennia* [Propaganda in North Korea: Narratives and dissemination channels]. Retrieved from https://cpd.gov.ua/international-direction/propaganda-u-pivnichnij-koreyi-naratyvy-ta-kanaly-poshyrennya/ [in Ukrainian].

8. Venidiktov, S. (2020). *Mediasystema Kytaiu: vnutrishnii kontrol ta zovnishnia avtonomiia* [China's media system: Internal control and external autonomy]. *Visnyk KNUKiM. Ser.: Audiovizualne mystetstvo i vyrobnytstvo – Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Audiovisual Art and Production*, 3(2), 229–236. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bknucaa_2020_3_2_11 [in Ukrainian].

9. *Kytaiske dyvo* [The Chinese miracle]. (2009, July 25). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*. Retrieved from https://www.golos.com.ua/article/164098 [in Ukrainian].

10. Agbetiloye, A. (2025, April 9). *Egypt plans to sell stakes in military-owned companies*. Retrieved from https://africa.businessinsider.com/local/markets/egypt-plans-to-sell-stakes-in-military-owned-companies/w9cm1qs?utm_source=chatgpt.com [in English].

11. U.S. Department of State. (2024, May 7). *Integrated Country Strategy: Turkmenistan* (Approved: April 26, 2022; Revised: May 7, 2024). Retrieved from https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/ICS_SCA_Turkmenistan_07May2024_PUBLIC.pdf/ [in English].

12. Riggan, J. (2020). *Eritrea: The everyday politics of mass militarization*. *The Oxford Research Encyclopedia of Politics*. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1814 [in English].

13. EUvsDisinfo. (2024, May 8). *Victory Day, 9 May in the past in the USSR and Russia today*. Retrieved from https://euvsdisinfo.eu/victory-day-9-may-in-the-past-in-the-ussr-and-russia-today-update-8-may-2024 [in English].

14. Prokopenko, S. (2022, June 21). *Hebbels – zlyi henii propahandy* [Goebbels – The evil genius of propaganda]. *WAS*. Retrieved from https://was.media/2022-06-21-gebbels-zlij-genij-propagandi/ [in Ukrainian].

15. Hrytsai, N. (2025, February 17). *28 tsikavykh faktyv pro Pivnichnu Koreiu* [28 curious facts about North Korea]. *Dzen*. Retrieved from https://dzen.v.ua/28-tsikavykh-faktiv-pro-pivnichnu-koreiu?utm_source [in Ukrainian].

Political resourcefulness of armed forces in totalitarian states

Kokhanovskyi Andrii Mykhailovych

Applicant of the Third (Educational-Scientific) Level of Higher Education
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University"
Ivan Banka str., 3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0009-0001-0094-5966

The article is devoted to a comprehensive analysis of the phenomenon of the political resourcefulness of the Armed Forces in totalitarian states as a structural element of mechanisms for maintaining political power. The study is based on the idea that in totalitarian political systems, the army transforms from an instrument of national security into an active subject of the political process, involved in repressive, administrative, economic, and ideological activities. Based on systemic, institutional, and comparative-political analysis, key mechanisms of integrating military structures into state and social processes have been identified. It is shown that the political resourcefulness of the armed forces includes not only the possession of material and military potential but also the ability to mobilize, organize resources, use them effectively to achieve political goals, and adapt to changes in the environment. It is demonstrated that in totalitarian regimes, the army becomes not just a part of the state machinery but an independent and influential actor that ensures the stability of power through four main mechanisms: military-political control over society, repression against opposition forces, economic and administrative integration into state structures, and the creation of an ideological cult of military power. The article provides examples of the implementation of these mechanisms in specific historical and modern contexts. It is demonstrated that the dominance of the military elite in politics promotes the concentration of power, while the army's control over the information space ensures the ideological legitimization of the regime. The economic expansion of military structures is considered one of the ways to establish the army's autonomous political influence through the accumulation of resources and control over key sectors of the national economy. Special attention is given to the phenomenon of the army cult, which in totalitarian states serves as an ideological cementing of the regime, fixing the image of the army as a guarantor of security, national unity, and stability in the public consciousness. At the same time, it is emphasized that in totalitarian systems, military identity is artificially elevated to the level of a national idea, serving as an additional mechanism for mobilizing public support and justifying authoritarian governance. Based on the analysis, the article concludes that the political resourcefulness of the armed forces in totalitarian states is a complex, multi-level phenomenon that ensures not only the preservation of the ruling elite's power but also prevents the development of democratic mechanisms of civilian control over the military. In conclusion, the study justifies that analyzing the political resourcefulness of the army is important for understanding the nature of totalitarian regimes and contemporary trends in the militarization of politics.

Key words: *political resourcefulness, armed forces, totalitarianism, military-political control, ideology, repression, legitimization of power, economic integration.*

Курганський Сергій

Від віче до цифрового протесту: етапи розвитку громадянського суспільства в Україні

УДК 316.334.5:004.738.5(477)"20/21"
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.12

Курганський Сергій
аспірант кафедри політичних наук
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
ORCID: 0009-0000-0116-1277

У статті проаналізовано основні етапи розвитку громадянського суспільства в Україні від традиційних форм колективного волевиявлення, таких як віче та козацькі ради, до сучасних електронних та цифрових форматів участі. Розглянуто специфіку становлення громадянських ініціатив у періоді національно-визвольних рухів, пострадянської трансформації та демократизації після Революції Гідності. Особливу увагу приділено впливу цифровізації на зміну форм і механізмів громадянської активності: від офлайн-ініціатив до електронної участі, цифрових протестів, мережевої мобілізації та використання інформаційно-комунікаційних технологій для контролю за владою. Досліджено поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство», встановлено їх відмінності, функціональні характеристики та потенціал для демократичного розвитку. У статті систематизовано основні риси цифрового громадянського суспільства: мультимедійність, доступність, інтерактивність, аналітичність і прозорість. Розглядається роль новітніх технологій – блокчейну, великих даних, штучного інтелекту – у процесах самоорганізації громадян та формуванні соціального впливу. Наголошено на зростанні значення онлайн-платформи, електронного врядування, соціальних мереж і краудсорсингових ініціатив у формуванні публічної політики. Обґрунтовано, що цифровий компонент громадянського суспільства є не лише технологічною модернізацією традиційних форм участі, але й якісно новим етапом розвитку національної політичної культури. Окреслено перспективи дослідження цифрового громадянства як чинника посилення демократичної участі, прозорості влади та стійкості суспільства в умовах гібридних загроз.

Ключові слова: *громадянське суспільство, цифровий протест, електронна участь, демократизація, цифровізація, інтернет-активізм, Україна.*

Вступ. Становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні є тривалим і динамічним процесом, що охоплює історичні, соціальні, політичні та технологічні виміри. Від форм першого народовладдя, таких як віче чи козацькі ради, українське суспільство еволюціонувало до сучасних форм громадської активності, зокрема цифрових ініціатив, електронної демократії та онлайн-протестів. Така трансформація зумовлена як внутрішніми процесами національного визрівання, так і зовнішніми викликами, серед яких особисте значення мають війна, глобалізація, інформаційна експансія та цифровізація.

Упродовж XX–XXI століття громадянське суспільство в Україні набувало нових форм прояву: від радянських напівлегальних ініціатив до масштабних громадських рухів незалежності, Євромайдану, волонтерських мереж і цифрових платформ для мобілізації. З початком повномасштабної російської агресії 2022 року спостерігається посилення ролі громадян у забезпеченні стійкості держави, зокрема через цифрові інструменти самоорганізації, інформаційної боротьби та допомоги військовим і цивільним.

Сучасне громадянське суспільство дедалі більше інтегрується в цифровий простір, що вимагає нових підходів до його аналізу. Традиційні форми участі доповнюються або трансформуються за допомогою інтернет-технологій, блокчейну, соціальним мережам, мобільним додаткам тощо. У цьому контексті виникає потреба в теоретичному осмисленні понять «електронне» та «цифрове громадянське суспільство», їх взаємозв'язку з демократичними процесами, суспільною стабільністю та державотворенням у кризовий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні активно досліджується вітчизняними науковцями, зокрема А. Колодієм [9], І. Кресіною [10, с. 378–383], А. Карасем, Ф. Рудичем, Г. Зеленько, Ю. Загороднім, М. Михальченком, які адаптували західні концепції громадянського суспільства до українських умов. В їх роботах простежується еволюція форм громадської участі, а також аналізується взаємодія між громадянами та державою в процесі демократичного розвитку.

Історичний аспект формування українського громадянського суспільства розвивався через призму політичної та правової думки початку XX століття. Дослідження В. Винниченка [2, с. 247], М. Грушевського [5], В. Липинського [11], Д. Донцова [6, с. 98] відображають пошуки моделі суспільства, заснованої на національному самоврядуванні, солідарності та автономії. Ці праці змінюють роль концептуального підґрунтя для сучасного розуміння ролі громади у формуванні політичної системи.

Після проголошення незалежності України значна увага приділяється дослідженню громадянського суспільства в контексті посттоталітарної

трансформації. Автори таких праць, як С. Барматова [1], Д. Горєлов, А. Єрмолаєв [7], О. Корнієвський, Ф. Шульженко [17] та інші, акцентують увагу на потребах постійного моніторингу стану громадських інституцій, аналізують бар'єри розвитку громадської активності, а також висвітлюють потенціал цифрових інструментів для демократизації суспільства. Протест, незважаючи на зростання кількості публікацій, проблема трансформації традиційних форм громадянської участі в цифрові форми взаємодії з владою залишається недостатньо вивченою, що обґрунтовує актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз трансформації громадянського суспільства в Україні в історичній ретроспективі – від традиційних до цифрових форм активності, визначення ключових етапів цього розвитку, а також осмислення електронного та цифрового компонентів у формуванні демократичного суспільства в умовах війни, цифровізації та соціальних викликів. Особлива увага приділяється виявленню потенціалу цифрового громадянського суспільства для посилення громадянської участі, підзвітності влади та стійкості демократичних інститутів.

Методологічну основу дослідження складають історико-політичний підхід, структурно-функціональний аналіз для вивчення громадянської активності в різні періоди, а також порівняльний і контент-аналіз для зіставлення традиційних та цифрових форм громадянського суспільства.

Результати та дискусії. Розвиток громадянського суспільства в Україні є результатом тривалого й складного процесу саморозвитку. В умовах сьогодення його формування створюється для абсолютно нових цінностей, яких раніше не знала жодна європейська держава. Це обумовлює необхідність вироблення самобутньої української стратегії розвитку громадянського суспільства, заснованої на поєднанні різних культурних традицій, багатовікового історичного досвіду та унікального шляху соціокультурної еволюції. Такий підхід дозволяє не просто досліджувати західні зразки, а створювати власну модель громадянського суспільства, що відповідає національним реаліям і водночас гармонізується з європейським розвитком.

Громадянське суспільство є логічним підсумком усього попереднього історичного розвитку української державності. Воно формується природним шляхом як оптимальний варіант серед багатьох моделей суспільного устрою, апробованих у вітчизняній історії. Як слушно зазначають А. Колодій, громадянське суспільство – це не зашкарублий стереотип, а жива ідея, яка містить своє втілення з урахуванням специфіки традицій, менталітету і культурної спадщини населення [9, с. 79–82].

Історичні витоки українського громадянського суспільства варто шукати ще в епоху Київської Русі. Структура суспільного життя того часу вже містила зародкові форми громадської організації: сім'я, верв, вулиця, віче, ряд, церква та інші інститути. Як вказує А. Грамчук, одна із характерних особливостей цих інститутів, була їх екстремальність – стихійність і спорадичність громадської активності [4, с. 5–11].

Найважливішим органом народовладдя в Київській Русі було віче – зібрання вільних громадян, яке мало вирішальний вплив на долю держави. Віче приймало рішення щодо договорів із князями, укладення миру і війни, обрання владик, здійснювало законодавчі та судові функції, розпоряджалося земельними ресурсами й торговельними правилами. Участь у вічевих зборах була відкрита для представників роду – так званих «родовичів», а основними принципами їх взаємодії виступали чесність, щирість та збереження клятвених обіцянок у рамках укладеного договору («ряду») [12, с. 41–44].

Формування козацтва наприкінці XV ст. започаткувало нову фазу розвитку громадянського суспільства, що встановленням інноваційних демократичних засад організації. Основою демократичності козацького устрою стала практика делегування повноважень та відповідальності керівників перед громадою. Водночас важливо зауважити, що демократія в козацькому середовищі мала специфічний характер – вона виникла не як наслідок суспільного ідеалу, а як прагматична відповідь на необхідність організації спільних дій за відсутності централізованої влади.

На кінець XV століття елементи самоврядності зберігалися переважно в сільських громадах, але козацтво мало більш міський, військовий характер. Козаки укладали усні угоди, що мали цивільно-правову природу, а авторитет у середовищі базувався на особистих заслугах. З часом кланові зв'язки старшини почали знижувати цей авторитет, але козацтво все одно успішно передало ідеали лицарства, етику честі та військову стратегію. З початку XVI століття договірні відносини з елітою змінилися, а козаки відмовилися підкорятися підданським вимогам, що призвело до формування самостійних військово-політичних об'єднань, таких, як діяльність Д. Вишневецького.

Козацька демократія виникла в умовах відсутності державного контролю на певних територіях і мала первісний характер, що базувався на принципі рівності учасників та потреби в об'єднанні для досягнення спільної мети. Вона була спрямована на забезпечення безпеки і захисту інтересів учасників, а також відображала природну рівність між ними.

Перехід до новітнього етапу розвитку громадянського суспільства відбувався в XIX столітті, коли формувалася модерна українська нація. Інтеліген-

ція під впливом європейських ідей Просвітництва розгорнула активну культурну та політичну діяльність, спрямовану на національне відродження. В умовах імперського тиску українські громадські організації функціонували здебільшого у форматі культурно-освітніх та добродійних товариств.

Однією з визначальних організацій цього періоду стало товариство «Просвіта», засноване 1868 року у Львові. Основною програмою «Просвіти» було поширення освіти, розвитку української мови, культури та національної ідентичності серед широких верств населення. Філії поширилися по всій Галичині, Буковині, а також серед українських громад в інших регіонах.

Завдяки своїй діяльності «Просвіта» стала одним із каталізаторів формування національної свідомості, що заклало підвалини для подальшого розвитку політичної активності українців.

XX століття стало часом відродження ідей державності України та становлення громадянського суспільства. Українські діячі національно-визвольного руху, зокрема Т. Шевченко, М. Костомаров, І. Франко, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, намагалися осмислити нові політичні реалії, що виникли після Першої світової війни та революцій у Східній Європі. Ідеї М. Грушевського і В. Винниченка стали основою для розвитку української національної ідеї, хоча їх підходи еволюціонували залежно від історичних умов.

Михайло Грушевський був ідеологом української державності, виступаючи за федеративний союз вільних народів через децентралізацію та автономію. Він вважав, що рушійною силою суспільного прогресу є солідарність і громадянське суспільство. Згодом його ідеї еволюціонували від автономізму до повної незалежності, що знайшло відображення в Універсалах Центральної Ради та проголошенні незалежності УНР у 1918 році.

Володимир Винниченко, відстоював позицію «революційної демократії» та наголошував на необхідності надання землі селянам, самоврядуючим на місцях та соціальних перетвореннях. Він вважав, що здобуття державності можливе через національне пробудження, соціальні реформи та освіченість нації. Визнавши помилки Центральної Ради, В. Винниченко підкреслював важливість одночасного національного та соціального визволення.

Концепція Вячеслава Липинського визначила роль національної еліти у становленні української державності. Він вважав, що українська аристократія повинна мати моральний авторитет і матеріальну силу для організації нації в боротьбі за її існування. В. Липінський наголошував на важливості децентралізації, місцевого самоврядування, верховенство закону та розвитку громадянського суспільства, вважаючи, що клас хліборобів є основою для консолідації нації [2, с. 247].

Національно-визвольні змагання 1917–1920 років завершилися поразкою української демократії, оскільки соціальні питання переважили прагнення до незалежності. Дмитро Донцов вказував на змішання різних ідеологій як одну з причин поразки, що позбавило український рух чіткої ідеї та рішучості. Він також підкреслював, що між європейською та російською цивілізаціями стався конфлікт і Україна повинна орієнтуватися на західні цінності. Після встановлення тоталітарних режимів в Європі й комунізму в росії можливості для відновлення боротьби були обмежені, що вплинуло на розвиток громадянського суспільства в Україні [6, с. 98].

Після Другої світової війни в Україні виник рух шістдесятників, спрямований на відродження української мови та національної свідомості, зокрема через створення «Клубу творчої молоді» у 1959 році. Водночас формувалася правозахисна діяльність, зокрема через Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), яка стала першою правозахисною організацією в Україні. УГГ ставила за мету домагатися виконання прав людини, поширювати знання про Декларацію прав людини, відстоювати права України на міжнародних форумах і фіксувати порушення прав українців [16, с. 282–284].

У період радянського правління в Україні громадська активність була обмежена та часто носила неофіційний характер, особливо в формі дисидентського руху. Цей рух об'єднував правозахисників, представників національно-визвольних рухів і самвидавців, які протистояли системі, що прагнула контролювати суспільство. Дисиденти боролися за права людини та свободи, проте їх діяльність була обмежена репресіями та арештами.

Радянська держава нав'язувала своє бачення громадського життя, де індивідуальна ініціатива підпорядковувалася державним інтересам. Громадські організації фактично виконували роль інструментів мобілізації, а участь у них була формальністю. Пасивність населення формувалася під впливом примусової модернізації та активної участі в акціях, санкціонованих владою, що не дозволяло розвитку справжнього громадянського суспільства.

Наприкінці 1980-х років розпочався процес відродження громадського життя та політичного плюралізму. З'являлися нові організації, такі, як Культурологічний клуб у Києві, Товариство української мови, екологічні рухи та правозахисні організації («Меморіал» та ін.). Ці ініціативи, хоча і прикривали свої політичні сили культурними чи екологічними гаслами, стали важливим етапом у розвитку громадянського суспільства в Україні.

Відновлення політичного плюралізму в Україні розпочалося в 1988–1989 роках і стало першим етапом перед переходом до багатопартійності.

Ключовою подією стало створення Народного Руху України, який об'єднав антикомуністичні та національні ідеї. Водночас відроджувалися громадські організації, часто політизовані, такі як Культурологічний клуб у Києві, Товариство української мови ім. Шевченка, Товариство Лева у Львові, екологічні рухи та «Меморіал». Ці організації виступали за культурні, екологічні й економічні зміни, хоча їхні діячі прагнули до політичних змін [8, с. 79–82].

У цьому контексті дедалі активніше заявляли про себе сили, що виводили свої засади з правозахисної діяльності й поступово трансформувалися у відкриті політичні структури. Важливу роль у цьому процесі відіграли дисидентські організації, які виступали не лише за дотримання прав людини, а й за радикальну зміну суспільного устрою.

Першими на політичній арені з'явились правозахисні дисидентські групи, зокрема Українська Гельсінська Спілка (УГС), яка в 1988 році стала політичною організацією, оприлюднивши свою «декларацію принципів». Того ж року в Україні почала набувати популярність ідея створення демократичного руху на зразок народних фронтів країн Балтії. Масові мітинги на підтримку цієї ідеї пройшли у Львові та в інших регіонах країни. Восени 1988 року було висунуто ідею створення Народного Руху України, який став альтернативною політичною силою після Установчого з'їзду у вересні 1989 року. Це сприяло легалізації політичного плюралізму та створенню нових партій, а період формування політичних партій почався в 1990 році.

Події кінця 1980-х років стали поштовхом для відродження українського громадянського руху на новому етапі.

У 1988 році Українська Гельсінська група відновила свою діяльність у новому форматі – як Спілка, що поставила перед собою завдання розробити чіткі засади формування громадянського суспільства і незалежної української держави. Серед ключових пріоритетів визначалися: ліквідація цензури, звільнення політичних в'язнів, реальне забезпечення прав і свобод людини – свободи слова, свободи асоціацій, вільного висловлювання поглядів, підтримка творчих і наукових об'єднань, а також досягнення державного суверенітету України.

Після здобуття незалежності в 1991 році український громадянський рух вступив у нову історичну фазу розвитку, тісно пов'язану з процесами державотворення.

Розбудова громадянського суспільства в незалежній Україні відбувалася поступово і пройшла чотири основні періоди. Перший із них розпочався 1991 року з прийняттям Акта проголошення незалежності України. Саме в цей час паралельно активізувалося громадське життя та відбувалося становлення політичного плюралізму. Цей етап позначився початком формування багатопартійної системи та створення мережі недержавних громадських організацій.

Ідея громадянського суспільства відповідала прагненню значної частини населення до побудови демократичної системи влади, кардинального оновлення відносин між громадянами та державою, розвитку свободи думки й забезпечення права на політичний вибір. Упродовж 1991–1996 років було здійснено низку важливих заходів: започатковано ринкову економіку, утверджено основи демократизації суспільно-політичного життя, закладено принципи нового державного устрою через розподіл влади, створено законодавчі основи інститутів президентства, парламенту, виконавчої влади, судової системи та місцевого самоврядування [3, с. 38].

У цей час більшість громадських організацій активно визначали свої місії та шукали власні ніші в суспільному житті. Це свідчило про активне формування основ громадянського суспільства. Характерними рисами цього періоду стали зростання активності та орієнтація на людину як головну цінність. Концепція громадянського суспільства поступово закріплювалася в науковому дискурсі.

Утім, ефективному розвитку громадянської сфери перешкоджали економічні кризи, соціальна апатія, низька політична культура широких верств населення, а також невиразність внутрішньої та зовнішньої політики держави. Незважаючи на це, спостерігалися і позитивні тенденції: формування опозиційних партій і блоків, підвищення громадської активності, поступова деполітизація багатьох громадських організацій, які почали зосереджуватися на соціальній роботі та захисті прав людини.

Особливо важливою була поява численних громадських об'єднань, які перебрали на себе ініціативу у становленні громадянського суспільства, заклавши основу для подальшої еволюції демократичних процесів [13, с. 226].

На початку нового тисячоліття українське громадянське суспільство вступило в етап нових викликів і можливостей, які вимагали переосмислення форм участі громадян у суспільному житті.

Другий період розвитку громадянського суспільства в Україні охоплює часовий проміжок від 1996 до 2004 року. Його початок позначений ухваленням Конституції України 28 червня 1996 року, яка закріпила основні принципи правової, демократичної, соціальної держави й окреслила нові можливості для становлення громадянських інституцій. Конституційне право громадян на свободу об'єднань, участь у громадському та політичному житті створило базу для розвитку організованого громадянського суспільства.

У цей період спостерігалося зростання ролі громадських організацій у суспільному житті: вони стали помітними суб'єктами суспільно-політичних процесів. Створювалися нові об'єднання, фонди, асоціації, активно розвивалися незалежні медіа та ініціативи сприяння розвитку місцевого самоврядування. Все більшого значення набували громадські слухання, круглі столи, громадські ради при органах влади.

Водночас зросла взаємодія громадських організацій із міжнародними інституціями: створювалися спільні проєкти у сфері прав людини, розвитку демократії, освіти та культури. Західні донори (зокрема, USAID, Фонд «Відродження», Представництво ЄС в Україні) активно підтримували розвиток громадянських ініціатив.

Проте, попри активізацію громадянського сектору, залишилися й суттєві виклики.

Серед них – обмежений доступ до фінансування для більшості організацій, низький рівень довіри населення до громадських структур, а також формалізація діяльності окремих об'єднань, які перетворювалися радше на інструменти політичного лобізму, ніж на справжніх представників громадських інтересів.

Поступово в суспільній свідомості визрівала готовність до активніших форм участі у захисті своїх прав і свобод.

Важливо зазначити, що наприкінці цього етапу Українське громадянське суспільство почало шукати нові інструменти впливу на владу, відходячи від класичних форм організації протесту. Перші спроби мобілізації через Інтернет, використання мобільного зв'язку для координації дій громадських активістів заклали підвалини для подій, які згодом увійдуть в історію як Помаранчева революція.

Саме Помаранчева революція 2004 року стала знаковою віхою в еволюції громадянського суспільства України, вивівши його на якісно новий рівень самосвідомості та мобілізації.

Під час виборчої кампанії 2004 року громадянське суспільство проявило себе як організована, згуртована сила, здатна чинити ефективний тиск на владу. Незалежні медіа, студентські об'єднання, правозахисні організації і громадські рухи об'єднали зусилля для захисту демократичних процедур і виборчого права. Одним із символів цієї мобілізації став рух «Пора», який використав новітні методи ненасильницького спротиву, інформаційні технології, мережеву комунікацію для організації акцій протесту.

Помаранчева революція показала, що громадянське суспільство в Україні здатне не лише реагувати на виклики, а й виступати рушієм політичних змін.

Таким чином, у період з 1996 по 2004 рік відбулася важлива трансформація: громадянське суспільство в Україні стало свідомим суб'єктом суспільно-політичного процесу, готовим відстоювати демократичні цінності як через інституційні механізми, так і через масову громадянську мобілізацію.

Ніні перед Україною, яка обрала шлях демократичного розвитку, стоять непрості завдання: необхідно змінити ставлення громадян до влади, подолати недовіру до державних інституцій і відчуження значної частини населення від громадського та політичного життя. Також важливим є подолання тоталітарних стереотипів у свідомості людей, що досі зберігаються як рудименти минулого.

Потрібно посилити контроль громадянського суспільства над владними структурами, обмежити вплив державних чиновників та сприяти реальному втіленню принципів демократії у діяльності формальних інститутів влади.

Сучасна ситуація в Україні характеризується паралельним процесом формування громадянського суспільства та правової держави. Цей процес відбувається в межах міжнародного правового поля, де права людини і громадянина підпорядковані нормам міжнародного права, що передбачає заборону будь-якої дискримінації за віком, статтю, національністю, політичними переконаннями, релігією чи іншими ознаками. Захист прав людини забезпечується як через судові органи, так і через громадські організації. Поширюється ідея поваги до людської гідності, права вільного волевиявлення в духовній, світоглядній та політичній сферах.

На підтвердження успіхів у становленні громадянського суспільства в Україні варто навести слова Д. Лафа, експерта британського аналітичного центру Chatham House, який зауважив, що в Україні існує громадянське суспільство, цілеспрямоване і наполегливе. На його думку, саме активність громадян може стати рушієм змін, здатним витіснити політичний клас, переплетений з олігархічними інтересами, і сприяти перетворенню України на відкриту та демократичну державу. Попри близькість до росії і супутні виклики Україна дедалі більше утверджує себе як частину європейського політичного й економічного простору [15].

Паралельно із загальним розвитком громадянського суспільства відбуваються суттєві зміни у сфері комунікації.

За останні тридцять років стрімкий розвиток інтернет-технологій призвів до того, що мільярди людей у всьому світі активно їх використовують в повсякденному житті. Це суттєво вплинуло і на механізми функціонування громадянського суспільства. Інтернет став основним комунікативним майданчиком для всіх громадянських ініціатив, незалежних від сфери їхньої діяльності.

Тільки-но ЗМІ та журналісти почали активно застосовувати інтернет-технології для взаємодії з авдиторією, розпочалося вивчення впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток громадянського суспільства.

Українські науковці М. Мухіна та К. Трима [14, с. 176–178] зазначають, що трансформація громадянського суспільства під впливом інтернет-технологій дала підстави говорити про появу «електронного громадянського суспільства». Його можна розглядати як сукупність недержавних і некомерційних громадських інституцій, об'єднань і окремих інтернет-користувачів, які діють у віртуальному просторі на засадах самоорганізації та самоврядування. При цьому, хоча ознаки традиційного й електронного громадянського суспільства схожі, основною відмінністю є те, що в першому акторами виступають фізичні об'єднання громадян, а в другому – мережеві об'єднання користувачів Інтернету [14, с. 177].

Г. Рейнгольд, дослідник розвитку інтернет-комунікацій, підкреслює, що спільноти виникають тоді, коли індивіди досить довго спілкуються через мережу і формують сталі взаємини. При цьому Інтернет усуває географічні обмеження, дозволяючи локальним громадам розширювати свої рамки до національного та міжнародного рівнів.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що Інтернет і соціальні мережі стали ключовими чинниками розвитку громадянського суспільства у XXI столітті. Вони не тільки забезпечили нові можливості для комунікації, мобілізації та координації дій громадян, а й сприяли формуванню нової електронно-цифрової підсистеми громадянського суспільства. Саме вона забезпечує активізацію участі громадян у суспільно-політичних процесах через цифрові платформи, онлайн-ініціативи, мережеві об'єднання.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо переглянути еволюцію розвитку громадянського суспільства в Україні за основними структурними компонентами з 1991 року по 2025 рік у табл. 1.

Структурування сучасного громадянського суспільства за різними компонентами допомагає зрозуміти багатогранність його діяльності та ролі в розвитку суспільства. Врахування політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних, інформаційних та електронно-цифрових чинників дозволяє створити ефективну та інтегровану систему, яка відповідає на сучасні виклики та сприяє сталому розвитку України. Особливої ваги в новітніх умовах набуває електронно-цифрова компонента, яка стала потужним інструментом мобілізації громадян та розвитку цифрового активізму. У зв'язку з цим доцільно детальніше відобразити поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство», оскільки вони є взаємопов'язаними, але не тотожними.

Електронне громадянське суспільство – це сукупність громадянських організацій, ініціатив та окремих громадян, які активно використовують інформаційно-комунікаційні технології для участі в суспільному житті, впливу на державну політику та реалізацію громадянських прав і свобод. До засобів ІКТ належать Інтернет, соціальні мережі, мобільні додатки, електронні платформи для участі в прийнятті рішень.

Цифрове громадянське суспільство передбачає більш широке явище: не лише використання наявних інформаційно-комунікаційні технології, а й інтеграцію новітніх технологій (блокчейн, штучний інтелект, аналітика великих даних) у механізми взаємодії громадян та держави, формування нових форматів участі та контролю.

Основні риси електронного громадянського суспільства можна згрупувати так:

– доступність та широке використання інформаційно-комунікаційні технології – поширення соціальних мереж, державних електронних платформ (зокрема таких, як «Дія», «Е-петиції», портал

Таблиця 1

Структура розвитку громадянського суспільства за основними компонентами з 1991 року по 2025 рік

Період	Основні компоненти громадянського суспільства	Особливості розвитку
1991–2000	Класичні громадські організації (спілки, асоціації, партії, профспілки)	Перший етап становлення; низький рівень самоорганізації, обмежена масовість
2001–2010	Розширення громадських ініціатив Поява аналітичних центрів та незалежних ЗМІ	Формування культури волонтерства; поступова професіоналізація НУО
2011–2014	Активізація протестних рухів (Євромайдан) Використання соціальних мереж у мобілізації	Інтернет і соцмережі як новий канал об'єднання та впливу
2015–2020	Волонтерський рух Мережеві громадські об'єднання (онлайн-спільноти)	Післявоєнна консолідація суспільства, ріст впливу цифрових ініціатив
2021–н.ч.	Електронно-цифрова підсистема громадянського суспільства Цифрові платформи для адвокації	Цифровізація громадської діяльності; розвиток електронного врядування

відкритих даних data.gov.ua), які сприяють участі громадян у суспільному житті;

– активізація громадських рухів та формування громадянської позиції – завдяки цифровим інструментам здійснюється оперативне об'єднання громадян навколо важливих питань (наприклад, мобілізація протестних настроїв через Facebook та Telegram під час подій Євромайдану);

– підвищення прозорості й підзвітності влади – використання інформаційно-комунікаційні технології для моніторингу та контролю рішень органів влади (системи електронного декларування, «ProZorro» для прозорих державних закупівель, «Відкритий бюджет» для місцевих громад);

– забезпечення соціальної взаємодії та мобілізації – інформаційно-комунікаційні технології сприяють координації дій у реальному часі, дозволяючи швидко організовувати акції, волонтерські ініціативи (наприклад, цифрові спільноти допомоги під час війни в Україні, 2022–2025 рр.).

Таким чином, електронне громадянське суспільство в Україні стало ключовим чинником підвищення громадської активності, прозорості державного управління та розвитку цифрової демократії.

Передумовами розвитку електронного громадянського суспільства та посилення його впливу на «дорослішання» української нації, з урахуванням політичних, економічних, соціальних, інформаційних та духовно-культурних чинників можна побачити у табл. 2.

Таким чином, сучасне електронне громадянське суспільство в Україні є інтегрованою частиною загального процесу демократизації та модернізації держави. Воно не лише розширює традиційні форми участі, а й створює нові інструменти для ефективного впливу громадян на життя країни, що особливо важливо в умовах гібридної війни та інформаційних викликів.

Таким чином, формування електронного громадянського суспільства є важливим етапом на шляху до зрілості української нації. Це явище сприяє активній участі громадян у суспільних процесах, підвищує прозорість та підзвітність уряду, зміцнює соціальні зв'язки й стимулює економічний розвиток.

Разом із тим, розвиток електронного громадянського суспільства потребує:

– постійного вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій;

– наявності політичної волі для підтримки електронної демократії;

– освітніх та культурних змін у суспільстві (особливо у сфері цифрової грамотності);

– економічних інвестицій в інфраструктуру та інновації.

Електронне громадянське суспільство відіграє ключову роль у підвищенні рівня громадянської участі, розвитку громадянської культури, забезпеченні прозорості державного управління та підвищенні стійкості суспільства до криз і викликів, особливо в умовах гібридної війни та інформаційної агресії.

Електронне громадянське суспільство має низку характерних рис, які відрізняють його від традиційних форм громадянської активності, серед яких:

– Онлайн-доступність – доступ до громадянської активності для всіх, хто має підключення до Інтернету, що дозволяє залучати значно ширше коло учасників, ніж фізичні зібрання.

– Низький поріг входу та відносно невеликі витрати – створення та підтримка електронних громадських ініціатив є фінансово доступнішими порівняно з традиційними форматами.

– Висока швидкість мобілізації та масштабність впливу – цифрові платформи дозволяють миттєво поширювати інформацію та організовувати широкомасштабні дії (наприклад, флешмоби, онлайн-петиції, краудфандингові кампанії).

Загалом електронний компонент громадянського суспільства сприяє:

– розширенню участі громадян;

– зниженню бар'єрів до громадянської активності;

Таблиця 2

Вплив електронного громадянського суспільства на зрілість нації

Компонента	Передумови розвитку
Політична	– Гарантії свободи слова, права на доступ до інформації та захисту приватності – Підтримка відкритості державних процесів через електронні платформи (Е-петиції, електронне голосування на місцевому рівні)
Економічна	– Доступність цифрової інфраструктури для широких верств населення (державні програми «Дія.Цифрова освіта») – Розвиток цифрової економіки та електронної комерції (ФОП онлайн, податкова через «Дію»)
Соціальна	– Підвищення цифрової грамотності населення – Подолання цифрового розриву між різними групами громадян
Інформаційна	– Вільний обіг інформації в цифровому середовищі – Захист інформаційної безпеки та приватності громадян
Духовно-культурна	– Формування культури громадянської активності в цифровому просторі – Підтримка традицій демократичного врядування в нових технологічних умовах

– підвищенню ефективності організації громадянських ініціатив;

– залученню нових груп населення, зокрема молоді, до суспільного життя.

Цифрове громадянське суспільство – це поняття ширше, ніж електронне громадянське суспільство. Воно охоплює всі форми громадянської активності, що здійснюються із використанням найновіших цифрових технологій.

Воно включає не лише Інтернет та соціальні мережі, а й використання:

– аналітики великих даних (Big Data) для прогнозування суспільних трендів;

– штучного інтелекту (AI) для автоматизації суспільних ініціатив;

– блокчейн-технологій для підвищення прозорості та безпеки;

– інноваційних цифрових платформ для мобілізації та комунікації громадян.

Ключові особливості цифрового громадянського суспільства:

– Інтеграція інноваційних технологій у реалізацію громадянських ініціатив і проєктів (наприклад, застосування чат-ботів для консультацій громадян).

– Мультимедійність – використання інтерактивних форматів (відео, віртуальна реальність, доповнена реальність) для залучення та навчання учасників.

– Big Data та аналітика – збір та аналіз даних для підвищення ефективності громадянських дій та стратегічного планування.

– Блокчейн-рішення – для забезпечення прозорості голосувань, краудфандингових кампаній та волонтерських проєктів.

Таким чином, електронне громадянське суспільство зосереджується переважно на використанні Інтернету та інформаційно-комунікаційні технології, а цифрове громадянське суспільство включає ширший набір технологій та підходів, що відображає глибшу трансформацію суспільних практик у цифрову епоху.

Обидва феномени є складовими сучасної демократичної трансформації й виступають рушіями активізації громадян, посилення відкритості держави та формування інноваційного суспільства в Україні.

У контексті глобальної цифровізації становлення електронного та цифрового громадянського суспільства відкриває нові можливості для розвитку демократії, громадянської активності та побудови відкритого суспільства в Україні. Сучасні інформаційні технології вже не просто інструменти підтримки суспільних процесів, а фактори їх трансформації, що формують нові моделі взаємодії між громадянами, державними інституціями та громадськими організаціями. Успішний розвиток електронного та цифрового громадянського суспільства стає запорукою стійкості держави, її здатності ефективно відповідати на виклики гібридної війни, глобальної конкуренції та внутрішніх суспільних змін.

Висновки. Під час дослідження встановлено, що громадянське суспільство в Україні пройшло складний і багатогранний шлях розвитку – від традиційних форм народної участі, таких як віче, до сучасних цифрових інструментів протесту та громадської активності. Аналіз показав, що кожен історичний етап був зумовлений соціальними, політичними та технологічними змінами, а перехід до цифрового громадянського суспільства відкриває нові можливості для участі громадян у процесі ухвалення рішень, підвищив прозорість влади та активізував мобілізаційні механізми суспільства.

Разом із позитивними аспектами цифрової трансформації громадянської активності дослідження виявило низку викликів: загрозу інформаційних маніпуляцій, ризики кібербезпеки, цифрову нерівність серед громадян, а також спроби обмеження цифрових свобод з боку окремих владних інституцій. Визначено, що ефективність електронних і цифрових форм громадянської участі значною мірою залежить від рівня довіри в суспільстві, доступності цифрової інфраструктури та якості комунікації між громадянами та державою.

Для подальшого розвитку громадянського суспільства в цифрову епоху необхідно створювати сприятливі умови для активності громадян через удосконалення нормативно-правової бази, підтримку інноваційних платформ для громадської участі, забезпечення цифрової грамотності та захисту цифрових прав громадян. Подальші дослідження варто спрямувати на глибший аналіз еволюції громадянської активності в Україні в контексті новітніх глобальних викликів і технологічних трансформацій, що дозволить краще адаптувати демократичні процеси до реалій XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барматова С. П. (2012). Громадянське суспільство в Україні: тенденції та загрози. Ринок праці та зайнятість населення, (1), 27–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2012_1_10

2. Винниченко В . (1990). Відродження нації: у 3 ч. Ч. 2: Історія української революції (березень 1917 р. – грудень 1919 р.). Київ: Політвидав України, с. 247.

3. Войтенко Т. О., Гончарук, О. С.Ю Привалова Ю. О. (2002). Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання, (с. 38). Київ.

4. Грамчук А. В. (2001). Особливості становлення громадянського суспільства в Україні: теорія і практика (Автореф. дис. канд. політ. наук) (с. 5–11). Одеса: Одеська національна юридична академія.

5. Грушевський, М. С. (2002). Твори: У 50 т. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». Львів: Світ.

6. Донцов Д . (1957). Підстави нашу політику. Нью-Йорк.

7. Єрмолаєв, А. В., Горєлов, Д. М., Корнієвський, О. А., [та ін.]. (2012). Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь. Київ: НІСД.

8. Клещенко Н. О. (2024). Громадянське суспільство в Україні: сутнісні виміри. Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції (с. 79–82). Київ: НАУ.

9. Колодій А. (2002). На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів: Червона Калина.

10. Кресіна І. О. (2013). Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки, (62), 378–383. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61

11. Липинський, В. (1954). Листи до братів-хліборобів. Нью-Йорк: Булава.

12. Лисенко Ю. В. (2024). Громадянське суспільство в Україні: тенденції функціонування в умовах воєнної загрози. У Трансформація світового крізь призму війни та світу: Матеріали Міжнародного порядку наукової конференції (с. 136–139).

13. Моргун В. А. (2003). Періодизація розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні (с. 226). Наука. Релігія. Суспільство (4).

14. Мухіна М. О., Трима, К. А. (2015). Концептуальні підходи до визначення поняття громадянського суспільства (с. 176–178). *Молодий вчений*, (2).

15. П'ять років після Євромайдану. (n.d.). Чи підвела Європу Україну? https://www.bbc.com/ukrainian/news-46314077

16. Українська суспільно-політична думка XX ст. (1983). Документи і матеріали (Т. 3). Мюнхен (с. 282–284).

17. Шульженко, Ф. П. (2015). Конституційні та адміністративно-правові питання становлення громадянського суспільства в Україні: історія і сучасність. Історико-політичні студії, (1), 94–100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_1_14

18. Яковенко Б. В. (2001). У чому причина занепаду та загибелі Київської Русі? День, № 36, 41.

REFERENCES:

1. Barmatova S. P. (2012). Civil Society in Ukraine: Trends and Threats. Labor Market and Population Employment, (1), 27–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2012_1_10

2. Vynnychenko V. (1990). The Renaissance of the Nation: in 3 Chapters. Part 2: History of the Ukrainian Revolution (March 1917 – December 1919). Kyiv: Politvydav Ukrainy, p. 247.

3. Voytenko T. O., Honcharuk O. S., Pryvalova Y. O. (2002). Civil Society in Ukraine: Analysis of Social Construction (p. 38). Kyiv.

4. Gramchuk A. V. (2001). Peculiarities of the formation of civil society in Ukraine: theory and practice (Author's dissertation, candidate of political sciences) (pp. 5–11). Odesa: Odesa National Law Academy.

5. Hrushevsky M. S. (2002). Works: U 50 vol. Vol. 1: Series "Social and political works (1894–1907)". Lviv: Svit.

6. Dontsov D. (1957). Foundations of our policy. New York.

7. Yermolaev A. V., Goriyelov D. M., Kornievsky O. A., [et al.]. (2012). On the state of development of civil society in Ukraine: analytical report. Kyiv: NISD.

8. Kleshchenko N. O. (2024). Civil society in Ukraine: essential dimensions. In The Legal Paradigm of Ukraine's Restoration: Problems and Prospects: Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference (pp. 79–82). Kyiv: NAU.

9. Kolodiy A. F. (2002). On the Way to Civil Society. Theoretical Principles and Socio-Cultural Prerequisites of Democratic Transformation in Ukraine. Lviv: Chervona Kalina.

10. Kresina I. O. (2013). State and Civil Society: Problems of Interaction. State and Law. Legal and Political Sciences, (62), 378–383. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61

11. Lypynskyi V. (1954). Letters to the Farmers' Brothers. New York: Bulava.

12. Lysenko Y. V. (2024). Civil Society in Ukraine: Trends in Functioning under Conditions of Military Threat. In Transformation of the World Order through the Prism of War and Peace: Proceedings of the International Scientific Conference (pp. 136–139).

13. Morgun V. A. (2003). Periodization of the Development of Civil Society in Independent Ukraine (p. 226). Science. Religion. Society, (4).

14. Mukhina M. O., Tryma K. A. (2015). Conceptual Approaches to the Definition of the Concept of Civil Society (pp. 176–178). Young Scientist, (2).

15. Five Years After Euromaidan. (n.d.). Has Europe Failed Ukraine? https://www.bbc.com/ukrainian/news-46314077

16. Ukrainian Socio-Political Thought in the 20th Century. (1983). Documents and Materials (Vol. 3). Miunkhen (pp. 282–284).

17. Shulzhenko F. P. (2015). Constitutions and administrative-legal issues of the formation of civil society in Ukraine: history and modernity. Historical and political studies, (1), 94–100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_1_14

18. Yakovenko B. V. (2001). What is the reason for the decline and death of Kyivan Rus? Day, No. 36, 41.

From veche to digital protest: stages of civil society development in Ukraine

Kurhanskyi Serhiy

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Dragomanov Ukrainian State University
Pirogova str., 9, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-0116-1277

The article analyzes the main stages of civil society development in Ukraine, from traditional forms of collective expression such as veche and Cossack councils to modern electronic and digital formats of participation. It examines the specifics of civil initiatives during the periods of national liberation movements, post-Soviet transformation, and democratization after the Revolution of Dignity. Particular attention is given to the impact of digitalization on the evolution of forms and mechanisms of civic engagement-from offline initiatives to electronic participation, digital protests, network mobilization, and the use of information and communication technologies to monitor government actions. The concepts of "electronic civil society" and "digital civil society" are explored, with an emphasis on their differences, functional characteristics, and potential for democratic development. The article systematizes the key features of digital civil society: multimedia capacity, accessibility, interactivity, analytical focus, and transparency. The role of emerging technologies-blockchain, big data, artificial intelligence-in processes of citizen self-organization and the formation of social influence is considered. The increasing importance of online platforms, e-governance, social networks, and crowdsourcing initiatives in shaping public policy is highlighted. It is argued that the digital component of civil society represents not only a technological modernization of traditional forms of participation but also a qualitatively new stage in the development of national political culture. The article outlines prospects for studying digital citizenship as a factor in strengthening democratic participation, government transparency, and societal resilience in the context of hybrid threats.

Key words: *civil society, digital protest, electronic participation, democratization, digitalization, internet activism, Ukraine.*

Новоскольцева Людмила Олександрівна

Вплив міжнародних антикорупційних ініціатив на трансформацію національної політики запобігання корупції

УДК 321.74:343.352(477)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.13

Новоскольцева Людмила Олександрівна
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
і міжнародних відносин
Навчально-наукового інституту
соціальних і гуманітарних наук
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Івана Банка, 3,
Лубни, Полтавська область, Україна
ORCID: 0000-0003-1082-7979

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю посилення ефективності антикорупційної політики в Україні, процесами європейської інтеграції та зобов'язаннями щодо дотримання міжнародних стандартів. Міжнародні антикорупційні ініціативи впливають на формування та трансформацію національної політики, сприяючи розвитку інституційної спроможності та нормативно-правових змін, що посилюють державну політику запобігання корупції. Однак реалізація цих ініціатив зазнає серйозних проблем, серед яких відсутність політичної волі, формальний підхід у роботі інституцій, блокування деякими державними структурами та внутрішні суперечності між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями. Метою дослідження є комплексний аналіз впливу основних міжнародних антикорупційних ініціатив на формування, розвиток і трансформацію політики запобігання корупції в Україні. Досліджено ініціативи таких міжнародних організацій, як ООН, GRECO, ЄС, OECD, що сприяли створенню нових інституцій, зокрема Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Вищого антикорупційного суду (ВАКС), а також прийняттю важливих нормативно-правових актів, таких як електронне декларування доходів державних службовців та розширення відповідальності за незаконне збагачення. Методологічною основою дослідження є застосування загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема системного підходу для визначення зв'язків між національними політиками та міжнародними ініціативами, порівняльно-правового методу для аналізу відповідності міжнародних норм національному законодавству, інституційного аналізу для вивчення впливу міжнародних структур на політику запобігання корупції, а також контент-аналізу для вивчення змісту міжнародних документів і стратегій. Результати дослідження показали, що міжнародні антикорупційні ініціативи мали значний вплив на реформування антикорупційної політики України. Однак ефективність їхньої реалізації була обмежена політичним контекстом, низькою політичною волею окремих державних органів, блокуванням реформ та відсутністю повної імплементації рекомендацій міжнародних партнерів. Водночас порівняння досвіду України з країнами, які успішно реалізували подібні реформи (Грузія, Румунія, Польща), демонструє, що досягнення успіху в боротьбі з корупцією можливе лише за умов політичної стабільності, незалежності судової системи та належної громадянської активності. Отже, дослідження підкреслює важливість подальшої гармонізації національної політики з міжнародними стандартами та необхідність посилення внутрішньої політичної волі для реалізації антикорупційних реформ.

Ключові слова: *міжнародні ініціативи, трансформація, антикорупційна політика, запобігання корупції, державна стратегія, міжнародні стандарти, ЄС, GRECO.*

Вступ. У сучасних умовах глобалізації та зростання взаємозалежності між державами проблема корупції набула міжнародного значення. Ефективне протистояння корупційним проявам потребує не лише внутрішньої політичної волі, але й активної інтеграції в міжнародні антикорупційні ініціативи та стандарти. Особливого значення ці питання набувають для України, яка перебуває на етапі глибоких реформ та прагне до європейської інтеграції.

Залучення України до глобальних антикорупційних процесів, зокрема в межах співпраці з Організацією Об'єднаних Націй, Європейським Союзом, Групою держав проти корупції (GRECO), а також виконання вимог міжнародних угод і зобов'язань, зумовлює необхідність трансформації національної політики запобігання корупції відповідно до міжнародних стандартів. Це впливає на формування нових підходів до запобігання та протидії корупції, реформування інституційної структури, удосконалення нормативно-правової бази.

Дослідження цього впливу є актуальним з огляду на потребу підвищення ефективності державної політики у сфері запобігання корупції, зміцнення демократичних інституцій та забезпечення прозорості в системі управління. Розуміння механізмів впливу міжнародних ініціатив сприятиме розробці більш дієвих національних стратегій у цій сфері.

Питання впливу міжнародних антикорупційних ініціатив на формування та реалізацію національної політики запобігання корупції перебуває у центрі наукової уваги як українських, так і закордонних дослідників. Аналіз сучасної літератури засвідчує міждисциплінарний характер досліджень, що охоплюють сфери публічного управління, права, міжнародних відносин та політичної науки.

У роботі О. Г. Маланчук розкрито теоретико-прикладні аспекти впливу глобальних ініціатив на систему публічного управління в Україні, зокрема в контексті запобігання корупції. Також зазначено,

що імплементація міжнародних стандартів, таких як принципи прозорості, підзвітності та доброчесності, сприяє підвищенню ефективності державного управління та зміцненню інституційної спроможності органів влади. Особливу увагу приділено адаптації вимог Конвенції ООН проти корупції та європейських рекомендацій у практику вітчизняного адміністрування [5].

Р. Бундз досліджує механізми міжнародного співробітництва України у сфері запобігання корупції, аналізуючи нормативно-правову базу та участь України в основних міжнародних угодах і підкреслюючи важливість зобов'язань перед міжнародними організаціями як чинника стимулювання внутрішніх реформ [4].

М. М. Терещук у своїй праці зосереджується на аналізі впливу міжнародних антикорупційних стандартів на кримінально-правову політику України. Він наголошує, що міжнародні документи, зокрема рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO), мають не лише декларативний, а й нормативний характер, істотно впливаючи на зміну підходів до криміналізації корупційних правопорушень та застосування санкцій [9].

Н. І. Цегельник та Д. А. Бедер у своєму дослідженні пропонують один із напрямів антикорупційної трансформації – зміцнення прозорості через аудит, що також лежить в основі рекомендацій міжнародних організацій (OECD, GRECO) [12].

У статті О. В. Сологуба здійснено оцінку ефективності міжнародних антикорупційних ініціатив, акцентуючи на їхній недостатній результативності у разі відсутності політичної волі на національному рівні. Учений підкреслює важливість комплексного підходу до реалізації міжнародних рекомендацій із залученням громадянського суспільства та ЗМІ як суб'єктів контролю [8].

Результати дослідження А. М. Тимчишин є цінними для нашої роботи, оскільки в них розкрито потенціал антикорупційного моніторингу та криміналістичних методів у протидії гібридним загрозам, зокрема корупції в енергетиці [10], а також проаналізовано генезис уявлень про спеціальні знання в кримінальній юстиції, наголошуючи на значенні криміналістичної експертизи для виявлення корупційних схем та посилення правозастосування [11].

Серед праць закордонних дослідників увагу привертають роботи Дж. Джонсон (J. Johnson) та Л. Голмс (L. Holmes), у яких досліджено характерні риси корупції в пострадянських державах та шляхи її подолання. Дж. Джонсон (J. Johnson) визначає основним бар'єром впровадження антикорупційних ініціатив, що надходять ззовні [19]. Л. Голмс (L. Holmes) наголошує на важливості інституційного дизайну та політичної культури як передумов успішної трансформації антикорупційної політики [17].

Значний аналітичний потенціал має також аналітична записка НІСД щодо боротьби з корупцією в секторі безпеки, де досліджено впровадження міжнародних антикорупційних практик у структурах оборонного сектору, зокрема стандарти НАТО з прозорості закупівель та управління ризиками [6].

Узагальнюючи результати аналізу, можна зробити висновок, що сучасні дослідження свідчать про значний вплив міжнародного антикорупційного дискурсу щодо національної політики, проте їхня ефективність значною мірою залежить від внутрішньополітичного контексту, спроможності інституцій та рівня залучення громадянського суспільства.

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз впливу основних міжнародних антикорупційних ініціатив на формування, розвиток та трансформацію державної політики України у сфері запобігання корупції. Для досягнення мети поставлено такі завдання: проаналізувати основні міжнародні ініціативи у сфері запобігання корупції; схарактеризувати механізми імплементації міжнародних антикорупційних стандартів в Україні; виявити проблеми в адаптації міжнародного досвіду; оцінити вплив зовнішніх антикорупційних зобов'язань на національну політичну практику.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи. Застосовано системний підхід для визначення структури взаємозв'язку між національними політиками та міжнародними ініціативами; порівняльно-правовий метод – для аналізу міжнародних антикорупційних норм і їхньої відповідності національному законодавству; інституційний аналіз – для дослідження впливу міжнародних структур на формування політики запобігання корупції; контент-аналіз – для вивчення змісту міжнародних документів, стратегій та звітів.

Результати. Корупція є однією з головних перешкод на шляху сталого розвитку держави, підриваючи принципи верховенства права, ефективного управління та соціальної справедливості.

У політичній науці існує низка теоретичних підходів до вивчення корупції (рис. 1), кожен із яких пропонує своє розуміння причин, форм і механізмів антикорупційної політики.

У сучасних умовах боротьба з корупцією вийшла за межі внутрішньої політики окремих держав, перетворившись на глобальну проблему, що потребує комплексного міжнародного підходу.

Антикорупційна політика є елементом державної політики, спрямованої на виявлення, попередження, зменшення та усунення корупційних проявів у системі публічного управління. Вона охоплює сукупність норм, інституційних механізмів, управлінських рішень та стратегій, що реалізуються через діяльність органів державної влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів [1].

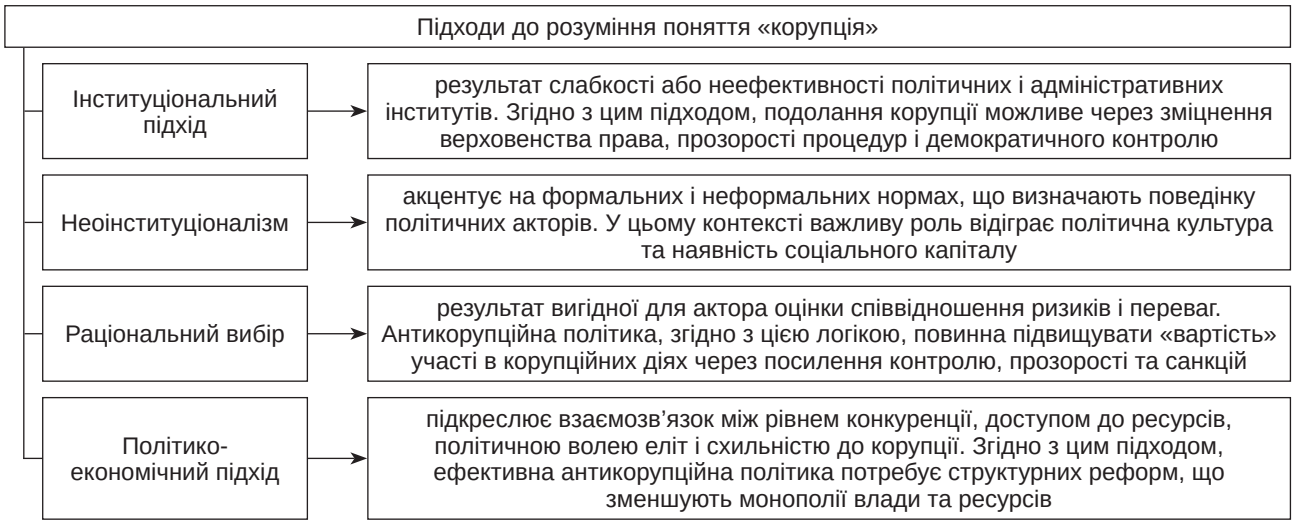

Рис. 1. Підходи до розуміння поняття «корупція»

Джерело: сформовано автором на основі [3, с. 25; 2, с. 8; 14; 7, с. 30]

У сучасній науці поняття «антикорупційна політика» трактується як динамічний процес, що враховує внутрішній контекст країни, глобальні проблеми, а також вплив зовнішніх ініціатив.

У межах антикорупційної парадигми особлива увага приділяється ролі політичних інститутів, які виконують основну функцію в процесі формування, реалізації та контролю політики доброчесності. Парламенти, уряди, антикорупційні агенції, судова система та органи контролю виступають не лише виконавцями антикорупційної стратегії, а і її авторами.

Водночас незалежні інститути, зокрема інститути омбудсмена, аудиторські органи, антикорупційні ради, можуть збалансувати співвідношення між владою та підзвітністю. Ефективність інституцій визначається їхньою незалежністю, здатністю діяти на основі права та відкритістю до громад-

Таблиця 1

Характеристика міжнародних антикорупційних ініціатив

Міжнародна ініціатива	Основні цілі та завдання	Основні механізми	Важливі документи та ініціативи
Конвенція ООН проти корупції (2003)	Глобальна боротьба з корупцією, запобігання корупційним діям, посилення правосуддя	Моніторинг, оцінка, співпраця між країнами, міжнародна допомога	Конвенція ООН, механізм моніторингу імплементації
Група держав проти корупції (GRECO)	Оцінка виконання антикорупційних зобов'язань країн-членів Ради Європи	Оцінки, рекомендації, технічна допомога для вдосконалення політики	Рекомендації GRECO для країн-членів
OECD	Підтримка антикорупційних стандартів у бізнесі, публічному секторі, удосконалення урядування	Розробка багатосторонніх угод, рекомендацій, моніторинг	Антикорупційна конвенція OECD, рекомендації для країн
Transparency International	Оцінка рівня корупції у світі, сприяння прозорості та доброчесності	Індекс сприйняття корупції, глобальні дослідження	Індекс сприйняття корупції, рекомендації щодо боротьби з корупцією
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	Забезпечення економічної стабільності через підтримку антикорупційних реформ у країнах	Фінансова підтримка, оцінка економічних політик, технічна допомога	Програми фінансування на основі антикорупційних критеріїв
Світовий банк	Підтримка реформ у боротьбі з корупцією через технічну допомогу та інвестиційні програми	Технічна допомога, моніторинг, фінансування реформ	Програми реформи для підвищення прозорості в державному управлінні
Європейський Союз	Просування антикорупційних реформ у країнах-членах та кандидатах на членство	Фінансова та технічна допомога, інтеграція антикорупційних стандартів	Угода про асоціацію, фінансова підтримка реформ у країнах-партнерах

Джерело: систематизовано автором на основі [15; 16; 18; 20; 21; 22; 23]

ського контролю. Політичні партії формують політичний порядок денний і можуть бути як рушійною силою, так і перешкодою для антикорупційних реформ.

Трансформація політики передбачає зміну принципів, структур, механізмів або змісту національної антикорупційної політики під впливом зовнішніх чинників. Це може охоплювати інституційне оновлення, адаптацію міжнародних антикорупційних стандартів, що передбачають цифрову прозорість (наприклад, використання блокчейн у публічних закупівлях, е-урядуванні), перегляд стратегічних цілей або запровадження нових управлінських практик [13].

Важливе значення для боротьби з корупцією на глобальному рівні мають міжнародні антикорупційні ініціативи (табл. 1).

Аналіз провідних міжнародних ініціатив у сфері антикорупційної політики свідчить про наявність комплексного та багаторівневого підходу до боротьби з корупцією на глобальному, регіональному та національному рівнях. Кожна з організацій (від ООН до Європейського Союзу) акцентує на різних аспектах проблеми: запобіганні, контролі, підзвітності, моніторингу, а також реформуванні інституцій.

Зокрема, ООН, OECD та GRECO надають фундаментальні рамки та інструменти оцінки політики, тоді як МВФ і Світовий банк поєднують антикорупційні вимоги з фінансовою підтримкою реформ. Transparency International мають важливе значення при формуванні громадської думки через індекси та аналітичні дослідження. Європейський Союз сприяє імплементації стандартів через інтеграційні процеси.

Як бачимо, міжнародні ініціативи створюють систему взаємодоповнювальних механізмів, які забезпечують держави-учасниці як методологічною, так і практичною підтримкою в упровадженні ефективної антикорупційної політики. Для України цей досвід є не лише джерелом натхнення, а й умовою просування до європейської інтеграції та підвищення ефективності національної антикорупційної стратегії.

Цей процес набув особливого значення після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, коли антикорупційна політика України зазнала істотних змін, зумовлених як внутрішнім суспільним запитом, так і зовнішнім тиском міжнародних партнерів. Ініціативи таких організацій, як GRECO, Європейський Союз, ООН, Світовий банк та OECD, стали не лише джерелом рекомендацій, а й каталізатором структурних реформ у державі.

Одним із важливих результатів міжнародного впливу стало формування нової інституційної архітектури у сфері протидії корупції в Україні. Було створено низку спеціалізованих органів, зокрема Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) та Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Їхня діяльність стала не лише елементом внутрішніх реформ, а й відповіддю на зобов'язання України перед міжнародними партнерами, разом з умовами отримання фінансової та технічної допомоги.

У нормативно-правовому колі відбулися істотні трансформації: було ухвалено Антикорупційну стратегію [1], де запроваджено систему електронного декларування доходів публічних службовців, розширено законодавчу базу у сфері відповідальності за незаконне збагачення. Ці зміни стали прямим наслідком імплементації рекомендацій таких авторитетних структур, як GRECO, Венеційська комісія та Європейський Союз, зокрема в межах виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму.

Водночас ефективність цих ініціатив постає перед низкою внутрішніх проблем: відсутність сталої політичної волі, опір представників старої політичної еліти, формальний підхід у роботі інституцій і поширена практика блокування у виконанні рішень антикорупційних структур. Реформи часто мають декларативний характер або використовуються як інструмент політичної боротьби, втрачаючи свою сутність та довіру суспільства.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує напруженість між зовнішнім тиском міжнародних організацій та реаліями внутрішньої політики. Попри публічну підтримку антикорупційного курсу, у багатьох випадках спостерігається прихований опір реформам. Це проявляється у вибірковості правосуддя, ускладненому доступі до нього та недостатній незалежності судової системи, що загалом підриває результати антикорупційної діяльності.

Попри ці труднощі, потужним чинником підтримки реформ залишається громадянське суспільство. Завдяки активній участі громадських організацій, розвитку журналістики розслідувань та взаємодії з міжнародними донорами вдається зберігати антикорупційні питання у центрі суспільної уваги та тиску. Таким чином, це створює основу для подальших змін і є важливим елементом демократичного контролю в Україні.

Для кращого розуміння можливостей та обмежень антикорупційних трансформацій в Україні доцільно звернутися до досвіду інших країн Центрально-Східної Європи, які проходили схожий шлях (табл. 2).

Дані свідчать, що особливо показовими в цьому контексті є приклади Грузії, Румунії та Польщі, які навіть попри власні політичні й економічні виклики, змогли продемонструвати успішну реалізацію антикорупційної стратегії в умовах пострадянського спадку.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз антикорупційних трансформацій в Україні та інших країнах Центрально-Східної Європи

Країна	Основні антикорупційні досягнення	Основні інституції / механізми	Роль міжнародної підтримки	Проблеми/ виклики
Грузія	Радикальне зниження побутової корупції, реформи МВС, митниці, цифровізація послуг	Нова поліція, прозорі держпослуги, електронне урядування	Технічна допомога, підтримка Світового банку та USAID	Авторитарні тенденції, обмежений парламентський контроль
Румунія	Ефективне переслідування корупції, судові вироки, високий рівень довіри до антикорупційних органів	Національне антикорупційне управління (DNA), підтримка ЄС	Сильний тиск ЄС, механізм співпраці та перевірки (CVM)	Політичні спроби послабити незалежність судів
Польща	Превентивний підхід, ефективний контроль у державному секторі, захист викривачів	Центральне антикорупційне бюро (CBA), внутрішній аудит, декларування	ЄС як головний стимул, правові зобов'язання	Політичні впливи на судову систему після 2015 року
Україна	Створення нових антикорупційних органів, електронне декларування, антикорупційна стратегія	НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС	GRECO, ЄС, МВФ, Світовий банк – умовою фіндопомоги є реформи	Нестача політичної волі, блокування, недовіра до інституцій

Джерело: сформовано автором на основі [4; 6; 17; 19; 24]

У контексті України ці приклади доводять, що успіх у боротьбі з корупцією залежить не лише від зовнішнього тиску чи формального створення інституцій, а передусім – від політичної рішучості, узгодженості дій усіх гілок влади та активного залучення громадян до контролю за процесом реформ. Запозичення окремих елементів із досвіду Грузії, Румунії чи Польщі може стати джерелом ефективних рішень для адаптації в українських реаліях.

Підсумовуючи, варто наголосити, що міжнародні антикорупційні ініціативи мали значний вплив на трансформацію державної політики України у сфері запобігання та протидії корупції. Саме зовнішнє стимулювання сприяло створенню незалежних антикорупційних інституцій, оновленню нормативно-правової бази, запровадженню механізмів прозорості та звітності. Водночас ці зміни супроводжуються значними труднощами, пов'язаними з внутрішнім політичним контекстом, спротивом реформам і низьким рівнем довіри до правоохоронних органів.

З метою підвищення ефективності антикорупційної політики доцільно зосередити зусилля на кількох напрямах. По-перше, необхідно зміцнити інституційну незалежність антикорупційних органів, гарантуючи їхню захищеність від політичного втручання. По-друге, забезпечити системну взаємодію між різними гілками влади та громадянським суспільством для моніторингу виконання реформ. І, по-третє, посилити персональну відповідальність за блокування антикорупційної політики шляхом удосконалення механізмів внутрішнього контролю та правового реагування.

Перспективи подальшої гармонізації з міжнародними стандартами пов'язані не лише з виконанням формальних зобов'язань, а й із глибоким переосмисленням принципів доброчесності, прозорості та верховенства права. Орієнтація на європейські практики, розширення антикорупційної освіти, цифровізація процедур та інтеграція громадських ініціатив у процес прийняття рішень – усе це формує стратегічний вектор змін, необхідних для побудови стійкої демократичної держави.

Висновки. Дослідження впливу міжнародних антикорупційних ініціатив на національну політику України показує, що саме зовнішній чинник відіграв основну роль у формуванні сучасної антикорупційної архітектури держави. Угода про асоціацію з ЄС, членство в GRECO, рекомендації ООН, OECD та МВФ стали не лише формальними орієнтирами, але й інструментами тиску, що стимулювали створення інституцій (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС), запровадження електронного декларування та модернізацію антикорупційного законодавства.

Водночас ефективність імплементації міжнародних стандартів залежала переважно від внутрішнього політичного контексту. Відсутність сталої політичної волі, блокування рішень, формальний підхід у роботі інституцій та вибіркове правосуддя істотно знижували результативність реформ. Це створювало суперечність між міжнародними очікуваннями та внутрішньою реальністю.

Важливо відзначити активну роль громадянського суспільства, що стало одним із рушіїв антикорупційних змін. Завдяки журналістським розслідуванням, громадському контролю та міжнародній підтримці вдалось утримати суспільну увагу до проблеми корупції.

Порівняльний аналіз досвіду Грузії, Румунії та Польщі свідчить про те, що міжнародні ініціативи можуть бути ефективними лише за умов вну-

трішньої консолідації, незалежного судочинства та політичної відповідальності. Для України цей досвід є цінним орієнтиром у процесі подальшої гармонізації з міжнародними стандартами.

Отже, міжнародні антикорупційні ініціативи стали важливим каталізатором реформ, однак їхній сталий вплив можливий лише за умови внутрішньої зрілості державних інституцій, політичної культури та реальної підтримки суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf (дата звернення: 19.04.2025).

2. Антонюк Д. Антикорупційний контроль: теоретико-методологічні підходи до розуміння та вивчення. *Регіональні студії*. 2020. № 22. С. 5–9.

3. Батиргареєва В. С. Щодо правових, інституціональних та наукових складових протидії корупції в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 40. URL: http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/237643 (дата звернення: 19.04.2025).

4. Бундз Р. Міжнародне співробітництво України у сфері запобігання та протидії корупції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2022. № 3(35). URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29275/46.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

5. Маланчук О. Г. Вплив глобальних ініціатив на процеси запобігання корупції в системі публічного управління України: теоретико-прикладний аспект : дис. … д-ра філос.: спец. 281 – Публічне управління та адміністрування. Одеса, 2022. 286 с.

6. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України: Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki (дата звернення: 21.04.2025).

7. Попело О., Іванова Н. Формування та реалізація антикорупційної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 3(27). С. 29–36. DOI: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3(27)-29-36

8. Сологуб О. В. Ефективність міжнародних ініціатив у сфері боротьби з корупцією та шляхи їх вдосконалення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2025. № 2. URL: https://www.inter-nauka.com/ru/issues/law2025/2/10710 (дата звернення: 22.04.2025).

9. Терещук М. М. Вплив міжнародних антикорупційних стандартів на кримінально-правову політику України. *Окремі аспекти кримінально-правової політики у сфері запобігання корупції : матеріали Всеукр. круглого столу присвячені Міжнародному дню боротьби з корупцією* (БНАУ, 05 листопада 2024 р.). Біла Церква, 2024. С. 29–31.

10. Тимчишин А. М. Використання криміналістичних даних для розробки стратегій протидії воєнній агресії в секторі енергетичної безпеки. *Національна безпека: загрози та виклики : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року*. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 212–216. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/22907/1/Advanced_training_UzhNU.pdf#page=212 (дата звернення: 20.04.2025).

11. Тимчишин А. М. Генезис наукових уявлень про спеціальні знання у забезпеченні діяльності органів кримінальної юстиції. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Кропивницький, 14 квіт. 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 45–48. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/06/zbirnyk_materialiv_konferenczyi_ord_ta_ib_14_04_2023.pdf#page=46 (дата звернення: 21.04.2025).

12. Цегельник Н. І., Бедер Д. А. Роль внутрішнього аудиту у забезпеченні прозорості інформаційних ресурсів для управління бізнесом в умовах цифровізації. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. № 8. URL: https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/278/295 (дата звернення: 20.04.2025).

13. Цегельник Н. І., Гладков Д. А. Блокчейн-технології у бухгалтерському обліку та управлінні інвестиціями. *Economic and social aspects of business development in cities and countries in general : collective monograph*. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 2025. С. 9–18. DOI: https://doi.org/10.46299/isg.2025.mono.econ.1.1.1 (date of access: 22.04.2025).

14. Чернишова В. Ю. Економічний фактор корупційних проявів: нормативно-правовий та теоретичний підходи. *Київський юридичний журнал*. 2023. Вип. 3. С. 71–77.

15. Group of States against Corruption (GRECO). URL: https://www.coe.int/en/web/greco (date of access: 21.04.2025).

16. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/index_en (date of access: 21.04.2025).

17. Holmes L. *Combating Corruption in Transitional Economies*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 284 p.

18. Good Governance and Anti-Corruption. International Monetary Fund. URL: https://www.imf.org/en/Topics/Good-Governance (date of access: 21.04.2025).

19. Johnson J. Corruption in Post-Soviet States: Patterns and Challenges. *Journal of Anti-Corruption Studies*. 2017. № 2(3). P. 45–67.

20. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL: https://www.oecd.org (date of access: 21.04.2025).

21. Anti-Corruption. The World Bank. URL: https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/anti-corruption (date of access: 21.04.2025).

22. Corruption Perceptions Index. Transparency International. URL: https://www.transparency.org/en/cpi (date of access: 21.04.2025).

23. United Nations Office on Drugs and Crime. United Nations Convention against Corruption (UNCAC). URL: https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html (date of access: 21.04.2025).

24. Zhang X. Building Effective Anti-Corruption Institutions: Lessons from Georgia and Eastern Europe. *Public Integrity Review*. 2020. № 31(2). P. 50–70.

REFERENCES:

1. Antykoruptsiina stratehiia na 2021–2025 roky. Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. [Anti-Corruption Strategy for 2021–2025. National Agency for the Prevention of Corruption]. Retrieved from https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf [in Ukrainian].

2. Antoniuk, D. (2020). Antykoruptsiinyi kontrol: teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozuminnia ta vyvchennia [Anti-corruption control: theoretical and methodological approaches to understanding and study]. *Regional Studies,* vol. 22, pp. 5–9. [in Ukrainian].

3. Batyrhareieva, V. S. (2020). Shchodo pravovykh, instytutsionalnykh ta naukovykh skladovykh protydii koruptsii v Ukraini [On the legal, institutional and scientific components of combating corruption in Ukraine]. *Issues of combating crime,* vol. 40. Retrieved from http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/237643 [in Ukrainian].

4. Bundz, R. (2022), Mizhnarodne spivrobitnytstvo Ukrainy u sferi zapobihannia ta protydii koruptsii [International cooperation of Ukraine in the field of preventing and combating corruption]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences",* vol. 3, no. (35). Retrieved from https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29275/46.pdf [in Ukrainian].

5. Malanchuk, O. H. (2022). Vplyv hlobalnykh initsiatyv na protsesy zapobihannia koruptsii v systemi publichnoho upravlinnia Ukrainy: teoretyko-prykladnyi aspekt [The influence of global initiatives on the processes of preventing corruption in the public administration system of Ukraine: theoretical and applied aspect]: dys. … d-ra filos.: spets. 281 - Publichne upravlinnia ta administruvannia. Odesa,. [in Ukrainian].

6. Mizhnarodnyi dosvid borotby z koruptsiieiu v sektori bezpeky: vysnovky dlia Ukrainy: Analitychna zapyska [International experience of fighting corruption in the security sector: conclusions for Ukraine: Analytical note]. *National Institute for Strategic Studies.* Retrieved from https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki [in Ukrainian].

7. Popelo, O. & Ivanova, N. (2022). Formuvannia ta realizatsiia antykoruptsiinoi polityky v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Formation and implementation of anti-corruption policy in the context of ensuring economic security of the state]. *Problems and prospects of economy and management*, vol. 3, no. 27, pp. 29–36. DOI: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3(27)-29-36 [in Ukrainian].

8. Solohub, O.V. (2025), Efektyvnist mizhnarodnykh initsiatyv u sferi borotby z koruptsiieiu ta shliakhy yikh vdoskonalennia [The effectiveness of international anti-corruption initiatives and ways to improve them]. *International scientific journal "Internauka". Series: "Legal Sciences".* vol. 2. Retrieved from https://www.inter-nauka.com/ru/issues/law2025/2/10710 [in Ukrainian].

9. Tereshchuk, M. M. (2024). Vplyv mizhnarodnykh antykoruptsiinykh standartiv na kryminalno-pravovu polityku Ukrainy [Influence of international anti-corruption standards on the criminal law policy of Ukraine]. *Okremi aspekty kryminalno-pravovoi polityky u sferi zapobihannia koruptsii* : materialy Vseukr. kruhloho stolu prysviacheni Mizhnarodnomu dniu borotby z koruptsiieiu (BNAU, 05 lystopada 2024 r.). Bila Tserkva, pp. 29–31.

10. Tymchyshyn, A. M. (2024). Vykorystannia kryminalistychnykh danykh dlia rozrobky stratehii protydii voiennii ahresii v sektori enerhetychnoi bezpeky [The use of forensic data to develop strategies to counter military aggression in the energy security sector]. *Natsionalna bezpeka: zahrozy ta vyklyky : materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii*, 1 kvitnia – 12 travnia 2024 roku. Lviv Torun : Liha-Pres,. pp. 212–216. Retrieved from http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/22907/1/Advanced_training_UzhNU.pdf#page=212" [in Ukrainian].

11. Tymchyshyn A. M. (2023). Henezys naukovykh uiavlen pro spetsialni znannia u zabezpechenni diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytsii [Genesis of scientific concepts of special knowledge in ensuring the activities of criminal justice agencies]. *Aktualni pytannia diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii:* materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kropyvnytskyi, 14 kvit. 2023 r.). Kropyvnytskyi : DonDUVS, pp. 45–48. Retrieved from https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/06/zbirnyk_materialiv_konferenczyi_ord_ta_ib_14_04_2023.pdf#page=46 [in Ukrainian].

12. Tsehelnyk, N. I. & Beder, D. A. (2025). Rol vnutrishnoho audytu u zabezpechenni prozorosti informatsiinykh resursiv dlia upravlinnia biznesom v umovakh tsyfrovizatsii [The role of internal audit in ensuring the transparency of information resources for business management in the context of digitalization]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk.* № 8. Retrieved from https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/278/295 [in Ukrainian].

13. Tsehelnyk, N. I. & Hladkov, D. A. (2025). Blokchein-tekhnolohii u bukhhalterskomu obliku ta upravlinni investytsiiamy [Blockchain technologies in accounting and investment management]. *Economic and social aspects of business development in cities and countries in general:* collective monograph. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, pp. 9–19. DOI: 10.46299/ISG.2025.MONO.ECON.1.1.1 Retrieved from https://isg-konf.com/economic-and-social-aspects-of-business-development-in-cities-and-countries-in-general/ [in Ukrainian].

14. Chernyshova, V. Iu. (2023). Ekonomichnyi faktor koruptsiinykh proiaviv: normatyvno-pravovyi ta teoretychnyi pidkhody. *Kyivskyi yurydychnyi zhurnal,* Vyp. 3, pp. 71–77. [in Ukrainian].

15. Group of States against Corruption (GRECO) [Group of States against Corruption (GRECO).]. Retrieved from https://www.coe.int/en/web/greco [in English].

16. European Commission [European Commission]. Retrieved from https://home-affairs.ec.europa.eu/index_en [in English].

17. Holmes, L. (2020). Combating Corruption in Transitional Economies [Combating Corruption in Transitional Economies]. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].

18. Good Governance and Anti-Corruption. International Monetary Fund. [Good Governance and Anti-Corruption. International Monetary Fund]. Retrieved from https://www.imf.org/en/Topics/Good-Governance [in English].

19. Johnson, J. (2017). Corruption in Post-Soviet States: Patterns and Challenges [Corruption in Post-Soviet States: Patterns and Challenges]. *Journal of Anti-Corruption Studies*. № 2(3). pp. 45–67. [in English].

20. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) [Organization for Economic Co-operation and Development]. Retrieved from https://www.oecd.org ([in English].

21. Anti-Corruption. The World Bank [Anti-Corruption. The World Bank]. Retrieved from https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/anti-corruption [in English].

22. Corruption Perceptions Index. Transparency International [Corruption Perceptions Index. Transparency International]. Retrieved from https://www.transparency.org/en/cpi [in English].

23. United Nations Office on Drugs and Crime. United Nations Convention against Corruption (UNCAC) [United Nations Office on Drugs and Crime. United Nations Convention against Corruption (UNCAC)]. Retrieved from https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html [in English].

24. Zhang, X. (2020). Building Effective Anti-Corruption Institutions: Lessons from Georgia and Eastern Europe [Building Effective Anti-Corruption Institutions: Lessons from Georgia and Eastern Europe]. Public Integrity Review, vol. 31, no. 2, 50–70 [in English].

The impact of international anti-corruption initiatives on the transformation of national anti-corruption policy

Novoskoltseva
Liudmyla Oleksandrivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Political Science and International Relations
Educational and Scientific Institute of Social Sciences and Humanities
of Luhansk Taras Shevchenko National University
Ivana Banka str., 3,
Lubny, Poltava region, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1082-7979

The relevance of the chosen topic is due to the need to strengthen the effectiveness of anti-corruption policy in Ukraine, the processes of European integration and the commitment to comply with international standards. International anti-corruption initiatives influence the formation and transformation of national policy, promoting the development of institutional capacity and regulatory changes that strengthen the state policy of preventing corruption. However, the implementation of these initiatives faces serious challenges, including lack of political will, formal approach to the work of institutions, blocking by some state structures and internal contradictions between national interests and international obligations.

The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the impact of major international anti-corruption initiatives on the formation, development and transformation of the policy of preventing corruption in Ukraine. The initiatives of international organisations such as the UN, GRECO, EU, and OECD, which contributed to the creation of new institutions, including the National Agency for the Prevention of Corruption (NAPC), the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP), and the High Anti-Corruption Court (HACC), as well as the adoption of important regulations, such as electronic asset declarations for public officials and expanded liability for illicit enrichment, are studied. The methodological basis of the study is the use of general scientific and special methods, including a systematic approach to identify the links between national policies and international initiatives, a comparative legal method to analyse the compliance of international norms with national legislation, institutional analysis to study the impact of international structures on anti-corruption policy, and content analysis to study the content of international documents and strategies. The results of the study showed that international anti-corruption initiatives have had a significant impact on reforming Ukraine's anti-corruption policy. However, the effectiveness of their implementation was limited by the political context, low political will of certain government agencies, blocking of reforms and lack of full implementation of recommendations of international partners. At the same time, a comparison of Ukraine's experience with countries that have successfully implemented similar reforms (Georgia, Romania, Poland) shows that success in the fight against corruption is possible only in conditions of political stability, independence of the judiciary and proper civic engagement. Thus, the study emphasises the importance of further harmonisation of national policies with international standards and the need to strengthen domestic political will to implement anti-corruption reforms.

Key words: *international initiatives, transformation, anti-corruption policy, corruption prevention, state strategy, international standards, EU, GRECO.*

Орлянський Володимир Семенович

Опозиційні партії в умовах воєнного стану

УДК 329.052 «364»
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.14

Орлянський Володимир Семенович
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри «Політологія
та загальноправові дисципліни»
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Університетська, 64,
Запоріжжя, Україна
ORCID: 0000-0001-6356-2252

Стаття присвячена дослідженню ролі опозиційних партій та їх діяльності в умовах воєнного стану. Автор аналізує функції опозиції, серед яких контроль за діяльністю влади, формування альтернативних рішень та представництво інтересів громадян. Особливу увагу приділено тому, як воєнний стан змінює політичне середовище, ускладнюючи діяльність опозиційних сил через необхідність забезпечення національної безпеки та стабільності в країні. Одним із основних аспектів є вплив централізації влади та обмеження політичної конкуренції, що можуть негативно позначатися на ефективності роботи опозиції. Однак у статті підкреслюється важливість збереження демократичних механізмів контролю та критики в умовах кризових ситуацій, зокрема через забезпечення можливості альтернативного висвітлення політичної ситуації та проведення конструктивного діалогу між владою і опозицією. У контексті воєнного стану опозиція не лише виступає як орган, що здійснює критику влади, але й має можливість підтримувати оборонні заходи, що відповідають національним інтересам країни. Автор також наголошує на необхідності збереження політичної альтернативи навіть у складних умовах, що допомагає зберегти легітимність державної політики та забезпечити реалізацію основних прав і свобод громадян. Перебування країни в умовах війни є серйозним викликом не тільки для суспільства, але й для політичної системи. Для демократичної політичної системи подібні умови не повинні зупиняти чи навіть заморожувати існуючих демократичних відносин. Мобілізація сил для оборони країни включає широкий діапазон ресурсів, і не тільки і не стільки матеріальних ресурсі. Для постреволюційного суспільства велике значення мають духовні аспекти нації. Будь-яка політична опозиція є не лише елементом політичної системи, а й через свою соціальну базу -частиною суспільства. Завданням правлячої на той час політичної сили повинне бути знайти способи, механізми, умови, ідеї, які б дозволили єднати всі елементи нації для захисту від агресії. Стаття підкреслює, що роль опозиції у демократичному процесі залишається актуальною і необхідною навіть у часи кризи та війни, оскільки вона дозволяє забезпечити баланс між стабільністю влади та свободою політичної діяльності, що є важливим для нормального функціонування держави.

Ключові слова: *опозиційні партії, політична конкуренція, воєнний стан, демократичний контроль, влада та опозиція.*

Вступ. Опозиційні партії в умовах воєнного стану відіграють особливу роль у політичному житті держави, оскільки їхня діяльність підпадає під значні обмеження, а можливості для реалізації традиційних функцій можуть бути суттєво звужені. Водночас вони залишаються провідним елементом демократичного процесу, оскільки забезпечують плюралізм думок, контроль над владою та сприяють збереженню політичного балансу навіть у кризових умовах. Воєнний стан накладає суттєві обмеження на діяльність політичних партій, включаючи опозиційні. У більшості країн, що перебувають у стані війни чи збройного конфлікту, запроваджуються особливі правові режими, які можуть передбачати заборону окремих політичних об'єднань, обмеження на проведення масових заходів, регулювання доступу до інформації та посилений контроль за висловлюваннями, які можуть бути розцінені як загроза національній безпеці. Однак такі заходи повинні мати тимчасовий характер і не суперечити базовим демократичним принципам.

Опозиційні партії, з одного боку, можуть стати учасниками процесу мобілізації суспільства на підтримку оборонних заходів, а з іншого – відігравати роль критиків владної політики, що є необхідним для запобігання узурпації влади та зловживань. У демократичних суспільствах навіть у період воєнного стану має зберігатися певний рівень політичної конкуренції, адже виключно монопольне становище правлячої партії може призвести до концентрації влади, що згодом ускладнить повернення до нормального демократичного режиму.

Історичний досвід свідчить, що роль опозиції у воєнний час значною мірою визначається рівнем політичної культури, традиціями парламентаризму та загальною стабільністю державних інституцій. Наприклад, у країнах із розвиненою демократичною системою опозиційні сили можуть підтримувати уряд у його військових ініціативах, зберігаючи при цьому право на критику окремих аспектів політики. Водночас у країнах із гібридними або авторитарними режимами опозиція часто стикається з репресіями та фактичною неможливістю вести політичну діяльність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Є необхідність чіткої регламентації правового статусу опозиції в умовах воєнного стану та визначення механізмів ефективного контролю за владою, зокрема в контексті обмежень політичної конкуренції. Також потребує вдосконалення правова база для взаємодії парламентської і позапарламентської опозиції в кризових ситуаціях.

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз особливостей діяльності опозиційних партій в умовах воєнного стану, визначення їхньої ролі у політичному процесі, а також оцінка впливу правових обмежень, інформаційної політики та суспільних настроїв на їхню функціональність. Дослідження спрямоване на виявлення балансів між підтримкою державної єдності, критикою влади та збереженням демократичних інститутів у кризових умовах.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, контент-аналіз, порівняння, узагальнення та інші методи наукового пізнання.

Результати. Аристотель, один із найвидатніших давньогрецьких філософів, у своїй праці «Політика» звернув увагу на роль влади та опозиції у демократичному устрої суспільства. Він розглядав владу як головний елемент політичного устрою, а опозицію як природний відгук на недоліки чи несправедливості, які можуть виникнути в суспільстві. У «Політиці» Аристотель досліджує різні форми правління, у тому числі демократію. Він розумів демократію як форму влади, в якій влада перебуває у руках народу [17; 18; 19]. Однак він також відзначав, що демократія може стати владою меншості, якщо більшість народу не буде відповідально використовувати свою владу. У демократичному суспільстві, влада і опозиція взаємодіють і співпрацюють. Влада представляє владну частину суспільства, що приймає рішення та здійснює управління, тоді як опозиція виступає як контрольний механізм, що відстоює інтереси меншості та нагадує про необхідність дотримання принципів справедливості.

Це особливо актуально в сьогоднішніх умовах, коли Україна веде боротьбу за свою незалежність і територіальну цілісність. Воєнний стан вимагає консолідації суспільства та ефективного управління, проте збереження демократичних механізмів, зокрема діяльності опозиції, є необхідним для підтримки політичної стабільності, довіри громадян до влади та запобігання узурпації. Взаємодія влади та опозиції в цей період має ґрунтуватися на балансі між безпековими потребами та принципами демократичного розвитку, що є критично важливим для майбутнього країни.

Платон, у своїй роботі «Держава», висловлює глибокі роздуми про природу влади та опозиції, хоча його ідеали політичної системи значно відрізнялися від сучасних уявлень про демократію. Однак деякі з його концепцій важливі для розуміння функціонування політичних інститутів у будь-якій формі правління [1; 20].

Однак у цій ідеальній державі також є місце для опозиції. Платон визнає, що ідеальне правління може бути піддане дегенерації, і тому він дозволяє можливість існування опозиційних груп, особливо серед стражів-воїнів, які, за умови, що вони дотримуються правил держави, можуть відстоювати свої погляди та інтереси. У «Державі» Платона можна вбачати відображення ідеалів, які не завжди відповідають сучасним уявленням про демократію, але його дослідження сутності влади та ролі опозиції має провідне значення для розуміння політичного ландшафту та взаємовідносин в суспільстві.

Н. Макіавеллі ставить опозицію як непокірний фактор, який може стати перешкодою на шляху досягнення та утримання влади. Він наголошує на необхідності стратегічного контролю над опозицією, або ж її повній ліквідації, для забезпечення стабільності влади [7; 8].

З одного боку, необхідність збереження політичної стабільності та забезпечення обороноздатності країни вимагає обмеження діяльності сил, які можуть загрожувати національній безпеці. З іншого боку, повна ліквідація опозиції суперечить демократичним принципам, які є фундаментом української державності. Натомість відбувається трансформація опозиційної діяльності – відповідальні опозиційні сили підтримують національні інтереси, тоді як деструктивні елементи можуть підпадати під законодавчі обмеження. Це демонструє складний баланс між необхідністю збереження демократичних інститутів та викликами, які несе війна.

Монтеск'є переконаний, що ця система розділу влади допомагає уникнути тиранічного правління та забезпечити баланс і контроль між різними гілками влади. Він вважає, що справжня свобода та справедливість можливі лише тоді, коли існує система, яка обмежує владу та гарантує рівновагу між різними політичними силами [9].

І в умовах воєнного стану принципи розподілу влади, сформульовані Монтеск'є, залишаються критичними для збереження демократії. Посилення виконавчої влади, необхідне для ефективного управління під час війни, повинно супроводжуватися механізмами контролю, щоб уникнути концентрації влади в одних руках і ризику авторитаризму. Баланс між різними гілками влади, навіть у кризових умовах, гарантує стабільність держави та запобігає узурпації, що є запорукою збереження демократичних цінностей і верховенства права в Україні.

Оцінка демократичної зрілості будь-якої політичної системи відбувається через аналіз правових і фактичних умов, що сприяють мирному співіснуванню державної влади та опозиції. Уряд та опозиція розглядаються не як ворогуючі табори, а як складові публічної влади. Обидва мають свої повноваження, пропорційні волевиявленню народу: більшість реалізує стратегію суспільного розвитку, тоді як меншість здійснює контроль за дотриманням прав і свобод. Контроль над владою, за визначенням, є формою влади. Це важливий аспект, як стверджує Д. Валадес: «Контроль над владою – це вираження самої влади» [21, с. 29].

Необхідно враховувати, що залежно від зміни легітимності та ефективності кожної зі сторін, змінюються й їх повноваження. Таким чином, ті, хто раніше були більшістю, можуть перетворитися на опозицію, а меншість – на державну владу. «Це передбачає дотримання певних правил ефективної взаємодії між ними. Зокрема, необхідно зберігати терпимість до тих, хто набув широкі повноваження, та бути обережними щодо тих, хто їх втратив. У період демократичної трансформації української держави, ефективна взаємодія між державною владою та опозицією є ключовим показником розвитку і становлення країни. Принципи цієї взаємодії в сучасній конституційній державі є важливою складовою. Вивчення цих принципів дозволить визначити найбільш прийнятну модель взаємодії між державною владою та опозицією в сучасній Україні» [2].

У науковій літературі зазначено загальний перелік основних принципів взаємодії між владою та опозицією. Зокрема, за думкою Н. Піскарьової, до «основних принципів правового нормування статусу опозиції слід віднести принцип контролю, критики та альтернативи, принцип кооперації, а також визнання права опозиції на представництво для захисту інтересів своїх виборців» [10, с. 14].

В умовах воєнного стану зазначені принципи взаємодії між владою та опозицією зазнають певних трансформацій, обумовлених необхідністю забезпечення національної безпеки, стабільності управління та суспільної консолідації. Посилюється роль виконавчої влади, що зумовлює тимчасове обмеження діяльності опозиційних сил, особливо в частині критики стратегічних рішень, які стосуються обороноздатності держави. Водночас, принципи контролю, критики та альтернативи, кооперації та представництва залишаються актуальними навіть у кризових умовах. Вони можуть реалізовуватися у форматі конструктивного діалогу, участі опозиції в розробці рішень, спрямованих на зміцнення держави, а також через забезпечення відкритості влади в межах, дозволених безпековими вимогами.

У період воєнного стану взаємодія між владою та опозицією має ґрунтуватися на балансі між необхідністю оперативного ухвалення рішень і демократичними принципами політичного процесу. Це сприяє підтримці суспільної довіри до державних інститутів, забезпеченню політичної стабільності та збереженню засадничих принципів конституційного ладу, що є важливим для подальшої демократичної трансформації України після завершення воєнного стану.

Протягом років незалежності України опозиція стала невід'ємною частиною політичного життя країни. Практично всі головні політичні сили за цей період часу мали досвід як перебування при владі, так і у ролі опозиції [3].

З початку існування Верховної Ради України в країні вже існував розподіл на парламентську більшість і опозицію. Діяльність демократичної парламентської опозиції тоді здійснювалася на основі політичних угод з парламентською більшістю.

У каталозі принципів діяльності опозиції, які відображені в останніх проектів закону України «Про парламентську опозицію» № 1211 від 30.08.2019 року, що регулюють її статус та функціонування, вказується, що опозиційна робота базується на таких принципах, це – визнання державою необхідності опозиційної діяльності для функціонування демократичної правової держави, а парламентської опозиції як важливої складової політичної системи; законності; гласності; рівності; верховенства права; добровільності у вступі до опозиційної діяльності та припиненні її; забезпечення державою гарантій для вільної і безперешкодної опозиційної діяльності [14].

В умовах воєнного стану в Україні один із головних принципів взаємодії між державною владою та опозицією полягає у визнанні права опозиційних сил на діяльність і можливості перебувати в опозиції стосовно існуючої влади. Цей принцип не лише підтверджує наявність різних політичних поглядів та підходів у суспільстві, але й визнає їхню важливу роль у збереженні демократичного процесу та здійсненні контролю за державними органами. Незважаючи на обмеження, що можуть виникати під час воєнного стану, опозиція має право на конструктивну критику та висловлювання альтернативних поглядів, що сприяють розвитку ефективного управління та забезпеченню прав громадян.

Погляди В. Колісника, щодо негативних наслідків антиопозиційної риторики та обмежень прав опозиції, мають значний вагомий аспект. Відкритий та плодотворний діалог між державною владою та опозицією є важливою складовою демократичного процесу. Спроби обмежити чи пригнічувати опозиційну діяльність можуть призвести до порушення демократичних принципів, порушення прав людини та громадянських свобод, що в свою чергу може негативно позначитися на іміджі країни та ускладнити її шлях до європейської інтеграції [4, с. 47].

Погляди щодо негативних наслідків антиопозиційної риторики та обмежень прав опозиції набувають ще більшої актуальності в умовах воєнного стану в Україні. У таких умовах важливо зберегти відкритий і конструктивний діалог між державною владою та опозицією, адже це є необхідним елементом для збереження демократичних процесів та прав людини. Обмеження опозиційної діяльності під час війни може призвести не лише до порушення основних свобод, але й до втрати довіри населення до державних інститутів, що ускладнить процес реформ та європейської інтеграції. Водночас, опозиція має залишатися важли-

вою частиною політичного ландшафту для гарантування балансу влади та захисту громадянських прав навіть у складні часи. Визнання та повага до прав опозиції є не лише проявом демократичного суспільства, але й важливою передумовою для побудови стійкої та ефективної державності.

Необхідно забезпечити, щоб гарантії опозиційної діяльності були закріплені на рівні основного законодавства. Наприклад, Конституція України визначає політичну, економічну та ідеологічну різноманітність як одну з основних засад конституційного ладу. Крім того, держава забезпечує свободу політичної діяльності, яка не заборонена законом [5].

Умови воєнного стану в Україні можуть обмежувати деякі положення Конституції, зокрема права на політичну діяльність та свободу вираження поглядів, що може впливати на діяльність опозиції. Однак такі обмеження повинні бути чітко визначені законом та пропорційні потребам забезпечення національної безпеки.

Щодо політичного плюралізму, його основною метою є виявлення та конкуренція різноманітних політичних поглядів, ідей і концепцій у демократичних дискусіях. Це сприяє пошуку істини та досягненню компромісів, необхідних для забезпечення єдності та ефективного розвитку суспільства.

Проте, згідно зі статтею 37 Конституції України, «… забороняється створення та діяльність політичних партій, які мають програмні цілі або здійснюють дії, спрямовані на ліквідацію незалежності країни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, а також інші дії, що загрожують безпеці країни, незаконно захоплюють державну владу або пропагують насильство та війну» [6, с. 111].

У даному контексті слід підкреслити, що політична партія, яка здійснює дії, що загрожують суверенітету держави чи правам та свободам громадян, може використовувати свій статус опозиції як привід для цього. Такий підхід може викликати сумніви щодо дотримання принципу багатоманітності та політичного плюралізму.

Після початку війни в Україні були заборонені ряд опозиційні політичні партії, діяльність яких була визнана такою, що загрожує національній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності держави. Ці партії були заборонені в судовому порядку, оскільки їхня діяльність суперечила основним принципам державної безпеки та стабільності. Такі заходи були вжиті в умовах воєнного стану, щоб забезпечити захист країни від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Важливою гарантією в таких випадках є конституційне положення, що заборона діяльності політичної партії може бути застосована лише шляхом судового рішення. Наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина ця функція відводиться органу конституційної юрисдикції.

Проте, в Україні право на перехід в опозицію та здійснення опозиційної діяльності не є прямо закріпленим на рівні положень Основного закону. Вважаємо, що включення такої норми до Конституції України було б кроком у напрямку забезпечення більшої демократії та політичного плюралізму. Така конституційна норма не лише забезпечила б надійну правову базу для діяльності опозиції, але й підкреслила б важливість її ролі в демократичному суспільстві.

Перехід в опозицію може мати серйозні правові наслідки, особливо у випадку, коли депутатська фракція бере участь у коаліції депутатських фракцій. У такій ситуації перехід фракції до опозиції та вихід із коаліції може надати правову підставу Президентові України для дострокового припинення повноважень усього складу Верховної Ради.

Такі ситуації виникали у 2007 [11], 2014 [12] та 2019 [13] роках і супроводжувалися конституційною кризою, що виникла внаслідок правових прогалин у регулюванні статусу парламентської коаліції та опозиції. У цьому контексті важливо визначити чіткі норми, які б регулювали вихід фракції з коаліції та перехід до опозиції, а також розглянути позицію Конституційного Суду України щодо цього питання. Такі кроки допоможуть уникнути правових невизначеностей та запобігти конституційним кризам у майбутньому.

Окремо, щодо права народного депутата України на перехід в опозицію, необхідно розглянути можливість заяви про цей перехід перед чинною владою. Це право може бути використано депутатом, який на момент виголошення заяви може бути як членом коаліції депутатських фракцій, так і не бути. Така ініціатива може виявитися важливим механізмом забезпечення права народного представництва та політичної свободи в умовах парламентської системи.

Необхідно врахувати, що «вихід з депутатської фракції, а не лише з коаліції депутатських фракцій, може відкрити шлях до дострокового припинення повноважень народного депутата України за ініціативи самої фракції. Однак це застосовується лише до народних депутатів, обраних за пропорційною виборчою системою, а не до мажоритарних. Ця нерівність в області дострокового припинення повноважень народних депутатів України має бути вирішена новим виборчим кодексом України, який передбачає пропорційну систему з відкритими списками для всіх народних депутатів України» [14].

Вихід окремих депутатів та перехід в опозицію в умовах воєнного стану може призвести до дестабілізації політичної ситуації, оскільки він може посилити внутрішньополітичні конфлікти, ускладнити процес ухвалення важливих рішень та заго-

стрити протистояння в парламенті, що в свою чергу може мати негативний вплив на національну безпеку та стабільність.

Проблема опозиційного статусу окремого «депутата породжує запитання щодо доцільності партійного імперативного мандату, який прямо передбачений статтею 81 Конституції України. Цей аспект розглядається як анахронізм, який суперечить принципу народного суверенітету, адже він не відповідає статусу депутата як представника всього народу. Однак, існує і протилежна точка зору, згідно з якою ця норма забезпечує партійну дисципліну і структуру парламенту. Зокрема, ідея вільного депутатського мандату, яка ґрунтується на європейській конституційній доктрині, має забезпечити народному депутату України право перейти в опозицію у будь-який момент, залишаючись при цьому членом депутатської фракції або іншого депутатського об'єднання» [14].

Щодо позапарламентської опозиції, варто зауважити, що «вона частково інституціолізована через діяльність окремих політичних партій, які не пройшли до парламенту. Такі партії, так само як і ті, що представлені у парламенті, мають право на перехід в опозицію, згідно з частиною 2 статті 12 Закону України «Про політичні партії». Закон гарантує цим партіям свободу опозиційної діяльності, зокрема: можливість публічно висловлювати та захищати свою позицію щодо державного і суспільного життя; участь у дискусіях та оприлюднення критичної оцінки дій та рішень органів влади, використовуючи для цього різноманітні засоби масової інформації; вносити пропозиції до органів влади та органів місцевого самоврядування, які мають бути обов'язково розглянуті відповідними органами відповідно до закону [15].

Ще «одним важливим принципом у взаємодії державної влади та опозиції є принцип рівності. Цей принцип передбачає, що державна влада повинна взаємодіяти з усіма опозиційними силами, чи то парламентськими, чи позапарламентськими, не надаючи переваги жодній з них. Ніхто з учасників політичного процесу не повинен мати монопольного права на опозиційну діяльність» [15].

Цей принцип також означає рівність у правах усіх учасників політичного життя, як провладних партій, так і опозиційних, як більшості, так і меншості.

Зазначимо, що «конституційний принцип верховенства права слід розуміти не лише як панування права в суспільстві, а також як обмеження дій влади за ціннісними принципами, які регулюють дискреційні повноваження органів влади. Згідно з Рішенням Конституційного Суду України, верховенство права означає, що право не обмежується виключно законодавством, а також включає інші соціальні регулятори, такі як норми моралі, традиції, звичаї і т.д., які мають легітимність у суспільстві та відповідають історичному культурному рівню суспільства. Ці елементи права об'єднуються загальними цілями справедливості і визначають рамки влади, підкреслюючи необхідність забезпечення правової держави та захисту прав і свобод громадян» [16].

Взаємодія між державною владою та опозицією, відповідно до принципу верховенства права, має бути заснована на принципах справедливості, толерантності і ефективного діалогу. Опозиція у цьому контексті виконує важливу роль у легітимізації дій державної влади та захисті основних прав та свобод людини.

В умовах воєнного стану діяльність опозиційних партій зазнає значних трансформацій, що зумовлено необхідністю підтримки національної безпеки та стабільності державного управління. Основними викликами для опозиції стають обмеження політичної конкуренції, централізація влади та посилення контролю над інформаційним простором. Згідно з чинним законодавством України, воєнний стан передбачає можливість тимчасового обмеження політичних прав і свобод, зокрема заборону діяльності партій, що становлять загрозу суверенітету та територіальній цілісності країни. Водночас такі обмеження мають ґрунтуватися на чітких правових нормах, що забезпечують баланс між національною безпекою та демократичними принципами.

Одним із основних питань залишається взаємодія парламентської та позапарламентської опозиції з владою. Законодавство гарантує можливість опозиційної діяльності, однак на практиці опозиційні партії стикаються з низкою труднощів: обмежений доступ до засобів масової інформації, контроль за політичними зібраннями та мітингами, підвищені вимоги до фінансування партій, можливість переслідування окремих опозиційних діячів під приводом національної безпеки.

Попри обмеження, опозиційні партії залишаються провідним елементом політичного процесу. Їхня діяльність в умовах воєнного стану в Україні може містити: конструктивну критику рішень влади, зокрема щодо економічної політики, соціального захисту, мобілізаційних заходів; альтернативні пропозиції щодо воєнної стратегії, реформування державних інституцій та міжнародного співробітництва; захист прав громадян, особливо в питаннях дотримання демократичних процедур та боротьби з корупцією; міжнародну взаємодію, спрямовану на інформування закордонних партнерів про ситуацію в країні та залучення додаткової підтримки.

Після завершення воєнного стану постане питання повернення до стандартних демократичних процедур та забезпечення рівноправної політичної конкуренції. Одним із головних викликів буде уникнення узурпації влади під приводом збе-

реження стабільності. Необхідно розробити чіткі правові механізми, що врегулюють баланс між безпековими заходами та правами опозиції, а також передбачити інструменти запобігання політичним репресіям. Лише за таких умов опозиційні партії зможуть ефективно виконувати свої функції та сприяти демократичному розвитку України в післявоєнний період.

Висновки. Опозиційні партії виконують функцію контролю за владою, формують альтернативні рішення та представляють інтереси суспільства. В умовах воєнного стану їхня діяльність зазнає змін через потребу забезпечення національної безпеки та стабільності. Централізація влади та обмеження політичної конкуренції можуть ускладнювати діяльність опозиції, однак демократичні механізми контролю залишаються необхідними для збереження легітимності державної політики.

Арістотель, Макіавеллі та Монтеск'є по-різному оцінювали роль опозиції: від природного механізму корекції до загрози стабільності. В Україні взаємодія влади й опозиції в умовах війни адаптується до безпекових викликів. Попри можливі обмеження, опозиція може здійснювати конструктивний вплив через критику, підтримку оборонних заходів та представництво інтересів виборців. Збереження контролю, критики та альтернативності є необхідним елементом демократичного процесу навіть у кризових умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абашник В. Передмова до публікації Ганса Кельзена «Беззмістовність поняття справедливості у Платона». Ідея справедливості на схилі XX століття. *Матеріали VI Харківських міжнародних Сковородинівських читань (28–29 вересня 1999 р.).* Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. С. 280–281.

2. Абашнік В. Примітки та післямова перекладача до статті Ганса Кельзена «Чи є специфічна "юридична" логіка?». *Наукові записки Харківського економіко-правового університету. Збірник наукових статей*. Харків. 2008, № 1 (6), жовтень. С. 136–138.

3. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / пер. з англ. О. Д. Білогорського. Харків: Каравела, 2002. 216 с.

4. Колісник В. П. Визнання права на опозиційну діяльність як атрибут сучасної демократичної держави. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 20. С. 40–47

5. Конституція України : Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141

6. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

7. Макіавеллі Н. Володар. – Львів, 1934. «Чтиво». URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Machiavelli_Niccolo/Volodar_vyd_1934/.

8. Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Київ, 1998. «Чтиво». URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Machiavelli_Niccolo/Florentiiski_khroniky_Derzhavets/.

9. Монтеск'є Шарль Луї де. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 396.

10. Піскарьова Н. І. Політична опозиція як інститут демократії та суб'єкт політичного процесу сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2008., 16 с.

11. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України: Указ Президента України від 02.04.2007 № 264/2007. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2642007-5707.

12. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів: Указ Президента України від 27.08.2014 № 690/2014. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6902014-17590.

13. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів : Указ Президента України від 21.05.2019 № 303/2019. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3032019-27121.

14. Про парламентську опозицію: Проект Закону від 30.08.2019 р. № 1211. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=66576.

15. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001. № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

16. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04.

17. Aristotle. Metaphysics. The Internet Classics Archive. URL: http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.html.

18. Aristotle. Poetics. The Internet Classics Archive. Retrieved 30 January 2019. URL: http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.html.

19. Aristotle. Rhetoric. Translated by Roberts, W. Rhys. Archived from the original on 13 February 201. URL: https://web.archive.org/web/20150213075039/http://rhetoric.eserver.org/aristotle/rhet1-5.html.

20. Plato. Charmides. Translated by Jowett. See original text in Perseus program Archived 24 April 2008 at the Wayback Machine.

21. Valades D. Control over power. Idea-Press 2006. 248 p.

REFERENCES:

1. Abashnyk V. (1999). Peredmova do publikatsii Hansa Kelzena «Bezzmistovnist poniattia spravedlyvosti u Platona» [Foreword to Hans Kelsen's publication "The Meaninglessness of Plato's Concept of Justice"]. *Ideia spravedlyvosti na skhyli KhKh stolittia. Materialy VI*

Kharkivskykh mizhnarodnykh Skovorodynivskykh chytan (28–29 veresnia 1999 r.). Kharkiv: Universytet vnutrishnikh sprav, PP. 280–281 [In Ukrainian].

2. Abashnik V. (2008). Prymitky ta pisliamova perekladacha do statti Hansa Kelzena «Chy ye spetsyfichna "yurydychna" lohika?» [Translator's Notes and Afterword to Hans Kelsen's Article "Is There a Specific 'Legal' Logic?"]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho ekonomiko-pravovoho universytetu. Zbirnyk naukovykh statei.* Kharkiv. № 1 (6), zhovten. PP. 136–138 [In Ukrainian].

3. Dal R. A. (2002). Poliarkhiia. Uchast u politychnomu zhytti ta opozytsiia [Participation in political life and opposition] / per. z anhl. O. D. Bilohorskoho. Kharkiv : Karavela, 216 p. [In Ukrainian].

4. Kolisnyk V. P. (2010). Vyznannia prava na opozytsiinu diialnist yak atrybut suchasnoi demokratychnoi derzhavy [Recognition of the right to opposition activity as an attribute of a modern democratic state]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. Vyp. 20. PP. 40–47.

5. Konstytutsiia Ukrainy (1996): Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30. P. 141 [In Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy (2011). Naukovo-praktychnyi komentar / redkol. : V. Ya. Tatsii (holova redkol.), O. V. Petryshyn (vidp. sekretar), Yu. H. Barabash ta in. ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv : Pravo, 1128 p. [In Ukrainian].

7. Makiavelli N. (1934). Volodar [Ruler]. Lviv, "Chtyvo". URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Machiavelli_Niccolo/Volodar_vyd_1934/ [In Ukrainian].

8. Makiavelli N. (1998). Florentiiski khroniky. Derzhavets [Florentine Chronicles. Ruler]. Kyiv, "Chtyvo". URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Machiavelli_Niccolo/Florentiiski_khroniky_Derzhavets/ [In Ukrainian].

9. Monteskie Sharl Lui de (2002). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary] / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in. Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys. P. 396 [In Ukrainian].

10. Piskarova N. I. (2008). Politychna opozytsiia yak instytut demokratii ta subiekt politychnoho protsesu suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Political opposition as an institution of democracy and a subject of the political process of modern Ukrainian society] : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Nats. un-t "Odeska yurydychna akademiia". Odesa. 16 p. [In Ukrainian].

11. Pro dostrokove prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy (2007): Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 02.04.2007 № 264. URL: https://www. president.gov.ua/documents/2642007-5707 [In Ukrainian].

12. Pro dostrokove prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovykh vyboriv (2014): Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.08.2014 № 690. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6902014-17590 [In Ukrainian].

13. Pro dostrokove prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovykh vyboriv (2019): Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.05.2019 № 303. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3032019-27121 [In Ukrainian].

14. Pro parlamentsku opozytsiiu (2019): Proekt Zakonu vid 30.08.2019 r. № 1211. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=66576 [In Ukrainian].

15. Pro politychni partii v Ukraini (2001): Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. № 2365-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 23. P. 118 [In Ukrainian].

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 2 lystopada 2004 roku № 15-rp/2004 u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04 [In Ukrainian].

17. Aristotle. Metaphysics. The Internet Classics Archive. URL: http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.html.

18. Aristotle. Poetics. The Internet Classics Archive. Retrieved 30 January 2019. URL: http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.html.

19. Aristotle. Rhetoric. Translated by Roberts, W. Rhys. Archived from the original on 13 February 201. URL: https://web.archive.org/web/20150213075039/http://rhetoric.eserver.org/aristotle/rhet1-5.html.

20. Plato. Charmides. Translated by Jowett. See original text in Perseus program Archived 24 April 2008 at the Wayback Machine.

21. Valades D. (2006). Control over power. Idea-Press 248 p.

Opposition parties in martial law

Orlyanskyi Volodymyr Semenovych

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Political Science and General Legal
National University Zaporizhzhia Polytechnic
Universytetska str., 64,
Zaporizhia, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6356-2252

The article is devoted to the study of the role of opposition parties and their activities in martial law. The author analyzes the functions of the opposition, including control over the activities of the authorities, the formation of alternative solutions and the representation of the interests of citizens. Particular attention is paid to how martial law changes the political environment, complicating the activities of opposition forces due to the need to ensure national security and stability in the country. One of the main aspects is the impact of centralization of power and restrictions on political competition, which can negatively affect the effectiveness of the opposition. However, the article emphasizes the importance of preserving democratic mechanisms of control and criticism in crisis situations, in particular by ensuring the possibility of alternative coverage of the political situation and conducting a constructive dialogue between the authorities and the opposition. In the context of martial law, the opposition not only acts as a body that criticizes the authorities, but also has the opportunity to support defensive measures that meet the national interests

of the country. The author also emphasizes the need to preserve a political alternative even in difficult conditions, which helps to preserve the legitimacy of state policy and ensure the implementation of fundamental rights and freedoms of citizens. A country in a state of war is a serious challenge not only for society but also for the political system. For a democratic political system, such conditions should not stop or even freeze existing democratic relations. Mobilizing forces for the defense of the country involves a wide range of resources, and not only and not so much material resources. For a post-revolutionary society, the spiritual aspects of the nation are of great importance. Any political opposition is not only an element of the political system, but also, through its social base, a part of society. The task of the ruling political force at that time should be to find ways, mechanisms, conditions, and ideas that would allow uniting all elements of the nation to protect against aggression. The article emphasizes that the role of the opposition in the democratic process remains relevant and necessary even in times of crisis and war, since it allows ensuring a balance between the stability of power and freedom of political activity, which is important for the normal functioning of the state.

Key words: *opposition parties, political competition, martial law, democratic control, government and opposition.*

Осадчук Ігор Юрійович

Особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Республіці Казахстан (2019–2024 рр.)

УДК [328:323.39](574)"2019/2024"
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.15

Осадчук Ігор Юрійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-2666-1478

В рамках республіканської форми державного правління дослідники виділяють як типові, так і атипові напівпрезидентські системи правління. Актуальним напрямом у сфері аналізу атипових напівпрезидентських систем правління є дослідження правлячих еліт. У цьому зрізі метою статті є визначити особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Республіці Казахстан впродовж 2019–2024 рр. Теоретико-методологічною основою дослідження є неоінституціоналізм. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу. Висловлення парламентом вотуму недовіри уряду в Республіці Казахстан автоматично не призводить до його відставки, оскільки ця відставка залежить від волі президента. Це й зумовлює атиповість напівпрезидентської системи правління в Республіці Казахстан у 2019–2024 рр. Процес прийняття політичних рішень в Республіці Казахстан відбувається на рівні неформальних протекціоністських відносин. Перебуваючи на посаді президента, Н. Назарбаєв встановив систему розподілу ренти для членів сім'ї та найближчого оточення, а також сприяв створенню неформальних мереж. Найбільш цінні економічні активи зазвичай належали або сім'ї Н. Назарбаєва, або найближчому оточенню глави держави. Після 2019 р. Н. Назарбаєв, використовуючи Раду безпеки, створив новий центр влади, який мав значний вплив на президента К.-Ж. Токаєва. Після січневих подій 2022 р. та усунення від влади клану Н. Назарбаєва, К.-Ж. Токаєв ініціював кадрові зміни, що призвели до оновлення правлячої еліти країни. В лютому 2022 р. К.-Ж. Токаєвим була започаткована ініціатива з повернення активів, коли він доручив уряду розробити план повернення в державну скарбницю грошей, незаконно виведених в іноземні юрисдикції. Правляча еліта в Республіці Казахстан за президентства К.-Ж. Токаєва з 2022 р. через законодавчий контроль, кадрові призначення, державні холдинги, державні закупівлі та програми, перерозподіл активів зберігає монополію на прийняття ключових політичних рішень і контроль над стратегічними галузями економіки.

Ключові слова: *система державного правління, напівпрезиденталізм, атиповий напівпрезиденталізм, президент, парламент, урядовий кабінет, правляча еліта, Республіка Казахстан.*

Вступ. Дослідження особливостей функціонування правлячих еліт в атипових напівпрезидентських системах правління є актуальним напрямом у сфері аналізу конституційних (і/чи політичних) систем правління. Відставка Н. Назарбаєва з посади президента і обрання главою держави К.-Ж. Токаєва зумовила необхідність дослідження правлячої еліти в контексті: транзиту президентської влади в Республіці Казахстан у 2019 р. [8]; нормативно-правових змін, спрямованих на збереження політичного впливу Н. Назарбаєва як голови Ради безпеки; відносин Н. Назарбаєва з діючим главою держави К.-Ж. Токаєвим в системі виконавчої влади у 2019–2021 рр.; втрати Н. Назарбаєвим політичної влади у 2022 р.

Атипові напівпрезидентські системи правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на атиповість напівпрезидентських систем правління у рамках республіканської форми державного правління, проаналізовано у працях таких авторів як: І. Осадчук [3; 4; 20], В. Литвин [4; 20] тощо. Особливості правлячої еліти в Республіці Казахстан досліджували такі автори як: С. Каммінгс [12], К. Коллінз [9; 10], Д. Кудайбергенова [16], М. Ларуель [16; 18] тощо.

Мета та завдання. *Метою* статті є визначити особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Республіці Казахстан впродовж 2019–2024 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити типову напівпрезидентську систему правління; 2) розкрити особливості інституту вотуму недовіри урядам в Республіці Казахстан впродовж 2019–2024 рр.; 3) з'ясувати специфіку трансформації правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Республіці Казахстан впродовж 2019–2024 рр.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження обрано неоінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Їх поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про типовість чи атиповість формату напівпрезиденталізму на підставі такого індикатора, як інститут вотуму недовіри урядам. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу.

Результати. В сучасній політичній науці одним з найапробованіших визначень типового напівпрезиденталізму (типової напівпрезидентської системи правління) у рамках республіканської форми державного правління є визначення

Р. Елгі [14; 15]. У представленому дослідженні ми використовуємо модифікацію дефініції Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає *типовий напівпрезиденталізм* (*типову напівпрезидентську систему правління*) – як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом з цим, прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [1, с. 5; 2, с. 7].

Незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду і/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською позиціонується та система державного правління, в якій існує «безперервна» обов'язкова колективна відповідальність уряду та прем'єр-міністра перед легіслатурою, чи, інакше кажучи, в якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість усі інші/додаткові уточнення та атрибути є тільки допоміжними правилами класифікації систем правління, які варто застосовувати тільки у типологізації напівпрезиденталізму [1, с. 80].

В Республіці Казахстан уряд є колегіальним органом і у своїй діяльності відповідальний перед президентом та парламентом (ч. 2 ст. 64 Конституції) [11]. Згідно з ст. 70 Конституції, уряд заявляє президенту про відставку у випадку висловлення Мажилісом (нижньою палатою парламенту) чи загалом парламентом вотуму недовіри уряду. Президент впродовж десяти днів розглядає питання про прийняття чи відхилення відставки уряду. Прийняття відставки прем'єр-міністра означає припинення повноважень всього уряду. У випадку відхилення відставки уряду президент доручає уряду подальше здійснення повноважень. При цьому, президент має право з власної ініціативи прийняти рішення про припинення повноважень уряду і звільнити з посади будь-якого його члена [11]. Відтак висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводить до його відставки, оскільки ця відставка залежить від волі президента. Це зумовлює атиповість напівпрезидентської системи правління в Республіці Казахстан у 2019–2024 рр.

В Республіці Казахстан процес прийняття політичних рішень відбувається на рівні неформальних протекціоністських відносин. За час президентства Нурсултан Назарбаєв перебував на вершині вертикальної структури влади, що дозволяла йому керувати системою стримувань і противаг між різними групами інтересів. Встановивши систему розподілу ренти для членів сім'ї та найближчого оточення, Н. Назарбаєв створив неформальні мережі. Найбільш цінні економічні активи зазвичай належали або сім'ї Н. Назарбаєва, або найближчому оточенню глави держави. За президентства Н. Назарбаєва виникли різні сімейні синдикати, ядро яких склали кілька ключових постатей: Дарига Назарбаєва (старша дочка Н. Назарбаєва), Тимур Кулібаєв (чоловік дочки Н. Назарбаєва, Дінари) та Кайрат Сатибалди (племінник Н. Назарбаєва) [7, с. 14].

19 березня 2019 р. президент Республіки Казахстан Н. Назарбаєв подав у відставку. Відповідно до Конституції функції глави держави почав виконувати голова Сенату (голова верхньої палати парламенту) Касим-Жомарт Токаєв. Своєю чергою, головою Сенату було призначено Даригу Назарбаєву. Таким чином, в березні 2019 р. відбулася передача президентської влади від Н. Назарбаєва до його наступника, спікера Сенату К.-Ж. Токаєва, який у червні 2019 р. на дострокових виборах був обраний президентом на п'ятирічний строк. Впродовж передвиборчої кампанії 2019 р. Н. Назарбаєв активно підтримував кандидатуру К.-Ж. Токаєва, закликаючи виборців голосувати за останнього. Підкреслюючи спадкоємність соціальної, економічної та зовнішньої політики, Н. Назарбаєв був зображений на агітаційних плакатах разом зі «спадкоємцем». Перемозі К.-Ж. Токаєва на президентських виборах 2019 р. сприяли такі чинники: по-перше, Н. Назарбаєв розраховував на ефект неочікуваності: піти у відставку без попередження та швидко провести вибори, легітимізувавши владу обраного наступника; по-друге, ставка К.-Ж. Токаєва на авторитет Н. Назарбаєва як «Лідера нації» та неконсолідована опозиція сприяли перемозі К.-Ж. Токаєва на президентських виборах. Перейменування столиці Астани на Нур-Султан, присвоєння Н. Назарбаєву звання «Народного героя» у 2019 р. засвідчили прагнення нової влади продовжувати курс колишнього президента.

У жовтні 2019 р. президент К.-Ж. Токаєв підписав указ, відповідно до якого глава держави відтепер повинен був узгоджувати з головою Ради безпеки (Н. Назарбаєвим) призначення: міністрів (крім міністрів закордонних справ, внутрішніх справ та оборони); акімів областей, міст республіканського значення та столиці; керівників органів, безпосередньо підпорядкованих і підзвітних пре-

зиденту (до таких органів належали: Адміністрація президента, Генеральна прокуратура, Комітет національної безпеки, Агентство у справах держслужби, Агентство протидії корупції, Національний банк, Республіканська гвардія, Служба зовнішньої розвідки, Служба охорони президента, Рахунковий комітет з контролю); секретаря Ради безпеки. К.-Ж. Токаєву в той час не вистачало політичного капіталу, щоб ігнорувати волю свого попередника [7, с. 21].

Внаслідок конституційних змін, внесених ще у травні 2018 р., Рада безпеки була перетворена з консультативно-дорадчого на конституційний орган (який встановлює принципи внутрішньої та зовнішньої безпекової політики). Всі рішення Ради безпеки стали юридично обов'язковими, а сам інститут – альтернативою президентству. Водночас Н. Назарбаєв був наділений статусом довічного голови Ради безпеки [7, с. 12]. У 2019 р. Н. Назарбаєву вдалося сформувати новий центр влади, який мав значний вплив на президента К.-Ж. Токаєва. Після відставки з посади глави держави Н. Назарбаєв продовжив володіти владою як голова Асамблеї народу Казахстану (до 28 квітня 2021 р.), голова Ради безпеки Республіки Казахстан (до 5 січня 2022 р.), голова «партії влади» «Нур Отан» (до 28 січня 2022 р.), член Конституційної ради (до 1 січня 2023 р.), «Лідер нації» і як «почесний сенатор» (до 13 січня 2023 р.). Водночас, Н. Назарбаєв зберігав домінуюче становище в неформальній системі влади, виконуючи консультативну роль, що підкріплювалась його прямим і непрямим контролем над ключовими секторами економіки та державними інститутами (наприклад, соратник Н. Назарбаєва, колишній прем'єр-міністр К. Масімов до січня 2022 р. був головою Комітету національної безпеки) [7, с. 13].

В січні 2022 р. у великих містах Республіки Казахстан поширились масові протести проти підвищення цін на зріджений газ, що переросли в заворушення і зіткнення демонстрантів з поліцією та армією, захоплення держустанов. В країні було запроваджено режим надзвичайного стану і за запитом президента К.-Ж. Токаєва введено війська держав-членів Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ). Президент К.-Ж. Токаєв зазначив, що відповідальність за високі ціни на газ лежить на попередньому урядові. Внаслідок цього прем'єр-міністр А. Мамін подав у відставку, а виконувачем обов'язків глави уряду було призначено А. Смаілова [13]. Всі вищевказані події призвели до того, що екпрезидент Н. Назарбаєв втратив політичну владу. 26 січня 2022 р. депутати Сенату (верхньої палати парламенту) схвалили законодавчі поправки, що скасували довічне головування Н. Назарбаєва в Асамблеї народу Казахстану та Раді безпеки, а також необхідність узгодження з ним ініціатив у внутрішній і зовнішній політиці. Згодом президент К.-Ж. Токаєв призначив дострокові президентські вибори на листопад 2022 р., за результатами яких здобув перемогу.

Впродовж 2022–2023 р. влада Республіки Казахстан розвінчувала культ особистості Н. Назарбаєва. З Конституції були виключені згадки про нього, як про «Лідера нації» (Єлбаси), республіканську столицю перейменували з Нур-Султана на Астану, День першого президента був виключений із державних свят. З приходом до влади К.-Ж. Токаєва старша дочка Н. Назарбаєва Дарига залишилася на посаді голови Сенату до 2 травня 2020 р. Причинами усунення Д. Назарбаєвої з посади голови Сенату були прагнення К.-Ж. Токаєва розширити свій політичний вплив, а також публічні скандали та судовий процес в Лондоні в жовтні 2019 р. щодо її сина Айсултана, які своєю чергою, негативно вплинули на репутацію Дариги Назарбаєвої та імідж її батька. Впродовж січня 2021 р. – лютого 2022 р. Д. Назарбаєва була депутатом Мажилісу (нижньої палати парламенту за списком партії «Нур Отан»). У лютому 2022 р. Д. Назарбаєва ухвалила рішення скласти повноваження депутата та зосередитися на громадській, гуманітарній, культурній та благодійній діяльності. Поступово президент К.-Ж. Токаєв став нарощувати власний політичний вплив, ставши головою Асамблеї народу Казахстану (28 квітня 2021 р.), головою Ради безпеки (5 січня 2022 р.), головою партії «Нур Отан» (28 січня 2022 р.).

За президентства К.-Ж. Токаєва з 2022 р. в Республіці Казахстан сформувалася правляча еліта, яка поєднує високопосадовців, керівників державних компаній та впливових бізнесменів. Після січневих подій 2022 р. та усунення від влади клану Н. Назарбаєва, К.-Ж. Токаєв ініціював кадрові зміни, що призвели до оновлення політичного ландшафту країни. Ключовими представниками правлячої еліти з 2019 р. є: Є. Кошанов (у 2019–2022 рр. – керівник адміністрації президента; з 2022 р. – голова Мажилісу та голова партії «Аманат» (до 2022 р. партія називалась «Нур Отан») після виходу К.-Ж. Токаєва з її лав [6]), А. Смаілов (у 2022–2024 рр. – прем'єр-міністр Республіки Казахстан), Р. Скляр (з 2022 р. – перший заступник прем'єр-міністра), К. Ракішев (впливовий бізнесмен, президент холдингу «Fincraft Group»), М. Тлеуберді (у 2019–2021 рр. – міністр закордонних справ; у 2021–2023 р. – заступник прем'єр-міністра, міністр закордонних справ), О. Бектенов (у 2023–2024 рр. – керівник адміністрації президента; з 2024 р. – прем'єр-міністр Республіки Казахстан).

Після січневих подій 2022 р. в Республіці Казахстан уряд ініціював повернення державі активів, які раніше належали членам сім'ї та оточенню колишнього президента Н. Назарбаєва. Ініціатива з повернення активів була започаткована

К.-Ж. Токаєвим у лютому 2022 р., коли він доручив уряду розробити план повернення в державну скарбницю грошей, незаконно виведених в іноземні юрисдикції. Роботу з реалізації цього завдання було доручено Спеціальній міжвідомчій комісії з питань протидії незаконному накопиченню економічних ресурсів, створеній президентом у червні 2022 р. [17]. Загалом, станом на травень 2024 р., було повернуто активів на суму близько 1,7 млрд доларів США, з яких приблизно 575 млн доларів репатрійовано з-за кордону [17]. К. Сатибалди (племінник Н. Назарбаєва) був заарештований у березні 2022 р. за звинуваченням у розкраданні державних коштів та зловживанні службовим становищем, що призвело до значних збитків для економіки Республіки Казахстан (зокрема, його звинувачували у розкраданні активів компанії «Казахтелеком»). У вересні 2022 р. суд Астани засудив К. Сатибалди до шести років позбавлення волі, а державі було повернуто активів на суму 1,6 млрд доларів США [5; 19]. Суд визнав незаконним продаж 50% частки в компанії «Liquefied Petroleum Gas Storage Park», розташованій в місті Атирау Т. Кулібаєву (зять Н. Назарбаєва). Внаслідок чого цей актив також було повернуто державі [17]. Крім того, суд визнав незаконним продаж оптового ринку «Барис-4» в Алмати й 31,9% акцій Алматинського заводу важкого машинобудування Болату Назарбаєву (молодший брат Н. Назарбаєва). В результаті ці активи повернулися у власність держави [17].

Після масових протестів у січні 2022 р., К.-Ж. Токаєв ініціював певну реструктуризацію економічної еліти. Головними механізмами контролю правлячої еліти над ключовими галузями економіки в Республіці Казахстан за президентства К.-Ж. Токаєва стали такі: *перерозподіл власності* (частину бізнес-активів сім'ї і оточення Н. Назарбаєва було націоналізовано чи перерозподілено на користь найближчого оточення К.-Ж. Токаєва); *державні холдинги* (Акціонерне товариство «Фонд національного добробуту «Самрук-Казина», Акціонерне товариство «Національний управляючий холдинг «Байтерек»). Ці холдинги є державними інструментами розподілу ресурсів, а їх керівництво призначається президентом чи його оточенням; *кадровий контроль* (критично важливі посади у сферах енергетики, фінансів, інфраструктури займають люди з команди президента); *законодавчий контроль* (парламент підконтрольний адміністрації президента, що дозволяє приймати необхідні закони (про держвласність, держзакупівлі, приватизацію тощо); *державні закупівлі та державні програми* (основні державні підряди на будівництво, ремонт, інфраструктуру отримують компанії, пов'язані з правлячою елітою, а низький рівень прозорості дозволяє спрямовувати бюджетні кошти через контрольовані структури).

Висновки. В Республіці Казахстан президент мав право з власної ініціативи прийняти рішення про припинення повноважень уряду і звільнити з посади будь-якого його члена. Таким чином, висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводило до його відставки, оскільки ця відставка залежала від волі президента. Це зумовило атиповість напівпрезидентської системи правління в Республіці Казахстан у 2019–2024 рр. У 2019 р. Н. Назарбаєв, використовуючи Раду безпеки, створив новий центр влади, який мав значний вплив на президента К.-Ж. Токаєва. Після січневих подій 2022 р. та усунення від влади клану Н. Назарбаєва, К.-Ж. Токаєв ініціював кадрові зміни, що призвели до оновлення правлячої еліти країни. За президентства К.-Ж. Токаєва з 2022 р. в Республіці Казахстан сформувалася правляча еліта, яка поєднує високопосадовців, керівників державних компаній та впливових бізнесменів. Ця еліта через законодавчий контроль, кадрові призначення, державні холдинги, державні закупівлі та програми, перерозподіл активів зберігає монополію на прийняття ключових політичних рішень і контроль над стратегічними галузями економіки. В подальших дослідженнях проаналізуємо особливості функціонування правлячих еліт в атипових напівпрезидентських системах правління в інших країнах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.

2. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.

3. Осадчук І. Атипова напівпрезидентська система правління та політичний режим в Республіці Казахстан (1995–2018). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Історія. Філософія. Політологія».* 2019. № 17. С. 72–75.

4. Осадчук І., Литвин В. Еволюція типових й атипових систем правління у контексті «хвиль» дослідження республіканської форми правління. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 49. С. 315–327.

5. Племінника Назарбаєва засудили до 6 років в'язниці. *Укрінформ*. 26.09.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3579951-pleminnika-nazarbaeva-zasudili-do-6-rokiv-vaznici.html (дата звернення: 27.04.2025).

6. Президент Казахстану вийшов з правлячої партії. *Укрінформ*. 26.04.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3467908-prezident-kazahstanu-vijsov-z-pravlacoi-partii.html (дата звернення: 27.04.2025).

7. Bohr A., Brauer B., Gould-Davies N., Kassenova N., Lillis J., Mallinson K., Nixey J., Satpayev D. Kazakhstan: Tested by Transition. Chatham House Report. London: The Royal Institute of International Affairs, 2019. 126 p.

8. Burkhanov A., Orazgaliyev S., Araral E. Political Culture and Power Transition: The Case of Kazakhstan // Caron J.-F. Understanding Kazakhstan's 2019 Political Transition. Palgrave Macmillan, 2021. P. 7–28.

9. Collins K. Clan Politics and Regime Transition in Central Asia. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 400 p.

10. Collins K. The Logic of Clan Politics: Evidence from the Central Asian Trajectories. *World Politics*. 2004. Vol. 56. No. 2. P. 224–261.

11. Constitution of the Republic of Kazakhstan. *Official website of the President of the Republic of Kazakhstan*. URL: https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912 (Last accessed: 27.04.2025).

12. Cummings S. Kazakhstan: Power and the Elite. London; New York: I.B. Tauris, 2005. 202 p., [6] p.

13. Election campaign and prospects of «democratization» of Kazakhstan. *East European Council*. URL: https://eecouncil.com/election-campaign-and-prospects-of-democratization-of-kazakhstan/ (Last accessed: 27.04.2025).

14. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 1–21.

15. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. No. 2. P. 219–238.

16. Kudaibergenova D., Laruelle M. Making sense of the January 2022 protests in Kazakhstan: failing legitimacy, culture of protests, and elite readjustments. *Post-Soviet Affairs*. 2022. Vol. 38. No. 26. P. 1–19.

17. Kumenov A. Kazakhstan: Government recoups $1.7Bln in illegally appropriated assets. The former president's family have featured among the major losers in this confiscation drive. *Eurasianet*. May 13, 2023. URL: https://eurasianet.org/kazakhstan-government-recoups-17bln-in-illegally-appropriated-assets (Last accessed: 27.04.2025).

18. Laruelle M. Discussing Neopatrimonialism and Patronal Presidentialism in the Central Asian Context. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2012. Vol. 20. No. 4. P. 301–324.

19. Nazarbayev's nephew returns $1.6bn in assets to Kazakhstan. *Daryo*. August 13, 2024. URL: https://daryo.uz/en/2024/08/13/nazarbayevs-nephew-returns-16bn-in-assets-to-kazakhstan (Last accessed: 27.04.2025).

20. Osadchuk I., Lytvyn V. The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2019. Vol. 19. No. 1. P. 57–82.

REFERENCES:

1. Lytvyn, V. (2018). Atrybuty ta riznovydy napivprezydentskoi systemy pravlinnia v Yevropi: instytutsiino-protsesualnyi i politychno-povedinkovyi aspekty: monohrafiia [Attributes and Varieties of the Semi-Presidential System of Government in Europe: Institutional, Procedural and Political, Behavioral Aspects: monograph]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 636 s. [in Ukrainian].

2. Lytvyn, V., Romaniuk, A. (2016). Kontseptualizatsiia i teoretychna dystynktsiia poniat "forma derzhavnoho pravlinnia" ta "systema derzhavnoho pravlinnia" u politychnii nautsi [Conceptualization and Theoretical Distinction Between the Terms «Form of Government» and "System of Government" in Political Science]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Ser. 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 20. S. 3–12. [in Ukrainian].

3. Osadchuk, I. (2019). Atypova napivprezydentska systema pravlinnia ta politychnyi rezhym v Respublitsi Kazakhstan (1995–2018) [Atypical semi-presidential system of government and political regime in the Republic of Kazakhstan (1995–2018)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia "Istoriia. Filosofiia. Politolohiia"*. № 17. S. 72–75. [in Ukrainian].

4. Osadchuk, I., Lytvyn, V. (2023). Evoliutsiia typovykh y atypovykh system pravlinnia u konteksti "khvyl" doslidzhennia respublikanskoi formy pravlinnia [Evolution of typical and atypical systems of government in the context of research «waves» on the republican form of government]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofsko-politolohichni studii*. Vyp. 49. S. 315–327. [in Ukrainian].

5. Pleminnyka Nazarbaieva zasudyly do 6 rokiv viaznytsi [Nazarbayev's nephew sentenced to 6 years in prison]. *Ukrinform*. 26.09.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3579951-pleminnika-nazarbaeva-zasudili-do-6-rokiv-vaznici.html (data zvernennia: 27.04.2025). [in Ukrainian].

6. Prezydent Kazakhstanu vyishov z pravliachoi partii [President of Kazakhstan resigns from the ruling party]. *Ukrinform*. 26.04.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3467908-prezident-kazahstanu-vijsov-z-pravlacoi-partii.html (data zvernennia: 27.04.2025). [in Ukrainian].

7. Bohr, A., Brauer, B., Gould-Davies, N., Kassenova, N., Lillis J., Mallinson, K., Nixey, J., Satpayev, D. (2019). Kazakhstan: Tested by Transition. Chatham House Report. London: The Royal Institute of International Affairs. 126 p. [in English].

8. Burkhanov, A., Orazgaliyev, S., Araral, E. (2021). Political Culture and Power Transition: The Case of Kazakhstan // Caron, J.-F. Understanding Kazakhstan's 2019 Political Transition. Palgrave Macmillan. P. 7–28. [in English].

9. Collins, K. (2009). Clan Politics and Regime Transition in Central Asia. Cambridge: Cambridge University Press. 400 p. [in English].

10. Collins, K. (2004). The Logic of Clan Politics: Evidence from the Central Asian Trajectories. *World Politics*. Vol. 56. No. 2. P. 224–261. [in English].

11. Constitution of the Republic of Kazakhstan. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. URL: https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912 (Last accessed: 27.04.2025). [in English].

12. Cummings, S. (2005). Kazakhstan: Power and the Elite. London; New York: I.B. Tauris. 202 p., [6] p. [in English].

13. Election campaign and prospects of "democratization" of Kazakhstan. *East European Council*. URL: https://eecouncil.com/election-campaign-and-prospects-of-democratization-of-kazakhstan/ (Last accessed: 27.04.2025). [in English].

14. Elgie, R. (2005). A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. Vol. 16. No. 3. P. 1–21. [in English].

15. Elgie, R. (1998). The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. Vol. 33. No. 2. P. 219–238. [in English].

16. Kudaibergenova, D., Laruelle, M. (2022). Making sense of the January 2022 protests in Kazakhstan: failing legitimacy, culture of protests, and elite readjustments. *Post-Soviet Affairs*. Vol. 38. No. 26. P. 1–19. [in English].

17. Kumenov, A. (2023). Kazakhstan: Government recoups $1.7Bln in illegally appropriated assets. The former president's family have featured among the major losers in this confiscation drive. *Eurasianet*. May 13, 2023. URL: https://eurasianet.org/kazakhstan-government-recoups-17bln-in-illegally-appropriated-assets (Last accessed: 27.04.2025). [in English].

18. Laruelle, M. (2012). Discussing Neopatrimonialism and Patronal Presidentialism in the Central Asian Context. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. Vol. 20. No. 4. P. 301–324. [in English].

19. Nazarbayev's nephew returns $1.6bn in assets to Kazakhstan. *Daryo*. August 13, 2024. URL: https://daryo.uz/en/2024/08/13/nazarbayevs-nephew-returns-16bn-in-assets-to-kazakhstan (Last accessed: 27.04.2025). [in English].

20. Osadchuk, I., Lytvyn, V. (2019). The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. Vol. 19. No. 1. P. 57–82. [in English].

Features of the functioning of the ruling elite in the atypical semi-presidential system of government in the Republic of Kazakhstan (2019–2024)

Osadchuk Ihor Yuriiovych

PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2666-1478

Within the republican form of government, researchers distinguish both typical and atypical semi-presidential systems of government. A relevant area in the analysis of atypical semi-presidential systems of government is the study of ruling elites. In this context, the purpose of the article is to identify the features of the the functioning of the ruling elite in the atypical semi-presidential system of government in the Republic of Kazakhstan in 2019–2024. The main method that has become an immanent part of the study is the method of comparative analysis. A vote of no confidence in the government in the Republic of Kazakhstan does not automatically lead to its resignation, as it depends on the will of the president. This determines the atypical nature of the semi-presidential system of government in the Republic of Kazakhstan in 2019–2024. Political decision-making in Kazakhstan is based on informal protectionist relations. During his tenure as president, N. Nazarbayev established a system of rent distribution for family members and his inner circle, and promoted the creation of informal networks. The most valuable economic assets usually belonged either to N. Nazarbayev's family or to the head of state's inner circle. After 2019, N. Nazarbayev, using the Security Council, managed to form a new centre of power that had significant influence on President K.-J. Tokayev. After the January 2022 events and the removal of Nazarbayev's clan from power, K.-J. Tokayev initiated personnel changes that led to the renewal of the country's ruling elite. In February 2022, K.-J. Tokayev launched an asset recovery initiative when he instructed the government to develop a plan to return to the state treasury money illegally transferred to foreign jurisdictions. Since 2022, the ruling elite in the Republic of Kazakhstan under the presidency of K.-J. Tokayev has maintained a monopoly on key political decisions and control over strategic sectors of the economy through legislative control, personnel appointments, state holdings, public procurement and programmes, and the redistribution of assets.

Key words: *system of government, semi-presidential system of government, atypical semi-presidential system of government, president, parliament, cabinet, ruling elite, Republic of Kazakhstan.*

Паталаха Валерій Федорович

Роль європейської ідентичності в основних теоріях європейської інтеграції

УДК 327.82
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.16

Паталаха Валерій Федорович
кандидат філософських наук, докторант
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0000-7567-2985

Розглянуто теоретичні підходи до формування спільної європейської ідентичності у ході євроінтеграційного процесу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку шляхів консолідації української нації з урахуванням досвіду створення європейської ідентичності. Виділено три основних теорії європейської інтеграції: неофункціоналізм, постфукнціоналізм та міжурядовий підхід й проаналізовано їх розуміння значення колективної ідентичності для об'єднання Європи. Неофункціоналізм приділяв мало уваги думці громадян та ігнорував важливість формування колективної європейської ідентичності. Неофункціоналісти не вважали відсутність європейської ідентичності серйозною проблемою для об'єднання Європи. У міжурядовому підході перспектива формування спільної європейської ідентичності майже не розглядається, оскільки вважалося, що колективна ідентичність пов'язана насамперед з державою-нацією. Його представники вважають, що національні ідентичності є дуже резистентними до змін і становлять головну перешкоду для європейської інтеграції. Наголошуючи насамперед на національних інтересах і національних урядах, а не на регіональних організаціях, цей підхід зосереджується на політичних елітах та не включає масову політику до свого аналізу. З точки зору постфункціоналізму, поява європейської ідентичності можлива і не обов'язково шкодить національним ідентичностям. Протен колективні ідентичності є дуже стабільними, і перехід від виключно національної до європейської ідентичності значно відстає від процесу побудови європейських інституцій. Однозначної відповіді на питання, чи призводять кризи до посилення громадської підтримки поглиблення європейської інтеграції (відповідно до положень неофункціоналізму), чи навпаки – до послаблення переваг інтеграції (що підтверджує постфункціоналістські очікування) немає.

Ключові слова: *ідентичність, неофункціоналізм, постфункціоналізм, міжурядовий підхід, європейська інтеграція, консолідація.*

Вступ. Важливість консолідації громадян, формування спільної думки щодо певних питань, формування і зміцнення спільної колективної ідентичності для реалізації масштабних завдань, ефективного здійснення державної політики можна проаналізувати на прикладі Європейського Союзу. Вітчизняними дослідниками досліджувалася низка аспектів, пов'язаних з теоріями європейської інтеграції (зокрема І. Баркаловою, С. Скрилем, та іншими), однак у контексті формування європейської ідентичності це питання не розглядалося.

Метою статті є дослідження розуміння формування європейської ідентичності основними теоріями європейської інтеграції: неофункціоналізмом, постфункціоналізмом та міжурядовим підходом.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовувався системний підхід, порівняльний та історичний аналіз для визначення позицій основних представників теорій євроінтеграції щодо необхідності формування європейської ідентичності.

Результати. Європейська ідентичність і підтримка європейської інтеграції тісно пов'язані між собою, але є різними феноменами. Громадянин може відчувати прив'язаність до Європи й вважати себе європейцем, але критично ставитися до самої європейської інтеграції або її курсу. Однак соціологічні дослідження свідчать про те, що європейська ідентичність і підтримка європейської інтеграції стають дедалі тісніше пов'язаними між собою. Якщо раніше дослідники підтримки ЄС здебільшого пояснювали її з погляду утилітарних розрахунків витрат і вигод [4], то останні праці наголошують на важливості колективних ідентичностей у структуруванні підтримки європейської інтеграції [3, 12], що є передумовою для формування європейської ідентичності.

Традиційно виділяють три великі теорії європейської інтеграції – неофункціоналізм, міжурядовість та постфункціоналізм.

Один з основоположників неофункціоналізму Е. Хаас визначив три основні рушійні сили європейської інтеграції: 1) регіональні еліти, які шукають ефективних методів управління; 2) транснаціональні організації, зацікавлені у кращому представництві своїх інтересів; 3) непередбачувані наслідки, що підштовхують регіональні інституції до поглиблення інтеграції (те, що починається як раціональна відповідь на функціональний тиск, спрямований на інтеграцію, незабаром створює непередбачувані наслідки, спрямовані на ще більшу інтеграцію) [6, p. 627].

Неофункціоналізм практично не визнає за пересічними громадянами спроможності впливати на європейську інтеграцію. Так Е. Хаас вважав можливим ігнорувати євроскептицизм громадян європейських держав, оскільки їм бракувало знань для розуміння європейської інтеграції, яка, до того ж реалізувалася на перших етапах бюрократами, ізольованими від впливу громадськості, тому й непідзвітними їм [7, p. 17–18].

Однак згодом неофункціоналісти почали приділяти більше уваги громадській думці. Так Л. Ліндберг та С. Шейнгольд більше цікавилися настроями громадян, ніж еліти, оскільки вони вважали проєвропейські настрої європейських політиків само собою зрозумілими, але бачили потенціал для євроскептицизму серед громадян. Проаналізувавши дані опитувань громадської думки з 1950-х до кінця 1960-х років вони дійшли висновку, що підтримка системи та, меншою мірою, колективна ідентичність зростали. Цей висновок переконав їх у тому, що існує «дозвільний консенсус» permissive consensus громадськості щодо подальшої інтеграції [14, p. 62].

Неофункціоналісти пропонують різні погляди на те, чи може євроінтеграція стати суперечливим політичним питанням, і якщо так, то яким чином. У своїй праці «Поза національною державою» Е. Хаас застерігає, що четвертий (і останній) етап інтеграції до федеративної держави може зіткнутися з націоналістичною реакцією [5].

Два протилежних сценарії подальшого розвитку євроінтеграційного проєкту представили Л. Ліндберг та С. Шейнгольд: 1) подальша інтеграція та зростання підтримки проєкту Об'єднаної Європи взаємодоповнюватимуть одна одну; 2) посилення «тенденції до радикальної політики, що ґрунтується на різкому соціальному розколі і тягне за собою мобілізацію широких верств населення» [14, p. 251], у результаті чого не варто розраховувати на зростання підтримки поглиблення інтеграції. Однак вони дійшли висновку, що в умовах економічного зростання і поширення цінностей середнього класу на робітничий клас перший сценарій є ймовірнішим, тому політики можуть і надалі розраховувати на цей консенсус [14, p. 274–278].

Своєю чергою Ф. Шміттер враховував можливість того, що європейська інтеграція може стати суперечливим питанням і що громадська думка може відігравати вирішальну роль у процесі інтеграції. Однак згодом він відзначав, що неофункціоналісти не передбачали негативної політизації: «Що не було передбачено, так це те, що ця мобілізація радше загрожуватиме, ніж сприятиме інтеграційному процесу. За неофункціоналістським сценарієм, масова громадськість буде піднята на захист acquis communautaire проти опору укорінених національних політичних еліт, які прагнуть увічнити свій статус гаранта суверенітету» [18, p. 211].

Хоча ідентичність відігравала незначну роль у теорії Е. Хааса, проте він розглядав політичну спільноту як результат успішної інтеграції. На його думку, «політична спільнота... – це стан, в якому окремі групи та індивіди виявляють більшу лояльність до своїх центральних політичних інститутів, ніж до будь-якої іншої політичної влади», і процес політичної інтеграції повинен привести до такої лояльності та формування такої спільноти на центральному рівні [7, p. 5].

З точки зору неофункціоналізму, національна ідентичність громадян сама по собі не є перешкодою для європейської інтеграції. Е. Хаас визнавав, що люди можуть мати як європейську, так і національну ідентичність, тому що вони не конфліктують одна з одною, або ж особи здатні ігнорувати ці суперечності. Більше того, Е. Хаас твердо вірив у силу інтересів, що домінують над ірраціональністю ідентичності: «первісна сила націоналізму буде переможена утилітарно-інструментальним прагненням людини покращити своє життя, матеріально і з точки зору статусу, а також нормативної задоволеності» [7, p. XIII–LVI].

Таким чином, неофункціоналізм приділяв мало уваги думці громадян та ігнорував важливість формування колективної європейської ідентичності. Політизація, якщо й мала місце, то переважно для мобілізації виборців на користь європейської інтеграції. Неофункціоналісти не вважали відсутність європейської ідентичності серйозною проблемою для об'єднання Європи.

Один з відомих представників міжурядового підходу С. Гоффманн дав негативну відповідь на ймовірність «розчинення» держав-націй в загальноєвропейському проєкті. На його думку, європейські держави-нації залишатимуться найважливішими, якщо не єдиними, акторами на міжнародній арені [10]. Міжурядовий підхід відкидає ідею самодостатнього інтеграційного процесу і розглядає європейську інтеграцію як результат раціонального і прорахованого торгу між національними урядами, які зважують витрати та вигоди від співпраці з погляду власних національних інтересів. Держави готові делегувати повноваження у сферах «низької політики», таких як економічне співробітництво, але без ентузіазму відмовляються від суверенітету у «високій політиці», яка тісніше пов'язана з національним суверенітетом.

Інший представник цього напряму – Е. Моравчик запропонував концепцію ліберального міжурядового підходу [15]. Він зосередився на аналіз підходів до укладення міждержавних договорів договору та економічних інтересах, результатом чого стало уявлення про європейську інтеграцію як найнижчий спільний знаменник серед незалежних держав, заснований на формуванні їхніх національних преференцій, міжурядових переговорах та вірності взятим зобов'язанням.

Наголошуючи насамперед на національних інтересах і національних урядах, а не на регіональних організаціях, міжурядовий підхід так само, як і неофункціоналізм, зосереджується на політичних елітах та не включає масову політику до свого аналізу. Тим не менш, існує певний простір для включення громадської думки у цей дискурс. Міжурядовий підхід має імпліцитне розуміння громадської думки у перевагах національних держав. Внутрішні інтереси, що формують націо-

нальні преференції у дворівневій грі європейської політики, «потенційно можуть відігравати певну роль для громадської думки, якщо припустити, що питання ЄС є достатньо важливими, щоб впливати на електоральні стимули національних політиків» [8, p. 239]. Внутрішня громадська думка обмежує простір для прийняття рішень, доступний для національних політиків, коли вони беруть участь в угодах на рівні ЄС. Однак залишається незрозумілим, як саме встановлюється зв'язок між національними лідерами та виборцями поза впливом внутрішніх економічних груп [15].

Хоча представники міжурядового підходу не розглядають політизацію як таку, два чинники можуть сприяти кращому розумінню та прогнозуванню зростаючої суперечливості та політичної ваги європейської інтеграції. Перший стосується розмежування між «високою» і «низькою» політикою, запропонованою С. Гоффанном. А другий полягає у стійкості національних ідентичностей, що створює передумови для виникнення конфліктів, коли європейська інтеграція переходить у сферу високої політики.

Згідно з міжурядовим підходом, національні ідентичності є дуже резистентними до змін і становлять головну перешкоду для європейської інтеграції. С. Гоффманн розрізняє: 1) національну свідомість, 2) національну ситуацію і 3) націоналізм. «Якщо національна свідомість – це почуття, а національна ситуація – стан, то націоналізм – це доктрина, ... яка надає нації у світових справах абсолютну цінність і найвищий пріоритет» [9, p. 868]. Взаємодія між цими трьома чинниками визначає рамки зовнішньої політики, в яких можуть діяти політичні лідери. Іншими словами, національні лідери обмежені національною ідентичністю і спадщиною національної держави.

У міжурядовому підході перспектива формування спільної європейської ідентичності майже не розглядається, оскільки колективна ідентичність пов'язана насамперед з державою-нацією. Зокрема С. Гоффманн констатував, що європейські держави-члени все ще занадто різноманітні й занадто розділені, щоб бути об'єднаними, а імпульс у цьому напрямку може виходити тільки від сміливих політичних лідерів, які відсутні [10, p. 21]. Проте він не виключав поєднання національної ідентичності та підтримки інтеграції: «Не можна навіть припустити, що сильна національна свідомість стане перешкодою для об'єднавчих рухів, адже цілком можливо, що нація переконає себе в тому, що її «згуртованість і самобутність» найкраще збережеться в більшому утворенні» [9, p. 867–868].

Отже, обидва напрями в рамках міжурядового підходу враховують думку громадян лише опосередковано і не бачать потенціалу для політизації колективних ідентичностей, яка може перешкодити європейській інтеграції або ж призвести до розпаду Об'єднаної Європи. Хоча представники ліберального міжурядового підходу і звертаються до питань колективної ідентичності, але робить це переважно на рівні еліт і розглядають національні ідентичності як перешкоду для реалізації геополітичних проєктів. Загалом цей напрям не бачить реального потенціалу для формування спільної європейської ідентичності.

Найбільші відомі представники постфункціоналізму – Л. Ходж та Дж. Маркс стверджують, що хоча регіональна інтеграція може бути зумовлена «невідповідністю між ефективністю та існуючою структурою влади» [11, p. 2], але її результат є наслідком політичного конфлікту навколо колективних ідентичностей, а не відображенням ефективності.

Вони стверджують, що з моменту підписання Маастрихтського договору доречно говорити про «стримуючий дисонанс» європейської громадськості. Європейська інтеграція стала дуже політизованим питанням і тому нині політики уже не можуть ігнорувати думку громадян. Такий розвиток подій пов'язаний зі зростаючою актуальністю питань ЄС, оскільки європейська інтеграція дедалі відчутніше впливає на повсякденне життя громадян держав-членів. Більше того, «після Маастрихтської угоди 1991 року прийняття рішень щодо європейської інтеграції увійшло в напружений світ партійної конкуренції, виборів і референдумів» [11, p. 7]. У пошуках демократичної легітимності політики ЄС відкрили колись ізольований процес прийняття рішень для громадського контролю. Європейські громадяни отримали можливість висловлювати свою критику на національних та європейських виборах і референдумах, а їхні представники в Європарламенті дедалі більше зрівнювалися в правах з Радою ЄС. Така політизація змінила зміст і процес прийняття політичних рішень в ЄС) [11, p. 8].

Цей новий політичний конфлікт навколо європейської інтеграції відбувається не за логікою поділу на лівих і правих, а радше в неекономічному вимірі – від зелених /альтернативних /ліберальних до радиціоналізму /авторитаризму / націоналізму [13]. В основі цього поділу лежить те, чи вважають люди себе приналежними виключно до національної спільноти, чи (також) європейцями. Цей конфлікт щодо європейської інтеграції та, відповідно, імміграції дедалі більше структурує європейську та внутрішню політику загалом. Тому європейську інтеграцію можна розглядати як критичний момент, що спричинив новий розкол, який називають транснаціональним [13] або вибором між кочовим або осілим способом життя [1].

З точки зору постфункціоналізму, поява європейської ідентичності можлива і не обов'язково шкодить національним ідентичностям. Однак Л. Ходж та Дж. Маркс стверджують, що колективні

ідентичності є дуже стабільними, і перехід від виключно національної до європейської ідентичності значно відстає від процесу побудови європейських інституцій. Посилаючись на дані опитувань до 2009 року, вони роблять висновок про відсутність жодних доказів «зсуву в бік менш ексклюзивних національних ідентичностей з початку 1990-х років.... Доки не відбудеться зміни поколінь, Європа стикатиметься з напругою між швидкою зміною юрисдикції та відносно стабільною ідентичністю» [11, p. 12–13].

Загалом постфункціоналізм наголошує на політизації винятково національних ідентичностей, що обмежує процес і зміст європейської інтеграції. Удосконалення каналів демократичного представництва і дедалі більша участь осіб, які приймають рішення в ЄС, у сферах, що належать до основних повноважень держави, підвищили політичну значущість європейської інтеграції й тісніше пов'язали її з колективною ідентичністю. Хоча масова європейська ідентичність можлива, її формування відбувається набагато повільніше, ніж розбудова європейських інституцій.

Нещодавні кризи на Європейському континенті дали можливість перевірити теоретичні припущення цих теорій. Т. Борзель та Т. Ріссе стверджують, що постфункціоналізм допомагає нам зрозуміти Шенгенську кризу, коли політики не змогли ефективно розв'язати проблеми через страх перед суспільною реакцією [2]. На противагу цьому, він не може пояснити посилення інтеграції під час кризи Європейського валютного союзу (ЄВС) – модель, яка краще вписується в неофункціоналістські та міжурядові пояснення. Аналогічно, Ф. Шиммельфенніг стверджує, що криза ЄВС була б найбільш вірогідним випадком ефективного обмеження диспозиції, але європейські політики все одно змогли просунути європейську технократичну інтеграцію далі, залучивши ще більш закриту організацію – Міжнародний валютний фонд [17]. Тим не менш, політики досі уникали справжнього розподілу та перерозподілу ризиків у формі, наприклад, європейської допомоги по безробіттю.

Проте однозначної відповіді на питання, чи призводять кризи до посилення громадської підтримки подальшої інтеграції (відповідно до неофункціоналізму), чи навпаки – до послаблення переваг інтеграції (що підтверджує постфункціоналістські очікування) немає. Хоча кризи справді відкривають «вікна можливостей для подальшої інтеграції, існує чіткий поділ між країнами щодо типу інтеграції» [16, p. 26].

Вихід Великобританії з ЄС за результатами референдуму є підтвердженням важливості політики формування європейської ідентичності, оскільки домінування національної ідентичності не лише гальмувало євроінтеграцію країни, а й призвело до виходу з об'єднавчого проєкту.

Висновки. Отже, ці три теорії по-різному підходять до розуміння важливості консолідації та формування у громадян держав-членів спільної європейської ідентичності. Неофункціоналісти бачили потенціал для зростання політизації процесу європейської інтеграції, хоча переважно з позитивною оцінкою. Міжурядовий підхід слушно вказує на різницю між низькою політикою, де суверенітет легко передається наднаціональним інституціям, і високою політикою, яку політики й громадськість намагаються ретельно оберігати від зовнішніх впливів. Більше того, цей підхід може краще пояснити спротив європейській інтеграції в окремих державах-членах, ніж неофункціоналізм, оскільки він усвідомлює резистентність національних ідентичностей, які не можуть бути легко заміщені інтеграційними проєктами. Іншими словами неофункціоналізм та міжурядовий підхід недооцінюють деструктивний потенціал політики ідентичності в європейській інтеграції. Хоча обидва підходи враховують можливість глухого кута в інтеграційному процесі, вони не розглядають можливостей для дезінтеграції. Це пов'язано з тим, що вони зосереджені на елітах, а не на масовій політиці, а і розглядають акторів, які послуговуються раціональними аргументами та не піддаються емоційному впливу національної ідентичності. На противагу цьому, постфункціоналізм детально аналізує політику ідентичності та конфлікт між функціональним тиском на інтеграцію та колективною ідентичністю. Тому він може дати краще пояснення дезінтеграційних процесів у європейській політиці. Однак сповільнення темпів євроінтеграції протягом останнього десятиліття, низка кризових явищ свідчать, що відсутність спільної європейської ідентичності на сьогодні є однією з ключових перешкод для переходу на якісно новий рівень європейської інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bartolini S. Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring Between Nation State and the European Union, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

2. Börzel T.A., Risse T. From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicisation, and identity politics. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25. №1. P. 83–108.

3. Citrin J., Sides J. More than nationals: how identity choice matters in the new Europe / R. Herrmann, M. Brewer, T. Risse (eds) *Transnational Identities: Becoming European in the EU*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2004. P. 161–185.

4. Gabel M.J. *Interests and Integration: Market Liberalization, Public Opinion, and European Union.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.

5. Haas E. *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Colchester: ECPR Press, 2008.

6. Haas E. The study of regional integration: reflections on the joy and anguish of pretheorizing. *International Organization*. 1970. Vol. 24. № 4. P. 607–646.

7. Haas E. *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*. London: Stevens and Sons, 1958.

8. Hobolt S.B., Wratil C. Public opinion and the crisis: the dynamics of support for the euro. *Journal of European Public Policy.* 2015. Vol. 22. № 2. P. 238–256.

9. Hoffmann S. Obstinate or obsolete? The fate of the nation-state and the case of Western Europe. *Daedalus*. 1966. Vol. 95. № 3. P. 862–815.

10. Hoffmann S. Europe's identity crisis revisited. *Daedalus*. 1994. Vol. 123. № 2. P. 1–23.

11. Hooghe L., Marks G. A postfunctionalist theory of European integration: from permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39. № 1. P. 1–23.

12. Hooghe L., Marks G. Calculation, community and cues. *European Union Politics*. 2005. Vol. 6. № 4. P. 419–443.

13. Hooghe L., Marks G. Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25. № 1. P. 83–108.

14. Lindberg L., Scheingold S. *Europe's Would-be Polity. Patterns of Change in the European Community.* Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1970.

15. Moravcsik A. The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. London: Routledge, 1998.

16. Nicoli F. Integration through crises? A quantitative assessment of the effect of the Eurocrisis on preferences for fiscal integration. *Comparative European Politics*. 2018. Vol. 17. № 1. P. 397–425.

17. Schimmelfennig F. European integration in the euro crisis: the limits of postfunctionalism. *Journal of European Integration*. 2014. Vol. 36. № 3. P. 321–337.

18. Schmitter P.C. On the way to a post-functionalist theory of European integration. *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39. № 1. P. 211–215.

The role of European identity in the main theories of European integration

Patalakha Valerii Fedorovych

PhD Candidate of Philosophy,
Doctoral Student
Koretsky Institute of State
and Law of the National Academy
of Sciences Ukraine
Trokhsviatytelska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-7567-2985

The article considers theoretical approaches to the formation of a common European identity in the course of the European integration process. The relevance of the study is stipulated by the need to find ways to consolidate the Ukrainian nation, taking into account the experience of creating a European identity. The author identifies three main theories of European integration: neo-functionalism, post-functionalism and intergovernmentalism, and analyses their understanding of the importance of collective identity for the unification of Europe. Neo-functionalism paid little attention to the opinions of citizens and ignored the importance of forming a collective European identity. Neo-functionalists did not consider the lack of a European identity to be a serious problem for the unification of Europe. In the intergovernmentalism, the prospect of forming a common European identity is hardly considered, as it is believed that collective identity is primarily associated with the nation-state. Its representatives believe that national identities are very resistant to change and constitute the main obstacle to European integration. Emphasising national interests and national governments rather than regional organisations, this approach focuses on political elites and does not include mass politics in its analysis. From the perspective of post-functionalism, the emergence of a European identity is possible and does not necessarily harm national identities. However, collective identities are very stable, and the transition from an exclusively national to a European identity lags far behind the process of building European institutions. There is no clear answer to the question of whether crises lead to increased public support for deepening European integration (in line with neo-functionalism) or, on the contrary, to a weakening of the benefits of integration (which confirms post-functionalist expectations).

Key words: *identity, neo-functionalism, post-functionalism, intergovernmentalism, European integration, consolidation.*

Постол Олена Євгенівна

Комунікаційно-інформаційний континуум політичної системи

УДК 323.2:316.77
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.17

Постол Олена Євгенівна
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Університетська, 64,
Запоріжжя, Україна
ORCID: 0000-0003-4603-8955

В статті розглядається комунікаційно-інформаційний континуум політичної системи, де політична система розуміється як динамічна структура, в якій і для якої інформаційні потоки відіграють ключову роль, забезпечуючи взаємодію між різними її елементами та оточенням. Інформаційно-комунікаційна модель забезпечує єдиний процес управління: прийом інформації, її відбір, порівняння з існуючими цінностями та нормами, прийняття та реалізацію рішень з обов'язковим зворотнім зв'язком. Зворотний зв'язок стабілізує систему та забезпечує її адаптацію до змін й непередбачуваних обставин. У роботі аналізується вплив якості та обсягу інформації, що надходить у зовнішнє і внутрішнє середовище політичної системи, на її ефективність і стійкість. В основі процесу конструювання політичної реальності та функціонування політичної системи як її інституційного втілення лежить комунікативна взаємодія, що реалізується через різноманітні канали політичної комунікації. Основними рушійними силами, що впливають на функціонування системи, є інформаційне навантаження, затримка реакції, величина реакції на зміни та здатність до упередження – прогнозування і запобігання потенційним проблемам. Визначено три ключові закономірності, що характеризують ефективність політичної системи: залежність від інформаційного навантаження та затримки реакції; залежність реакції системи та її стійкість, при якій надмірна реакція може привести до дестабілізації системи; здатність до своєчасного реагування на виникаючи загрози. Інформаційно-комунікаційний простір в умовах розвитку інформаційного суспільства постає як один з найважливіших чинників формування і вдосконалення політичної сфери, як визначальна умова та водночас джерело репродукування існуючих форм соціального життя сучасного світу. Підкреслюється важливість інформаційно-комунікаційних процесів для ефективності сучасних політичних систем та їх здатності адаптуватися до змін.

Ключові слова: *політична система, інформація, політична комунікація, інформаційно-комунікаційна модель, зворотний зв'язок, ефективність політичної комунікації, стійкість політичної системи.*

Вступ. Політичне поле суспільного життя структурується навколо феномену політичної системи, яка в сучасному політологічному дискурсі набула широкого визнання та стала предметом ґрунтовних наукових досліджень. Поняття «політична система» функціонує як ядро політичного знання, слугуючи основою теоретичних концепцій та аналітичних моделей у межах політичної науки. У контексті динамічного онтологічного стану соціальних систем, політична система виступає механізмом адаптації й регуляції, особливо в умовах технологічного прогресу, що ускладнює як процеси матеріального виробництва, так і продукування символічних, інформаційних структур.

Новітні інформаційно-технологічні здобутки істотно трансформують уявлення про політичну реальність, стимулюючи осмислення політичних процесів через призму системного аналізу. Відтак, без урахування зворотного зв'язку та специфіки середовища функціонування, політична система редукується до спрощеного утворення та втрачає соціальну релевантність.

Реалії українського політичного життя стрімко трансформуються з надзвичайною інтенсивністю та актуалізують зацікавленість дослідників у вивченні поточних викликів та потенційних моделей змін в політичній системі. Особливу увагу викликають різного типу інформаційні та комунікаційні феномени й процеси, що обумовлюють стійкість та модернізацію механізмів ухвалення рішень та ефективності функціонування політичних інститутів.

Мета та завдання. Осмислення комунікаційно-інформаційної природи політичної системи як її онтологічної сутності та умови й механізму існування, трансформацій та розвитку.

Методи дослідження. Осмислення природи політичної системи як такої, що перебуває в комунікаційно-інформаційному континуумі потребує цілого комплексу різних методологічних підходів. Ефективним, на наш погляд, стане поєднання структурно-функціонального, системного та кібернетичного наукових підходів. Це дозволить аналізувати сферу політичного буття як відкриту, складну, ієрархічну систему, складові елементи котрої розглядаються через призму функцій політичної системи, її особливостей, якостей та гносеологічних розумінь.

Результати. Сучасні інформаційно-коммунікаційні технології кардинально змінили уявлення про простір і час. Ідеї канадського філософа Герберта Маршалла Мак-Люена щодо «глобального села» яскраво ілюструють трансформації уявлень про просторово-часові параметри [6]. Віртуалізація простору і часу, яку можна інтерпретувати через координатну сітку, зумовлює концентрацію інформаційної уваги навколо точки «тут і тепер». Така імплозія комунікативного простору руйнує зв'язки

між минули і сучасним, нівелюючи певним чином роль традиційних каналів комунікації у повсякденному житті масової аудиторії. Не можна не погодитися з І. Левченком, що «…варіативність і селективність дій учасників інституціалізованого суспільства, проблема стійкого існування в світі, що змінюється, його невизначеність, мінливі обставини, перманентна трансформація структур, зв'язків і відносин, забезпечення взаємодії всієї системи соціальних інститутів наполегливо вимагають нового усвідомлення загальності та універсальності соціальної комунікації» [4, с. 261].

Системний аналіз як метод аналізу політики був запроваджений у політичну теорію Девідом Істоном, американсько-канадським політологом, автором теорії політичної системи [12]. Він розумів політичну систему як механізм функціонування влади, певний порядок розподілу цінностей та ресурсів. Істон обґрунтував бачення політичного життя як підсистеми загального соціального організму. Політична система функціонує поряд з іншими суспільними підсистемами, зокрема економічною, культурною та соціальною структурою і перебуває в загальному середовищі, яке включає інформаційний контекст.

Така модель політичної системи має не лише соціально-системний, а й кібернетичний характер. Вона постає як складна, відкрита соціально-політична система управлінського типу, що існує на основі гнучкого механізму зворотного зв'язку. Така система взаємодіє із зовнішнім середовищем через певні відносини, що охоплюють усі сигнали, що надходять ззовні, та всі дії, що здійснюються у відповідь.

У контексті сучасних досліджень політичної комунікації особливо продуктивними виявилися кібернетичні уявлення, а саме концепція зворотного зв'язку, а також закономірності так званого «кібернетичного гомеостазу» – стійкого, саморегульованого функціонування складних відкритих систем в умовах змінного зовнішнього середовища через активну взаємодію з ним. Що є важливою умовою гармонійного, синхронного існування політичної системи. Тут можна погодитися з українським дослідником А.Є. Лясотою, який вважає, що макрорівневими показниками асинхронності політичної системи можна вважати низьку транспарентність електоральних процесів, закритий тип рекрутування політичної еліти, підконтрольність ЗМІ політичній владі, домінування певної політичної ідеології тощо. «У макрополітичному контексті асинхронність політичної системи має ендогенну або екзогенну природу. Ендогенна асинхронність продукується основними інститутами держави й залежить від ступеня демократичності політичного режиму» [5, с. 36].

Зовнішнє середовище політичної системи має складну структуру і включає інтрасоціальну та екстрасоціальну компоненту. Інтрасоціальне середовище охоплює екологічну, біологічну, особистісну та соціальну системи. Соціальна система, в свою чергу, диференціюється на підсистеми культури, економіки, соціальної структури, демографії тощо. Екстрасоціальне середовище утворюють зовнішні політичні, екологічні та соціальні системи. Вони, в свою чергу, поділяються на підсистеми: культурну, соціальної структури, економічну, демографічну та інші. Політична система реагує на імпульси, які надходять з усього різноманітного середовища. Незалежно від джерела – чи то системи, чи то підсистеми середовища – імпульси завжди мають соціальну природу і виражаються через діяльність соціалізованих індивідів або груп. Така комунікаційна взаємодія укладається у імпульси-вимоги та імпульси-підтримки. Імпульси вимог стосуються розподілу благ (матеріальних і духовних), регулювання поведінки, стандартів та регулювання комунікації та інформації. Імпульси, що свідчать про підтримку виражаються через активну участь громадян в політичному житті, законослухняність, довіру до офіційної інформації та державних інституцій, а також підтримці політичних еліт. Натомість, ці «звернення» до системи конвертуються у зворотні імпульси, а саме: перерозподіл матеріальних та духовних благ, створення та прийняття нових законів та нормативно-правових актів, регулювання взаємодій та суспільних відносин. Ці зворотні імпульси – політичні результати – справляють вплив на зовнішнє середовище, яке охоплює громадян конкретної держави, так і населення сусідніх країн, а також світову громадську думку. У відповідь середовище формує нові імпульси, що надходять назад до системи, утворюючи комунікаційний контур зворотного в'язку. Він виконує важливу стабілізаційну функцію політичної системи, сприяє зниженню напруження, зумовленого зовнішніми викликами та адаптації системи до динамічних умов середовища. «Для того, щоб політична система ефективно функціонувала як стандартна модельна система, всі її компоненти повинні мати певну узгодженість і виконувати стандартизовані функції з певними входами й виходами – гомеостаз. У модерних інформаційних технологіях це означає, що є певні порти, які підключаються і подають сигнали на вході. Тоді на виході ви отримуєте передбачуваний результат» [8, с. 33–34].

Політичну систему слід розглядати одночасно як певну структуру влади і як безперервний процес – взаємопов'язаний комунікаційний потік політичної поведінки, що рухається від входу до виходу і замкнений на стабілізуючий механізм зворотного зв'язку. Суб'єкт-об'єктне відношення, властиве комунікативній діяльності у формі управління (у ньому комунікатор розглядає реципієнта як об'єкт комунікативного впливу та засіб досягнення цілей). Складний процес формування моделі наці-

ональної політичної культури, на думку О. Рудакевича, ґрунтується на комунікації. «Взаємодія на основі політико-культурних елементів – це і зацікавлений обмін культурними цінностями між членами нації, і цілеспрямований вплив творців культури та органів влади на народ з метою формування певного типу політичної культури, і творче наслідування світоглядних рис і поведінки національних героїв, авторитетних політиків та громадських діячів. У більшості випадків суб'єкт політичної культури не адресує політико-культурну інформацію конкретним суб'єктам і не вимагає реакції на неї певним чином. Суб'єкти політичної діяльності свідомо і добровільно вибирають із політико-культурного поля потрібні зразки, чи діють, керуючись самостійно сформованими настановами» [9, с. 52].

У контексті еволюції комунікацій можна відокремити кілька ключових тенденцій: розширення глобального комунікаційного простору через цифрову інфраструктуру; поглиблення взаємодії політичних акторів як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні; віртуалізація політичної діяльності що передбачає децентралізацію, зростання швидкості змін та домінування опосередкованої комунікації. Інформаційно-комунікаційний простір в умовах розвитку інформаційного суспільства постає як один з найважливіших чинників формування і вдосконалення політичної сфери, як визначальна умова та водночас джерело репродукування існуючих форм соціального життя сучасного світу. «Розвиток інформаційно-комунікаційного простору вносить нові аспекти в соціальне спілкування, робить можливим виникнення нових соціальних спільностей і суб'єктів соціальної дії» [3, с. 252]. Відбувається поступове перенесення політичної взаємодії у віртуальний вимір, де суб'єкти взаємодіють із символічними структурами реальності.

Комунікативну модель політичної системи було сформульовано американським дослідником Карлом Дойчем. У своїй праці «Нерви управління: моделі політичної комунікації та контролю» [11] він виходив із розуміння політичної системи як процесу управління та координації зусиль суспільства задля досягнення визначених цілей. Цей процес Дойч поділив на чотири послідовно організовані блоки-субпроцеси, які в своїй сукупності утворюють єдиний інформаційно-комунікативний механізм управління суспільством. Перший блок включає численні приймальні елементи, що сприймають безперервні потоки інформації як із внутрішнього так і зі зовнішнього середовища. Ці потоки надходять з різноманітних джерел – державних і громадських, офіційних і неофіційних, відкритих і закритих. У цьому блоці відбувається відбір релевантної інформації та її первинне кодування.

У другому блоці здійснюється співвіднесення отриманої інформації з домінуючими у державі цінностями, традиціями та нормативними уявленнями, а також фільтрація згідно з наявними пріоритетами та цілями. Одночасно ця інформація накопичується та зберігається. Потім потенційні варіанти подальшого розвитку подій та викликані ними зміни передаються до третього блоку – центру ухвалення рішень. У четвертому блоці – блоці реалізації рішень – ухвалені заходи передаються виконавчим структурам, які не лише здійснюють ці рішення на практиці, але й забезпечують систему зворотним зв'язком щодо результатів реалізації, а також стану самої системи.

Механізм зворотного зв'язку має в комунікативній моделі виняткове значення, оскільки забезпечує стабільність цієї динамічної структури, здатної до адаптації та реагування на непередбачувані зміни. Саме тому, низка дослідників відносить модель Дойча до типу кібернетичних моделей політичної системи.

Ефективність комунікації в межах політичної системи визначається накопиченим суспільством досвідом щодо комунікативних практик, умінням зберігати, пригадувати та трансформувати інформацію завдяки пам'яті про попередній досвід. Комунікативні інструменти суспільства включають стандартизовану систему символів – мову, а також додаткові коди, що втілюються в колективні пам'яті, асоціативних уявленнях, звичках та матеріальних носіях інформації. «Інформація – це насправді штука, з якої створені мрії. І її можна передавати, аналізувати та вимірювати. Хоч би як ми її не називали – інформація, зразок, форма, gestalt, опис стану, функція розподілу або ж негативна ентропія – вона стала доступною з наукового аналізу» [2, с. 554]. Ефективність комунікації має два ідеалізовані полюси: абсолютну ефективність та нульову. Реальна ефективність комунікаційного впливу, за його концепцією, коливається між цими двома межами. Так, громадська думка тяжіє до абсолютної ефективності, тоді як нульова ефективність характеризує ситуації, в яких домінує індивідуальне, незалежне прийняття політичних рішень, без суттєвого зовнішнього інформаційного впливу.

Оцінювати ефективність комунікаційних впливів у політичній сфері є надзвичайно важливим завданням, оскільки воно дає змогу визначити обґрунтованість застосованих політичних стратегій, виявити результативність окремих каналів поширення інформації та встановити найбільш сприятливі умови впливу на цільову аудиторію. Однак абсолютна ефективність політичних впливів може бути виміряна лише частково, оскільки підсумкові результати залежать від численних конкурентних і соціальних чинників, не завжди доступних для повноцінного аналізу. Зокрема, складно ізолювати вплив політичної реклами від ефекту міжособистісної комунікації, змін рівня політичної активності населення або надзвичайних подій, таких як зміна уряду чи революційні трансформації.

Демократія стикається з серйозними випробуваннями в усьому світі у XXI столітті. Британський політолог Майкл Савард в «Демократичному дизайні» [13, с. 211–216] стверджує, що для ефективної та творчої реакції на сьогодення необхідно працювати з універсальним новим набором концепцій та інституцій. У сучасних суспільствах постійні змін, а відповідно комунікаційно-інформаційний континуум є нестійким. Потрібні політичні системи, які постійно адаптуються. Однією з ключових переваг демократії є її здатність робити це через самоаналіз та самокорекцію. Тим часом цілі демократії залишаються незмінними: свобода, рівність, верховенство права та захист основних прав. Для того, щоб демократія дотримувалася цих цілей і водночас була гнучкою, абсолютною вимогою є зобов'язання її громадян, осіб, які приймають політичні рішення, та інституцій виконувати свою роботу. Розробка нових демократичних практик може стати найголовнішим дизайнерським викликом. «Новітні політичні технології дають змогу прискорити та масштабувати вплив на громадянське суспільство та водночас створюють платформу інституційних та відкритих практик взаємодії суспільства та влади, встановлюють демократичні моделі політичної участі та модернізують організаційну структуру політичної системи на всіх рівнях. У сучасних політичних реаліях актуалізується проблема реформування застарілих інституцій, модернізації та впровадження новітніх політичних технологій, особливо в контексті модернізації політичної системи» [1, с. 34].

Цей принцип проявляється, з одного боку, у здатності складно організованого системного об’єкта адаптуватися до впливів зовнішнього середовища шляхом здійснення певних внутрішніх структурно-функціональних змін. З іншого боку, він виражається у можливості самої системи активно впливати на навколишнє середовище, «пристосовуючи» його до власних внутрішніх параметрів і «потреб» через здобуття та засвоєння необхідних ресурсів, а також шляхом нейтралізації несприятливих зовнішніх чинників.

Висновки. У добу стрімкого розвитку комунікаційно-інформаційних технологій дедалі більше держав отримують нові інструменти для здійснення суспільно-політичної взаємодії. Це, з одного боку, розширює можливості громадян для участі в політичному процесі, а з іншого – створює додаткові ризики політичних маніпуляцій і штучного формування громадської думки. Сучасні політичні технології суттєво прискорюють і масштабують інструменти впливу на громадянське суспільство. Водночас вони забезпечують нові механізми демократичної участі та сприяють модернізації політичної системи як на національному так і на регіональному рівнях.

У дискурсивній моделі політичної комунікації набуває принципового значення зворотній зв’язок, котрий має бути зорієнтований на досягнення консенсусу шляхом рівноправної участі всіх суб’єктів дискурсу, за відсутності примусу, через аргументовану згоду, визнання правомірності позицій інших учасників і готовності до критичного переосмислення власних переконань у процесі діалогу.

Комунікативна взаємодія в політичному просторі постає як соціальна реальність, яка конструюється індивідом через інтерпретацію знаково-символічних повідомлень і усвідомленні існуючих структур суспільного буття. Політична реальність формується не лише на основі особистого досвіду, а й шляхом засвоєння колективного досвіду, поступово набуваючи інституціональних форм і механізмів легітимації, що ґрунтується на ритуальних практиках, матеріальних і знакових символах. Отже, в основі процесу конструювання політичної реальності та функціонування політичної системи як її інституційного втілення лежить саме комунікативна взаємодія, що реалізується через різноманітні канали політичної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вайєр А. М., Іванова А.В. Політичні технології як чинник процесу демократизації громадянського суспільства. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 65. С. 33–40.

2. Дойч К. Народи, нації та комунікація. *Націоналізм. Антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 546–566.

3. Дубас О.П. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти: монографія. Київ: Генеза, 2011. 256 с.

4. Левченко І. Соціальна комунікація як важлива складова інформаційно-комунікаційного простору. *Соціум. Документ. Комунікація.* 2022. Вип. 14. С. 253–265.

5. Лясота А. Є. Критерії асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств. *Регіональні студії.* 2020. Вип. 20. С. 32–37.

6. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги. Київ : Лабораторія, 2024. 384 с.

7. Недбай В.В. Сучасні політичні комунікації: медійно-технологічний аспект: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 341 с.

8. Рєзанова Н. О., Волобуєв В. В. Принципи системного підходу в аналізі політичної системи суспільства. *Politicus*. 2024, № 3. С. 32–39.

9. Рудакевич О. Комунікативна модель національної політичної культури. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія,* 2010. Вип. 14. С. 49–52.

10. Bobrow D. Mass Communication and the Political System. *The Public Opinion Quarterly*. Vol. 37, No. 4. P. 551–568.

11. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York: The Free Press, 1973. 316 p.

12. Easton D. The Political System.New York. Publisher:Alfred A.Knopf, 1953. 352 p.

13. Saward M. Democratic Design. Oxford University, 2021. p. 216.

REFERENCES:

1. Vaiier A. M., Ivanova A. V. (2020) Politychni tekhnolohii yak chynnyk protsesu demokratyzatsii hromadianskoho suspilstva [Political technologies as a factor in the democratization of civil society]. Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr. Odesa : Vydavnychyi dim “Helvetyka”, Vyp. 65, S. 33–40. [in Ukrainian]

2. Doich K. (2000) Narody, natsii ta komunikatsiia [Nations, nationalism, and communication]. In: Natsionalizm. Antolohiia / uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv : Smoloskyp, S. 546–566. [in Ukrainian]

3. Dubas O. P. (2011) Informatsiino-komunikatsiinyi prostir: kulturno-politychni determinanty [Information and communication space: cultural and political determinants]: monohrafiia. Kyiv : Heneza, 256 s. [in Ukrainian]

4. Levchenko I. (2022) Sotsialna komunikatsiia yak vazhlyva skladova informatsiino-komunikatsiinoho prostoru [Social communication as an important component of the information and communication space]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia, Vyp. 14, S. 253–265. [in Ukrainian]

5. Liasota A. Ye. (2020) Kryterii asynkhronnosti funktsionuvannia politychnoi systemy perekhidnykh suspilstv [Criteria of asynchrony in the functioning of political systems of transitional societies]. Rehionalni studii, Vyp. 20, S. 32–37. [in Ukrainian]

6. Mak-Liuen M. (2024) Halaktyka Hutenberha. Stanovlennia liudyny drukovanoi knyhy [The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man]. Kyiv : Laboratoriia, 384 s. [in Ukrainian]

7. Nedbai V. V. (2009) Suchasni politychni komunikatsii: mediino-tekhnolohichnyi aspekt [Modern political communications: media-technological aspect]: monohrafiia. Odesa : Feniks, 341 s. [in Ukrainian]

8. Riezanova N. O., Volobuiev V. V. (2024) Pryntsypy systemnoho pidkhodu v analizi politychnoi systemy suspilstva [Principles of the systems approach in analyzing the political system of society]. Politicus, № 3, S. 32–39. [in Ukrainian]

9. Rudakevych O. (2010) Komunikatyvna model natsionalnoi politychnoi kultury [Communicative model of national political culture]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : Seriia: Politolohiia. Sotsiolohiia. Filosofiia, Vyp. 14, S. 49–52. [in Ukrainian]

10. Bobrow D. (1974) Mass Communication and the Political System. The Public Opinion Quarterly. Vol. 37, No. 4. R. 551–568. [in USA]

11. Deutsch K. (1973) The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York: The Free Press, 316 r. [in USA]

12. Easton D. (1953) The Political System. New York. Publisher: Alfred A.Knopf, 352 r. [in USA]

13. Saward M. (1921) Democratic Design. Oxford University, r. 216. [in Great Britain]

Communication and information continuum of the political system

Postol Olena Yevhenivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor at the Department of Political Science and General Legal Disciplines
National University
“Zaporizhzhia Polytechnic”
Universytetska str., 64,
Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4603-8955

This article examines the communication and information continuum of the political system, which is understood as a dynamic structure in which – and for which – information flows play a key role, ensuring interaction between its various elements and the surrounding environment. The information and communication model ensures a unified governance process: receiving information, selecting it, comparing it with existing values and norms, making and implementing decisions, all accompanied by mandatory feedback. Feedback stabilizes the system and enables it to adapt to changes and unforeseen circumstances. The paper analyzes the impact of the quality and volume of information entering both the external and internal environments of the political system on its effectiveness and stability. At the core of constructing political reality and the functioning of the political system as its institutional embodiment lies communicative interaction, which is realized through various channels of political communication. The main driving forces affecting the system’s functioning include: information load, response delay, the magnitude of the reaction to changes, and the capacity for anticipation – namely, the forecasting and prevention of potential problems. Three key patterns are identified that characterize the effectiveness of the political system: dependence on information load and response delay; the correlation between the system's response and its stability, where excessive reactivity can lead to destabilization; the ability to respond promptly to emerging threats. In the context of an evolving information society, the information and communication space emerges as one of the most important factors in the formation and improvement of the political sphere. It serves both as a crucial condition and a source for the reproduction of existing forms of social life in the modern world. The importance of information and communication processes for the efficiency of modern political systems and their adaptability to change is emphasized.

Key words: *political system, information, political communication, information and communication model, feedback, effectiveness of political communication, stability of the political system.*

Порощук Дмитро Петрович

Політична суб’єктність громадських організацій: теоретичні підходи та емпіричні виміри функціонування

УДК 061.2:321.7
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.18

Порощук Дмитро Петрович
аспірант кафедри політичних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
ORCID: 0009-0002-6272-1674

У статті досліджується політична суб’єктність громадських організацій як складне й багатоаспектне явище, що поєднує інституційну спроможність, легітимність, автономність та здатність до мобілізації ресурсів. Аналізуються основні теоретичні підходи до розуміння політичної суб’єктності громадських організацій, зокрема теорії суспільних благ, довіри, субсидій, зацікавлених сторін, мереж, поля та колективної дії. Значну увагу приділено емпіричним прикладам впливу громадських організацій на формування політики, зокрема в контексті демократичних процесів, виборів, адвокаційної діяльності та формування громадської думки. Встановлено, що ефективна реалізація політичної суб’єктності громадських організацій залежить від взаємодії зовнішніх умов (політичного режиму, нормативного середовища) та внутрішніх чинників (організаційна спроможність, рівень довіри, стратегічне управління). Автор доходить висновку, що повноцінна політична суб’єктність громадських організацій є необхідною передумовою для розвитку громадянського суспільства й утвердження демократичного політичного режиму. Розгляд політичної суб’єктності через призму низки політологічних теорій – від теорії суспільних благ і довіри до теорій мереж, поля та колективної дії – дозволяє глибше зрозуміти природу впливу ГО на політичну систему. Кожен із підходів підкреслює окремі механізми та чинники, що сприяють або обмежують участь громадських організацій у політичному процесі. Зокрема, значну роль відіграють як зовнішні умови (регуляторне середовище, політичний режим, доступ до публічного простору), так і внутрішні ресурси (фінансова стабільність, стратегічне управління, підтримка громади). Дослідження підтвердило, що за умов демократичного врядування та належної підтримки з боку суспільства громадські організації здатні ефективно реалізовувати свою політичну суб’єктність, сприяючи зміцненню громадянського суспільства, розвитку демократії та утвердженню принципу верховенства права.

Ключові слова: *політична суб’єктність, громадські організації, громадянське суспільство, демократія, політична участь, публічна політика, лобіювання, адвокація.*

Вступ. У сучасному політичному дискурсі зростає інтерес до ролі недержавних акторів у процесах управління, прийняття рішень та впливу на формування публічної політики. Одним із ключових понять, що дозволяє глибше осмислити це явище, є політична суб'єктність, яка визначає не лише здатність окремих осіб або груп брати участь у політичному житті, а й рівень усвідомлення своїх інтересів, відповідальності за наслідки власних дій і впливу на інші суб’єкти політики. У цьому контексті варто звернути увагу на громадські організації (ГО) як колективних акторів, які дедалі активніше формують порядок денний, впливають на прийняття рішень і забезпечують участь громадян у демократичних процесах та політичному управлінні.

Політична суб'єктність громадських організацій є багатоаспектним феноменом, що поєднує інституційну спроможність, суспільну легітимність, стратегічну автономію та здатність до мобілізації ресурсів. Завдяки своїй структурі, ціннісним орієнтирам і механізмам участі громадські організації можуть виступати незалежними суб’єктами впливу на політичні процеси як на національному, так і міжнародному рівнях. Діяльність ГО не обмежується лише представленням інтересів певних соціальних груп – вони також відіграють ключову роль у контролі за діями держави, адвокації змін і формуванні публічного простору для політичної участі.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є всебічний аналіз політичної суб’єктності громадських організацій як колективних акторів у політичному процесі, з урахуванням теоретичних підходів, емпіричних прикладів та чинників, що впливають на їхню здатність до політичної участі й впливу на формування політичного процесу.

Завдання дослідження:

- Розкрити зміст поняття політичної суб’єктності у політологічному контексті та визначити ключові ознаки, що характеризують громадські організації як суб’єктів політики.
- Охарактеризувати громадські організації як інституціоналізовану форму прояву політичної суб’єктності та дослідити їхню роль у демократичних процесах.
- Проаналізувати сучасні теоретичні підходи до пояснення політичної суб’єктності ГО.
- Оцінити внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на рівень політичної суб’єктності громадських організацій у різних політичних контекстах.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у дослідженні було застосовано комплекс наступних методів: аналіз наукової літератури для вивчення теоретичних підходів та емпіричних досліджень політичної суб'єктності та ролі громадських організа-

цій; порівняльний аналіз для зіставлення різних концепцій та форм їх прояву в різних політичних контекстах; системний аналіз для розгляду політичної суб'єктності як елемента складної системи та виявлення взаємозв'язків; а також індуктивний та дедуктивний методи для узагальнення даних та застосування теорії до конкретних ситуацій.

Результати дослідження. Політична суб'єктність є фундаментальним поняттям у політології, що відображає здатність актора свідомо та відповідально брати участь у політичному житті з метою впливу на суспільно-політичні процеси [2]. У політологічному контексті суб'єктом політики виступає носій предметно-практичної діяльності, що ініціює зміни у політичних відносинах суспільства. Суб'єктом може виступати окрема особа, організація чи соціальна група, яка усвідомлює свої політичні цілі та завдання та відносно самостійно бере участь у політичному житті [10]. Громадські організації, як об'єднання громадян, безсумнівно, належать до категорії суб'єктів політики.

Політична суб'єктність також визначається як здатність впливати на поведінку інших суб'єктів, спричиняти зміни у політичних відносинах та готовність нести відповідальність за наслідки власних політичних дій [2]. Ця здатність до впливу є ключовою для розуміння політичної суб'єктності громадських організацій, оскільки саме через неї вони можуть реалізовувати свої цілі та інтереси у політичній сфері. Важливим аспектом політичної суб'єктності є політична свідомість, яка відображає ставлення суб'єкта до своїх політичних інтересів та розуміння того, наскільки його участь у політичному житті впливає на їхню реалізацію [1]. Громадські організації є інституціоналізованим вираженням політичної свідомості певних груп населення, оскільки вони об'єднують людей на основі спільних політичних інтересів та цінностей.

Основними якостями політичної суб'єктності вважаються усвідомлена політична дія, раціональність, суверенність та автономність, а також системність політичної діяльності [2]. Ці критерії можуть бути застосовані й до аналізу політичної суб'єктності громадських організацій як колективних акторів. На відміну від випадкової політичної поведінки, політична суб'єктність передбачає наявність чітких цілей, стратегій та готовності діяти послідовно для їх досягнення.

Участь у діяльності політичних партій, громадських організацій та долучення до суспільно-політичних рухів на інституціональному рівні є важливим способом прояву політичної суб'єктності (Шляхтун, 2005). Через членство та активну участь у цих об'єднаннях громадяни реалізують свої політичні інтереси та прагнення. Навіть пасивна протидія офіційно здійснюваній політиці, що об'єднує громадян у громадські організації, може розглядатися як форма прояву політичної суб'єктності [4]. Це може включати різноманітні методи ненасильницького опору, такі як бойкоти, петиції або інформаційні кампанії.

Як зазначають В. ДеМарс і Д. Дейкзеуль (2015), традиційні теорії міжнародних відносин, зокрема реалізм, лібералізм і конструктивізм, історично недооцінювали або навіть ігнорували роль громадських організацій у глобальній політиці. Натомість сучасні підходи – такі як теорія практики, глобальне управління та новий інституціоналізм – відкривають нові горизонти для аналізу політичної суб'єктності громадських організацій [9].

У цьому контексті важливо розглянути ключові теоретичні підходи, які пояснюють причини виникнення ГО в суспільстві та вплив громадських організацій як політичних акторів [22; 16]. Серед них варто виділити такі:

• *Теорія суспільних благ* пояснює виникнення ГО як відповідь на провали ринку та держави у наданні суспільних благ, що часто зумовлено концентрацією державної політики на інтересах «медіанного виборця». Громадські організації заповнюють ці прогалини, надаючи послуги, які є суспільно корисними, однак недостатньо представленими на державному або комерційному рівнях. При цьому донори підтримують ці організації, стимулюючи зростання обсягів наданих благ [27; 17].

• *Теорія провалу контракту* (Hansmann, 1980) – також відома як теорія довіри – стверджує, що у випадках, коли споживачі не можуть повноцінно оцінити якість послуг або товарів, вони схильні більше довіряти некомерційним організаціям, оскільки ті не керуються прибутком. Це робить ГО бажаними постачальниками у сферах, де важко оцінити ефективність діяльності через відсутність чітких контрактних механізмів [22; 16].

• *Теорія субсидій* [27] пояснює підтримку ГО з боку держави через податкові пільги, що сприяють розвитку неприбуткового сектору, особливо в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я та боротьба з бідністю. Податкові стимули для донорів також посилюють роль ГО як постачальників суспільно значущих послуг.

• *Теорія зацікавлених сторін* підкреслює відповідальність ГО не лише перед державою, а й перед ширшим колом стейкхолдерів – громадами, донорами, працівниками, урядами та бенефіціарами. Такий підхід розглядає ГО як організації, які активно взаємодіють із зовнішнім середовищем, орієнтуючись на баланс інтересів усіх залучених сторін [11; 13].

• *Теорії мереж* акцентують увагу на здатності громадських організацій формувати мережі для мобілізації ресурсів, впливу на суспільну думку та державну політику. ГО класифікуються за орієнтацією, галузевою спрямованістю або рівнем контролю над ресурсами [28].

• *Теорія поля* розглядає ГО як акторів, що функціонують у взаємодії з державними та недержавними інституціями. Вона зосереджується на динаміці переговорів, конфігурації інтересів і формуванні стратегічних альянсів у межах політичного поля [6; 7].

• *Теорія колективної дії*, зокрема така її інституційна версія як теорія фірми, використовується для аналізу організаційної структури та стратегій ГО з метою подолання конфліктів і забезпечення ефективності управління [19].

• *Теорія розуміння громадських організацій як політичних інститутів* визначає ці організації як активних політичних суб'єктів, які здатні формувати нормативні засади, впливати на ухвалення політичних рішень і виступати каналом взаємодії між соціальними рухами та донорами [14].

Таким чином, різноманітність теоретичних підходів підкреслює складність розуміння політичної суб'єктності громадських організацій, пропонуючи різні перспективи та підходи.

У різних країнах світу існують численні приклади успішної політичної суб'єктності громадських організацій, які засвідчують їхню здатність впливати на формування політики, нормотворення та трансформацію глобального порядку.

Наприклад, міжнародна кампанія із заборони протипіхотних мін, ініційована коаліцією ГО, відіграла ключову роль у підписанні Оттавської угоди 1997 року. Цей договір заборонив використання, виробництво та накопичення протипіхотних мін і став значним кроком у напрямку гуманітарного роззброєння [24]. У сфері захисту довкілля істотну роль відіграли природоохоронні організації, зокрема Всесвітній фонд дикої природи (WWF) та Greenpeace. Їхня активна діяльність сприяла ухваленню Монреальського протоколу 1987 року, спрямованого на захист озонового шару Землі. Надалі ці організації впливали й на формування кліматичної політики, включаючи Паризьку угоду 2015 року [24]. У сфері прав людини Amnesty International та Human Rights Watch послідовно адвокують за зміни у політиці щодо захисту прав людини та прав біженців, впливаючи як на національні уряди, так і на міжнародні організації [24]. Крім того, організація «Лікарі без кордонів» (Médecins Sans Frontières) відіграла важливу роль у формуванні глобальної політики охорони здоров'я, особливо під час криз, спричинених епідеміями Еболи та COVID-19 [24]. Ці приклади демонструють значний вплив, який громадські організації можуть мати на формування глобальної політики та вирішення критично важливих проблем у різних сферах.

Факт існування та активної діяльності громадських організацій засвідчує рівень розвитку громадянського суспільства та демократичності політичної системи, а також виступає важливим свідченням їхньої політичної суб'єктності. Здатність до самоорганізації та незалежної від держави діяльності вказує на зрілість громадянського суспільства. Політична поведінка громадян, зумовлена рівнем сформованої суб'єктності, може виявлятися як у формі активної участі у політичному житті – голосуванні, членстві в організаціях – так і в пасивних формах, як-от політична апатія або бездіяльність. Проте громадські організації зазвичай обирають активні засоби впливу, спрямовані на досягнення конкретних політичних цілей. Зокрема, лобіювання законодавчих ініціатив, що відповідають місії та цінностям організацій, становить прямий прояв їхньої політичної суб'єктності: використовуючи експертні знання, ресурси та мережі контактів, вони здійснюють вплив на законотворчий процес на різних рівнях влади.

Крім того, активна участь у формуванні політики реалізується через організацію публічних кампаній та адвокаційних заходів, покликаних підвищити рівень поінформованості громадськості, мобілізувати підтримку певних ініціатив або чинити тиск на органи влади. Важливою формою прояву політичної суб'єктності є також моніторинг діяльності урядових структур, що здійснюється з метою забезпечення прозорості та підзвітності публічної влади [10]. У цьому контексті громадські організації виступають як незалежні спостерігачі, які контролюють дії органів державної влади та інформують суспільство про їхню діяльність. Адвокація політичних змін та інформування щодо ключових суспільно значущих питань є засобами реалізації політичної суб'єктності, що дозволяють цим організаціям виконувати функцію голосу соціальних груп, інтереси яких часто залишаються поза увагою державної політики.

Громадські організації відіграють багатогранну роль у політичних процесах, зокрема впливаючи на вибори, здійснюючи лобіювання та формуючи громадську думку. Їхня участь у виборчих процесах є важливою умовою забезпечення прозорості та чесності виборів. Такі організації контролюють фінансування виборчих кампаній, поширюють інформацію про кандидатів і виборчі процедури, а також моніторять якість проведення голосування. Проводячи навчальні програми для виборців, громадські організації сприяють підвищенню їхньої поінформованості й заохочують до активної участі у голосуванні. Крім того, вони можуть ініціювати зміни до виборчого законодавства, спрямовані на його демократизацію та відповідність міжнародним стандартам. Шляхом незалежного спостереження за виборчим процесом ці організації виявляють порушення й сприяють підвищенню довіри громадськості до виборчих результатів. Окремі організації спеціалізуються на поширенні демократичної освіти, активізуючи політичну участь громадян.

Лобіювання, як одна з форм політичної участі громадських організацій, є легітимним інструментом впливу на державну політику, що дає змогу представляти інтереси окремих груп населення перед органами влади [3]. Громадські організації адвокують законодавчі зміни, спираючись на результати досліджень і висновки експертів. Діяльність ГО у сфері лобіювання сприяє ширшому залученню інтересів громадян до політичного процесу [3]. У низці країн така активність заохочується та визнається важливою складовою демократичного устрою. Зокрема, громадські організації можуть проводити зустрічі з парламентарями, брати участь у засіданнях парламентських комітетів або організовувати публічні кампанії.

Формування громадської думки є ще одним важливим напрямом діяльності громадських організацій. Вони відіграють значну роль у висвітленні суспільно значущих проблем, організації інформаційних кампаній і мобілізації громадської підтримки. Як посередники між суспільством і владою, ці організації забезпечують двосторонній зв'язок, сприяючи врахуванню потреб різних соціальних груп у процесі формування політики. Громадські організації привертають увагу до питань прав людини, захисту довкілля, соціальної справедливості та рівності. Їхня діяльність на локальному рівні дозволяє громадянам отримати знання та інструменти для захисту власних прав та інтересів. Громадські організації здатні інтегрувати різноманітні, а часом і протилежні інтереси окремих індивідів та соціальних груп у спільне бачення інтересів громадянського суспільства [1, с. 10].

Активна політична суб'єктність громадських організацій суттєво впливає на розвиток демократії та зміцнення громадянського суспільства. Сформоване громадянське суспільство, до складу якого органічно входять громадські організації, є необхідною передумовою функціонування демократичного політичного режиму. ГО сприяють демократичним трансформаціям через заохочення громадянської участі, захист прав людини й утвердження принципу верховенства права. Вони виступають посередником між громадянами та державними інституціями, забезпечуючи прозорість урядової діяльності та стимулюючи політичну активність населення [10]. Крім того, громадські організації здатні відігравати стримувальну функцію щодо влади політичних еліт, забезпечуючи належний контроль за механізмами передачі влади в демократичних системах [10]. Через забезпечення зворотного зв'язку з громадянами вони сприяють кращому розумінню потреб населення, особливо в умовах авторитарних режимів. Політична суб'єктність громадських організацій також позитивно впливає на рівень задоволеності громадян діяльністю держави, сприяє підвищенню довіри до влади й покращенню якості публічних послуг [5].

Слід зазначити, що рівень політичної суб'єктності громадських організацій визначається складною взаємодією зовнішніх і внутрішніх факторів, які формують можливості та обмеження для їхньої участі у політичному процесі. Зовнішнє середовище, зокрема політична воля держави, регуляторна політика, рівень демократичності інститутів, а також доступ до публічного простору, значною мірою впливають на здатність ГО виступати повноцінними акторами у сфері публічного управління та політичної адвокації [23].

Водночас важливу роль відіграє ступінь відкритості політичної системи до взаємодії з громадянським суспільством. У країнах із розвиненими демократичними традиціями громадські організації, як правило, мають ширший простір для реалізації своїх політичних функцій, тоді як в умовах авторитарних режимів така діяльність часто піддається обмеженням або навіть репресіям. Обмеження з боку держави – зокрема щодо фінансування, доступу до медіа або участі у формуванні політики – можуть суттєво звужувати можливості для впливу ГО на суспільно-політичні процеси.

З іншого боку, не менш вагомими є внутрішні фактори, що визначають рівень організаційної спроможності самих ГО. До них належать фінансова сталість, ефективність управлінських структур, якість стратегічного планування та рівень підтримки з боку місцевих громад [15]. Стабільне фінансування, професійне управління, налагоджена комунікація з громадськістю створюють основу для активної та результативної політичної участі. У той же час залежність від донорських коштів, що часто змінюються під впливом політичної кон'юнктури, може підривати автономність організацій і ускладнювати реалізацію довгострокових політичних ініціатив.

Особливої уваги потребує проблема довіри. Низький рівень громадської підтримки, зумовлений або політичною заангажованістю, або впливом дезінформації, може поставити під сумнів легітимність ГО як суб'єктів політичного процесу. У цьому контексті ключовим викликом стає пошук балансу між політичною нейтральністю та необхідністю чіткої адвокації суспільно значущих позицій [8]. Надмірна наближеність до певних політичних сил може зашкодити репутації організації, проте уникнення активної позиції може звести нанівець її суспільний вплив.

Таким чином, політична суб'єктність громадських організацій формується на перетині структурних умов і внутрішніх ресурсів. Її розвиток потребує цілісного підходу, що поєднує вдосконалення законодавчого регулювання, підтримку інституційної спроможності ГО, посилення громадської довіри та розвиток механізмів ефективної взаємодії між державою і громадянським суспільством. Лише за умови синергії цих чинників громадські організації

здатні повноцінно реалізовувати свою політичну суб'єктність і виступати активними учасниками демократичного розвитку.

Висновки. Політична суб'єктність громадських організацій є складним і багатовимірним феноменом, що формується на перетині інституційної спроможності, суспільної легітимності, здатності до мобілізації ресурсів і стратегічної автономності. У контексті сучасних демократичних процесів громадські організації виступають не лише виконавцями допоміжних функцій, а повноцінними політичними акторами, які можуть впливати на формування політики, нормотворення та забезпечення підзвітності органів влади.

Розгляд політичної суб'єктності через призму низки політологічних теорій – від теорії суспільних благ і довіри до теорій мереж, поля та колективної дії – дозволяє глибше зрозуміти природу впливу ГО на політичну систему. Кожен із підходів підкреслює окремі механізми та чинники, що сприяють або обмежують участь громадських організацій у політичному процесі. Зокрема, значну роль відіграють як зовнішні умови (регуляторне середовище, політичний режим, доступ до публічного простору), так і внутрішні ресурси (фінансова стабільність, стратегічне управління, підтримка громади).

Дослідження підтвердило, що за умов демократичного врядування та належної підтримки з боку суспільства громадські організації здатні ефективно реалізовувати свою політичну суб'єктність, сприяючи зміцненню громадянського суспільства, розвитку демократії та утвердженню принципу верховенства права. Однак, для повноцінної реалізації цієї ролі необхідна подальша інституціоналізація, зростання довіри з боку громадян та забезпечення сприятливого правового поля для діяльності громадських організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарасимів Т. З. Роль громадських організацій у формуванні ідеології модернізації українського суспільства. Law. 2019. № 6(23). С. 10–17. DOI: https://doi.org/10.23939/law2019.23.010

2. Краснякова А. О. Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку. Проблеми політичної психології. 2014. № 1. С. 45–55. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2014_1_7

3. Старовойтов Д. Ф. Роль лобіювання у формуванні державної політики: виклики для національної безпеки. Публічне управління і адміністрування. 2023. № 3(81). С. 121. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.3.19

4. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. 576 с.

5. AbouAssi K., Bowman A. O'M., Johnston J., Tran L., Bauer Z. Relations between nongovernmental organizations and local governments in developing countries: The case of Lebanon: Report. American University, 2018. URL: https://www.american.edu/spa/news/upload/final-ngo-report_8-28-18.pdf

6. Andrade Lage D., Nemer Caldeira Brant L. The growing influence of non-governmental organizations: Chances and risks. Anuário Brasileiro de Direito Internacional. 2008. Vol. 3, № 1. P. 79–93.

7. Asad A. L., Kay T. Theorizing the relationship between NGOs and the state in medical humanitarian development projects. Social Science & Medicine. 2014. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.04.045

8. Castilla-Civelli K. NGOs and politics: Balancing neutrality and advocacy for effective work. NGO Manager. 2024. URL: https://www.ngomanager.org/post/ngos-and-politics-balancing-neutrality-and-advocacy-for-effective-work

9. DeMars W. E., Dijkzeul D. (Eds.). The NGO challenge for international relations theory. London: Routledge, 2015. 358 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781138845305

10. Dollar T. The role of NGOs and CSOs in democracy. Democratic Erosion. 2023. October 4. URL: https://democratic-erosion.org/2023/10/04/the-role-of-ngos-and-csos-in-democracy/

11. Donaldson T., Preston L. The stakeholder theory of the modern corporation: Concepts, evidence and implications. Academy of Management Review. 1995. Vol. 20, № 1. P. 65–91. DOI: https://doi.org/10.5465/amr.1995.9503271992

12. Freeman R. E. Strategic management: A stakeholder approach. Boston, MA: Pitman, 1984.

13. Freeman R. E., Wicks A. C., Parmar B. Stakeholder theory and "The Corporate Objective Revisited". Organization Science. 2004. Vol. 15, № 3. P. 364–369. DOI: https://doi.org/10.1287/orsc.1040.0066

14. Ghosh S. NGOs as political institutions. Journal of Asian and African Studies. 2009. Vol. 44. P. 475–495. DOI: https://doi.org/10.1177/0021909609340063

15. Gul K., Morande S. Factors influencing sustainability of non-governmental organizations in the developing world. SEISENSE Business Review. 2023. Vol. 3, № 1. P. 1–21. DOI: https://doi.org/10.33215/sbr.v3i1.885

16. Hansmann H. The role of nonprofit enterprise. Yale Law Journal. 1980. Vol. 89, № 5. P. 835–901. DOI: https://doi.org/10.2307/796089

17. Hasnain S. S. Theories governing NGO-operations: A Bangladesh perspective. American Academic & Scholarly Research Journal. 2015. Vol. 7, № 2. P. 45. URL: www.aasrc.org/aasrj

18. Heinzel M., Koenig-Archibugi M. Harmful side effects: How government restrictions against transnational civil society affect global health. British Journal of Political Science. 2023. Vol. 53, № 4. P. 1293–1310. DOI: https://doi.org/10.1017/S0007123422000564

19. Johnson E., Prakash A. NGO research program: A collective action perspective. University of Washington, 2007. URL: https://faculty.washington.edu/aseem/NGO_Research_Program.pdf

20. Khosravi M., Fard S. Non-governmental organizations and the barriers of their efficiency in Iran (after 1979). Open Journal of Political Science. 2016. Vol. 6. P. 191–204. DOI: https://doi.org/10.4236/ojps.2016.62019

21. Kingma B. R. Public good theories of the non-profit sector: Weisbrod revisited. Voluntas. 1997. Vol. 8, № 2. P. 135–148. DOI: https://doi.org/10.1007/BF02354191

22. Lee J. The Greenpeace of cultural environmentalism. Widener Law Review. 2010. Vol. 16, № 1. P. 61–90.

23. Mcloughlin C. Factors affecting state-non-governmental organisation relations in service provision: Key themes from the literature. Public Administration and Development. 2011. Vol. 31. DOI: https://doi.org/10.1002/pad.611

24. Paul J. A. NGOs and global policy-making. Global Policy Forum. 2000. June. URL: https://archive.globalpolicy.org/component/content/article/177-un/31611-ngos-and-global-policy-making.html

25. Stroup S. NGOs and states in global politics: A brief review. E-International Relations. 2020. August 3. URL: https://www.e-ir.info/2020/08/03/ngos-and-states-in-global-politics-a-brief-review/

26. Weisbrod B. A. Toward a theory of the voluntary non-profit sector in a three-sector economy. In: Phelps E. S. (Ed.). Altruism, morality, and economic theory. New York: Russell Sage Foundation, 1975. P. 171–195.

27. Weisbrod B. A. The non-profit economy. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.

28. Yang A. Global networking of NGOs. Oxford Research Encyclopedia of Communication. 2021. June 28. URL: https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-1189 (дата звернення: 12.04.2025).

REFERENCES:

1. Harasymiv, T. Z. (2019). Rol hromadskykh orhanizatsii u formuvanni ideolohii modernizatsii ukrainskoho suspilstva [The role of public organizations in shaping the ideology of modernization of Ukrainian society]. Law, (6)23, 10–17. https://doi.org/10.23939/law2019.23.010

2. Krasniakova, A. O. (2014). Politychna subiektnist: umovy stanovlennia ta oznaky rozvytku [Political subjectivity: conditions of formation and signs of development]. Problemy politychnoi psykholohii, 1, 45–55. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2014_1_7

3. Starovoitov, D. F. (2023). Rol lobiiuvannia u formuvanni derzhavnoi polityky: vyklyky dlia natsionalnoi bezpeky [The role of lobbying in shaping public policy: challenges to national security]. Publichne upravlinnia i administruvannia, 3(81), 121. https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.3.19

4. Shliakhtun, P. P. (2005). Politolohiia (teoriia ta istoriia politychnoi nauky): Navchalnyi posibnyk [Political science: theory and history]. Kyiv: Lybid.

5. AbouAssi, K., Bowman, A. O'M., Johnston, J., Tran, L., & Bauer, Z. (2018). Relations between nongovernmental organizations and local governments in developing countries: The case of Lebanon [Report]. American University. https://www.american.edu/spa/news/upload/final-ngo-report_8-28-18.pdf

6. Andrade Lage, D., & Nemer Caldeira Brant, L. (2008). The growing influence of non-governmental organizations: Chances and risks. Anuário Brasileiro de Direito Internacional, 3(1), 79–93.

7. Asad, A. L., & Kay, T. (2014). Theorizing the relationship between NGOs and the state in medical humanitarian development projects. Social Science & Medicine. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.04.045

8. Castilla-Civelli, K. (2024). NGOs and politics: Balancing neutrality and advocacy for effective work. NGO Manager. https://www.ngomanager.org/post/ngos-and-politics-balancing-neutrality-and-advocacy-for-effective-work

9. DeMars, W. E., & Dijkzeul, D. (Eds.). (2015). The NGO challenge for international relations theory. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781138845305

10. Dollar, T. (2023, October 4). The role of NGOs and CSOs in democracy. Democratic Erosion. https://democratic-erosion.org/2023/10/04/the-role-of-ngos-and-csos-in-democracy/

11. Donaldson, T., & Preston, L. (1995). The stakeholder theory of the modern corporation: Concepts, evidence and implications. Academy of Management Review, 20(1), 65–91. https://doi.org/10.5465/amr.1995.9503271992

12. Freeman, R. E. (1984). Strategic management: A stakeholder approach. Boston, MA: Pitman.

13. Freeman, R. E., Wicks, A. C., & Parmar, B. (2004). Stakeholder theory and "The Corporate Objective Revisited". Organization Science, 15(3), 364–369. https://doi.org/10.1287/orsc.1040.0066

14. Ghosh, S. (2009). NGOs as political institutions. Journal of Asian and African Studies, 44, 475–495. https://doi.org/10.1177/0021909609340063

15. Gul, K., & Morande, S. (2023). Factors influencing sustainability of non-governmental organizations in the developing world. SEISENSE Business Review, 3(1), 1–21. https://doi.org/10.33215/sbr.v3i1.885

16. Hansmann, H. (1980). The role of nonprofit enterprise. Yale Law Journal, 89(5), 835–901. https://doi.org/10.2307/796089

17. Hasnain, S. S. (2015). Theories governing NGO-operations: A Bangladesh perspective. American Academic & Scholarly Research Journal, 7(2), 45. http://www.aasrc.org/aasrj

18. Heinzel, M., & Koenig-Archibugi, M. (2023). Harmful side effects: How government restrictions against transnational civil society affect global health. British Journal of Political Science, 53(4), 1293–1310. https://doi.org/10.1017/S0007123422000564

19. Johnson, E., & Prakash, A. (2007). NGO research program: A collective action perspective. University of Washington. https://faculty.washington.edu/aseem/NGO_Research_Program.pdf

20. Khosravi, M., & Fard, S. (2016). Non-governmental organizations and the barriers of their efficiency in Iran (after 1979). Open Journal of Political Science, 6, 191–204. https://doi.org/10.4236/ojps.2016.62019

21. Kingma, B. R. (1997). Public good theories of the non-profit sector: Weisbrod revisited. Voluntas, 8(2), 135–148. https://doi.org/10.1007/BF02354191

22. Lee, J. (2010). The Greenpeace of cultural environmentalism. Widener Law Review, 16(1), 61–90.

23. Mcloughlin, C. (2011). Factors affecting state-non-governmental organisation relations in service pro-

vision: Key themes from the literature. Public Administration and Development, 31. https://doi.org/10.1002/pad.611

24. Paul, J. A. (2000, June). NGOs and global policy-making. Global Policy Forum. https://archive.globalpolicy.org/component/content/article/177-un/31611-ngos-and-global-policy-making.html

25. Stroup, S. (2020, August 3). NGOs and states in global politics: A brief review. E-International Relations. https://www.e-ir.info/2020/08/03/ngos-and-states-in-global-politics-a-brief-review/

26. Weisbrod, B. A. (1975). Toward a theory of the voluntary non-profit sector in a three-sector economy. In E. S. Phelps (Ed.), Altruism, morality, and economic theory (pp. 171–195). New York: Russell Sage Foundation.

27. Weisbrod, B. A. (1988). The non-profit economy. Cambridge, MA: Harvard University Press.

28. Yang, A. (2021, June 28). Global networking of NGOs. Oxford Research Encyclopedia of Communication. https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-1189

Political subjectivity of public organizations: theoretical approaches and empirical dimensions of functioning

Poroschuk Dmytro Petrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Drahomanov Ukrainian State University
Pirogova str., 9, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0002-6272-1674

The article examines the political subjectivity of public organizations as a complex and multifaceted phenomenon that combines institutional capacity, legitimacy, autonomy, and the ability to mobilize resources. The main theoretical approaches to understanding the political subjectivity of public organizations are analyzed, in particular, the theories of public goods, trust, subsidies, stakeholders, networks, fields, and collective action. Considerable attention is paid to empirical examples of the influence of public organizations on policy formation, in particular in the context of democratic processes, elections, advocacy, and the formation of public opinion. It is established that the effective implementation of the political subjectivity of public organizations depends on the interaction of external conditions (political regime, regulatory environment) and internal factors (organizational capacity, level of trust, strategic management). The author concludes that the full political subjectivity of public organizations is a necessary prerequisite for the development of civil society and the establishment of a democratic political regime. Considering political subjectivity through the prism of a number of political science theories – from the theory of public goods and trust to the theories of networks, fields and collective action – allows us to understand more deeply the nature of the influence of NGOs on the political system. Each of the approaches emphasizes individual mechanisms and factors that facilitate or limit the participation of civil society organizations in the political process. In particular, both external conditions (regulatory environment, political regime, access to public space) and internal resources (financial stability, strategic management, community support) play a significant role. The study confirmed that under conditions of democratic governance and proper support from society, civil society organizations are able to effectively implement their political subjectivity, contributing to the strengthening of civil society, the development of democracy and the establishment of the rule of law.

Key words: *political subjectivity, public organizations, civil society, democracy, political participation, public policy, lobbying, advocacy.*

Радіонова Людмила Олексіївна
Михайлова Інна Олександрівна

Методологія дослідження політичного лідерства сучасного міста

УДК 37.014.5
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.19

Радіонова Людмила Олексіївна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та політології
Харківського національного
університету міського господарства
імені О. М. Бекетова
вул. Чорноглазівська, 17,
Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-9691-1199

Михайлова Інна Олександрівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії
та політології
Харківського національного
університету міського господарства
імені О. М. Бекетова
вул. Чорноглазівська, 17,
Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-0530-1235

У статті розглянуто основні методологічні підходи до дослідження політичного лідерства. Доведено, що методологічні підходи, які дають змогу розглянути політичне лідерство на національному рівні владних відносин, не дають змоги розв'язати політичне завдання – розкрити феномен лідерства на рівні міста. Показано, що в місті поряд зі збереженими економічними та політичними засадами політичного лідерства, вельми значущою є його соціокультурна детермінанта, яка не виявляється традиційними підходами соціально-політичної методології. Доведено, що дослідження політичного лідерства як абстрактної конструкції має методологічну вразливість, оскільки не відображає суб'єктно-об'єктні відносини соціальної практики. Доведено, зокрема й на основі конкретної практики найефективніших мерів сучасних міст, що політичне лідерство місті з необхідністю передбачає соціокультурну методологію дослідження. Така методологія дослідження, зберігаючи соціально-політичний компонент, значно розширює пізнавальний потенціал, оскільки дає змогу відображати й позначати політичне і неполітичне, соціальне і культурне в розумінні міського лідерства. У статті показано, що лідерство в історії політичної науки завжди пов'язане з прагненням зрозуміти сутність і механізми взаємовідносин лідера і підлеглих, правителя і підданих, керівника і підлеглих. На історичних прикладах діяльності окремих мерів показано, що підґрунтям вибудовування стосунків у місті є його інфраструктура, яка визначає пріоритетність питань державного або місцевого значення для життєдіяльності міста. Показано, що культура детермінує сприйняття ефективності роботи мера з боку міського соціуму. Дано аналіз характеристик політичного лідера на рівні міста в культурному контексті, виокремлено ключові якості, необхідні для ефективного міського лідерства. У статті проілюстровано специфіку міського лідерства на основі досягнень мерів у сучасних містах. Обґрунтовано релевантність соціально-культурного підходу дослідження політичного лідерства в місті. Показано, що на культурний контекст впливають такі параметри, як: рівень дистанції влади, ступінь індивідуалізму чи колективізму, толерантність до невизначеності, ціннісні орієнтири суспільства. У статті використано поєднання системного та структурного аналізу, його застосування дає змогу уявити різноманіття соціокультурних засад політичного лідерства як елементи складної інтегрованої системи.

Ключові слова: *політичний лідер, нормативно-моралістський підхід, історичний підхід, елітизм, інституціоналізм, неоінституціоналізм, біхевіористський підхід, соціокультурний підхід, місто, міський лідер.*

Вступ. Реформа децетралізації влади, ускладнення управління сучасним містом актуалізувало дослідження самого процесу владарювання через механізми політичного лідерства, виникла потреба виявити тенденції розвитку політичного лідерства в містах як центрах об'єднаних територіальних громад. Політичне лідерство не існує саме по собі, воно реалізується в політичному просторі міста, складовою частиною якого є політична культура, а це значить, що історичні, культурні та психологічні засади міського соціуму впливають на політику, визначаючи її стан і перспективи розвитку. Саме в місті політичний лідер реалізує волю місцевої спільноти, яка має власні традиції, звичаї, переконання та цінності. Ігнорування соціокультурних детермінант неминуче призведе до неефективного політичного лідерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях класиків політичної філософії Аристотеля, Платона, Плутарха, Н. Макіавеллі, Т. Карлейля, В. Р. Емерсона політичний лідер характеризувався як унікальна людина, а це не сприяло систематизації знань про лідерів. У пізніших дослідженнях Г. Лебона, Тарда, М. Вебера проблематика лідерства розглядалася вже з позиції суб'єктно-об'єктних відносин. Особливий внесок у дослідження лідерства внесли психологи З. Фрейд, К. Хорні, які вивчали феномен несвідомого в психіці людини, інтерес у межах цих досліджень становить концепція авторитарної особистості (Т. Адорно, Х. Арендт), а також «чиказька школа» (Г. Лассуелл). Досить часто політичне лідерство розглядають поза контекстом культури.

Мета та завдання. З'ясувати методологічні засади дослідження політичного лідерства в сучасному місті в контексті теорій класиків політичної філософії. Для цього розглянути основні методологічні підходи до дослідження політичного лідерства та виявити специфіку соціокультурного методу дослідження політичного лідерства в сучасному місті.

Методи дослідження. Застосовувався системний підхід, методи компаративного аналізу, компаративно-ретроспективного аналізу, ситуаційного аналізу.

Результати. Дослідження лідерства в історії соціально-політичного життя є не що інше, як прагнення з'ясувати суть взаємовідносин і взаємовпливу лідера та його послідовників. Філософи

Стародавньої Греції вважали, що істинний лідер той, хто за допомогою своїх дій прагне досягти загального блага і справедливості, той, хто володіє певними моральними нормами, моральними установками, системою цінностей, тобто це нормативно-моралістський підхід. Водночас учення Н. Макіавеллі виконує функцію своєрідної апологетики утримання влади будь-якими способами. Обожнюючи владу і виправдовуючи насильство з метою утримання влади, Макіавеллі допускає можливість приносити в жертву членів суспільства для створення сильної держави [8].

Конкретне суспільство в конкретний період історії виявляє певний тип лідерства. На думку Т. Карлейля, історичні періоди є простими фазами поклоніння великим людям, а лідер – це символ епохи. Т. Карлейль виводить низку характеристик, якими повинен володіти лідер: інтуїція, щирість, геніальність [2]. Досить складно погодитися з Т. Карлейлом у тому, що прийняття лідера його послідовниками визначається лише поклонінням герою. Нині дуже популярним є створення політичних біографій політичних лідерів. Однак, як правило, в них неодмінно присутня одна з двох крайнощів: зайва компліментарність або надмірний негативізм в оцінці діяльності лідера-героя. Нам здається, методологічно некоректним проводити політичний аналіз і давати оцінку діяльності лідера, будучи його сучасником. Згідно із законами герменевтики, більш пізнє розуміння тексту має перевагу: воно може бути глибшим і змістовнішим.

Необхідно також розглянути підхід, який дає змогу вивчити лідерство через феномен владних відносин. Розробляючи поняття «харизми», Вебер визначає владу як головну цінність, а влада харизматичного лідера – влада, структурована за принципом «лідер – послідовники» [7]. Психологічне підґрунтя логіки Вебера зумовлює теоретичний конструкт: авторитет лідера має пряму залежність від визнання його послідовниками.

Вкрай важливим у соціально-політичному розумінні лідерства є аналіз влади лідера як політичного, а не індивідуального феномена. У цьому аспекті лідерство вивчають за допомогою теорії еліт. Класики теорії еліт Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельс у своїх дослідженнях дійшли висновку, що суспільством керують групи індивідів – еліти, в чиїх руках зосереджені колосальні ресурси і політична влада. Оскільки лідери (включно з потенційними політичними лідерами) належать до елітних груп, актуалізується потреба у вивченні походження кола осіб, з якого згодом виходять політичні лідери. Так, наприклад, Г. Моска визнає еліту як необхідний елемент соціальної структури суспільства [10]. У своїй теорії автор лише торкається поняття лідер як складової частини поняття еліта, наполягаючи на сильному лідері, за якого еліта стає невразливою. В. Парето розглядає проблему лідерства в динаміці, виявляючи кореляційний зв'язок між стилем лідерства та соціальним запитом, що призводить до характерної зміни «лисиць» і «левів» [11]. Однак видається, що аналіз Парето має вельми абстрактний характер: він розглядає лише один тип лідера – демагога. Р. Міхельс визначає феномен лідерства як недемократичний феномен, що вельми швидко трансформується у вождізм, авторитаризм або олігархію [9] .

Одним із найрозробленіших і найрозвиненіших підходів до вивчення політичного лідерства є інституціональний підхід, який розглядає лідерство вже не з погляду емпатії, він ставить собі за мету вивчення формального лідерства. Відштовхуючись від тези, що лідер може мати абсолютний авторитет лише за умови, що влада лідера обмежується соціальними та юридичними нормами, що існують у соціумі, інституціоналізм пояснює значущість соціальних і політичних інституцій, доводить їхню роль при дослідженні лідера.

Класичний інституціоналізм, зосереджуючи свою увагу на формальних аспектах лідерства, повністю ігнорує соціальний контекст. Розв'язання цієї проблеми знаходить М. Дюверже, він визначає інститути як «моделі людських відносин, з яких копіюються конкретні зв'язки» [3]. Нам важливе не саме визначення політичного інституту, а кореляційний зв'язок понять «політичний інститут» і «політичне лідерство». Найадекватніше співвідношення цих понять отримуємо, трактуючи інститут як стан організованої спільноти. Саме в цій організованій спільноті й з'являється політичний лідер, у якого, у рамках розглядуваного підходу, мається на увазі абсолютний авторитет, стримуваний лише соціальним і правовим контролем наявних у державі інститутів. Недоліком формального підходу є те, що лідерство вивчають без урахування особистісних та емоційних чинників.

Ці обмеження долає неоінституціоналізм, що з'явився наприкінці минулого століття та комбінує здобутки інституціонального підходу, а водночас розширює свої межі аж до прискіпливої уваги до соціокультурних засад політичного лідерства. Неоінституціональний підхід розуміє під політичним лідерством особливий політичний інститут, тобто своєрідну модель соціальних відносин, що знаходить відображення в політичних зв'язках, персоніфікації політики, а також артикуляції інтересів соціальних груп.

На рубежі XIX–XX ст. у науці формується уявлення про лідерство як про психологічний феномен. Про внесок психоаналітичних концепцій написано багато, зазначимо лише, що в роботах Ж. Блонделя [1], Г. Лебона, Г. Тарда та З. Фрейда виявляються уявлення про лідерство як феномен із дуалістичною природою: з одного боку, – це раціонально-вольова характеристика, з іншого – ірраціонально-інстинктивна. Психоаналітичні концепції (фрейдизм, пізніше – неофрейдизм) часто впа-

дали в крайність, виявляючи об'єктом своїх досліджень «неврівноважених лідерів». Так, наприклад, Г. Лассуелл доводить, що психологічну основу дій політика-лідера становить несвідоме витіснення конфліктів, пережитих лідером у дитинстві [6]. Ще далі у своїх міркуваннях іде К. Горні, доводячи, що бажання домінувати неминуче приводить людину, яка страждає на невроз, до лідерства, згодом ця концепція у Т. Адорно отримає назву «авторитарний характер». Біхевіористський підхід виходить із тези про те, що поведінка лідера визначає ефективність його функціонування. Відштовхуючись від типології стилів лідерства, поведінковий підхід ставить собі за мету відшукати найприйнятніший тип лідерства в певній ситуації (ліберальний, демократичний або авторитарний). Дослідження лідерства в системі автократизм-лібералізм не дає змоги враховувати соціальний аспект, ситуацію, що послужила причиною вибору даного типу лідерства. Обмеження біхевіористського підходу якоюсь мірою долає ситуаційний підхід, оскільки останній на перше місце ставить залежність між поведінковими характеристиками лідера і його соціальним оточенням. Суть ситуаційного підходу полягає в тому, що лідерство не має властивості перманентності. Визнаючи унікальність кожного члена групи, ситуаційний підхід визначає лідерство як величину, залежну від певної ситуації. Під ситуацією в цьому разі розуміють складно інтегрований комплекс чинників, у якому поведінку розглядають як змінну величину.

У психології звертає на себе увагу мотиваційна теорія, основою якої є «піраміда потреб» А. Маслоу. Ці потреби формують мотиваційну сферу лідера. Згодом Р. Інглгарт дещо модифікував концепцію А. Маслоу, ввівши в науковий обіг концепцію постмодерністських цінностей. При задоволенні цінності виживання в суспільстві модерну, в постмодерністському суспільстві актуалізуються цінності самовираження [5].

У другій половині минулого століття на перший план виходять культурні засади, які також впливають на людину. Соціокультурна методологія дає змогу визначити лідерство не просто через виявлення загальних типових рис, а через осмислення значущості та ролі лідерства в конкретній політичній культурі. Культура формує як сам контекст управління, так і сприйняття лідерства з боку суспільства. У методологічному плані це вимагає особливої уваги до ціннісних настанов, історичного досвіду та символічної структури міського життя. На культурний контекст впливають такі параметри, як: рівень дистанції влади, ступінь індивідуалізму чи колективізму, толерантність до невизначеності, ціннісні орієнтири суспільства. Згідно з моделлю Хофстеде, міста, розташовані в країнах із високою дистанцією влади (наприклад, деякі латиноамериканські країни), можуть формувати очікування «сильного лідера», здатного брати на себе відповідальність і діяти директивно [4]. Натомість у скандинавських країнах або Нідерландах перевага надається горизонтальним формам лідерства та участі городян в управлінні.

Культура детермінує сприйняття ефективності роботи мера. В одних контекстах (наприклад, у Східній Азії) ключовими ознаками лідера є стабільність і гармонія, в інших – інноваційність і креативність (наприклад, у містах Західної Європи). У Барселоні мера Аду Колау сприймають як інклюзивного лідера, який враховує права городян, зокрема вразливих груп. У Куритибі Жайме Лернер отримав визнання за здатність формувати системний і сталий міський розвиток, що глибоко вписувалося в локальну культурну ідентичність.

Міські лідери, здатні враховувати і відтворювати культурні коди міста (через архітектуру, риторику, символіку), посилюють свою легітимність і впливовість, Лернер у Куритибі використовував локальні культурні образи для формування екологічно орієнтованої ідентичності міста, а Пеньялоса в Боготі просував ідею громадських просторів як символів громадянської рівності

Характеристики політичного лідера на рівні міста можуть різнитися залежно від політичної системи, розміру міста та культурного контексту, але загалом можна виокремити кілька ключових якостей і компетенцій, необхідних для ефективного міського лідерства:

1. Стратегічне мислення та бачення. Уміння формулювати довгострокову стратегію розвитку міста, розуміння глобальних і локальних трендів (урбанізація, сталий розвиток, цифровізація тощо), здатність бачити місто як цілісну систему: економіка, екологія, інфраструктура, спільнота. Яскравим прикладом ілюстрації лідерства через справедливість та інновації в міській мобільності є Енріке Пеньялоса, мер Боготи. Він сконцентрувався на соціальній справедливості через міську інфраструктуру: розширення громадського транспорту та пішохідних зон. Ініціатор системи TransMilenio – високоефективного автобусного транспорту за моделлю BRT (Bus Rapid Transit). Пріоритет пішоходам і велосипедистам: будівництво сотень кілометрів велодоріжок [12].

2. Комунікативність і здатність до взаємодії. Ефективна взаємодія з громадянами, бізнесом, НУО, регіональними та центральними органами влади, прозорість і відкритість в ухваленні рішень, здатність створювати та підтримувати партнерства, міжнародні програми тощо). Мер Куритиби (Бразилія) Жайме Лернер перетворив Куритибу на світовий еталон сталого міста. Розвивав зелені зони, переселяв вразливі групи в екологічно безпечні будинки. Запровадив інноваційні програми: обмін сміття на їжу в бідних районах. Жайме Лернер – приклад мера, що володіє системним мис-

ленням і високою емпатією. Культурна специфіка впливає на стиль управління. У суспільствах із високою дистанцією влади (наприклад, деякі латиноамериканські та східноєвропейські міста) городяни схильні очікувати сильного, авторитарного лідера. В індивідуалістичних культурах (наприклад, США, Велика Британія, Скандинавія) цінується горизонтальне лідерство, діалог, прозорість та участь громадян. Стиль лідерства Жайме Лернера в Куритибі сприймався як надихаючий і авторитетний, але в інших культурах він міг би бути сприйнятий як надмірно директивний.

3. Компетенції в управлінні. Знання міського управління, муніципального права, фінансів та адміністрування, вміння вибудовувати ефективну команду, управління кризами, реагування на виклики (наприклад, пандемія, екологічні катастрофи, міграційні хвилі тощо). Показники «успішного мера» варіюються: десь цінують економічне зростання, десь – стійкість і турботу про природу, а десь – соціальну справедливість.

4. Легітимність і довіра. Підтримка з боку городян (через вибори або громадське схвалення). Репутація чесного, відповідального та послідовного лідера. Етичність і соціальна відповідальність. Приклад міської лідерки, орієнтованої на участь громадян і стійкість Ада Колау, мер Барселони [12]. Колишня житлова активістка, яка стала мером на хвилі громадянського руху. Виступала за право на житло, контроль над туризмом і захист міського простору. Ініціювала програму «Суперблоків»: реорганізація міських кварталів для зменшення трафіку, збільшення зелені та комфортного середовища. Прагнула обмежити комерціалізацію міста та підвищити якість життя місцевих жителів.

5. Локальна залученість та емпатія. Добре знання локального контексту: історії, культурних особливостей, потреб населення, орієнтація на благо мешканців і поліпшення якості міського середовища, здатність чути і враховувати думку різних груп: молоді, літніх людей, вразливих верств населення тощо. Культура – це частина лідерського капіталу мера (знання традицій, мови, символів), яка часто посилює його легітимність і довіру. Міський лідер, який розуміє культурні коди свого міста (наприклад, історичні райони, меншини, вуличне мистецтво), здатний вибудувати глибший зв'язок із містянами. Лернер у Куритибі використовував культурні образи та ідентичність міста у своїх архітектурних рішеннях і програмах.

6. Ініціативність та інноваційність. Відкритість до нових ідей, технологій і рішень. Заохочення інновацій у міській інфраструктурі, транспорті, управлінні відходами, освіті та інших сферах. Гнучкість мислення та адаптивність.

Висновки. Абстрактне вивчення лідерства без урахування соціокультурної методології не дає змоги розкрити зміст поняття «лідерство» в повному обсязі. Структурний функціонал культури у взаємозв'язку із соціальною динамікою застосовний до конкретних історичних ситуацій, до конкретних територій і соціокультурних змін, що відбуваються в них. Таким чином, культура відіграє ключову роль у методології дослідження міських лідерів, оскільки вона формує як контекст лідерства, так і очікування городян, норми управління та стилі взаємодії. У методологічному плані це вимагає особливої уваги до ціннісних настанов, історичного досвіду та символічної структури міського життя. Включення культурного виміру в методологію дослідження міського лідерства дає змогу не тільки точніше інтерпретувати поведінку лідерів, а й зрозуміти, які практики можуть бути масштабовані, а які – глибоко локальні. Це особливо важливо в епоху глобального обміну урбаністичними ідеями та практиками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Blondel Jean. Political Leadership: Towards a General Analysis. London: Sage Publications. 1987. URL: https://www.academia.edu/35904768/211675357_Political_Leadership_Towards_a_General_Analysis_pdf (data zvernennya: 17.04.2025)

2. Carlyle Thomas. On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History. London: James Fraser. 1841. URL: https://ia801608.us.archive.org/28/items/thomascarlyleson00carl/thomascarlyleson00carl.pdf?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 03.04.2025)

3. Duverger Maurice. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. Translated by Barbara and Robert North. London: Methuen. 1954. URL: https://archive.org/details/politicalparties0000maur/page/n7/mode/2up?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 15.04.2025)

4. Hofstede Geert. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. 2001. URL: https://archive.org/details/culturesconseque0000hofs (data zvernennya: 17.04.2025)

5. Inglehart Ronald. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton, NJ: Princeton University Press. 1997. URL: https://archive.org/details/modernizationpos0000ingl (data zvernennya: 15.04.2025)

6. Лассуелл Гарольд Д., Деніел Лернер і К. Е. Ротвелл. Порівняльне дослідження еліт. Стенфорд, Каліфорнія: Stanford University Press. 1952.

7. Lecture 19 – Weber on Charismatic Authority Overview. Foundations of Modern Social Theory. URL: https://oyc.yale.edu/sociology/socy-151/lecture-19?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 05.04.2025)

8. Machiavelli Niccolò. The Prince and the Discourses. Translated by Luigi Ricci, revised by E.R.P. Vincent. New York: Modern Library. 1965. URL: https://archive.org/details/selectedpolitica00mach?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 02.04.2025)

9. Michels Robert. Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. Translated by Eden and Cedar Paul. New York: Free Press. 1962. URL: https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/michels/polipart.pdf?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 09.04.2025)

10. Mosca Gaetano. The Ruling Class. Translated by Hannah D. Kahn. New York: McGraw-Hill. 1939. URL: https://archive.org/details/rulingclass031748mbp?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 02.04.2025)

11. Pareto Vilfredo. Compendium of General Sociology. Translated by Andrew Bongiorno and Arthur Livingston. New York: Harcourt, Brace and Company. 1935.

12. Urbanization and development Emerging Futures. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/WCR-2016-WEB.pdf (data zvernennya: 17.04.2025)

REFERENCES:

1. Blondel Jean. (1987). Political Leadership: Towards a General Analysis. London: Sage Publications. URL: https://www.academia.edu/35904768/211675357_Political_Leadership_Towards_a_General_Analysis_pdf (data zvernennya: 17.04.2025)

2. Carlyle Thomas. (1841). On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History. London: James Fraser. URL: https://ia801608.us.archive.org/28/items/thomascarlyleson00carl/thomascarlyleson00carl.pdf?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 03.04.2025)

3. Duverger Maurice. (1954). Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. Translated by Barbara and Robert North. London: Methuen. URL: https://archive.org/details/politicalparties0000maur/page/n7/mode/2up?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 15.04.2025)

4. Hofstede Geert. (2001). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. URL: https://archive.org/details/culturesconseque0000hofs (data zvernennya: 17.04.2025)

5. Inglehart Ronald. (1997). Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton, NJ: Princeton University Press. URL: https://archive.org/details/modernizationpos0000ingl (data zvernennya: 15.04.2025)

6. Lassvell Harol'd D., Deniel Lerner i K. E. Rotvell. (1952) Porivnyal'ne doslidzhennya elit [A Comparative Study of Elites] Stanford, California.

7. Lecture 19 – Weber on Charismatic Authority Overview. Foundations of Modern Social Theory. URL: https://oyc.yale.edu/sociology/socy-151/lecture-19?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 05.04.2025)

8. Machiavelli Niccolò. (1965). The Prince and the Discourses. Translated by Luigi Ricci, revised by E.R.P. Vincent. New York: Modern Library. URL: https://archive.org/details/selectedpolitica00mach?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 02.04.2025)

9. Michels Robert. (1962). Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. Translated by Eden and Cedar Paul. New York: Free Press. URL: https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/michels/polipart.pdf?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 09.04.2025)

10. Mosca Gaetano. (1939). The Ruling Class. Translated by Hannah D. Kahn. New York: McGraw-Hill. URL: https://archive.org/details/rulingclass031748mbp?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 02.04.2025)

11. Pareto Vilfredo. (1935). Compendium of General Sociology. Translated by Andrew Bongiorno and Arthur Livingston. New York: Harcourt, Brace and Company.

12. Urbanization and development Emerging Futures. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/WCR-2016-WEB.pdf (data zvernennya: 17.04.2025)

Methodology for researching political leadership in the modern city

Radionova Liudmyla Oleksiivna

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Political Science
O. M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv
Chornoglazivska str., 17, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9691-1199

Mykhailova Inna Oleksandrivna

PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Political Science
O. M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv
Chornoglazivska str., 17, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0530-1235

The article examines the main methodological approaches to the study of political leadership. It is proved that methodological approaches that allow to consider political leadership at the national level of power relations do not allow to solve the political task of revealing the phenomenon of leadership at the city level. It is shown that in the city, along with the preserved economic and political foundations of political leadership, its socio-cultural determinant is very significant, which is not revealed by traditional approaches of socio-political methodology. It is proved that the study of political leadership as an abstract construct has a methodological vulnerability, since it does not reflect the subject-object relations of social practice. It is proved, in particular, on the basis of the specific practice of the most effective mayors of modern cities, that political leadership of a city necessarily involves a socio-cultural research methodology. Such a research methodology, while retaining the socio-political component, significantly expands the cognitive potential, as it allows to reflect and designate the political and non-political, social and cultural in the understanding of urban leadership. The article shows that leadership in the history of political science is always associated with the desire to understand the essence and mechanisms of the relationship between leader and subordinates, ruler and subjects, manager and subordinates. Using historical examples of the activities of individual mayors, the author shows that the basis for building relationships in a city is its infrastructure, which determines the priority of issues of national or local importance for the city's life. It is shown that culture determines the perception of the mayor's performance by the urban society. The characteristics of a political leader at the city level are analysed in the cultural context, and the key qualities necessary for effective urban leadership are highlighted.

The article illustrates the specifics of urban leadership based on the achievements of mayors in modern cities. The relevance of the socio-cultural approach to the study of political leadership in the city is substantiated. It is shown that the cultural context is influenced by such parameters as the level of power distance, the degree of individualism or collectivism, tolerance to uncertainty, and the value orientations of society. The article uses a combination of systemic and structural analysis, and its application allows us to present the diversity of socio-cultural foundations of political leadership as elements of a complex integrated system

Key words: *political leader, normative-moralistic approach, historical approach, elitism, institutionalism, neo-institutionalism, behaviouralist approach, socio-cultural approach, city, city leader.*

Симисенко Ігор Віталійович

Інституційна довіра як чинник впливу на трансформацію політичної участі в сучасній Україні

УДК 32.323.2
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.20

Симисенко Ігор Віталійович
аспірант кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0001-6218-4752

У статті здійснено спробу комплексного аналізу інституційної довіри як одного з визначальних чинників, що впливає на трансформацію форм політичної участі в сучасній Україні. Актуальність проблеми обумовлена хронічно низьким рівнем довіри громадян до державних інститутів, який сформувався в умовах пострадянської політичної культури, численних криз легітимності та невдалих спроб інституціоналізації демократії. Відсутність сталої інституційної довіри сприяє домінуванню неконвенційних або ситуативних форматів політичної участі, знижує ефективність формалізованих процедур впливу на владу та ускладнює формування стійкої демократії. У цьому контексті інституційна довіра постає не просто як індикатор ставлення до держави, а як структурний елемент, що визначає характер політичної поведінки громадян. Метою дослідження є виявлення ролі інституційної довіри у впливі на трансформацію політичної участі в Україні, та аналіз особливостей цього процесу в умовах політичної турбулентності. Для досягнення мети застосовано міждисциплінарний підхід, який поєднує концепції неоінституціоналізму, структурно-функціонального аналізу, політичної соціології та елементів порівняльного підходу. Методами дослідження є критичний аналіз теоретичних джерел, логіко-структурна реконструкція причин довіри або недовіри до інституцій, а також інтерпретація змін у репертуарі політичної участі громадян. Результати аналізу підтвердили, що в українському контексті інституційна довіра має нестабільний, фрагментарний і персоналізований характер. Низький рівень довіри до парламенту, судів, політичних партій та уряду зумовлює схильність до протестної участі, вуличної мобілізації, бойкотів або повного абстинентства. Натомість довіра до армії, волонтерських ініціатив та окремих публічних осіб стимулює участь у локальних чи неформалізованих формах дії. Зроблено висновок про те, що лише через поєднання інституційних реформ, прозорості врядування та зміцнення культури громадянської відповідальності можливе відновлення сталої політичної участі на засадах довіри.

Ключові слова: *інституційна довіра, політична участь, демократія, громадянське суспільство, криза легітимності.*

Вступ. Феномен інституційної довіри посідає центральне місце в сучасних дослідженнях політичної участі, легітимності влади та ефективності функціонування демократичних інститутів. Протягом останніх десятиліть науковці дедалі частіше фіксують послаблення довіри до інституцій у різних країнах, що породжує питання про здатність демократій зберігати стабільність у таких умовах [7, 9]. Зокрема, частина дослідників вважає, що зниження довіри веде до розчарування в політиці та зростання абсентеїзму, тоді як інші наголошують, що недовіра може активізувати нові, альтернативні форми політичної участі [2, с. 52].

Для України питання інституційної довіри має особливе значення, оскільки політична трансформація після розпаду СРСР супроводжувалася не лише становленням нових державних структур, а й кризою їх легітимності. З одного боку, було створено демократичні інститути – парламент, багатопартійну систему, систему виборів. З іншого – громадяни часто сприймали ці інститути як неефективні, корумповані та відірвані від реальних потреб суспільства. Унаслідок цього політична участь в Україні формувалася під впливом нестабільного фону довіри, що час від часу породжувало цикли мобілізації, протестів та зневіри.

Інституційна довіра, у найширшому розумінні, – це очікування громадян, що державні інститути діють згідно з суспільно визнаними нормами, справедливо, ефективно та підзвітно [8, с. 31]. Вона охоплює довіру до уряду, парламенту, судів, поліції, політичних партій, виборчих комісій, а в сучасному світі – і до цифрових платформ, через які реалізується участь. Водночас, як свідчать дослідження, інституційна довіра не завжди корелює з міжособистісною: у суспільствах із високим рівнем горизонтальної довіри (довіри до інших людей) може спостерігатися дуже низький рівень довіри до політичних інституцій, що характерно і для України [6, с. 87].

З огляду на вищезазначене, актуальним є дослідження того, як саме інституційна довіра впливає на трансформацію форм політичної участі в Україні. З одного боку, можна говорити про зростання участі у формалізованих процедурах – виборах, електронних петиціях, громадських слуханнях – у періоди підвищеної довіри до влади. З іншого боку, спалахи протестної активності, бойкоти, акції громадянської непокори часто стають відповіддю на падіння довіри до інституцій, як це було, зокрема, у 2004 та 2013 роках.

Досвід України демонструє, що інституційна довіра може виступати як стабілізатор політичної

системи, коли вона підтримується послідовною та ефективною політикою, але також як фактор делегітимації, коли громадяни втрачають віру у справедливість та чесність інституцій. Саме тому її вивчення в українському контексті дозволяє глибше зрозуміти, чому форми політичної участі змінюються від електоральної до протестної, від конвенційної до неконвенційної, і чому в суспільстві формується перманентний цикл надій і зневіри, що підриває інституціоналізацію демократії.

Мета та завдання. Метою статті є виявлення ролі інституційної довіри як ключового чинника, що визначає трансформацію форм політичної участі в сучасній Україні. У межах цього дослідження інституційна довіра розглядається не як статичний атрибут політичної культури, а як динамічний елемент, здатний спрямовувати поведінку громадян у бік або інституціоналізованих, або позаінституціональних форматів участі.

Відповідно до мети постає низка дослідницьких завдань. По-перше, уточнити понятійний апарат інституційної довіри, зокрема її розмежування з міжособистісною довірою, політичною довірою та легітимністю. По-друге, дослідити емпіричні дані щодо рівня довіри до основних інститутів влади в Україні, зокрема парламенту, уряду, судової системи, правоохоронних органів і політичних партій. Особливу увагу буде приділено динаміці змін цих показників у постреволюційні періоди (2004, 2014), а також в умовах зовнішньої загрози (починаючи з 2014 року). По-третє, проаналізувати трансформацію форм політичної участі, зокрема переходу від участі у виборах до участі в протестах, петиціях, цифрових ініціативах, волонтерських або громадських об'єднаннях, з огляду на зміну рівня довіри до інституцій. Нарешті, окреслити потенційні напрямки зміцнення інституційної довіри в Україні, зокрема через підвищення прозорості, ефективності та підзвітності державних інституцій, а також через розвиток громадянської освіти й культури участі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження було використано комплекс методів, що дозволяють інтегрувати теоретичні та емпіричні підходи до аналізу інституційної довіри як чинника трансформації політичної участі. Методологічну основу становить неоінституціональний підхід, який розглядає довіру як продукт взаємодії між громадянами та державними структурами в умовах інформаційної асиметрії та обмеженої раціональності. Саме з цієї перспективи інституції не лише регулюють політичну поведінку, але й формують уявлення про допустимість і результативність участі.

Емпіричну базу дослідження становлять результати міжнародних та національних соціологічних опитувань: European Social Survey (ESS), World Values Survey (WVS), дослідження Київського міжнародного інституту соціології, Інституту соціології НАН України, Разумков центру. У статті використано вторинний аналіз соціологічної інформації, що була зібрана під час загальнонаціональних опитувань, зокрема щодо рівня довіри до парламенту, політичних партій, судової влади, поліції та армії. Аналітична обробка цих даних дозволила виявити зміни довіри в часі та визначити їхній зв'язок з активністю громадян на виборах, у протестах, петиційних кампаніях, громадських слуханнях та інших форматах участі.

Таким чином, комбінація якісного та кількісного аналізу, а також міждисциплінарний підхід дозволяють ґрунтовно дослідити інституційну довіру як фактор, що визначає типологію політичної участі в сучасній Україні.

Результати. Феномен інституційної довіри розглядається науковцями як фундаментальний елемент легітимності влади, ефективності демократичного врядування та громадянської активності. У класичній концепції Г. Алмонда і С. Верба, інституційна довіра є показником політичної культури, що підтримує стабільність демократичного режиму [1, с. 46]. Високий рівень довіри до державних інститутів корелює з учасницькою політичною культурою, у якій громадяни не лише голосують, а й активно долучаються до формулювання політичних рішень. П. Штомпка наголошує, що довіра – це очікування, що інституції діятимуть передбачувано й відповідально, згідно з усталеними нормами [11, с. 34]. У його тлумаченні довіра є різновидом соціального капіталу, який забезпечує не лише координацію дій, але й готовність до співпраці. Так само Ф. Фукуяма вбачає у довірі основу громадянської солідарності, яка дозволяє суспільствам досягати економічного та політичного прогресу [3, с. 92]. Інституціональний підхід до політичної довіри розвинули Д. Норт, Б. Ротштайн, А. Лейпгарт. Вони розглядають довіру як функцію ефективності та доброчесності самих інститутів. Якщо інституції послідовні, підзвітні й виконують свої обіцянки, громадяни з більшою ймовірністю будуть їм довіряти [10, с. 127]. Отже, довіра – це не лише культурна настанова, а й результат взаємодії між громадянами та державою.

Політична участь, у свою чергу, теж є багаторівневим поняттям. Вона охоплює як інституціоналізовані (електоральна участь, петиції, участь у громадських слуханнях), так і неінституціоналізовані (протести, страйки, громадянська непокора) форми дій. Згідно з підходом Р. Далтона, у постіндустріальних суспільствах громадяни дедалі частіше віддають перевагу «новим» формам участі, неформальним і горизонтальним ініціативам, у яких вони відчувають більше впливу [2, с. 53]. Інакше кажучи, довіра до інституцій визначає не лише інтенсивність, а й формат участі: якщо інституції вважаються чесними й ефективними,

громадяни обирають конвенційні канали. Якщо ж інституційна довіра слабка, зростає протестна або апатична поведінка – громадяни або відходять від політики, або долучаються до дій поза межами офіційної системи.

Для України це питання набуває особливої ваги, оскільки перехід від тоталітарного до демократичного правління супроводжувався кризою довіри до новостворених політичних інститутів. Ця довіра не мала історичної тяглості, а наявний досвід часто лише посилював недовіру – зокрема, через корупцію, неефективне адміністрування, слабку підзвітність та відсутність правової держави. Більшість громадян схильні довіряти не стільки інституціям як таким, скільки конкретним особам, які їх очолюють.

Стан інституційної довіри в українському суспільстві характеризується як хронічно низький. За результатами досліджень, проведених Київського міжнародного інституту соціології, у 2021–2024 роках рівень довіри до Верховної Ради становив лише 13%, водночас 68% опитаних зазначили, що не довіряють парламенту [19]. Подібний розрив у балансі довіри зафіксовано і щодо судової системи, прокуратури, СБУ, міліції. Наприклад, довіра до судів складала 12%, а недовіра – 63% [19].

Показово, що єдиними інституціями з позитивним балансом довіри є Збройні сили України (92% у 2024 році) та волонтерські об'єднання (81% у 2024 році) [19]. Це свідчить про значну фрагментацію інституційної довіри: громадяни здебільшого підтримують ті інституції, які асоціюються з конкретними діями в умовах війни, а не з політичними рішеннями чи демократичним процесом як таким.

Значущою є динаміка довіри у постреволюційні періоди. Після Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2014 року спостерігалося короткочасне зростання довіри до новообраних інституцій, однак уже через рік показники суттєво знижувались. Наприклад, довіра до Президента України у грудні 2014 року мала позитивний баланс (+4,1%), але вже в листопаді 2015 року вона знизилася до -45,7% [12, с. 105]. Що ж до довіри до Президента України після виборів 2019 року, то з моменту обрання і до початку повномасштабної збройної агресії РФ, баланс змінився з +71% у 2019 році до -15% у 2022 році [18]. Це свідчить про «ефект авансу довіри», який швидко вичерпується через невиконання очікувань, брак прозорості або незадовільну ефективність інституцій.

Ці дані підтверджують думку Ю. Пилипенка про те, що українці не змінюють свого ставлення до влади і судової системи, виражаючи до цих структур найбільшу недовіру [17, с. 32]. Водночас, як зауважує О. Макух, масова недовіра сформувала в Україні «суспільство втраченої довіри», у якому демократичні інститути сприймаються як непрозорі, кланові, залежні від персоналій і позбавлені сталої легітимності [14, с. 88].

Політична участь громадян в Україні істотно змінюється залежно від рівня довіри до інституцій. У періоди підвищеної довіри переважають конвенційні, формалізовані форми участі: голосування на виборах, участь у громадських слуханнях, підписання петицій, звернення до представницьких органів. Навпаки, коли інституційна довіра знижується, зростає активність у неконвенційних формах: протестах, бойкотах, страйках, цифрових кампаніях або повна абстиненція від участі в політичному процесі.

Українська специфіка полягає в тому, що участь у виборах часто не корелює із зацікавленістю політикою чи стабільною довірою до системи. Як свідчать дані Разумков центру, 40% української молоді брали участь у президентських виборах 2019 року (46% – у 2014 році), хоча лише чверть із них виявляла зацікавленість у політичних процесах [15]. Це може свідчити не про стійку громадянську позицію, а радше про реакцію на зовнішню кризу або бажання змінити ситуацію, яка сприймається як критична. Низька довіра до інститутів спричиняє пошук альтернативних, неформальних або радикальних каналів участі. Найбільш виразним прикладом цього є масові протести 2004 та 2013–2014 років, що мали характер неконвенційної політичної дії та були зумовлені розчаруванням у виборчих процедурах, рішеннях судів і загальному несприйнятті політичної еліти. На нашу думку, ці акти вуличної мобілізації були, фактично, реакцією на делегітимацію офіційних каналів взаємодії між владою та суспільством.

У ситуації структурної недовіри виникає також феномен персоніфікації довіри. Громадяни охочіше підтримують ті форми діяльності, які мають чітке обличчя – наприклад, волонтерський проєкт, громадську ініціативу чи конкретного місцевого лідера. Водночас участь у абстрактних інституційних процесах, таких як робота політичної партії чи колективні звернення до Верховної Ради, викликає скепсис. Це підсилює персоніфікацію довіри: якщо громадяни вірять у нового президента, то тимчасово готові підтримати й інші інститути, але як тільки постає розчарування в лідері, довіра до системи в цілому стрімко падає.

Ще однією особливістю є те, що інституційна довіра в Україні значною мірою формується не на основі тривалої послідовної взаємодії, а під впливом кризових ситуацій. Вибори часто супроводжуються ефектом авансу, коли новообраний лідер отримує масову підтримку на тлі загального розчарування в попередниках. Проте, як показує практика, така підтримка рідко перетворюється на стійку довіру до інституту як такого. Тому політична участь має циклічний характер: від мобілізації – до розчарування, від протесту – до абстиненції, від авансованої підтримки – до чергової недовіри.

Варто зазначити й зростання ролі цифрових інструментів участі: е-петицій, громадського бюджету, платформ «Дія», «Резерв+» тощо. Проте і в цьому випадку ефективність використання таких каналів тісно пов'язана з рівнем довіри до суб'єкта, що їх адмініструє. Якщо громадяни не довіряють органу влади, вони не вірять у результативність навіть найпрозоріших технологій.

У порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами Центрально-Східної Європи, Україна демонструє одну з найнижчих оцінок інституційної довіри. Згідно з результатами European Social Survey Round 11 (2023/24) та World Values Survey Wave 7 (2017–2022), такі країни як Польща, Чехія чи Литва поступово нарощують рівень довіри до парламенту, судів, поліції, тоді як Україна залишається в зоні хронічного скепсису до владних інституцій [4, 5]. Українські дослідники Марина Назаренко та Артур Левицький тлумачать низькі рівні довіри в українському суспільстви таким чином: «Враховуючи реалії сьогодення, на нашу думку, основними причинами, що заважають розвитку політичної довіри в Україні, і як наслідок гальмують проведення відповідних політичних заходів на шляху до демократизації суспільства є: – невідповідність слів діям політичних лідерів; – відсутність конструктивного діалогу між владою та населенням, і як наслідок – низький рівень політичної культури, політичної згоди, політичної освіченості, політичної свідомості, політичної підтримки, політичної активності громадян країни; – зневіра населення у правильності політичних дій, прийнятті відповідних політичних рішень і як наслідок їх не підтримка; – моральне та психологічне виснаження населення (низький рівень життя, соціальна незахищеність, бойові дії на сході країни, пандемія COVID-19 тощо)» [16, с. 51]. Ми можемо лише додати, що повномасштабне вторгнення РФ додало до морального та психологічного виснаження українців.

У Польщі, наприклад, за період 1990-х – 2010-х років відбувалося поступове зростання довіри до інституцій, що супроводжувалося стабілізацією електоральної поведінки, зменшенням частки протестної участі та зростанням участі в інституційних форматах (громадські ради, публічні консультації, партійна активність). У свою чергу, в Україні навіть після чергової хвилі реформ не вдається втримати довіру на стабільному рівні. Як тільки розчарування в новій владі сягає піку, громадяни або відвертаються від інституцій взагалі, або виходять на вулиці – як це було у 2013–2014 роках.

Фактор персоналізації політичної довіри в Україні також є суттєвим розмежувальним елементом у порівнянні з більш сталими демократіями. Якщо в Німеччині, Франції чи Нідерландах довіра до уряду чи парламенту не є жорстко прив'язаною до фігури прем'єра або президента, то в Україні заміна лідера трансформує ставлення до всієї вертикалі влади. Це означає, що інституції не накопичують довготривалого авторитету, а залежні від політичної кон'юнктури, харизми чи риторики конкретних осіб.

Окрему роль у порівняльному контексті відіграє культура участі. У країнах Балтії, Польщі та Угорщині помітна тенденція до зростання участі у формалізованих форматах, що ґрунтується на практиці правової держави та функціональних інституцій. В Україні ж, попри запровадження низки цифрових сервісів, нових форм е-демократії, систем громадського бюджету, досі переважає або дистанціювання, або неконвенційна участь [13, с. 141].

Зрештою, український приклад дозволяє стверджувати, що без стійкої інституційної довіри жодні інструменти участі – хоч формальні, хоч новітні цифрові – не матимуть очікуваної ефективності. Довіра не лише активує участь, але й забезпечує її стабільність, послідовність і результативність. Без цього політична культура не здатна розвиватися у напрямку стійкої демократії.

Висновки. Інституційна довіра є критично важливим чинником функціонування демократичного політичного режиму. Вона визначає не лише ставлення громадян до державної влади, а й формати та інтенсивність їхньої участі у політичному житті. У стабільних демократіях вона виконує роль зв'язувального елемента між громадянами та інститутами, що забезпечує ефективність зворотного зв'язку, легітимність управлінських рішень і стійкість процедур. В умовах кризи довіри, навпаки, зростає політичний скепсис, апатія або радикалізація дій.

Дослідження показало, що в українському контексті інституційна довіра має фрагментарний і нестабільний характер. Громадяни здебільшого не довіряють ключовим політичним інститутам – парламенту, політичним партіям, уряду, судовій владі, – тоді як демонструють високий рівень довіри до Збройних сил, волонтерських організацій або окремих публічних лідерів, зокрема Президента України. Така ситуація призводить до персоналізації участі, домінування ситуативних форм мобілізації та втрати інституціонального авторитету.

Емпіричні дані свідчать, що зниження інституційної довіри спричиняє відхід від формалізованих каналів участі. Вибори, петиції, громадські слухання втрачають свою ефективність, якщо громадяни не вірять у результативність цих процедур. Натомість активізуються неформальні, протестні або цифрові форми, які громадяни сприймають як більш впливові. Проте такі дії мають, як правило, короткостроковий ефект і не замінюють системної участі в демократичному процесі.

Особливу небезпеку становить цикл надії й зневіри, коли після обрання нового лідера зростає довіра до всієї системи, однак вона швидко вичер-

пується через несистемність реформ, корупційні скандали або неефективність. Внаслідок цього інституції не накопичують довготривалого авторитету, що гальмує процес інституціоналізації політичної участі. Така ситуація, як показано на прикладі порівняння з Польщею, є нетиповою для постсоціалістичних країн, які зуміли сформувати стійкі канали взаємодії між суспільством і владою. Для розірвання цього маятникового циклу в Україні потрібні послідовні інституційні перетворення. Йдеться про підвищення підзвітності державних структур, реальну боротьбу з корупцією, прозорість процедур прийняття рішень, зміцнення ролі судової гілки влади, а також розвиток інструментів громадянського контролю. Не менш важливим є формування культури участі – через освіту, залучення молоді, розвиток локальних ініціатив. Інституційна довіра в Україні має потенціал для зростання, однак реалізація цього потенціалу залежить від здатності держави довести свою ефективність, чесність та спроможність діяти в інтересах громадян. Без цього політична участь залишатиметься або реактивною, або маргіналізованою, що, зрештою, гальмуватиме демократичний розвиток країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. London : Sage Publications, 1963. 574 p.
2. Dalton R., Van Sickle A., Weldon S. The Individual–Institutional Nexus of Protest Behaviour. *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 40, No. 01. Pp. 51–73.
3. Fukuyama F. Social Capital and Global Economy. *Foreign Affairs*. 1995. Vol. 75 (Sept.-Oct.). Pp. 89–103.
4. ESS | Sikt. URL: https://ess.sikt.no/en/datafile/242aaa39-3bbb-40f5-98bf-bfb1ce53d8ef/123?tab=1&elems=12407541-8d0a-4bb6-bc2c-a0ac056dc0ba_1 (date of access: 28.04.2025).
5. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat.
6. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1997. 464 p.
7. Levi M. A state of trust. Trust and Governance. ed. V. Braithwaite, M. Levi. New York : Russell Sage Foundation, 1998. Pp. 77–101.
8. Mishler W., Rose R. What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies. *Comparative Political Studies.* 2001. Vol. 34. Pp. 30–62.
9. Norris P. Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism. New York : Cambridge University Press, 2002. 306 p.
10. North, D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press. 1990. 159 p.
11. Sztompka, P. Trust: A sociological theory. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. 214 p.
12. Балакірєва О.М., Дмитрук Д.А. Динаміка рівня довіри до органів влади та соціальних інституцій. Український соціум. 2021. № 1 (76). С. 102–113.
13. Бойко Н. Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства : монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 256 с.
14. Макух О. Є. Довіра як атрибут громадянського суспільства: комунікативний аспект. *Вісник* Нац. техн. ун-ту України «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2014. № 2. С. 85–89.
15. Міщенко М. Зміна поколінь. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/statti/zmina-pokolin (дата звернення: 28.04.2025).
16. Назаренко М., Левицький А. Сучасний стан та шляхи вдосконалення політичної довіри в умовах демократизації. Актуальні проблеми історії, теорії, практики публічного управління та адміністрування. 2021. Вип. 1. С. 48–54.
17. Пилипенко Ю. І., Алєксєєнко Д. Д. Соціальний капітал як чинник економічного розвитку суспільства. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 2018. № 1. С. 24–34.
18. Прес-релізи та звіти – Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019–2025 роках та ставлення до проведення виборів. Домашня сторінка КМІС.URL:https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1510&page=1 (дата звернення: 28.04.2025).
19. Прес-релізи та звіти – Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках. Домашня сторінка КМІС. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1 (дата звернення: 28.04.2025).

REFERENCES:

1. Almond G. A., Verba S. (1963). The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. London : Sage Publications. 574 p.
2. Dalton R., Van Sickle A., Weldon S. (2009). The Individual–Institutional Nexus of Protest Behaviour. *British Journal of Political Science*. Vol. 40, No. 01. Pp. 51–73.
3. Fukuyama F. (1995). Social Capital and Global Economy. *Foreign Affairs*. Vol. 75 (Sept.-Oct.). Pp. 89–103.
4. ESS | Sikt. URL: https://ess.sikt.no/en/datafile/242aaa39-3bbb-40f5-98bf-bfb1ce53d8ef/123?tab=1&elems=12407541-8d0a-4bb6-bc2c-a0ac056dc0ba_1 (date of access: 28.04.2025).
5. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). (2022). World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat.
6. Inglehart R. (1997). Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton, NJ : Princeton University Press. 464 p.
7. Levi M. (1998). A state of trust. Trust and Governance. ed. V. Braithwaite, M. Levi. New York : Russell Sage Foundation. Pp. 77–101.

8. Mishler W., Rose R. (2001). What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies. *Comparative Political Studies*. Vol. 34. Pp. 30–62.

9. Norris P. (2002). Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism. New York : Cambridge University Press. 306 p.

10. North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press. 159 p.

11. Sztompka, P. (1999). Trust: A sociological theory. Cambridge: Cambridge University Press. 214 p.

12. Balakirieva, O. M., & Dmytruk, D. A. (2021). Dynamika rivnia doviry do orhaniv vlady ta sotsialnykh instytutsii [Dynamics of trust in authorities and social institutions]. *Ukrainskyi Sotsium*, (1)76, 102–113. [in Ukrainian]

13. Boiko, N. (2020). Internet yak sotsialnyi resurs demokratyzatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Internet as a social resource of democratization in contemporary Ukrainian society]. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. 256 p. [in Ukrainian]

14. Makukh, O. Ye. (2014). Dovira yak atybut hromadianskoho suspilstva: komunikatyvnyi aspekt [Trust as an attribute of civil society: the communicative aspect]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, (2), 85–89. [in Ukrainian]

15. Mishchenko, M. (n.d.). Zmina pokolin [Generational shift]. *TsentR Razumkova*. Retrieved April 28, 2025, from https://razumkov.org.ua/statti/zmina-pokolin [in Ukrainian]

16. Nazarenko, M., & Levytskyi, A. (2021). Suchasnyi stan ta shliakhy vdoskonalennia politychnoi doviry v umovakh demokratyzatsii [The current state and ways to improve political trust under democratization]. *Aktualni problemy istorii, teorii, praktyky publichnoho upravlinnia ta administruvannia*, (1), 48–54. [in Ukrainian]

17. Pylypenko, Yu. I., & Aleksiienko, D. D. (2018). Sotsialnyi kapital yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku suspilstva [Social capital as a factor of societal economic development]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, (1), 24–34. [in Ukrainian]

18. Pres-relizy ta zvity. Dynamika doviry Prezydentu V. Zelenskomu v 2019–2025 rokakh ta stavlennia do provedennia vyboriv [Press releases and reports. Dynamics of trust in President V. Zelenskyi in 2019–2025 and attitudes towards elections]. *Domashnia storinka KMIS*. Retrieved April 28, 2025, from https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1510&page=1 [in Ukrainian]

19. Pres-relizy ta zvity. Dynamika doviry sotsialnym instytutsiiam u 2021–2024 rokakh [Press releases and reports. Dynamics of trust in social institutions in 2021–2024]. *Domashnia storinka KMIS*. Retrieved April 28, 2025, from https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1 [in Ukrainian]

Institutional trust as a key factor influencing the transformation of political participation in contemporary Ukraine

Symysenko Ihor Vitaliiovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 64/13, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-6218-4752

This article offers a comprehensive analysis of institutional trust as one of the key factors influencing the transformation of forms of political participation in contemporary Ukraine. The relevance of this issue is driven by the chronically low level of citizens' trust in state institutions, which has developed under the conditions of post-Soviet political culture, recurring crises of legitimacy, and unsuccessful attempts at democratic institutionalization. The absence of stable institutional trust contributes to the dominance of nonconventional or situational formats of political participation, reduces the effectiveness of formalized procedures for influencing power, and complicates the formation of a sustainable democracy. In this context, institutional trust appears not merely as an indicator of attitudes toward the state, but as a structural element shaping citizens' political behavior. The aim of this study is to identify the role of institutional trust in influencing the transformation of political participation in Ukraine and to analyze the specific features of this process under conditions of political turbulence. To achieve this, the research applies an interdisciplinary approach combining the concepts of neo-institutionalism, structural-functional analysis, political sociology, and elements of comparative politics. The methods used include critical analysis of theoretical sources, logical and structural reconstruction of the causes of trust or distrust in institutions, as well as interpretation of changes in the repertoire of citizens' political participation. The findings confirm that, in the Ukrainian context, institutional trust is unstable, fragmented, and highly personalized. Low trust in parliament, the judiciary, political parties, and the government leads to increased protest activity, street mobilization, boycotts, or total abstention. In contrast, trust in the military, volunteer initiatives, and specific public figures encourages participation in local or informal forms of action. The study concludes that only through a combination of institutional reforms, governance transparency, and the strengthening of a culture of civic responsibility can sustainable political participation based on trust be restored.

Key words: *institutional trust, political participation, democracy, civil society, legitimacy crisis.*

Ставченко Сергій Вікторович
Кремена Валерій Іванович

Партологія та цифрова політика: основні контексти взаємодії

УДК 94:323
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.21

Ставченко Сергій Вікторович
завідувач кафедри політології, соціології і публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
вул. Наукова, 72, Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0002-4091-868X

Кремена Валерій Іванович
доцент кафедри політології, соціології і публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
вул. Наукова, 72, Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0002-4091-868X

Стаття присвячена дослідженню трансформації партій в умовах атомізації партійних структур, розмивання соціальної бази та еклектизація партійних ідеологій. Актуальність теми зумовлена втратою керованості партійних політичних сил в рамках діджиталізації. Крім того, дається взнаки втрата зв'язку між партіями та політичною підтримкою з боку традиційних соціальних верств. В умовах кризи партійного будівництва вимагає дослідження адаптація конкретних партій та партійних систем до нових викликів вимагає пошуку адаптивних рішень, які будуть враховувати перспективи діджиталізації. Метою статті є встановлення напрямків взаємодії сучасної партології та процесів суспільної діджиталізації. Встановлено, що політичні партії як організації застосовують цифрові стратегії просування іміджу та вдосконалення партійних стратегій, дослідники повинні відповідно впроваджувати методичні інновації. Автори наголошують, що поява цифрових технологій поставила під сумнів класичні парадигми партологічних досліджень. Сучасні розробки спираються на наслідки цифрової революції, яка різко розширила інструментарій прикладних та академічних політологічних партійних досліджень. Ключовим методологічним інструментом виступає так званий «зворотний інжиніринг» партійних стратегій, який дозволяє краще зрозуміти вектори комунікаційних маніпуляцій, функціонування ехо-камер та ефекти поляризації громадської думки. За результатами аналізу міждисциплінарних джерел стверджується, що текстовий аналіз та соціальна лінгвістика дозволяють проводити масштабний аналіз партійних маніфестів, парламентських промов та публічних заяв партійних діячів. Виявлено, що в прикладній партологічній аналітиці мережевий аналіз дозволяє вченим візуалізувати зв'язки між партіями, ресурсними донорами, лобістськими групами та впливовими особами. Вказані порівняння виявляють приховані альянси, внутрішньопартійні інформаційні потоки та потенційні конфлікти інтересів. Встановлено, що партологія цифрової доби підвищує громадянську прозорість партій. З'ясовано, що дослідні (експертно-аналітичні) групи можуть використовувати цифрові інструменти для аудиту фінансування партійних виборчих кампаній, виявлення дезінформації або перевірки обіцянок партій на відповідність реальній політиці. Подальші дослідження мають зосередитися на розв'язанні цифрової кризи соціальної бази політичних партій, яка має вирішуватися на основі запровадження сервісної інфраструктури й інтерактивної взаємодії між партійними організаціями та менеджментом.

Ключові слова: *політичні партії, цифровізація, інтерактивна політика, цифрова політична участь, синкретичні ідеології.*

Постановка проблеми. Сучасне партійне будівництво перебуває під впливом багатьох викликів, спричинених діджиталізацією. Ними є атомізація партійних структур, розмивання соціальної бази та еклектизація (синкретизація) партійних ідеологій. Перший процес пов'язаний із втратою керованості партійних політичних сил в рамках децентралізації, другий проявляється у втраті зв'язку між партіями та політичною підтримкою з боку традиційних соціальних верств. Крім того, існує й третій виклик: він пов'язаний із втратою актуальності традиційних лівих та правих ідеологій та виникненням натомість синкретичних синтетичних ідеологічних систем. Адаптація конкретних партій та партійних систем до цих викликів вимагає пошуку адаптивних рішень, які будуть враховувати перспективи діджиталізації.

В умовах сучасної України доцільно звернути увагу на цифрову підтримку державницьких та патріотичних партійних проєктів в контексті захисту української державності та повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені активно розробляють тематику трансформації сучасних партій і партійних досліджень. Зокрема, М. Зан з'ясував особливості політико-партійного представництва органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Одеської області з компактним проживанням етнічних меншин (за результатами місцевих виборів 2020 року) [1], М. Іванов та Р. Чупрін встановили порядок висування кандидатів у партійних списках за гендерного квотування проросійськими партіями на місцевих виборах в 2020 р. в Україні [2], П. Яцина досліджує вплив трансформаційних процесів на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської групи [3]. Невирішеною раніше проблемою залишається перебіг змін сучасних партійних структур в умовах цифровізації та пошуки відповідей на ці зміни в рамках партологічних досліджень.

Метою статті є встановлення напрямків взаємодії сучасної патології та процесів діджиталізації. Завданням статті є виявлення адаптивних ресурсів сучасних політичних партій та партологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. За доби швидкої цифрової трансформації вивчення політичних партій, зазнає значної методологічної та концептуальної еволюції. Традиційно зосереджуючись на ідеологічному, організаційному та електоральному аналізі, партологія на сучасному етапі взаємодіє з соціальним і політико-інституційним середовищем, на який глибоко вплинули цифрові технології, аналіз даних та нові медіа-платформи. Оскільки політичні партії як організації застосовують цифрові стратегії просування іміджу та вдосконалення партійних стратегій, сучасні дослідники відповідно впроваджують адаптивні методичні інновації, перетворюючи партологію на динамічний аналітичний інструмент для розуміння партійних онлайн-трендів сучасної політики та демократичних змін. У цьому контексті Г. Енлі небезпідставно вважає, що сучасні політичні партії дедалі частіше функціонують як цифрові бренди, а не ідеологічні спільноти. Тому онлайн-комунікація витісняє класичні форми партійного активізму, а кампанії стають персоналізованими і візуально привабливими [5].

Сучасна партологія – це субдисципліна в рамках розгалуженої системи політичних наук, що зосереджена на формуванні, функціях, структурах та поведінці політичних партій. Як відомо, класичні фундаментальні роботи, зокрема, роботи М. Дюверже та А. Панеб'янко, були зосереджені на інституційній динаміці та ідеологічному формуванні партій. Вчені-інституалісти досліджували партійні системи, результати виборів та внутрішню демократію. Означені класичні підходи були відображені в узагальненнях даних про членство, структуру, партійний менеджмент та моделі парламентського голосування. Сучасний дослідник П. Джербаудо визначає новий вектор розвитку партології. Він натомість висновує, що політичні партії нашого часу трансформуються у «гібридні платформи», де поєднуються елементи класичної структури та цифрової мобілізації. Це створює гнучкіші, але водночас менш контрольовані моделі лідерства [6].

У цілому поява цифрових технологій поставила під сумнів класичні парадигми досліджень. Оскільки партії все частіше працюють онлайн, використовуючи цифрові інструменти для комунікації, політичної мобілізації та управління, дослідникам довелося адаптувати як свої питання, так і свої методології. Зокрема, науковець З. Туфекчі вірно наголошує, що сьогоднішні партії використовують технології мікротаргетингу, щоб досягти виборців не за ідеологічною ознакою, а за поведінковими характеристиками. Означене кардинально змінює природу сучасного політичного послання [15].

Цифрова революція різко розширила інструментарій партійних досліджень. Однією з головних трансформацій є використання аналітики соціальних мереж. Такі платформи, як Twitter, Facebook та Telegram, надають величезні масиви даних, які показують, як партії формулюють проблеми, взаємодіють з виборцями та реагують на кризи. Дослідники партій на сучасному етапі аналізують хештеги, настрої, моделі залученості та культуру мемів, щоб зрозуміти динаміку цифрових кампаній. Г. Ніссенбаум та Л. Інтрона справедливо вказують, що партійна активність дедалі більше залежить від логіки функціонування соціальних платформ. Цифрові алгоритми визначають, які повідомлення будуть підсилені, а які зникнуть у стрічці новин [8].

Великі дані та інструменти профілювання виборців відкривають ще один предметний простір розвитку партологічної аналітики. У цифрових умовах технології мікротаргетингу дозволяють партіям налаштовувати свої повідомлення для певних сегментів виборців на основі поведінкових та демографічних даних. Сучасні вчені навіть можуть провести так званий «зворотний інжиніринг» партійних стратегій, аби зрозуміти вектори комунікаційних маніпуляцій, функціонування ехокамер та ефекти поляризації на емоційній основі у ставленні до певних подій чи процесів. У цих умовах Б. Моффітт робить вірний висновок, що емоції, а не аргументи, дедалі частіше стають основним засобом залучення виборців з боку партій. Це відображає не просто зміну комунікації, а трансформацію сутності політичного залучення [10].

Такі методичні засоби, як текстовий аналіз та соціальна лінгвістика дозволяють проводити масштабний аналіз партійних маніфестів, парламентських промов та публічних заяв. Наявні цифрові інструменти обробки інформації (до прикладу, існують сервіси Voyant, NVivo та Leximancer). Вони можуть відстежувати ідеологічні зрушення та партійні риторичні моделі протягом цілих десятиліть [14]. З цього приводу І.Крастев зазначає, що політичні партії втрачають чіткі ідеологічні обриси й дедалі частіше адаптуються до ситуативного попиту. Ідеологія стає вторинною порівняно з популярністю та ефектністю меседжу [9].

Мережевий партійний аналіз дозволяє сучасним вченим-політологам візуалізувати зв'язки між партіями, донорами, лобістськими групами та впливовими особами (політичними інвесторами). Масштабні хронологічні та крос-інституційні зіставлення виявляють приховані альянси, інформаційні потоки та потенційні конфлікти інтересів. Тому організаційна база партій у вигляді постійних членів віддаляється від класичних обрисів. С. Скарроу доречно наголошує, що традиційне партійне членство більше не є ключовим джерелом легітимності чи мобілізації. Сучасні партії фокусуються на підписниках, симпатиках і цифрових волонтерах [13].

Крім того, партологія цифрової доби підвищує прозорість партій для широкої громадськості. Дослідні (експертно-аналітичні) групи можуть використовувати цифрові інструменти для аудиту

фінансування кампаній, виявлення дезінформації або перевірки обіцянок на відповідність політиці. Такі платформи, як VoteWatch Europe [7] або PoliMonitor [12], демонструють, як дослідження партій можуть безпосередньо служити широкій громадськості, яка здобуває додаткової політичної суб'єктності в умовах зростання впливу популізму. Сучасні дослідники К. Мудде та К. Ровіра Кальтвассер небезпідставно вважають, що популістські сили кидають виклик не тільки політичному істеблішменту, а й самій структурі партійної демократії, апелюючи безпосередньо до «народу» поза інституціями [11].

Використання різноманітними Інтернет-акторами персональних даних громадян-виборців, отриманих з публічних профілів або придбаних у брокерів інформації, викликає значні етичні застереження щодо згоди та стеження. Тому як дослідники, так і партійні менеджери повинні у певний спосіб збалансувати суспільні інтереси з правами особистості. Відповідно А. Чедвік слушно виявив, що сучасні партії експериментують із цифровим самоуправлінням – голосування онлайн, деліберативні платформи, краудсорсинг політичних програм. Це ставить під сумнів традиційне лідерство в партіях та адекватність партійної підтримки [4].

Поширені цифрові інструменти машинного навчання та штучного інтелекту також можуть відображати упередження щодо партій, які вбудовані до інформаційних баз даних або публічно поширеного дизайну. Це може спотворити хибні інтерпретаційні контексти та посилити штучні (необґрунтовані) позитивні або негативні стереотипи щодо політичних сил. Зокрема, далеко не всі виборці як партійні симпатики/антипатики здійснюють активність онлайн або неоднаково представлені на цифрових платформах і в цифрових месенджерах. Аналітичні розвідки розвитку партій, засновані виключно на даних соціальних мереж, можуть надмірно репрезентувати міські, молодші або більш політично активні групи. Крім того, політичні боти, тролі та скоординовані дезінформаційні (маніпуляційні) кампанії можуть спотворювати екосистеми партійної комунікації, ускладнюючи зусилля з розрізнення справжніх та штучних тенденцій. Це особливо актуально для партійної системи сучасної України в умовах та після повномасштабного вторгнення країни-агресора.

Висновки. Таким чином, сучасна наука про політичні партії проходить період адаптації до нових цифрових умов. Зокрема, це завдання фіксації партійної політичної участі в нових цифрових умовах. Також сучасні дослідження акцентують увагу на соціально-гендерному та соціально-професійному представництві. У функціонуванні політичних партій також відбувається процес посилення міждисциплінарного характеру дослідження соціальної бази сучасних політичних партій.

Напрямками цифрової адаптації досліджень політичних партій є нарощування представництва в Інтернет, підвищення медіаграмотності, впровадження цифрових технологій партійного менеджменту тощо. Подолання викликів ідеологічного еклектизму та синкретизму доречно здійснювати на основі формування конкретного конкурентного дискурсивного середовища сучасних партійних ідеологій. Цифрова криза соціальної бази політичних партій має вирішуватися на основі запровадження сервісної інфраструктури та інтерактивної взаємодії між партійними організаціями та менеджментом з конкретними цільовими соціальними групами. Означені напрямки можуть бути застосовані у подальших наукових дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зан, М. П. (2022) Політико-партійне представництво органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Одеської області з компактним проживанням етнічних меншин (за результатами місцевих виборів 2020 року). Регіональні студії. № 28. С. 7–15.

2. Іванов, М. С., Чупрін, Р. В. (2024) Проросійські партії на місцевих виборах в 2020 р. в Україні: порядок кандидатів у партійних списках за гендерного квотування. Політикус. Вип. 2. С. 36–42.

3. Яцина, П. Е. Вплив трансформаційних процесів на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської групи Регіональні студії. – 2023. № 34. С. 183–192.

4. Chadwick, A. (2013) The Hybrid Media System: Politics and Power, 1st edn, Oxford Studies in Digital Politics (2013; online edn, Oxford Academic, 26 Sept.), https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199759477.001.0001, accessed 22 Apr. 2025.

5. Enli, G. (2017). Twitter as arena for the authentic outsider: exploring the social media campaigns of Trump and Clinton in the 2016 US presidential election. *European Journal of Communication*, 32(1), 50–61.)

6. Gerbaudo, P. (2019). *The Digital Party: Political Organisation and Online Democracy*. Pluto Press. 240 p. https://doi.org/10.2307/j.ctv86dg2g

7. Hix, S., Frantescu, D., Hagemann, S., Noury, A., (2022) *VoteWatch Europe dataset*, EUI Research Data, , Department of Political and Social Sciences. URL: https://hdl.handle.net/1814/74918

8. Introna, L. D., & Nissenbaum, H. (2000). Shaping the Web: Why the politics of search engines matters. The Information Society,. 16(3), 169–185.

9. Krastev, I. (2007). The Strange Death of the Liberal Consensus *Journal of Democracy*, 18(4), 56–63.)

10. Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style and Representation*. Stanford University Press.)240 p.

11. Mudde, C., and Rovira Kaltwasser, C. Populism: A Very Short Introduction, Very Short Introductions (New York, 2017; online edn, Oxford Academic, 23 Feb. 2017), https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001, accessed 29 Apr. 2025.

12. PoliMonitor – enabling organisations to better understand, engage and shape political discussions. URL: https://www.polimonitor.com/

13. Scarrow, S. E. (2015). *Beyond Party Members: Changing Approaches to Partisan Mobilization*. Oxford University Press.)

14. Text mining and analysis. URL: https://libraryguides.griffith.edu.au/text-mining/tools

15. Tufekci, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. First Monday, 19(7). URL: https://doi.org/10.5210/fm.v19i7.4901

REFERENCES:

1. Zan, M. P. (2022) Polityko-partiine predstavnytstvo orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u terytorialnykh hromadakh Odeskoi oblasti z kompaktnym prozhyvanniam etnichnykh menshyn (za rezultatamy mistsevykh vyboriv 2020 roku). Rehionalni studii. № 28. S. 7–15.

2. Ivanov, M. S., Chuprin, R. V. (2024) Prorosiiski partii na mistsevykh vyborakh v 2020 r. v Ukraini: poriadok kandydativ u partiinykh spyskakh za hendernoho kvotuvannia. Politykus. Vyp. 2. S. 36–42.

3. Iatsyna, P. E. Vplyv transformatsiinykh protsesiv na konfihuratsiiu partiinykh system krain Vyshehradskoi hrupy Rehionalni studii. – 2023. № 34. S. 183–192.

4. Chadwick, A. (2013) The Hybrid Media System: Politics and Power, 1st edn, Oxford Studies in Digital Politics (2013; online edn, Oxford Academic, 26 Sept.), https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199759477.001.0001, accessed 22 Apr. 2025.

5. Enli, G. (2017). Twitter as arena for the authentic outsider: exploring the social media campaigns of Trump and Clinton in the 2016 US presidential election. European Journal of Communication, 32(1), 50–61.)

6. Gerbaudo, P. (2019). The Digital Party: Political Organisation and Online Democracy. Pluto Press. 240 r. https://doi.org/10.2307/j.ctv86dg2g

7. Hix, S., Frantescu, D., Hagemann, S., Noury, A., (2022) VoteWatch Europe dataset, EUI Research Data, , Department of Political and Social Sciences. URL: https://hdl.handle.net/1814/74918

8. Introna, L. D., & Nissenbaum, H. (2000). Shaping the Web: Why the politics of search engines matters. The Information Society,. 16(3), 169–185.

9. Krastev, I. (2007). The Strange Death of the Liberal Consensus Journal of Democracy, 18(4), 56–63.)

10. Moffitt, B. (2016). The Global Rise of Populism: Performance, Political Style and Representation. Stanford University Press.) 240 p.

11. Mudde, C., and Rovira Kaltwasser, C. Populism: A Very Short Introduction, Very Short Introductions (New York, 2017; online edn, Oxford Academic, 23 Feb. 2017), https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001, accessed 29 Apr. 2025.

12. PoliMonitor – enabling organisations to better understand, engage and shape political discussions. URL: https://www.polimonitor.com/

13. Scarrow, S. E. (2015). Beyond Party Members: Changing Approaches to Partisan Mobilization. Oxford University Press.)

14. Text mining and analysis. URL: https://libraryguides.griffith.edu.au/text-mining/tools

15. Tufekci, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. First Monday, 19(7). URL:https://doi.org/10.5210/fm.v19i7.4901

Partyology and digital politics: main contexts of interaction

Stavchenko Serhii Viktorovych

Head of the Department of Political Science, Sociology and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University
Naukova str., 72, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4091-868X

Kremena Valerii Ivanovych

Associate Professor at the Department of Political Science, Sociology and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University
Naukova str., 72, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4091-868X

The article is devoted to the study of the transformation of parties in the conditions of atomization of party structures, erosion of the social base and eclecticization of party ideologies. The relevance of the topic is due to the loss of controllability of party political forces within the framework of digitalization. In addition, the loss of connection between parties and political support from traditional social strata is noticeable. In the conditions of the party building crisis, research requires the adaptation of specific parties and party systems to new challenges and requires the search for adaptive solutions that will take into account the prospects of digitalization. The aim of the article is to establish the directions of interaction of modern partyology and the processes of social digitalization. It has been established that political parties as organizations use digital strategies to promote their image and improve party strategies, and researchers must accordingly introduce methodological innovations. The authors emphasize that the emergence of digital technologies has called into question the classical paradigms of party research. Modern developments are based on the consequences of the digital revolution, which has dramatically expanded the tools of applied and academic political science party research. The key methodological tool is the so-called "reverse engineering" of party strategies, which allows us to better understand the vectors of communication manipulations, the functioning of echo chambers, and the effects of polarization of public opinion. Based on the results of the analysis of interdisciplinary sources, it is argued that text analysis and social linguistics allow for large-scale analysis of party manifestos, parliamentary speeches, and public statements of party figures. It has been found that in applied party analytics, network analysis allows scientists to visualize the connections between parties, resource donors, lobby groups, and influential individuals. These comparisons reveal hidden alliances, intra-party information flows, and potential conflicts of interest. It has been established that partyology in the digital age increases the civic transparency of parties. It was found that research (expert and analytical) groups can use digital tools to audit party campaign financing, detect disinformation, or verify party promises for compliance with real policies. Further research should focus on solving the digital crisis of the social base of political parties, which should be solved on the basis of the introduction of service infrastructure and interactive interaction between party organizations and management.

Key words: *political parties, digitalization, interactive politics, digital political participation, syncretic ideologies.*

Стецюк Олександр Володимирович
Проноза Інна Іванівна

Дезінформація та пропаганда як інструменти гібридної війни: вплив на демократичні процеси та громадянську освіту

УДК 32.019:316.7:007.5
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.22

Стецюк Олександр Володимирович
аспірант кафедри політичних наук і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0007-3599-0912

Проноза Інна Іванівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-2683-0630

У статті здійснено аналіз ролі дезінформації та пропаганди як ключових інструментів сучасної гібридної війни, проведено попередню оцінку їхнього деструктивного впливу на демократичні процеси, інститути та громадянську освіту з урахуванням наслідків такого впливу. Досліджено як дезінформація та пропаганда використовуються державними та недержавними акторами для маніпулювання суспільною свідомістю, для дестабілізації політичних систем та для підриву демократичних інститутів та послаблення громадянської свідомості в Україні. Окремо проаналізовано, як технологічний прогрес, розвиток соціальних мереж і штучного інтелекту підвищують ефективність цих інструментів, а також які виклики вони створюють для національної та міжнародної безпеки й функціонування демократичних режимів. Дослідження ґрунтується на системному аналізі наукової літератури, концептуальному аналізі ключових термінів, порівняльному аналізі тактик різних акторів та стратегій протидії, методі кейс-стаді (на прикладі російської інформаційної агресії проти України) та інтерпретативному аналізі для виявлення глибинних зв'язків та тенденцій. Особливу увагу приділено аналізу впливу гібридної інформаційної агресії на громадянську освіту, зокрема на її спроможність формувати критично мислячих, інформаційно обізнаних та політично активних громадян. Систематизовано основні тактики масового переконання, що експлуатують когнітивні вразливості (емоційні заклики, соціальне зараження, повторення, фреймінг, мікротаргетинг, наративи), та технології їх посилення (соціальні мережі, штучний інтелект, діпфейки, історичний ревізіонізм). Окреслено деструктивний вплив на демократичні процеси: руйнування довіри до інститутів, втручання у вибори, посилення соціальної поляризації, психологічний тиск на населення, делегітимізація демократичних цінностей та підрив національної безпеки. На прикладі російської агресії проти України показано практичне застосування цих інструментів (історичний ревізіонізм, демонізація, виправдання агресії, фейки про бойові дії) та український досвід протидії («бджолиний вулик», що поєднує зусилля держави, ГО, медіа та громадян). Розглянуто ефективність та етичні дилеми основних контрстратегій Доведено, що протидія гібридній агресії потребує не тільки політичних та воєнних рішень, але й довгострокових інвестицій у формування громадянської стійкості через освіту, яка здатна протистояти викривленню правди, підриву національної єдності та спробам маніпуляції громадською думкою. Визначено основні етичні дилеми протидії дезінформації та пропаганді. Наголошено, що розробка стратегій їхній протидії має базуватись на беззаперечному дотриманні основоположних прав людини.
Ключові слова: *гібридна війна, дезінформація, пропаганда, інформаційна війна, демократичні процеси, національна безпека, громадянська освіта, медіа маніпуляції, російсько-українська війна, громадянське суспільство.*

Вступ. Класичні моделі ведення війни, засновані на перевазі у військовій силі, поступаються місцем асиметричним, гібридним підходам, де інформаційний простір перетворюється на одне з ключових полів битви [18]. Хоча використання інформації як інструменту впливу на супротивника, чи задля підтримання бойового духу власних сил або ж формування громадської думки має давню історію, сягаючи часів Пелопоннеської війни [8] чи легенди про Троянського коня, саме стрімкий розвиток ІКТ та досягнення когнітивної психології надали цьому виміру протистояння безпрецедентної ваги та масштабу [18].

Гібридна війна, що визначається як інтегроване використання широкого спектру відкритих і прихованих військових, парамілітарних, економічних, дипломатичних та інформаційних заходів для досягнення стратегічних цілей, стала новою реальністю міжнародних відносин. Часто такі дії відбуваються у так званій «сірій зоні» – просторі між миром та війною, де дії агресора є достатньо неоднозначними, щоб ускладнити атрибуцію та адекватну відповідь з боку цілі. Події, пов'язані з агресією російської федерації проти України, починаючи з 2014 року – незаконна анексія Криму та розпалювання конфлікту на Донбасі – стали переломним моментом, який змусив міжнародну спільноту визнати гібридну війну як стійке явище сучасності [18]. Як зазначає В. П. Горбулін, для гібридної війни характерна низка специфічних рис. Зокрема, він підкреслює, що військові завдання повністю підпорядковуються цілям у політичній та медійній сферах. Також ця війна відрізняється комбінуванням класичних методів ведення бойових дій із новітніми підходами. Горбулін вказує на практику прихованого, обмеженого за територією застосування регулярних армійських підрозділів. Водночас активно залучаються недержавні збройні групи, такі як теро-

ристичні організації, сепаратистські рухи чи партизанські загони. Визначальним елементом, на думку дослідника, стає інформаційний вплив – пропагандистські кампанії та психологічні операції відіграють ключову роль у формуванні громадської думки [3].

У цьому новому типі конфлікту дезінформація та пропаганда перетворилися на центральні, свідомо застосовувані інструменти – «зброю масового переконання» [2], спрямовану на маніпулювання суспільною свідомістю, зміну сприйняття реальності та моделей поведінки цільових аудиторій для досягнення стратегічної переваги [8]. Саме тому ця інформаційна зброя становить глибоку, а подекуди й екзистенційну загрозу для демократичних суспільств, щодо чого Парламентська асамблея Середземномор'я в 2024 році закріпила, що використовуючи притаманну демократіям відкритість, плюралізм думок та свободу слова, гібридні агресори цілеспрямовано атакують самі основи демократичного устрою: підривають довіру до інститутів, втручаються у виборчі процеси, посилюють соціальну поляризацію та маніпулюють публічним дискурсом [20]. Ліберальні демократії виявляються особливо вразливими до таких атак бо ці захисні механізми часто обмежені власними ціннісними установками [8].

Мета та завдання. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі феномену дезінформації та пропаганди як інструментів гібридної війни, з урахуванням актуальних наукових досліджень та теоретичних підходів, що дозволяє глибше зрозуміти їхній вплив на політичні процеси, громадянську освіту та безпеку в умовах глобальних загроз, а також розгляді викликів та стратегій протидії на основі актуальних наукових джерел.

Завданням дослідження є розмежування й аналіз ключових понять, пов'язаних з інформаційним впливом, зокрема дезінформації, пропаганди, місінформації, малінформації, інформаційної війни, гібридної війни та когнітивної війни, з метою виявлення їхніх спільних рис та відмінностей; ідентифікація та систематизація основних тактик, технік і технологій масового переконання, які використовуються в межах гібридних конфліктів; оцінка впливу дезінформації та пропаганди на ключові елементи демократичних процесів, включно з виборами, формуванням громадської думки, рівнем довіри до державних інституцій та медіа, соціальною згуртованістю й психологічним станом населення, з урахуванням емпіричних даних і зарубіжного досвіду; а також аналіз специфіки використання цих інструментів російською федерацією у гібридній війні проти України як показового кейсу сучасної інформаційної агресії та її наслідків для політичної стабільності, безпеки й громадянської освіти.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у дослідженні застосовано комплекс наукових методів. Здійснено системний аналіз релевантних наукових джерел, включаючи статті у рецензованих журналах, монографії, звіти провідних аналітичних центрів та міжнародних організацій. Здійснено концептуальний аналіз шляхом уточнення змісту та розмежування ключових термінів (дезінформація, пропаганда, місінформація, малінформація, інформаційна війна, гібридна війна, когнітивна війна) на основі аналізу їхніх визначень та підходів, представлених в академічній літературі. Здійснено зіставлення тактик інформаційного впливу, що використовуються різними державними та недержавними акторами. Проведено поглиблений аналіз російської інформаційної агресії проти України як яскравого прикладу використання дезінформації та пропаганди в сучасній гібридній війні. Цей аналіз спирається на емпіричні дані, представлені в досліджуваних джерелах, і охоплює тактики, наративи, наслідки та український досвід протидії.

Результати. Для належного аналізу інструментів гібридної війни критично важливим є чітке розмежування ключових понять, які часто використовуються як взаємозамінні, проте мають суттєві відмінності у значенні та конотаціях [19].

Дезінформація означає неправдиву інформацію, а також інформацію, подану у дезорієнтуючий спосіб, яка розроблена, представлена та просувається для економічної вигоди або завдання шкоди жертвам, або для досягнення мети обману та дезінформації мас [19], при цьому, за словами А. К. Бауера, основний акцент робиться на намірі: намір виробників дезінформації є основною сутністю, яку бажано викрити. Місінформація, натомість, стосується неправдивої інформації, яка поширюється без наміру ввести в оману [7], що реалізується у вигляді помилок, неточностей або сатири, що сприймається буквально [18]. Малінформація – це поширення точної інформації (з наміром завдати шкоди), яка виводить приватну інформацію в публічний дискурс або розміщує інформацію у маніпулятивному контексті [7].

З точки зору К. Костицюлека та М. Щепаньського, пропаганда має довгу історію і зазвичай розглядається як більш загальна категорія інституціоналізованого переконання з боку державних або приватних установ [19]. На відміну від дезінформації, пропаганда не обов'язково базується на відвертій неправді, вона може використовувати елементи правди [2]. Термін «пропаганда» тепер більше пов'язаний з традиційними медіа, а дезінформація тепер тісно пов'язана з новітнім цифровим виміром [7].

Багато з цих тактик базуються на свідомій експлуатації встановлених психологічних та когнітивних процесів і упереджень, які впливають на обробку інформації та ухвалення рішень. Згідно з описом гібридної війни Лот'є Босвінкелем, Нілом Бо Фінлейсоном, Джоном Майкелісом та Мішель Радеємекером, ключові особливості гібридної

війни включають: емоційний апеляція та емоційні заклики, соціальне зараження та апеляція до авторитету, повторення (ефект ілюзорної правди), програмування послідовностей та фреймінг, мікротаргетинг, наративна персуазія [8].

Сучасний технологічний прогрес, інформаційна культура та культура соціальних мереж відіграють роль потужного каталізатора, що дозволяє застосовувати психологічні тактики з безпрецедентною швидкістю, масштабом та точністю. Соціальні медіа та онлайн-платформи стали основним середовищем для поширення дезінформації завдячуючи їхнім алгоритмам, що оптимізовані для залучення уваги користувачів, що сприяє вірусному поширенню сенсаційного, емоційного та неправдивого контенту. Ці сервіси підвищують ефект «ехо-камери», координують інформаційні кампанії, які створюють армії ботів і тролів для посилення дезінформації та сигнали, що збільшують фальшиві показники масового зростання, надаючи ілюзію, що певна більшість підтримує певну інформаційну позицію [19]. Розвиток штучного інтелекту також полегшив виробництво та розповсюдження фейкових новин оскільки генерований контект (наприклад, фейкові тексти, статті, коментарі, зображення та відео) стає дедалі важче відрізнити від людського [5].

Водночас розробляються автоматизовані підтехнології для виявлення фейків, дипфейків і маніпуляцій за допомогою штучного інтелекту, що деякі академіки називають «гонкою озброєнь» у технології [9]. Платформи, такі як Facebook, X (раніше Twitter), TikTok, Telegram, використовуються для створення ехо-камер, координації інформаційних кампаній, використання армій ботів та тролів для штучного посилення меседжів та імітації масової підтримки певної точки зору [13]. Штучний інтелект (ШІ) дозволяє масово створювати високоякісний, переконливий фейковий контент (тексти, статті, коментарі, зображення, відео), який важко відрізнити від створеного людиною [15]. Водночас, ШІ також використовується для автоматизації поширення дезінформації через бот-мережі, для більш точного мікротаргетингу та аналізу реакції аудиторії [4]. Діпфейки (Deepfakes) – це технології, що дозволяють створювати надзвичайно реалістичні підроблені аудіо- та відеозаписи, де одна особа може говорити чи робити те, чого ніколи не робила, що створює серйозну загрозу для демократичних процесів, оскільки може використовуватися для дискредитації політичних діячів, поширення неправдивих новин, шахрайства та підриву довіри до будь-яких аудіовізуальних доказів, а методи генерації (GAN, VAE, Diffusion Models) постійно вдосконалюються, ускладнюючи виявлення [5].

Однією з інших невід'ємних частин сучасного гібрида є наративна війна, зокрема маніпуляція подіями, як вони відбуваються і інтерпретуються, і будь-що пов'язане, що впадає в наш призму сприйняття, самосприйняття. Прикладом використання наративних методів є російські маніпуляції з Другою світовою війною, часами Радянського Союзу, Голодомором, роллю НАТО й міфами про «штучність» української нації та держави [12]. Росія застосовує цю формулу у систематичному нападі на Україну, поширюючи історії, які підривають їхню агентність, що виправдовують агресію та, де це можливо, зміцнюють проект відновлення їхнього статусу імперських сателітів.

Наслідки впливу дезінформації та пропаганди на функціонування демократичних суспільств полягає у підриві довіри до державних інституцій, устрою, спотворенню результатів участі індивіда в демократичних процесах, тощо. Одним з найбільш системних та небезпечних наслідків є руйнування довіри громадян до ключових інститутів та джерел інформації. Цілеспрямовані кампанії дискредитують уряди, парламенти, виборчі органи, традиційні ЗМІ та наукову експертизу [6]. Зниження довіри до легітимних інститутів створює сприятливе середовище для поширення конспірологічних теорій, популістських гасел та маніпулятивних наративів, які пропонують прості відповіді на складні питання [7]. Шляхом поширення сфабрикованих новин, діпфейків, чуток, використання ботів для створення ілюзії громадської думки, а також зламу систем та витоку компрометуючої (часто спотвореної) інформації, зовнішні та внутрішні актори намагаються вплинути на волевиявлення громадян, дискредитувати певних кандидатів чи партії, посіяти сумніви у чесності виборчого процесу та легітимності його результатів. Численні приклади таких втручань зафіксовані у США (2016), Франції та Німеччині (2017), Іспанії (2023), Польщі (2023), Словаччині (2023) та інших країнах, що також було зафіксовано Парламентською асамблеєю Середземномор'я [20].

Дезінформаційні кампанії часто цілеспрямовано експлуатують та поглиблюють існуючі в суспільстві розколи – ідеологічні, етнічні, релігійні, регіональні, соціально-економічні. Поширюючи наративи, що демонізують опонентів, розпалюють ворожнечу між різними групами та створюють атмосферу взаємної недовіри та підозрілості, вони руйнують соціальну згуртованість та унеможливлюють конструктивний діалог, необхідний для функціонування демократії [20]. Інформаційне перевантаження та необхідність постійно фільтрувати інформацію виснажують когнітивні ресурси, знижуючи здатність до критичного мислення та роблячи людей більш вразливими до подальших маніпуляцій [14].

Ерозія довіри до традиційних ЗМІ та уряду робить громадян більш сприйнятливими до маніпулятивних наративів, що посилює соціальну поляризацію, а поляризоване суспільство, в свою чергу, стає легшою мішенню для втручання у вибори [6]. Весь цей комплекс негативних явищ

створює постійний психологічний тиск на громадян та зрештою ослаблює здатність держави ефективно функціонувати та захищати свої інтереси, тобто підриває національну безпеку [9]. Це означає, що стратегії протидії мають бути комплексними та враховувати взаємозв'язок різних аспектів проблеми, адже локальні заходи, спрямовані лише на одну сферу, ймовірно, будуть недостатньо ефективними без паралельних зусиль зі зміцнення інституційної довіри, подолання поляризації та підвищення медіаграмотності населення.

У рамках російської гібридної агресії проти України виокремляють наступні елементи: історичний ревізіонізм та заперечення української суб'єктності [17]; демонізація України та її керівництва; виправдання агресії; психологічний тиск та розкол суспільства [7]; технологічна підтримка (російська інформаційна війна використовує сучасні технології для активного впливу), використання інструментів штучного інтелекту для просування контенту та аналізу аудиторії [6].

Наслідки цієї багаторічної інформаційної агресії були серед ключових умов, які сприяли захопленню Криму та війні на Донбасі у 2014 році і підготували повномасштабне вторгнення у 2022 році. Російська пропаганда та дезінформація все ще спрямовані на деморалізацію українських громадян і підрив довіри до уряду та військового керівництва, а також на ослаблення підтримки, яку надає міжнародна спільнота як зброєю, так і фінансуванням [6]. Крім того, Росія застосовує методи гібридного впливу проти західних країн, цілеспрямовано підриваючи слабкості в їхніх демократичних системах, усвідомлюючи, що нинішній світовий порядок, народжений на початку 21-го століття, не влаштує кремлівську правлячу еліту, яка прагне струсити його, створити глобальний хаос, переформувати міжнародну систему відносин на більш сприятливих умовах для своїх глобальних цілей [2].

Боротьба з дезінформацією та пропагандою в умовах гібридної війни є складним завданням для демократичних суспільств, яке вимагає застосування комплексу заходів та постійного пошуку балансу між ефективністю та дотриманням фундаментальних прав і свобод. Існуючі стратегії протидії можна згрупувати так: фактчекінг та спростування; медіаграмотність та освіта; регулювання онлайн-платформ [9], прикладом якого є законодавство ЄС – Акт про цифрові послуги (DSA) та Акт про цифрові ринки (DMA) [20]; превентивні заходи; посилення стійкості суспільства [15]; технологічні рішення (розробка та впровадження інструментів на основі ШІ для автоматичного виявлення дезінформації, діпфейків, скоординованої неавтентичної поведінки (бот-мереж), аналізу наративів та відстеження джерел інформаційних кампаній [9]); каральні і стримуючі заходи організаторів та виконавців інформаційних атак [15].

Попри наявність різноманітних стратегій протидії, демократичні суспільства стикаються з низкою фундаментальних правових та етичних дилем таких як: питання балансу між безпекою та свободою слова – неминучий конфлікт між обмежувальними заходами та фундаментальним правом на свободу вираження поглядів, яке є наріжним каменем демократії [8], також існує реальний ризик, що під приводом боротьби з фейками уряди можуть обмежувати легітимну критику, переслідувати опозицію та встановлювати цензуру [21]; проблема атрибуції та відповідальності у гібридних конфліктах, в яких важко достовірно встановити джерело інформаційної атаки, оскільки агресори використовують проксі-структури, бот-мережі та діють приховано [18]; невизначеність міжнародно-правового регулювання, де як зауважує Джонсон О. існуючі норми міжнародного права, розроблені переважно в доцифрову епоху, не завжди дають чіткі відповіді на виклики інформаційної та кібервійни [16]; етика «наступальних» інформаційних операцій, що заключається в питанні, чи можуть і чи повинні демократичні держави використовувати у відповідь ті ж самі методи інформаційного впливу, включаючи маніпулятивні техніки, які застосовують авторитарні режими [8].

Висновки. Вказані виклики висвітлюють фундаментальний парадокс: самі принципи, які роблять демократію привабливою та стійкою в довгостроковій перспективі – відкритість, свобода слова, плюралізм [1]: одночасно роблять її вразливою до маніпулятивних інформаційних атак у короткостроковій перспективі [8]. Спроби жорстко «захиститися» шляхом значних обмежень чи застосування агресивних контрзаходів несуть ризик саморуйнації демократичних засад. Тому пошук ефективної відповіді вимагає надзвичайно виваженого підходу в процесі якого необхідна комплексна, багатокомпонентна стратегія, яка поєднує технологічні інновації, освітні програми, розумне регулювання, зміцнення суспільної стійкості та міжнародну співпрацю, при цьому неухильно дотримуючись принципів верховенства права та захисту прав людини [10]. Реалізація «цілісносуспільного підходу» (whole-of-society approach), що залучає уряд, громадянське суспільство, приватний сектор та окремих громадян, є життєво необхідною умовою для захисту демократії в епоху гібридних загроз. Наслідки безконтрольного поширення дезінформації та пропаганди для демократичної стабільності та міжнародної безпеки є серйозними, адже вони можуть підірвати основи суспільного договору, зруйнувати довіру як всередині країн, так і між ними, призводячи до ескалації конфліктів. В умовах гібридної війни ці інструменти суттєво впливають на громадську думку, демократичні інститути та процеси політичної участі, а також на громадянську освіту. Розробка ефективних і етично обґрунтованих стратегій протидії є одним із найважливіших завдань сучасності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисенко Є. Інформаційна війна крізь призму комунікативної теорії: спроба аналізу. Філософська думка. 2023. № 4. С. 21–38.

2. Варга Т. М. Дезінформація та пропаганда як інструменти ведення гібридної війни росії проти України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 526–531. URL: https://surl.li/imqkgr.

3. Горбулін В. П. (ред.). Світова гібридна війна: український фронт. Київ : НІСД, 2017.

4. Ковальова Т. В., Токар Ю. В., Колодич Ю. В. Протидія інформаційним загрозам в умовах російсько-української війни: роль ГО «Детектор медіа». Обрії друкарства. 2024. № 1(15). С. 162–163. URL: https://surl.li/wxnheo.

5. Тарасюк В. М. Вплив штучного інтелекту на демократичні процеси в Україні та світі. Актуальні проблеми політики. 2024. Вип. 74. С. 119–120.

6. Чупрій Л. В. Теоретико-методологічні засади дослідження дестабілізації суспільно-політичної системи держави. Актуальні проблеми політики. 2024. Вип. 74. С. 147–149.

7. Bayer J. et al. Disinformation and propaganda: impact on the functioning of the rule of law and democratic processes in the EU and its Member States – 2021 update *:* Study. Brussels : European Parliament, Policy Department for External Relations, Directorate General for External Policies of the Union, 2021. URL: https://surl.li/cuoolf .

8. Boswinkel L., Finlayson N. B., Michaelis J., Rademaker M. Weapons of mass influence: Shaping attitudes, perceptions and behaviours in today's information warfare. The Hague Centre for Strategic Studies, 2022. URL: https://surl.li/bocuev.

9. Bradshaw S., Howard P. N. The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation. Oxford Internet Institute, 2019. URL: https://surl.li/kghchz .

10. Colomina C., Sánchez Margalef H., The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world. Study. Policy Department for External Relations, Directorate General for External Policies of the Union, European Parliament, 2021. URL: https://surl.li/twadfa.

11. Countering Disinformation Literature Review. U.S. Department of State Global Engagement Center, 2023. URL: https://surl.li/ektwhg.

12. Cullen P. J. et al. Historical revisionism as a tool of hybrid warfare and foreign interference. Helsinki : The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, 2021. (Hybrid CoE Working Paper 10).

13. Douglas C., Hunter L. Y. Weaponizing Words: Using Technology to Proliferate Information Warfare. The Cyber Defense Review. 2023. Vol. 8, No. 3. P. 19–32. URL: https://surl.li/tnvbsg.

14. Elbarazi I. et al. Prevalence of and Factors Associated With Mental Well-Being Among UAE Residents During the COVID-19 Pandemic: Cross-Sectional Study. JMIR Formative Research. 2022. Vol. 6, No. 1. Art. e32818. DOI: 10.2196/32818.

15. How Ukraine Fights Russian Disinformation: Beehive vs. Mammoth. Hybrid CoE / DFRLab, 2024. (Hybrid CoE Research Report 8). URL: https://surli.cc/jzfend.

16. Jonsson O. The Russian Understanding of War: Blurring the Lines between War and Peace. Georgetown University Press, 2019. URL: https://surl.li/hnxbpz.

17. Jungwirth M. et al. Historical Revisionism-Based Information and Influencing Campaigns: Russia's Structures of Propaganda Targeting Europe. Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism. 2023. Vol. 18, No. 2. P. 190–211. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10509605/.

18. Monaghan K., Rodriguez C. Mis-and Disinformation: Extremism in the Digital Age : Report 2023 / K. Monaghan, C.Rodriguez ; ed. A. Townsend-Drake ; CTPN ; Greater London Authority. London, 2023. URL: https://surli.cc/amgcxm.

19. Paradowski R. Trends and mechanisms of Russian disinformation concerning Poland: the analysis of information operations on Twitter in 2009–2020. The Copernicus Journal of Political Studies. 2023/2024. No. 1. P. 35–59. DOI:10.12775/CJPS.2023/2024.003.

20. Parliamentary Assembly of the Mediterranean (PAM). The impact of disinformation, misinformation, fake news and foreign interference on democratic systems : background paper. PAM, 2024. URL: https://surl.li/qesvkf.

21. Prier J. Commanding the Trend: Social Media as Information Warfare. Strategic Studies Quarterly. 2017. Vol. 11, No. 4. P. 50–85. URL: https://surl.lu/hdmqkq.

REFERENCES:

1. Borysenko, Ye. (2023). Informatsiina viina kriz pryzmu komunikatyvnoi teorii: sproba analizu. Filosofska dumka, 4, pp. 21–38. [in Ukrainian].

2. Varga, T. M. (2024). Dezinformatsiia ta propaganda yak instrumenty vedennia hybr ydnoi viiny Rosii proty Ukrainy. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 6, pp. 526–531. URL: https://surl.li/imqkgr [in Ukrainian].

3. Horbulin, V. P. (Red.). (2017). Svitova hybr ydna viina: ukrainskyi front. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

4. Kovalova, T. V., Tokar, Yu. V., Kolodych, (2024). Protydiia informatsiinym zahrozam v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: rol HO "Detector media". Obrii drukarstva, 1(15), 162–163. URL: https://surl.li/wxnheo [in Ukrainian].

5. Tarasiuk, V. M. (2024). Vplyv shtuchnoho intelektu na demokratychni protsesy v Ukraini ta sviti. Aktualni problemy polityky, 74, p. 119–120. [in Ukrainian].

6. Chuprii, L. V. (2024). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia destabilizatsii suspilno-politychnoi systemy derzhavy. Aktualni problemy polityky, 74, p. 147–149. [in Ukrainian].

7. Bayer, J. et al. (2021). Disinformation and propaganda: impact on the functioning of the rule of law and democratic processes in the EU and its Member States – 2021 update: Study. European Parliament, Policy Department for External Relations, Directorate General for External Policies of the Union. URL: https://surl.li/cuoolf.

8. Boswinkel, L., Finlayson, N. B., Michaelis, J., & Rademaker, M. (2022). Weapons of mass influence: Shaping attitudes, perceptions and behaviours in today's information warfare. The Hague Centre for Strategic Studies. URL: https://surl.li/bocuev.

9. Bradshaw, S., & Howard, P. N. (2019). The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organi-

sed Social Media Manipulation. Oxford Internet Institute. URL: https://surl.li/kghchz.

10. Colomina, C., Sánchez Margalef, H., & Youngs, R. (2021). The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world. Study. Policy Department for External Relations, Directorate General for External Policies of the Union, European Parliament. PE 653.635. DOI: 10.2861/59161. URL: https://surl.li/twadfa.

11. Countering Disinformation Literature Review. (2023). U.S. Department of State Global Engagement Center. URL: https://surl.li/ektwhg.

12. Cullen, P. J. et al. (2021). Historical revisionism as a tool of hybrid warfare and foreign interference. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. Helsinki. (Hybrid CoE Working Paper 10).

13. Douglas, C., & Hunter, L. Y. (2023). Weaponizing Words: Using Technology to Proliferate Information Warfare. The Cyber Defense Review, Vol. 8, No. 3, pp. 19–32. URL: https://surl.li/tnvbsg.

14. Elbarazi, I. et al. (2022). Prevalence of and Factors Associated With Mental Well-Being Among UAE Residents During the COVID-19 Pandemic: Cross-Sectional Study. JMIR Formative Research, Vol. 6, No. 1, Art. e32818. DOI: 10.2196/32818.

15. How Ukraine Fights Russian Disinformation: Beehive vs. Mammoth. (2024). Hybrid CoE / DFRLab. (Hybrid CoE Research Report 8). URL: https://surli.cc/jzfend.

16. Jonsson, O. (2019). The Russian Understanding of War: Blurring the Lines between War and Peace. Georgetown University Press. URL: https://surl.li/hnxbpz.

17. Jungwirth, M. et al. (2023). Historical Revisionism-Based Information and Influencing Campaigns: Russia's Structures of Propaganda Targeting Europe. Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism, Vol. 18, No. 2, pp. 190–211. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10509605/.

18. Monaghan, K., & Rodriguez, C. (2023). Mis-and Disinformation: Extremism in the Digital Age: Report 2023 (A. Townsend-Drake, Ed.). CTPN; Greater London Authority. London. URL: https://surli.cc/amgcxm.

19. Paradowski, R. (2023/2024). Trends and mechanisms of Russian disinformation concerning Poland: the analysis of information operations on Twitter in 2009–2020. The Copernicus Journal of Political Studies, no. 1, pp. 35–59. DOI:10.12775/CJPS.2023/2024.003.

20. Parliamentary Assembly of the Mediterranean (PAM). (2024). The impact of disinformation, misinformation, fake news and foreign interference on democratic systems: background paper. PAM. URL: https://surl.li/qesvkf.

21. Prier, J. (2017). Commanding the Trend: Social Media as Information Warfare. Strategic Studies Quarterly, Vol. 11, No. 4, pp. 50–85. URL: https://www.airuniversity.af.edu/portals/10/ssq/documents/volume-11_issue-4/prier.pdf.

Disinformation and propaganda as tools of hybrid warfare: impact on democratic processes and civic education

Stetsiuk Oleksandr Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0007-3599-0912

Pronoza Inna Ivanivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2683-0630

The article analyzes the role of disinformation and propaganda as key tools of modern hybrid warfare, conducts a preliminary assessment of their destructive impact on democratic processes, institutions and civic education, taking into account the consequences of such impact. It examines how disinformation and propaganda are used by state and non-state actors to manipulate public consciousness, to destabilize political systems, and to undermine democratic institutions and weaken civic consciousness in Ukraine. It separately analyzes how technological progress, the development of social networks and artificial intelligence increase the effectiveness of these tools, as well as what challenges they create for national and international security and the functioning of democratic regimes. The study is based on a systematic analysis of scientific literature, a conceptual analysis of key terms, a comparative analysis of tactics of various actors and countermeasure strategies, a case study method (on the example of Russian information aggression against Ukraine) and an interpretative analysis to identify deep connections and trends. Special attention is paid to the analysis of the impact of hybrid information aggression on civic education, in particular on its ability to form critically thinking, information-aware and politically active citizens. The main tactics of mass persuasion that exploit cognitive vulnerabilities (emotional appeals, social contagion, repetition, framing, microtargeting, narratives) and technologies for their reinforcement (social networks, artificial intelligence, deepfakes, historical revisionism) are systematized. The destructive impact on democratic processes is outlined: the destruction of trust in institutions, interference in elections, increased social polarization, psychological pressure on the population, delegitimization of democratic values and undermining national security. The example of Russian aggression against Ukraine shows the practical application of these tools (historical revisionism, demonization, justification of aggression, fakes about military operations) and the Ukrainian experience of counteraction ("beehive", combining the efforts of the state, NGOs, media and citizens). The effectiveness and ethical dilemmas of the main counter-strategies are considered. It is proven that countering hybrid aggression requires not only political and military decisions, but also long-term investments in the formation of civic resilience through education, which is able to resist the distortion of the truth, the undermining of national unity and attempts to manipulate public opinion. The main ethical dilemmas of countering disinformation and propaganda are identified. It is emphasized that the development of strategies to counter them should be based on the unquestionable observance of fundamental human rights.

Key words: *hybrid war, disinformation, propaganda, information war, democratic processes, national security, civic education, media manipulation, Russian-Ukrainian war, civil society.*

Ульяненко Костянтин Володимирович

Інформаційна безпека як фактор формування національної стійкості України

УДК 316.77-049.5:351.746(477)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.23

Ульяненко Костянтин Володимирович
аспірант кафедри політології
Запорізького національного
університету
вул. Університетська, 66,
Запоріжжя, Україна;
командир батареї
військової частини А1978
(55-ї окремої артилерійської бригади
«Запорізька Січ»),
капітан
вул. Стефанова, 1, Запоріжжя, Україна
ORCID: 0009-0007-4753-3073

У статті досліджується феномен інформаційної безпеки як ключового чинника формування національної стійкості України в умовах гібридної війни. Актуальність проблеми зумовлена масштабним використанням Російською Федерацією інформаційно-психологічних операцій (ІПсО), кампаній дезінформації й маніпулятивних наративів, спрямованих на дестабілізацію внутрішньої ситуації в Україні (підрив довіри до державних інституцій, вплив на суспільну свідомість, політичні процеси тощо). Розгойдування людської психіки, гра на емоціях, почуттях і настроях, дискредитація союзників, «прогнози» розвитку війни та її результатів, воєнно-політичної ситуації у світі та «плани поділу України» з подальшою ліквідацією державності – усе це складники інформаційно-психологічних операцій, якими в умовах збройної експансії росіяни намагаються підірвати бойовий дух українців на четвертому році війни. У контексті повномасштабної війни інформаційна безпека постає не лише як інструмент реагування, а як фундаментальний елемент забезпечення стійкості держави до багатовимірних загроз. Метою статті є аналіз інформаційної безпеки як складника політико-безпекової інфраструктури, що сприяє збереженню національної єдності, ефективності управління, мобілізаційної готовності та вивчення резильєнтності як складової психологічної витривалості суспільства в умовах тривалої війни. У межах дослідження було застосовано низку методів: аналізу, синтезу, індукції, системний підхід, що дозволило об'єктивно оцінити деструктивні впливи на інформаційний простір та потенціал держави до протидії їм. Результати дослідження засвідчують, що інформаційна безпека є не ізольованим технічним напрямом, а комплексним явищем, що охоплює законодавчі, стратегічні, освітні, соціальні та комунікаційні виміри. Вона інтегрується у загальну систему національної стійкості поряд із політичним, економічним, безпековим, соціокультурним компонентом. У статті акцентовано на важливості цілісної системи інформаційної безпеки як чинника посилення національної стійкості, довіри до інституцій та національного спротиву.

Ключові слова: *інформаційна безпека, національна стійкість, гібридна війна, інформаційно-психологічні операції (ІПсО), пропаганда, дезінформація, інформаційна політика.*

Вступ. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну інформаційна сфера стала одним із головних театрів воєнних дій. Гібридна агресія передбачає не лише військову інтервенцію, а й системну роботу з дезорієнтації, розколу та тотальної деморалізації українського суспільства через інформаційні канали. У цьому контексті інформаційна безпека постає не лише як технічна чи комунікаційна категорія, а як фундаментальний чинник формування національної стійкості, що охоплює здатність суспільства адаптуватися, чинити спротив і зберігати цілісність в умовах багатовимірної загрози.

Інформаційно-психологічні операції, які проводять в рамках психологічної війни, котрі розгортаються паралельно з бойовими діями на фронті, нескінченними комбінованими атаками й ударами по густонаселених містах, що призводить до зростання кількості жертв серед цивільних, стають одним із ключових факторів впливу на інформаційну безпеку та національну стійкість України. Інформаційна безпека є однією з гостро актуальних і перспективних сфер наукових досліджень на тлі російської агресії проти України.

У 2010 році в оприлюдненому документі Міністерства оборони Великої Британії «Майбутній характер конфліктів» гібридні загрози визначалися як застосування державами «одночасно всіх видів війни, включно із сучасною конвенційною зброєю, іррегулярною тактикою, тероризмом і руйнівними злочинними діями для дестабілізації теперішнього порядку» [8]. Реальною відповіддю на гібридні методи ведення воєн стає національна стійкість. Стихійна, свідками якої ми були на початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, або усвідомлена і цілеспрямована, що закріплюється у нормативно-правових актах та трансформується у стратегію, котра дозволяє випереджати виклики й загрози. Важливим фактором впливу на національну стійкість України ми визначаємо інформаційну безпеку і вважаємо, що це питання потребує детального вивчення в українському науковому дискурсі.

Мета та завдання. Мета наукової розвідки – дослідити феномен інформаційної безпеки як фактор формування національної стійкості України.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати ключові загрози інформаційній безпеці держави, визначити особливості інформаційно-психологічних операцій та їх вплив на інформаційну безпеку в контексті гібридної агресії РФ, дослідити роль інформаційної безпеки у формуванні й реалізації національної стійкості України.

Методи дослідження. Для виконання завдань було використано систему загальнонаукових та спеціальних наукових методів дослідження, зокрема: методи аналізу, синтезу, індукції, узагальнення, об'єктивності.

Системний підхід дозволив розглядати національну стійкість як багатовимірну структуру, де інформаційна безпека є інтегральним складником, що взаємодіє з іншими сферами (політичною, безпековою, соціальною). Усі методи сприяли об'єктивному висвітленню та комплексному аналізу впливу інформаційної безпеки на формування національної стійкості в Україні.

Результати. Інтенсифікована російська агресія проти України й глибокий внутрішній суспільний розкол обумовлює потребу у науковому пошуку нових відповідей на виклики гібридних загроз, зокрема шляхом осмислення поняття національної стійкості (резильєнтності – від англ. "resilience" – життєстійкість, здатність відновлюватись) та ролі інформаційної безпеки у її формуванні й реалізації.

У політичній науці поняття національної стійкості дедалі частіше використовується для опису здатності держав реагувати на багатовимірні кризи – від воєнних і економічних до інформаційних та екологічних. Йдеться не лише про здатність «вижити», а про спроможність відновлювати минулу форму (дійти до колишньої стабільності), трансформуватися й зберегти ефективність функціонування інституцій (законів, правил, звичаїв, норм) й інститутів (організацій, державних органів).

Національна стійкість розглядається нами як багатовимірна конструкція, що включає:

– політичну стійкість – ефективність функціонування владних інституцій, легітимність режиму, позитивне ставлення, громадянська довіра, визнання авторитету влади та державно-правових інститутів суспільною думкою (у т. ч. міжнародною);

– економічну стійкість – здатність економіки витримувати зовнішні та внутрішні стреси (санкції, дефіцит, інфляцію, девальвацію, брак працівників), створювати нові можливості для виживання та розвитку в умовах тотальної невизначеності, нелінійних і непередбачуваних змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, забезпечення адекватності розвитку економіки держави вимогам необхідного рівня її обороноздатності;

– безпекову стійкість – постійне посилення обороноздатності, здатність до стратегічного планування і прогнозування, кризового та екстреного реагування;

– інформаційно-комунікаційну стійкість – здатність суспільства протидіяти дезінформації, інформаційним атакам, конспірологічним теоріям, інтерпретаціям, розвивати індивідуальне критичне мислення та вміння аналізувати інформацію, не піддаватися емоціям, зберігати єдиний національний, стратегічний наратив, на основі якого будується історія, що мотивує людей на подальшу боротьбу і перемогу у війні;

– соціальну та культурну стійкість – згуртованість спільнот, національна ідентичність, солідарність, співпраця, турбота про співгромадян, психологічна витривалість.

Зауважимо, визначені частини конструкції національної стійкості України стають реальними, а не утопічними лише при збалансованій взаємодії держави й громадянського суспільства.

Поняття національної стійкості у політичній науці охоплює спроможність держави та суспільства ефективно реагувати на кризи, зберігаючи функціональність, єдність і легітимність. Інформаційна безпека у цьому контексті розглядається як компонент нематеріальної інфраструктури, який забезпечує когнітивну стійкість й гнучкість, інформаційну грамотність громадян, протидію фейкам, маніпуляціям і пропаганді.

Дослідниця А. Покровська під феноменом національної стійкості визначає «здатність держави у взаємодії з суспільством зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх агресивних впливів, оперативно реагувати на асиметричні загрози шляхом впровадження змін та адаптації без шкоди для основних цінностей та інституцій суспільства, безперервно функціонувати під час криз, а також відновлюватися після руйнівних наслідків явищ/дій будь-якої природи (самовідновлення)» [4, с. 37].

Відповідно агресивні впливи дослідники С. Пирожков та Н. Хамітов поділяють на економічні, військово-політичні й інформаційно-культурні, які майже завжди є гібридними, виступають у комплексі та мають прихований характер [3]. До цього переліку ми можемо також додати інформаційно-психологічні операції, як один із методів російської пропаганди та гібридної війни, що є фактором впливу на інформаційну безпеку та національну стійкість України, однак це потребує додаткового наукового обґрунтування.

У Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року, наголошується: «безпека людини – безпека країни». В першому розділі цієї Стратегії «Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки» стійкість визначається як «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей» [5].

У квітні 2022 року Президія Національної академії наук України затвердила поданий провідними українськими вченими-суспільствознавцями

(філософами, істориками, соціологами, юристами, економістами, політологами, освітянами) проєкт Національної доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз». В цій стратегії науковці наголошують на обов'язковому розділенні понять національної безпеки й національної стійкості. Оскільки національна безпека концентрується перш за все на мілітарному компоненті, то національна стійкість охоплює протидію загрозам в усіх інших сферах (політичній, економічній, соціальній, культурній, релігійній, екологічний тощо). Її головне завдання – це не пряма боротьба з гібридними викликами, а імплементація стратегій випередження появи цих викликів, формування «національного імунітету» задля створення несприятливого середовища для їх реалізації [2, с. 12].

У сучасному світі гібридна агресія стає ефективним інструментом впливу на громадську думку, політику, економіку, культуру. Починаючи з 2014 року Російська Федерація активно використовує інформаційні гібридні загрози щодо національної безпеки України. Серед них – кампанії дезінформації, маніпуляції в соціальних мережах (боти, тролі, спланованні інформаційні вкиди), інформаційно-психологічні спецоперації, створення та підтримка проросійських наративів у медіа та релігійних середовищах. Ці інструменти спрямовані на поляризацію суспільства, зниження довіри до держави та міжнародних партнерів, формування уявлень про «вину України», «зраду», «втому від війни» та її «безглуздість», «непотрібність спротиву», «марність втрат» тощо. Росія намагається захопити додатково те, що не вдається зробити за допомогою зброї.

Агресор використовує в цих сферах слабкості, недоліки або національні особливості противника, які в мирний час не сприймаються за уразливі зони, що призводить до проблематичності ідентифікації цих загроз та оцінювання ризиків, котрі вони несуть. Так, наприклад, поширення спотвореної інформації, яка має на меті розгортання деструктивних процесів у суспільстві, може трактуватися агресором як забезпечення «свободи слова» та «плюралізму думок». Намагання безпосередньо впливати на громадську думку, поширюючи пропаганду агресора та виправдовуючи його, подається під гаслом «свободи ЗМІ» (для такої діяльності використовуються цілком легальні механізми, які спираються на традиційні демократичні цінності). Пропагандистська машина Кремля невпинно продукує все нові й нові міфи, фейки та маніпуляції абсолютно навколо всього, що відбувається в Україні. Починаючи від абсурдних фейків про «розп'ятого хлопчика» у Слов'янську Донецької області, закінчуючи заявами про «капітуляцію України» й Бучанську різанину, яку нібито влаштували не російські, а українські військові.

Показово, що сьогодні, у розпал військової агресії, ключові наративи російської пропаганди від давніх імперських міфів про «братні народи», «єдину мову», «спільну культуру і церкву» діаметрально протилежно змістилися до переведення українців у статус «нацистів», яких треба фізично знищувати та направлені на маніпуляції про «незаконну мобілізацію», «неоголошену війну», «протиправні дії військовослужбовців ТЦК», «нелегітимність Володимира Зеленського як Президента України», «небажання Києва завершувати війну», «звірства ЗСУ на Курщині» тощо. Україна залишалась і залишається першочерговим об'єктом у фокусі уваги російської пропаганди, яка поширенням спотворених версії подій та фактів, намагається знайти виправдання своїм планам з ліквідації незалежності та суверенітету України. Хоч форми та методи деструктивного впливу Кремля змінюються залежно від розвитку подій, мета як «одноразових інформаційних вкидів», так і довготривалих інформаційно-психологічних операцій, наочна і зрозуміла. Вона полягає у тому, щоб спровокувати суспільно-політичну дестабілізацію в Україні, досягти дезорганізації оборони, зірвати мобілізацію, ускладнити становище Збройних Сил України на полі бою, підірвати авторитет нашої країни в очах міжнародної спільноти, достатньої втомленої від війни, та знизити рівень зовнішньої міжнародної фінансової, військової й гуманітарної допомоги.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ національна стійкість стає першочерговою умовою військово-політичної перемоги над агресором, а надалі – існування, розвитку та подальшого утвердження української політичної нації як такої. Зміни у глобальному безпековому середовищі актуалізують питання щодо недосконалості національної безпекової системи, її невідповідністю сьогоденню. Швидкість адаптації України до цих змін та її можливостям самостійно протистояти загрозам (особливо гібридного типу) напряму залежить від розбудови національної стійкості.

Свідоме продукування гібридних загроз, створення їх образу у масовій свідомості є однією з інформаційних стратегій і тактик ведення гібридної війни. На четвертому році повномасштабного вторгнення РФ, Україні притаманний вкрай високий рівень ризиків і загроз абсолютно в усіх сферах: не тільки у зовнішній, а й у внутрішній, соціально-економічній і суспільно-політичній, воєнній тощо. Це пов'язано з недостатнім рівнем консолідації суспільства, неефективністю державного управління, зубожінням народу, незавершеністю реформування сектору безпеки й оборони та процесів децентралізації, системних вад національної економіки тощо.

Під час гібридної війни та інформаційного протистояння, інформаційна безпека стає ключовою частиною національної стійкості. Наразі наша дер-

жава разом з усім демократичним світом шукає системні рішення для протидії ворожому маніпулюванню зовнішньою інформацією та втручанню у національний і глобальний інформаційний простір. Регулювання медіапростору на законодавчому рівні, санкції проти російських ЗМІ та соціальних мереж, спростування неправдивої інформації, а також популяризація медіаграмотності є важливими, але недостатніми заходами в нинішніх умовах. Це пов'язано з тим, що шкідливий вплив здійснюється не лише через фейкові новини й відверту дезінформацію, але й через правдиву інформацію, використану для маніпуляції суспільною думкою [1].

Експерти із протидії дезінформації та стратегічних комунікацій Балабан М. й Жуков С. роблять акцент на тому, що серйозна небезпека полягає і в насадженні деструктивних наративів у суспільну свідомість, підступність яких полягає у тому, що для їхньої підтримки можуть використовуватися будь-які дані, зокрема вибірково подані або маніпулятивно інтерпретовані правдиві факти. У результаті особи, які приймають ці наративи, схильні довіряти лише тій інформації, яка відповідає їхнім переконанням, водночас відкидаючи факти, що їм суперечать, незалежно від їхньої правдивості чи намірів. Вони також можуть сприяти розвитку припущень, які викликають недовіру до державних інститутів, офіційних джерел інформації та навіть до співгромадян [1].

Говорячи про гострі й найбільш вагомі загрози в інформаційній сфері України, які без сформованої національної стійкості можуть призвести до катастрофічних наслідків, слід зазначити загрози, спрямовані на антиукраїнське, антидержавницьке виховання людського ресурсу нашої країни. Метою таких інформаційних операцій є відокремлення громадянина від держави, від національних цінностей, традицій, ідей, історії, пам'яті. Народ, який не ототожнює себе з державою, її символами, законами, мовою та культурою, становить набагато більшу загрозу національним інтересам, ніж будь-які зовнішні чинники. Будь-яка влада з гори не може самостійно забезпечити формування національної стійкості, бо її невіддільною частиною в демократичних, розвинених країнах є громадянське суспільство. Приклад України у 2022 році демонстрував феноменальну єдність й опірність суспільства, яке взяло на себе функції держави та забезпечило її стійкість. Однак сьогодні рівень його залученості до системи національної безпеки України абсолютно не відповідає актуальним загрозам. Ми вимушені визнати, що наразі найбільша загроза для України полягає не у тому, що обвалиться фронт, а у тому, щоб вистояв, не зрадив тил. Кремль і досі жадає, щоб українці втратили патріотизм, морально відчужували батьківщину і зраджувати свою країну в різних формах: фізично (незаконно тікали за кордон, ухилялися від мобілізації), інтелектуально (працювали на інші держави) чи культурно (спілкувалися російською, споживали російський контент, ходили до російських храмів). Унаслідок, щоб свідома меншість «розчинилась» серед аморфного населення, а країна з власною ідентичністю й багатовіковою історією перетворилась на територію.

Гібридна інформаційна кампанія росіян, спрямована на підрив мобілізації в Україні, яка відверто провокує агресію, сіє ворожнечу та розпалює протистояння між цивільними й військовими українцями, яскравий приклад внутрішньої загрози. Вона полягає в антидержавницькій політиці нашого суспільства, з викликами якої доведеться боротися в контексті формування національної стійкості. Антимобілізаційні меседжі, які містять зерно правди, поширюються не лише російською пропагандою, а й українцями, що потрапили під її вплив. Спецслужби Кремля, проводячи психологічні операції, вдало використовують природні людські страхи (страх смерті, страх каліцтва, страх невідомого), а також реальні організаційні недоліки, зловживання та правопорушення посадових осіб.

Особливою частиною антимобілізаційної кампанії стало очорнення військовослужбовців ТЦК, завдяки якій Росія намагається опосередковано дискредитувати Збройні Сили України в цілому. Країна-агресор розуміє, що зрив мобілізації – це найлегший шлях до власної перемоги, тому вона прямо зацікавлена у послабленні обороноздатності України руками самих українців, що їй вдало вдається. Недаремно наприкінці 2023 – на початку 2024 років темпи мобілізації в Україні різко знизилися, порівняно з 2022-им, а «бусифікація» стала словом 2024 року в Україні [6; 7].

Інформаційна безпека є критичним елементом у системі формування національної стійкості України. В умовах гібридної війни вона набуває не лише стратегічного, а й екзистенційного значення. Посилення інформаційної культури, системна державна політика в інформаційній сфері та залучення громадянського суспільства – це ключові умови збереження суверенітету та єдності нації.

Висновки. Національна стійкість – це передумова забезпечення української державності. Вона є стратегією унеможливлення переростання викликів гібридної агресії у загрози, загроз – у кризи, а криз – у катастрофи.

Національна стійкість – це динамічний процес, який залежить від здатності держави та суспільства гнучко реагувати на загрози, не втрачаючи при цьому здатності до стратегічного розвитку.

В умовах війни національна стійкість особливо проявляється через:

– згуртованість громадян;
– адаптивність державного управління;
– здатність до інформаційного спротиву;

– ефективну мобілізацію ресурсів;

– розвиток горизонтальних мереж громадянського суспільства (волонтерський рух, конструктивна самоорганізація).

Інформаційна безпека у цьому контексті є не ізольованим елементом, а системним фактором, що впливає майже на всі рівні національної стійкості України. Вона охоплює комплекс заходів, спрямованих на протидію дезінформації та маніпуляціям громадською думкою, кіберзагрозам, захист інформаційного простору держави, розвиток інформаційної грамотності, взаємодію з міжнародними партнерами у сфері кібербезпеки, обміні розвідданими та технологіями тощо. Все це в умовах сучасної гібридної війни забезпечує стабільність держави, збереження демократичних інститутів, національної ідентичності, що робить інформаційну безпеку не менш важливою, ніж військову чи економічну.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 1. Балабан М., Жуков С. FIMI: уроки трьох років повномасштабної війни в Україні. EU vs Disinfo. URL: https://euvsdisinfo.eu/ua/fimi.

2. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. Пирожков С., Майборода О., Хамітов Н., Головаха Є., Дембіцький С., Смолій В., Скрипнюк О., Стоєцький С. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

3. Пирожков С., Хамітов Н. Національна стійкість заради незалежності і розвитку України. Національна академія педагогічних наук України. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/2413/.

4. Покровська А. Національна стійкість як основа забезпечення національної безпеки держави. Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. Київ, 2018. С. 37.

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 12.09.2020 №392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text.

6. Страшкулич А. Яка демобілізація? В нас окопи пусті. Чи визначить влада чіткі терміни служби. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/04/7/7506129/.

7. Шурмакевич В. Словник «Мислово» обрав словом 2024 року термін «бусифікація». Українська правда. URL: https://life.pravda.com.ua/society/slovnik-mislovo-ogolosiv-slovo-2024-roku-305767/.

8. Future character of conflict. A study which seeks to describe what military forces are likely to experience in future conflicts out to 2029. Guidance. Ministry of Defense. 2 February 2010. URL: https://www.gov.uk/government/publications/future-character-of-conflict.

REFERENCES:

1. Balaban M., Zhukov S. (2025) FIMI: uroky trokh rokiv povnomasshtabnoi viiny v Ukraini [What we have learnt about FIMI after three years of full-scale war in Ukraine]. *EU vs Disinfo* [EU vs Disinfo]. Retrieved from: https://euvsdisinfo.eu/ua/fimi (accessed 20 April 2025).

2. Pyrozhkov S., Maiboroda O., Khamitov N., Holovakha Ye., Dembitskyi S., Smolii V., Skrypniuk O., Stoietskyi S. (2022) *Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid* [National resilience of Ukraine: hybrid threats challenge response and prevention strategy: national report]. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studiesof the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].

3. Pyrozhkov S., Khamitov N. (2021) Natsionalna stiikist zarady nezalezhnosti i rozvytku Ukrainy [National resilience for the independence and development of Ukraine]. *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy* [National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. Retrieved from: https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/2413/ (accessed 20 April 2025).

4. Pokrovska A. (2018) Natsionalna stiikist yak osnova zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy [National resilience as the basis for ensuring the national security of the state]. Proceedings of the *Stratehichne pozytsionuvannia Ukrainy v suchasnomu mizhnarodnomu prostori* (Ukraine, Kyiv, October 18, 2018), Kyiv, p. 37.

5. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2020) Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy», redakciya vid 07.01.2025 [Decree of the President of Ukraine On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 “On the National Security Strategy of Ukraine”, revision on January 7, 2025]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (accessed 20 April 2025).

6. Strashkulych A. (2025) Yaka demobilizatsiia? V nas okopy pusti. Chy vyznachyt vlada chitki terminy sluzhby? [What demobilization? Our trenches are empty. Will the authorities establish clear deadlines for military service?]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian truth]. Retrieved from: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/04/7/7506129/ (accessed 15 April 2025).

7. Shurmakevych V. (2025) Slovnyk «Myslovo» obrav slovom 2024 roku termin «busyfikatsiia» [The «Myslovo» Dictionary of Modern Ukrainian Language and Slang chose the neologism “busification” as the word of the year 2024]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian truth]. Retrieved from: https://life.pravda.com.ua/society/slovnik-mislovo-ogolosiv-slovo-2024-roku-305767/ (accessed 15 April 2025).

8. Guidance. Ministry of Defense (2010) Future character of conflict. A study which seeks to describe what military forces are likely to experience in future conflicts out to 2029. Retrieved from: https://www.gov.uk/government/publications/future-character-of-conflict (accessed 15 April 2025).

Information security as a factor in shaping the national resilience of Ukraine

Ulianenko Kostiantyn Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66,
Zaporizhzhia, Ukraine;
Battery Commander at Military Unit A1978 (55th Separate Artillery Brigade "Zaporizka Sich"),
Captain of the Armed Forces of Ukraine
Stefanov str., 1, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0007-4753-3073

This article examines the role of information security as a key factor in shaping Ukraine's national endurance under the conditions of hybrid warfare. The relevance of the problem is underscored by the extensive use of psychological influence operations (psyops), disinformation campaigns, and manipulative narratives by the Russian Federation, all aimed at destabilizing Ukraine's domestic affairs–eroding trust in government institutions, influencing public opinion, and undermining political processes. The erosion of public peace of mind, the manipulation of emotions, beliefs, and intentions, the spread of «predictions» about the course and outcome of the war and global geopolitical shifts, as well as narratives about the disintegration of Ukraine and the elimination of its statehood, represent the core tools of Russia's psychological psychological operations. These operations are designed to undermine Ukrainian morale in the fourth year of full-scale war and amid ongoing Russian military expansion. In this context, information security functions not merely as a reactive tool, but as a fundamental component of the state's capacity to withstand complex, multidimensional threats. The aim of this article is to analyse information security as an element of the political and security infrastructure that supports national unity, effective governance, and societal resilience. Particular attention is given to psychological endurance during prolonged armed conflict. The research employs methods of analysis, synthesis, induction, and a systematic approach, enabling an objective assessment of the destructive influences on the media landscape and the state's ability to counter them. The findings demonstrate that information security is not an isolated technological concern but a multifaceted phenomenon encompassing legislative, strategic, educational, social, and communicative dimensions. It is embedded within the broader system of national endurance, along with political, economic, security, and sociocultural components. This article emphasizes the importance of a comprehensive information security system as a critical factor in reinforcing national resilience, institutional trust, and resistance to external threats.

Key words: *information security, national endurance, hybrid warfare, psychological operations (psyops), propaganda, disinformation, information policy.*

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Коноваленко Євгеній Леонідович

Український спорт у концептах зарубіжних медіа

УДК 327.57
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.24

Коноваленко Євгеній Леонідович
аспірант кафедри політичних наук
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
ORCID: 0009-0002-0651-200X

Автор аналізує концепцію українського спорту, яка формується в зарубіжних засобах масової інформації. Актуальність дослідження зумовлена посиленням уваги до України на міжнародній арені в контексті повномасштабної війни. Досліджено роль спорту як елементу відображення національної ідентичності та інструменту м'якої сили. Мета передбачає виявити основні теми, наративи, тональності висвітлення, ключові фігури та контексти згадування українського спорту в засобах масової інформації на міжнародній публіцистичній арені. Методологія передбачала якісний контент-аналіз шести статей, які представлені на різних типах закордонних медіаплатформ. Потреба розглядати український спорт у концепціях публікацій зарубіжних медіа виникає тільки в тому разі, коли науковці мають свідоме розуміння, що спорт – це невід'ємний елемент ідентичності нації і він відіграє чи не найбільшу роль при формуванні популяризації образу держави для міжнародної спільноти, а також для її громадян. Спорт давно отримав ідентифікатор м'якої сили, яка здатна підвищити престиж держави на міжнародному рівні. Глобальна увага до України після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році посилила інтерес до різних аспектів української державності, у тому числі до спорту. У результаті аналізу висунуто тезу, що висвітлення українського спорту безумовно пов'язане з політичним контекстом російсько-української війни. Основними темами аналізу були виступи на міжнародних змаганнях, вплив війни на розвиток спортивного життя професійних спортсменів, а також політичні аспекти конфлікту. Тональність статей переважно позитивна; у них підкреслено патріотизм, стійкість та непереможність українських атлетів. Ключовими фігурами цих статей виступили олімпійські медалісти та спортсмени, чиї історії життя пов'язані з війною. Відзначено, що політичний контекст – це чи не єдиний контекст, у якому український спорт розглянуто в зарубіжних медіа. Отримані результати мають справедливу наукову актуальність та формують розуміння міжнародного іміджу України через спортивну сферу.
Ключові слова: *український спорт, зарубіжні медіа, контент-аналіз, війна в Україні, національний імідж, політизація спорту.*

Вступ. Україна спортивна характеризується синтезом акценту радянської епохи та поєднанням європейських впливів. На цьому тлі вирішальним для контекстуалізації поточних наративів і виявлення потенційних розривів чи безперервностей у її репрезентації є дуже важливим іноземне висвітлення в засобах масової інформації, що може відображати або ж ігнорувати історичні нюанси розвитку українського спорту. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року стало центральною наративною рамкою або ж центральним наративним фреймом, щоб висвітлювати український спорт.

Міжнародні медіа відіграють значну роль, коли йдеться про формування громадської думки та іміджу нашої держави на світовій арені, оскільки саме вони визначають пріоритет висвітлення подій та створюють відповідне уявлення про країну. Спорт використовується державою-нападником у вигляді інструменту пропаганди, який іменують спортсвошингом, що підкреслює наукову важливість аналізувати представлення українського спорту у зарубіжних медіа тоді, коли досі триває повномасштабний конфлікт.

Своє відображення в численних публікаціях та дискусіях міжнародного варіанту український спорт отримав саме через повномасштабний конфлікт. Разом із тим, український спорт стає одним з важливих каналів, через який відбувається формування образу України у світі та підвищується рівень міжнародної уваги. Конфлікт, що триває, відбивається на цьому міжнародному образі і робить аналіз зарубіжних медіаконцепцій особливо актуальним тепер. Нинішні наукові дослідження, насправді, порушують широкий спектр питань, що пов'язані зі спортивним образом України у зарубіжних медіа загалом і зокрема дозволяють проаналізувати відображення спорту у медіа, у тому числі на гендерному рівні.

Отже, ми проаналізуємо динаміку цього образу в умовах повномасштабного вторгнення та окреслимо міжнародну політичну напруженість довкола образу спорту із метою розуміння, як саме зарубіжні медіа формують уявлення про Україну спортивну та її роль у суспільстві.

Критична географія спорту підкреслює складний зв'язок між спортом і політикою, ставлячи під сумнів уявлення про те, що спорт є аполітичною діяльністю. Спорт активно сприяє формуванню політичного опрацювання простору [6, с. 11] та часто використовується в політичних цілях, що, зокрема, стосується російсько-українського конфлікту та накладання санкційних застережень на росію та білорусь.

У деяких роботах науковців, зокрема, проводять теоретичний та практичний аналіз розмежування двох важливих понять «дезінформація» та «неправдива інформація» в контексті сучасних інформаційних потоків. Саме тому критичне мислення та перевірка фактів є важливими інструментами боротьби з фейковими новинами та пропагандою, особливо під час інформаційної війни [9, с. 104–106; 4, с. 25–28].

Постійна еволюція сфери покращення спортивної результативності вимагає всебічного вивчення того, як відбуваються адаптації до конкретних контекстів, визнаючи, що застосовність глобальних тенденцій може відрізнятися в різних спортивних системах та інфраструктурах [1, с. 55–59].

Формування іміджу українських спортсменів залежить від того, як будуть сприйматися всі представники спортивної галузі в країні або як буде оцінюватися соціокультурний потенціал усієї країни за кордоном. Формування іміджу українських спортсменів охоплює кілька ключових аспектів, які дозволяють їм не лише досягати високих результатів у спорті, а й бути успішними в медіа та соціальному просторі, серед них високі результати змагань, велика кількість медалей та перемог підвищують рівень довіри та визнання серед уболівальників, ЗМІ та спонсорів; конкуренція із сильними суперниками, перемоги на престижних змаганнях; тренування та перемоги у складних умовах, їхня участь у міжнародних змаганнях в умовах політичних та соціальних змін; здатність втілювати найкращі людські якості своїм професіоналізмом, поведінкою, манерами та зовнішнім виглядом; засоби масової інформації та соціальні мережі; подолання труднощів, пов'язаних з травмами, невдачами чи особистими проблемами [3, с. 366–367], [5, с. 1].

Мовне питання [12, с. 131] є чи не найважливішим фактором аналітики спорту на міжнародній арені, оскільки значна кількість спортсменів свідомо обрали українську мову для представлення себе на міжнародній арені. У латвійськомовному і російськомовному варіанті новинного порталу «Дельфі» [11, с. 35–39] аналізуються значні відмінності того, як обидві мовні версії платформи згадують війну у новинах і пов'язують її зі спортом. Значні відмінності фреймування та використання мови латвійської та російської версії одного новинного порталу підкреслюють потужний вплив суспільства та історичного контексту на медійні наративи навіть у межах однієї держави. Різке контрастування репрезентації в латвійських засобах масової інформації демонструє, що висвітлення українського спорту іноземними медійниками не є монолітним і одноструктурним: історичні зв'язки, цільова аудиторія, місцеві політичні партії призводять до різноманітних і навіть суперечливих перекладів, що підкреслює нюансований аналіз, який свідчить про те, що сприйняття українського спорту в іноземних медіа значно варіює від конкретного медійного засобу та географічного розташування, які формуються під впливом геополітичної орієнтації та історичних відносин.

Треба розуміти, що спортивні журналісти є агентами змін для політичних орієнтирів у скандинавських країнах [8, с. 662]. Хоча напруженість між професійною автономією та комерційним впливом у спортивній журналістиці зберігається, зміни в суспільних очікуваннях та підвищений інтерес до розслідувальної журналістики надають спортивним журналістам нові можливості для переосмислення цієї сфери [7, с. 1].

Необхідно аналізувати особливості підготовки, організації та проведення Європейських спортивних олімпіад Спілки української молоді як феномену єдності українців усього світу у боротьбі за свободу поневоленої України [2, с. 89].

Практично відсутні міжкультурні дослідження у сфері фізичного виховання та спорту, об'єктом яких було би українське суспільство. Однак існує особливий та очевидний інтерес до дослідження не лише молоді як основного стратегічного ресурсу для будь-якої держави, а й дорослих [10, с. 59].

Попри значну кількість прямих або опосередкованих праць, що стосуються теми, досі недостатня кількість наукових досліджень, що фокусуються саме на аналітиці міжнародної концепції українського спорту в зарубіжних медіа з урахуванням геополітичних реалій, а саме російсько-української війни.

Мета та завдання. У нашій розвідці ми окреслимо потребу в аналізі концепцій українського спорту, які формуються у засобах масової інформації **за кордоном**. Для досягнення цієї мети ми ставимо перед собою такі завдання:

1) визначення основних тем та наративів, які використовують зарубіжні медіа, щоб висвітлити український спорт. Це завдання розроблено з метою показати, що основними наративами є виступи спортсменів на Олімпійських іграх; дослідження впливу війни на підготовку до ігор та спортивну інфраструктуру; дескрипція політичного контексту, який пов'язаний з участю українських атлетів на міжнародній арені та міжнародних змаганнях тоді, коли відбувається російська агресія;

2) аналіз тональності висвітлення у зарубіжних засобах масової інформації українського спорту. Окреслимо, що тональність є переважно позитивною; підкреслена стійкість, рішучість, патріотизм та сміливість спортсменів України, які, попри складні обставини, демонструють надзвичайно високі результати під час представлення України на міжнародній арені;

3) визначення ключових фігур та подій в українському спорті, які викликають значний резонанс у зарубіжних ЗМІ;

4) опрацювання контексту, у якому представлено український спорт у зарубіжних медіа. Ця репрезентація практично завжди відбувається у політичному забарвленні, у тому числі щодо участі російських та білоруських спортсменів у міжнародних змаганнях, а також бойкоти українських атлетів та політичні заяви.

Методологія. Для реалізації мети дослідження пропонуємо базовою методологію якісного контент-аналізу зарубіжних висвітлень українського спорту. Інтерпретування контексту та представлення українського спорту в іноземних джерелах відбувалося через процес контент-аналізу на таких етапах:

1) ***вибірка матеріалів***. Для аналізу ми обрали шість статей, що представляють різні типи закордонних медіаплатформ та публікації на рівні комс, серед них стаття з наукового журналу «*Through the athletes' lens: perspectives on competing at the 2024 Olympics and Paralympics amidst the Ukraine–Russia conflict*» [14], публікації на аналітичних міжнародних платформах [15], [15], [16], а також новинні інтернет-видання [17], [18];

2) ***визначення категорії аналізу*** для якісного опрацювання кожної публікації. На цьому етапі було визначено чотири базових критерії: *тональність висвітлення* (розглядаємо загальну емоційну оцінку українського спорту у статті, яку аналізуємо, пропонуємо до шаблону позитивну, негативну, нейтральну та змішану оцінки); *основний наратив* (розглядаємо ключові сюжетні лінії і тематику, яка використовується, щоб представити український спорт); *ключові фігури* (особистості, які найбільш часто згадуються в контексті висвітлення); *контекст згадування* (окреслюємо економічний, соціальний, культурний або політичний контекст, у якому засоби масової інформації закордоння розглядають український спорт);

3) ***процедура кодування та аналізу даних.*** Текст кожної статті, яка висвітлена у переліку, було піддано детальному аналізу, щоб виявити окреслені одиниці перераховані вище. Відбувалося декількаразове читання тексту та виділення фрагментів, які відображали тональність, основні наративи, згадки про ключові фігури і контекст;

4) ***потреба інтерпретувати отримані дані***. Після кодування відбувся порівняльний аналіз виявлених тем, тональностей, наративів у різних статтях. Це дозволило нам виокремити певні закономірності і тенденції, якими дескрибовано український спорт у засобах масової інформації закордоння, а також розглянути особливості висвітлення тематики українського спорту. Залежно від типу видання та редакційної політики, якісний контент-аналіз був обумовлений метою дослідження, за якою ми не лише фіксували факти, але й складали розуміння конструювання образу українського спорту в закордонних ЗМІ та інтерпретації, використані при цьому.

Результати. Серед ключових тез, із якими ми зіткнулися під час аналізу статей були такі: домінування наративів про війну, спортсмен як національний символ, спорт і політика, українська стійкість, мовні питання. Перша тема окреслює контекст російсько-українського конфлікту та затьмарює інші аспекти і досягнення; спортсмен як національний символ зображений опором стійкістю і надією; політизований спорт окреслює допуск російських і білоруських спортсменів до участі у змаганнях та стає предметом політичних рішень та дискусій; українська стійкість попри війну продовжує досягати значних результатів на міжнародній арені в образі спортсмена як національного символа; мовні питання в контексті зміни мови спілкування серед спортсменів розглянуто як відображення зміцнення ідентичності держави в умовах конфлікту.

Аналіз статті ***«Through the athletes' lens: perspectives on competing at the 2024 Olympics and Paralympics amidst the Ukraine–Russia conflict»*** [14].

Перша стаття відображає геополітичний контекст участі українських спортсменів та їхнє ставлення до імовірних змагань з російськими та білоруськими представниками. Основні наративи: питання нейтральності, можливі бойкоти змагань, політизованість спорту на тлі повномасштабного вторгнення. Ключові фігури – це спортсмени, які висловили свої думки у напівструктурованих інтерв'ю. Контекст українського спорту носить політичний характер, відображений у сфері міжнародних відносин та впливу геополітики на спортивні події. Результати аналізу тексту підкреслюють, що спорт не перебуває поза політикою особливо, коли він розвивається в умовах міжнародного конфлікту. Також за допомогою спорту розкрито складні моральні дилеми, із якими можуть зіткнутися спортсмени, які змагаються з представниками країни-агресора.

Аналіз статті ***«Fighting for the country: Mediated Ukrainian athletes' success in Paris»*** [18].

Друга стаття відображає центральну тему висвітлення успіхів українських спортсменів на Paris 2024, які представляють свою державу під час війни. Тональність статті відзначаємо як позитивну, що привертає увагу до складної ситуації в Україні шляхом наголошення на боротьбі українських представників за свою державу. Основні наративи: демонстрація стійкості та сили духу українських спортсменів, присвята українським спортсменам, які не змогли приїхати на ігри через повномасштабне вторгнення. Основна теза, яка є наративною і відображає розуміння, що спорт стає способом підвищення міжнародної обізнаності про війну. Ключові фігури – Еліна Світоліна, Ольга Харлан, Ярослава Магучих, Володимир Дзюбинський, Станіслав Горуна. Контекст згаду-

вання українського спорту є соціально-політичним, позаяк автори розглядають згубний вплив війни на суспільство та роль спорту у цьому контексті. Засоби масової інформації я акцентують увагу на незламності та патріотизмі українських представників, які використовують олімпіаду як безумовно важливу платформу щоби представити свою державу світові.

Аналіз статті «***The 2024 Olympics and the wars in Ukraine and Middle East – a critical examination for the IOC and sports journalism***» [19].

У третій статті стикаємося з аналізом впливу війни в Україні та на Близькому Сході, а також із загальною тенденцією розвитку спортивного світу, особливо в контексті участі спортсменів з тих держав, які перебувають у стані відкритого конфлікту. Тональність статті аналітична та критична. Автор фокусується на тих проблемах, які представлені Міжнародним олімпійським комітетом та різними міжнародними спортивними федераціями. Основні тезові наративи: фрагментація міжнародних спортивних федерацій, політизація спорту, певна критика рішень Міжнародного олімпійського комітету щодо допуску до змагань білоруських та російських спортсменів. Порушено також питання занепаду критичної спортивної журналістики. Ключові фігури – українські та ізраїльські спортсмени, їхнє сприйняття атмосфери під час олімпіади. Контекст згадування українського спорту – економічний, соціальний та політичний, позаяк автори пропонують читачам розглянути фактори, які впливають на висвітлення конфліктів, саме через медіатизацію та комерціалізацію спорту. Український спорт у цій статті розглянутий у ширшому контексті міжнародних конфліктів та проблем, які можуть відбуватися у спортивній сфері. Автор підкреслює, що українські представники отримують значну підтримку у медіа, на відміну від ізраїльських, які могли відчувати себе на змаганнях менш інтегрованими у загальний процес.

Аналіз статті «***Ukraine at the Paris Olympics a Symbol of Hope and Determination***» [16].

Наступна стаття репрезентує участь України в Paris Olympics як важливий символ рішучості та надійності держави. Тональність статті: позитивна, надихаюча. Автори репрезентують неймовірні труднощі, які долає Україна, щоб підготуватися до ігор. Основні наративи: трагічна загибель значної кількості спортсменів, прагнення боротися за свою державу на міжнародній спортивній арені, руйнівні впливи війни на життя українських атлетів та спортивну інфраструктуру держави. Серед ключових фігур Ярослава Магучих, Максим Галіничев, Іван Бідняк. Український спорт згадується в контексті соціально-політичному, позаяк автори якісно підкреслюють вплив військового конфлікту на всі аспекти життя українського суспільства, у тому числі спортивні. стаття має фокус на трагічних наслідках війни для українського спорту, але в той же час підкреслює незламне прагнення перемогти, описує велику силу духу і прагнення представляти свою державу на найвищому рівні поза всілякими спротивами.

Аналіз статті «***Ukraine's sports stars aim to provide nation with a wartime morale boost***» [17].

У передостанній статті автори основною темою вбачають описати прагнення українських спортсменів підтримати дух нації в умовах держави, яка воює. Тональність підбадьорлива та позитивна. Автори підкреслюють значний внесок наших спортсменів у загальну боротьбу за перемогу. Основні наративи: численні благодійні акції та ініціативи спортсменів, активна підтримка Збройних Сил України; спорт як важливе джерело надії і єдності. Окреслено також розповіді про скасування внутрішніх спортивних змагань через військовий стан та переживання спортсменів. Ключові фігури Олександр Петраков, Андрій Ярмоленко, Еліна Світоліна, Олександр Усик, а також загиблі спортсмени Віталій Сапило, Дмитро Мартиненко, Євген Малишев. Контекст згадування спорту – соціально-політичний, позаяк автори підкреслюють важливу роль спорту у підтримці стійкості нації під час війни. Стаття репрезентує ставлення до українських спортсменів як акт активного залученння громадян для підтримки своєї країни, що використовують свою популярність і мають ресурс збирати кошти, а також підвищувати обізнаність про війну та піднімати бойовий дух нації.

Аналіз статті ***«Paris Olympics: Ukrainian dedicates medal to athletes killed by Russia»*** [15].

В останній статті, яку ми аналізували, відображено діяльність Ольги Харлан та її виграшу бронзової медалі, яку вона присвятила своїм колегам -загиблим українським спортсменам. Тональність статті: трагічна, емоційна на рівні з підкресленою рішучістю українців, що готові продовжувати боротьбу. Основні наративи: питання політизації спорту, моральні дилеми, трагічні наслідки війни для спортивної спільноти України. Ключова фігура Ольга Харлан, другорядна ключова фігура – емоційна заява та вчинок-присвята. Контекст згадування спорту України: соціально-політичний, позаяк автори розглядають досягнення на міжнародній арені, які покликані привернути увагу до війни, яка триває, та вшанувати пам'ять загиблих колег, чим українці українські спортсмени послуговуються достатньо часто.

Отже, проведене дослідження дозволило якісно проаналізувати концепції, що складаються довкола українського спорту у зарубіжних медіа. На основі шести статей, що є у вільному доступі на просторах інтернету за наданими покликаннями, висвітлення спорту в зарубіжних засобах масової інформації тісно пов'язане з контекстом повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Виявлено сильну наскрізну рамку обраних статей, у яких переважають представлення українського спорту в іноземних засобах масової інформації за допомогою образів спортсменів, які є символами національної ідентичності та опору, спортивні події наскрізнополітизовані. Наратив про війну є насправді домінувальним у всіх статтях. Іноземні засоби масової інформації значною мірою концептуалізують український спорт. Саме через його призму спортивні досягнення широко визнаються, але вони часто отримують негативний фрейм в контексті війни. Домінувальний наратив підкреслює боротьбу України та рішучість. Імідж українського спорту на міжнародних медійних платформах стягується до того, що конфліктний наратив може затьмарити інші наскрізно важливі події українського спорту. Надмірний акцент на спорті держави, що воює, може фреймувати українську спортивну майстерність поза цим конкретним контекстом. Активно просувати свої спортивні досягнення поза контекстом війни після перемоги та пропагувати позитивні аспекти спорту можна починати вже зараз.

Висновки. Результати аналізу свідчать про те, що основні теми та наративи для українських спортсменів – це вплив на життя та спортивну діяльність політичних аспектів, що пов'язані з конфліктом. Тональність проаналізованих статей переважно позитивна, яка підкріплюється тезами про стійкість та патріотизм, а також високий моральний дух українських атлетів, які, попри надзвичайно складні обставини, не припиняють показувати значні спортивні досягнення та продовжують представляти свою державу на міжнародній арені. Ключові фігури українського спорту, безумовно, привертають найбільшу увагу журналістів зарубіжних медіапросторів, особливо тих, чиї історії тісно переплітаються з трагічними подіями повномасштабного вторгнення.

У контексті аналізу ми виявили, що український спорт у зарубіжних засобах масової інформації майже завжди розглядається в політичному контексті. Саме ці тези є найважливішими елементами висвітлення публікацій.

Спорт стає знаковою платформою, щоб виражати національну позицію і привертати увагу світової спільноти до повномасштабної війни та її наслідків.

У висновкових судженнях можемо говорити про наукову актуальність теми, яка полягає у виявленні чотирьох основних тенденцій концептуалізації українського спорту в зарубіжних медіа та особливостей його представлення. Це дослідження і аналітика буде сприяти глибокому розумінню формування міжнародного іміджу України, що безпосередньо відбувається через спортивну сферу, та значення і роль, що відіграють у цьому процесі зарубіжні засоби масової інформації. Перспективами подальших досліджень вбачаємо розширення вибірки джерел та аналітичних платформ в контексті аналізу динаміки висвітлення українського спорту впродовж тривалішого періоду, а також корпоративне дослідження репрезентації спорту інших держав, що перебувають у стані конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гах Р.В., Чорненький А.І., & Циквас Р.С. (2024). Інтеграція інновацій у систему спортивної підготовки: аналіз українського досвіду та глобальні тенденції. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 15 Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and* sports), 8(181), 54–60. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.8(181).10.

2. Лях-Породько О.О., Щербашин Ю.С., & Лях-Породько С.О. (2025). Особливості організації та проведення Європейських спортивних олімпіад Союзу української молоді. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 15 Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and* sports), (4)190, 87–90. https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.04(190).17.

3. Мартинова Н., Хотієнко С., & Агалаков В. (2025). Аспекти формування іміджу українських спортсменів (теоретичний аналіз). *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 15 Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)*, 03k(188), 365–368. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03k(188).88

4. Сазонова Ю. (2021). Концептуалізація спорту як бізнесу в українській спортивній пресі XX—XXI століть. Visnyk Knyzhkovoi palaty, (8)301, 24–29. https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.8(301).24-29.

5. Crossan, W., Šíma, J., Kaprálková, M., & Ruda, T. (2024). Understanding internationalization variance within a sport brand: case study of the Sparta Prague ice hockey and football clubs. Frontiers in Sociology, 9, 1459632. https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1459632.

6. Jurič, J., & Rogelj, B. (2025). Geopolitics, sports and russian-ukrainian war. Geografski pregled, 50, 9–28. https://doi.org/10.35666/23038950.2024.50.09.

7. Kassing, J.W., & Kominak, G.M. (2025). Politics and Sports Documentaries: A Case Study of Football Club Shakhtar Donetsk as Emblematic of Ukrainian Identity and Nationalism. International Journal of Sport Communication, 1–8. https://doi.org/10.1123/ijsc.2025-0020.

8. Knudsen, A.G., Hornmoen, H., & Hyde-Clarke, N. (2024). Sports Journalists as Agents of Change in Nordic Countries. Media and Communication, 12(Editorial), 8706. Retrieved from https://www.cogitatiopress.com/mediaandcommunication/article/viewFile/8706/3850.

9. Mickelsson, T. B. (2023). Ukrainian refugees and the Swedish sports movement – new opportunities and challenges. *European Sport Management Quarterly*, 24(3), 661–680. https://doi.org/10.1080/16184742.2023.2183230.

10. Ovsianko, O., Olena, P., & Antonina, Y. (2024). Disinformation vs. Misinformation: analysis of foreign media content. Fìlologìčnì traktati, 16(2), 103–113. https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16(2)-10.

11. Turchyk I., Romanchuk O., Sorokolit H., Kemin B., & Lukjanchenko M. (2021). How sport and its values are perceived by adults in the USA and Ukraine: a cross-cultural comparison. *Physical Culture and Sport. Studies and Research*, *90*, 50–62. https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.2478/pcssr-2021-0013.

12. Ropa, A. (2023). A War of Words. The Representation of the War in Ukraine in the Sports Media of Latvia. Eracle, 6(2), 34–49. https://doi.org/10.6093/2611-6693/10605.

13. Horiguchi, D. (2024). Language Issues in Ukrainian Sports Media during the Wartime. Półrocznik Językoznawczy Tertium, 9(1), 130–155. https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.7592/Tertium.2024.9.1.284.

14. Taylor & Francis Online. (2025, May 2). Through the athletes' lens: perspectives on competing at the 2024 Olympics and Paralympics amidst the Ukraine–Russia conflict. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19406940.2025.2459203?src=exp-la.

15. Atlantic Council. (2025, May 2). Paris Olympics: Ukrainian dedicates medal to athletes killed by Russia. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/paris-olympics-ukrainian-dedicates-medal-to-athletes-killed-by-russia/.

16. Atlantic Council. (2025, May 2). Ukraine at the Paris Olympics a Symbol of Hope and Determination. Retrieved from https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraine-paris-olympics-symbol-hope-and-determination.

17. Atlantic Council. (2025, May 2). Ukraine's sports stars aim to provide nation with a wartime morale boost. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-sports-stars-aim-to-provide-nation-with-a-wartime-morale-boost/.

18. Olympicanalysis.org. (2025, May 2). Fighting for the country: Mediated Ukrainian athletes' success in Paris. Retrieved from https://olympicanalysis.org/paris-2024/fighting-for-the-country-mediated-ukrainian-athletes-success-in-paris/.

19. Olympicanalysis.org. (2025, May 2). The 2024 Olympics and the wars in Ukraine and Middle East – a critical examination for the IOC and sports journalism. Retrieved from https://olympicanalysis.org/paris-2024/the-2024-olympics-and-the-wars-in-ukraine-and-middle-east-a-critical-examination-for-the-ioc-and-sports-journalism/.

REFERENCES:

1. Hakh, R.V., Chornenkyi, A.I., & Tsykvas, R.S. (2024). Intehratsiia innovatsii u systemu sportyvnoi pidhotovky: analiz ukrainskoho dosvidu ta hlobalni tendentsii [Integration of innovations into the sports training system: analysis of Ukrainian experience and global trends]. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 15 Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and* sports), 8(181), 54–60. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.8(181).10.

2. Liakh-Porodko, O.O., Shcherbashyn, Yu.S., & Liakh-Porodko, S.O. (2025). Osoblyvosti orhanizatsii ta provedennia Yevropeiskykh sportyvnykh olimpiad Soiuzu ukrainskoi molodi [Features of the organization and holding of the European Sports Olympiads of the Union of Ukrainian Youth]. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 15 Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and* sports), (4)190, 87–90. https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.04(190).17.

3. Martynova, N., Khotiienko, S., & Agalakov, V. (2025). Aspekty formuvannia imidzhu ukrainskykh sportsmeniv (teoretychnyi analiz) [aspects of forming the image of ukrainian athleteS (theoretical analysis)]. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 15 Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and 1 sports),* 03k(188), 365–368. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03k(188).88

4. Sazonova, Yu. (2021). Kontseptualizatsiia sportu yak biznesu v ukrainskii sportyvnii presi XX–XXI stolit [Conceptualization of sport as a business in the Ukrainian sports press of the XX–XXI centuries]. Visnyk Knyzhkovoi palaty, (8)301, 24–29. https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.8(301).24-29.

5. Crossan, W., Šíma, J., Kaprálková, M., & Ruda, T. (2024). Rozuminnia variatyvnosti internatsionalizatsii v ramkakh sportyvnoho brendu: prykladne doslidzhennia khokeinoho ta futbolnoho klubiv Sparta Praha [Understanding internationalization variance within a sport brand: case study of the Sparta Prague ice hockey and football clubs]. *Frontiers in Sociology*, 9, 1459632.

6. Jurič, J., & Rogelj, B. (2025). Heopolityka, sport ta rosiisko-ukrainska viina [geopolitics, sports and russian-ukrainian war]. *Geografski pregled*, 50, 9–28.

7. Kassing, J.W., & Kominak, G.M. (2025). Polityka ta sportyvni dokumentalni filmy: prykladne doslidzhennia futbolnoho klubu Shakhtar Donetsk yak symvolu ukrainskoi identychnosti ta natsionalizmu [Politics and Sports Documentaries: A Case Study of Football Club Shakhtar Donetsk as Emblematic of Ukrainian Identity and Nationalism]. *International Journal of Sport Communication*, 1–8.

8. Knudsen, A.G., Hornmoen, H., & Hyde-Clarke, N. (2024). Sportyvni zhurnalisty yak ahenty zmin u krainakh Pivnichnoi Yevropy [Sports Journalists as Agents of Change in Nordic Countries]. *Media and Communication*, 12(Editorial), 8706. Retrieved from Cogitati Press.

9. Mickelsson, T. B. (2023). Ukrainski bizhentsi ta shvedskyi sportyvnyi rukh – novi mozhlyvosti ta vyklyky [Ukrainian refugees and the Swedish sports movement – new opportunities and challenges]. *European Sport Management Quarterly*, 24(3), 661–680.

10. Ovsianko, O., Olena, P., & Antonina, Y. (2024). Deziformatsiia proty mizinformatsii: analiz zmistu zarubizhnykh ZMI [disinformation vs. Misinformation: analysis of foreign media content]. *Fìlologìčnì traktati*, 16(2), 103–113.

11. Turchyk, I., Romanchuk, O., Sorokolit, N., Kemin, V., & Lukjanchenko, M. (2021). Yak sport ta yogo tsinnosti spryimaiutsia doroslymy v SShA ta Ukraini: kroskulturne porivniannia [How sport and its values are perceived by adults in the USA and Ukraine: a cross-cultural comparison]. Physical Culture and Sport. *Studies and Research*, 90, 50–62.

12. Ropa, A. (2023). Viina sliv. Reprezentatsiia viiny v Ukraini u sportyvnykh ZMI Latvii [A War of Words. The Representation of the War in Ukraine in the Sports Media of Latvia]. *Eracle*, 6(2), 34–49. https://doi.org/10.6093/2611-6693/10605.

13. Horiguchi, D. (2024). Movni pytannia v ukrainskykh sportyvnykh ZMI pid chas viiny [Language Issues in Ukrainian Sports Media during the Wartime]. *Półrocznik Językoznawczy Tertium*, 9(1), 130–155. https://doi.org/10.7592/Tertium.2024.9.1.284.

14. Taylor & Francis Online. (2025, May 2). Cherez pryzmu sportsmeniv: pohliady na uchast v Olimpiiskykh ta Paralimpiiskykh ihrakh 2024 roku v umovakh konfliktu mizh Ukrainoiu ta Rosiieiu [Through the athletes' lens: perspectives on competing at the 2024 Olympics and Paralympics amidst the Ukraine–Russia conflict]. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19406940.2025.2459203?src=exp-la.

15. Atlantic Council. (2025, May 2). Paris Olympics: Ukrainian dedicates medal to athletes killed by Russia [Paryz Olimpiiks: Ukraiinets prysviachuiie medal atletam, ubytym Rosiieiu]. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/paris-olympics-ukrainian-dedicates-medal-to-athletes-killed-by-russia/

16. Atlantic Council. (2025, May 2). Ukraine at the Paris Olympics a Symbol of Hope and Determination [Ukraiina na Paryz Olimpiiks – symvol nadiyi ta rishuchosti]. Retrieved from https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraine-paris-olympics-symbol-hope-and-determination

17. Atlantic Council. (2025, May 2). Ukraine's sports stars aim to provide nation with a wartime morale boost [Ukraiinskyi sportyvni zirky prahnut pidniaty boiovyi dukh natsii pid chas viiny]. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-sports-stars-aim-to-provide-nation-with-a-wartime-morale-boost/

18. *Olympicanalysis.org.* (2025, May 2). Borotba za krainu: mediovanyi uspikh ukrainskykh sportsmeniv u Paryzhi [Fighting for the country: Mediated Ukrainian athletes' success in Paris]. Retrieved from Olympicanalysis.org. https://olympicanalysis.org/paris-2024/fighting-for-the-country-mediated-ukrainian-athletes-success-in-paris/.

19. *Olympicanalysis.org.* (2025, May 2). Olimpiiski ihry 2024 ta viiny v Ukraini ta na Blyzkomu Skhodi – krytychnyi analiz dlia MOK ta sportyvnoi zhurnalistyky [The 2024 Olympics and the wars in Ukraine and Middle East – a critical examination for the IOC and sports journalism]. Retrieved from https://olympicanalysis.org/paris-2024/the-2024-olympics-and-the-wars-in-ukraine-and-middle-east-a-critical-examination-for-the-ioc-and-sports-journalism/.

The portrayal of Ukrainian sport in foreign media

Konovalenko Yevgenii Leonidovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0002-0651-200X

The author analyzes the concept of Ukrainian sport as it is shaped in foreign mass media. The relevance of the study is determined by the increased attention to Ukraine on the international stage in the context of the full-scale war. The role of sport as an element reflecting national identity and a soft power tool is investigated. The purpose is to identify the main themes, narratives, tonalities of coverage, key figures, and contexts in which Ukrainian sport is mentioned in mass media within the international journalistic arena. The methodology involved a qualitative content analysis of six articles published on various types of foreign media platforms. The need to consider Ukrainian sport within the concepts of foreign media publications arises only when scholars have a conscious understanding that sport is an integral element of a nation's identity and plays perhaps the greatest role in popularizing the image of the state for the international community, as well as for its citizens. Sport has long been identified as a tool of soft power, capable of enhancing a state's prestige at the international level. Global attention to Ukraine after Russia's full-scale invasion in 2022 increased interest in various aspects of Ukrainian statehood, including sport. As a result of the analysis, the thesis is put forward that the coverage of Ukrainian sport is undoubtedly linked to the political context of the Russian-Ukrainian war. The main topics of analysis included performances at international competitions, the impact of the war on the sports life of professional athletes, and the political aspects of the conflict. The tonality of the articles is predominantly positive, emphasizing the patriotism, resilience, and invincibility of Ukrainian athletes. Key figures in these articles were Olympic medalists and athletes whose life stories are connected with the war. It is noted that the political context is almost the sole context in which Ukrainian sport is considered in foreign media. The obtained results have significant scientific relevance and contribute to understanding the international image of Ukraine through the sports sphere.

Key words: *Ukrainian sport, foreign media, content analysis, war in Ukraine, national image, politicization of sport.*

Костючков Сергій Карпович

Екзистенційна трагедія людини в тоталітарному суспільстві: біополітичний (танатополітичний) вимір

УДК 323.2
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.25

Костючков Сергій Карпович
доктор філософських наук,
кандидат політичних наук, професор,
завідувач кафедри філософії,
соціології та соціальної роботи
Херсонського державного університету
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0003-1708-643X

Статтю поцілено на прояснення сенсу і змісту екзістенційної трагедії людини тоталітарного суспільства в контексті танатополітики як специфічного дивізіону біополітики. Актуальність теми обумовлена характерною для сучасності важливістю біополітики як у певному сенсі підґрунтя для генерування дієвих соціальних і політичних технологій та результативним інструментом корегування, варіювання і модифікації тих технологій, що вже мають місце в суспільно-політичному просторі. Підкреслено, що біополітика в процесі власної еволюції постає результатом двох конвергентних процесів – гуманітаризації біології та певної біологізації соціальних і гуманітарних наук. Показано, як елемент якісного аналізу сьогодення та майбутнього, актуалізацію таких понять як «технобіополітика», «танатополітика», «некрополітика», «танатовлада», «некроекономіка». Виявлено сутність танатополітики, що фокусується на вразливості людського життя перед фізичною смертю: людина готова скоритися державному насиллю не для того, щоб отримати щось позитивне і нове для себе, але тільки для того, щоб не втратити єдину свою цінність – власне життя. Наголошено на тому, що саме танатополітика пише екзистенційну трагедію людини в тоталітарному суспільстві, а ключовою ознакою танатополітики, що реалізується державою в умовах тоталітарного режиму, є відкрите, навіть демонстративне, довготривале, усвідомлене, цинічно-прагматичне ставлення до людини як до засобу досягнення політичної мети. Акцентовано увагу на житті тоталітарної людини, котра знаходиться під постійним пресингом державної танатополітики – це принципово знеособлене існування, що заперечує персональну гідність, незалежність і свободу та формує генералізований тоталітарний міф. Зроблено висновок про те, що саме танатополітика, реалізована державою, пише екзистенційну трагедію людини в тоталітарному суспільстві, як наслідок – маніфестується відкрите, навіть демонстративне, довготривале, усвідомлене, цинічно-зневажливе ставлення до людини як до знеособленого засобу досягнення політичної мети.

Ключові слова: *реальність, біополітика, танатополітика, тоталітарне суспільство, суверенітет, політична влада, тоталітарна людина, ідеологія, політичний режим.*

Вступ. Вібруюче від внутрішньої напруги сьогодення загострює питання щодо сутності та причин глобальних кризових явищ, а також гуманістичних, загальнокультурних критеріїв суспільного розвитку. В той же час динамічно розвиваються міждисциплінарні, інтеграційні, транстеоретичні та полісинтетичні науки, а значне розширення дослідницького ареалу феномену життя – ключового поняття в біології, знайшло відображення в біополітиці, яка є результатом дослідження «переплетіння» біологічного життя людини (*zoe*) та політичної сфери (*polis*). У глобалізованому світі суверенітет держави визначається прерогативою політичних інституцій вирішувати долю людини, а в умовах тоталітарного політичного режиму таке виключне право держави набуває сутнісних ознак танатополітики як специфічного відгалуження біополітики. Саме так реалізується танатополітика – систематичне нехтування людиною породжує найбільш антигуманні за формою та змістом прояви «ідеологізованої жорстокості».

Мета статті – прояснення сенсу і змісту екзістенційної трагедії людини тоталітарного суспільства в контексті танатополітики як специфічного підрозділу біополітики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біополітика та її окремі аспекти знаходять відображення в наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як Дж. Агамбен [4], Ф. Айяла, К.-О. Апель, Ф. Варела, А. Влавіанос-Арванітіс, В. Глазко, О. Гьофе, Р. Еспозіто [7], Е. Канетті [6], Л. Колдуел, А. Кравець [1], М. Фуко, А. Хазен, Д. Шевчук [3] та інші. Окремі аспекти біополітики знайшли відображення в публікаціях автора, зокрема – в монографічному дослідженні «Біополітичне підґрунтя освітньої концепції в умовах громадянського суспільства» (2015) та підручнику «Основи біофілософії» (2022). Поняття «танатополітика» досліджено в науковому доробку Дж. Агамбена [4]. Різні аспекти тоталітарного суспільства проаналізовано в працях Х. Арендт, Р. Арон [5], Ж. Бодріяра, Г. Гюнтер, С. Жижека, А. Калініної, Е. Кассірера, Ф. Корні, С. Костючкова, Г. Майєр, Є. Степури, О. Шахової та інших.

Результати. Біополітика як відносно новий тренд наукових розвідок, актуалізує в академічній (і не тільки) спільноті серйозні дискусії, що свідчить про затребуваність її контекстів в умовах XXI століття, незважаючи на певні недоліки концептуального оформлення та необхідного рівня

теоретичного обґрунтування. У власних ініціальних пізнавальних зусиллях біополітика шукає відповідь на питання – ким є *homo politicus* (людина політична) в сучасному суспільно-політичному просторі з домінуванням людиноцентристського підходу в соціально-гуманітарних науках. У царині практичної політики саме біополітика може бути підґрунтям для генерування дієвих соціальних і політичних технологій та, водночас, впливовим інструментом корегування, варіювання та модифікації тих технологій, які вже мають місце в суспільно-політичному просторі як реакцію на інтереси і плани тих або інших політичних сил. Бівалентність біополітики полягає в тому, що вона, з одного боку, спостерігається політичною філософією як сучасне наукове знання, а з іншого, біополітика реалізується як ефект дисипації (розсіювання) наукових знань засобами масової інформації та комунікації, постаючи своєрідним чинником первинної політичної рефлексії. Сучасна біополітика має власне унікальне звучання в регістрі політичної філософії, до смислового поля якої логічно й гармонійно доєднуються біополітичні ідеї коеволюції, єдності в різноманітті, морфогенезу, стрибкоподібного розвитку, взаємодоповнюваності регіонів і етносів як соціокультурних аналогів популяцій в екосистемах.

На початку третього тисячоліття людство зіткнулося з активними проявами нових, у вигляді «чорних лебедів», «диких карт», «сірих носорогів», «дестабілізаційних змій» викликів і загроз історії – мова йде про те, що політична та соціально-економічна кризи неухильно й загрозливо трансформуються в антропологічну кризу. Мартін Гайдеґґер вбачав кардинальну помилку людини в тому, що вона нерідко плутає себе з Богом: володіючи вмонтованим у собі механізмом уповільненої дії, людина дивиться на світ із точки зору вічності, якої в неї немає. В умовах сучасності усвідомлення постійних соціальних і технологічних інновацій актуалізує пошуки, продукування та застосування нових політологічних парадигм, закономірно спрямованих на пояснення і прояснення природних і соціально-політичних феноменів у контексті їх впливу на суспільне життя. Стосовно біополітики ситуація вбачається наскільки цікавою, настільки й непередбачуваною – філософське «прочитання» біополітики обумовлює його розгляд у просторі трансформації від неймовірного до невідворотного. Біополітика дає можливість певним чином дистанціюватися від узагальненого бачення влади над життям, щоб зробити його об'єктом аналізу, або зайняти, за влучним висловом Г. Плеснера, «ексцентричну позицію». Сучасна біополітика є результатом взаємопроникнення природничого, біологічного та соціогуманітарного знання. Та якщо філософська антропологія акцентує увагу на питанні – ким є *Homo sapiens*, враховуючи біосоціальну природу людини, то біополітика шукає відповідь на питання – ким є *homo politicus* (людина політична) в сучасному суспільно-політичному просторі з домінуванням людиноцентистського підходу в соціально-гуманітарних науках. Біополітика в процесі власної еволюції постає результатом двох конвергентних процесів – гуманітаризації біології та певної біологізації соціальних і гуманітарних наук.

На нашу думку «Для постіндустріального суспільства актуальними стають біологічне та соматичне (тілесне) вимірювання, трансформація людської тілесності, її спрямованість до штучності, викликаної необхідністю технологічного втручання для збереження здоров'я та життя людини (екзота ендопротези, кардіостимулятори, терапевтичні комплекси, пов'язані з так званою «машинною агресією»); перебудова індивідуальної свідомості у напрямі віртуалізації реального та реалізації віртуального. Імплікація біологічного життя людини *(zoe)* і політичної сфери *(polis)*, тобто політизація життя як такого, є надзвичайно важливим процесом, що характеризує епоху постмодерну» [8, с. 107].

Не претендуючи на презентацію розгорнутої галереї ключових етапів еволюції біополітичного знання, підкреслимо, що в контексті даного дослідження ми зосередимо на танатополітиці як специфічному відгалуженні біополітики. В сучасному біополітичному дискурсі, як, зокрема, елемент якісного аналізу сьогодення та майбутнього, все частіше актуалізуються слова «технобіополітика», «танатополітика», «некрополітика», «танатовлада», «некроекономіка» і далі в такому ж сенсі. В даному контексті нас цікавить саме танатополітика як інституціалізоване насилля з боку держави у вигляді антигуманних методів керування, що дозволяють державі перетворювати людські життя в ресурси, в тому числі – ідеологічні та зберігати власну легітимність. Вперше поняття «танатополітика» було зафіксовано в роботі італійського філософа Джорджа Агамбена «Суверенна влада і голе життя», де танатополітика постає універсальною категорією в онтології влади, тим необхідним елементом, який діалектично «врівноважує» будь-яку біополітику. Дж. Агамбен використовує поняття *homo sacer* (лат. людина священна), як визначення людини, котру за римським правом можна вбити за законом, але не можна перетворити на об'єкт жертвопринесення [4].

Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що в смисловому просторі поняття «танатополітика» постає екзістенційною антитезою політичного життя індивіда в умовах, коли фізичне знищення конкретних індивідів або певних соціальних груп постає *summa summarum* політичної діяльності керівництва держави. Дж. Агамбен з цього приводу наголошує, що будь-яка політична дія суверена пов'язана з редукцією конкретного

життя суб'єкта до простого біологічного життя (але все ж таки життя, а не смерті!) індивіда, яке філософ називає *«vita nuda»* – «голе життя». При цьому простір політичного формується між суверен ном і тілом підданого, з яким можна робити все, що завгодно – заохочувати, задовольняти визначені потреби або навпаки – примушувати виконувати фактично неоплачувану, некваліфіковану роботу, переміщувати територіально насильницьким шляхом, а в максимально негативному форматі – піддавати тортурам, виснажувати голодом і навіть вбивати. Сучасні дослідники, а також письменники і журналісти трактують танатополітику під вельми популярним епіграфом із Дж. Агамбена – «…біополітика в будь-який час може перетворитися на танатополітику». Сучасний контекст танатополітики фокусується на вразливості людського життя перед фізичною смертю: людина готова скоритися державному насиллю не для того, щоб отримати щось позитивне і нове для себе, але тільки для того, щоб не втратити єдину свою цінність – власне життя.

Саме танатополітика, як свідчить історія, пише екзистенційну трагедію людини в тоталітарному суспільстві, а ключовою ознакою танатополітики, що реалізується державою в умовах тоталітарного режиму, є відкрите, навіть демонстративне, довготривале, усвідомлене, цинічно-прагматичне ставлення до людини як до засобу досягнення політичної мети. Французький соціолог і політолог Р. Арон у класичному творі «Демократія і тоталітаризм» аналізує різні форми правління в сучасних державах і доходить висновку, що найбільша небезпека для будь-якого суспільства криється в тоталітаризмі, в просторі якого має місце і тріумф і трагедія тоталітарної людини. Саме Р. Арон визначив сталінський політичний режим як апогей тоталітаризму, як довершену в своїй антигуманності модель суспільного життя, реалізація якої провокує прогресуючий регрес держави і суспільства [5].

Варто зазначити, що ключовою ознакою тоталітарної людини є те, що вона не належить сама собі – яким би не був її соціальний статус, індивід існує тільки як елементарна одиниця соціальної реальності. Життя тоталітарної людини знаходиться під постійним пресингом державної танатополітики – це принципово знеособлене існування, що заперечує персональну гідність, незалежність і свободу. Тоталітарна людина не є особистістю *per se*, вона не орієнтується в своїх життєпроявах на власну волю, приймаючи в якості особистісних загальновизнані інтенції, норми й побажання, розглядаючи їх як чинники власної поведінки, які прийняті міфологізованою «вищою волею» та не піддаються сумніву й обговоренню. Навіть ті максими, з якими тоталітарна людина солідаризується, вона приймає їх як персонально конгеніальні не тому, що вони обираються її свідомістю, але тому, що вони постають проєкцією вищої істини, являючи собою втілення певної ультраперсональної, деіндивідуалізованої суспільної волі. Ставка на «надрив», «рекорд», самопожертву в ім'я правлячої партії, перманентну експлуатацію людини на межі (а найчастіше – за нею) фізичних можливостей, популярні в тоталітарних державах, якщо і дають ілюзію суспільного прогресу, то вимагають за неї надмірну ціну, співзмірну з ціною людського життя.

Видається цілком логічним твердження стосовно того, що людина системи тоталітарного суспільства живе в гротескному просторі трагедії та фарсу – вона цілком природно сприймає власне «двомислення» (за Дж. Оруеллом), коли під гаслом придушення будь-якої «інакшості» беззастережно підкорюється вищій волі приписів, циркулярів, директив, вказівок і розпоряджень. Але та ж сама людина, якщо вона не безнадійно поглинається ідеологічним Молохом, якщо її душу не підкорила експансія тоталітарних ідей, установок і уявлень – вона внутрішньо протистоїть цинізму й жорстокості безжальної реальності, в якій «жити стало краще, жити стало веселіше». Тоталітарна людина – це дволикий Янус своєї епохи, але в неї не тільки два обличчя, в неї два розуми, дві совісті, два способи життя – явний і прихований. Є у тоталітарної людини страх, є безнадійність та відчай, але є і живе серце, залишається життя – убоге, дрібно-обивательське, «негеройське», але над цим життям щомиттєво присутнє міфологізоване вище «Дещо». В тоталітарному суспільстві «… людина існує лише як частка всеохопної соціальної тотальності; для члена тоталітарного суспільства характерним є безсуб'єктне існування, яке не передбачає автономії особистості, волевиявлення та самовизначення. Подібне суспільство генерує ірраціоналізм міжособистих відносин, актуалізує не творчі, життєстверджуючі риси людської природи, а навпаки – маніфестує деструктивні, антигуманні, контркультурні вияви поведінки індивідів. Тоталітарна людина *(homo totalitaris)* «вкладається» у широкий діапазон галереї образів, що населяють соціальний простір – від «понадлюдини» до «недолюдини», від партійного чиновника або державного функціонера до «гвинтика»-робітника або безправного селянина» [2, с. 13].

Загалом кажучи, для тоталітарної людини важливо бути «як усі» – це її понадзавдання, свого роду *maxima negotia*; максимальна простота буття – на рівні безумовних рефлексів – це те, що цілком задовольняє тоталітарну людину і те, на чому вибудовують танатополітику її «провайдери». Це цілком пояснювано, оскільки в умовах тоталітарного суспільства надзвичайно виразно виявляється примат матеріальних цінностей над духовними, що генерує яскраві ознаки духовної, культурної та моральної деградації, ревізії культурних цінностей із підміною їх цінностями суто утилітарними, сакралізація яких невідворотно призводить до морального декадансу

та експлікації найтемніших сторін людської природи. Тоталітарна людина не обтяжена культурними запитами, типовий представник *homo totalitaris* відкидає класичне мистецтво: він є прихильником примітивних, яскравих, обов'язково політизованих видовищ. Читання газет вголос, скандування за командою, хорові співи політичних пісень, колективне звинувачення та інші акції постають цілком конгеніальними тоталітарному суспільству – покірні маси легко налаштувати на потрібну політичній владі хвилю: достатньо дати команду – і мільйони безликих будуть самовіддано співати панегірики «святоликим вождям» або вимагати смерті для «ворогів народу».

Варто нагадати, що в Радянському Союзі, особливо у 30–50-ті роки минулого століття, індивід розглядався державою як «сировина», впливаючи на яку за допомогою конкретних технологій, можна отримати принципово нову якість об'єкта впливу. Аналіз тогочасних джерел (наприклад – книг «Боротьба зі злочинністю в РРФСР» А. Герцензон, 1928 року; «Від злочину до праці» І. Авербах, 1936 року) дає підстави стверджувати, що технології, які застосовувалися певними державними органами, в широкому розумінні – державою, відносно значної (в певному сенсі переважної) частини населення СРСР, можна кваліфікувати як технології танатополітичні. Технологія зазвичай має на меті перетворення об'єкта в бажаному напрямі: в Радянському Союзі метою було створення нової історичної спільноти (в біологічному сенсі – популяції) радянських людей, які будуть жити в еру комунізму. Дослідними майданчиками, силою історичних і політичних умов, стали виправно-трудові табори, через які пройшли десятки мільйонів людей різних рас, етнічних груп, із найрізноманітнішими антропометричними даними, психоемоційними особливостями, культурними запитами.

Висновки. Хто не з нами, той проти нас – із такою максимою тоталітарна людина ненавидить усіх, хто відрізняється від неї – національністю, інтелектом, культурою, ціннісними уподобаннями, політичними поглядами, релігійними преференціями тощо. Реалізацію ідей танатополітики в умовах прогресуючого тоталітаризму і авторитаризму демонструє сьогодні російська федерація, продовжуючи антигуманні традиції, започатковані радянською владою століття тому: від винищувальних таборів ГУЛАГу – до так званої «спеціальної військової операції». Нескінченні прояви підтримки влади, доведені до абсурду ентузіазм і солідарність, підтримувані владою в контексті реалізації танатополітики, редукують покору мас до безумовного рефлексу, до автоматизму та анігілюють прагнення до свободи, незалежності та самоповаги. Отже, танатополітика, реалізована державою, пише екзистенційну трагедію людини в тоталітарному суспільстві, як наслідок – маніфестується відкрите, навіть демонстративне, довготривале, усвідомлене, цинічно-зневажливе ставлення до людини як до знеособленого засобу досягнення політичної мети.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кравець А. Ю. Еволюційні перспективи біополітичної аналітики. «*Політичне життя*». 2018. № 2. С. 44–49. DOI https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.7

2. Шапошникова І. В., Костючков С. К. Тоталітарна людина в умовах суспільного редукціонізму: соціологічна інтерпретація. *Габітус*. 2022. № 36. С. 9–15. DOI https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.1

3. Шевчук Д. Політизація життя в контексті біополітики: соціально-філософський аналіз. *Наукові записки. Серія Філософія*. 2013. Вип. 13. С. 119–124.

4. Agamben G. G. Homo sacer: sovereign power and bare life. Meridian, 1998. 217 p. URL: https://surl.li/zmoqjx

5. Aron R. Democracy and Totalitarianism. Littlehampton Book Services Lt, 1968. 288 p.

6. Canetti E. Crowds and Power. N.-Y.: Farrar, Straus and Giroux, 1984. 496 p.

7. Esposito R. Bios. Biopolitics and Philosophy. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. 225 p.

8. Kostyuchkov S. K. Different human images and anthropological colissions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation. *Anthropological measurements of philosophical research.* 2018. Vol. 13. P. 100–111. DOI: https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131967

REFERENCES:

1. Kravets, A. Yu. (2018). Evoliutsiini perspektyvy biopolitychnoi analityky [Evolutionary perspectives of biopolitical analytics]. *"Politychne zhyttia",* vol. 2, pp. 44–49. DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.7 [in Ukrainian].

2. Shaposhnykova, I. V., Kostiuchkov, S. K. (2022). Totalitarna liudyna v umovakh suspilnoho reduktsionizmu: sotsiolohichna interpretatsiia. [Totalitarian man in the conditions of social reductionism: sociological interpretation]. *Habitus,* vol. 36. pp. 9–15. DOI https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.1 [in Ukrainian].

3. Shevchuk, D. (2013). Polityzatsiia zhyttia v konteksti biopolityky: sotsialno-filosofskyi analiz [Politicization of life in the context of biopolitics: a socio-philosophical analysis]. *Naukovi zapysky. Seriia Filosofiia,* vol. 13, pp. 119–124 [in Ukrainian].

4. Agamben, G. G. (1998). *Homo sacer: sovereign power and bare life.* Meridian. URL: https://surl.li/zmoqjx

5. Aron, R. (1968). Democracy and Totalitarianism. Littlehampton Book Services Lt.

6. Canetti, E. (1984). Crowds and Power. N.-Y.: Farrar, Straus and Giroux.

7. Esposito, R. (2008). Bios. Biopolitics and Philosophy. Minneapolis: University of Minnesota Press.

8. Kostyuchkov, S. K. (2018). Different human images and anthropological colissions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation. *Anthropological measurements of philosophical research*, vol. 13, pp. 100–111. DOI: 10.15802/ampr.v0i13.131967

The existential tragedy of man in a totalitarian society: the biopolitical (thanatopolitical) dimension

Kostiuchkov Serhii Karpovych

Doctor of Philosophy, Candidate
of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy,
Sociology and Social Work
Kherson State University
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk,
Ukraine
ORCID: 0000-0003-1708-643X

The article aims to clarify the meaning and content of the existential tragedy of man in a totalitarian society in the context of thanatopolitics as a specific division of biopolitics. The relevance of the topic is due to the importance of biopolitics, characteristic of modernity, as, in a certain sense, the basis for generating effective social and political technologies and an effective tool for adjusting, varying and modifying those technologies that already exist in the socio-political space. It is emphasized that biopolitics in the process of its own evolution is the result of two convergent processes – the humanization of biology and a certain biologization of social and human sciences. The actualization of such concepts as "technobiopolitics", "thanatopolitics", "necropolitics", "thanatopower", "necroeconomics" is shown as an element of a qualitative analysis of the present and the future. The essence of thanatopolitics is revealed, which focuses on the vulnerability of human life to physical death: a person is ready to submit to state violence not in order to get something positive and new for himself, but only in order not to lose his only value – his own life. It is emphasized that it is thanatopolitics that writes the existential tragedy of man in a totalitarian society, and the key feature of thanatopolitics, which is implemented by the state under the conditions of a totalitarian regime, is an open, even demonstrative, long-term, conscious, cynical-pragmatic attitude towards man as a means of achieving a political goal. Attention is focused on the life of a totalitarian person who is under constant pressure from state thanatopolitics – this is a fundamentally impersonal existence that denies personal dignity, independence and freedom and forms a generalized totalitarian myth. It is concluded that it is thanatopolitics, implemented by the state, that writes the existential tragedy of man in a totalitarian society, as a result of which an open, even demonstrative, long-term, conscious, cynical and contemptuous attitude towards man as an impersonal means of achieving a political goal is manifested.

Key words: *reality, biopolitics, thanatopolitics, totalitarian society, sovereignty, political power, totalitarian man, ideology, political regime.*

Левченко Леся Олександрівна

Особливості політичної міфотворчості в сучасній Україні

УДК 32.019.51:398.22(477)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.26

Левченко Леся Олександрівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
ПВНЗ «Європейський університет»
бул. Вернадського, 16В, Київ, Україна
ORCID: 0009-0001-4030-7272

В умовах сучасної політичної нестабільності в Україні актуалізуються питання, пов'язані з проблемами політичного маніпулювання свідомістю мас. В цьому контексті особливого значення набуває політична міфотворчість, як різновид маніпулятивної політичної технології. В статті проаналізовано сутність та особливості політичних міфів, виокремлено можливості використання мобілізаційного потенціалу міфу для здійснення позитивних суспільних змін. Зазначено про необхідність окреслення нового розуміння феноменології сучасного міфу, концептуалізації проблемного поля політичного міфу як чинника формування нових якостей політичної свідомості українського суспільства, внесення ясності у питання змістовності, ефективності, моральності, інструментальності міфотворчості у трансформаційному суспільстві. Кризові явища у політичній сфері сучасної України впливають на динаміку соціокультурних змін у масовій політичній свідомості та породжують нові виклики, пов'язані з посиленням віртуалізації частини суспільних відносин, масштабними ворожими дезінформаційними кампаніями та політичною нестабільністю всередині країни. Обґрунтовано, що соціальна міфотворчість є невід'ємною складовою суспільного життя, а найяскравішим її прикладом стають виборчі кампанії. Масова свідомість сучасного етапу розвитку українського суспільства є сприятливою основою для змін, але вона особливо схильна до маніпуляцій. У кризовому суспільстві повною мірою розкривається технологічна роль штучних політичних міфів. Образна мова політичної комунікації конструює сакральну політичну реальність шляхом моделювання уявлення про неї у вигляді значущих фактів-конструктів, релевантного українській політичній культурі міфотексту. Узагальнено, що соціально-політичний міф структурує бачення нинішнього й майбутнього, але ускладнює усвідомлений політичний вибір. В статті визначена й проаналізована низка новітніх політичних міфів, які актуалізувалися в умовах сучасної російсько-української війни.

Ключові слова: *новітня політична міфологія, політичний міф, міфологізація масової свідомості. політична міфотворчість, маніпулювання масовою свідомістю, політична свідомість.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку України, в умовах протистояння широкомасштабній російській військовій агресії індивіду необхідно визначитися з власними цінностями та політичними пріоритетами. Вони є необхідними умовами формування громадянського суспільства в Україні, виходу з економічної та політичної кризи і будівництва сильної незалежної держави. Це довготривалий процес, де важливим елементом є самовизначення кожного громадянина країни. Сформувати себе як цілісну особистість із високим рівнем політичної культури дуже складно. В умовах перенасичення інформацією, суцільного політичного маніпулювання, інформаційної війни з агресором індивіду важко зорієнтуватися. У політичній свідомості відбувається спрощення складної картини політичних процесів, що відбуваються у суспільстві, міфологічними схемами, котрі ґрунтуються на архетипових конструкціях колективного несвідомого. Основне навантаження щодо міфологізації дійсності покладено на засоби масової комунікації, саме вони диктують еталони поведінки, стандарти життя та формують нові політичні міфи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання політичної міфотворчості широко проаналізовані в науковій літературі. Серед вітчизняних науковців, які приділяли увагу розкриттю окремих аспектів міфотворчості, визначимо Ю. Шайгородського [10, 11], Я. Любивого [4], Г. Почепцова [7, 8], А. Цуладзе [9], В. Брехуненка [2], В. Лисенка [3], Д. Мадригу [5], С. Матвієнківа [6]. Проте комплексного дослідження основного спектру новітніх політичних міфів в Україні наразі не існує.

Мета. Виходячи з вищевикладеного, метою цієї статті є визначення та детальний аналіз спектру сучасних політичних міфів, що циркулюють в масовій свідомості українців. Що дозволить визначити ефективні засоби протистояння технологіям політичного навіювання й штучного конструювання політичної реальності маніпулятивними засобами.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є метод аналізу і порівняння наукових робіт авторів, котрі вивчали різноманітні аспекти політичної міфотворчості та використання маніпулятивних технологій впливу на масову свідомість.

Результати. Політична міфотворчість – інструмент, задіяний в інформаційних війнах, який базується на особливостях психології індивідуальної та масової людської поведінки. Політика є раціональною формою використання ірраціональної сутності мас за допомогою технологій маніпулювання свідомістю. До того часу, коли міф стає засобом маніпулювання, передує низка етапів.

Перший – це процес міфотворчості, тобто штучне створення міфу або актуалізація міфу, що вже існує у масовій свідомості. Термін «міфотвор-

чість» передбачає існування творчого суб'єкта, який створює міф з певною метою. Саме міфотворчість запрограмована на маніпуляцію. Тобто, міфотворчість є цілеспрямованою раціональною дією, продуктом якої є міф з обміркованим задумом, ірраціональність якого пов'язана з безсвідомим сприйняттям.

Другий – це поширення міфу, впровадження його в масову свідомість з метою створення певної громадської думки, котра впливати на процес прийняття необхідного політичного рішення. При поширенні політичного міфу важливу роль відіграє дозування інформації. Міфи сприймаються завдяки специфічним характеристикам міфологічної свідомості. Відповідь на питання про причини потужного впливу міфів потрібно шукати в особливостях людської свідомості, точніше, в процесах спотворення останньої під час актуалізації міфів. Отже, міф виникає під дією раціоналізації, яка наповнює розумовий процес, що веде від інстинктів, емоцій, почуттів до переконань з некритичним змістом, підказаним, навіяним або запозиченим. Таким чином, відкривається шлях від відчуттів, емоцій і почуттів до ідей, тобто до повного сприйняття міфу, яке не потребує подальшої аргументації.

Третій – це поширення міфу в процесі комунікації та його безпосередній вплив на свідомість та поведінку індивіда. Саме на цьому етапі починає працювати маніпулятивна функція політичного міфу. Так як маніпулювання за допомогою політичних міфів задля своєї ефективності передбачає охоплення якомога більшої кількості людей, то міфи в переважній більшості випадків поширюються в процесі масової комунікації, тобто за допомогою засобів масової інформації. Слід зазначити, що сучасні політичні міфи суттєво відрізняються від міфів архаїчних. Наприклад, класичні міфи є цілісно оформленими оповідями, що мають логічний початок, кульмінацію та кінець, сучасні ж порівняно з ними, як правило, уривчасті, логічно не закінчені, такі, що пояснюють лише певний момент, епізод [3, с. 114].

У політичній реальності важко відшукати цілком оформлений політичний міф. Він увесь час трансформується. Суттєвою відмінністю є наявність у сучасних міфах раціонального підґрунтя. У сучасній політичній міфології поєднуються свідоме і несвідоме, реальне й ідеальне, раціональне й ірраціональне.

На сьогодні в Україні виникла певна культурна амбівалентність: рівномірне співіснування міфів та реальності в свідомості людини. На противагу повсякденним раціональним аргументам, діє певна тенденція свідомості, яка створює міфологізовані форми мислення. Вона виникає як свого роду захисна реакція. Сьогоднішній українець підміняє важку реальність мріями, надіями, очікуванням дива, дуже часто не докладаючи для цього конкретних зусиль. Раніше сукупність знань та поглядів поставала перед нами у вигляді ієрархічного цілого. Зараз, внаслідок шалених темпів накопичення знань, світогляд пересічної людини розсипався на мозаїку випадкових, погано пов'язаних між собою компонентів. Такий мозаїчний тип свідомості сприяє навіюванню потрібних поглядів і переконань, за рахунок того, що знання формуються значною мірою не системою освіти, а засобами масової інформації.

Ще одним із засобів політичного міфотворення є створення політичного міфу за допомогою політичної реклами. Політична реклама є специфічною системою технологій масової комунікації. Вона не пояснює реальної дійсності, а використовує її для створення ілюзії, своєрідної системи координат, специфічного відтворення суспільних явищ. Як система, вибудувана сукупністю символів, смислів, значень, вона інтерпретує дійсність і надає їй несуперечливої аксіоматичності.

Специфіка міфів, які функціонують у політичному житті суспільства, залежить від його менталітету. На думку сучасних дослідників, політичний міф повинен відштовхуватись від національних особливостей менталітету, тобто національних архетипів, які породжуються історією і культурою народу. Поняття «політичний менталітет» використовується для характеристики в узагальненому вигляді властивостей та особливостей соціальної та політичної психології людей [10, с. 35]. Тобто, політичний менталітет містить в собі архетипи, які є основоположними елементами міфів. Нинішня політична ситуація в Україні демонструє зіткнення, боротьбу та співіснування різних міфів, починаючи з тих, що утворюють ґрунт політичної культури, її незалежного державного існування, аж до рішучого заперечення цієї незалежності, тобто анархія міфів. Причиною цього явища є кардинальні зміни політичної ситуації в Україні, зумовлені насамперед російсько-українською війною. Ситуація тотальної деміфологізації актуалізувала потребу поновлення міфологічного спектру політичної свідомості. Проте міфи минулого не відійшли у небуття. Втративши своє абсолютне значення, вони зберігають відносну чинність, претендуючи разом із запозиченими в західній культурі міфами й продуктами спонтанної міфотворчості пострадянської свідомості на роль абсолютного міфотворчого потенціалу сучасної культури. Анархічність міфів зумовлена також культурною неоднорідністю України. Деякі події та явища сучасної політичної дійсності, що здаються на перший погляд нелогічними для пояснення, можуть стати зрозумілішими, якщо розглядати їх з точки зору міфологічної логіки, що домінує в масовій політичній свідомості. Міф дає відповіді на питання, які неможливо пояснити раціональними доказами і формулами. Після початку

російсько-української війни виникла потреба поновлення міфологічного потенціалу політичної культури. Важливим завданням для правлячої еліти стала побудова єдиного національного міфу, котрий здатен об'єднати й згуртувати націю задля протистояння зовнішній агресії та подальшого розвитку держави.

А. Цуладзе доводить, що політичний міф завжди створюється штучно з відповідною політичною метою. Сутність політичного міфу базується на дії механізму свій – чужий, протистоянні добра і зла, правди – кривди, злодія – жертви, героя – антигероя, білого – чорного. Міф завжди має героя, який кидає виклик і захищає свою правду. Міф характеризується емоційним переживанням, а не критичним аналізом історичного процесу і дійсності. Міф міститься на ірраціональних підвалинах і управляє емоціями за допомогою стереотипів. Міф створює свою реальність та ефект солідарності мас, він нічого не пояснює, апелюючи до дива [9].

Протистояти диструкції міфотворчості можна завдяки розвитку критичного мислення, вдосконалення мережи незаангажованих ЗМІ. Очевидно, що аналітичне мислення і здатність критичного судження не притаманні масовій свідомості. Тому міфи були, є і залишаються найефективнішим знаряддям в арсеналі політичних маніпулятивних технологій. За допомогою міфів політичний актор розповідає свою історію і шукає однодумців. Особливістю політичного міфу є його театральність, драматизм та штучний пафос. Фактично, міф – це сконструйована історія, котра у спрощеній формі пояснює світ, ґрунтуючись на антитезах: герой – антигерой тощо. У міфі відсутня інваріантність, не має змістовних відтінків, є лише біле (власна правда) і чорне. Міфотворчість – це конструювання політичної реальності за допомогою маніпулятивних технологій навіювання.

Міфотворчість потребує, щоб герой вживався в необхідний образ чи то борця за справедливість, чи то жертви тощо. Міфи – це ілюзія бажаного, це обіцянка кращого без активних дій. За допомогою міфів у свідомості індивідів створюється ілюзія дива, рівності у розподілі благ, значущості в системі суспільної ієрархії, міф спотворює історичну картину одноосібними перемогами й почасти фальсифікує історію. Характер змістовної інтенції, що належить Ю. Шайгородському [11, с. 61], сутність якої полягає у безпосередній взаємодії притаманного суспільству менталітету і продукуванні відповідних міфів, тобто йдеться про специфіку прочитання міфу, враховуючи особливості менталітету певної нації. Міфи ніколи не говорять відверто про механізми виконання конкретних завдань, вони обіцяють ефект вже завтра. Міфотворчість робить людей пасивними у процесах мислення і завжди маніпулює свідомістю. Як зазначає Я. Любивий, міф неможливо зруйнувати за допомогою раціональної аргументації, він приймається на віру, підсилюється емоційно та закріплюється у підсвідомсті [4, с. 395].

М. Едельман стверджує, що кількість інформації не тотожна її якісному сприйняттю і засвоєнню, плюс наполягає, що раціональних фактів у політиці немає. Тобто М. Едельман, як і більшість науковців, стверджує, що політика є політичним спектаклем, ми маємо справу з заангажованими інтерпретаціями, що обумовлені політичними інтересами і ідеологіями. Міфи завжди амбівалентні, зіткані на антитезах добра і зла, любові і ненависті, страждань і насолоди, доступності і заборони. Політичний міф не апелює до розуму, лише до емоцій, до інстинктів, до базових потреб людини, він спрощує реальність, втішає й причаровує магічним ефектом, міфи покликані роз'єднувати або створювати штучний ефект солідарності мас [12, с. 144].

Політичні міфи сучасної Україні можна умовно поділити на кілька основних категорій. Міфи національної ідентичності. Наприклад, ідеї про споконвічну єдність чи вічне протистояння України та Росії. Міфи героїзації та демонізації. Героїзація певних історичних постатей або рухів. Наприклад, міфологізація таких постатей як Бандера, Шевченко, Петлюра тощо. Демонізація політичних опонентів як зрадників або агентів Кремля. Міфи про зовнішнього ворога. Наприклад, Росія як джерело всіх проблем. Теорії змови про «західних кураторів», «світову закулісу» тощо. Міфи економічного характеру. Перебільшення або применшення можливостей країни («ми багаті, тільки нами погано керують» або «без допомоги Заходу не виживемо»). Міфи про ідеальних лідерів. Уявлення про «сильного лідера», що відразу вирішить всі проблеми. Ідеалізація деяких політичних фігур незалежно від їх реальних дій. Міфи про швидкі зміни. Віра в те, що зміни можуть відбутися миттєво і безболісно, без довготривалих реформ і складних трансформацій. Міфи про громадянське суспільство. Перебільшене уявлення про всемогутність активістських рухів або, навпаки, про їхню цілковиту безпорадність.

Після подій Революції гідності, анексії Криму та початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у суспільній свідомості почала циркулювати низка характерних міфів. По-перше, «Європа нас чекає з відкритими обіймами», розповсюдилося переконання, що ЄС дуже швидко інтегрує Україну, але насправді процеси вступу і інтеграції дуже складні, потребують багатьох системних реформ. По-друге, «ми швидко переможемо Росію». Емоційне сприйняття перемоги, особливо на початку війни, формувало уявлення, що Росія є слабкою і внутрішньо нестабільною. Однак війна висвітила суттєву складність внутрішньої ситуації в Україні та актуалізувала цілий комплекс наших проблем. По-третє, «Україна єдина в усьому».

Після 2014 року виникла ідеалізована картина повної національної єдності. Але всередині країни зберігаються протиріччя, регіональні відмінності та політичні суперечності. По-четверте, «українська армія непереможна». Успіхи ЗСУ під Києвом, Харковом та Херсоном породили міф про її абсолютну непереможність. Насправді війна виснажлива і вимагає постійної мобілізації ресурсів і підтримки. По-п”яте, «Захід все вирішить за нас». Віра в те, що США і Європа нададуть усю необхідну допомогу без додаткових зусиль з боку України. Реальність показує, що допомога залежить від складних дипломатичних, економічних і політичних процесів. По-шосте, «після перемоги одразу прийде процвітання». Віра, що після перемоги життя автоматично стане кращим. Проте відбудова країни вимагатиме важких реформ, значних інвестицій та зусиль цілого покоління. По-сьоме, «всі росіяни однаково винні». Поширення тези про колективну вину російського народу. Попри підтримку війни значною частиною населення РФ, є частина громадян, яка виступає проти війни, і питання колективної відповідальності є дуже суперечливим.

Міфи про швидкі перемоги або автоматичне процвітання після війни створюють завищені очікування серед громадян, що призводить до розчарування та зниження довіри до влади в моменти, коли зміни відбуваються повільно. Політики змушені враховувати емоційний запит на швидкі рішення і часто обіцяють більше, ніж реально можуть виконати, щоб зберегти підтримку. Міфи дають прості відповіді на складні питання (наприклад, «винна тільки Росія» або «нас врятує тільки Захід»), що заважає глибшому розумінню ситуації й обмежує дискурс. Державна риторика іноді адаптується до популярних міфів, уникаючи непопулярних рішень (наприклад, визнання необхідності неприємних реформ або переговорів. Позитивні міфи про єдність нації, непереможність армії допомагають мобілізувати суспільство в умовах війни, зміцнюють патріотизм і солідарність. Ці міфи активно підтримуються через ЗМІ, культуру, освіту для збереження морального духу та підтримки бойового духу.

Деякі міфи, наприклад, про колективну вину всіх росіян, можуть посилювати радикальні настрої, нетерпимість й викривлене бачення міжнародних відносин. Це може ускладнювати дипломатичні зусилля та міжнародну співпрацю, особливо в питаннях гуманітарних коридорів, обміну полоненими, мирних переговорів. Розкол між різними групами населення, наприклад, між тими, хто більше довіряє західній інтеграції, і тими, хто має скептичне ставлення може поглиблюватися через міфи.

Політики експлуатують популярні міфи для посилення своїх позицій, створення образу «свого» та «чужого» навіть всередині країни. Політичні міфи – це подвійний меч: вони можуть зміцнювати націю у важкі часи, але також несуть ризики дестабілізації, якщо не супроводжуються реалістичними стратегіями й критичним мисленням. Міфи можуть мобілізувати суспільство на добрі справи, але вони спотворюють реальність і формують навколо окремих політиків певний культ месії, що веде до катастрофічних наслідків [7, с. 101].

Варто відкрито говорити про політичні міфи та пояснювати їх суспільне значення. Навчати громадян аналізувати інформацію, ставити запитання, сумніватися в очевидному. Це створює імунітет проти маніпуляцій. Заохочувати позитивні історії про єдність, гідність, здатність до розвитку, але уникати міфів про перевагу, виключність або колективну ворожість. Міфи повинні бути гнучкими, адаптуватися до нових реалій. Суспільства, які не оновлюють свої міфи, ризикують втратити зв’язок із реальністю. Якщо руйнується якийсь застарілий або шкідливий міф, потрібно пропонувати нові позитивні образи та ідеї для єдності й мотивації. Державні інститути мають не лише підтримувати популярні ідеї, а й чесно пояснювати складні процеси, визнавати виклики та помилки. Спостерігати, як інші держави працюють в цьому аспекті, і адаптувати найкращі практики для свого контексту [13, с. 80].

Можна відокремити позитивні сучасні міфи, які значною мірою актуалізувалися в масовій свідомості саме с початком широкомасштабної агресії Росії проти України, і їх варто підтримувати для розвитку і перемоги**.**

«Україна – форпост свободи в Європі». Україна бореться не лише за себе, а й захищає цінності демократії, прав людини і свободи для всього вільного світу. Це формує в соціумі відчуття моральної місії, зміцнює міжнародну підтримку та національну гордість. «Кожен українець може бути героєм». Не лише військові, а й волонтери, лікарі, освітяни, фермери – усі наближають перемогу своїм внеском. Це підвищує в людині відчуття власної гідності, відповідальності й стимулює активність суспільства. «Україна – країна інновацій і стартапів». Українці здатні не тільки боротися, а й створювати передові технології, стартапи, креативні продукти (від ІТ до агротеху). Це змінює імідж України у світі – з країни-жертви на країну майбутнього. «Ми самі творимо свою історію». Українці більше не залежать від великих імперій чи чужих рішень, ми самі визначаємо своє майбутнє. Це зміцнює суб’єктність суспільства, зменшує залежність від зовнішніх факторів і покращує політичну культуру. «Єдність у різноманітті». Україна сильна саме тому, що об’єднує різні регіони, культури, мови та традиції навколо спільної ідеї свободи. Це допомагає уникнути розколів, приймати різноманіття як ресурс, а не як загрозу. Позитивні міфи не

повинні ідеалізувати реальність, а надихати суспільство працювати заради кращого майбутнього, об'єднувати людей і підтримувати стійкість у найскладніші моменти [1, с. 311].

Як ефективно поширювати позитивні міфи через освіту, культуру і медіа. Через систему освіти – це насамперед включення до навчальних програм. Підручники історії, громадянської освіти мають містити історії реальних героїв сучасної України, приклади успішних реформ, інновацій та досягнень. Використання інтерактивних методів навчання – дебати, проекти, творчі завдання на теми національного розвитку. Формувати критичний патріотизм. Важливо не просто ідеалізувати, а вчити аналізувати і відповідально любити свою країну, аналізуючи як здобутки, так і виклики.

Через культуру, кіно, музику, літературу. Підтримувати створення фільмів, серіалів, книг і музики, що прославляють героїзм звичайних людей, технологічні прориви, творчі перемоги. Розвивати сучасний культурний продукт, який приваблює молодь. Наприклад, популярні серіали, кліпи, графічні романи тощо. Поширювати різноманітні мистецькі проекти, організовувати виставки сучасного мистецтва, що висвітлюють теми стійкості, єдності, інновацій. Організовувати фестивалі та різнопланові креативні заходи.

Через систему медіа. Створення позитивного контенту. Спеціальні урубрики в ЗМІ: «герої сьогодення», «українські інновації», «наші перемоги у світі» тощо. Висвітлення історій успіху українських підприємців, волонтерів, митців. Використання просторів Tik-Tok, Instagram, YouTube для поширення коротких надихаючих відео, мемів, інфографіки. Залучення інфлюенсерів до популяризації ідей єдності, розвитку і перемоги. Підтримка незалежної журналістики. Якісна аналітика, яка описує протиріччя й силу українського суспільства.

Щоб позитивні міфи стали дієвою частиною культури, потрібно активно вплітати їх у повсякденне життя через освіту, мистецтво і медіа, роблячи актуальними, емоційно сильними і привабливими. Сформувати у суспільстві позитивний образ України як сильної, інноваційної, згуртованої нації. Зміцнити відчуття власної гідності, віри в майбутнє та мобілізувати громадян до дії [2, с. 93].

Висновки. Формування новітньої політики українського суспільства в умовах повномасштабної війни актуалізує сферу політичної міфотворчості. Деякі політичні міфи набувають легітимних ознак і використовуються з ідеологічною метою в умовах сучасного ціннісного вакууму, що зумовлений порушенням стабільного розвитку політичної системи в умовах війни. Розгортання антикризових сценаріїв безпосередньо залежить від того, які міфологеми згодом закріпляться в свідомості громадян. Сучасні кризові явища породжують відповідний тип поведінки, спосіб мислення та світосприйняття, стають базисом для нової хвилі міфотворчості. За таких обставин політичний міф починає діяти як механізм реалізації позитивних і негативних суспільних змін. Йдеться про створення моделі дієвої української політики, здатної вивести Україну на шлях інтеграції у глобальний простір. Формування такого підходу до впровадження національної політики, що дозволить враховувати національну специфіку суспільно-політичного, культурного розвитку, визначати можливі шляхи подолання суспільних суперечностей з метою формування ефективних стратегій подальшого розвитку як політичної системи, так і загалом українського суспільства. Реальним втіленням такого підходу може бути вироблення державних програм стратегічного розвитку, де буде запропоновано трансформаційні, модернізаційні механізми дієвих перетворень у всіх сферах суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березовська-Чміль О. Вплив політичних міфів на формування індивідуальної свідомості. *Науковий вісник Рівненського гуманітарного університету*. 2013. Випуск № 11. С. 308–319.

2. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ. 2017. 280 с.

3. Лисенко В. Символи позбавляються шат, або руйнування штучних політичних міфів. *Персонал.* 2006. № 9. С. 112–119.

4. Любивий Я. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2018. 671 с.

5. Мадрига Д. Політичний міф: сутність та особливості впливу на електоральний вибір. *Гілея: збірник наукових праць*. 2004. Випуск 42 (№ 12). С. 601–606.

6. Матвієнків С. Вплив політичних міфів на свідомість молоді в сучасній Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2014. Випуск № 5. С. 72–78.

7. Почепцов Г. Фейк. Технології спотворення реальності. Київ. 2020. 224 с.

8. Почепцов Г. Тоталітарна людина. Нариси тоталітарного тоталітарного символізму і міфології. Київ. 2024. 176 с.

9. Цуладзе А. Политическая міфологія. URL: http://docslide.us/documents/-54683c79b4af9f3a6d-8b4b4d.html.

10. Шайгородський Ю. Політичний міф як інструмент дослідження політики. *Сучасна українська політика*. 2010. Випуск № 21. С. 32–38.

11. Шайгородський Ю. Політична міфологія у кризовому суспільстві. Освіта регіону: політологія психологія комунікації. 2016. 304 с.

12. Edelman M. Constructing the Political Spectacle. Chicago: University of Chicago Press. 2008. 142 p.

13. Tudor H. Political Myth (Key Concepts in Political Science). London. 2013. 160 p.

REFERENCES:

1. Berezovs'ka-Chmil' O. (2013). Vplyv politychnykh mifiv na formuvannya indyvidual'noyi svidomosti [The influence of political myths on the formation of individual consciousness]. Naukovyy visnyk Rivnens'koho humanitarnoho universytetu, no. 11, pp. 308–319.
2. Brekhunenko V. (Ed.). (2017). Viyna za svidomist'. Rosiys'ki mify pro Ukrayinu ta yiyi mynule [War for consciousness. Russian myths about Ukraine and its past]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Lysenko V. (2006). Symvoly pozbavlyayut'sya shat, abo ruynuvannya shtuchnykh politychnykh mifiv [Symbols are stripped of their robes, or the destruction of artificial political myths]. Personnel, no. 9, pp. 112–119.
4. Lyubyvyy YA. (Ed.). (2018). Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
5. Madryha D. (2004). Politychnyy mif: sutnist' ta osoblyvosti vplyvu na elektoral'nyy vybir [Political myth: essence and features of influence on electoral choice]. Hileya: collection of scientific works, no. 12, pp. 601–606.
6. Matviyenkiv S. (2014). Vplyv politychnykh mifiv na svidomist' molodi v suchasniy Ukrayini [The influence of political myths on the consciousness of youth in modern Ukraine]. Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies, no. 5, pp. 72–78.
7. Pocheptsov H. (Ed.) (2020). Feyk. Tekhnolohiyi spotvorennya real'nosti [Fake. Reality distortion technologies]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Pocheptsov H. (Ed.) (2024). Totalitarna lyudyna. Narysy totalitarnoho totalitarnoho symvolizmu i mifolohiyi [Totalitarian Man. Essays on Totalitarian Symbolism and Mythology]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Tsuladze A. Polytycheskaya mifolohiya [Political mythology]. URL: http://docslide.us/documents/--54683c79b4af9f3a6d8b4b4d.html.
10. Shayhorods'kyy Y. (2010). Politychnyy mif yak instrument doslidzhennya polityky [Political myth as a tool for studying politics]. Modern Ukrainian politics, no. 21, pp. 32–38.
11. Shayhorods'kyy Y. (Ed.) (2016). Politychna mifolohiya u kryzovomu suspil'stvi [Political mythology in a crisis society]. Osvita rehionu: politolohiya psykholohiya komunikatsiyi [in Ukrainian].
12. Edelman M. Constructing the Political Spectacle. Chicago: University of Chicago Press. 2008. 142 p.
13. Tudor H. Political Myth (Key Concepts in Political Science). London. 2013. 160 p.

Peculiarities of political mythmaking in modern Ukraine

Levchenko Lesya Oleksandrivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Social and Humanitarian Disciplines
European University
Vernadsky Blvd., 16V, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-4030-7272

In the conditions of modern political instability in Ukraine, issues related to the problems of political manipulation of the consciousness of the masses are becoming more relevant. In this context, political myth-making, as a type of manipulative political technology, acquires special importance. The article analyzes the essence and features of political myths, and highlights the possibilities of using the mobilization potential of myth to implement positive social changes. The need to outline a new understanding of the phenomenology of modern myth, conceptualize the problematic field of political myth as a factor in the formation of new qualities of the political consciousness of Ukrainian society, and clarify the issues of content, effectiveness, morality, and instrumentality of myth-making in a transformational society is noted. Crisis phenomena in the political sphere of modern Ukraine affect the dynamics of socio-cultural changes in mass political consciousness and give rise to new challenges associated with the increased virtualization of some social relations, large-scale hostile disinformation campaigns, and political instability within the country. It is substantiated that social myth-making is an integral part of social life, and the most striking example of it is election campaigns. The mass consciousness of the modern stage of development of Ukrainian society is a favorable basis for change, but it is especially susceptible to manipulation. In a crisis society, the technological role of artificial political myths is fully revealed. The figurative language of political communication constructs a sacred political reality by modeling the representation of it in the form of significant facts-constructs, a mythotext relevant to Ukrainian political culture. It is generalized that the socio-political myth structures the vision of the present and the future, but complicates the conscious political choice. The article identifies and analyzes a number of new political myths that have become actualized in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war.

Key words: *modern political mythology, political myth, mythologizing of mass consciousness. political myth-making, manipulation of mass consciousness, political consciousness.*

Томахів Володимир Ярославович
Приймич Андрій Павлович

Невидимі війни чорного піару в глобальному політичному контексті

УДК 316.77:32
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.27

Томахів Володимир Ярославович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та філософії імені Сергія Коновала
Західноукраїнського
національного університету
вул. Львівська, 10, Тернопіль, Україна
ORCID: 0009-0002-0527-2510

Приймич Андрій Павлович
аспірант кафедри політології
та філософії імені Сергія Коновала
Західноукраїнського
національного університету
вул. Львівська, 10, Тернопіль, Україна
ORCID: 0009-0009-7566-1608

У статті досліджуються невидимі війни чорного піару в глобальному політичному контексті, які стали серйозною загрозою для стабільності демократичних процесів у сучасному світі. Чорний піар, як інструмент маніпуляції громадською думкою, активно використовується для дискредитації політичних опонентів, створення негативних образів та поширення фальшивих новин, що впливають на громадське сприйняття важливих політичних подій. У сучасну епоху, коли інформація поширюється миттєво через цифрові платформи та соціальні мережі, чорний піар набув нових форм, що дозволяють маніпулювати емоціями та настроями великих мас людей, змінюючи хід виборчих кампаній та навіть міжнародних відносин. У глобалізованому світі, де міжнародні події мають прямий вплив на політичну ситуацію в окремих країнах, чорний піар стає потужним інструментом не тільки для маніпуляцій на національному рівні, але й для впливу на глобальні процеси. Політичні лідери, держави та організації використовують ці тактики для досягнення своїх стратегічних цілей, в тому числі для створення розколів у суспільстві, підриву стабільності та зміни громадської думки на міжнародній арені. Особливу загрозу становить використання соціальних медіа, де фальшиві новини і маніпуляції поширюються надзвичайно швидко і можуть мати значний вплив на настрої виборців. Ці методи маніпуляції часто залишаються непомітними для більшості населення, оскільки використовуються через непрямі канали, такі як фальшиві акаунти, анонімні платформи і так звані боти. Вони діють в тіні, маніпулюючи інформацією та створюючи ілюзію підтримки певних політичних ідей або осіб. Наслідки таких маніпуляцій можуть бути важкими для демократичних процесів, оскільки вони підривають довіру до урядів, знижують рівень політичної участі громадян і руйнують соціальну згуртованість. Враховуючи ці загрози, боротьба з чорним піаром потребує не лише національних зусиль, а й міжнародної співпраці. Створення ефективних механізмів для виявлення фальшивих новин і маніпуляцій, розвиток медіаграмотності серед населення та посилення відповідальності соціальних платформ є необхідними кроками на шляху до боротьби з інформаційними атаками.

Ключові слова: *чорний піар, невидимі війни, глобальність, політичний контекст, політичні технології, фальшиві новини, медіаграмотність.*

Вступ. Невидимі війни чорного піару є важливою складовою сучасної глобальної політики, де інформаційний вплив став однією з найбільш потужних і водночас невидимих форм боротьби. З розповсюдженням цифрових технологій та соціальних мереж чорний піар набув нових форм, стаючи інструментом, здатним впливати не лише на політичні процеси в окремих країнах, а й на міжнародні відносини в цілому. Від політичних кампаній до міжнародних конфліктів, чорний піар активно використовують як держави, так і інші політичні актори для досягнення власних цілей, таких як маніпулювання громадською думкою, зниження довіри до політичних опонентів чи створення негативного іміджу у міжнародній арені [12]. Це вимагає глибокого розуміння механізмів, що стоять за чорним піаром, його стратегій і впливу на політичні процеси. Вивчення цих аспектів стає необхідним для того, щоб зрозуміти, як маніпуляції інформацією можуть змінювати напрямок глобальних політичних подій і яка роль їх у формуванні сучасного світопорядку.

Мета та завдання. Метою дослідження є комплексне вивчення механізмів і стратегій чорного піару в глобальному політичному контексті, аналіз його впливу на формування міжнародних відносин, політичних стратегій держав та зміну громадської думки на глобальному рівні. Завданнями дослідження є: 1) визначення основних стратегій і тактик чорного піару, що використовуються в міжнародній політиці, 2) аналіз методів і каналів поширення інформаційних маніпуляцій, 3) дослідження впливу чорного піару на міжнародні політичні конфлікти, внутрішньополітичну стабільність держав і репутацію лідерів, 4) вивчення ефективності міжнародних та національних механізмів протидії чорному піару та інформаційним маніпуляціям.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі будуть використані кілька методів дослідження. Перш за все, це контент-аналіз, який дозволяє вивчити вміст медіа-ресурсів, новинних платформ і соціальних мереж для виявлення характерних рис і тенденцій чорного піару в різних країнах. Дискурс-аналіз стане важливим інструментом для вивчення мови та повідомлень, що супроводжують політичні кампанії або міжнародні конфлікти, допомагаючи визначити, як конкретні наративи створюються та розповсюджуються. Крім того, для дослідження практик чорного піару буде застосовано порівняльне дослідження

різних міжнародних випадків, що дозволить виявити спільні та відмінні риси його застосування в різних політичних системах і культурах. Для аналізу ефективності протидії чорному піару буде проведено дослідження існуючих механізмів регулювання та зворотного зв'язку на рівні міжнародних організацій і держав.

Результати. Визначення основних стратегій і тактик чорного піару, що використовуються в міжнародній політиці, є важливим етапом у розумінні того, як маніпуляції інформацією можуть впливати на глобальні політичні процеси. Чорний піар у міжнародному контексті має різноманітні стратегії, серед яких можна виділити кілька основних. По-перше, дезінформація та маніпулювання фактами є одними з найбільш поширених методів чорного піару. Цей підхід полягає в навмисному поширенні неправдивої або перекрученої інформації з метою створення негативного іміджу політичного опонента чи держави. Одним з найбільш яскравих прикладів такого підходу є кампанії, спрямовані на дискредитацію політичних лідерів за допомогою фальшивих новин або маніпуляцій з даними [2]. Наприклад, в 2016 році під час президентських виборів у США були зафіксовані численні спроби поширення дезінформації через соціальні мережі, що мали на меті маніпулювати виборцями, зокрема щодо кандидатів на пост президента [14, с. 317–318].

По-друге, використання персональних атак і образів є популярною тактикою чорного піару. Вона полягає в тому, щоб атакувати репутацію політичних опонентів, розповсюджуючи чутки або неправдиві факти про їхнє особисте життя. Це може включати будь-що від пліток до повністю сфальсифікованих історій, що ставлять під сумнів моральність або чесність політичного лідера [5, с. 111]. Прикладом такого підходу можна вважати атаки на політичного лідера, президента Франції Еммануеля Макрона, де в 2017 році поширювалися фальшиві новини про його стосунки з певними особами, що мало на меті підривати його репутацію перед виборами.

Третім важливим методом є стратегія, орієнтована на використання емоцій громадськості для маніпуляції їхньою думкою. Такий чорний піар «гратиме на емоціях», використовуючи страхи, ненависть чи обурення людей. Наприклад, під час політичних криз або міжнародних конфліктів часто застосовують тактику залякування через медіа, що сприяє формуванню враження про потенційну загрозу. Поширення таких повідомлень у соціальних мережах стало особливо поширеним під час так званої «холодної війни» в Україні після 2014 року, коли інформаційні кампанії орієнтувалися на створення негативних емоцій щодо політичних лідерів і організацій, що стояли за певними політичними силами [1].

Четверта тактика чорного піару – це використання фальшивих інтерв'ю або підроблених документів. Це метод, коли створюються або фальсифікуються записані інтерв'ю, документи або інші матеріали, які мають на меті вивести певну політичну постать чи державу на публічне осудження. Як приклад можна навести події 2016 року, коли у ряді європейських країн було зафіксовано поширення фальшивих листів або переписок між політичними лідерами, що мали дискредитувати їх або виявити компрометуючі факти [3, с. 215].

Також, не менш поширеною є тактика організації кризових ситуацій або маніпулювання існуючими кризами для дискредитації політичного опонента чи урядів. Це може включати створення або підтримку штучних скандалів або навіть спекуляцій щодо політичних лідерів. Приміром, в контексті сирійського конфлікту використовувалися інформаційні атаки на ООН та інші міжнародні організації, створюючи ілюзію їхньої неефективності або упередженості в наданні гуманітарної допомоги, що мало на меті підірвати їхню репутацію.

Останньою тактикою є атаки на інститути міжнародної репутації, коли чорний піар спрямований на пошкодження іміджу держав чи міжнародних організацій. Така тактика часто застосовується для того, щоб знизити вплив міжнародних організацій або домовленостей на глобальному рівні. Приміром, у період напруженості між США та Китаєм в контексті торгової війни, часто використовувалися маніпуляції та дезінформація, спрямовані на дискредитацію міжнародних торгових угод і санкцій, зокрема через соціальні мережі та медіа, що впливало на світовий економічний порядок [11, с. 115].

Усі ці стратегії і тактики чорного піару мають на меті змінити громадську думку, підривши довіру до певних політичних сил, держав чи міжнародних інституцій. Вони можуть мати серйозний вплив на політичну ситуацію в країні або на міжнародній арені, зокрема у випадках, коли неправдива чи спотворена інформація використовується для досягнення стратегічних політичних цілей.

Однією з ключових особливостей чорного піару є способи поширення інформаційних маніпуляцій, оскільки саме через канали комунікації відбувається вплив на громадську думку. З розвитком цифрових технологій і соціальних мереж з'явилися нові способи поширення маніпуляцій, що значно ускладнило їх виявлення. Традиційно основними каналами для маніпуляцій були ЗМІ, зокрема телебачення, радіо та друковані видання. Проте з появою інтернету і соціальних мереж таких, як Facebook, Twitter, Instagram і TikTok, стали доступні нові можливості для оперативного поширення інформації та маніпуляцій у глобальному масштабі. Соціальні мережі стали одним із головних інструментів для маніпуляцій, адже через них

можна миттєво донести до мільйонів людей повідомлення, які спотворюють факти або створюють фальшиві наративи [4, с. 210].

Одним із найбільш яскравих прикладів є кампанії дезінформації, що супроводжували пандемію COVID-19, коли через соціальні мережі поширювалися неправдиві відомості про вакцини, їхню безпечність і ефективність. Зокрема, фальшиві новини щодо вакцини AstraZeneca, що нібито викликає тромби, сприяли зниженню рівня довіри до вакцинації в ряді країн, таких як Франція та Німеччина, де уряди були змушені активніше реагувати на ці маніпуляції. Окрім того, соціальні мережі активно використовуються для створення фальшивих акаунтів і бот-мереж, які постійно поширюють дезінформацію. У 2020 році, під час президентських виборів у США, було зафіксовано численні спроби маніпуляцій через фальшиві новини, що дискредитували одного з кандидатів. Такі маніпуляції включали і дезінформацію про фальсифікацію виборів та використання ботів для поляризації виборчого процесу [13, с. 105].

Зазначимо також важливість використання інтернет-форумів, блогів і різних онлайн-платформ для поширення чорного піару. На таких ресурсах часто публікуються спотворені або сфабриковані статті, які мимоволі впливають на громадську думку. Зокрема, під час конфлікту в Сирії використовувалися форуми і соцмережі для маніпулювання фактами щодо гуманітарної ситуації, що допомагало певним політичним силам відволікати увагу від реальних проблем і знижувати довіру до міжнародних організацій.

Окрім традиційних каналів, особливу роль відіграють також медіа, які контролюються певними політичними групами чи державами. Наприклад, державна російська пропаганда активно використовує канали RT і Sputnik для поширення інформації, яка має на меті підривати міжнародну репутацію Заходу та дискредитувати політичних опонентів кремля. Враховуючи обсяги цієї інформації, важко відрізнити правду від маніпуляцій, що ускладнює міжнародний інформаційний простір [7].

Крім того, на сучасному етапі важливу роль у поширенні маніпуляцій відіграють алгоритми пошукових систем і відеоплатформ, таких як Google і YouTube. Алгоритми цих платформ дозволяють спрямовувати певний контент до конкретних груп людей, що робить маніпуляції ще більш ефективними. У цьому контексті все частіше використовуються мікроцільові рекламні кампанії, коли політичні або соціальні меседжі орієнтовані на конкретні категорії користувачів, підсилюючи їхні емоційні реакції на теми, що маніпулюють їхньою думкою.

Вплив чорного піару на міжнародні політичні конфлікти, внутрішньополітичну стабільність і репутацію лідерів є важливим аспектом глобальної політики, адже маніпуляції можуть кардинально змінювати хід подій або навіть спричиняти нові кризи. Одним із найбільш очевидних прикладів є роль чорного піару в контексті російської агресії в Україні. У 2014 році, а згодом і в 2022 році, росія активно використовувала інформаційні кампанії для зміщення акцентів в міжнародному сприйнятті конфлікту. Через медіа і соціальні мережі були поширені фальшиві наративи про те, що на Донбасі нібито відбувається «громадянська війна», а не зовнішня агресія, а також інші маніпуляції, що дискредитували українську владу та її міжнародних партнерів. Уже після початку повномасштабного вторгнення в 2022 році пропагандистські кампанії знову намагалися зменшити міжнародну підтримку України, поширюючи фальшиві новини, що стосувалися нібито обстрілів мирних жителів українськими військовими чи інші неправдиві інформаційні атаки на лідерів України. Це мало на меті не лише підірвати моральний дух населення, а й послабити міжнародну підтримку України з боку західних країн [8].

Що стосується внутрішньополітичної стабільності, чорний піар здатен значно посилювати соціальну напруженість і підривати довіру до влади. Наприклад, у Білорусі після виборів 2020 року, які були широко визнані фальсифікованими, внутрішня опозиція піддавалася численним атакам через медіа, зокрема через інтернет-платформи і прокремлівські канали, що розповсюджували дезінформацію про протестувальників, звинувачуючи їх у радикалізмі та шпигунстві. Це дозволило Лукашенку залишатися при владі, а протестам зазнати великої політичної і репутаційної поразки. Що стосується впливу чорного піару на міжнародну репутацію лідерів, тут на прикладі президента США Дональда Трампа у 2016 році можна побачити, як маніпуляції і інформаційні атаки, зокрема через соціальні мережі, використовувалися для формування негативного іміджу його опонентів. У ході виборчої кампанії активно поширювалися маніпуляції і фальшиві новини, які спотворювали репутацію Гілларі Клінтон, зокрема через поширення інформації про її «корупційні зв'язки» та інші компрометуючі факти. Цей приклад показує, як чорний піар може не тільки змінювати громадську думку, а й впливати на політичний процес [9].

Наслідки використання чорного піару на міжнародній арені мають далекосяжний вплив, який може не лише змінювати сприйняття держав та їх лідерів, а й підривати стабільність цілих регіонів. Міжнародна політика все більше залежить від інформаційної боротьби, де маніпуляції інформацією, фальшиві новини та кампанії з дезінформації можуть визначати результат міжнародних переговорів, впливати на політичні альянси та зміщувати громадську думку в ту чи іншу сторону. Наприклад, через маніпуляції в соціальних мережах були зірвані переговори між державами, що ведуть до нових кризових ситуацій, таких як напруження

в Україні чи Близькому Сході, де дезінформація відіграла ключову роль у формуванні глобального ставлення до конфліктів. Ці маніпуляції можуть призвести до дипломатичних розбіжностей, погіршення відносин між країнами та навіть до міжнародних санкцій, як це спостерігається у випадку осії після її дій в Україні [6].

Протидія таким маніпуляціям потребує комплексних підходів, зокрема посилення міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки та створення спеціальних інструментів для виявлення і протидії дезінформації. Одним із важливих кроків є підвищення медіа-грамотності серед населення, щоб люди могли краще відрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій. Крім того, важливо створювати правові рамки, які б дозволяли швидко реагувати на інформаційні атаки та притягувати до відповідальності тих, хто займається розповсюдженням фальшивих новин і дезінформації [10, с. 407].

Висновки. Чорний піар у глобальному політичному контексті є потужним інструментом, який може змінювати політичні процеси, впливати на міжнародні відносини та дестабілізувати внутрішні ситуації в окремих країнах. Сучасні технології, зокрема соціальні мережі та цифрові платформи, значно ускладнили виявлення та боротьбу з такими маніпуляціями, дозволяючи зловмисникам швидко поширювати фальшиву інформацію серед мільйонів людей. Метою чорного піару є не лише підрив довіри до політичних лідерів, а й вплив на міжнародні рішення та зміна глобальних політичних стратегій. Різноманітні методи, такі як дезінформація, персональні атаки, емоційні маніпуляції, фальшиві інтерв'ю та кризові ситуації, використовуються для формування негативного іміджу опонентів і держав. Ці стратегії мають різні варіанти в залежності від конкретної ситуації, але результат майже завжди однаковий — підрив довіри до політичних інститутів і осіб, що призводить до соціальних і політичних змін. Вплив чорного піару на міжнародні конфлікти і внутрішню стабільність країн стає все більш очевидним. Зокрема, міжнародні політичні конфлікти часто супроводжуються інформаційними атаками, які мають на меті змінити сприйняття суспільства і міжнародної спільноти. Чорний піар також використовує соціальні мережі та медіа для поширення дезінформації та маніпулювання громадською думкою, що може призвести до ескалації конфліктів або навіть до міжнародних санкцій. Протидія чорному піару вимагає від країн та міжнародних організацій чіткої стратегії, яка включає розвиток кібербезпеки, підвищення медіа-грамотності серед населення та створення міжнародних механізмів реагування на дезінформацію. Водночас важливо здійснювати моніторинг інформаційних каналів і розробляти правові та етичні норми для боротьби з маніпуляціями, що можуть змінювати хід політичних подій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галькевич О., Федорів І. Хроніки чорного піару в Україні. URL: https://www.chesno.org/post/4843/

2. Маньковська В. Чорний піар. Як він працює? URL: https://tj.org.ua/chornij-piar/

3. Меєр Баррі. Індустрія розслідувань: як приватні шпигуни впливають на політику. Пер. Ольга Тильна. К.: Фабула, 2023. 264 с.

4. Приймич А. П. Методологія вивчення інфраструктури чорного піару в контексті політичного процесу. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2024. Вип. 50. С. 207–211.

5. Приймич А. Чорний піар у виборчих процесах сучасності. *Грані*. 2024. № 2. С. 109–115.

6. Серков О. Що потрібно знати про чорний піар: ознаки атаки, протидії та можливості чорного самопіару. URL: https://prnews.io/uk/blog/chorniy-piar.html

7. Суха Н. Хроніки виборчого трешу: чорний піар на службі політиків. URL: https://vybory.pravda.com/articles/2024/08/29/7149721/

8. Чекін Д. Негативні кампанії або чорний піар в Україні. Яскраві приклади негативних кампаній та їх вплив на репутацію. URL: https://bomedia.com.ua/chpiar/

9. Bates L. How to Win an Election: An Ancient Guide for Modern Politicians. URL: https://www.clubofrome.org/wpENCI_NewNarratives Dec2020_A4-v1-1

10. Coombs Timothy R. and Sherry L. Holladay The Hand book of Crisis Communication. Second Edition. NewYork: Wiley-Blacwell, 2022. 592 p.

11. Johnston C. Perspective and Guidancefora Time of Deep Discord: Why We See Such Extreme Social and Political Polarization – and What We Can Do About It. ICD Press, 2021. 194 p.

12. Robert Entman. Media and Politics: The Role of Mediain the Political Process. URL: https://labipt.com/approaches-to-the-definition-of-propaganda

13. Rutherford A. Elements of Critical Thinking: A Fundamental Guide to Effective Decision Making, Deep Analysis, Intelligent Reasoning, and Independent Thinking. ARB Publications, 2023. 154 p.

14. Visvizi A., Lytras M. D. Politics and Technology in the Post-Truth Era. Emerald Publishing Limited, 2019. 477 p.

REFERENCES:

1. Halkevych, O., & Fedoriv, I. (2023). Khroniky chornoho piaru v Ukraïni. [Chronicles of Black PR in Ukraine]. Retrieved: https://www.chesno.org/post/4843/

2. Mankivska, V. (2024). Chornyj piar. Yak vin pratsyuye? [Black PR. How It Works?]. Retrieved: https://tj.org.ua/chornij-piar/

3. Meyer, B. (2023). Industriya rozsliduvan: yak pryvatni shpyguny vplyvayut' na polityku. Per. Olha Tyl'na. [The Investigation Industry: How Private Spies Influence Politics]. K.: Fabula, 264

4. Prymych, A. (2024). Metodolohiya vyvchennya infrastrukturnoyi chornoho piaru v konteksti politychnogo protsesu. [Methodology of Studying the Infrastructure of Black PR in the Context of the Political Process]. Aktyvni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi, 50, 207–211.

5. Prymych, A. (2024). Chornyj piar u vyborchykh protsesakh suchasnosti. [Black PR in Modern Election Processes]. Hraní, 2, 109–115.

6. Serkov, O. (2024). Shcho potribno znaty pro chornyj piar: oznaky ataky, protydiyi ta mozhlyvosti chornoho samopiaru. [What You Need to Know About Black PR: Signs of Attack, Counteraction, and the Possibilities of Black Self-PR]. Retrieved: https://prnews.io/uk/blog/chorniy-piar.html

7. Sukha, N. (2024). Khroniky vyborchogo tresu: chornyj piar na sluzhbi politykiv. [Chronicles of Electoral Trash: Black PR on the Service of Politicians]. Retrieved: https://vybory.pravda.com/articles/2024/08/29/7149721/

8. Chekin, D. (2022). Hehatyvni kampaniyi abo chornyj piar v Ukraïni. Yaskravi pryklady hehatyvnykh kampaniy ta yikh vplyv na reputatsiyu. [Negative Campaigns or Black PR in Ukraine: Vivid Examples of Negative Campaigns and Their Impact on Reputation]. Retrieved: https://bomedia.com.ua/chpiar/

9. Bates, L. (2022). How to Win an Election: An Ancient Guide for Modern Politicians. Retrieved: https://www.clubofrome.org/wpENCI_NewNarratives-Dec2020_A4-v1-1

10. Coombs, T. R., & Sherry, L. H. (2022). The Handbook of Crisis Communication. Second Edition. New York: Wiley-Blackwell, 592

11. Johnston, C. (2021). Perspective and Guidance for a Time of Deep Discord: Why We See Such Extreme Social and Political Polarization – and What We Can Do About It. ICD Press, 194

12. Robert, E. (2023). Media and Politics: The Role of Media in the Political Process. Retrieved: https://labipt.com/approaches-to-the-definition-of-propaganda

13. Rutherford, A. (2023). Elements of Critical Thinking: A Fundamental Guide to Effective Decision Making, Deep Analysis, Intelligent Reasoning, and Independent Thinking. ARB Publications, 154

14. Visvizi, A., & Lytras, M. (2019). Politics and Technology in the Post-Truth Era. Emerald Publishing Limited, 477

Invisible black PR wars in the global political context

Tomakhiv Volodymyr Yaroslavovych

Ph.D., Associate Professor at the Serhiy Konoval Department of Political Science and Philosophy
Western Ukrainian National University
Lvivska str., 10, Ternopil, Ukraine
ORCID: 0009-0002-0527-2510

Prijmych Andriy Pavlovych

Postgraduate Student at the Serhiy Konoval Department of Political Science and Philosophy
Western Ukrainian National University
Lvivska str., 10, Ternopil, Ukraine
ORCID: 0009-0009-7566-1608

The article explores the invisible wars of black PR in the global political context. Black PR, as a tool for manipulating public opinion, is actively used to discredit political opponents, create negative images, and spread fake news that influences public perception of important political events. In today's era, when information spreads instantly through digital platforms and social networks, black PR has taken on new forms, allowing the manipulation of emotions and moods of large masses of people, altering the course of electoral campaigns and even international relations. In a globalized world, where international events have a direct impact on the political situation in individual countries, black PR becomes a powerful tool not only for manipulation on a national level but also for influencing global processes. Political leaders, states, and organizations use these tactics to achieve their strategic goals, including creating divisions in society, undermining stability, and shifting public opinion on the international stage. A particular threat is the use of social media, where fake news and manipulations spread extremely quickly and can significantly impact voters' moods. These manipulation methods often go unnoticed by the majority of the population, as they are carried out through indirect channels such as fake accounts, anonymous platforms, and so-called bots. They operate in the shadows, manipulating information and creating the illusion of support for certain political ideas or individuals. The consequences of such manipulations can be severe for democratic processes, as they undermine trust in governments, reduce political participation, and destroy social cohesion. Given these threats, combating black PR requires not only national efforts but also international cooperation. Creating effective mechanisms to detect fake news and manipulations, promoting media literacy among the population, and strengthening the accountability of social platforms are necessary steps in the fight against informational attacks.

Key words: *black PR, invisible wars, globalization, political context, political technologies, fake news, media literacy.*

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Vinnykova Nataliya Anatoliivna

Global rivalry for artificial intelligence

UDC 327.8:004.8
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.28

Vinnykova Nataliya Anatoliivna
Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Professor of International Relations Department
V. N. Karazin Kharkiv National University
Maidan Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5941-7562

This study explores the dynamic relationship between international regulatory frameworks and national artificial intelligence (AI) policymaking, focusing on the ongoing techno-rivalry among the United States, China, and the European Union. It aims to uncover the correlation between multilateral and unilateral approaches in AI governance and assess how unilateral strategies might intensify geopolitical tensions. The research employs case studies to examine approaches among global AI leaders: the U.S., China, and the EU. To conduct a comparative analysis, a multidimensional matrix evaluates the regulatory frameworks based on criteria like scope, enforcement, compliance, stakeholder involvement, and adaptability. This comprehensive framework seeks to assess the broader impacts of AI regulations on technological advancement and international dynamics. The analysis reveals divergency in AI policy making, that affect the state of international affairs. The EU emphasizes harmonization and ethical considerations through a comprehensive framework, though its rigidity may hinder innovation and smaller enterprises. The U.S. adopts a decentralized, sector-specific model that fosters flexibility but risks regulatory fragmentation. China's centralized, state-driven strategy enables rapid AI development and geopolitical influence but limits adaptability and diverse stakeholder involvement. Multilateral approaches, like the EU's harmonized framework, promote ethical standards and international collaboration. However, unilateral strategies from the U.S. and China prioritize national interests, exacerbating competition and deterring cooperative efforts for universal norms. The focus on unilateralism fuels geopolitical rivalry, creating a fragmented global regulatory environment that complicates cross-border innovation and amplifies inter-state tensions at the international arena.

Key words: *artificial intelligence, international regulation, unilateral approach, multilateralism, United States, European Union, China, techno-rivalry.*

Introduction. Prospects and perils of the digital age are widely recognized. In the context of escalating armed conflicts worldwide, the utilization of cutting-edge technologies in the international sphere has become a paramount concern on the global agenda. Technological dominance has always been a cornerstone in global power struggles, and today, artificial intelligence (AI) lies at the heart of the strategic competition between major geopolitical powers. This adaptable technology extends beyond traditional military applications, influencing economic policies, intelligence operations, and cyber activities. As it become integral to national security strategies, AI reshapes global power dynamics, fostering both cooperation and rivalry between nations. Furthermore, the dual-use nature of AI – where advancements in civilian domains simultaneously bolster military capabilities – introduces added complexity to the interconnected realms of geopolitics, economics, military strategy, and broader strategic considerations.

The recent advancements in artificial intelligence and machine learning have spurred a surge of scholarly interest in evaluating the impact of this technology on international relations. Consequently, topical discussions within the research and expert communities concerning AI's role in international affairs are increasingly focused on assessing regulatory approaches for harnessing this technology. This discussion aligns with the highly debated issue of technological rivalry between the United States and China, which is a key factor shaping the configuration of the digital world order (Aguiar P. [1], Patil S. and Gupta S. [10]). Indeed, the U.S. and China hold top positions in global AI ranking [14]. That justified by huge investments, diversified global infrastructure, and commercial development and scale of influence. Assessing the starting points of these two «digital empires» reveals the underlying impetus of this rivalry, which is rooted in the pursuit of geopolitical supremacy and the desire to strengthen national defense and security capabilities.

Another narrative in AI studies is the issue of digital sovereignty. This concept delineates on locally owned, controlled and operated innovation ecosystems [9]. This task becomes particularly complex when addressing multilateral structures like the European Union. The idea of «digital sovereignty» has emerged, highlighting the EU's capacity to establish and regulate its digital infrastructure, as well as utilizing digital tools to enhance security governance across Europe [3, p. 337].

Nonetheless, simplifying the rivalry to a «who leads in AI» narrative fails to capture its intricate nature. It is a nuanced and multidimensional con-

test influenced by diverse factors, including geopolitical dynamics, data access, talent pools, regulatory frameworks, and technological resources. However, will global powers be able to restrain the one-sidedness of actions on the production and implementation of artificial intelligence by states and BigTechs and lay the regulatory and institutional basis of the new digital world order? The search for balance between face-paced technical progress and an adequate international regulatory framework is still in progress.

Purpose and objectives. This research investigates the interplay between international regulatory frameworks and the actual policy-making concerning AI governance. The central **purpose** is to reveal the correlation between multilateral and unilateral approaches to AI policymaking within the ongoing techno-rivalry between the United States, China, and the European Union, and to assess how the current emphasis on unilateral strategies may exacerbate geopolitical tensions. The research goal presupposes the following objectives: 1) to investigate the AI-policy-shaping in the United States, China, and the European Union regarding its unilateral or/ and multilateral nature; 2) to compare approaches of these global actors to the AI strategies implementation.

Research methods. This analysis will reveal the complex interplay between international and national AI policymaking, and between developments in AI legal regulatory framework and institutionalization of governance. By employing method of case study, the research aims to track down how AI global leaders – the United States and China – align domestic and foreign policies with international settings. This exploration will devote particular attention to the European Union's role in shaping AI policymaking on international scale. Building on this focus, we will examine the European Union's position as a multilateral organization that has implemented a unique, legally binding regulatory framework.

In order to provide comparative analysis on the unilateral or multilateral entrenched in AI international strategies of the U.S., China and the EU the criteria have to be set. The first and foremost the assessment of various regulatory frameworks and their prioritization of AI-related issues is vital for the identification of gaps and overlaps. Therefore, it can be identified through the *scope,* i.e. the the breadth and comprehensiveness of AI regulations. The next parameter that can be applied should determine how regulations are implemented and monitored – *enforcement.* It also highlights the challenges and strengths of centralized versus decentralized enforcement. The assessment of the enforceability and acceptance of regulations is vital for evaluating their overall impact and effectiveness. Thus, the criteria of *compliance* in order to indicate the extent to which regulations are adhered to by the relevant entities.

In addition, *stakeholder involvement* is a key consideration, as it provides valuable insights into the decision-making process and evaluates the extent to which regulations incorporate diverse perspectives and interests. To assess the adaptability of regulatory frameworks to technological advancements and changing circumstances, the criterion of *innovation and flexibility* is introduced. This parameter is instrumental in understanding how different regulatory approaches either foster or impede technological progress and economic development. By examining these parameters collectively, it becomes possible to evaluate the broader impact of AI regulations on development, deployment, and international dynamics.

Based on the defined criteria, a multidimensional matrix will be applied to analyse the regulatory approaches of the U.S., China, and the EU. Ultimately, this framework aims to provide an analytical foundation for understanding the interplay between AI technological competition and the evolution of international affairs.

Results. The current contest for AI supremacy between major geopolitical powers extends far beyond computing dominance. It represents a battle over which vision for the global order will prevail. For the United States, AI symbolizes a critical frontier where it must uphold its technological leadership on a worldwide scale. While the U.S. policymakers implement stringent regulations to hinder China's technological advancements and secure their position, China is leveraging state resources to bridge the gap. Meanwhile, other international actors, e.g. the European Union, striving to remain independent of either superpower’s influence, along with technology companies committed to global innovation through open markets, view AI development as a pathway toward a more multipolar world.

Addressing to defined analytical parameters the scope of the United States is based on the AI strategy on the assumption that it can preserve its hegemony offensively, through a rate of technological innovation that outpaces the rest of the world, and defensively, through far-reaching technology controls aimed at hobbling China, its biggest geopolitical challenger. American technological and intellectual property assets dominate the AI sector at all levels. Companies such as Nvidia have significantly advanced computational capabilities through AI accelerators that exponentially enhance performance. Moreover, BigTechs such as Anthropic, Google, Meta, OpenAI have established foundational AI models that underpin the development of AI applications globally.

The U.S. regulatory process actively involves stakeholders, including private companies, academic institutions, and civil society, through consultations and public-private partnerships. This inclusive

approach ensures diverse perspectives are considered, enhancing the legitimacy and acceptance of regulations. The U.S. framework emphasizes fostering innovation by avoiding overly prescriptive regulations (see [2]). However, the lack of a centralized strategy may limit the adaptability of regulations to rapidly evolving AI technologies and international standards.

Enforcement is distributed among various federal agencies, such as the Food and Drug Administration (FDA), the Securities and Exchange Commission (SEC), and Department of Defense (DoD), and other sturctures, each overseeing AI applications within their respective domains (see [4]). While this decentralized model enables specialized oversight, it poses challenges in achieving uniformity and coordination at a national level.

The scope of the U.S. Artificial Intelligence regulations can be characterized as sector-specific because the regulatory approach primarily targets specific industries or applications rather than establishing a comprehensive, overarching framework. This decentralized strategy allows for tailored regulations that address the unique challenges and risks associated with AI in different sectors.

The United States anticipates that even those allies hesitant to adopt its protectionist approach will ultimately align themselves with its technological framework, prioritizing the advancements of Western AI innovation over the uncertainties associated with China narrowing the technological divide and the potential repercussions of U.S. sanctions.

China's AI strategy is characterized by a centralized, state-driven approach that integrates domestic and international priorities. Domestically, the government fosters AI development through initiatives like the «Next-Generation AI Development Plan» [15], emphasizing self-sufficiency, innovation hubs, and sector-wide integration of AI technologies. These efforts focus on areas such as surveillance, healthcare, and smart cities, with significant government investment and regulatory oversight.

On the international front, China leverages initiatives like the Digital Silk Road (DSR) to export AI technologies and governance models, particularly to developing economies. This strategy amplifies China's influence in global technology standards and practices while promoting AI capacity-building and infrastructure development in the Global South. Artificial Intelligence serving as the critical component that complements the essential infrastructure, such as 5G towers. While hardware establishes the physical framework, AI provides the sophisticated algorithms necessary to fully leverage China’s digital infrastructure across borders. Through the strategic deployment of AI, China seeks to amplify its growing digital influence on a global scale, advancing its vision of an integrated digital ecosystem.

This involves investments in digital infrastructure, telecommunications, e-commerce, and advanced technologies like AI and cloud computing. Between 2017 and 2022, Chinese companies invested approximately US$23 billion across 24 countries of Indo-Pacific region [10, p. 4]. The investments have supported the development of ICT infrastructure, including the establishment of surveillance networks, the installation of undersea cable networks, and the expansion of 4G and 5G connectivity.

The rapid ascent of DeepSeek represents a potential paradigm shift within the DSR. This previously little-known Chinese enterprise emerged as a global frontrunner in early 2025, presenting a viable alternative to Western AI models. Moreover, the company’s open-source approach, streamlined architecture, and reduced operational costs render its AI solutions significantly more affordable.

If implemented effectively, this initiative has the potential to generate significant benefits for both China and its partner nations. By narrowing the digital divide and disseminating AI norms throughout the Digital Silk Road, China stands to solidify its position as a global leader in technology. Such advancements may also mark the emergence of a geopolitical shift, with an increasing number of countries aligning themselves with prominent Chinese technology firms such as Alibaba, Baidu, Huawei, Tencent. The adoption of technology transcends the confines of the digital realm. The United States declined to endorse declarations of «inclusive AI» during the Paris AI Summit, while China and the EU signed it [12]. This development underscores the potential implications of the growing success of Chinese AI, as divergent visions for the future of artificial intelligence risk deepening divisions among global powers.

Recently China has introduced some of the world’s first binding national regulations on artificial intelligence. These measures specifically address recommendation algorithms used for content dissemination, synthetic images and videos, and generative AI systems ([5], [8], [11]). These initiatives are setting the intellectual and administrative foundation for a comprehensive national AI law, which China is likely to enact in the near future. Such a law could represent a transformative step in global AI governance, comparable to the anticipated impact of the European Union’s AI Act. Collectively, these measures underscore China's effort to regulate emerging AI technologies thoughtfully and strategically.

AI enforcement is highly centralized, with key agencies like the Cyberspace Administration of China (CAC) and the Ministry of Industry and Information Technology (MIIT) overseeing compliance. This centralized model ensures uniformity and strict adherence but may limit flexibility in addressing sector-specific challenges. China's strategic deployment

of technological investments abroad fosters spheres of influence that undermine U.S. interests and amplify Chinese political leverage.

Multilateral regulations like those from the EU often cover a wide range of AI applications, ensuring a uniform approach across member states. Counting altogether the average rank for EU member states according to the Global AI Index is approximately 28.5 [14]. The European Union's regulatory framework for artificial intelligence, demonstrates a comprehensive approach to addressing the challenges and opportunities posed by AI technologies.

Recently adopted the AI Act is notable for its breadth, categorizing AI systems based on risk levels – prohibited, high-risk, and minimal-risk applications [13]. It establishes stringent requirements for high-risk systems, such as those used in healthcare, finance, and law enforcement, ensuring safety, transparency, and accountability. The framework employs centralized enforcement through the establishment of the AI Office within the European Commission, tasked with overseeing compliance and implementation. This centralized approach ensures uniformity across member states but may face challenges due to varying levels of AI maturity and resources among countries.

The European Union regulations mandate strict adherence to its provisions, including transparency obligations and risk assessments. However, compliance costs and legal complexities may disproportionately impact startups and small enterprises, potentially hindering innovation. The EU emphasizes stakeholder engagement, incorporating input from governments, businesses, and civil society during the drafting and implementation phases. This inclusive approach ensures diverse perspectives are considered, enhancing the legitimacy and acceptance of the regulations. While the AI Act aims to foster innovation by exempting minimal-risk applications from heavy regulation, its stringent rules for high-risk systems may limit technological progress in certain areas. The framework's adaptability to emerging technologies remains a critical factor in its long-term effectiveness.

The European Commission launched «AI Continent Action Plan», which aims to position the EU as a global leader in artificial intelligence [7]. It emphasizes leveraging Europe's strengths, such as its talent pool and robust industries, to accelerate AI development and deployment. Key initiatives include establishing AI factories and gigafactories to support startups and researchers, increasing access to high-quality data through a unified data market, and promoting AI adoption in strategic sectors like healthcare and science. The plan involves the establishment of a minimum of 13 AI factories across Europe, leveraging the region's advanced supercomputing infrastructure. These facilities are designed to support startups, industries, and researchers in developing state-of-the-art AI models and applications. Additionally, up to five AI gigafactories, which are large-scale facilities equipped with extensive computing power and data centers, will be constructed. These gigafactories will facilitate the training of highly complex AI models on an unprecedented scale. This endeavor requires a combination of public and private investments to solidify the EU’s leadership in cutting-edge AI technologies. Moreover, the InvestAI facility aims to mobilize €20 billion to incentivize private investment in gigafactories. Complementing these initiatives, the proposed Cloud and AI Development Act seeks to stimulate private investment in cloud computing and data center infrastructure. Its objective is to at least triple the EU’s data center capacity within the next five to seven years, with a focus on promoting sustainable operations [7]. These measures are supposed to amplify the AI innovation package «GenAI4EU», which is aimed at assisting startups and small and medium-sized enterprises (SMEs) in creating trustworthy AI systems that align with EU values and regulations [6].

Collectively, these criteria highlight the EU's commitment to balancing ethical considerations, technological advancement, and economic development in its AI regulatory framework. Amid advantages the European approach to the AI harnessing faces several weaknesses: The AI Act's stringent requirements, especially for high-risk AI systems, may stifle innovation. Smaller companies and startups often struggle to meet these compliance demands, which could hinder their growth and competitiveness; the financial burden of adhering to the regulations can disproportionately affect smaller enterprises, creating barriers to entry and limiting diversity in the AI ecosystem; the EU's strict regulations may place its AI industry at a disadvantage compared to regions with more lenient or adaptive frameworks, such as the U.S. or China, potentially affecting its global leadership in AI.

Thus, the research revealed that the divergent AI policymaking strategies of the United States, China, and the European Union underscore significant correlations between unilateral and multilateral approaches and their impact on techno-rivalry and global dynamics. The United States adopts a sector-specific and decentralized approach, fostering innovation but leading to fragmented regulations, while the EU emphasizes a comprehensive and harmonized framework prioritizing ethics and compliance, albeit at the cost of adaptability. In contrast, China implements a centralized, state-driven strategy that combines strict regulatory oversight with rapid AI development, positioning itself as a global influencer but limiting stakeholder inclusivity (Table 1).

Table 1

The Comparative Dimensions of AI Regulatory Frameworks Across EU, U.S., and China

Dimension	European Union	United States	China
Scope	Comprehensive AI framework	Sector-specific regulations	Broad national AI strategy
Enforcement	Centralized enforcement mechanism	Decentralized enforcement by agencies	Centralized, state-driven enforcement
Compliance	Mandatory for member states	Voluntary guidelines	Strict mandatory compliance
Innovation & Flexibility	Balances regulation with innovation but often slower to adapt	Focus on fostering innovation in agile and responsive manner	State-supported state-controlled innovation and adaptive strategies
Stakeholder involvement	Extensive consultation with member states	Strong involvement from private sector	Dominant state role with some industry collaboration
Impact	Harmonized standards across countries. Focus on international AI regulatory framework evolvement	Varied impact based on strong effect of national priorities and regulations implementation on international affairs	Significant global impact with enforcement global AI ecosystem

Conclusions. The analysis of AI regulatory frameworks in the United States, China, and the European Union reveals distinct approaches shaped by their priorities. Together, these frameworks illustrate how varying regulatory dimensions impact AI deployment, innovation, and global dynamics, shaping the trajectory of AI governance worldwide.

Multilateral approaches, such as the EU's harmonized AI framework, reflect a strong commitment to international cooperation and ethical principles. These frameworks aim to foster consistency and encourage global regulatory alignment. In contrast, unilateral strategies employed by the U.S. and China prioritize national interests, with the U.S.'s sector-specific regulations driving innovation and adaptability, while China's centralized, state-led model asserts geopolitical influence and dominance in AI governance. However, these unilateral approaches often underscore competing priorities, creating friction that hinders efforts to establish universally accepted norms.

The emphasis on unilateral AI strategies exacerbates geopolitical rivalry, as the differing frameworks reveal broader technological and economic ambitions. The U.S.'s innovation-focused approach is at odds with China's prescriptive, centralized system, while the EU's ethics-driven strategy frequently diverges from both. These conflicting priorities highlight a lack of mutual understanding and shared objectives, fuelling competition over collaboration. Additionally, unilateral enforcement of extraterritorial provisions, such as China's generative AI regulations and the EU's AI Act, risks provoking resistance from other nations and businesses, further deepening international discord.

The current emphasis on unilateral policymaking in AI risks creating a fragmented global regulatory environment, where conflicting standards complicate cross-border innovation and economic integration. To mitigate these tensions, a balanced approach combining multilateral dialogue with national priorities is essential. Encouraging shared goals, fostering interoperability among frameworks, and enhancing stakeholder inclusivity could pave the way for a more cohesive and stable global AI governance landscape.

BIBLIOGRAPHY:

1. Aguiar P. The Global AI Race: The Geopolitics of DeepSeek situation reports. *Geopolitical Monitor.* 2025. URL: https://www.geopoliticalmonitor.com/the-global-ai-race-the-geopolitics-of-deepseek/

2. AI legislation in the US: a 2025 overview. *Software improvement group*. 2025. URL: https://www.softwareimprovementgroup.com/us-ai-legislation-overview/

3. Bellanova R., Carrapico H., Duez D. Digital sovereignty and European security integration: an introduction. *European Security*. 2022. No. 31(3), P. 337–355. https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2101887

4. Bullock Ch., Van Arsdale S., Arnold M., Maas M., Winter Ch. Existing authorities for oversight of frontier AI models. Policy Report. Institute for Law and AI. 2024. URL: https://law-ai.org/existing-authorities-for-oversight/

5. Ethical norms for new generation artificial intelligence released / ed. by B. Murphy. Translation. Center for security and emerging technology. *Etcetera Language Group, Inc.* 2021. URL: https://cset.georgetown.edu/publication/ethical-norms-for-new-generation-artificial-intelligence-released/

6. European Commission. GenAI4EU. European AI Office. 2025. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-office#ecl-inpage-genai4eu

7. European Commission. Shaping Europe's leadership in artificial intelligence with the AI continent action plan. Communication from the Commission to the Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2025) 165 final. Brussels. April 9, 2025 URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/ai-continent_en

8. Huang S. et al. Translation: Measures for the management of generative artificial intelligence services (draft for comment). *DigiChina.* 2023. URL: https://digichina.stanford.edu/work/translation-measures-for-the-management-of-generative-artificial-intelligence-services-draft-for-comment-april-2023/

9. Kuner Ch., Zanfir-Fortuna G. Geopolitical fragmentation, the AI race, and global data flows: the new reality. *Future of Privacy Forum.* 2025. URL: https://fpf.org/blog/geopolitical-fragmentation-the-ai-race-and-global-data-flows-the-new-reality/

10. Patil S., Gupta P. The Digital silk road in the Indo-Pacific: mapping China's vision for global tech expansion. *Observer Research Foundation*. January 2024. No. 683. URL: https://www.orfonline.org/public/uploads/posts/pdf/20240103105252.pdf

11. Provisions on the administration of deep synthesis internet information services. *China Law Translate*. November 25, 2022. URL: https://www.chinalawtranslate.com/en/deep-synthesis/

12. The AI action summit statement on inclusive and sustainable Artificial Intelligence for people and the planet. La Maison Élysée. 2025. URL: https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2025/02/11/statement-on-inclusive-and-sustainable-artificial-intelligence-for-people-and-the-planet

13. The European Parliament and the Council of the European Union. Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689), Official Journal. June 13, 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689

14. Tortoise. The global AI index. 2024. URL: https://www.tortoisemedia.com/data/global-ai

15. Webster, G. et al. Full translation: China's «New generation artificial intelligence development plan». *DigiChina*. 2017. URL: https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017/

REFERENCES:

1. Aguiar P. (2025). The Global AI Race: The Geopolitics of DeepSeek Situation Reports. *Geopolitical Monitor.* URL: https://www.geopoliticalmonitor.com/the-global-ai-race-the-geopolitics-of-deepseek/

2. AI legislation in the US: A 2025 overview. (2025). Software Improvement Group. https://www.softwareimprovementgroup.com/us-ai-legislation-overview/

3. Bellanova, R., Carrapico, H., & Duez, D. (2022). Digital sovereignty and European security integration: an introduction. *European Security*, 31(3), 337–355. https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2101887

4. Bullock, Ch. et al. (2024). Existing authorities for oversight of frontier AI models. Policy Report. Institute for Law and AI. URL: https://law-ai.org/existing-authorities-for-oversight/

5. Center for Security and Emerging Technology. (2021). Ethical Norms for New Generation Artificial Intelligence Released. Translation. Etcetera Language Group, Inc. Ed. by Ben Murphy. URL: https://cset.georgetown.edu/publication/ethical-norms-for-new-generation-artificial-intelligence-released/

6. European Commission. (2025). GenAI4EU. European AI Office. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-office#ecl-inpage-genai4eu

7. European Commission. (2025). Shaping Europe's leadership in artificial intelligence with the AI continent action plan. Communication from the Commission to the Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 9.4.2025 COM(2025) 165 final. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/ai-continent_en

8. Huang S. et al. (2023). Translation: Measures for the Management of Generative Artificial Intelligence Services (Draft for Comment). *DigiChina.* URL: https://digichina.stanford.edu/work/translation-measures-for-the-management-of-generative-artificial-intelligence-services-draft-for-comment-april-2023/

9. Kuner, Ch. & Zanfir-Fortuna, G. (2025). Geopolitical fragmentation, the AI race, and global data flows: the new reality. Future of Privacy Forum. URL: https://fpf.org/blog/geopolitical-fragmentation-the-ai-race-and-global-data-flows-the-new-reality/

10. Patil, S. and Gupta, P. (2024). The Digital Silk Road in the Indo-Pacific: Mapping China's Vision for Global Tech Expansion. Observer Research Foundation. Issue 683. URL: https://www.orfonline.org/public/uploads/posts/pdf/20240103105252.pdf

11. Provisions on the Administration of Deep Synthesis Internet Information Services. (2022). China Law Translate. 2022-11-25. URL: https://www.chinalawtranslate.com/en/deep-synthesis/

12. The AI Action Summit Statement on Inclusive and Sustainable Artificial Intelligence for People and the Planet. (2025). La Maison Élysée. URL: https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2025/02/11/statement-on-inclusive-and-sustainable-artificial-intelligence-for-people-and-the-planet

13. The European Parliament and the Council of the European Union. (2024). Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689), Official Journal version of 13 June 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689

14. Tortoise. (2024). The Global AI Index. URL: https://www.tortoisemedia.com/data/global-ai

15. Webster, G. et al. (2017). Full Translation: China's 'New Generation Artificial Intelligence Development Plan'. *DigiChina.* URL: https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017/

Глобальне суперництво за штучний інтелект

Вінникова Наталія Анатоліївна

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-5941-7562

Дослідження розкриває динамічний зв'язок між міжнародними нормативними рамками та національною політикою у сфері штучного інтелекту, зосереджуючись на техно-суперництві між США, Китаєм та Європейським Союзом. Метою є виявлення взаємозв'язку між багатосторонніми та односторонніми підходами до управління штучним інтелектом і оцінка того, як односторонні стратегії можуть посилювати геополітичне напруження. У дослідженні затосовані методи кейс-стаді для роведення компаративного аналізу регуляторних політик США, Китаю та ЄС за такими критеріями, як охоплення, імплементація, відповідність, участь зацікавлених сторін і адаптивність. Ця комплексна структура дозволяє оцінити наслідки регулювання штучного інтелекту для технологічного прогресу та динаміки міжнародних відносин. У ході дослідження виявлено відмінності в підходах глобальних лідерів у сфері штучного інтелекту. ЄС робить акцент на гармонізації та етичних принципах через комплексну нормативну базу, хоча її жорсткість може стримувати інновації та ускладнювати становище невеликих підприємств. США застосовують децентралізовану модель, яка базується на окремих секторах, сприяючи гнучкості, утім створюючи ризики фрагментації регулювання. Централізована, державна стратегія Китаю дозволяє швидко розвивати штучний інтелект і зміцнювати геополітичний вплив, але обмежує адаптивність і участь різноманітних зацікавлених сторін. Мультилатералізм, втілений у гармонізованій регуляторній структурі ЄС, сприяє втелінню етичних стандартів і міжнародній співпраці. Водночас односторонні стратегії США та Китаю, спрямовані на просування суто національних інтересів, загострюють конкуренцію та стримують спільні зусилля для встановлення універсальних норм. Зосередження на односторонніх стратегіях підсилює геополітичне суперництво, спричиняючи фрагментованість глобального регуляторного середовища, що ускладнює транскордонні інновації та підсилює напруження у відносинах між державами на світовій арені.

Ключові слова: *штучний інтелект, міжнародне регулювання, односторонній підхід, мультилатералізм, Сполучені Штати, Європейський Союз, Китай, техноконкуренція.*

Войтович Олексій Іванович

Американо-британські відносини (2009–2013 рр.)

УДК 94(73:410):327”2009/2013”
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.29

Войтович Олексій Іванович
кандидат політичних наук, доцент
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0000-1524-9915

Розглядаються американо-британські відносин у 2009–2013 рр. Метою статті є дослідження «особливих відносин» у зазначений період. При цьому автором, покладаючись на аналіз мемуарної літератури як основного та унікального джерела дослідження, вирішувались завдання: проаналізувати думку політичних діячів про результати «особливих» американо-британських відносин у зазначений період і дати оцінку діяльності двох країн у боротьбі з викликами міжнародній безпеці, звернувши в першу чергу увагу, на антитерористичну війну в Афганістані та війну в Іраку. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано методи: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об’єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Міжнародні відносини, в зазначений період, були насичені подіями, які набули особливого драматизму навколо Афганістану, Іраку та країн, охоплених «арабською весною». Аналіз політичної думки про «особливі відносини» США та Великобританії свідчить про високий рівень співробітництва і взаємозалежність двох країн. Такою ж високою була оцінка діяльності та співпраці президента Б. Обами і прем’єр-міністрів Г. Брауна та Д. Кемерона і особливо у подоланні фінансово-економічної кризи. В центрі уваги лідерів двох країн була спільна боротьба з міжнародним тероризмом, який залишався нагальною світовою проблемою. На її розв’язання негативно впливали «стратегічні прорахунки» США і Великобританії у минулому та помилки під час проведення афганської та іракської кампаній. Афганістан і великий Близький Схід, як і раніше, залишались регіонами підвищеної небезпеки і нових викликів. Сполучені Штати і Великобританія, демонструючи «особливі відносини», довели життєздатність двохстороннього альянсу (важливого, але не єдиного вагомого фактору сучасних міжнародних відносин), але досягти поставленої мети у боротьбі з міжнародним тероризмом поки що не змогли.

Ключові слова: *американо-британський союз, «особливі відносини», співробітництво, стратегія, інтереси, національна безпека, фінансово-економічна криза, міжнародний тероризм.*

Вступ. США і Великобританія у вказані роки залишались найближчими союзниками, країнами з «особливими відносинами». «І я вважаю, що слово „особливі” заслужене», – зазначив прем’єр-міністр Д. Кемерон, підкресливши не тільки «міцні історичні зв’язки, мову, культуру, торгівлю та цінності», а й спільну боротьбу двох країн з викликами міжнародній безпеці у перші десятиліття XXI ст. [8, p. 146–147]. Однак, ці виклики багато в чому були результатом їхньої політики у попередні роки. (Це стосується й походження фінансово-економічної кризи 2008 року.) Рішення адміністрації Дж. Картера у липні 1979 р. підтримати афганських моджахедів у війні проти існуючої влади в Кабулі, на думку К. Лівінгстона, мера Лондона, було першим у низці подій, наслідком котрих стала трагедія 11 вересня 2001 р. у США [16, p. 494]. За словами британського міністра закордонних справ Дж. Стро, самі Сполучені Штати пожинали плоди такого рішення, що призвело до «ненавмисного наслідку», який суперечив їхнім інтересам, – створення фанатичного режиму в Афганістані, що надав притулок найнебезпечнішій терористичній організації «Аль-Каїда» [24, p. 339–340]. Коли С. Хусейн очолив Ірак, країни Заходу підтримали його, а американські та британські спецслужби до того ж надали списки іракських лівих та членів профспілок для розправи над ними [16, p. 672]. Упродовж 1980-х рр. США разом з Великобританією фінансували та озброювали афганських моджахедів (вже не тільки у війні з урядом, але й проти обмеженого контингенту радянських військ) і іракський режим, який розпочав тривалу війну з Іраном. Палкий прихильник «особливих відносин» британський прем’єр-міністр Т. Блер писав, що в обох випадках «то був тактичний хід, але стратегічна помилка» [4, p. 388]. Аналогічну думку висловив Д. Кемерон, аналізуючи американо-британську політику щодо Іраку: «2003 рік», певною мірою, «призвів до 2014 року (піднесення екстремістського формування ІДІЛ. – *О.В.*)» [8, p. 538].

Після лютого 1989 р. адміністрація президента Дж. Буша, у своїй стратегії щодо Афганістану, розглядала зміцнення позицій М. Наджибулли, як «неприйнятний політичний статус-кво». Вона виключила його з процесу національного примирення та формування коаліційного уряду і продовжила однобоку політичну, дипломатичну підтримку і зброєю непримиримої збройної опозиції [7, p. 134]. Цей серйозний прорахунок зрештою вилився у перемогу талібів у вересні 1996 р. Директор ЦРУ на початку 90-х, а у 2006–2011 рр. міністр оборони США Р. Гейтс змушений був з певною гіркотою визнати, що «пихатість», з якою поводили себе вони, американці, у 1990-ті (держсекретар у ті роки М. Олбрайт заявляла: «Ми можемо натиснути на непокірних» [2, p. 201]) і їхнє «нерозуміння Афганістану» та «обмежена здатність заглянути у майбутнє або передбачити ненавмисні наслідки» своїх дій, в результаті призвели до того, що з жов-

тня 2001 р. Сполучені Штати вели в цій країні війну не тільки з «Аль-Каїдою», але й з тими силами («ісламськими фундаменталістами», «екстремістами»), котрі свого часу підтримували [13, p. 150, 200, 335–336]. І покращити ситуацію з безпекою, як передбачалось [17, p. 344], не вдалось.

Метою статті є дослідження американо-британських «особливих відносин» у 2009–2013 рр. При цьому автором, покладаючись на аналіз мемуарної літератури як основного та унікального джерела дослідження, вирішувались **завдання:** проаналізувати думку політичних діячів про результати «особливих» американо-британських відносин у зазначений період і дати оцінку діяльності двох країн у боротьбі з викликами міжнародній безпеці, звернувши в першу чергу увагу, на антитерористичну війну в Афганістані та війну в Іраку.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано **методи:** порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки.

Результати. 20 січня 2009 р. Барак Обама склав присягу президента Сполучених Штатів Америки і незабаром зустрівся з першим після інаугурації європейським лідером. З візитом у Вашингтоні перебував прем'єр-міністр Великобританії Гордон Браун (опозиційні британські ЗМІ заявляли, що «особливі відносини» принижувались лейбористами) [6, p. 326]. У порядку денному двосторонніх відносин нерозв'язаними залишались першочергові питання: «неправильна війна» в Іраку і «необхідна війна» в Афганістані, фінансово-економічна криза 2008 р., іранська ядерна програма та інші. «Браун не мав яскравих політичних здібностей свого попередника (Т. Блера. – *О.В.*), – згадував Б. Обама цю березневу зустріч, – ...але він був вдумливим, відповідальним і розбирався в глобальних фінансах, і хоча його перебування на посаді було недовгим, мені пощастило, що він був моїм партнером у ті перші місяці кризи» [19, p. 334]. Із дискусій з президентом (та тих, що відбувались у Білому домі між членами адміністрації президента) прем'єр-міністр зрештою зробив висновок по ключовому на той час – афганському питанню, що в інтересах Великобританії і країн антитерористичної коаліції краще проводити стратегію «афганізації», яка полягала у наступному: «довести країну до точки, де вона могла б контролювати свою власну долю у військовому відношенні та економічно», а уряд був би достатньо могутнім, щоб не бути поваленим талібами, коли країни антитерористичної коаліції залишать Афганістан. За словами, Брауна такий висновок згодом зроблять і американці [6, p. 283–286].

В керівництві Сполучених Штатів спостерігалась в основному єдність поглядів щодо важливості питань порядку денного. Б. Обама, сенатор, а потім і кандидат в президенти, не погоджувався з війною в Іраку, оскільки вона відволікала від знищення терористичної «Аль-Каїди», відповідальної за трагедію 11 вересня. Він виступав за згортання іракської кампанії, за концентрацію уваги і зусиль на Афганістані [19, p. 99, 216]. Ставши президентом, Обама продовжував розглядати війну в Афганістані, як необхідну, на відміну від іракської кампанії. Дискусії на першому засіданні Ради національної безпеки 23 січня виявили відсутність послідовної стратегії щодо Афганістану, але «стратегічне зрушення з Іраку на Афганістан» відбулось. Щодо Іраку, по суті, було підтримано рішення попередньої адміністрації, відповідно з яким американські війська залишать країну до кінця грудня 2011 р. [13, p. 297, 311, 323–325, 337]. У промові в конгресі у лютому 2009 р. президент значну увагу приділив подоланню економічної кризи, але також поділився планами завершення війни в Іраку і концентрації зусиль в Афганістані з метою знищення терористичних організацій там і за його межами [19, p. 284]. За словами Обами, іракська кампанія розколола Сполучені Штати, посилила напругу серед союзників і упродовж шести років відволікала увагу та ресурси від Афганістану, що призвело до погіршення ситуації, і таліби, попри перебування в країні майже 60 тисяч американських, британських та інших військ міжнародної коаліції, вже контролювали значну територію [19, p. 314–316]. Точку зору президента Б. Обами щодо Афганістану, як пріоритетного питання, в цілому поділяли віце-президент Дж. Байден, держсекретар Х. Клінтон та інші члени адміністрації, але Державний департамент і Міністерство оборони наполягали на більш жорсткому підході до розв'язання існуючих там проблем.

Дж. Байден, голова сенатського комітету з міжнародних питань, вважав помилковим підхід республіканців щодо боротьби з міжнародним тероризмом і звинуватив віце-президента Р. Чейні у тому, що той «сфабрикував хибний зв'язок між іракським диктатором Саддамом Хусейном і змовою Аль-Каїди 11 вересня» [3, p. 330]. (Офіцер ЦРУ у ті роки Дж. Бреннан писав, що заяви про «тісне співробітництво» Хусейна з «Аль-Каїдою» просто невірні і робились з метою виправдати «катастрофічне військове вторгнення» до Іраку і підвищити рейтинги Республіканської партії на проміжних виборах 2006 р. [5, p. 161]). За словами Байдена, адміністрація Дж.В. Буша вела війну в Іраку «без значної міжнародної підтримки» і «не домагалась усвідомленої згоди американського народу», розраховуючи, в основному, на підтримку іракців [3, p. 342]. Війну в Афганістані сенатор Байден виправдовував: «Ми представили переконливий звинувачувальний акт проти „талібану" і „Аль-Каїди"» [3, p. 309]. Як віце-президент, він згодом наполягатиме на скороченні американського кон-

тингенту в Афганістані і на необхідності боротьби там лише з тероризмом, а не повстанським рухом [6, p. 279]. Хоча повстанці – таліби були союзниками «Аль-Каїди».

Х. Клінтон була більш жорсткою ніж президент і віце-президент. Її юридична кар'єра перед тим, як вона стала першою леді, була «свідоцтвом надмірних амбіцій» [12, p. 570]. Несамокритична, вона вважала, що за будь-які власні помилки або прорахунки відповідальність обов'язково лежить на комусь іншому [14, p. 148]. Однак на міністра закордонних справ Великобританії М. Ріфкінда перша леді справила дуже приємне враження. Він згадував Хіларі як «красномовну, з гарним почуттям гумору і, безперечно, серйозну публічну фігуру» [22, p. 357]. Сенатор і кандидат у президенти Х. Клінтон вважала, що на відміну від Іраку, в Афганістані у США були «фундаментальні інтереси безпеки». У 2008 р. вона закликала звернути значну увагу Афганістану і стверджувала, що для цього потрібно більше військ, а також нова комплексна стратегія, яка б враховувала роль Пакистану у конфлікті [10, p. 131, 137]. Як держсекретар, Х. Клінтон не поділяла точки зору віце-президента Дж. Байдена на завдання війни в Афганістані. Вона була переконана у тому, що у разі розширення території, контрольованої талібами (якщо з ними не воювати), вести антитерористичні операції проти «Аль-Каїди» буде набагато важче, оскільки та, маючи бази в Пакистані, отримає їх ще й у своїх союзників – талібів [10, p. 138].

Міністр оборони в попередній республіканській адміністрації Р. Гейтс писав, що президент Буш не приділяв належної уваги Афганістану, а восени 2008 р. зробив висновок, що «в Афганістані війна йде неналежним чином» [13, p. 209, 221]. На думку Гейтса (вже міністра оборони в адміністрації демократа Б. Обами) такий стан речей пояснювався амбіційними планами і відсутністю концепції операцій в Афганістані; боротьба мала всеохоплюючий характер: з талібами, тероризмом, наркотиками і одночасно докладались зусилля щодо розбудови нової демократичної державності [13, p. 341–342]. (З приводу останнього Г. Браун зробив висновок – урок для західних країн, що ідея розбудови нації зовнішніми силами гарна в теорії, але складна на практиці. «Не кожна світова проблема, – підкреслив він, – може бути вирішена Америкою або, якщо на те пішло, Заходом» [6, p. 265].) Р. Гейтса також турбувало падіння авторитету військ коаліції серед місцевого населення: у 2005 р. їх підтримувало 80 процентів афганців, а у 2009 р. вже 60. Він пояснював це неповажним ставленням іноземців, у тому числі американців, до місцевого населення, його культури, релігії і традицій [13, p. 359].

Президент Б. Обама оголосив елементи нової стратегії «АфПак» у телевізійному виступі 27 березня 2009 р. Мета її полягала в тому, щоб знищити «Аль-Каїду» в Афганістані та Пакистані і не допустити її відродження у майбутньому [13, p. 342–343]. У квітні, на святкуванні річниці створення організації Північноатлантичного договору (самміт НАТО у Баден-Бадені і Страсбурзі), Сполученим Штатам вдалось успішно реалізувати свій порядок денний і, попри незадоволення європейської громадськості американо-британським вторгненням до Іраку, заручитись підтримкою країнами альянсу їхньої стратегії щодо Афганістану і Пакистану [19, p. 345]. Влітку–восени глава Білого дому та його команда з національної безпеки активно шукали новий підхід щодо війни в Афганістані. За словами директора ЦРУ Л. Панетти, «варіантів було безліч в теорії, але обмежених на практиці», і зводились вони до питань: скільки військ необхідно для стабілізації Афганістану, як довго вони там перебуватимуть і чи воювати з талібами? [21, p. 250–251]. Виступаючи перед кадетами Вест-Пойнту у листопаді 2009 р. Б. Обама підтвердив нову стратегію «АфПак» і заявив, що для досягнення її мети в Афганістан буде відправлено додатково 30 тисяч військових. Х. Клінтон була переконана в тому, що «президент зробив правильний вибір» [10, p. 148].

Упродовж 2009-го і наступних років ситуація в Іраку залишалась дуже складною. На неї негативно впливали: релігійна ворожнеча між сунітами і шиїтами [21, p. 271], політична напруга і соціально-економічна криза, раніше викликана санкціями проти режиму С. Хусейна, а тепер війною і світовою фінансово-економічною кризою. До того ж додався виклик безпеці в країні і регіоні з боку нової (продукту війни) ще більш небезпечної гілки «Аль-Каїди» [19, p. 321]. За словами президента Б. Обами, у 2011 році «Америка все ще була по коліна у війнах в Іраку і Афганістані» [19, p. 655]. А сенатор-демократ Дж, Керрі писав, що Ірак перетворився «в те, чим він не був до війни: в розсадник джихадистів» [15, p. 337]. Такими невтішними були результати інтервенції 2003 року.

Кандидат в президенти у 2008 р. і близький до Дж.В. Буша сенатор-республіканець Дж. Маккейн, який підтримав війну проти Іраку, визнав, що Ірак перетворився «на справжнє пекло». Але для нього «тактичні та стратегічні прорахунки» американців полягали не в тому, що стали причиною війни і призвели до жахливих наслідків, а в тому, що були зроблені після інтервенції і «дали змогу радикалам, звільненим після падіння диктатора, перетворити Ірак на справжнє пекло та створити загрозу стабільності всього Близького Сходу» [1, с. 26]. Висловлення консерватора Д. Кемерона «війна в Іраку – пам'ятник багатьом небезпекам інтервенції» [8, p. 467] можна розцінити як попередження саме таким політикам, які ігнорують мирний шлях розв'язання проблем.

31 серпня 2010 р. Сполучені Штати завершили свою бойову місію під назвою «Операція „Іракська свобода”», а 1 вересня відкрили в Іраку навчальну і консультативну місію «Новий світанок». Р. Гейтс писав, що війна в Іраку завжди буде затьмарена тим, як вона почалась: невірною передумовою ніби С. Хусейн мав зброю масового знищення і працював над ядерною програмою [13, p. 472–473]. У грудні 2011 р. американські війська залишили країну. «Більшість іракців хотіли, щоб ми пішли, – згадував Р. Гейтс. – Це був сумний поворот подій для нашого майбутнього впливу в Іраку і нашого стратегічного становища в регіоні. І перемога для Ірану» [13, p. 555]. Радник президента Б. Обами Дж. Бреннан вважав, що таке рішення іракської сторони зрештою «мало серйозні несприятливі наслідки для стабільності Іраку», оскільки ІДІЛ змогла без перешкод «створити свій жорстокий халіфат» [5, p. 256].

На американо-британські можливості в Афганістані та Іраку негативно впливала фінансово-економічна криза 2008 року. «З самого початку, – писав прем’єр-міністр лейборист Г. Браун, – я не сумнівався, що криза була також моральною кризою і не тільки для нашої країни, але й для всього західного світу» [6, p. 423]. Він вбачав її походження в вадах неолібералізму, «ризикованих, спекулятивних і часто сумнівних операціях в неконтрольованій і тіньовій банківській системі», в зажерливості банкірів, які забули про довіру і справедливість. За його словами, під керівництвом Уолл-стріт, де діяли виключно для власної наживи, світ більше не прислуховувався до уроку Адама Сміта: «ринкова економіка повинна спиратись на правильну етику», коли на першому місці «рука милосердя», а не «невидима рука ринку» [6, p. 299, 344, 423–424]. Прем’єр-міністр Браун також наполягав на допомозі відсталим країнам з метою «перемогти бідність, безграмотність і хвороби» [6, p. 338]. К. Лівінгстон, представник лівого крила Лейбористської партії, потім напише, що криза 2008 р. дала можливість Г. Брауну проявити себе «у якості світового лідера» і бути «потрібною людиною в потрібному місці і в потрібний час» [16, p. 652]. Але Лівінгстон був обурений тим, що «зажерливих банкірів», по суті, врятували такі ж «зажерливі депутати», на совісті яких була ця криза – найгірша з 1930-х років [16, p. 653]. Втім старанність Г. Брауна не врятувала лейбористів від поразки на парламентських виборах у травні 2010 р. П. Мандельсон, один з провідних діячів Лейбористської партії, потім напише: «Вердикт виборців був особливо жорстоким по відношенню до Гордона: він провів Британію через економічний шторм, але йому було відмовлено у справедливій нагороді за свої зусилля» [17, p. 555]. Дж. Стро, визнавши заслуги Г. Брауна, був більш критичним до нього. Він писав: «Вердикт історії Гордону, ймовірно, буде менш позитивним» [24, p. 543].

Лейбористи програли вибори не тільки через економічну кризу [17, p. 555]. Вплинула і непопулярна війна в Іраку. Але головним у поразці, на наш погляд, була ідеологія і практика «нового лейборизму», що призвів до зміщення партії «вправо» і втрату нею кількості членів. Можна припустити, що Г. Браун починав розуміти це. У передмові до книги «Майбутнє соціалізму» він акцентував увагу на «соціальному добробуті», «соціальній справедливості» і «соціальній рівності», які Е. Кросленд, її автор і інтелектуальний натхненник «правого» крила Лейбористської партії, вважав важливими цінностями для самої партії і необхідними для розмежування з Консервативною партією. Браун у 2006 р., як і Кросленд у середині 1950-х рр., критикував соціальну несправедливість [11, p. viii]. Опонент Брауна Лівінгстон був справедливим, коли писав, що Браун «витратив свій час на блокування тетчерівських планів Блера (і мав рацію)» і коли критично оцінив правління «нових лейбористів», керованих Блером і Брауном [16, p. 660, 662].

На початку квітня 2009 р. президент Б. Обама разом з першою леді відправився у Лондон на зустріч «великої двадцятки». Головною метою його першого тривалого зарубіжного візиту було обговорення заходів для подолання економічної кризи. «Це був критичний момент для таких зборів, – згадувала Мішель Обама. – Економічна криза у Сполучених Штатах викликала руйнівні потрясіння у всьому світі, зваливши світові фінансові ринки у штопор» [20, p. 315]. Одним з рішень учасників зустрічі була резолюція про більш етичну поведінку фінансових закладів і більш справедливий розподіл багатств у суспільстві [6, p. 424]. П. Мандельсон писав, що «тріумф Гордона» на зустрічі «великої двадцятки», вплинув на небувалу підтримку Лейбористської партії серед опитуваних [17, p. 461]. Самі ж лейбористи вважали, що саммміт «великої двадцятки» сприяв швидкому подоланню кризи [6, p. 323].

На двосторонньому рівні розглядалось питання, ініційоване американським президентом, про збільшення британських військ в Афганістані [6, p. 280]. На спільній прес-конференції з Г. Брауном Б. Обама завірив британські ЗМІ, що коли його чиновники говорять про «особливе партнерство», а не про «особливі відносини», вони «не принижують рівень британо-американських зв’язків». «Британію і Америку, – заявив президент, – завжди буде пов’язувати „спорідненість ідеалів”» [6, p. 329]. М. Обама, у свою чергу, дуже тепло згадувала королеву Єлизавету II «жваву і витончену, з ніжною посмішкою і велично завитим сивим волоссям», з якою у неї були довірливі бесіди [20, p. 316]. Не без впливової участі королеви був організований «повноцінний державний візит до Великобританії» президента Обами з дружиною Мішель у травні 2011 р. [8, p. 340]. В цілому двосторонні контакти

залишались активними. У вересні 2009 р. президент Б. Обама і прем'єр-міністр Г. Браун зустрілись у Нью-Йорку в ООН і у Пітсбурзі (зустріч «великої двадцятки»), у грудні – у Копенгагені, де обговорювалась проблема зміни клімату, а у березні 2010 р. вони домовились про податок з банківського сектору, який зрештою не був прийнятий [6, p. 336–337, 342].

Лідер Консервативної партії Девід Кемерон очолив британський уряд у травні 2010 р. після перемоги консерваторів на виборах до Палати громад. Держсекретар Х. Клінтон писала, що Г. Брауну «розумному і наполегливому шотландцю» завдали шкоди економічний спад і вторгнення до Іраку. З великою повагою вона згадувала Д. Мілібенда – «молодого, енергійного, розумного, креативного і привабливого, з готовою посмішкою» міністра закордонних справ, з яким у неї встановилась «справжня дружба» [10, p. 207].

Голова Комітету з розвідки й безпеки М. Ріфкінд ставив Кемерону в заслугу те, що «він повернув Консервативну партію до влади після тринадцяти років забуття», однак вважав, що історія навряд чи оцінить його як успішного главу уряду за провал європейського референдуму [22, p. 440]. Це у майбутньому, а в липні 2010 р. прем'єр-міністр Д. Кемерон перебував з візитом у Сполучених Штатах. Для нього було дуже важливо налагодити правильні відносини з президентом Б. Обамою. Прем'єр-міністр вважав, що від підходу американського президента багато в чому залежали зовнішньополітичні результати, яких він намагався досягти, зокрема завершити війну в Афганістані, де знаходилось понад 10 тисяч британських військових. Кемерон називав афганську війну «правильною» і його країна вже була у більшій безпеці, але через людські втрати підтримка британцями війни зменшувалась, і вони задавались питанням: коли британські війська повернуться додому? За його словами, «Ірак кидає тінь на всю зовнішню політику – кожне втручання розглядається крізь призму його невдач» [8, p. 275]. Іншими словами, Кемерон виступав за реалізм завдань коаліції в Афганістані, не вважав за потрібне будувати там «ідеальне суспільство» і в цілому підтримував підхід свого попередника щодо афганського питання [8, p. 153, 162–168].

Д. Кемерон і Б. Обама одразу знайшли спільну мову, яка грунтувалась на «єдиних цінностях» [8, p. 154]. За словами Х. Клінтон, між двома лідерами «було легке взаєморозуміння, і вони насолоджувались товариством один одного» [10, p. 208]. «Особисто мені він подобався, – згадував Кемерона Обама, – навіть коли ми зіштовхувались головами» [19, p. 527]. Щодо Афганістану, вони висловились за знищення «талібану» і «Аль-Каїди», але не вважали, що війна повинна тривати безкінечно. Про Б. Обаму у Д. Кемерена склалось приємне враження, як про державного діяча здатного глибоко аналізувати самі складні ситуації, з чудовим почуттям гумору, гарними цінностями і здоровим глуздом [8, p. 154].

Становище в Афганістані свідчило, що значне збільшення контингенту американських військ не призвело до краху «талібану» і «Аль-Каїди». Голова сенатського комітету з міжнародних питань Дж. Керрі вважав, що без покращення співробітництва з Пакистаном жодна операція, проведена американцями в Афганістані, не матиме довготривалого успіху [15, p. 376]. (До 2001 р. Пакистан мав дружні відносини з урядом талібів в Кабулі [23, p. 257], і в Сполучених Штатах були занепокоєні тим, що Пакистан одночасно підтримував їх і «талібан», а «Аль-Каїда» мала там бази [15, p. 377]). Американські генерали в Афганістані оцінювали ситуацію там, як близьку до тупикової [13, p. 488]. У президента не було реальних можливостей впливати на лідера Афганістану Х. Карзая (колись він вважався «улюбленцем Заходу» [23, p. 257]), щоб примусити його викорінити в країні політичну корупцію, некомпетентність і посадові злочини. Це дратувало Б. Обаму, оскільки суперечило поставленим завданням і особливо виведенню американських військ та військ коаліції. Його радник Бреннан писав, що з усіх питань національної безпеки, які обговорювались, президент більш за все був розчарований афганським питанням [5, p. 257]. Настрій президента покращився лише на початку травня 2011 р., коли отримав звістку про знищення на території Пакистану лідера «Аль-Каїди» У. бен Ладена. Не дивлячись на пізній час, Б. Обама зателефонував Д. Кемерону і розповів цю приємну новину та подякував за те, що Великобританія – «найближчий союзник» підтримувала Америку з самого початку афганської війни [19, p. 696]. Міністр оборони Р. Гейтс пишався тим, що він «працював на президента, який прийняв одне із самих сміливих рішень» – наказ про підготовку операції з усунення головного терориста [13, p. 544].

Б. Обама вважав знищення бен Ладена критично важливим для переорієнтації контртерористичної стратегії Америки: з безстрокової і всеохоплюючої війни з терором, яка загнала Сполучені Штати в стратегічну пастку (Дж. Стро писав про «неадекватну загальну політичну стратегію» [24, p. 342]), на знищення конкретних терористів, які спланували і здійснили терористичний акт 11 вересня [19, p. 677]. У своєму виступі в Пентагоні на початку січня 2012 р. президент підвів певний підсумок досягнутого: війну в Іраку завершено (британські бойові частини виведено у квітні 2008, а американські – у грудні 2011 року), М. Каддафі усунуто, «Аль-Каїда» на шляху до поразки, а її лідера знищено, американські війська починають залишати Афганістан, який поступово бере на себе

відповідальність за власну безпеку, таким чином, «хвиля війни» відступала [21, p. 400], [24, p. 409]. Міністр внутрішніх справ Великобританії Т. Мей була переконана в тому, що Афганістан «перестав бути відкритим центром терористичних угруповань, яким був раніше», а діяльність там сил коаліції покращила безпеку її країни [18, p. 261–262].

У березні 2012 р. відбувся державний візит прем'єр-міністра Д. Кемерона до Сполучених Штатів [20, p. 383]. Кемерон згадував його з захопленням; відчував, що візит та пишна зустріч були обумовлені успіхом перебування Обами у Лондоні у травні минулого року і ставив його високо, оскільки візит максимально відповідав «особливим відносинам». «За ті декілька днів у Вашингтоні і на „великій вісімці" у Кемп-Девіді, – писав він, – я провів з Обамою більше часу віч-на-віч, ніж будь коли» [8, p. 340, 343]. Президент і прем'єр-міністр обговорювали проблеми пов'язані з Європейським союзом, складну ситуацію в Афганістані, кризу в Сирії, іранську ядерну програму, торгівельні проблеми і, зокрема, політику протекціонізму з боку США. У зв'язку з останнім Д. Кемерон зауважив: «Америка може бути країною свободи, але не завжди буває країною вільної торгівлі» [8, p. 343].

2 травня 2012 р. президент США Б. Обама і президент Афганістану Х. Карзай підписали Угоду про стратегічне партнерство між двома країнами, яка завершувала війну в Афганістані. В країні залишались американські і коаліційні сили на перехідний період до 2014 р. з метою навчання афганських військових і сил безпеки боротьбі з тероризмом. Міністр оборони Сполучених Штатів Л. Панетта згадував: «Це не був гучний успіх, але це був результат, хоча й досягнутий значною ціною. У своїх зауваженнях президент Обама вловив це відчуття неоднозначності, надії та рішучості і навіть полегшення» [21, p. 418].

«Справжня криза в Сирії», за визначенням Кемерона [8, p. 343], була наслідком «арабської весни». Б. Обама писав, що у серпні 2010 р. доручив Держдепартаменту, Пентагону і ЦРУ вивчити «способи стимулювати значні політичні і економічні реформи» в країнах Близького Сходу з метою підштовхнути їхні уряди до відкритості і «уникнути дестабілізуючих повстань, насилля, хаосу і не передбачуваних результатів, які так часто супроводжують раптові зміни» [19, p. 640]. А починаючи з грудня 2010 р., низку арабських країн вже охопили хвилювання. Безумовно, вони мали і політичний та соціально-економічний грунт. В результаті, в Тунісі, Лівії та Єгипту відбулась зміна політичних режимів, а в Сирії розпочалась тривала громадянська війна.

Варто зазначити, що ставлення до лідерів-«диктаторів» цих країн було неоднаковим. Лівієць М. Каддафі дуже тривалий час сприймався у Вашингтоні і Лондоні, як «демонстративно жорстокий» і «божевільний», а його режим – «огидний і безвідповідальний», тому, за словами міністра оборони Л. Панетти, метою Білого дому у Лівії була «зміна режиму» [21, p. 354, 381], [23, p. 71, 180]. Сполучені Штати і Великобританія зробили все, щоб це сталось. «Лівійська кампанія була важкою для адміністрації Обами», – згадував Л. Панетта [21, p. 381]. Іншим було ставлення у Вашингтоні до лідера Єгипту Х. Мубарака. Х. Клінтон писала, що він був «ключовим стратегічним союзником протягом десятиліть», тому перед Обамою встала дилема: права людини і демократичні устремління єгиптян чи надійний союз з Єгиптом з його репресивним режим [10, p. 339–340], [19, p. 642–643]. Американський президент став на бік Мубарака і тим самим продемонстрував подвійні стандарти. На Даунінг-стріт не підтримали Білий дім. «Я рідко зустрічав злого Обаму», – згадував Кемерон, а коли єгипетського лідера змусили піти у відставку, назвав це «дорогоцінним моментом» [8, p. 270]. В цілому «арабська весна» різко ускладнила ситуацію на великому Близькому Сході.

Протидія Ірану, який розвивав власну програму ядерних досліджень (Білим домом вона розглядалась виключно як ядерна загроза), була ще одним напрямком американо-британського співробітництва у ті роки. Ідею жорстких санкцій адміністрації Дж.В. Буша, у разі відмови Тегерану від дипломатичних переговорів з метою її припинення, підтримав Т. Блер. Згодом переговори почались, але, попри певний прогрес, американська адміністрація виділила у 2008 р. 300 мільйонів доларів на силові методи боротьби з іранськими ядерними дослідженнями [16, p. 672]. На агресивній стратегії щодо Ірану наполягав віце-президент Р. Чейні і не тільки через ядерну програму і постачання Тегераном зброї афганським талібам, а й тому, що всі повинні розуміти: США «будуть агресивні в розширенні кордонів вільного світу» [9, p. 470, 515]. В адміністрації Б. Обами такий жорсткий підхід поділяла Х. Клінтон. Керований нею Держдепартамент, регулярно називав Іран «самою активною державою-спонсором тероризму у світі» [10, p. 418]. Білий дім обрав підхід тиску на Тегеран і дипломатії. Переговори між постійними членами Ради Безпеки ООН, Німеччиною, з одного боку, та Іраном, з іншого, тривалий час не мали результатів. Нарешті у січні 2014 р. вступила у дію угода, згідно з якою Іран призупиняв свою ядерну програму [15, p. 501].

Висновки. Міжнародні відносини, в зазначений період, були насичені подіями, які набули особливого драматизму навколо Афганістану, Іраку та країн, охоплених «арабською весною». Аналіз політичної думки про «особливі відносини» США та Великобританії свідчить про високий рівень співробітництва і взаємозалежність двох країн. Такою ж високою була оцінка діяльності та співп-

раці президента Б. Обами і прем'єр-міністрів Г. Брауна та Д. Кемерона і особливо у подоланні фінансово-економічної кризи. В центрі уваги лідерів двох країн була спільна боротьба з міжнародним тероризмом, який залишався нагальною світовою проблемою. На її розв'язання негативно впливали «стратегічні прорахунки» США і Великобританії у минулому та помилки під час проведення афганської та іракської кампаній. Афганістан і великий Близький Схід, як і раніше, залишались регіонами підвищеної небезпеки і нових викликів. Сполучені Штати і Великобританія, демонструючи «особливі відносини», довели життєздатність двохстороннього альянсу (важливого, але не єдиного вагомого фактору сучасних міжнародних відносин), але досягти поставленої мети у боротьбі з міжнародним тероризмом поки що не змогли.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маккейн Дж. Буремна хвиля. Добрі часи, праведні справи, великі битви та інші звитяги / Джон Маккейн, Марк Солтер; пер. з англ. Я. Примаченко, Є. Даскал, Є. Голобородько. Харків: Віват, 2020. 432 с.
2. Albright M. Fascism: A Warning. London: HarperCollins *Publishers,* 2018. 288 p.
3. Biden J. Promises to Keep. London: Scribe, 2021. xxiii, 367 p.
4. Blair T. A Journey. London: Hutchinson, 2010. xvii, 718.
5. Brennan J.O. Undaunted: My Fight Against America's Enemies, at Home and Abroad. New York: Celadon Books, 2020. xii, 446 p.
6. Brown G. My Life, Our Times. London: Vintage, 2018. vii, 500 p.
7. Bush G. and B. Scowcroft. A World Transformed. New York: Vintage Books, 2011. xviii, 590 p.
8. Cameron D. For the Record. London: William Collins, HarperCollins *Publishers*, 2019. xix, 732 p.
9. Cheney D. with L. Cheney. In my Time. A Personal and Political Memoir. New York: Threshold Editions, Simon & Schuster, 2012. 565 p.
10. Clinton H.R. Hard Choices. New York: Simon & Schuster, 2014. xii, 635 p.
11. Crosland A. The Future of Socialism. London: Constable, 2006. xx, 428 p.
12. First Ladies. Second Edition / by Betty Boyd Caroli. New York: Doubleday Book & Music Clubs, inc. Garden City, 1993. 605 p.
13. Gates R.M. Duty: Memoirs of a Secretary at War. New York: Alfred A. Knopf, 2014. x, 618 p.
14. Hitchens C. No One Left to Lie to. The Triangulations of William Jefferson Clinton. London: Atlantic Books, 2014. xliii, 194 p.
15. Kerry J. Every Day is Extra. London: Simon & Schuster, 2018. xiii, 622 p.
16. Livingstone K. You Can't Say That: Memoirs. London: Faber and Faber Limited, 2012. x, 710 p.
17. Mandelson P. The Third Man: Life at the Heart of New Labour. London: Harper Press, 2010. xxiii, 584 p.
18. May T. The Abuse of Power. Confronting Injustice in Public Life. London: Headline Publishing Group, 2023. 344 p.
19. Obama B. A Promised Land. London: Viking, 2020. xvi, 751 p.
20. Obama M. Becoming. London: Viking, 2018. xiii, 428 p.
21. Panetta L. with J. Newton. Worthy Fights: A Memoir of Leadership in War and Peace. New York: Penguin Books, 2015. 498 p.
22. Power and Pragmatism: The memoirs of Malcolm Rifkind. London: Biteback Publishing, 2016. xviii, 462 p.
23. Simpson J. We chose to Speak of War and Strife: The World of the Foreign Correspondent. London: Bloomsbury Publishing, 2016. xvii, 366 p.
24. Straw J. Last Man Standing: Memoirs of a Political Survivor. London: Macmillan, 2012. 582 p.

REFERENCES:

1. Makkein, Dzh. (2020). Buremna khvylia. Dobri chasy, pravedni spravy, velyki bytvy ta inshi zvytiahy / Dzhon Makkein, Mark Solter; per. z anhl. Ya. Prymachenko, Ye. Daskal, Ye. Holoborodko. Kharkiv: Vivat, 432 s.
2. Albright, M. (2018). Fascism: A Warning. London: HarperCollins *Publishers,* 288 p.
3. Biden, J. (2021). Promises to Keep. London: Scribe, xxiii, 367 p.
4. Blair, T. (2010). A Journey. London: Hutchinson, xvii, 718.
5. Brennan, J.O. (2020). Undaunted: My Fight Against America's Enemies, at Home and Abroad. New York: Celadon Books, xii, 446 p.
6. Brown, G. (2018). My Life, Our Times. London: Vintage, vii, 500 p.
7. Bush, G. and B. Scowcroft. (2011). A World Transformed. New York: Vintage Books, xviii, 590 p.
8. Cameron, D. (2019). For the Record. London: William Collins, HarperCollins *Publishers*, xix, 732 p.
9. Cheney, D. with L. Cheney. (2012). In my Time. A Personal and Political Memoir. New York: Threshold Editions, Simon & Schuster, 565 p.
10. Clinton, H.R. (2014). Hard Choices. New York: Simon & Schuster, xii, 635 p.
11. Crosland, A. (2006). The Future of Socialism. London: Constable, xx, 428 p.
12. First Ladies. (1993). Second Edition / by Betty Boyd Caroli. New York: Doubleday Book & Music Clubs, inc. Garden City, 605 p.
13. Gates, R.M. (2014). Duty: Memoirs of a Secretary at War. New York: Alfred A. Knopf, x, 618 p.
14. Hitchens, C. (2014). No One Left to Lie to. The Triangulations of William Jefferson Clinton. London: Atlantic Books, xliii, 194 p.
15. Kerry, J. (2018). Every Day is Extra. London: Simon & Schuster, xiii, 622 p.
16. Livingstone, K. (2012). You Can't Say That: Memoirs. London: Faber and Faber Limited, x, 710 p.
17. Mandelson, P. (2010). The Third Man: Life at the Heart of New Labour. London: Harper Press, xxiii, 584 p.
18. May, T. (2023). The Abuse of Power. Confronting Injustice in Public Life. London: Headline Publishing Group, 344 p.

19. Obama, B. (2020). A Promised Land. London: Viking, xvi, 751 p.

20. Obama, M. (2018). Becoming. London: Viking, xiii, 428 p.

21. Panetta, L. with J. Newton. (2015). Worthy Fights: A Memoir of Leadership in War and Peace. New York: Penguin Books, 498 p.

22. Power and Pragmatism: The memoirs of Malcolm Rifkind. (2016). London: Biteback Publishing, xviii, 462 p.

23. Simpson, J. (2016). We chose to Speak of War and Strife: The World of the Foreign Correspondent. London: Bloomsbury Publishing, xvii, 366 p.

24. Straw, J. (2012). Last Man Standing: Memoirs of a Political Survivor. London: Macmillan, 582 p.

The American-British relations (2009–2013)

Voytovych Oleksiy Ivanovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Social Work
Odesa I. I. Mechnikov National University
Zmiienka Vsevoloda str., 2,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0000-1524-9915

The article examines the American-British relations in 2009–2013. The purpose of the article is to study the "special relationship" in this period. In doing so, the author, relying on the analysis of memoir literature as the main and unique source of research, solved the following tasks: to analyse the opinion of political figures on the results of the "special" American-British relations during this period and to assess the activities of the two countries in combating international security challenges, paying first and foremost attention to the anti-terrorist war in Afghanistan and the war in Iraq. To achieve this goal and solve the tasks, the author used the following methods: comparative and historical and systematic, which allow for an objective coverage of the subject of scientific research. International relations in this period were saturated with events that gained particular drama around Afghanistan, Iraq and the countries affected by the Arab Spring. An analysis of political opinion on the "special relationship" between the United States and Great Britain shows a high level of cooperation and interdependence between the two countries. President Barack Obama and Prime Ministers Gordon Brown and David Cameron were equally praised for their work and cooperation, especially in overcoming the financial and economic crisis. The leaders of the two countries focused on the joint fight against international terrorism, which remained an urgent global problem. Its solution was negatively affected by the "strategic miscalculations" of the United States and Great Britain in the past and mistakes during the Afghan and Iraqi campaigns. Afghanistan and the wider Middle East continued to be regions of high risk and new challenges. The United States and Great Britain, demonstrating a "special relationship", proved the viability of the bilateral alliance (an important, but not the only significant factor in modern international relations), but have not yet been able to achieve their goal in the fight against international terrorism.

Key words: *American-British alliance, "special relationship", cooperation, strategy, interests, national security, financial and economic crisis, international terrorism.*

Воротілова Ірина Сергіївна

Арктична безпека: міжнародні фактори стабільності та виклики для регіональних акторів

УДК 327(98)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.30

Воротілова Ірина Сергіївна
аспірантка кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0000-4241-5659

Стаття досліджує політику безпеки глобальних та регіональних гравців в Арктичному регіоні. Актуальність теми зумовлена підвищеним інтересом міжнародної спільноти до Арктики як арени стратегічного суперництва та швидкоплинним глобальним потеплінням в регіоні, що докорінно змінює його ландшафт та створює нові виклики для міжнародної політики та безпеки. Невизначений статус Арктики та відсутність ефективного міжнародного правового механізму сприяють загостренню конфліктів. Мета статті – дослідження факторів впливу на безпеку в Арктичному регіоні та визначення їхнього потенціалу для збереження стабільності у світовому масштабі, і в Скандинавському регіоні зокрема. Авторка використовує загальнонаукові та спеціальні методи досліджень теоретичного та емпіричного характеру, а саме: метод узагальнення, системний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, порівняльний метод, методи нормативно-правового аналізу, системного підходу, дискурс-аналізу та контент-аналізу. За результатами проведеного дослідження визначено основні фактори, які впливають на безпеку в Арктиці: геополітичні інтереси; зміни клімату та екологічні загрози; мілітаризація Арктики; правова база та міжнародні угоди; нова економічна активність і розвиток інфраструктури. Окремо виділяється питання «гренландської тематики», досліджується геополітичне значення Гренландії для Арктичних країн та розглядаються ключові аспекти, що визначають цінність острова. Приділяється увага історичним та сучасним аспектам американської військової присутності на острові з метою посилення свого впливу в регіоні. Кліматичний блок дослідження демонструє зв'язок між глобальним потеплінням та зростаючим інтересом до використання нових судноплавних маршрутів, рибальства та освоєння енергоресурсів. У військово-стратегічному контексті висвітлюються загрози, пов'язані з мілітаризацією Арктики, зокрема з боку Російської Федерації, яка нарощує військову присутність та інфраструктуру в регіоні. Звертається увага на неоднозначності російської арктичної політики: з одного боку – дипломатичні заяви про мирне співіснування, з іншого – демонстрація військової сили, в тому числі і проведення спільних навчань з Китаєм. Досліджено чинні міжнародні угоди та проблематику легітимного закріплення морських кордонів, особливо в контексті позиції США щодо ратифікації Конвенції ООН з морського права 1982 року. Розглядаються такі фактори стабільності Арктичного регіону, як забезпечення справедливого доступу до ресурсів через міжнародні угоди і механізми співпраці між Арктичними і неарктичними країнами, необхідність стратегічного діалогу та посилення ролі міжнародних правових інституцій як ключових механізмів запобігання конфліктів.

Ключові слова: *арктична безпека, Арктична вісімка, Арктична п'ятірка, Арктична Рада, арктична стратегія, Арктичні країни, Скандинавські країни.*

Вступ. Сучасний розвиток глобальних геополітичних процесів, зміни клімату та зростання стратегічного значення Арктичного регіону створюють нові можливості, але й нові виклики для держав, що мають інтереси в цьому регіоні. Такі вирази, як «арктичний бум», «епоха Арктики» [16, с. 173], «велике арктичне протистояння» та «перша кліматична війна» [42], все частіше використовуються для позначення напруження в питаннях, що стосуються Арктики. Боротьба за природні ресурси, контроль над новими морськими шляхами та глобальні екологічні зміни – невирішені питання, які підкреслюють стратегічну важливість Арктики на сучасному етапі, де перехід до нової геополітичної реальності може призвести до нових форм конкуренції і співпраці між державами, а також визначити майбутнє екологічного стану планети. У контексті цих трансформацій постає необхідність дослідження впливу різних факторів на глобальну стабільність, та Скандинавський регіон зокрема.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження факторів впливу на безпеку в Арктичному регіоні та визначення їхнього потенціалу для збереження стабільності у світовому масштабі, і в Скандинавському регіоні зокрема. Завдання статті полягають у тому, щоб проаналізувати геополітичні, економічні, екологічні та військові аспекти арктичної безпеки; визначити роль основних гравців Арктичного регіону та оцінити виклики для регіональних акторів, зокрема Скандинавських країн.

Методи дослідження. В рамках даного дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи теоретичного та емпіричного характеру, а саме: метод узагальнення, системний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, порівняльний метод, методи нормативно-правового аналізу, системного підходу, дискурс-аналізу та контент-аналізу.

Результати. Дослідження Арктичного регіону та його безпекових аспектів є об'єктом уваги численних науковців, які вивчають геополітичні, економічні та екологічні зміни, що відбуваються в цьому стратегічно важливому регіоні.

У контексті аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми ми звертаємось до робіт таких науковців, які приділили увагу: питанням арктич-

ної безпеки – Е. Альбрехтсен та М. Індрайтен [17], Р. Хуберт та П. Лакенбауер [31], Л. Дорош та Г. Данчук [5]; проблематиці міжнародно-правового статусу Арктики – Л. Тимченко [41; 8], Я. Павко [14], Д. Ротвелл [37]; дослідженню міжнародних відносин Арктичних держав – Н. Яшна [15; 16], Т. Богданова та А. Черевко [23]; вивченню загальних фізичних характеристик географічних районів в межах Арктики – М. Шелесняк [38]. Цікавою для нас є також праця С. Кошового [11], який досліджував участь Китаю в арктичній проблематиці та його арктичний курс.

У науковому дискурсі, що стосується Арктичного регіону, часто використовуються такі терміни: «арктична п'ятірка», «арктична вісімка», «арктичні країни», «приарктичні країни». Розуміння цих термінів є ключовим для аналізу міжнародних відносин та політики в Арктиці, оскільки вони відображають різні рівні залученості та інтересів держав у цьому регіоні.

Термін *«арктичні країни»* позначає групу восьми держав, територія яких знаходиться в Арктиці [28]. Це так звана *«арктична вісімка»*, яка включає держави, території яких розташовані на північ від Полярного кола: Канаду, Данію, Фінляндію, Ісландію, Норвегію, Росію, Швецію та США. Ці країни є членами Арктичної Ради – міжурядового форуму, створеного у 1996 році для сприяння співпраці, координації та взаємодії між Арктичними державами та корінними народами з питань сталого розвитку та охорони довкілля [32].

«Арктична п'ятірка» – це термін, який вживається для позначення п'яти Арктичних держав, що мають безпосередній вихід до Північного Льодовитого океану – Канади, Данії, Норвегії, Росії та США. Ці країни володіють територіями, прилеглими до Арктики, і, відповідно до Конвенції ООН з морського права [9], мають право претендувати на розширення своїх континентальних шельфів у цьому регіоні. Формат «арктичної п'ятірки» використовується для обговорення питань, пов'язаних із територіальними претензіями, управлінням ресурсами та екологічними стандартами в Арктиці. Важливо зазначити, що це утворення не має незалежних повноважень чи юридичного статусу окремої організації. Іншими словами, країни «арктичної п'ятірки» зустрічаються та ведуть переговори між собою на тимчасовій основі без створення постійної адміністративної структури. Поняття «арктична п'ятірка» використовується для позначення способу взаємодії та організації цих країн у певних випадках, однак це не применшує значення даного формату. Адже їхні спільні зустрічі та узгоджені дії мають значний вплив на регіон. Хоча співпраця між країнами «арктичної п'ятірки» здебільшого відбувається через постійні двосторонні та багатосторонні дипломатичні канали, ця група найбільш помітно проявляє себе під час самітів, де обговорюються арктичні питання. На сьогодні найвизначнішими офіційними зустрічами цієї групи стали саміти в Ілуліссаті (Ґренландія, 2008), Челсі (Канада, 2010) та Осло (Норвегія, 2015) [40]. Результатами зустрічей в Ілуліссаті та Осло стали декларації, що не мають обов'язкової юридичної сили, але визначають позицію країн-учасниць щодо міжнародно-правового режиму в Арктиці та заходів із запобігання неконтрольованому рибальству в регіоні.

До *неарктичних країн*, які не мають територій, розташованих на північ від Полярного кола, але беруть участь у діяльності Арктичної Ради в статусі спостерігачів належать: Індія, Китай, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Італія, Велика Британія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Польща, Швейцарія, Іспанія [19]. Ці держави мають право брати участь у засіданнях та діяльності ради, але не мають права голосу. Тому їх роль обмежується консультуванням та сприянням у різних питаннях, пов'язаних з Арктикою, зокрема в галузях науки, навколишнього середовища, клімату та сталого розвитку.

Із терміном *«приарктичні країни»* все набагато складніше. У контексті українського наукового дискурсу термін *«приарктичні країни»* є предметом різних інтерпретацій та трактувань, зокрема:

1) деякі дослідники вважають, що «держави, території яких безпосередньо прилягають до Арктики, вважаються приарктичними. Це – Канада, США, Данія, Норвегія та Росія» [2];

2) інші науковці, досліджуючи можливості формування збалансованої політики міжнародного співробітництва в Арктичному регіоні з боку *«приарктичних країн»*, згадують «вісім приарктичних країн» [15, с. 137];

3) існує думка, що «приарктичні» – це ті «країни, які не мають прямого виходу до Північного Льодовитого океану, але знаходяться в безпосередній близькості до Полярного кола», тут мова йде лише про Ісландію, Швецію та Фінляндію [14, с. 46].

Крім цього, термін *«приарктичні країни»* часто вживається як синонім терміну *«арктичні країни»*, що може спричиняти непорозуміння щодо того, які саме держави маються на увазі. На нашу думку, це пов'язано з тим, що досі відсутнє загальноприйняте тлумачення терміну *«приарктичні країни»* в українському науковому дискурсі. В англомовних статтях та документах ми зустрічаємо лише поняття *«Arctic states»* (Арктичні держави) та *«Non-Arctic states»* (неарктичні держави), а термін *«near-Arctic state»*, що можна перекласти, як «держава, що знаходиться біля Арктики», згадується здебільшого, коли мова йде про Китай, який у своїй «Білій книзі» 2018 року проголосив себе «near-Arctic state» [26]. Також не можна ігнорувати той факт, що Ісландія, Швеція та Фінляндія належать до групи восьми Арктичних держав в рамках Арктичної Ради, всі інші країни також визнають їхній арктичний статус.

Враховуючи, що термін *«приарктичні країни»* викликає значні суперечності щодо його тлумачення, пропонується уникати його використання під час написання наукових статей, принаймні до того моменту, поки не будуть розроблені чіткі критерії для визначення *«приарктичних країн»* в рамках українського наукового дискурсу. Натомість доцільно вживати чіткі та усталені терміни, такі як «Арктичні країни», «арктична п'ятірка» або «арктична вісімка», в залежності від контексту дослідження, що дозволить уникнути непорозумінь та суперечливих тлумачень.

Ще у 1947 році доктор М. Шелесняк дав визначення Арктики в термінах, встановлених і прийнятих фахівцями-арктикознавцями, за яким Арктика – це регіон, в якому середня температура найтеплішого місяця становить менше 50°F (10°C). Вона охоплює північні узбережжя Аляски, Канади, Канадський арктичний архіпелаг, більшу частину Лабрадору, більшу частину Ґренландії, архіпелаг Шпіцберген, північну частину Сибіру та Північний Льодовитий океан [38, с. 14]. Визначення цього терміну стосується величезної території та ґрунтується на середній температурі найтеплішого місяця, а не на картографічних критеріях. Таке визначення, звичайно, може не зовсім відповідати дійсності сьогодення, оскільки клімат змінюється, і географічні кордони, які беруть за основу температуру, також змінюються.

«Енциклопедія сучасної України» дає таке визначення Арктиці: «північна полярна область Землі, що охоплює крайні частини Євразії та Північної Америки, Північний Льодовитий океан з островами, прилеглі частини Атлантичного й Тихого океанів» [1].

Таким чином, перше визначення акцентує увагу на динамічності регіону з огляду на кліматичні зміни, тоді як друге – пропонує більш узагальнений географічний підхід.

Правовий статус Арктики формувався протягом тривалого часу. Однак на даний час не існує єдиного міжнародно-правового документа, який визначає статус Арктичного регіону в цілому. Правовий режим Арктики базується на нормах міжнародного права та національному законодавстві восьми Арктичних держав (Данії, Ісландії, Канади, Норвегії, Росії, США, Фінляндії, Швеції [19]).

Сьогодні Арктика знаходиться в процесі «прикордонної зміни стану» [16, с. 174], що можна інтерпретувати як кліматичну трансформацію, зміну геополітичних кордонів чи інтересів в регіоні. Боротьба за природні ресурси в Арктиці, поява нових торгових шляхів та вплив кліматичних змін на глобальну безпеку – з кожним роком ці питання набувають все більшої актуальності, адже глобальне потепління змінює ландшафт регіону і створює нові виклики для міжнародної політики та безпеки.

В рамках цієї статті розглянемо основні фактори, які впливають на безпеку в Арктиці: геополітичні інтереси; зміни клімату та екологічні загрози; мілітаризацію Арктики; правову базу та міжнародні угоди; нову економічну активність і розвиток інфраструктури. Кожен з них має важливе значення для глобальної безпеки та стабільності регіону, зокрема і для Скандинавських країн (Норвегії, Данії та Швеції).

Геополітичні інтереси. Ще 78 років тому зверталась увага, що Арктичний регіон перестав бути лише крижаною пустелею, а розглядався як «перехрестя для торгівлі» [38, с. 5]. Основними гравцями в Арктичному регіоні розглядаються: Росія, США, Канада, Данія, Норвегія – як ключові Арктичні країни, які претендують на територіальні розширення; Швеція, Фінляндія, Ісландія – як Арктичні країни, які підтримують концепцію «відкритого моря» та виступають проти секторального поділу [15, с. 139]; Китай та ЄС – як «стейкхолдери» (зацікавлені сторони) Арктики, які прагнуть закріпити присутність у регіоні через економічну та наукову діяльність.

Зростаюча конкуренція за ресурси, нові морські шляхи та геополітичний вплив сприяє посиленню серед них напруженості. Арктика є багатим регіоном з точки зору природних ресурсів, зокрема нафти, газу, рудних копалин та рибних запасів. Суперечка за «право власності» на Північний полюс є лише частиною геополітичної боротьби за території в регіоні. Не можемо не згадати Китай, чий Уряд заявив, що має права в регіоні на судноплавство, рибальство, проліт літаків, інвестиції в нафтогазові проєкти тощо. Проте, не маючи суверенної юрисдикції в Арктиці, Китай для просування своїх інтересів покладається на партнерство з іншими державами [41], зокрема Росію.

Канада і Росія володіють найбільш значними арктичними територіями. У 1907 році канадський сенатор П. Пуар'є запропонував розділити Арктику на сектори, що належать державам арктичного поясу. Концепція секторного поділу Арктики знайшла відображення на законодавчому рівні у 1925 році – в Канаді та у 1926 році – в СРСР [41].

США не поділяли позицію Канади та СРСР щодо Арктики і продовжують виступати проти секторальної системи. Таку ж позицію зайняла і Норвегія. Обидві країни вважають, що за межами територіальних вод в Арктиці повинні бути забезпечені свободи відкритого моря. Данія, як суверен Гренландії, фактично підтримує точку зору США та Норвегії. Компроміс між двома підходами був знайдений у ст. 234 Конвенції ООН з морського права 1982 року [9], що наділила прибережні держави правами приймати закони й правила щодо збереження морського середовища у вкритих кригою районах [8].

Секторальна концепція мала історичне значення для закріплення суверенітету арктичних держав. Однак у сучасних умовах вона втрачає актуальність через відсутність правової підтримки та зміну міжнародних підходів до управління Арктикою [41].

Натомість все більшого значення в геополітичному контексті набуває «гренландська тематика». Гренландія – найбільший острів у світі, має близько 700 миль (1126 км) у найширшому місці і 1600 миль (2575 км) у довжину [38, с. 15]. Професор Вашингтонського університету Скотт Монтгомері розглядає чотири аспекти, які визначають цінність Гренландії: корисні копалини, військову присутність, арктичну геополітику і потенційну незалежність території [34].

Крім того, острів є основою для претензій Данії на суверенітет над Північним полюсом, на який претендують Росія і Канада. Зрозуміло, що суверенітет зможе надати країні доступ до значних запасів нафти, газу і рідкоземельних ресурсів, а також кращий науковий і військовий доступ до майбутнього Трансполярного морського шляху [34].

США мають давні інтереси в Гренландії у сфері безпеки. «З метою сприяння стабільності та добробуту в рамках Північноатлантичного договору шляхом об'єднання своїх зусиль для колективної оборони, збереження миру і безпеки та розвитку своєї колективної здатності протистояти збройному нападу» 27 квітня 1951 року була укладена Угода між Сполученими Штатами Америки та Королівством Данія (далі – Угода), що стосується оборони Гренландії. Згідно з Угодою, обидві країни зобов'язалися співпрацювати для зміцнення колективної оборони та забезпечення миру й безпеки в регіоні. Важливою частиною Угоди є визнання суверенітету Данії над Гренландією, водночас Сполученим Штатам надається право здійснювати заходи оборони в межах визначеної оборонної зони, зокрема, використовуючи повітряний простір і води, що прилягають до цієї зони [21]. Такі домовленості були важливими в контексті холодної війни, коли США та їх союзники прагнули зміцнити оборонні позиції в Північному Льодовитому океані, зокрема у Гренландії, як стратегічно важливій території для забезпечення безпеки в регіоні. Ця Угода залишається чинною впродовж терміну дії Північноатлантичного договору.

На початку 1950-х років США побудували у Гренландії військово-повітряну базу Туле за 750 миль (близько 1200 км) на північ від Полярного кола. У 2020 році її передали новоствореним Космічним силам США, а в 2023 році перейменували на космічну базу Пітуффік, що є найпівнічнішим військовим об'єктом США [34]. База Пітуффік має оновлені радари і засоби моніторингу для попередження про ракетні загрози та спостереження за космічним простором, а також для управління супутниками. База також підтримує наукові арктичні дослідження та має можливість відстежувати судноплавство, а також повітряний та космічний простір, що надає їй як реального, так і символічного значення для американських стратегічних інтересів в Арктиці.

Висловлювання Дональда Трампа у 2019 році щодо можливості «купівлі» Гренландії викликали значний резонанс [30]. Офіційні представники Данії відразу відкинули ці пропозиції, наголошуючи, що територія острова не продається. Це питання стало об'єктом критики, оскільки сприймалось як спроба порушити суверенітет Данії і Гренландії, а також викликало негативну реакцію з боку міжнародної спільноти.

На основі аналізу політики США в Арктиці за адміністрації Д. Трампа під час першого терміну президентства можна зробити висновок про суттєве посилення американської активності в регіоні, що проявилося в кількох ключових аспектах [23]. По-перше, починаючи з 2019 року, Арктика знову набула стратегічного значення для Вашингтона, що зумовило посилення військової присутності США, зокрема через співпрацю з НАТО, проведення спільних навчань із Канадою та розширення флоту. Значна увага приділялася протидії впливу Росії та Китаю, що відповідало загальній тенденції мілітаризації Арктики. По-друге, адміністрація Трампа здійснила «енергетичний поворот», спрямований на розширення видобутку природних ресурсів у регіоні. Відміна мораторію на нафто- та газовидобуток на Алясці, послаблення екологічних обмежень і розгляд Арктики як стратегічного джерела ресурсів свідчать про економічний прагматизм цієї політики. По-третє, США посилили дипломатичну й геополітичну активність, зокрема висунули ідею інтернаціоналізації арктичних морських шляхів, що суперечило інтересам Росії та Канади. Намір Д. Трампа придбати Гренландію, а також відновлення дипломатичної присутності США на острові продемонстрували прагнення розширити американський вплив у регіоні.

Загалом, політика адміністрації Д. Трампа в Арктиці істотно відрізнялася від підходів попередньої адміністрації Б. Обами. Вона була більш конфронтаційною, зосередженою на військово-стратегічних і економічних аспектах, а екологічні питання відійшли на другий план [23]. Таким чином, Арктика розглядалася як арена геополітичного суперництва, що лише закріпило основу для подальшої конкуренції великих держав у цьому стратегічно важливому просторі.

До своїх заяв новообраний президент США Д. Трамп повернувся у 2025 році: «Нам потрібна Гренландія для цілей національної безпеки. Люди навіть не знають, чи має Данія якесь законне право на неї, але якщо має, то вона повинна відмовитися від неї, тому що вона потрібна нам для націонал-

ної безпеки» [22]. Хоча такі заяви можуть сприйматись як агресивні або імперіалістичні в контексті міжнародного права та суверенітету інших країн, їх також можна розглядати як намагання Д. Трампа зміцнити стратегічну позицію США в Арктиці, зокрема у зв'язку з економічними та військовими інтересами в регіоні. Це також може бути частиною геополітичної гри, коли Д. Трамп намагається посилити свою позицію на міжнародній арені. Висловлювання, що ці території «потрібні для національної безпеки», може бути спробою виправдати свої дії і стратегію в очах внутрішньої аудиторії, проте на міжнародному рівні – це агресивна позиція.

Враховуючи обставини, Данія заручилась підтримкою організацій, створених в інтересах розвитку та стабільності Арктичного регіону. Президент Північної Ради Гелена Бйорклунд заявила, що Гренландія є важливою частиною Північного регіону та співробітництва, і Північна Рада рішуче підтримує заяви лідерів урядів Гренландії, Данії та інших північних країн про те, що майбутнє Гренландії вирішуватиме гренландський народ [35].

Слід відзначити, що США мають найбільший у світі оборонний бюджет, витративши у 2024 році 948 млрд доларів. Їхні збройні сили налічують 1,3 млн військовослужбовців, частина з яких дислокується у Гренландії. Для порівняння Данія у 2024 році витратила 9,9 млрд доларів, маючи всього 17 тис. військовослужбовців, а більшу частину своєї броньованої техніки передала Україні [33]. Саме тому використання Д. Трампом таких агресивних формулювань щодо Гренландії ставить під сумнів адекватну взаємодію між країнами-союзниками, що може спричинити ескалацію конфлікту та ще більшу руйнацію міжнародного порядку.

Арктична Стратегія США, яку у 2024 році презентував Пентагон, спрямована на посилення присутності США в Арктиці та взаємодії з союзниками у питаннях моніторингу та реагування на можливі загрози, а також проведення військових навчань [45]. Згідно з цим документом саме Росія у співпраці з Китаєм становить гостру загрозу безпеці та стабільності регіону.

Оцінюючи сучасні геополітичні тенденції в Арктиці, можна зробити висновок, що регіон перетворився на один із ключових плацдармів стратегічного суперництва між Арктичними та неарктичними державами. Заяви Д. Трампа щодо Гренландії демонструють прагнення США зміцнити свої позиції в регіоні, що може спровокувати дипломатичне напруження у відносинах з Данією та союзниками. Водночас, арктична політика Вашингтона залишається спрямованою на протидію впливу Росії та Китаю, що знайшло відображення в оновленій Арктичній Стратегії США.

Зміни клімату та екологічні загрози. Зростаюча тривога щодо впливу кліматичних змін на Арктику, що призводить не лише до суттєвих екологічних змін, але й дає більший доступ до цього регіону, привертає все більшу увагу світової спільноти. Стає зрозумілим той факт, що регіон, який впродовж XX ст. був на периферії міжнародних відносин, має потенціал зайняти центральне місце у глобальних питаннях безпеки [37]. Окремим викликом в Арктичній Стратегії США визнано глобальне потепління: зміни клімату докорінно змінюють Арктику, що збільшує ризик для країн, чиї кордони раніше були захищені важкодоступністю регіону.

Ще у 1991 році було прийнято Стратегію захисту навколишнього середовища Арктики *(Arctic Environmental Protection Strategy, AEPS)* [25], учасниками якої були держави Арктичної вісімки. Це був далекосяжний документ, який мав на меті визначити існуючі і нові екологічні проблеми і виклики в Арктиці, а також розробити плани дій. Основними екологічними проблемами, визначеними в той час, були стійкі органічні забруднювачі, нафтове забруднення, важкі метали, шум, радіоактивність і підкислення. Програма AEPS намагалася вирішити ці проблеми шляхом розробки планів дій та створення шести Робочих груп, які займаються низкою питань, включаючи збереження фауни і флори, моніторинг і оцінку стану довкілля. Програма AEPS, що згодом еволюціонувала в Арктичну Раду, дуже успішно сприяла об'єднанню колишніх арктичних «ворогів» для вирішення міжнародних екологічних питань безпеки [31, с. 458].

На Глобальному саміті лідерства – 2024, який відбувся у Кембриджському інституті сталого розвитку *(Cambridge Institute for Sustainability Leadership),* професор сер Девід Кінг, засновник та Голова Консультативної групи з питань кліматичної кризи *(Climate Crisis Advisory Group),* колишній Головний науковий радник Британського уряду, наголосив, що саме зміни клімату є основним викликом для людства на даному етапі [24].

Щорічне потепління, що спостерігається в Арктиці, більш ніж удвічі перевищує середньосвітовий показник. Наприклад, Норвезький центр кліматичних послуг прогнозує для Шпіцбергену такі зміни клімату на 2071–2100 роки, як підвищення температури повітря; збільшення річної кількості опадів, збільшення частоти та інтенсивності проливних дощів; збільшення річних потоків; зміни поверхневої вічної мерзлоти; зміни площі та маси льодовиків; збільшення частоти повеней; та збільшення частоти багатьох видів лавин та зсувів [17, с. 4]. Кліматичні зміни нерозривно пов'язані із суспільною безпекою, а дані дослідження надають «завчасні попередження» для управління ризиками та адаптації в майбутньому як в Арктиці, так і в інших регіонах. Зміни клімату впливають не лише на безпеку суспільства. Промислова безпека, а також безпека праці зазнає впливу, наприклад, шахти страждають від підтоплень через танення льодовиків.

Вразливість екосистем Арктики до антропогенного впливу та кліматичних змін створює ризики не тільки для природної рівноваги. Наприклад, забруднення морського середовища чи зниження чисельності видів може мати серйозні наслідки для рибальства, яке є важливим економічним сектором для багатьох країн регіону. Отже, глобальне потепління призводить до швидкого танення арктичного покриву, що відкриває нові морські шляхи та сприяє доступу до природних ресурсів, таких як нафта і газ.

Зміни клімату також можуть призвести до зміни екосистем, що створює нові ризики для національної безпеки Скандинавських країн та їхньої стабільності. У Швеції, наприклад, налічується понад 1900 гідроелектростанцій, які виробляють близько 50% від загального обсягу електроенергії країни, що робить її найбільшим виробником гідроенергії в ЄС та шостим у світі [4]. Швеція продовжує інвестувати у дослідження та вдосконалення технологій, щоб зберегти лідерство у сфері гідроенергетики та зробити свій внесок у боротьбу зі змінами клімату. В Норвегії також на гідроенергетику припадає понад половина виробленої електроенергії [13]. Зміни клімату можуть суттєво вплинути на рівень опадів і річкові потоки, що ставить під загрозу стабільність генерації електроенергії і виводить на новий рівень необхідність адаптації гідроенергетики до нових кліматичних умов.

Як потенціал для стабільності в регіоні в контексті змін клімату можемо виділити спільні зусилля всіх Арктичних країн, спрямовані на збереження екосистем і регулювання антропогенного навантаження. Лише вони можуть допомогти уникнути екологічних катастроф, що, в свою чергу, сприятиме стабільності як у Арктиці, так і в Скандинавських країнах, та розвитку сталого використання природних ресурсів. Наукові дослідження та інновації – запорука підвищення ефективності та екологічної стійкості.

Мілітаризація Арктики. Дослідники відзначають, що впродовж 1989–2000 років спостерігалось зниження процесів мілітаризації Арктики як Росією, так і США. Радянська/російська «деградація» була настільки серйозною, що значна частина ядерного підводного флоту залишалась буквально «гнити» в районі Мурманська. Це створило потенційну екологічну ядерну загрозу для всього регіону. Виникли побоювання, що деякі з цих підводних човнів можуть зазнати ядерного витоку або навіть розплавитись. Щоб попередити катастрофу США, Норвегія, Росія та Велика Британія створили Арктичне військово-екологічне співробітництво. Три західні держави надали значну економічну та технічну допомогу Росії для безпечної утилізації колишніх радянських човнів. Крім того, у 2002 році країни G8 ухвалили рішення приєднатися до цього процесу. Поки здійснювались заходи з утилізації колишнього радянського ядерного флоту, російський уряд брав участь у багатосторонній дипломатії, уклавши низку угод щодо управління в Арктиці [31, с. 458].

Арктика розглядається як «дуже зручна військова база», що забезпечує можливість НАТО та Росії здійснювати взаємний моніторинг та контроль військових активів у рамках регіону [12]. Карта, на якій відображена військова активність (військові навчання, розгортання військ, випробування ракет, морські інциденти, перельоти військової авіації, операції протиповітряної оборони та патрулювання в повітрі) в Арктиці свідчить, що з 2022 року військова активність як Росії, так і інших Арктичних країн, в тому числі і Скандинавських, в регіоні значно посилилась [47].

В Арктичній Стратегії США [45], про яку ми вже згадували, висловлюється занепокоєння, що США, а також території країн-членів і партнерів НАТО знаходяться під загрозою, враховуючи потенціал російських арктичних сил та засобів. У документі також звертається увага на те, що Росія продовжує інвестувати значні кошти в нову військову інфраструктуру і реконструкцію об'єктів радянської епохи в Арктиці. Попри зменшення чисельності російських звичайних сухопутних військ через втрати в Україні, її стратегічні, військово-повітряні і морські сили залишаються недоторканими. Росія продемонструвала здатність відновлювати і реорганізовувати свої сухопутні війська. Зазначається, що Росія намагається здійснювати дестабілізаційну діяльність в Арктиці проти США та їхніх союзників.

Вздовж Північного морського шляху між Беринговою і Карською протоками Росія почала перевищувати свої повноваження, надані Конвенцією ООН з морського права (UNCLOS), висуваючи надмірні вимоги до іноземних суден, що прямують цим маршрутом, і погрожує силою суднам, які не дотримуються російських правил [45].

Концепція зовнішньої політики Росії 2023 року – стратегічний документ, в якому Арктика займає друге місце серед пріоритетних регіонів після так званого «близького зарубіжжя» [10]. У Концепції зазначається, що пріоритетну увагу Росія приділятиме «нейтралізації курсу недружніх держав на мілітаризацію регіону та обмеження можливостей Росії для реалізації її суверенних прав в Арктичній зоні Російської Федерації», а також налагодженню взаємовигідного співробітництва з неарктичними державами, які «проводять конструктивну політику щодо Росії та зацікавлені у здійсненні міжнародної діяльності в Арктиці, включно з інфраструктурним розвитком Північного морського шляху» [10].

Посилення Росією мілітаризації Арктики звісно ж суперечить положенням згаданої Концепції про небажання мілітаризації регіону. Військова присутність Росії тут найбільша з усіх Арктичних країн.

На Кольському півострові розташований Північний флот Росії з важливими стратегічними ядерними силами. Активний розвиток Росією військової інфраструктури, а саме створення передових баз на архіпелазі Земля Франца-Йосифа, Новій Землі, Новосибірських островах, островах Врангеля, Чукотці, а також планування відновлення чотирнадцяти аеродромів, покинутих після розпаду СРСР, може свідчити, що Російська Федерація претендує на отримання військової переваги над іншими країнами Арктичного регіону. Росія також має незаперечну перевагу у вигляді найбільш потужного флоту криголамів, зокрема атомних, що дозволяє їй ефективно реалізовувати свої плани в Арктиці [7, с. 6]. Це створює для Росії надзвичайно сприятливі умови для реалізації своєї політики в регіоні.

Крім того, Москва розширює патрулювання арктичних вод стратегічними бомбардувальниками, проводить масштабні військові навчання та відпрацьовує сценарії боєзіткнень у складних кліматичних умовах. Зокрема, у 2021 році відбулися військові навчання «Умка-21», що продемонстрували можливості для розгортання стратегічних сил у регіоні [18]. У 2023 році Росія з Китаєм вперше провели спільні операції в Арктиці, які включали патрулювання в Беринговому морі та спільні бомбардувальні патрулі поблизу Аляски, що змусило США та Канаду підняти в повітря свої винищувачі для демонстрації оборони [46].

Вторгнення у морський і повітряний простір Скандинавських країн, встановлення російського прапора на дні Північного Льодовитого океану – все це викликає неабияке занепокоєння Арктичних держав. Деякі експерти вважають, що Росія може використати свій військовий потенціал з метою створення буферних зон в Арктиці або перекриття Північного морського шляху для інших міжнародних акторів [5, с. 149].

Таким чином, фактичні дії Росії суперечать її дипломатичним заявам. Під приводом захисту власних «суверенних прав» вона сама перетворює Арктику на арену військового протистояння, прагнучи встановити контроль над стратегічно важливими маршрутами та ресурсами. Зростаюча мілітаризація Росією своєї величезної прибережної зони зустрічає протидію у вигляді військових навчань НАТО на півночі Скандинавії.

Припускаємо, що у зв'язку з економічними санкціями, які ускладнюють реалізацію довгострокових військових та економічних проєктів Росії в регіоні, вона могла б запропонувати США доступ до ресурсів в Арктиці в обмін на вигідні для себе умови завершення російсько-української війни. Ймовірніше, США не могли б піти на такий крок, враховуючи власну Арктичну Стратегію [45]. Проте Д. Трамп – «непередбачуваний», і не виключено, що міг би оцінювати угоду з позиції бізнесмена, а не політика. Таким чином, вплив арктичної політики інших держав безпосередньо на собі може відчути Україна [3, с. 211].

Росія, США та інші країни активно нарощують свої військові потужності в Арктиці. Поява нових військових баз в регіоні, зміцнення флоту та розробка нових озброєнь можуть призвести до посилення напруженості та ризику військових конфліктів. Міжнародне співробітництво в галузі безпеки як потенціал для стабільності повинно охоплювати контроль над озброєннями в Арктичному регіоні, що зможе значно знизити рівень ескалації конфліктів та забезпечити стабільність як у Північному, так і в Скандинавському регіоні.

Правова база та міжнародні угоди. Як ми вже з'ясували, через глобальне потепління та завдяки величезним природнім ресурсам, вигідному географічному положенню Арктика стала центром глобальної політики. А незавершене міжнародно-правове регулювання може створювати потенційні конфлікти між державами, які найбільше проявляють зацікавленість у регіоні.

Як наслідок, експерт з Арктики Тімо Коівурова вважає, що Арктичні держави в майбутньому не зможуть одноосібно «правити» в регіоні [27].

Арктика регулюється різними міжнародними угодами, зокрема Конвенцією ООН з морського права 1982 року (далі – Конвенція UNCLOS), Чиказькою конвенцією про цивільну авіацію 1944 року, Договором про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах 1963 року, регіональною Угодою про збереження білих ведмедів 1973 року, а також численними двосторонніми договорами між Арктичними державами [8].

Конвенція UNCLOS визначає межі територіальних вод і шельфу. Слід нагадати, що США підписали дану Конвенцію, але так і не ратифікували її, хоча минуло вже понад сорок років. Станом на 2023 рік пропозиція щодо ратифікації Конвенції UNCLOS вважалась сенаторами «мертвою з моменту її надходження» [44]. Без її ратифікації США не можуть подавати свої наукові висновки до Комісії ООН з кордонів континентального шельфу, не матимуть можливості отримувати її рекомендації і встановлювати кордони розширеного континентального шельфу на їхній основі. Врахування цих рекомендацій має певну перевагу: згідно з Конвенцією UNCLOS, якщо прибережна країна встановлює свої кордони розширеного континентального шельфу «на основі» рекомендацій Комісії ООН, ці межі є «остаточними і обов'язковими до виконання». Саме тому всі інші країни Арктичної п'ятірки скористались своїм правом на оскарження кордонів.

У короткому викладі «Зовнішні кордони розширеного континентального шельфу Сполучених Штатів Америки» [43], який переглянули станом на 2025 рік, зазначається, що США підготували

пакет даних і документів щодо кордонів свого континентального шельфу для надання до Комісії ООН та подадуть його після приєднання до Конвенції. США також готові подати свій пакет документів до Комісії ООН як країна, що не є учасницею Конвенції UNCLOS. Канада повідомила США, що вона не заперечуватиме проти розгляду Комісією ООН американського подання без шкоди як для визначення зовнішніх меж її власного континентального шельфу, так і для питань, пов'язаних із визначенням кордонів у цьому регіоні між США і Канадою [43].

Як бачимо, США, хоча й не ратифікували Конвенцію UNCLOS, де-факто дотримуються багатьох її положень та прагнуть використати передбачені нею механізми. Підготовка пакету документів може свідчити, що США визнають важливість Конвенції UNCLOS у регулюванні морських кордонів, але водночас прагнуть залишити собі простір для маневру, не обмежуючи власний суверенітет міжнародними зобов'язаннями.

У геополітичному контексті, враховуючи зростаюче суперництво в регіоні Арктики, США намагаються забезпечити юридичну основу для розширення своєї морської юрисдикції. Однак без ратифікації Конвенції UNCLOS їм складно відстоювати свої права на розширений континентальний шельф у міжнародно-правовому полі з іншими країнами Арктичного регіону. Конгрес США, особливо сенатори-республіканці, традиційно скептично ставляться до міжнародних угод, що можуть обмежити суверенітет країни. Відтак, навіть якщо ратифікація Конвенції UNCLOS розглядалася в адміністраціях Дж. Буша, Б. Обами та Дж. Байдена, вона так і не стала пріоритетом. Це демонструє, що питання залишається «замороженим» через внутрішньополітичні фактори.

Крім цього, простежуються спроби США знайти альтернативні шляхи тиску на міжнародну систему: якщо США все ж таки спробують подати пакет документів до Комісії ООН без ратифікації Конвенції UNCLOS, це буде важливий тест на стійкість та послідовність міжнародних інституцій. Якщо ж Комісія розгляне ці документи, це може створити прецедент для інших держав, які не є учасниками Конвенції, але хочуть отримати її переваги.

Таким чином, дана ситуація може свідчити про балансування США між небажанням підкорятися міжнародним зобов'язанням та необхідністю діяти в рамках існуючої правової системи, щоб захистити свої стратегічні інтереси.

У 2008 році представники Канади, Росії, Данії, Норвегії та США зібралися в Гренландії і прийняли Ілуліссатську декларацію після завершення Конференції з питань Північного Льодовитого океану. Декларація підкреслює важливість морського права у врегулюванні прав і обов'язків щодо Арктики, зокрема в питаннях визначення зовнішніх меж континентального шельфу, охорони морського середовища, включаючи льодовиковий покрив, забезпечення свободи судноплавства та підтримки морських наукових досліджень. Крім того, п'ять Арктичних держав підтвердили свою відданість міжнародній правовій базі та готовність до врегулювання будь-яких суперечок, що виникають [37]. На нашу думку, важливість цього документа полягає в тому, що він сприяв стабільності та забезпеченню сталого розвитку Арктичного регіону в умовах зростаючої уваги до його екологічного стану та стратегічного значення.

Свобода судноплавства через Північний Льодовитий океан завжди давала надію на появу нових судноплавних маршрутів, які могли б перетнути полюс і забезпечити більший доступ до європейського, американського та азійського ринків. Однак, протягом майже всього XX ст. вона була нереалізованою, у зв'язку з небезпеками, пов'язаними з полярною навігацією через води, вкриті льодовиками, а також через те, що більша частина Північного Льодовитого океану була непридатною для судноплавства [37].

Угода про рибальство – відмінний приклад співпраці Арктичних країн з іншими країнами, адже згідно з міжнародним правом всі держави світу мають право на вільну ловлю ресурсів у відкритому морі. Більш того, всі країни користуються навігаційними правами у відкритому морі, а це означає, що Арктичні держави повинні гарантувати право на мирний прохід через їх територіальне море, а також транзитний прохід через протоки [27].

На сьогодні на півночі Європи активно діють такі регіональні організації: Арктична Рада, Рада Баренцового/Євроарктичного регіону, Рада держав Балтійського моря, Рада міністрів Північних країн та Північна Рада, а також програма «Північний вимір».

Співпраця між країнами через такі структури, як Арктична Рада, є важливою для вирішення суперечок і запобігання конфліктів. На даний час 13 неарктичних держав-спостерігачів, серед яких Індія, Японія, Сінгапур та Китай, а також коаліції корінних народів Арктики беруть участь у діяльності Ради. Основна увага Арктичної Ради зосереджена на охороні навколишнього середовища, сталому розвитку та науковій співпраці. Хоча Рада досягла певних успіхів у вирішенні окремих питань, їй завжди бракувало всеосяжних повноважень для реагування на дедалі складніші виклики в Арктиці [32].

Крім того, деякі проєкти Арктичної Ради, пов'язані з Росією, були тимчасово призупинені через повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році. РФ була відсторонена від участі в роботі ради. Це ще більше дестабілізувало систему управління Арктикою, адже ухвалення рішень в Арктичній Раді мають прийматися одно-

стайно всіма Арктичними державами. Проте вже у 2024 році співробітництво з Росією в рамках Арктичної Ради частково відновилось. Як пояснив Посол у справах Арктики і Антарктики МЗС Фінляндії П. Вуорімякі, однією із причин налагодження взаємодії з Росією була необхідність прийняття рішень щодо кліматичних проблем, що вимагає участі всіх країн-членів Арктичної Ради [6]. Проте слід відзначити, що це припинення співпраці не зупинило розвиток регіону, особливо в самій Росії, яка продовжила зміцнювати свої зв'язки з Китаєм в Арктиці.

Програма «Північний вимір» є інструментом співробітництва між ЄС, Росією, Норвегією та Ісландією. Дана ініціатива ЄС охоплює території в складі Балтійського і Баренцового регіонів Північного Заходу Росії – на сході та Ісландії і Гренландії – на заході. Вона мала на меті налагодити тісне співробітництво ЄС з північними країнами, що не входять до складу ЄС.

Таким чином, Скандинавські країни (Норвегія, Данія, Швеція) активно співпрацюють між собою та з іншими країнами, оскільки всі вони є членами вищезгаданих організацій. Слід нагадати, що Росія також була повноправним членом Ради Баренцового/Євроарктичного регіону, Ради держав Балтійського моря та програми «Північний вимір». Проте після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році ці організації припинили співпрацю з Росією, яка своїми воєнними діями порушила норми міжнародного права та підірвала основи глобальної безпеки.

Отже, через порушення норм міжнародного права Росія залишається ізольованою від регіональних ініціатив у Північній Європі та Арктиці, за винятком часткової співпраці в рамках Арктичної Ради.

Пригадаємо, що і між союзними Арктичними державами також виникають територіальні суперечки, наприклад між Канадою та Данією щодо суверенітету над о. Ханса, розташованого між Гренландією та Канадою. Острів (площею приблизно 1,2 км²) – безлюдний, без рослинності та дикої природи, однак має традиційне, символічне та історичне значення для місцевого населення [29]. У 2022 році, на фоні повномасштабного російського вторгнення в Україну, країни підписали угоду та встановили межі сухопутного та морського кордону, таким чином, поставивши крапку у конфлікті, який увійшов в історію під назвою «війна віскі». Крім цього, дана угода встановлює обов'язкову лінію розмежування в зоні перекриття континентального шельфу у Лабрадорському морі, щодо якої і Канада і Данія разом з Гренландією подавали заявки до Комісії ООН з кордонів континентального шельфу, що є справедливим рішенням, яке відповідає ст. 83 Конвенції UNCLOS [29].

США і Канада не укладали жодних угод про морські кордони в Арктичному регіоні. Проведені між ними консультації свідчать, що обидві країни мають права на континентальний шельф в Північному Льодовитому океані, а це означає, що встановлення зовнішніх меж континентального шельфу США в Північному Льодовитому океані залежатиме від визначення кордонів з Канадою [43].

Позиція Швеції, Фінляндії та Ісландії щодо Арктики базується на дотриманні міжнародного права, зокрема Конвенції UNCLOS, та підтримці багатостороннього співробітництва в рамках Арктичної Ради. Ці країни виступають за збереження свободи судноплавства, екологічну безпеку та міжнародне співробітництво в Арктиці. Підтримка Швецією, Фінляндією та Ісландією Конвенції UNCLOS як основного правового механізму, що виключає секторальний підхід до поділу Арктики, підтверджується їхньою офіційною політикою та діями.

Конвенція **UNCLOS не містить прямої заборони секторального підходу до визначення кордонів, але вона створила міжнародно-правовий режим, який його витісняє**, надаючи перевагу географічному та науково обґрунтованому визначенню морських просторів._Ст. 76 Конвенції UNCLOS визначає, що прибережні держави можуть претендувати на континентальний шельф до 200 морських миль від вихідних ліній або більше, якщо вони науково обґрунтують продовження континентального шельфу. Рішення про кордони розширеного континентального шельфу ухвалюється Комісією ООН з кордонів континентального шельфу, а не в односторонньому порядку Арктичними державами.

Фінляндія активно підтримує багатосторонню співпрацю в Арктиці, зокрема в рамках Арктичної Ради, заснування якої вона ініціювала. Як сказав ще у 2019 році колишній міністр закордонних справ Фінляндії Т. Сойні: «Ви не можете поставити на Арктиці знак «не турбувати»» [20]. Її стратегія щодо Арктики підкреслює важливість дотримання міжнародного права, включаючи Конвенцію UNCLOS, для забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки в регіоні.

Ісландія виступає проти узурпації вирішення арктичних питань обмеженою кількістю держав і наголошує на важливості рівноправної участі всіх Арктичних країн у прийнятті рішень. У резолюції парламенту Ісландії з арктичної політики 2011 року висловлено протест проти спроб Арктичної п'ятірки контролювати процес прийняття рішень щодо Арктики, що нівелює значення Арктичної Ради.

«Арктика – це межа, що розділяє західні країни та Росію», – зазначено у Стратегії Швеції для Арктичного регіону-2020 [39]. Дана Стратегія встановлює цілі та основні пріоритети Уряду Швеції, визна-

чає політичний напрям подальшої роботи щодо Арктики за шістьма напрямками: міжнародне співробітництво; безпека і стабільність; клімат і навколишнє середовище; полярні дослідження та екологічний моніторинг; сталий економічний розвиток та бізнес-інтереси; забезпечення належних умов життя. Стратегічною метою Швеції є підвищити свій авторитет як важливого актора в Арктиці. Цей курс залишався незмінним з 2011–2013 років: під час головування в Арктичній Раді Швеція сприяла зміцненню цієї інституції та підтримувала інклюзивний підхід до вирішення арктичних питань, що відповідає принципам Конвенції UNCLOS.

Таким чином, політика Швеції, Фінляндії та Ісландії підтверджує їхню підтримку Конвенції UNCLOS як основного правового механізму для регулювання питань в Арктиці, що виключає секторальний підхід до поділу регіону. Ці держави вважають, що на арктичні води повинні поширюватися загальні принципи відкритого моря, а не секторальний поділ, який ставить їх у нерівноправне становище у порівнянні з іншими Арктичними державами.

Невизначений статус Арктики та відсутність ефективного міжнародного правового механізму сприяють загостренню конфліктів. Різні країни використовують як дипломатичні, так і військові засоби для закріплення свого впливу. Майбутнє Арктики залежить від досягнення міжнародних домовленостей щодо розподілу ресурсів та забезпечення стабільності в регіоні [15].

На нашу думку, саме стратегічний діалог між ключовими гравцями в Арктиці зможе запобігти ескалації, забезпечити мирне співіснування держав у регіоні та зберегти глобальну стабільність. Отже, розвиток і зміцнення міжнародних правових механізмів слід розглядати як потенціал для стабільності.

Нова економічна активність і розвиток інфраструктури. У зв'язку зі змінами клімату в Арктиці відкриваються нові можливості для освоєння ресурсів, судноплавних маршрутів і туризму, що становить великий інтерес для інших країн. Зростання попиту на енергію підштовхує країни до активізації видобутку ресурсів в цьому регіоні.

Ці можливості приваблюють не лише нинішніх членів Арктичної Ради, але й неарктичні країни, особливо Китай. З моменту проголошення себе «near-Arctic state» Китай активно використовує свою дипломатичну майстерність і фінансові ресурси, щоб здобути значний вплив в Арктичній Раді, а також розширює свою присутність у регіоні через енергетичні та судноплавні угоди з Росією і розвиток наукових ініціатив [32].

За оцінками на дні Північного Льодовитого океану знаходиться **20% світових запасів нафти та 30% природного газу**. Арктика може стати ключовим транспортним коридором між Європою, Північною Америкою та Азією. Рибальство та туризм також стають перспективними галузями розвитку регіону [15]. Величезні мінеральні багатства Гренландії мають реальний потенціал для розвитку її економіки. Виявлені родовища містять дорогоцінні метали (золото і платину), кольорові метали (цинк, залізо, мідь, нікель, кобальт і уран) та рідкоземельні елементи (зокрема неодим, диспрозій і празеодим). Детальний звіт за 2023 рік [36], опублікований Геологічною службою Данії та Гренландії, свідчить про те, що з подальшим відступом Гренландського льодовикового покриву будуть знайдені нові родовища. Вільна від льоду зона Гренландії охоплює приблизно 0,4 млн. км^2, що вже може сприяти пошуку цілої низки критично важливих мінеральних ресурсів [36]. Ресурси рідкоземельних елементів у Гренландії є особливо важливими. Ці елементи необхідні не лише для акумуляторних, сонячних і вітрових технологій, але й для використання у військовій сфері. У разі повної розробки родовища урану і рідкоземельних елементів Кванеф'єльд, Гренландія стане одним з найбільших виробників у світі [34].

Гренландія географічно розташована між Північним морським шляхом і Північно-Західним проходом – двома арктичними судноплавними шляхами, важливість яких зростає в міру того, як зменшується морська крига. Приблизно до 2050 року через центральну частину Північного Льодовитого океану, повз східні береги Гренландії, ймовірно, буде відкрито Трансполярний морський шлях [34].

Отже, Арктика розглядається як потенційно важливий транспортний і торговий регіон. Створення нових торгових маршрутів і розвиток інфраструктури може змінити економічний ландшафт регіону та спричинити зростання конкуренції. В такому випадку потенціалом для стабільності зможе стати забезпечення справедливого доступу до ресурсів через міжнародні угоди і механізми співпраці між Арктичними та неарктичними країнами.

Висновки. За останні роки інтерес до Арктичного регіону суттєво підвищився, що зумовлено наслідками глобального потепління, які роблять цей простір більш доступним для судноплавства та розробки природних ресурсів. Це призвело до активізації геополітичного суперництва між державами за контроль над арктичними територіями. Арктика є стратегічно важливим регіоном не лише для Арктичних країн, але й для Європейського Союзу та країн – спостерігачів у рамках роботи Арктичної Ради, особливо для Китаю, Індії та Японії.

Серед факторів, які вливають на безпеку в Арктиці виділено геополітичні інтереси, зміни клімату та екологічні загрози, мілітаризацію Арктики, правову базу та міжнародні угоди; нову економічну активність і розвиток інфраструктури.

Правове регулювання Арктичного регіону залишається складним і багатошаровим. Хоча Конвенція ООН з морського права є ключовим документом у визначенні морських кордонів, США досі не ратифікували її, що створює правові виклики для відстоювання їхніх претензій на континентальний шельф. Арктичні держави прагнуть врегулювати суперечки шляхом багатосторонньої дипломатії, що підтверджується Ілуліссатською декларацією та діяльністю Арктичної Ради. Водночас російська агресія в Україні суттєво вплинула на регіональні ініціативи, послабивши механізми співпраці. У таких умовах Скандинавські країни продовжують підтримувати міжнародно-правові механізми, що сприяють стабільності й сталому розвитку Арктики.

Арктичний регіон залишається зоною геополітичного суперництва, що вимагає комплексних досліджень у політичній, економічній, правовій та екологічній площинах. Подальші дослідження можуть зосередитися на вдосконаленні механізмів міжнародного співробітництва, пошуку балансів між економічним розвитком і збереженням екосистеми, а також аналізі безпекових викликів у контексті нових геополітичних реалій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арктика. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-43251 (дата звернення: 10.03.2025).
2. Валігурська І. Конфліктність довкола Арктики: загальна характеристика проблеми. Київський міжнародний університет. URL: http://vmv.kymu.edu.ua/series/vmv/vipusk9/07.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
3. Воротілова І. Геополітичний вимір арктичної політики: стратегічні інтереси та роль Скандинавських країн. Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 6–7 березня 2025 р.), Одеса, 2025. С. 209–213.
4. Гідроенергетика Швеції: використання енергії води для сталого майбутнього. Укргідроенерго. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/hidroenerhetyka-shvetsiyi-vykorystannya-enerhiyi-vody-dlya-staloho-maybutnoho (дата звернення: 24.03.2025).
5. Дорош Л., Данчук Г. Безпекова ситуація в Арктичному регіоні: вплив російсько-української війни. *Вісник* Львівського університету Серія філос.-політолог. студії. 2024. № 53. С. 146–153. URL: https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.17 (дата звернення: 10.03.2025).
6. Європейська правда. Арктична рада відновила співпрацю з РФ, заморожену після її вторгнення в Україну. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/08/30/7193178/(датазвернення:24.03.2025).
7. Замікула М. Мілітаризація Арктики як проблема міжнародної безпеки. https://niss.gov.ua. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-12/militar_Arktuku-4c34d.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
8. Леонід Тимченко: Міжнародно-правовий режим Арктики. Центр дослідження Росії. URL: http://rstudies.org/news_details.php?news_id=41771&lang=ukr&interface_lang=ukr (дата звернення: 27.02.2025).
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права. IAC Консультант. URL: http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C (дата звернення: 15.03.2025).
10. Концепция внешней политики Российской Федерации: від 31.03.2023. URL: https://www.mid.ru/ru/detail-material-page/1860586/ (дата звернення: 06.03.2025).
11. Кошовий С. А. Арктичний курс Китаю: науковий та практичний аспект. Україна – Китай. 2018. № 12. С. 48–73. URL: https://sinologist.com.ua/category/publication/journal/ukrayina-kitaj-n12-2018/ (дата звернення: 25.02.2025).
12. Мола К. Як Україна змінює Арктику. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2022/11/28/537249_yak_ukraina_zminyuie_arktiku.html (дата звернення: 10.03.2025).
13. Найбільше у світі джерело зеленої енергії швидко випаровується. Що може врятувати гідроенергетику. Forbes.ua. URL: https://forbes.ua/svit/naybilshe-u-sviti-dzherelo-zelenoi-energii-shvidko-viparovuetsya-shcho-mozhe-vryatuvati-gidroenergetiku-rozbir-bloomberg-26102022-9313?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 24.03.2025).
14. Павко Я. А. Міжнародно–правове регулювання співробітництва держав в Арктиці: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2017. 260 с.
15. Яшна Н. О. Зіткнення інтересів провідних держав світу в Арктичному регіоні. *Грані*. 2015. № 1 (117), січ. С. 136–141.
16. Яшна Н. О. Розвиток арктичного регіону в умовах сучасних геополітичних трансформацій. *Вісник* Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2015. № 4 (26). С. 172–178.
17. Albrechtsen E., Indreiten M. Editorial: Arctic safety. Safety Science. 2021. Vol. 137. P. 105–165. URL: https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105165 (date of access: 10.03.2025).
18. Arctic Exercise Umka-2021 shows Russian SSBN can deliver massive strike. Naval News. 2021. URL: https://www.navalnews.com/naval-news/2021/04/arctic-exercise-umka-2021-shows-russian-ssbn-can-deliver-massive-strike/ (дата звернення: 24.03.2025).
19. Arctic States. Arctic Council. URL: https://arctic-council.org/about/states/ (date of access: 16.02.2025).
20. Arctic Sustainability in Troubled Times. Arctic Circle. URL: https://www.arcticcircle.org/journal/arctic-sustainability-in-troubled-times (date of access: 16.03.2025).
21. Avalon Project – Defense of Greenland: Agreement Between the United States and the Kingdom of Denmark, April 27, 1951. Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/den001.asp (date of access: 10.03.2025).

22. Bloomberg Television. Trump Says Greenland Is Needed for Security Purposes, 2025. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Af1eSE14-6k (date of access: 04.03.2025).

23. Bohdanova T., Cherevko A. Арктичний регіон у зовнішній політиці США за адміністрації Д. Трампа. Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. 2021. № 02. С. 66–75. URL: https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2020.02.066 (дата звернення: 10.03.2025).

24. Cambridge Institute for Sustainability Leadership. CISL Global Leadership Summit 2024 Conversations | Sir David King, 2024. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=02JE8Y3_1YM (date of access: 10.03.2025).

25. Canada-Denmark-Finland-Iceland-Norway-Sweden-Union of Soviet Socialist Republics-United States: Arctic Environmental Protection Strategy. (1991). International Legal Materials, 30(6), 1624–1669. DOI:10.1017/S0020782900017447.

26. China's Arctic Policy: A white paper of 26.01.2018. First Edition 2018. URL: https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (date of access: 23.02.2025).

27. CIRPS. Які країни претендують на Арктику? cir-ps.com. URL: https://www.cir-ps.com/post/які-країни-претендують-на-арктику (дата звернення: 10.03.2025).

28. Countries – Arctic Portal. Arctic News, Maps, Events and Announcements. Arctic Portal. URL: https://arcticportal.org/the-arctic-portlet/countries (date of access: 25.02.2025).

29. Global Affairs Canada. Boundary dispute. Canada.ca. URL: https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2022/06/boundary-dispute.html (date of access: 15.03.2025).

30. Hart B. Report: Trump, who is the President, wants to buy Greenland. Intelligencer. URL: https://nymag.com/intelligencer/2019/08/president-trump-wants-to-buy-greenland-report.html (date of access: 10.03.2025).

31. Huebert R., Lackenbauer P. W. Debating Arctic Security Selected Writings, 2010–2021. NAADSN Engage Series, 2021. 537 p.

32. Institute for the Study of Diplomacy. Analysis | Creating an Arctic Eight (A8): A necessity for governance and security. Medium. URL: https://medium.com/the-diplomatic-pouch/analysis-creating-an-arctic-eight-a8-a-necessity-for-governance-and-security-b86f6fb7fe1f (date of access: 25.02.2025).

33. Kayali L., Cokelaere H. Trump's invasion of Greenland would be 'the shortest war in the world'. POLITICO. URL: https://www.politico.eu/article/donald-trump-invasion-greenland-shortest-war-world/ (date of access: 10.03.2025).

34. Montgomery S. L. 4 reasons why the US might want to buy Greenland – if it were for sale, which it isn't. The Conversation. URL: https://theconversation.com/4-reasons-why-the-us-might-want-to-buy-greenland-if-it-were-for-sale-which-it-isnt-246955 (date of access: 16.03.2025).

35. Nordic Council President strongly supports Greenland's right to decide its own future. Nordic Co-operation. URL: https://www.norden.org/en/news/nordic-council-president-strongly-supports-greenlands-right-decide-its-own-future (date of access: 16.03.2025).

36. Review of the critical raw material resource potential in Greenland / D. Rosa et al. Center for minerals and materials geological survey of Denmark and Greenland: GEUS, 2023. 124 p. URL: https://data.geus.dk/pure-pdf/MiMa-R_2023_1_web.pdf (date of access: 16.02.2025).

37. Rothwell D. R. The Arctic in International Law: Time for a New Regime? SSRN Electronic Journal. 2008. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.1314546 (date of access: 25.02.2025).

38. Shelesnyak M. C. Across the Top of the World: A Discussion of the Arctic. Washington: Office of Naval Research, Navy Department, 1947. 71 p. URL: https://play.google.com/store/books/details?id=eEdq-pAmzFgC&rdid=book-eEdq-pAmzFgC&rdot=1&pli=1 (date of access: 10.03.2025).

39. Sweden's strategy for the Arctic region – 2020. URL: https://www.government.se/contentassets/85de9103bbbe4373b55eddd7f71608da/swedens-strategy-for-the-arctic-region-2020.pdf (date of access: 16.03.2025).

40. The Arctic Five Versus the Arctic Council. Arctic Yearbook – Arctic Yearbook. URL: https://arcticyearbook.com/arctic-yearbook/2016/2016-briefing-notes/205-the-arctic-five-versus-the-arctic-council (date of access: 25.02.2025).

41. Timtchenko L. The Russian Arctic Sectoral Concept: Past and Present. ARCTIC. 1997. Vol. 50, no. 1. URL: https://doi.org/10.14430/arctic1088 (date of access: 25.02.2025).

42. Ukrinform. Найближчим часом на нас чекає Велике Арктичне протистояння. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3838130-najblizcim-casom-na-nas-cekae-velike-arkticne-protistoanna.html (дата звернення: 25.02.2025).

43. United States Department of State: The Outer Limits of the Extended Continental Shelf of the United States of America: Executive Summary. Washington, 2023 (revised 2025).

44. Unmoored from the UN: The Struggle to Ratify UNCLOS in the United States. The SAIS Review of International Affairs. URL: https://saisreview.sais.jhu.edu/unmoored-from-the-un-the-struggle-to-ratify-unclos-in-the-united-states/ (date of access: 15.03.2025).

45. 2024 Department of Defense Arctic Strategy: of 21.06.2024. URL: https://media.defense.gov/2024/Jul/22/2003507411/-1/-1/0/DOD-ARCTIC-STRATEGY-2024.PDF (date of access: 24.02.2025).

46. Russia and China conducting joint Arctic operations for first time, Coast Guard says. *Stars and Stripes.* URL: https://www.stripes.com/branches/coast_guard/2024-11-14/coast-guard-arctic-icebreakers-russia-china-15849293.html?utm_source=chatgpt.comSource (date of access: 26.03.2025).

47. Arctic Military Activity Tracker | CSIS Europe, Russia, Eurasia Program. URL: https://arcticmilitarytracker.csis.org/ (date of access: 26.03.2025).

REFERENCES:

1. Arktyka [Arctic]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy.* Available at: https://esu.com.ua/article-43251 (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian].
2. Valihurska I. Konfliktnist dovkola Arktyky: zahalna kharakterystyka problemy [Conflict around the Arctic: general characteristics of the problem]. *Kyiv International University.* Available at: http://vmv.kymu.edu.ua/series/vmv/vipusk9/07.pdf (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian].
3. Vorotilova, I. (2025). Heopolitychnyi vymir arktychnoi polityky: stratehichni interesy ta rol Skandynavskykh krain [Geopolitical dimension of Arctic policy: strategic interests and the role of the Scandinavian countries]. *Modern political processes: global and national dimensions: proceedings of the IV International Scientific and Practical Internet Conference*. Odesa, pp. 209–213 [in Ukrainian].
4. Hidroenerhetyka Shvetsii: vykorystannia enerhii vody dlia staloho maibutnoho [Swedish hydropower: harnessing water energy for a sustainable future]. *Ukrhidroenerho.* Available at: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/hidroenerhetyka-shvetsiyi-vykorystannya-enerhiyi-vody-dlya-staloho-maybutnoho (date of access: 24.03.2025) [in Ukrainian].
5. Dorosh, L., Danchuk, H. (2024). Bezpekova sytuatsiia v Arktychnomu rehioni: vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny [Security situation in the Arctic region: impact of the Russian-Ukrainian war]. *Lviv University Bulletin,* No. 53, pp. 146–153. Available at: https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.17 (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian].
6. Arktychna rada vidnovyla spivpratsiu z RF, zamorozhenu pislia ii vtorhnennia v Ukrainu [Arctic Council has resumed cooperation with Russia, frozen after its invasion of Ukraine]. *Yevropeiska pravda.* Available at: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/08/30/7193178/ (date of access: 24.03.2025) [in Ukrainian].
7. Zamikula, M. Militaryzatsiia Arktyky yak problema mizhnarodnoi bezpeky [Militarization of the Arctic as an issue of the international security]. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-12/militar_Arktuku-4c34d.pdf (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian].
8. Tymchenko, L. Mizhnarodno-pravovyi rezhym Arktyky [International legal regime of the Arctic]. *Tsentr doslidzhennia Rosii.* Available at: http://rstudies.org/news_details.php?news_id=41771&lang=ukr&interface_lang=ukr (date of access: 27.02.2025) [in Ukrainian].
9. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z morskoho prava [United Nations Convention on the Law of the Sea]. *IAS Konsultant*. Available at: http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C (date of access: 15.03.2025) [in Ukrainian].
10. Kontseptsiia vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii [Foreign Policy Concept of the Russian Federation] dated 31.03.2023. Available at: https://www.mid.ru/ru/detail-material-page/1860586/ (date of access: 06.03.2025) [in Russian].
11. Koshovyi, S.A. (2018). Arktychnyi kurs Kytaiu: naukovyi ta praktychnyi aspect [Arctic course of China: research and practical aspect]. *Ukraina – Kytai.* No. 12. pp. 48–73. Available at: https://sinologist.com.ua/category/publication/journal/ukrayina-kitaj-n12-2018/ (date of access: 25.02.2025) [in Ukrainian]
12. Mola, K. Yak Ukraina zminiuie Arktyku [How Ukraine changes Arctic]. *LB.ua.* Available at: https://lb.ua/society/2022/11/28/537249_yak_ukraina_zminyuie_arktiku.html (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian]
13. Naibilshe u sviti dzherelo zelenoi enerhii shvudko vyparovuietsia. Shcho mozhe vriatuvaty hidroenerhetyku [The largest source of green power in the world evaporates quickly. What can save hydroenergy]. *Forbes.ua.* Available at: https://forbes.ua/svit/naybilshe-u-sviti-dzherelo-zelenoi-energii-shvidko-viparovuetsya-shcho-mozhe-vryatuvati-gidroenergetiku-rozbir-bloomberg-26102022-9313?utm_source=chatgpt.com (date of access: 24.03.2025) [in Ukrainian]
14. Pavko, Y. A. (2017). Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia spivrobitnytstva derzhav v Arktytsi [International legal regulation of states cooperation in the Arctic]: thesis for Phd degree. Kyiv, 260 p. [in Ukrainian]
15. Yashna, N. O. (2015). Zitknennia interesiv providnykh derzhav svitu v Arktychnomu rehioni [Clash of interests of the leading powers of the world in the Arctic region]. *Hrani,* No. 1 (117). pp. 136–141 [in Ukrainian]
16. Yashna, N. O. (2015) Rozvytok arktychnoho rehionu v umovakh suchasnykh heopolitychnykh transformatsii [Development of the Artic region in the context of modern geopolitical transformations]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, No. 4 (26). pp. 172–178 [in Ukrainian]
17. Albrechtsen, E., Indreiten, M. (2021). Editorial: Arctic safety. *Safety Science*. Vol. 137. pp. 105–165. URL: https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105165 (date of access: 10.03.2025).
18. Arctic Exercise Umka-2021 shows Russian SSBN can deliver massive strike. *Naval News.* 2021. Available at: https://www.navalnews.com/naval-news/2021/04/arctic-exercise-umka-2021-shows-russian-ssbn-can-deliver-massive-strike/ (date of access: 10.03.2025).
19. Arctic States. *Arctic Council.* Available at: https://arctic-council.org/about/states/ (date of access: 16.02.2025).
20. Arctic Sustainability in Troubled Times. *Arctic Circle.* Available at: https://www.arcticcircle.org/journal/arctic-sustainability-in-troubled-times (date of access: 16.03.2025).
21. Avalon Project – Defense of Greenland: Agreement Between the United States and the Kingdom of Denmark, April 27, 1951. *Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy.* Available at: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/den001.asp (date of access: 10.03.2025).
22. Bloomberg Television. Trump says Greenland is needed for security purposes, 2025. *YouTube*. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=Af1eSE14-6k (date of access: 04.03.2025).
23. Bohdanova, T., Cherevko, A. (2021). Arktychnyi rehion u zovnishnii politytsi SShA za administratsii D. Trampa [Arctic region in the foreign policy of the USA under D. Trump's administration]. *Acta de Historia*

& Politica: Saeculum XXI. No. 02. pp. 66–75. Available at: https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2020.02.066 (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian]

24. Cambridge Institute for Sustainability Leadership. CISL Global Leadership Summit 2024 Conversations | Sir David King, 2024. *YouTube.* Available at: https://www.youtube.com/watch?v=02JE8Y3_1YM (date of access: 10.03.2025).

25. Canada-Denmark-Finland-Iceland-Norway-Sweden-Union of Soviet Socialist Republics-United States: Arctic Environmental Protection Strategy. (1991). *International Legal Materials,* 30(6), 1624–1669.

26. China's Arctic Policy: A white paper of 26.01.2018. Available at: https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (date of access: 23.02.2025).

27. CIRPS. Yaki krainy pretenduiut na Arktyku? [Which countries claim the Arctic?]. *Cir-ps.com.* Available at: https://www.cir-ps.com/post/які-країни-претендують-на-арктику (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian].

28. Countries – Arctic Portal. Arctic News, Maps, Events and Announcements. *Arctic Portal*. Available at: https://arcticportal.org/the-arctic-portlet/countries (date of access: 25.02.2025).

29. Global Affairs Canada. Boundary dispute. *Canada.ca.* Available at: https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2022/06/boundary-dispute.html (date of access: 15.03.2025).

30. Hart, B. Report: Trump, who is the President, wants to buy Greenland. *Intelligencer.* URL: https://nymag.com/intelligencer/2019/08/president-trump-wants-to-buy-greenland-report.html (date of access: 10.03.2025).

31. Huebert, R., Lackenbauer, P. W. (2021). Debating Arctic Security Selected Writings, 2010–2021. *NAADSN Engage Series*. 537 p.

32. Institute for the Study of Diplomacy. Analysis | Creating an Arctic Eight (A8): A necessity for governance and security. *Medium.* Available at: https://medium.com/the-diplomatic-pouch/analysis-creating-an-arctic-eight-a8-a-necessity-for-governance-and-security-b86f6fb-7fe1f (date of access: 25.02.2025).

33. Kayali, L., Cokelaere, H. Trump's invasion of Greenland would be 'the shortest war in the world'. *POLITICO.* Available at: https://www.politico.eu/article/donald-trump-invasion-greenland-shortest-war-world/ (date of access: 10.03.2025).

34. Montgomery, S. L. Four reasons why the US might want to buy Greenland – if it were for sale, which it isn't. *The Conversation.* Available at: https://theconversation.com/4-reasons-why-the-us-might-want-to-buy-greenland-if-it-were-for-sale-which-it-isnt-246955 (date of access: 16.03.2025).

35. Nordic Council President strongly supports Greenland's right to decide its own future. *Nordic Co-operation.* Available at: https://www.norden.org/en/news/nordic-council-president-strongly-supports-greenlands-right-decide-its-own-future (date of access: 16.03.2025).

36. Rosa, D. et al. (2023). Review of the critical raw material resource potential in Greenland / Center for minerals and materials geological survey of Denmark and Greenland: *GEUS*. 124 p. Available at: https://data.geus.dk/pure-pdf/MiMa-R_2023_1_web.pdf (date of access: 16.02.2025).

37. Rothwell, D. R. (2008). The Arctic in International Law: Time for a New Regime? *SSRN Electronic Journal*. Available at: https://doi.org/10.2139/ssrn.1314546 (date of access: 25.02.2025).

38. Shelesnyak, M. C. (1947). Across the Top of the World: A Discussion of the Arctic. *Washington: Office of Naval Research, Navy Department.* 71 p. Available at: https://play.google.com/store/books/details?id=eEdq-pAmzFgC&rdid=book-eEdq-pAmzFgC&rdot=1&pli=1 (date of access: 10.03.2025).

39. Sweden's strategy for the Arctic region – 2020. Available at: https://www.government.se/contentassets/85de9103bbbe4373b55eddd7f71608da/swedens-strategy-for-the-arctic-region-2020.pdf (date of access: 16.03.2025).

40. The Arctic Five Versus the Arctic Council. *Arctic Yearbook*. Available at: https://arcticyearbook.com/arctic-yearbook/2016/2016-briefing-notes/205-the-arctic-five-versus-the-arctic-council (date of access: 25.02.2025).

41. Timtchenko, L. (1997). The Russian Arctic Sectoral Concept: Past and Present. *Arctic,* vol. 50, no. 1. Avaible at: https://doi.org/10.14430/arctic1088 (date of access: 25.02.2025).

42. Ukrinform. Naiblyzhchym chasom na nas chekaie Velyke Arktychne Protystoiannia [In the nearest future we will have the Great Arctic Confrontation]. *Ukrinform – aktualni novyny Ukrainy ta svitu.* Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3838130-najblizcim-casom-na-nas-cekae-velike-arkticne-protistoanna.html (дата звернення: 25.02.2025).

43. United States Department of State: The Outer Limits of the Extended Continental Shelf of the United States of America: Executive Summary. Washington, 2023 (revised 2025).

44. Unmoored from the UN: The Struggle to Ratify UNCLOS in the United States. *The SAIS Review of International Affairs.* Available at: https://saisreview.sais.jhu.edu/unmoored-from-the-un-the-struggle-to-ratify-unclos-in-the-united-states/ (date of access: 15.03.2025).

45. 2024 Department of Defense Arctic Strategy: of 21.06.2024. Available at: https://media.defense.gov/2024/Jul/22/2003507411/-1/-1/0/DOD-ARCTIC-STRATEGY-2024.PDF (date of access: 24.02.2025).

46. Russia and China conducting joint Arctic operations for first time, Coast Guard says. *Stars and Stripes.* Avilable at: https://www.stripes.com/branches/coast_guard/2024-11-14/coast-guard-arctic-icebreakers-russia-china-15849293.html?utm_source=chatgpt.comSource (date of access: 26.03.2025).

47. Arctic Military Activity Tracker. *CSIS Europe, Russia, Eurasia Program*. Available at: https://arcticmilitarytracker.csis.org/ (date of access: 26.03.2025).

Arctic security: international factors of stabi/lity and challenges for regional actors

Vorotilova Iryna Serhiivna

Postgraduate Student at the Department of Political Sciences
Odesa I. I. Mechnikov National University
Zmiienka Vsevoloda str., 2,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0000-4241-5659

The article examines the security policies of global and regional players in the Arctic region. The relevance of the topic is accounted for by the increased interest of the international community in the Arctic as an arena of strategic rivalry and the rapid global warming in the region, which is radically changing its landscape and creating new challenges for international politics and security. The uncertain status of the Arctic and the lack of an effective international legal mechanism contribute to the escalation of conflicts.

The aim of the article is to study the factors influencing security in the Arctic region and to determine their potential for maintaining stability on a global scale, and in the Scandinavian region in particular. The author uses general scientific and special research methods of a theoretical and empirical nature, specifically: the method of generalization, systematic analysis of scientific literature on the research issue, comparative method, methods of regulatory and legal analysis, systematic approach, discourse analysis and content analysis. Based on the results of the study, the author identifies the main factors affecting security in the Arctic: geopolitical interests; climate change and environmental threats; militarization of the Arctic; legal framework and international agreements; new economic activity and infrastructure development. The article also highlights the «Greenland issue», examines the geopolitical significance of Greenland for the Arctic states and considers the key aspects that determine the value of the island. Attention is paid to the historical and contemporary aspects of the US military presence on the island in order to increase its influence in the region. The climate section of the study demonstrates the connection between global warming and the growing interest in the use of new shipping routes, fishing, and energy development. In the military-strategic context, the threats associated with the militarization of the Arctic, from the Russian Federation in particular, which is building up its military presence and infrastructure in the region, are highlighted. Attention is drawn to the ambiguities of Russia's Arctic policy: on the one hand, diplomatic statements about peaceful coexistence, on the other hand, demonstrations of military force, including joint exercises with China. The author analyzes existing international agreements and the issue of legitimate maritime borders, especially in the context of the US position on ratification of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea. The author highlights such factors of stability in the Arctic region as ensuring fair access to resources through international agreements and mechanisms of cooperation between Arctic and non-Arctic countries, the need for strategic dialogue and strengthening the role of international legal institutions as key mechanisms for conflict prevention.

Key words: *Arctic security, Arctic Eight, Arctic Five, Arctic Council, Arctic strategy, Arctic states, Scandinavian countries.*

Глебов Віктор Вікторович

Концептуальні засади зовнішньої політики Японії у XXI ст.

УДК 327(520) «20»:005.8
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.31

Глебов Віктор Вікторович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-5321-9829

В статті визначаються особливості розвитку зовнішньої політики Японії в XXI столітті, аналізуються та систематизуються зовнішньополітичні концепції, що впливали та продовжують впливати на процес становлення Японії як глобального актора в XXI столітті. Власне, це і є метою цієї статті. Науково-дослідні завдання визначають її логіку та структуру: визначити причини зацікавленості Японії у розробці нової концепції зовнішньої політики та стратегії національної безпеки; дослідити ефективність зовнішньополітичних концепцій останніх 25 років; виявити фактори як зміцнення позицій Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та в світі, так і негативні моменти у її зовнішній політиці. Головна увага приділена аналізу зовнішньополітичних концепцій Японії у XXI ст. в контексті їх впливу на зовнішню політику країни, та, у першу чергу, політику безпеки в азіатсько-тихоокеанському регіоні. Розкрито вплив конфліктогенності сучасного світу та нових криз, зокрема російсько-української війни на становлення Японії як глобального гравця. Активна співпраця Японії зі своїми стратегічними партнерами, такими як США, Європейський Союз, Австралія, сприяє зміцненню безпеки, економічному розвитку та впливу Японії в регіоні та по всьому світ. Аналіз концепцій зовнішньої політики допомагає виявити ключові моменти, які визначають успіхи або перешкоди на шляху Японії до глобального лідерства. Отже. зовнішньополітичні концепції Японії є важливими для розуміння стратегій, пріоритетів та впливу країни в міжнародному співтоваристві, а також для розроблення обґрунтованих стратегій та політичних рішень щодо співпраці з Японією. Концепції зовнішньої політики зробили великий внесок у позицію Японії на світовій арені, посиленню безпеки, введення нових економічних ініціатив, і для консервативної Японії – зміну оборонної політики для обходу 9 статті Конституції. Все це дозволяє зробити висновок, що японські політики стають більш радикальними, а країна та її зовнішня політика – ще більш впливовою у світовій політиці.

Ключові слова: *зовнішня політика, безпека, концепції, стратегічні партнері, міжнародне співтовариство, глобальне лідерство, конфліктогенность, кризи, пацифізм, Японія, азіатсько-тихоокеанський регіон.*

Вступ. В статті проведено комплексний аналіз основних етапів розробки і реалізації зовнішньополітичних концепцій та дипломатії Японії у XXI ст., враховуючи зрушення в системі міжнародних відносин, форми та напрями дипломатії Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, стан і проблеми співробітництва з США та КНР, співробітництво в міжнародних організаціях. Метою статті є визначення особливостей розвитку зовнішньої політики Японії в XXI столітті, аналіз та систематизація сучасних зовнішньополітичних концепцій, які мають суттєвий вплив на процес становлення Японії як глобального актора в XXI столітті. Зазначена мета потребує вирішення наступних науково-дослідних завдань: 1) визначити причини зацікавленості Японії у розробці нової концепції зовнішньої політики та стратегії національної безпеки; 2) дослідити ефективність зовнішньополітичних концепцій, запропонованих прем'єр-міністрами країни на протязі останніх 25 років; 3) виявити фактори, що сприяють зміцненню позицій Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та в світі, з одного боку, і негативні моменти у зовнішній політиці, що викликають критичне ставлення, – з іншого.

Методи дослідження. Для розкриття зазначеної мети та вирішення науково-дослідних завдань були використані: метод системного аналізу для розуміння взаємозв'язків та взаємовпливу різних аспектів діяльності Японії як глобального гравця; метод кейс-стаді, який дозволив дослідити та проаналізувати різні аспекти японської зовнішньої політики; метод контент-аналізу дозволив отримати об'єктивні дані та кількісні оцінки, що доповнюють якісні аналізи кейс-стаді, сприяючи глибшому розумінню ролі та впливу Японії на міжнародну арену.

Результати. Дослідження зовнішньої політики Японії стає надзвичайно важливим для вивчення її впливу на світову політику. Шляхом дослідження змісту зовнішньополітичних концепцій, структурних факторів, що включають різноманітні домовленості, ініціативи, програми, можна отримати об'єктивну картину зовнішньої політики Японії, що має вплив на місце Японії у світі. Японія активно співпрацює зі своїми стратегічними партнерами, такими як США, Європейський Союз, Австралія, яке сприяє зміцненню безпеки, економічному розвитку та впливу Японії в регіоні та у всьому світі. Аналіз концепцій зовнішньої політики допомагає виявити ключові моменти, які визначають успіхи або перешкоди на шляху Японії до глобального лідерства.

Протягом десятиліть Японія виявляла певну стриманість та врівноваженість у своїй зовнішній політиці, зосереджуючись переважно на зміцненні внутрішньої стабільності та економічному розвитку.

Останні два десятиліття міжнародних відносин можна впевнено позначити як період нового сприйняття та відкриття зовнішньої політики Японії. Все почалося з того, що японські прем'єр-міністри почали працювати над новою концепцією зовнішньої політики країни.

Почати слід з політики прем'єр-міністра Дзюн'їтіро Коідзумі. Під час свого правління він провів 51 офіційний візит у 81 країну, вперше офіційно відвідав Узбекистан, Казахстан, Ефіопію та Гану. В 2002 році провів перемовини з Кім Чен Іром, минулим лідером КНДР, що також значно вплинуло на бачення його як «першого прем'єр-міністра Японії, що проводить перемовини на вищому рівні та в повній мірі» [11].

В вересні 2006 р. посаду прем'єр-міністра обійняв Сіндзо Абе, чия концепція зовнішньої політики відома як «Стратегічна азіатська дипломатія». Під час виступу на прес-конференції в Державній Раді, прем'єр-міністр зазначив, що продовжить політику Коідзумі, а також почне своє стратегічне планування щодо створенні нового азіатського альянсу або демократичного альянсу «Розширена Азія» як силу для протидії посиленню впливу Китаю в економічній та військовій сферах. «Розширена Азія» мала включати Японію, США, Австралію та Індію. Всі свої політичні рішення Сіндзо Абе обґрунтував в своїй монографії «До гарної нації», за якою «гарна нація» має 3 аспекти: розвиток людських ресурсів, інновацій та відкритість (що означає відкритість нації, економіки, суспільства).

Сіндзо Абе, як і Коідзумі, підкреслював необхідність розвитку японо-американського альянсу, за його словами, для розвитку довіри між Японією та США, Японія має бути більш активна в міжнародному співтоваристві [12].

С. Абе вважав, що свобода, демократія, права людини та верховенство закону в суспільстві є фундаментальними цінностями, і бажав розвивати відносини з країнами, лідери яких думали так само. Такими країнами він вважав Республіку Корея, Індію, Австралію. Він був впевнений, що Китай є важливою країною для Японії, і тому розвиток Китаю принесе користь не лише Японії, а і всьому світові. Саме тому прем'єр-міністр неодноразово зазначав, що зробить все необхідне для розвитку добросусідських відносин з Китаєм [12].

В 2007 р. прем'єр-міністром Японії став Ясуо Фукуда. Як відомо, його батько Ясуо Фукуди Такео Фукуда був прем'єр-міністром Японії у 1976–1976 рр., і приймав участь у підписанні Договору про мир та дружбу між Японією та Китаєм. Прагнення батька до миру перейшло сину, тому зовнішньополітична концепція Ясуо Фукуди звучить як «нація, що сприяє миру», про яку він розповів на 14-й Міжнародній конференції з майбутнього Азії. Ясуо Фукуда бажав продвинути інтеграційні процеси в Тихому океані, і бажав перетворити його на «внутрішне Середземне море» для країн, що знаходяться по берегах Тихого океану [14].

Концепція Таро Асо стала важливим кроком для становлення нової Японії. Дана стратегія реалізації японської дипломатії включає не лише елементи свободи та демократії, а й має елементи, необхідні для боротьби з Китаєм та Росією [2].

На початку XXI ст. міжнародна дипломатія була дуже активна, що покращило відносини та кооперацію між країнами з усього світу. Думки про різницю у цінностях країн Азії та Заходу почали зникати, і для пришвидшення кооперації та посилення ролі Японії на міжнародній арені, за думкою Таро Асо, ця концепція була якнайбільш підходяща [9, p. 102].

Після Другої світової війни деякі японці вважали, що поняття демократії та свободи були насильно насаджені їм американцями. Однак через 60 років після війни, з'явилися нові покоління японців, для яких демократія була нормою та необхідністю, тому концепція Таро Асо мала успіх серед населення та була концепцією, якою пишалися самі японці [9, p. 106].

Концепція, орієнтована на цінності, також мобілізує декілька політичних методів, таких як гарантії безпеки, економічне співробітництво, культура. Стратегічна ціль концепції полягає в створенні політичної дипломатії, що бере до уваги географічне розташування Японії, та що оцінює ситуацію в міжнародному співтоваристві. Результатом даної політики мало стати прийняття Японії як постійного члена до Ради Безпеки ООН [7, p. 92–121].

30 липня 2009 р. прем'єр-міністр Таро Асо виступив в Японському інституті міжнародних відносин з промовою «Дипломатія Японії: забезпечення безпеки та процвітання». У своїй промові Таро Асо наголосив на важливості альянсу між Японією та США та сформулював позицію щодо його покращення.

За прем'єрства Таро Асо було розроблено дві ключові програми, спрямовані на безпеку і процвітання**.** Перша – «Коридор миру і процвітання». Ця ініціатива, вперше запропонована прем'єр-міністром Дзюн'їтіро Коідзумі, передбачає співпрацю Японії з Ізраїлем, Палестиною та Йорданією для розвитку Західного берега ріки Йордан з використанням японських та ізраїльських технологій [15].

Другий проєкт передбачав створення логістичного маршруту «Північ-Південь» через Центральну Азію та Афганістан до Аравійського моря. Він включає розвиток інфраструктури у субрегіонах Азії, таких як промисловий коридор Делі-Мумбаї та економічні коридори Меконгу [15]. Зовнішньополітичні концепції Асо залишилися нереалізованими через поразку Ліберально-демократичної партії на виборах.

У 2009 році на виборах перемогу отримав Юкіо Хатояма, один із засновників Демократичної партії Японії (ДПЯ) та її другий і шостий голова став прем'єр-міністром Японії. Ю. Хатояма став відомий своєю концепцією «Братської політичної філософії», заснованою на принципах свободи, рівності та братерства, що походять з ідей Французької революції. Проте його філософія зіткнулася з широкою критикою в японському суспільстві та політичних колах, де її називали туманною і незрозумілою [13].

Незважаючи на критику, Ю. Хатояма просував ідею «братерства» як основи для міжнародних і внутрішніх відносин, підкреслюючи важливість співіснування та поваги до відмінностей. Він заявляв, що Японія має відігравати роль «моста між світами», сприяючи взаєморозумінню між Сходом і Заходом, багатими і бідними країнами [11].

У 2010 році на посаду прем'єра прийшов Наото Кан з ідеєю «Третього підходу» та більш прагматичною дипломатією. Наото Кан, народжений у родині нижчого рівня, не мав видатного досвіду, як його попередники. Більшість лідерів були представниками політичних династій. Наото Кан просував ідею «третього шляху», спрямовану на глобалізацію та реформу бюрократичної системи. У сфері зовнішньої політики Н. Кан виступав за «збалансований прагматизм» і підтримку японо-американського альянсу, який сприяє стабільності в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Він також підкреслював необхідність зміцнення зв'язків із сусідніми країнами Азії та поглиблення стратегічної співпраці з Китаєм, перегляд нової Середньострокової оборонної програми [8].

У вересні 2011 року Йосіхіко Нода став прем'єр-міністром Японії і очолив новий кабінет міністрів від Демократичної партії Японії (ДПЯ). Зіткнувшись з внутрішніми та зовнішніми проблемами, Йосіхіко Нода приділив особливу увагу дипломатичним питанням. У рамках своєї зовнішньої політики він зосередився на зміцненні японо-американського альянсу, співробітництві з країнами Південно-Східної Азії та підтримці політичного балансу з Китаєм, щоб уникнути негативного впливу на економічні зв'язки між країнами [17].

Прем'єр-міністр Й. Нода наголошував, що альянс зі США є «наріжним каменем» японської зовнішньої політики і важливий для стабільності та процвітання Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Відповідно до цього курсу, кабінет Й. Ноди оголосив про участь Японії у Транстихоокеанському партнерстві (ТЕС) для зміцнення японо-американського альянсу. Також Й. Нода визнав необхідність конструктивної ролі Китаю у забезпеченні стабільності регіону та прагнув поглибити взаємовигідні відносини між Японією та Китаєм [10].

На честь 40-ї річниці нормалізації відносин між Японією та Китаєм у 2012 році Й. Нода прагнув розвивати двосторонні зв'язки через переговори та обміни на різних рівнях, включаючи просування туризму. Проте його кабінет зіткнувся з низкою складних завдань, перш за все – балансування внутрішніх і зовнішніх інтересів та захист національних економічних інтересів. У том же році (2012 рік) Йосіхіко Нода оголосив про свою відставку з посади голови партії.

На посаду прем'єр-міністра Японії знову повернувся Сіндзо Абе. С. Абе, відомий як «історичний ревізіоніст» і прихильник «правого консерватизму», знову наполягає на відданості союзу зі США та прагне позбутися «комплексу поразки у Другій світовій війні». Він просуває ідею відродження Японії як однієї з провідних держав світу, що відповідає поглядам багатьох представників правоконсервативної еліти Японії [1].

Після повернення на посаду прем'єр-міністра у 2012 році Сіндзо Абе зробив низку важливих заяв, висловлюючи незгоду з «нав'язаною Японії післявоєнною системою». Він вважав післявоєнну Конституцію Японії «ганебною» і закликав до її перегляду. Абе дотримувався політичних поглядів свого діда Нобусуке Кісі, який вважав війну Японії «справедливою» та виступав за перегляд Конституції, що обмежує військові можливості країни [1]. Сіндзо Абе оголосив про намір Японії проводити активнішу зовнішню політику, включно з переглядом пацифістських статей Конституції, посиленням оборонного потенціалу та пошуком регіональних союзників. Ці заходи стали основою «Доктрини Абе», спрямованої на активізацію зовнішньої політики Японії. С. Абе прагнув до посилення військової присутності у відповідь на зростаючу активність Китаю та побоювання щодо ненадійності альянсу із США [1].

Сіндзо Абе став четвертим за тривалістю перебування на посаді прем'єр-міністра в післявоєнній Японії і встановив безпрецедентний рекорд, вигравши вибори в обидві палати парламенту двічі з грудня 2012 по липень 2016 року. За останні чотири роки він відвідав 66 країн, провів зустрічі з керівниками США і Росії. Найбільш значущі зміни, які С. Абе провів у політиці, включають публікацію першої Стратегії національної безпеки Японії у грудні 2013 року і створення Ради національної безпеки Японії. У 2015 році були ухвалені закони, які розширюють діяльність Японії із забезпечення міжнародної безпеки, що отримало підтримку США. Японські сили самооборони тепер можуть співпрацювати із збройними силами США в рамках колективного права на самооборону [6].

Однак цей крок викликав негативну реакцію з боку Китая та КНДР. Китай висловив побоювання, що нове законодавство може ускладнити регіональну безпеку та глобальну стабільність. Південна Корея відреагувала стриманіше, але закликала Японію «зберігати дух пацифіст-

ської Конституції». Японський уряд при кабінету С. Абе також розширив співпрацю в галузі безпеки з такими країнами, як Австралія, Індія, Велика Британія та Франція, що дозволяє Японії грати значнішу роль у міжнародній політиці

Після повернення на посаду прем'єр-міністра у 2012 році Сіндзо Абе вжив заходів щодо зміни Конституції Японії, щоб зняти обмеження на ведення війни, але не встиг досягти цієї мети [1]. С. Абе також не вдалося домовитися з Росією про повернення чотирьох островів на півночі від префектури Хоккайдо, відомих у Японії як «Північні території», які є частиною Курильського архіпелагу [5].

В інтерв'ю в травні 2022 року С. Абе заявив, що Росія була близька до угоди про передачу двох з чотирьох островів, але президент Володимир Путін зіткнувся з внутрішнім опором. С. Абе засудив напад Росії на Україну в 2022 році і назвав його аргументом на користь мілітаризації Японії, яку він прагнув просувати. Він також підкреслив, що підтримка України і протистояння російській агресії є єдиним шляхом для збереження світового порядку [3].

Сіндзо Абе став першим світовим лідером, який зустрівся з Дональдом Трампом після його обрання президентом США у 2016 році, що дозволило Японії уникнути підвищення торгових тарифів, але вимагало збільшити фінансування американських військових баз в Японії [3].

На міжнародній арені С. Абе активно підтримував Транстихоокеанське партнерство (ТПП), що дозволило угоді вижити після виходу з неї США у 2017 році. 28 серпня 2020 року С. Абе оголосив про відставку, і його наступником став Йосіхіде Суга, якого згодом змінив Фуміо Кісіда. Незважаючи на відхід з посади, С. Абе продовжував впливати на японську політику. 8 липня 2022 року під час мітингу в місті Нара Сіндзо Абе був застрелений чоловіком із саморобною рушницею. Внаслідок отриманих поранень він помер у лікарні.

Виступ нового прем'єр-міністра Есіхіде Суги на 203-й сесії Державної Ради був спрямований на вирішення актуальних проблем Японії та демонстрував його бачення подальшого розвитку країни. Суга прагнув зробити внесок у вирішення глобальних проблем, таких як використання відновлюваних джерел енергії, просування ядерної політики та скорочення викидів парникових газів до нуля до 2050 року [16]. Він також визнавав необхідність рішучих заходів для протидії зниженню народжуваності та розвитку активної дипломатії, включаючи зміцнення відносин зі США та іншими країнами, а також обговорення проблеми північних територій з Росією. розглядав японо-американський альянс як основу миру та процвітання в Індо-Тихоокеанському регіоні та міжнародній спільноті [10].

У цілому виступ Есіхіде Суги перед парламентом відобразив його прагнення до розвитку країни та вирішення нагальних проблем, демонструючи розуміння ним багатьох викликів, що стоять перед Японією. У жовтні 2020 року відбулася його зустріч як прем'єр-міністра Японії з державним секретарем США Майком Помпео, метою якої було знайомство з новим керівництвом країни. Обидві сторони підтвердили продовження курсу на зміцнення двосторонніх і регіональних відносин на тлі зростаючого впливу Китаю. Важливою подією періоду прем'єрства Есіхіде Суги стала його участь у засіданні чотиристороннього діалогу з безпеки «Quad» (США, Японія, Індія, Австралія), який відіграє важливу роль у підтримці регіональної безпеки та стримуванні зростаючої потуги Китаю [16].

Участь Японії в «Quad» підтверджує орієнтацію японської стратегії безпеки на багатосторонню, а не двосторонню парадигму. Есіхіде Суга також заявляв про намір дотримуватися політики Сіндзо Абе щодо поступового збільшення військової могутності країни, зокрема розширення повноважень Сил самооборони і нарощування військового потенціалу. Токіо прагне забезпечити свою безпеку, враховуючи зміни у військово-політичній ситуації в Північно-Східній Азії та адекватно реагуючи на нові виклики.

Фуміо Кісіда – новий прем'єр-міністр з жовтня 2021 року, і його політика стала відомою через стратегічні та тактичні досягнення в обороні і дипломатичній позиції Японії. Він частково продовжував політику Сіндзо Абе, при якому Кісіда був міністром закордонних справ Японії. Найбільш помітною зміною в японській політиці для міжнародного співтовариства стало збільшення витрат Японії на оборону: з 2027 р. буде досягати 2 % від ВВП, що зробить Японію третьою в світі країною за військовими тратами. Така зміна була зроблена з ціллю покращити можливість Японії захистити себе, модернізувати свої сили самооборони та як найбільш можливо зрівняти сили Японії та США для укріплення функціонування альянсу США та Японії. Збільшення оборонного бюджету також фінансуватиме нові пріоритети, спрямовані на «посилення безпеки та можливостей стримування країн-однодумців, щоб запобігти одностороннім спробам змінити статус-кво силою, забезпечити мир і стабільність в Індо-Тихоокеанському регіоні, а також створити середовище безпеки, бажане для Японії», як-от Офіційна допомога з питань безпеки (OSA), ініціатива, призначена доповнити Офіційну допомогу розвитку (ODA) [18].

Японські проекти OSA здійснюються в Бангладеш, Фіджі, Малайзії та на Філіппінах. Спираючись на зусилля, розпочаті під час адміністрації С. Абе, Фуміо Кісіда також керував подальшими змінами принципів оборонного експорту Японії, спрямованих на посилення ролі Токіо в обмежених міжна-

родних передачах летального оборонного обладнання, яке вже допомогло поповнити американські запаси зброї, надісланої в Україну. Зміни також дозволять продавати винищувач наступного покоління, який Японія розробляє у співпраці зі Сполученим Королівством та Італією. Ф. Кісіда обґрунтував цей крок необхідним для «сприяння захисту вільного та відкритого міжнародного порядку, заснованого на верховенстві права, а також реалізації миру та стабільності в Індійсько-Тихоокеанському регіоні» [14].

У Стратегії національної безпеки (NSB) Японії від грудня 2022 року, яка є лише другою в історії країни, адміністрація Ф. Кісіди внесла кілька важливих змін у порівнянні з попереднім документом епохи С. Абе, які відображали серйозні зміни в регіональному та глобальному середовищі безпеки. Найбільш відомим був його дозвіл на «контрудар» для Японії, який дозволяє Токіо отримати здатність вражати ракетні об'єкти в країні, що атакує. Це був помітний відхід від попередньої політики, заснованої на послідовних тлумаченнях конституції Японії як дозволу лише на захист японської території від реального нападу (а не лише від ймовірності або загрози нападу) і запобігання використання «наступальної зброї, призначеної для використання лише для знищення іншої країни» – що, здавалося, забороняло контрудар [18]. Замість того, щоб намагатися змінити ці інтерпретації чи саму конституцію – ще одну мету С. Абе – Національна стратегія безпеки розмістила нову політику в рамках існуючих обмежень, просто розширивши механізми, які Японія могла використовувати для обслуговування своєї «виключно орієнтованої на оборону політики». Зокрема, це зброя, яка може протистояти удару по Японії на території противника, але не повинна використовуватися превентивно і призначена для розгортання разом з існуючими системами протиракетної оборони, націленими на вхідні ракети над територією Японії [18].

Адміністрація Ф. Кісіди також змінила ставлення до деяких країн. Так Росію вона класифікувала як небезпечного актора, чия «агресія проти України легко порушила саму основу правил, що формують міжнародну порядок», і чия діяльність навколо Японії та з Китаєм «викликає серйозну стурбованість безпекою» [4].

Нова Стратегія національної безпеки також зайняла більш відверто критичну позицію щодо Китаю, ніж її попередниця, оцінивши позицію Китаю як «найбільший стратегічний виклик» для миру та безпеки Японії та ширшої міжнародної спільноти, і підкреслила необхідність співпраці зі Сполученими Штатами та іншими партнерами у вирішенні цього виклику. Акцент на співпраці з партнерами є ще однією відмінною рисою адміністрації Ф. Кісіда, хоча вона знову спирається на ініціативи, розпочаті за С. Абе. Наприклад, відносини Японії з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), формалізовані за часів адміністрації С. Абе підписанням угоди про партнерство та відкриттям японської місії при НАТО, були активізовані протягом останніх кількох років [18].

Фуміо Кісіда відвідував саміти НАТО на рівні лідерів у 2022, 2023 та 2024 роках, вітав індотихоокеанське партнерське угруповання альянсу та часто висловлював переконання, що «сьогодні Україна, завтра Східна Азія»… і що «безпека євроатлантичного та індійського регіонів – це як нероздільний Тихий океан» [4]. Крім того, головування Японії у G7 у 2023 році було відзначено, серед іншого, візитом Ф. Кісіди в Україну, першим візитом японського лідера після Другої світової війни в зону активних бойових дій. Ф. Кісіда також використав свій термін лідерства G7, щоб включити регіональних партнерів до зустрічей угруповання з метою протидії китайському та російському впливу на Глобальний Південь. З цією метою до саміту G7 у Хіросімі увійшли Південна Корея, Австралія, Коморські Острови, Індія, Індонезія та В'єтнам разом із лідером БРІКС Бразилією [4].

При Ф. Кішіді Японія зосередилася на взаємодії з регіональними партнерами в цілому. Наприклад, угода між Японією та Австралією у сфері безпеки від 2022 року підняла відносини до рівня квазіальянсу. Відносини між Японією та Філіппінами, які більш узгоджені з морською поведінкою Китаю після обрання президента Фредінанда Маркоса молодшого у 2022 році, також досягли нового максимуму, як і тристороння співпраця США, Японії та Філіппін. Японія підписала угоди про взаємний доступ як з Австралією, так і з Філіппінами (а також зі Сполученим Королівством), які дозволяють двосторонній військовий доступ до баз кожної країни, статус, який Японія раніше мала лише зі Сполученими Штатами. Для Токіо такі домовленості сприяють як навчанню власних сил безпеки, так і сил безпеки партнерів, а щодо Філіппін – доступу до місць, які можуть мати вирішальне значення в непередбачених ситуаціях на Тайвані, про що Японія дедалі голосніше висловлювала на публічній арені [4].

При Ф. Кісіда покращились відносини з Північною Кореєю. Велика заслуга в покращенні відносин належить ініціативі президента Південної Кореї Юн Сук Йоля. У 2023 році Кісіда та Юн взяли участь у першому за понад десять років обміні візитами на рівні лідерів, а також в історичному тристоронньому саміті зі Сполученими Штатами у Кемп-Девіді. Останній був спрямований на координацію зусиль трьох країн у регіоні та створення їхніх відповідних переваг для забезпечення стабільності, продовження заснованого на прави-

лах міжнародного порядку та економічної користі для регіональних партнерів. Він також мав на меті інституціоналізацію тристороннього співробітництва для кращої стабільності відносин, навіть якщо політичні вітри в Сеулі, Токіо чи Вашингтоні зміняться [4]. Саме ця готовність інвестувати енергію Японії як у посилення внутрішніх зусиль на підтримку безпеки та стабільності, так і в координацію зі США та різними партнерами в спільних зусиллях найкраще відображає підхід Ф. Кісіди до зовнішньої політики. Загалом зовнішньополітичну спадщину Ф. Кісіди можна розглядати як набір прагматичних і динамічних адоптацій до геостратегічного середовища «на історичному роздоріжжі», що походить від піднесення Китаю, ревізіонізму Росії та повернення стратегічної конкуренції, з яких цей підхід є однією складовою частиною [4].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що кожен з прем'єр-міністрів зробив великий внесок у концептуальну розробку зовнішньої політики країни та зміцненню позиції Японії на світовій арені. Посилення безпеки, нові економічні ініціативи і найважче для консервативної Японії – зміна оборонної політики для обходу 9 статті Конституції, – це все говорить про те, що японські політики стають більш радикальними, і що Японія починає ставати ще більш важливою країною в створенні нової системи регіональної та глобальної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Abe, Sh. (2013) Address by Prime Minister Shinzo Abe, at The Sixty-Eighth Session of The General Assembly of The United Nations. *Prime Minister of Japan and His Cabinet.* Retrieved from: https://japan.kantei.go.jp/96_abe/statement/201309/26generaldebate_e.html

2. Berkofsky, A. (2011) Japanese Foreign And Security Policies Under Prime Minister Yukio Hatoyama-Some Changes, A Lot Of Continuity. *JSTOR*. Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/24006639

3. Fill, P. (2022) How Shinzo Abe Shaped Japan's Foreign Policy. *Foreign Policy.* Retrieved from: https://foreignpolicy.com/2022/07/10/shinzo-abe-death-assassination-japan-prime-minister-abenomics-indo-pacific/

4. Galic, M. (2024) How Fumio Kishida shaped Japan's foreign policy. *United States Institute for Peace.* Retrieved from: https://www.usip.org/publications/2024/08/how-fumio-kishida-shaped-japans-foreign-policy

5. Hughes, Ch. (2015) An "Abe Doctrine" as Japan's GRand Strategy: New Dynamism or Dead – End? *The Asia - Pacific Journal*. Retrieved from: https://apjjf.org/wp-content/uploads/2023/11/article-1167.pdf

6. Hosoya, Yu. (2020) Japan's Foreign Policy: Abe's Legacy. *Institut Montaigne*. Retrieved from: https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/japans-foreign-policy-abes-legacy

7. Lind, J. (2004) Pacifism or Passing the Buck? Testing Theories of Japanese Security Policy. *International Security*, p. 92–121.

8. Naoto, K. (2011) "Japanese Diplomacy at a Historic Watershed" Lecture Presentation on Foreign Policy by Prime Minister Naoto Kan. *Speeches and Statements by the Prime Minister.* Retrieved from: https://japan.kantei.go.jp/kan/statement/201101/20speech_e.html

9. Samuels, R. (2007) Securing Japan: Tokyo's Grand Strategy and the Future of East Asia. *NY: Cornell University Press*, 100–113.

10. Sahashi, R. (2011) Yoshihiko Noda's vision for Japan. *East Asia Forum.* Retrieved from: https://eastasiaforum.org/2011/09/13/yoshihiko-noda-s-leadership-for-japan/

11. Shinoda, T. (2007) Koizumi Diplomacy. Japan's Kantei Approach to Foreign and Defense Affairs. *University of Washington Press*. Retrieved from: https://uwapress.uw.edu/book/9780295986999/koizumi-diplomacy/

12. Sasaki, R. (2022) The Mixed Legacy of Abe Shinzo's 'Panoramic' Foreign Policy. *The Diplomat*. Retrieved from: https://thediplomat.com/2022/09/the-mixed-legacy-of-abe-shinzos-panoramic-foreign-policy/

13. Twining, D. (2010) The implications of Hatoyama's downfall for the U.S.-Japan alliance. *Foreign Policy*. Retrieved from: https://foreignpolicy.com/2010/06/02/the-implications-of-hatoyamas-downfall-for-the-u-s-japan-alliance/

14. Tanaka, H. (2007) Japanese Foreign Policy under Prime Minister Yasuo Fukuda. *Japan Center for International Exchange*. Retrieved from: https://jcie.or.jp/data/media/jcie/page/aboutus/overview/2-6.pdf

15. Vogel, S. (2009) Japan After Koizumi: The Abe Opportunity. *Brookings*. Retrieved from: https://www.brookings.edu/articles/japan-after-koizumi-the-abe-opportunity/

16. Ward, R. (2021) Suga's premiership: a short-lived but packed administration. *International Institute for Strategic Studies*. Retrieved from: https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2021/09/suga-yoshihide-short-lived-premiership/

17. Yoshihiko, N. (2012) Press Conference by Prime Minister Yoshihiko Noda. *Speeches and Statements by the Prime Minister*. Retrieved from: https://japan.kantei.go.jp/noda/statement/201211/16kaiken_e.htm

18. Yamaguchi, M. (2023) Japan Cabinet OKs record military budget to speed up strike capability, eases lethal arms export ban. *Apnews*. Retrieved from:https://www.reuters.com/article/us-japan-diplomacy-idUSKBN0M905M20150313/

Conceptual principles of Japan's foreign policy in the 21st century

Glebov Viktor Viktorovych

Ph.D. in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Odesa I. I. Mechnikov National University
Zmiienka Vsevoloda str., 2,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5321-9829

The article identifies the features of the development of Japan's foreign policy in the 21st century, analyzes and systematizes foreign policy concepts that have influenced and continue to influence the process of Japan's emergence as a global actor in the 21st century. Actually, this is the purpose of this article. Research tasks determine its logic and structure: to determine the reasons for Japan's interest in developing a new concept of foreign policy and national security strategy; to investigate the effectiveness of foreign policy concepts of the last 25 years; to identify factors both strengthening Japan's positions in the Asia-Pacific region and in the world, and negative aspects of its foreign policy. The main attention is paid to the analysis of Japan's foreign policy concepts in the 21st century. in the context of their impact on the country's foreign policy, and, first of all, security policy in the Asia-Pacific region. The impact of the conflict-prone nature of the modern world and new crises, in particular the Russian-Ukrainian war, on the emergence of Japan as a global player is revealed. Japan's active cooperation with its strategic partners, such as the USA, the European Union, Australia, contributes to strengthening security, economic development and influence of Japan in the region and around the world. Analysis of foreign policy concepts helps to identify key points that determine successes or obstacles on Japan's path to global leadership. So,. Japan's foreign policy concepts are important for understanding the country's strategies, priorities, and influence in the international community, as well as for developing sound strategies and political decisions regarding cooperation with Japan. Foreign policy concepts have made a great contribution to Japan's position on the world stage, strengthening security, introducing new economic initiatives, and for conservative Japan – changing defense policy to circumvent Article 9 of the Constitution. All this allows us to conclude that Japanese politicians are becoming more radical, and the country and its foreign policy are even more influential in world politics.

Key words: *foreign policy, security, concepts, strategic partners, international community, global leadership, conflict-proneness, crises, pacifism, Japan, Asia-Pacific region.*

Козловська Людмила Володимирівна

Українсько-китайські відносини: відтінок української міграції та війни 2022–2025 рр. в умовах агресії рф та глобального розвитку

УДК 323.21
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.32

Козловська Людмила Володимирівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-2635-7916

В статті розглядаються українсько-китайські відносини, їх вплив на політичні та соціально-економічні процеси Китаю в умовах агресії рф в Україні 2022–2025 рр. та виокремлюється відтінок української міграції в цих подіях. Китай визначається як гегемон, який прагне зайняти ведуче місце в глобалізаційному політичному та соціально-економічному процесі, в якому намагається дотримуватись принципу не втручання у внутрішні справи країн – партнерів та поваги суверенітету і територіальної цілісності усіх країн. Зосереджується увага на специфіці і особливостях політичних та соціально-економічних процесів, пов'язаних з обставинами, викликаними вимушеністю знаходження на території Китаю мігрантів-біженців від війни 2022–2025 рр. з України в умовах агресії рф. Висвітлюються українсько-китайські відносини останніх років з огляду на агресію рф в Україні, притоку мігрантів-біженців від війни в Україні до КНР та інтенсивність політичних і соціально-економічних процесів. В цих процесах Китай характеризується як континентальний гігант, що проводить гнучку політику, вдало поєднує «жорстку» та «м'яку» сили. Розкривається на загал «китайська мрія» з проєктом «Один пояс, один шлях» та сучасна зовнішня політика КНР під керівництвом Сі Цзіньпіна, її реакція на російсько-українську війну, що криють певні протиріччя у відносинах КНР і України та КНР і світового співтовариства, яке підтримує Україну в боротьбі проти агресії рф. Китай пропонує «утриматися від перетікання кризи» на світову економіку та не зловживати односторонніми санкціями, які обмежують діяльність бізнесу і закликає збільшувати співпрацю в усіх галузях економіки, а також захисту критично важливих об'єктів інфраструктури України, враховуючи те, що суверенітет і територіальна цілісність усіх країн мають поважатися. Зазначається, що Пекін заявив про наміри надати кредитні та інвестиційні ресурси на реалізацію проєктів у сфері енергетики, інфраструктури, сільського господарства та іпотечного кредитування. Пропозиція не була підтримана урядом України під тиском США і фінансові ресурси не були використані – можливість залучення запропонованих коштів залишається актуальною і Китай готовий розглянути проєкти щодо їх використання з боку України з метою закінчення війни та післявоєнного відновлення знищених територій України.

Ключові слова: *українсько-китайські відносини, ініціатива «Один пояс, один шлях», міграція, мігранти-біженці від війни, агресія рф в Україні, глобальний розвиток, суверенітет, територіальна цілісність, влада, держава, політичний процес.*

Вступ. Світові глобалізаційні процеси сучасності криють в своїй основі взаємовідносини головних акторів міжнародної політичної діяльності – ведучі країни світу: США, Великобританію, Китай та ін. Розглядаючи глобалізаційні політичні процеси сучасності назагал, доцільно зупинитись на політичних та соціально-економічних процесах Китаю, відтінку української міграції в них в умовах агресії рф 2022–2025 рр. та українсько-китайських відносинах, чим визначається **актуальність** публікації. Мігранти-біженці від війни в Україні, які перетнули кордон КНР у 2022–2025 рр., стали **об'єктом** нашого наукового пошуку. **Предмет** дослідження склали закономірності впливу мігрантів-біженців від війни в Україні 2022–2025 рр. (і самої агресії рф в Україні) на політичні та соціально-економічні процеси Китаю і українсько-китайські відносини в умовах глобального розвитку. Невелика кількість мігрантів-біженців від війни в Україні (і сам факт агресії рф в Україну) робить свій певний вплив на політичні та соціально-економічні процеси Китаю – дослідження такого впливу склало **мету** наукового пошуку. **Завдання** дослідження – відслідкувати наслідки впливу мігрантів-біженців від війни в Україні (та самої війни в результаті агресії рф в Україну 2022–2025 рр.) на політичні та соціально-економічні процеси Китаю в умовах глобального розвитку, які приносять КНР певні бонуси і здобутки, з однієї сторони, і тримають економічний курс Піднебесної в стані постійної трансформації і необхідності підстроюватись під обставини, спричинені агресією рф в Україні, що впливають на все світове співтовариство та українсько-китайські відносини [19, с. 110]. Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові **методи** дослідження, що ґрунтуються на принципі єдності теорії та практики. Для дослідження розвитку співробітництва України та Китаю в умовах агресії рф в Україні був використаний історико-логічний метод. За допомогою кабінетного методу дослідження інформації було визначено перспективи співпраці України з Китаєм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним аспектам вивчення питань міграції в умовах агресії рф в Україні присвячені наукові роботи Ковальської Л., Лібанової Є., Малиновської О. та ін. [8; 11; 12]. Дослідження становлення та розвитку співробітництва України та Китаю, питань політичного і соціально-економіч-

ного розвитку Китаю в умовах агресії рф в Україну висвітлюють Бакланова Н., Бульбенюк С., Мателешко Ю. та ін. [1; 4; 13]. Ці та інші роботи сучасних науковців – праці, опубліковані українськими авторами протягом останніх років щодо співробітництва України та Китаю, питань політичного і соціально-економічного розвитку Китаю в умовах агресії рф в Україну склали **джерелознавчу базу** дослідження.

Виклад основного матеріалу. Біполярність світу, яка існувала до 1991 року і поділяла світ на 2 табори (капіталістичний та соціалістичний), рухнула. В тих умовах одна з країн – Китайська Народна Республіка, залишаючись соціалістичною, змогла увірватись в жорстокий капіталістичний вир подій і набрала такого стрімкого зросту, про який могли тільки мріяти основні конкуренти світу капіталізму. Настав період багатополярності в політичних процесах сучасності. Китай в цих процесах посідає одне з ведучих місць. В умовах війни в Україні в наслідок агресії рф, частина українців була вимушена мігрувати до приймаючих країн ЄС, США, Китаю та інших країн світу з метою врятування свого життя. Різні ракурси української міграції були досліджені в попередні роки та частково висвітлені в статті «Мігранти в міжнародних відносинах: практика соціального розвитку в Україні та країнах ЄС, що приймають мігрантів, у світлі перебігу та наслідків російської агресії», тому немає необхідності ще раз на ньому зупинятись. В цьому дослідженні ми більше зупинимось на теоретичних положеннях української міграції до Китаю, визначимо відтінок впливу української міграції та війни в Україні 2022–2025 рр. в умовах агресії рф на Китай як визначного гравця в міжнародній системі сучасного глобального розвитку [20, с. 244–261]. Створивши міцну основу економіки завдяки новітнім технологіям і ефективним методам економічного управління, Китайська Народна Республіка встановила в середині країни політичну стабільність, яка стала основою керованих політичних та соціально-економічних процесів. В цьому ракурсі геополітична мета КНР – світова гегемонія та намагання зайняти перше місце в глобалізаційному рейтингу впливу на політичні та соціально-економічні процеси сучасності у всьому світі. Китай багатократно заявляв, що не прагне гегемонії та намагатиметься уникати військових конфліктів [21]. На шляху до цієї мети КНР веде політичну гру, в якій хоче займати ведучі позиції і отримати кінцеву перемогу [2, с. 131]. В основі зазначених процесів лежить головний принцип міжнародної політики КНР – не втручання у внутрішні справи країн-партнерів та повага суверенітету і територіальної цілісності усіх країн [4, с. 48]. Саме ці положення дали можливість українському уряду та політичній еліті від імені українського народу звернутись до народу Китаю за допомогою в годину лихоліття 24 лютого 2022 року, коли розпочалась агресія рф в Україну: «Ми розраховуємо на підтримку Китаю в досягненні тривалого припинення вогню, припинення невиправданої війни та вирішення драматичної гуманітарної кризи, яку вона спричинила» [9, с. 208]. Мудра відповідь КНР відображала чітку політичну позицію співчуття і невтручання: «Китай дуже шкодує, що ситуація в Україні дійшла до того стану, де вона зараз. Позиція Китаю щодо українського питання послідовна та чітка. Китай завжди стоїть на боці миру та робить свої висновки незалежно, враховуючи особливості кожного питання» [13, с. 160]. В цьому напрямку здійснювалась і допомога мігрантам-біженцям від війни в Україні, які намагались врятувати своє життя шляхом переїзду до Китаю. Потрапити до Піднебесної мігранти-біженці від війни в Україні могли, лише придбавши міжнародну візу в Польщі чи інших країнах ЄС, так як в'їзд до країни відбувався на підставі візи відповідного виду. Після в'їзду українські мігранти-біженці від війни зверталися до Агентства ООН у справах біженців (UNHCR) у Пекіні, щоб отримати необхідну підтримку і допомогу. Їх кількість не постійна: 50–100 тис. українців. Це пов'язано з термінами перебування на території Китаю відповідно виду візи (30, 90, 180 днів та ін.) [11, с. 53]. Специфіка і особливості послідовності політичних та соціально-економічних подій, пов'язаних певними обставинами, викликаними вимушеністю знаходження на території Китаю мігрантів-біженців від війни з України, вплинули на сприйняття цих процесів народом КНР. Процес двоєдиний і криє бачення подій самим Китаєм, з однієї сторони, і мігрантами-біженцями від війни в Україні – як частини світового і європейського співтовариства – з іншої. В ході роботи над публікацією виникала необхідність звернутись до матеріалів аналітичних та соціально-політичних досліджень Центру Разумкова, певних статистичних та інтернет-ресурсів – за допомогою обробки цих матеріалів з'явилась можливість зосередитись на аналізі українсько-китайських відносин останніх років з огляду на агресію рф в Україні, притоку мігрантів-біженців від війни в Україні до КНР та високу інтенсивність політичних і соціально-економічних процесів глобалістики, які спостерігаються сьогодні. На дипломатичному рівні Україна намагається узгодити свої прагнення до зупинення агресії рф на своїй території. Вона веде перемовини з Китаєм в питаннях війни і миру, клімату, новітніх технологій, штучного інтелекту і пов'язаних з цим питаннях глобальної безпеки та ін. Позитивні домовленості в цьому напрямку сприяють подальшому привабливому глобальному розвитку світового співіснування, так як спільні проекти в результаті будуть сприяти покращенню політичних та соціально-економічних процесів України і Китаю [18, с. 9]. Враховуючи ракурс дослідження, свідомо не розглядались політичні та соціально-

економічні процеси Китаю в напрямку його відносин з агресором рф та його союзниками. Цікавила КНР як країна з найбільшою чисельністю населення серед держав світу – понад 1 мільярд 408 мільйонів осіб станом на 01.01.2025 р., за даними Національного статистичного бюро (NBS). До того ж економіка Піднебесної – друга після США економіка світу. Китай як континентальний гігант проводить гнучку політику, вдало поєднує «жорстку» та «м'яку» сили, інвестує в свою економіку щорічно близько 10 млрд дол. США [5, с. 24]. У 2021 році Китай посів 8 місце серед країн з найбільш розвиненою демократією. КНР нині є не лише другою економікою світу та країною з найбільшим демографічним ресурсом, а й одним із ключових геополітичних гравців у світі з політичною експансією [10, с. 46]. Загальний огляд політичних та соціально-економічних процесів Китаю носить багатовіковий характер не втручання в справи інших учасників цих процесів, відповідно до основних принципів і теоретичних положень конфуціанства не роби відносно оточуючих того, чого не бажаєш собі і не намагайся вирішити чужі питання, поки не вирішив свої [16, с. 341]. Це підтверджує і напрямок політики лідера Китаю Сі Цзіньпіна, який стверджу, що «Жодна країна не може самостійно вирішувати численні проблеми, що стоять перед людством. Жодна країна не може дозволити собі йти в самоізоляцію» [21]. Доктрина «китайської мрії» та сучасна зовнішня політика КНР під керівництвом Сі Цзіньпіна, зокрема її реакція на російсько-українську війну, криють певні протиріччя у відносинах КНР і України та КНР і світового співтовариства, яке підтримує Україну в боротьбі проти агресії рф. Положення виступів Сі Цзіньпіна у 2023 році відносно того, що США та Китай «повинні та зобов'язані» досягти мирного співіснування, підтримують загальний напрямок китайської політики не лише в сутокитайському внутрішньому та зовнішньому ракурсі, але й з огляду на агресію рф в Україні. Не протирічить цим положенням і намагання Китаю допомогти українським біженцям від війни з рф, які прибувають до КНР за гуманітарними візами типу «Т», отриманими в Польщі чи інших країнах ЄС, терміном від 3 до 30 днів (при певних умовах та потребах – 90–180 днів і більше). Цим пояснюється не велика і не постійна чисельність біженців від війни в Україні на території Китаю. Вона складає 50–100 тис. українців з початку березня 2022 року і станом на 01.01.2025 року. Українська діаспора в Китаї теж не велика [17, с. 259]. Основну допомогу надають біженцям від війни з України співробітники Агентства ООН у справах біженців (UNHCR) у Пекіні. Тобто, КНР не проти приїзду біженців від війни в Україні на свою територію, але в рамках туристичних та інших бізнес-програм, які сприяють зміцненню економіки Китаю. До світових угод щодо біженства в умовах війни КНР не долучалась і притримується в цьому ракурсі своїх позицій. Щодо позицій Китаю у відношенні агресії рф в Україні, влада КНР обережно коментує війну: з одного боку – не підтримала РФ, коли ООН голосувала за резолюцію із засудженням вторгнення в Україну, а з іншого – не стала виступати проти вторгнення. Для вирішення цього гострого питання Китай пропонує три принципи щодо війни в Україні: жодного розширення поля бою (а краще припинення вогню з двох сторін), початок діалогу та стримування впливу війни на світову економіку [13, с. 158]. Китай радить відмовитись від менталітету холодної війни, що передбачає зменшення, а краще – припинення, постачання зброї до зони бойових дій на території України від США та країн ЄС. КНР розуміє, що усе більше і більше країн Глобального Півдня об'єднуються, щоб «створити атмосферу та умови» мирного врегулювання війни рф в Україні. КНР не хоче бути осторонь, але і приєднуватись до них не поспішає – в ракурсі загальної лінії зовнішньополітичної діяльності, зорієнтованої на самостійність і неприєднання в глобальних питаннях сучасності, що базується на міцній економічній стабільності Китаю. Піднебесна пропонує «утриматися від перетікання кризи» на світову економіку та «не зловживати односторонніми санкціями, які обмежують діяльність бізнесу [13, с. 161]. Пекін радить світовим партнерам змінити ракурс погляду на події в Україні і закликає міжнародну спільноту збільшувати співпрацю в галузі енергетики, фінансів, торгівлі, продовольчої безпеки, а також захисту критично важливих об'єктів інфраструктури, враховуючи те, що «суверенітет і територіальна цілісність усіх країн мають поважатися», а цілі й принципи Статуту ООН повинні виконуватися. Отже, світовому співтовариству нав'язується думка, що Пекін не є частиною війни, а натомість підштовхує сторони до перемовин та використовує для цього «човникову дипломатію», яка стверджує, що «Усі сторони мають визначити пріоритетом мир і людей та повинні по-справжньому бути прихильними до просування мирних переговорів» [13, с. 159]. Впродовж 2022–2024 рр. КНР озвучувала абстрактні побажання щодо миру, які перекладають відповідальність за війну на США, ЄС та НАТО. Станом на 7 березня 2022 р. уряд Китаю евакуював більшість громадян КНР з України. Китайська громадськість виступила проти вторгнення рф в Україну, вказавши, що «великі катастрофи в історії часто починаються з локальних конфліктів», але це звернення було видалено з Інтернету. Проте на дипломатичному рівні з початку агресії рф Україна «з нетерпінням очікує, що Китай зіграє посередницьку роль у досягненні припинення вогню» [18, с. 9]. Від лютого 2023 року «позицію щодо врегулювання української кризи», яку треба вирішити за допомогою безумовного припинення вогню та де-факто згоди на російську окупацію українських територій,

Пекін жодного разу не змінював. Отже, ситуація з допомогою КНР Україні у війні з рф безперспективна і припущення Трампа, що Китай може допомогти у припиненні вогню й початку переговорів між Україною та Росією – можуть залишитись мрією, хоч «Китай і США могли б працювати разом для вирішення всіх світових проблем» [18, с. 7]. Основою політичних процесів сучасного Китаю є соціально-економічний розвиток КНР, зорієнтований на посилення участі Піднебесної у процесах глобалізації та глобальному управлінні. З приходом до влади Сі Цзіньпіна в КНР відбулися зміни в зовнішньополітичному курсі, заснованому на безпрецедентній глобальній ініціативі «Один пояс, один шлях», яка передбачала посилення взаємодії між країнами, що розвиваються з різних континентів (Азії, Європи та Африки, пізніше Америки) та поєднання їх єдиною розгалуженою транспортною, логістичною та комунікаційною мережами [9, с. 207]. Китай, як найбільша в світі країна, що розвивається – друга за економічними показниками після США, планував стати лідером в реалізації глобальної ініціативи «Один пояс, один шлях». Ще один китайський міжнародний проєкт – концепція спільноти єдиної долі, за якою людство має, об'єднуючи зусилля, будувати щасливе життя та спільно протистояти викликам та загрозам. В обґрунтуванні проєкту – проблеми, які сьогодні існують в світі. Вони зумовлені недостатнім рівнем взаємодії та співпраці країн, що розвиваються. Створення альтернативної мережі взаємодії в рамках проєкту «Один пояс, один шлях» може вирішити ці проблеми. З метою фінансового забезпечення проєкту за ініціативи Китаю було створено Азійський банк інфраструктурних інвестицій, Новий банк розвитку БРІКС та Фонд Шовкового шляху. 140 країн (в тому числі і Україна) та 32 міжнародні організації підписали 206 документів про співробітництво. ООН визнала «Один пояс, один шлях» проєктом глобального масштабу. Важливу роль в цьому проєкті відводилось питанню підтримки безпечного середовища, що в умовах агресії рф особливо цікавить Україну. Це покладало на КНР відповідальність за посилення ролі у світових політичних та соціально-економічних процесах. Великий економічний прорив Піднебесної в кінці XX – на XXI ст. завдяки високорозвиненим технологіям вивів КНР на пряму конкурентну боротьбу з світовим економічним гігантом США. Переваги та недоліки у цьому протистоянні лежать в основі всіх світових політичних та соціально-економічних процесах сучасності, включаючи агресію рф в Україну. Війна рф проти України завдала значної шкоди реалізації глобального проєкту «Один пояс, один шлях» [14, с. 28]. Локальний конфлікт на території України 2014–2025 рр. обмежив рамки китайської ініціативи. ЄС зупинило дію всеохоплюючої інвестиційної угоди з КНР. Зменшився товарообіг всіх учасників програми «Один пояс, один шлях». Китай почав нести фінансові втрати, що спонукало певні виступи КНР проти війни в Україні. В основу цих виступів лягли питання кардинального вирішення відносин в політичній та соціально-економічній сфері між Україною та Китаєм, що базуються на принципах: 1) посилення діалогу з питань співробітництва через торговельну політику шляхом зменшення тарифного і нетарифного захисту китайського та українського ринку; 2) оптимізація співпраці в торгівельно-економічній та інвестиційній сферах – Україні потрібно продовжити співробітництва з Китаєм в рамках проекту «Один пояс – один шлях» для отримання важелів впливу на розбудову глобальної та європейської економічної інфраструктури; 3) необхідна довгострокова стратегія розвитку торговельно-економічної та політичної співпраці між Україною та Китаєм з виокремленням й обґрунтуванням секторальних пріоритетів [19, с. 114]. Реалізація зазначених принципів (в перспективі – як очікування) буде сприяти лібералізації торговельного режиму, посиленню торгово-економічних та політичних відносин, що в кінцевому результаті дасть можливість створення зони вільної торгівлі, посилення прагматики у торгово-економічних та політичних відносинах і встановлення симетричної економічної взаємозалежності між Україною та Китаєм. В такому варіанті необхідне перезавантаження китайсько-українських відносин з наданням цим відносинам активного політичного характеру, розширення торговельно-економічного співробітництва країн з метою захисту і просування національних інтересів [19, с. 116]. Таким чином, принципи відносин в політичній та соціально-економічній сфері між Україною та Китаєм підкріплюються міцністю геоекономіки Піднебесної і трансформують українську та світову політику, оскільки китайська економічна міць конвертується в міжнародний (в тому числі український) політичний вплив [6, с. 52–53]. Світове співтовариство, в тому числі і НР, поставлені в складну ситуацію через військову агресію РФ проти України, яка вийшла за рамки двосторонніх відносин. Наслідки цієї агресії негативно вплинули на всі сфери життя світового співтовариства, в тому числі і Китаю. Один із напрямків цих негараздів – міжнародна продовольча безпека, в якій Україна є одним з найбільших постачальників зерна (пшениці, кукурудзи, ячменю) у світі (10% світового експорту), а експорт зернових становить 50% валютних надходжень до бюджету України, що дає можливість посилювати обороноздатність країни [18, с. 6]. В умовах агресії рф в Україну, щоб зберегти проєкт «Один пояс, один шлях», КНР почав шукати нові можливості для реалізації глобальної ідеї. Терміново були створені альтернативні маршрути та коридори: Пакистан – Іран – Туреччина – Європа та інші. Це відкривало можливості для України (в силу зручного географіч-

ного розташування), яка могла стати транзитним вантажним коридором з Близького Сходу до країн Східної, Центральної та Північної Європи [18, с. 11]. Активізація співробітництва між Україною та КНР стала чинником утримання Китаю від співпраці з рф у військово-технічній сфері. Потенціал такого співробітництва є достатньо потужним і охоплює різні сфери та напрями взаємодії між двома країнами, зокрема: енергетику, транспорт, сільське господарство, промисловість та ін. Важливою є і співпраця у військово-технічній сфері. Так як це було вигідно і Китаю, і Україні, і ЄС, на міжнародній арені почали з'являтись заклики до Китаю щодо приєднання до ініціативи світового співтовариства припинити війну в Україні. Перед днем цих подій були виступи ведучих європейських дипломатів щодо українсько-китайських відносин в умовах агресії рф. Президент Європейської Ради Шарль Мішель в своїх виступах розраховував на підтримку Китаю в досягненні тривалого припинення вогню, припинення невиправданої війни та вирішення драматичної гуманітарної кризи, яку вона спричинила. Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн не одноразово відзначала, що «продовження війни та розлади, які вона створює у світовій економіці, не відповідають нічиїм інтересам, і точно не китайським». В такій ситуації активне співробітництво між Україною та Китаєм мало сприяти переходу Піднебесної на більш чіткі позиції щодо ефективного використання свого впливу у справі припинення російської агресії та відновлення територіальної цілісності Української держави. Подальші дії КНР в цьому напрямку свідчать про глибокі фундаментальні політичні та соціально-економічні протистояння Піднебесної та США, які не дають Китаю до кінця реалізувати свою миротворчу функцію. З перших днів агресії рф в Україну Китай виразив співчуття, що ситуація в Україні дійшла до стану війни. На дипломатичному рівні позиція Китаю з березня 2022 року щодо українського питання послідовна та чітка – він стоїть на боці миру та робить свої висновки незалежно, враховуючи особливості кожного питання. Пекін бачить причину української кризи у регіональній безпековій напруженості в Європі, яка накопичувалася роками. КНР пропонує фундаментальне рішення – задовольнити легітимні безпекові занепокоєння всіх причетних сторін. В цих заявах простежується двобокість трактувань ситуації в Україні і неспроможність чітко прийняти позицію однієї із конфліктуючих сторін, так як це може принести непередбачувані фінансові втрати КНР [14, с. 25]. Пропонований Китаєм варіант вирішення «кризи» – «мирні переговори» у пекінському формулюванні без врахування інтересів України та світового співтовариства, яке, в свою чергу, має створювати «сприятливі умови» для переговорів між Росією та Україною, замість того, щоб розпалювати конфлікт, надаючи фінансову та воєнну допомогу Україні. Позитивними діями китайського керівництва в цьому напрямку стало стримане відношення до запитів кремлівських лідерів щодо надання військово-технічної підтримки з зазначенням того, що воно не підтримує загарбницької політики щодо України. Відмова керівництва Китаю постачати до РФ комплектуючі для військової техніки та надавати інші форми військово-технічної підтримки поставило останню в складні умови. Враховуючи, що практично вся російська військова техніка включає комплектуючі компоненти іноземного виробництва, зупинення зовнішніх каналів їх постачання фактично унеможливлювало виробництво сучасної військової техніки та озброєння самостійно [18, с. 12]. В таких умовах КНР розділив занепокоєння Заходу щодо загроз та викликів, які спричинила військова агресія рф проти України як для європейської, так і світової безпеки загалом. Підтрмуючи санкції світового співтовариства проти рф, Китай припинив та тимчасово заморозив деякі види діяльності на території рф. КНР відправила гуманітарну допомогу Україні через Червоний Хрест на суму 790 тис. дол. США. Перший гуманітарний вантаж був відправлений до України 9 березня 2022 року [11, с. 39]. Додаткова сума гуманітарної допомоги у розмірі 1,57 млн дол. США була виділена урядом країни 21 березня 2022 року. Пекін заявив про наміри надати кредитні та інвестиційні ресурси у розмірі 21 млрд дол. США на реалізацію проєктів у сфері енергетики, інфраструктури, сільського господарства та іпотечного кредитування. Ця пропозиція не була підтримана урядом України і фінансові ресурси не були використані [18, с.4]. Китай неодноразово повідомляв, що можливість залучення запропонованих коштів залишається актуальною і він готовий розглянути проєкти щодо їх використання з боку України. Так як прямі втрати України через війну сьогодні становлять більше 100 млрд дол. США, питання залучення китайських кредитних коштів, зокрема на відбудову зруйнованої інфраструктури, набуває надзвичайної актуальності. В таких умовах керівництво України значно активізувало взаємовідносини з КНР. Активна діяльність послів та дипломатичних представництв України у США, Великобританії, Китаї та інших країнах сприяла формуванню об'єктивного уявлення у міжнародної спільноти про події в Україні, отриманню всеохоплюючої підтримки та наданню фінансової, економічної та гуманітарної допомоги з боку міжнародних партнерів.

Висновки. Україна намагається виявляти активність як суб'єкт міжнародних відносин в умовах глобального розвитку, вона не стоїть осторонь і не чекає на остаточне оформлення світових геоекономічних і геополітичних конфігурацій, тим паче з огляду на реальні загрози й виклики, які постали перед Україною. Великі надії в цих питаннях Укра-

їна покладає на КНР, як світового лідера в політичних та соціально-економічних процесах сучасності. І хоч Китай має багатовіковий досвід не втручання в справи інших країн, Україна сподівається на всіляку підтримку від КНР в питаннях припинення війни та подолання її наслідків. Українські дипломати сподіваються, що принципи, запропоновані КНР відносно війни в Україні, при безпосередній участі Китаю в їх реалізації, принесуть кінцевий результат – стримування впливу війни на світову економіку шляхом її справедливого завершення. Це положення сьогодні є основним в українсько-китайських відносинах. Так як статтею охоплено вузький ракурс українсько-китайських відносини в умовах агресії рф 2022–2025 рр., планується продовжити роботу в цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакланова Н. М., Букач В. М. Культурно-освітня стратегія КНР у зовнішній політиці. *Політичне життя*. 2022. № 3. С. 113–119. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.14

2. Бжезінський Зб. Велика шахівниця; пер. Олена Фешовець. Харків : Фабула, 2018. 288 с.

3. Бензарь А. Пєстова О. Міграційні процеси в Україні у воєнний період (2022 – початок 2023 рр). *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. № 1(19). С. 30–44.

4. Бульбенюк С. С. Геополітичні й геоекономічні амбіції та «м'яка сила» Китаю: зауваги до дискурсу про особливості просування й утвердження. *Китаєзнавчі дослідження*. 2022. № 2. С. 39–53. DOI: https:// doi.org/10.51198/chinesest2022.02.039

5. Дорош Л., Яблонська М. «М'яка» сила Китаю: оцінка ефективності та реакція на сучасні виклики. Гуманітарні візії. 2021. Т. 7. № 2. С. 22–27. DOI: https://doi.org/10.23939/shv2021.02.022

6. Кіктенко В. О. Роль теорії «м'якої сили» у створенні нового образу Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2015. № 1–2. С. 39–50.

7. Климчук І. І., Орлов С. Ю. «Гостра сила» Китаю в контексті України. *Молодий вчений.* 2021. № 10 (98). С. 188–191. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-40

8. Ковальська Л., Гук Р. Міграційні процеси в Україні під час агресії Російської Федерації. Warsaw : *World science,* 2018. № 1 (29). С. 78–82.

9. Краснопольська Т. М. Публічна дипломатія як складова «м'якої сили» Китаю. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) у 2 т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 206–209.

10. Кулицький С. Глобальна експансія Китаю та проблеми розвитку української економіки. *Україна: події, факти, коментарі*. 2021. № 2. С. 37–50. URL:http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5118:e volyutsiya-ekonomiki-knr-v-globalnomu-vimiri&catid=8&Itemid=350

11. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка.* 2022. № 2. С. 37–57. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001339377

12. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.

13. Мателешко Ю.П. «М'яка сила» Китаю: напрями та особливості українського наукового дискурсу *Регіональні студії.* 2023. № 34. С. 157–162. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.27

14. Сенченко О. Особливості національних моделей «м'якої сили» КНР і США. *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 8. С. 24–30.

15. 15.Сімахова А., Церковний І. Міграційні процеси в Україні в роки війни: соціальний аспект. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4. (102). С. 61–64. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)

16. Трофименко М.В. Інститут Конфуція як механізм реалізації публічної дипломатії Китайської Народної Республіки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2016. Вип. 15. С. 335–345.

17. Ціватий В. Г. Публічна дипломатія та основні напрями політики «м'якої сили» Китаю в умовах поліцентричного світоустрою XXI століття: інституціональний і діаспоральний аспекти. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали XIV міжнародної наукової конференції*, 5 листопада 2020 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 257–261.

18. Якименко Ю., Юрчишин В. Наміри до зближення чи готовність до роз'єднання.Київ: *Центр Разумкова*, 2024. С. 1–13. URL: https://razumkov.org.ua/statti

19. Яценко О. Інноваційно-інвестиційне співробітництво України та Китаю. *Міжнародна економічна політика.* 2021. № 2 (35). С. 99–117.

20. Kozlovska L., Voropay S., Moroz V. Migrants in nternational relations: the practice of social development in Ukraine and the reseiving countries of the EU in the light of the course and consequences of Russian aggression. Колективна монографія «*Міжнародне співтовариство та Україна в процесах економічного та цивілізаційного поступу: актуальні економіко-технологічні, ресурсні, інституціональні, безпекові та соціогуманітарні проблеми*», м. Рига, Латвія, 2024. С. 244–261.

21. Xi Jinping. Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era. 2018. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/ceil/eng/zt/19thCPCNational Congress/W02017112 0 127269060039.pdf.

REFERENCES:

1. Baklanova N. M., Bukach V. M. (2022). Kulturno-osvitnia stratehiia KNR u zovnishnii politytsi. *Politychne zhyttia*. № 3. S. 113–119. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.14

2. Bzhezinskyi Zb. (2018) Velyka shakhivnytsia; per. Olena Feshovets. Kharkiv : Fabula. 288 c.

3. Benzar A. Piestova O. (2024) Mihratsiini protsesy v Ukraini u voiennyi period (2022-pochatok 2023rr). *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*. № 1 (19). S. 30–44

4. Bulbeniuk S. S. (2022). Heopolitychni y heoekonomichni ambitsii ta “miaka syla” Kytaiu: zauvahy do dyskursu pro osoblyvosti prosuvannia y utverdzhennia. *Kytaieznavchi doslidzhennia*. № 2. S. 39–53. DOI: https:// doi.org/10.51198/chinesest2022.02.039

5. Dorosh L., Yablonska M. (2021) “Miaka” syla Kytaiu: otsinka efektyvnosti ta reaktsiia na suchasni vyklyky. *Humanitarni vizii*. T. 7. № 2. S. 22–27. DOI: https://doi.org/10.23939/shv2021.02.022

6. Kiktenko V. O. (2015) Rol teorii “miakoi syly” u stvorenni novoho obrazu Kytaiu. *Kytaieznavchi doslidzhennia*. № 1–2. S. 39–50.

7. Klymchuk I. I., Orlov S. Yu. (2021) “Hostra syla” Kytaiu v konteksti Ukrainy. *Molodyi vchenyi*. № 10 (98). S. 188–191. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-40

8. Kovalska L., Huk R. (2018) Mihratsiini protsesy v Ukraini pid chas ahresii Rosiiskoi Federatsii. Warsaw : *World science.* № 1(29). S. 78–82.

9. Krasnopolska T. M. (2022) Publichna dyplomatiia yak skladova «miakoi syly» Kytaiu. Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia*»: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) u 2 t. Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka». T. 1. S. 206–209.

10. Kulytskyi S. (2021) Hlobalna ekspansiia Kytaiu ta problemy rozvytku ukraïnskoï ekonomiky. *Ukraina: podii, fakty, komentari.* № 2. S. 37–50. URL:http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5118:e volyutsiya-ekonomiki-knr-v-globalnomu-vimiri&catid=8&Itemid=350

11. Libanova E. M., Pozniak O. V., Tsymbal O. I. (2022.) Masshtaby ta naslidky vymushenoi mihratsii naselennia Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. № 2. S. 37–57. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001339377

12. Malynovska O. (2018) Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii: *monohrafiia.* Kyiv: NISD. 472 s.

13. Mateleshko Yu. P. (2023) “Miaka syla” Kytaiu: napriamy ta osoblyvosti ukrainskoho naukovoho dyskursu. *Rehionalni studii*. № 34. S. 157–162. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.27

14. Senchenko O. (2022) Osoblyvosti natsionalnykh modelei “miakoi syly” KNR i SShA. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*. № 8. S. 24–30.

15. Simakhova A., Tserkovnyi I. (2022) Mihratsiini protsesy v Ukraini v roky viiny: sotsialnyi aspekt. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. № 4 (102). S. 61–64. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)

16. Trofymenko M.V. (2016) Instytut Konfutsiia yak mekhanizm realizatsii publichnoi dyplomatii Kytaiskoi Narodnoi Respubliky. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Istoriia. Politolohiia*. Vyp. 15. S. 335–345.

17. Tsivatyi V. H. (2020). Publichna dyplomatiia ta osnovni napriamy polityky «miakoi syly» Kytaiu v umovakh politsentrychnoho svitoustroiu XXI stolittia: instytutsionalnyi i diasporalnyi aspekty. Kytaiska tsyvilizatsiia: tradytsii ta suchasnist*: materialy XIV mizhnarodnoi naukovoi konferentsii*, 5 lystopada 2020. Kyiv: Vydavnychyi dim «Helvetyka». S. 257–261

18. Yakymenko Yu., Yurchyshyn V. (2024).Namiry do zblyzhennia chy hotovnist do roziednannia. Kyiv : Tsentr Razumkova. S. 1–13. URL: https://razumkov.org.ua/statti

19. Yatsenko O. (2021). Innovatsiino-investytsiine spivrobitnytstvo Ukrainy ta Kytaiu. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. № 2 (35). S. 99–117

20. Kozlovska L., Voropay S., Moroz V. (2024). Migrants in international relations: the practice of social development in Ukraine and the reserving countries of the EU in the light of the course and consequences of Russian aggression: колективна монографія «*The international community and Ukraine in the processes of economic and civilisational progress: current economic, technological resource, institutional, security and socio-humanitarian issues*». Riga, Latvia. C. 244–261

21. Xi, Jinping. (2018) Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/ceil/eng/zt/19thCPCNational Congress/W02017112 0 127269060039.pdf.

Ukrainian-Chinese relations: the shade of Ukrainian migration and war 2022–2025 in the context of russian aggression and global development

Kozlovska Lyudmila Volodymyrivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2635-7916

The article examines Ukrainian-Chinese relations, their impact on China's political and socio-economic processes in the context of Russian aggression in Ukraine in 2022–2025 and highlights the shade of Ukrainian migration in these events. China is defined as a hegemon that seeks to take a leading position in the globalisation of political and socio-economic processes, in which it tries to adhere to the principle of non-interference in the internal affairs of partner countries and respect for the sovereignty and territorial integrity of all countries. The article focuses on the specifics and peculiarities of political and socio-economic processes related to the circumstances caused by the forced stay in China of migrant refugees from the war of 2022–2025 from Ukraine in the context of Russian aggression. The article covers Ukrainian-Chinese relations in recent years in view of the Russian aggression in Ukraine, the inflow of refugee migrants from the war in Ukraine to China and the intensity of political and socio-economic processes. In these processes, China is characterised as a continental giant that pursues a flexible policy, successfully combining hard and soft power. The «Chinese dream» with the «One Belt, One Road» project and China's current foreign policy under Xi Jinping, its reaction to the Russian-Ukrainian war are revealed to the public, revealing certain contradictions in relations between China and Ukraine and between China and the international community, which supports Ukraine in its fight against Russian aggression. China suggests «refraining from spilling over the crisis» into the global economy and «not abusing unilateral sanctions that restrict business activities» and calls for increased cooperation in all sectors of the economy, as well as the protection of critical infrastructure in Ukraine, given that «the sovereignty and territorial integrity of all countries must be respected». It is noted that Beijing has announced its intention to provide credit and investment resources for the implementation of projects in the energy, infrastructure, agriculture, and mortgage lending sectors. The proposal was not supported by the Ukrainian government under US pressure and the financial resources were not used – the possibility of attracting the proposed funds remains relevant and China is ready to consider projects for their use by Ukraine to end the war and post-war restoration of the destroyed territories of Ukraine.

Key words: *Ukrainian-Chinese relations, the «One Belt, One Road» initiative, migration, war refugees, Russian aggression in Ukraine, global development, sovereignty, territorial integrity, power, state, political process.*

Маруховський Олег Олександрович

Особливості внутрішньої та зовнішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану під час російсько-української війни

УДК 321.64+327(479.24)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.33

Маруховський Олег Олександрович
кандидат політичних наук, доцент,
науковий співробітник відділу проблем світового політичного розвитку
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України
вул. Генерала Алмазова, 8,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-0708-1603

Метою статті є системний аналіз особливостей зовнішнього та внутрішнього напрямків політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану під час російсько-української війни. Це є актуальною темою, тому що саме в цей період почалося формування нової «осі зла» авторитарних режимів як нового виклику й загрозі світовій безпеці. У процесі проведення дослідження було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема історичний і порівняльно-політичний методи, системний аналіз і контент-аналіз, метод «case-study» і метод узагальнення. Розкрито становлення політичної системи Азербайджану як пострадянської автократії й спадкового авторитаризму при збереженні династичного принципу передачі влади (від Гейдара Алієва до його сина Ільхама Алієва). З'ясовано, що спадковий авторитаризм є різновидом авторитарного правління, характерного саме для правлячого режиму в Азербайджані при необмеженій законом влади в межах однієї родини (клану). Проаналізовані особливості внутрішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану: 1) посилення спадкового авторитаризму і клановості та культу особи Г. Алієва як загальнонаціонального лідера і батька нації; 2) збільшення контролю влади президента над громадянським суспільством та ЗМІ при збереженні формально демократичних інститутів; 3) посилення необмеженої влади президента при скасуванні обмеження президентських термінів та збільшенні терміну повноважень президента; 4) посилення жорсткого контролю над виборчим процесом, невідповідність проведення виборів міжнародним стандартам, збільшення політичних репресій і подальшого придушення опозиційних партій при домінуванні правлячої пропрезидентської партії, заснованої Г. Алієвим і нині очолюваної І. Алієвим. Охарактеризовані особливості зовнішнього напрямку політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану: а) багатовекторність зовнішньої політики, прагматичний підхід та балансування у міжнародних відносинах між Заходом та Росією; б) використання сприятливої геополітичної ситуації при послабленні російського впливу в регіоні під час широкомасштабної російсько-української війни для повернення Нагірного Карабаху; в) офіційна підтримка територіальної цілісності України і надання гуманітарної допомоги українському народу у 2022 р. при одночасному уникненні приєднання до антиросійських західних санкцій без прямої політичної критики Росії.

Ключові слова: *зовнішній та внутрішній напрямки політичної стратегії, авторитарний режим, спадковий авторитаризм, російсько-українська війна, багатовекторність, прагматизм, балансування інтересів.*

Вступ. *Актуальність* проблеми дослідження особливостей зовнішнього та внутрішнього напрямків політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану під час російсько-української війни полягає в тому, що саме в цей період у світі почалося формування нової «осі зла» авторитарних режимів («axis of authoritarian states») як нового виклику й загрозі світовій безпеці. Відповідно, дане дослідження є актуальним і своєчасним завданням, вирішення якого може допомогти глибше проаналізувати особливості механізму функціонування авторитарних режимів у внутрішній і зовнішній політиці на прикладі Азербайджану. Важливо дослідити, яким чином, на тлі посилення геополітичної напруги в регіоні, зокрема в контексті російсько-української війни, Азербайджан адаптував свою політичну стратегію відповідно до змін зовнішньої і внутрішньої ситуації та посилив авторитарну модель правління при концентрації влади в руках однієї родини та фактичному усуненні опозиційних сил від політичного процесу.

Мета та завдання. Метою дослідження є визначення та системний аналіз особливостей зовнішньої і внутрішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану в період 2014–2025 рр., з акцентом на характер зміни цих стратегій в умовах російсько-української війни та геополітичних змін, що відбулися в цей період. Основні завдання дослідження: 1) охарактеризувати етапи становлення авторитарного режиму в Азербайджані як спадкового авторитаризму; 2) виокремити та проаналізувати особливості внутрішнього напрямку політичної стратегії необмеженої влади президента з високим рівнем авторитарного контролю і обмеженням демократичних процесів; 3) визначити та розглянути особливості зовнішньополітичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану в контексті геополітичної ситуації під час російсько-української війни.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження були використані такі методи, як: *метод історизму* – при аналізі етапів становлення авторитарного режиму Азербайджану та змін у його внутрішній і зовнішній політиці; *порівняльно-політичний метод* дозволив зіставити внутрішньо- та зовніш-

ньополітичні стратегії Азербайджану під час російсько-української війни; *контент-аналіз* – для змістовного аналізу і оцінки наукових публікацій та у ЗМІ щодо політики Азербайджану; *системний аналіз* – для систематизації цілісної картини особливостей внутрішньо- та зовнішньополітичні стратегії Азербайджану; *метод «case-study»* – для більш повного дослідження конкретного об'єкту, явища або процесу, тобто політичної стратегії Азербайджану; *метод узагальнення* – для формулювання висновків на основі опрацьованих емпіричних і теоретичних даних.

Результати. Для того, щоб системно проаналізувати *особливості основних (зовнішнього та внутрішнього) напрямків політичної стратегії* авторитарного режиму Азербайджану, варто почати з визначень понять «авторитаризм» взагалі, та «спадковий авторитаризм», зокрема. Відомо, що вперше термін «авторитаризм» було введено ще у 30–40 роки XX століття вченими франкфуртської школи. Згідно «Політичній енциклопедії» поняття «авторитаризм» (від лат. auctoritas – влада, вплив) означає «політичний режим, який ґрунтується на необмеженій владі однієї особи або групи осіб при збереженні окремих економічних, громадянських, духовних свобод для громадян; спосіб правління з обмеженим плюралізмом» [16, с. 12]. В контексті нашого дослідження особливу увагу привертає запропоноване вітчизняним науковцем О.М. Цапко визначення поняття *«спадкового авторитаризму»,* який є характерним саме для правлячого авторитарного режиму в Азербайджані. Як стверджує О.М. Цапко, «спадковий авторитаризм – це різновид авторитарного правління, основу якого становить диктаторський, не обмежений законом тип влади, яка передається спадково до його нащадків, з метою її збереження в межах однієї сім'ї (клану) і яка здійснюється відповідно до «політичного заповіту» чи волі самої особи…, зазвичай шляхом імітації всенародного волевиявлення з формальним використанням чи фальсифікацією електоральних процедур» [18, с. 109–110]. Прояви процесу успадкування влади, тобто прояви спадкового авторитаризму можна спостерігати в сучасних політичних системах таких країн, як Сирія (Хафес Асад та його син Башар Асад), Туркменістан (Гурбангули Бердимухамедов та його син Сердар Бердимухамедов) та Азербайджан (Гейдара Алієв та його син Ільхам Алієв).

Характеризуючи *головну особливість правлячого політичного режиму* Азербайджану як *спадковий авторитаризм*, важливо зазначити, що його основи були закладені першим президентом країни Гейдаром Алієвим, який очолював державу з 1993 р. до 2003 р. впродовж 10 років. Його правління характеризувалося централізацією влади, придушенням опозиції і зміцненням президентської вертикалі. Після його смерті Ільхам Алієв продовжив політику батька, зосереджуючи владу в руках правлячої еліти й обмежуючи демократичні процеси. Відомо, у 2009 р. «був проведений конституційний референдум, який скасував обмеження президентських термінів і дозволив І. Алієву балотуватись на третій, четвертий та п'ятий терміни» [14, с. 307]. До речі, на конституційному референдумі 2016 р. були схвалені поправки до Конституції щодо збільшення терміну повноважень президента з п'яти до семи років, а також було надано право розпускати парламент та оголошувати дострокові вибори президента. Доречним буде зазначити, що коли у 2018 р. І. Алієва було обрано президентом Азербайджану вчетверте з результатом 86%, ОБСЄ «розкритикувала» ці дострокові вибори та заявила, що вони «відбулися в умовах обмежених прав і свобод», не відповідали стандартам свободи та чесності, відзначивши при цьому відсутність прозорості, масові порушення процедур та «вкидання бюлетенів у скриньки для голосування» [11]. Окрім того, у 2016 р. конституційний референдум запровадив нову адміністративну посаду віце-президента, на яку у 2017 р. І. Алієв призначив свою дружину Мехрібан Алієву, оголосивши, що «на цій посаді вона замінить свого чоловіка, якщо він піде у відставку», а також він «скасував віковий ценз для кандидатів в президенти, що відкрило шлях для 19-річного сина Алієвих» [22]. Як слушно зазначає Аташер Г.А. у науковій статті «Кланова політика в Азербайджані: критичний огляд» ці кроки є прикладом посилення тенденції клановості у правлячій еліті та «ознакою султаністських практик» [20]. Так, 07 лютого 2024 р., на півтора року раніше, в Азербайджані вже вдруге (вперше було у 2018 р.), було проведено достроково позачергові президентські вибори, за підсумками яких за І. Алієва проголосували 92,12% виборців, внаслідок чого він знову стає президентом (вже вп'яте) на ще один семирічний термін [1].

Для аналізу *особливостей внутрішнього напрямку політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану,* необхідно зазначити, що, на думку вітчизняного науковця В. Мачуського, зародження авторитарного режиму почалося ще у 1993–2003 рр. при президенті Г. Алієві, що вже тоді почався «авторитарний відкат, формування режиму «керованої демократії» і кулуарно-персоналістської моделі політичного управління» [9, с. 280]. Дослідженням цієї проблеми займався вітчизняний науковець І. Осадчук, який ретельно досліджуючи еволюцію політичного режиму в Азербайджані, виокремив два етапи еволюції політичного режиму та розкрив особливості кожного з них: перший етап – «напівконсолідований авторитаризм (гібридний режим) 1998–2005 рр.; другий етап – консолідований авторитаризм 2006–2021 рр. в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербай-

джанській Республіці» [12, с. 185]. При цьому він обґрунтовано довів, що у другому етапі при владі І. Алієва порівняно з президентством його батька відбулося посилення авторитаризму.

Отже, слід зупинитися більш детально на подальшій характеристиці *особливостей внутрішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану* взагалі, та в умовах російсько-української війни (2014–2025 рр.), зокрема. *По-перше,* це посилення спадкової авторитарної форми правління, сформованої впродовж кількох десятиліть перебування при владі династії Алієвих, глибоко персоналізованої навколо постаті президента Г. Алієва з існуванням стійкого культу його особистості, що до сих пір проявляється у численних пам'ятниках, портретах, назвах вулиць, парків та установ, позитивному висвітленні його діяльності в державних ЗМІ. Відомо, що в Азербайджані покійний Г. Алієв «часто зображується як батько нації», а «культ його особистості продовжує існувати та процвітати». На підставі указу, підписаного у 2006 р. його сином І. Алієвим, «з метою увічнення пам'яті загальнонаціонального лідера і популяризації його суспільно-політичної спадщини» по всій країні були створені Центри Г. Алієва «з освітніми матеріалами про його життя і досягнення та про історію Азербайджану» [24].

По-друге, *особливістю внутрішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану* є продовження збереження формальної наявності демократичних інститутів (парламенту, виборів та ін.), які не є незалежними, контролюються президентом і слугують для легітимізації фактично необмеженої влади президентської родини та її оточення. Авторитарна влада президента стає ще більш централізованою, посилює жорсткий контроль над громадянським суспільством та незалежними засобами масової інформації, заарештовуючи «керівників незалежного ЗМІ Abzas Media, відомого своїми розслідуваннями та викриттям корупції» [21]. Здійснюється обмеження громадянських свобод, переслідування, залякування та ув'язнення активістів стають поширеною практикою. Саме тому в Азербайджані існує т. зв. «політична стабільність, заснована на регулярних репресіях», а «стійка апатія населення, особливо до виборчого процесу, як ключові детермінанти деполітизації, дозволяють І. Алієву ухвалювати свавільні рішення без жодного спротиву. Протягом останніх двох десятиліть азербайджанський режим поступово придушував усіх потенційних опонентів, а також продемократичні голоси. Регуляторні обмеження та кримінальні переслідування стримують розвиток сектору НУО» [25].

По-третє, ще однією *особливістю внутрішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану* слід назвати жорсткий контроль над виборчим процесом президента та парламенту, які часто супроводжуються численними порушеннями, що ставлять під сумнів їх чесність та відповідність міжнародним стандартам. Так, на виборах парламенту 2024 р. опозиційна Платформа «Третя республіка» відкрито зробила заяву, що «вибори були «нелегітимними» і що «безпрецедентні політичні репресії» виключають будь-які шанси на проведення «вільних і чесних виборів» [23]. Опозиційні партії в Азербайджані мають обмежені можливості для участі в політичному процесі, а опозиція завжди була «позбавлена каналів, якими вона могла висловлювати та поширювати свої погляди, що призвело до спаду опозиційної активності та подальшої маргіналізації опозиційних партій» [12, с. 189–190]. Відомо, що усі парламентські вибори (1995, 2000, 2005, 2010, 2015, 2020, 2024 рр.) в незалежному Азербайджані вигравала пропрезидентська партія «Новий Азербайджан», заснована Г. Алієвим і нині очолювана І. Алієвим, яка залишається домінуючою правлячою силою в політичній системі країни.

Головною особливістю зовнішнього напрямку політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану взагалі та під час широкомасштабної російської агресії проти України, зокрема, можна назвати: багатовекторність зовнішньої політики та прагматичне балансування між Заходом та Росією. Так, президент І. Алієв у своїй зовнішній політиці продовжує послідовний і стратегічно продуманий курс, започаткований його батьком, який відзначається прагматичним підходом та збереженням балансу у міжнародних відносинах. Зокрема, президент Азербайджану І. Алієв, виступаючи у далекому 2005 р. на сесії Міллі Меджлісу зазначав, що одним із пріоритетів зовнішньої політики країни є співпраця з європейськими та євроатлантичними безпековими структурами [цит. за: 2, с. 88], проте бажання такої співпраці мало прагматичний і обмежений характер і зовсім не передбачало офіційного курсу на вступ до НАТО чи ЄС. На відміну від України чи Грузії, Азербайджан не робив таких політичних заяв, натомість завжди дотримувався балансу в зовнішній політиці, уникаючи приєднання до військово-політичних блоків. Така зовнішньополітична стратегія дозволяє Г. Алієву маневрувати між різними міжнародними гравцями, зберігаючи простір для реалізації власних національних інтересів та регіональної стабільності.

Як і більшість авторитарних режимів, Азербайджан демонструє більшу схильність до співпраці з подібними за політичним устроєм державами, тому Баку віддає перевагу поглибленню відносин із Анкарою, Москвою та Пекіном, а не з Брюсселем чи Вашингтоном. Зовнішньополітична стратегія Азербайджану на зближення з Туреччиною була закріплена у спільній союзницькій декларації, підписаній двома президентами 15.06.2021 р.

у м. Шуша, яка посилювала двосторонню співпрацю, у тому числі й у військовій сфері [26]. Разом з тим, Туреччина постійно демонструвала свій зростаючий вплив на Азербайджан і як заявив міністр закордонних справ Туреччини, вона «продовжуватиме підтримувати Азербайджан і ніколи не залишить його на самоті» [28]. Така ситуація засвідчує посилення міждержавної конкуренції в регіоні, де протягом десятиліть беззаперечне лідерство утримувала Росія, яка вже була не здатна підтримувати свою колишню гегемонію під час свого широкомасштабного вторгнення в Україну, натомість дедалі активніше безпекову динаміку регіону контролювала Туреччина.

Другою особливістю зовнішнього напрямку політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану є використання «вікна можливостей» для активізації зусиль з встановлення повного контролю над територіями Нагірного Карабаху, використовуючи послаблення впливу в цьому регіоні Росії, зосередженої на широкомасштабній війні з Україною. Відповідно Туреччина при своєму зростаючому впливі в цьому регіоні «позиціонувала себе об'єктивним посередником» і розглядала «беззастережну підтримку» Азербайджану в цьому конфлікті як «інструмент протидії впливу Росії» та «спосіб закріплення свого статусу регіональної держави» [6, с. 132]. На думку експерта з проблем Азійсько-Тихоокеанського регіону Аналітичного центру ADASTRA А. Ганоцького, «саме російсько-українська війна відкрила для Баку можливість повернути Карабах» [4], створивши для Азербайджану достатньо сприятливі умови для остаточного його повернення у вересні 2023 р.

Особливе місце у зовнішньополітичному курсі Азербайджану посіло розв'язання питання Нагірного Карабаху та інших територій, втрачених Азербайджаном унаслідок збройного конфлікту з Вірменією наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., тому президент І. Алієв перетворив його на один із основних пріоритетів і ключових ідеологічних інструментів легітимації та посилення своєї авторитарної влади. Як заявив заступник голови правлячої партії «Новий Азербайджан», яка при владі вже 30 років, «протягом багатьох років усі говорили, той, хто звільнить Карабах, буде нашим вічним президентом. Я вважаю, що І. Алієв заслужив цю посаду і титул політикою, яку він проводив протягом 20 років, служачи азербайджанському народу і звільняючі окуповані території» [25]. Відомо, що оголошення Азербайджаном антитерористичної операції 19.09.2023 р., відомої також як «третя карабаська війна», призвело до того, що 01.01.2024 р. самопроголошена Нагірно-Карабаська Республіка (НКР) офіційно припинила існування, що «означало кінець однієї з найбільш тривалих та складних територіальних суперечок у пострадянському просторі» [8, с. 65].

Третьою особливістю зовнішнього напрямку політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану під час російсько-української війни, є офіційна підтримка територіальної цілісності України на міжнародних майданчиках та висловлення співчуття українському народу, а також демонстрація гуманітарної допомоги постраждалим від війни в Україні при одночасному уникненні приєднання до антиросійських західних санкцій та прямої політичної критики Росії, яка може зашкодити відносинам з нею.

Ще на початку російсько-української війни у 2014 р. Азербайджан засудив російську збройну агресію і як стверджує азербайджанська політолог Мустафазаде П.Т., «азербайджанські депутати висловили свою позицію щодо референдуму, називаючи ці дії сфальсифікованими, що порушують норми міжнародного права» і відповідно «жоден державний службовець не відвідував Крим» після його анексії Росією [10, с. 1007]. Зовнішньополітична стратегія Азербайджану була виваженою та обережною, тому що не визнавала легітимності жодної зміни кордонів шляхом сили, оскільки Азербайджан сам тривалий час наполягав на дотриманні принципу територіальної цілісності у власному конфлікті з Вірменією щодо Нагірного Карабаху. Відомо, що у 2016 р. під час спільної прес-конференції в Баку Президент України П. Порошенко висловив вдячність Азербайджану за «позицію невизнання анексії Криму та суверенітету України», підкресливши, що головною темою переговорів стала «взаємна підтримка суверенітету, територіальної цілісності та незалежності обох держав». Україна наголосила на «неприйнятності збереження статус-кво Нагірного Карабаху» та високо оцінила «тверду позицію Азербайджану щодо підтримки територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах» [17].

Знаковим проявом позиції Азербайджану щодо російсько-української війни стало висловлення у 2022 р. та у 2024–2025 рр. підтримки суверенітету України та готовності стати посередником у переговорах про мир, але, як було заявлено Азербайджаном «підтримувати санкції проти РФ країна не буде» [3], щоб уникнути кроків, які могли б бути розцінені Москвою як недружні, демонструючи обережність у цих відносинах. Саме тому, Азербайджан «шукав формат, як не увійти у конфлікт ані з Україною, ані з РФ» [13]. Саме тому під час голосування в Генеральній Асамблеї ООН 2 березня 2022 р. щодо резолюції «Агресія проти України» із засудженням вторгнення Російської Федерації в Україну Азербайджан увійшов до переліку 12-ти країн, що утрималися від голосування, а також утримався і «не голосував за відрахування країни-агресора зі складу Ради Європи» [5, с. 35]. Як відомо, тільки 6 країн з «рекордної більшості голосів» – 46 держав-членів Ради Європи утрима-

лися «під час історичного голосування за вигнання РФ з організації» і це рішення «вочевидь зумовлене небажанням ображати Росію» [19]. До речі, під час широкомасштабного вторгнення Росії в Україну Азербайджан так і «не приєднався до жодного пакету санкцій» [7], і це американський аналітик В.А. Санчес називає «делікатним балансуванням», коли Баку «загалом підтримує теплі та міцні відносини з Москвою, водночас роблячи тонкі кроки для допомоги Україні» [27].

Що стосується гуманітарної допомоги Україні, то Азербайджан одним із перших вже 26 лютого 2022 р. на самому початку широкомасштабної російсько-української війни відправив перші літаки з медикаментами із загальною вагою 500 т. Пізніше Азербайджаном усього було надано Україні гуманітарної допомоги на понад 20 млн. доларів США, серед яких медичне забезпечення, продукти харчування, одяг та «95 партій енергетичного обладнання, у тому числі 51 силовий трансформатор, 111 трансформаторних підстанцій та інше обладнання» для відновлення та ремонту енергетичної інфраструктури України, забезпечуючи стабільність в енергосистемі [15]. Отже, така гуманітарна допомога Україні дозволяє Азербайджану демонструвати свою прихильність до міжнародних норм та цінностей, а також може розглядатися як спосіб покращити імідж Азербайджану на міжнародній арені та зміцнити його зв'язки із західними партнерами, підтримуючи при цьому прагматичні відносини з Росією.

Висновки. Підсумовуючи усе вищенаведене, слід особливу увагу звернути на те, що Азербайджан являє собою класичну пострадянську автократичну державу з формальними демократичними інститутами, в якій зберіглася династична передача необмеженої влади президента (від батька Гейдара Алієва до його сина Ільхама), тобто спадковий авторитаризм. При цьому дослідженням встановлено, що особливістю внутрішньої політичної стратегії авторитарного режиму сучасного Азербайджану є збільшення контролю централізованої влади президента над громадянським суспільством і ЗМІ при збереженні формально демократичних інститутів та посилення жорсткого контролю над виборчим процесом і маргіналізація опозиційних партій при домінуванні пропрезидентської партії.

В результаті дослідження дозволяє дійти висновку, що зовнішньополітична стратегія Азербайджану в умовах російсько-української війни вирізняється прагматизмом, багатовекторністю та виваженістю в зовнішньополітичному позиціонуванні, демонструє прагматичний баланс між великими геополітичними акторами, такими як Росія, Туреччина та Захід. Вереснева «антитерористична операція» Азербайджану у Нагірному Карабасі 2023 р., яка стала можливою завдяки ослабленню впливу Росії у результаті війни в Україні, стала додатковим чинником внутрішнього посилення авторитарного режиму і зміцнила позиції Азербайджану на Кавказі.

Загалом, внутрішня та зовнішня політична стратегія Азербайджану під час російсько-української війни характеризується прагненням до збереження спадкового авторитаризму та своєї політичної автономії в умовах глобальних змін. Попри це, політична система Азербайджану залишається репресивною та закритою, що в довгостроковій перспективі може створити внутрішню соціальну напругу та перешкоджати демократичній трансформації держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алієв здобув 92,12% голосів на виборах президента Азербайджану – ЦВК. (09.02.2024). *Інформаційне агентство «Інтерфакс – Україна».* URL: https://ua.interfax.com.ua/news/political/965984.html

2. Бевзюк Є., Котляр О. Західна Євразія: пошук регіональної безпекової парадигми. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* Міжвідомчий збірник наукових праць. 2023. Вип. 32. С. 81–105. DOI: https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.081

3. Бесараб О. (08.09.2024). Азербайджан готовий стати посередником у переговорах про мир між РФ та Україною. *UA.News.* URL: https://ua.news/ua/world/azerbajdzhan-gotovyj-staty-poserednykom-u-peregovorah-pro-myr-mizh-rf-ta-ukrayinoyu

4. Ганоцький А. (11.10.2023). Посткарабаський Азербайджан: час тріумфу чи проблем? *Аналітичний центр ADASTRA.* URL: https://adastra.org.ua/blog/postkarabaskij-azerbajdzhan-chas-triumfu-chi-problem

5. Джалілов Н. Ставлення Азербайджанської республіки до повномасштабного вторгнення Росії на територію України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2023. Вип. 38. С. 31–40. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001451710

6. Демчишак Р.Б. Друга карабаська війна у контексті реалізації інтересів головних регіональних акторів. *Політикус.* 2023. Вип. 5. С. 129–135. DOI: https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2023-5.20

7. Кот Р. (09.09.2024). Поворот не туди. Що стоїть за політикою Азербайджану щодо Росії і України. *РБК-Україна.* URL:https://www.rbc.ua/rus/news/povorot-tudi-shcho-stoyit-politikoyu-azerbaydzhanu-1725364754.html

8. Кошельник В.Е. Вірмено-Азербайджанський конфлікт: хронологія подій та політичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології».* 2023. Вип. 44. С. 61–67. DOI: https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-08

9. Мачуський В. Характеристика політичного режиму в Азербайджанській республіці. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2011. Вип. 4 (54). С. 274–285. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/muchuskyi_harakterystyka.pdf

10. Мустафазаде П.Т. Позиція Азербайджану в російсько-українській війні. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects:* Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 1006–1009. (1436 p.) DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-125

11. ОБСЄ: на виборах в Азербайджані бракувало справжньої конкуренції. (12.04.2018). *Радіо Свобода.* URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/29161604.html

12. Осадчук І. Особливості політичного режиму в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці (1998–2021 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії».* 2023. Вип. 51. С. 183–191. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.21

13. Панченко Ю. (22.03.2022). Попри російську заборону: як Азербайджан змінює своє ставлення до війни в Україні. *Європейська правда.* URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/03/22/7136409/

14. Петренко В.В., Лященко І.А., Тукаленко І.А. Політичні режими країн Південного Кавказу. *Політологічний вісник.* 2024. № 93. С. 305–318. DOI: https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.93.305-318

15. Потапенко В., Гаджиєв Ш. (02.04.2024). Гуманітарна допомога від Азербайджану важлива для енергетики України. *Національний інститут стратегічних досліджень.* Коментарі експертів. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/humanitarna-dopomoha-azerbaydzhanu-vazhlyva-dlya-enerhetyky-ukrayiny

16. Ротар Н. Авторитаризм. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 12. (808 с.) URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/2011_Politychna_entsyklopediia.pdf

17. Україна та Азербайджан підтримали міжнародно визнані кордони – Порошенко. (14.07.2016). *Радіо Свобода.* URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/27857996.html

18. Цапко О.М. Явище спадкового авторитаризму в сучасних політичних системах: історико-політичний аспект. *Проблеми всесвітньої історії.* 2024. № 1 (25). С. 104–128. DOI: http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-25-5

19. Шість країн не голосували за вигнання Росії з Ради Європи. (16.03.2022). *Європейська правда.* URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/16/7136046/

20. Ataşer G.A. Clan Politics in Azerbaijan: A Critical Overview. *International Social Sciences Studies Journal.* 2025. Vol. 11. No. 2. P. 208–212. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14937698

21. Azerbaijan Crackdown on Independent Media. (22.11.2023). *Human Rights Watch.* URL: https://www.hrw.org/news/2023/11/22/azerbaijan-crackdown-independent-media

22. Erickson A. (22.02.2017). Azerbaijan's president has chosen a new VP – his wife. *Washington Post.* URL: https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/02/22/azerbaijans-president-has-chosen-a-new-vp-his-wife/

23. Geybullayeva A. (26.08.2024). In Azerbaijan it isn't just the president for life, but the parliament too. *Global Voices.* URL: https://advox.globalvoices.org/2024/07/26/in-azerbaijan-it-isnt-just-the-president-for-life-but-the-parliament-too/

24. Geybullayeva A. (23.12.2024). The cult of personality is alive and kicking in Azerbaijan. In Azerbaijan, the late president is often portrayed as the father of the nation. *Global Voices.* URL: https://globalvoices.org/2024/12/23/the-cult-of-personality-is-alive-and-kicking-in-azerbaijan/

25. Kamilsoy N. (04.01.2024). 'Eternal president' and transitionary motive in Azerbaijan's snap election. The decision to hold a snap election highlights a troubling pattern. *Global Voices.* URL: https://globalvoices.org/2024/01/04/eternal-president-and-transitionary-motive-in-azerbaijans-snap-election/

26. Rehimov R. (15.06.2022). Landmark Shusha Declaration between Türkiye, Azerbaijan turns year-old. Document took bilateral relations between Ancara, Baku to level of alliance. URL: https://www.aa.com.tr/en/world/landmark-shusha-declaration-between-turkiye-azerbaijanturns-year-old/2614301

27. Sanchez W.A. (05.05.2022). Azerbaijan's Delicate Balancing Act amid the Ukraine War. *Geopolitical Monitor.* URL: https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijans-delicate-balancing-act-amid-the-ukraine-war/

28. Turkey to stand by Azerbaijan through tensions with Armenia – foreign minister. (13.09.2022). *Reuters.* URL: https://www.reuters.com/world/turkey-stand-by-azerbaijanthrough-tensions-with-armenia-foreign-minister-2022-09-13/

REFERENCES:

1. Aliiev zdobuv 92,12% holosiv na vyborakh prezydenta Azerbaidzhanu – TsVK. [Aliyev wins 92.12% of the votes in the election of the President of Azerbaijan – TsVK]. (2024, February 09). *Informatsiine ahentstvo "Interfaks – Ukraina".* Retrieved from https://ua.interfax.com.ua/news/political/965984.html [in Ukrainian].

2. Bevziuk, Ye., & Kotliar, O. (2023). Zakhidna Yevraziia: poshuk rehionalnoi bezpekovoi paradyhmy. [Western Eurasia: the search for a regional security paradigm]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky.* Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats, (32), 81–105. Retrieved from https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.081 [in Ukrainian].

3. Besarab, O. (2024, September 08). Azerbaidzhan hotovyi staty poserednykom u perehovorakh pro myr mizh RF ta Ukrainoiu. [Azerbaijan is ready to mediate peace talks between Russia and Ukraine]. *UA.News.* Retrieved from https://ua.news/ua/world/azerbajdzhan-gotovyj-staty-poserednykom-u-peregovorah-pro-myr-mizh-rf-ta-ukrayinoyu [in Ukrainian].

4. Hanotskyi, A. (2023, October 11). Postkarabaskyi Azerbaidzhan: chas triumfu chy problem? [Post-Karabakh Azerbaijan: Time of Triumph or Problems?] *Analitychnyi tsentr ADASTRA.* Retrieved from https://adastra.org.ua/blog/postkarabaskij-azerbajdzhan-chas-triumfu-chi-problem [in Ukrainian].

5. Dzhalilov, N. (2023). Stavlennia Azerbaidzhanskoi respubliky do povnomasshtabnoho vtorhnennia Rosii na terytoriiu Ukrainy. [The attitude of the Republic of Azerbaijan to the full-scale invasion of Russia into the territory of Ukraine]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist,* (38), 31–40. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001451710 [in Ukrainian].

6. Demchyshak, R.B. (2023). Druha karabaska viina u konteksti realizatsii interesiv holovnykh rehionalnykh aktoriv. [The second Karabakh war in the context of the realization of the interests of the main regional actors]. *Politykus,* (5), 129–135. Retrieved from https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2023-5.20 [in Ukrainian].

7. Kot, R. (2024, September 09). Povorot ne tudy. Shcho stoit za politykoiu Azerbaidzhanu shchodo Rosii i Ukrainy. [Turning the wrong way. What lies behind Azerbaijan's policy toward Russia and Ukraine] *RBK-Ukraina*. Retrieved from https://www.rbc.ua/rus/news/povorot-tudi-shcho-stoyit-politikoyu-azerbaydzhanu-1725364754.html [in Ukrainian].

8. Koshelnyk, V.E. (2023). Virmeno-Azerbaidzhanskyi konflikt: khronolohiia podii ta politychnyi aspekt. [The Armenian-Azerbaijani conflict: chronology of events and political aspect]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia «Pytannia politolohii»,* (44), 61–67. Retrieved from https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-08 [in Ukrainian].

9. Machuskyi, V. (2011). Kharakterystyka politychnoho rezhymu v Azerbaidzhanskii respublitsi. [Characteristics of the political regime in the Republic of Azerbaijan]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy,* 4(54), 274–285. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/muchuskyi_harakterystyka.pdf [in Ukrainian].

10. Mustafazade, P.T. (2022). Pozytsiia Azerbaidzhanu v rosiisko-ukrainskii viini. [Azerbaijan's position in the Russian-Ukrainian war]. In *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects:* Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». (pp. 1006–1009). Retrieved from https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-125 [in Ukrainian].

11. OBSIe: na vyborakh v Azerbaidzhani brakuvalo spravzhnoi konkurentsii. [OSCE: Azerbaijan's elections lacked genuine competition]. (2018, April 12). *Radio Svoboda.* Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news/29161604.html [in Ukrainian].

12. Osadchuk, I. (2023). Osoblyvosti politychnoho rezhymu v konteksti funktsionuvannia atypovoi napivprezydentskoi systemy pravlinnia v Azerbaidzhanskii Respublitsi (1998–2021 rr.). [Peculiarities of the political regime in the context of the functioning of an atypical semi-presidential system of government in the Republic of Azerbaijan (1998–2021)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia «Filosofsko-politolohichni studii»*, (51), 183–191. Retrieved from https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.21 [in Ukrainian]

13. Panchenko, Yu. (2022, March 22). Popry rosiisku zaboronu: yak Azerbaidzhan zminiuie svoie stavlennia do viiny v Ukraini. [Despite the Russian ban: How Azerbaijan is changing its attitude to the war in Ukraine]. *Yevropeiska pravda.* Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/03/22/7136409/ [in Ukrainian].

14. Petrenko, V.V., Liashchenko, I.A., & Tukalenko, I.A. (2024). Politychni rezhymy krain Pivdennoho Kavkazu. [Political regimes of the countries of the South Caucasus]. *Politolohichnyi visnyk,* (93), 305–318. Retrieved from https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.93.305-318 [in Ukrainian].

15. Potapenko, V., & Hadzhyiev Sh. (2024, April 02). Humanitarna dopomoha vid Azerbaidzhanu vazhlyva dlia enerhetyky Ukrainy. [Гуманітарна допомога від Азербайджану важлива для енергетики України]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.* Komentari ekspertiv. Retrieved from https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/humanitarna-dopomoha-azerbaydzhanu-vazhlyva-dlya-enerhetyky-ukrayiny [in Ukrainian].

16. Rotar, N. (2011). Avtorytaryzm. [Authoritarianism]. U *Politychna entsyklopediia.* Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. (p. 12). K.: Parlamentske vydavnytstvo. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/2011_Politychna_entsyklopediia.pdf [in Ukrainian].

17. Ukraina ta Azerbaidzhan pidtrymaly mizhnarodno vyznani kordony – Poroshenko. [Ukraine and Azerbaijan supported internationally recognized borders – Poroshenko]. (2016, July 14). *Radio Svoboda.* Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news/27857996.html [in Ukrainian].

18. Tsapko, O.M. (2024). Yavyshche spadkovoho avtorytaryzmu v suchasnykh politychnykh systemakh: istoryko-politychnyi aspekt. [The Phenomenon of Hereditary Authoritarianism in Modern Political Systems: Historical and Political Aspect]. *Problemy vsesvitnoi istorii*, 1(25), 104–128. Retrieved from http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-25-5 [in Ukrainian].

19. Shist krain ne holosuvaly za vyhnannia Rosii z Rady Yevropy. [Six countries did not vote to expel Russia from the Council of Europe]. (2022, March 16). *Yevropeiska pravda.* Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/16/7136046/ [in Ukrainian].

20. Ataşer, G.A. (2025). Clan Politics in Azerbaijan: A Critical Overview. *International Social Sciences Studies Journal*, 2(11), 208–212. Retrieved from https://doi.org/10.5281/zenodo.14937698 [in English].

21. Azerbaijan Crackdown on Independent Media. (2023, November 22). *Human Rights Watch.* Retrieved from https://www.hrw.org/news/2023/11/22/azerbaijan-crackdown-independent-media [in English].

22. Erickson, A. (2017, February 22). Azerbaijan's president has chosen a new VP – his wife. *Washington Post.* Retrieved from https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/02/22/azerbaijans-president-has-chosen-a-new-vp-his-wife/ [in English].

23. Geybullayeva, A. (2024, August 26). In Azerbaijan it isn't just the president for life, but the parliament too. *Global Voices.* Retrieved from https://advox.globalvoices.org/2024/07/26/in-azerbaijan-it-isnt-just-the-president-for-life-but-the-parliament-too/ [in English].

24. Geybullayeva, A. (2024, December 23). The cult of personality is alive and kicking in Azerbaijan. In Azerbaijan, the late president is often portrayed as the father of the nation. *Global Voices.* Retrieved from https://globalvoices.org/2024/12/23/the-cult-of-personality-is-alive-and-kicking-in-azerbaijan/ [in English].

25. Kamilsoy, N. (2024, January 04). 'Eternal president' and transitionary motive in Azerbaijan's snap election. The decision to hold a snap election highlights a troubling pattern. *Global Voices.* Retrieved from https://globalvoices.org/2024/01/04/eternal-president-and-transitionary-motive-in-azerbaijans-snap-election/ [in English].

26. Rehimov, R. (2022, June 15). Landmark Shusha Declaration between Türkiye, Azerbaijan turns year-old. Document took bilateral relations between Ancara, Baku to level of alliance. Retrieved from https://www.aa.com.tr/en/world/landmark-shusha-declaration-between-turkiye-azerbaijanturns-year-old/2614301 [in English].

27. Sanchez, W.A. (2022, May 05). Azerbaijan's Delicate Balancing Act amid the Ukraine War. *Geopolitical Monitor.* Retrieved from https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijans-delicate-balancing-act-amid-the-ukraine-war/ [in English].

28. Turkey to stand by Azerbaijan through tensions with Armenia – foreign minister. (2022, September 13). *Reuters.* Retrieved from https://www.reuters.com/world/turkey-stand-by-azerbaijanthrough-tensions-with-armenia-foreign-minister-2022-09-13/ [in English].

Peculiarities of the internal and external political strategy of the authoritarian regime of Azerbaijan during the Russian-Ukrainian war

Marukhovskyi Oleh Oleksandrovych

PhD in Political Science,
Associate Professor,
Researcher at the Department
of World Political Development
Kuras Institute of Political and Ethnic
Studies of the National Academy
of Sciences of Ukraine
General Almazova str., 8, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0708-1603

The purpose of the article is to systematically analyze the peculiarities of the external and internal directions of the political strategy of the authoritarian regime of Azerbaijan during the Russian-Ukrainian war. This is a relevant topic, since it was during this period that the formation of a new "axis of evil" of authoritarian regimes began as a new challenge and threat to global security. In the course of the study, a set of general scientific and special methods was used, including historical and comparative political methods, system analysis and content analysis, the case-study method and the method of generalization. The author reveals the formation of the political system of Azerbaijan as a post-Soviet autocracy and hereditary authoritarianism while preserving the dynastic principle of transfer of power (from Heydar Aliyev to his son Ilham Aliyev). It is found that hereditary authoritarianism is a type of authoritarian rule characteristic of the ruling regime in Azerbaijan with unlimited power within one family (clan). The article analyzes the peculiarities of the internal political strategy of the authoritarian regime of Azerbaijan: 1) strengthening of hereditary authoritarianism and clannishness and the cult of personality of H. Aliyev as a national leader and father of the nation; 2) increasing the control of the presidential power over civil society and the media while maintaining formally democratic institutions; 3) strengthening of unlimited power of the president while abolishing presidential term limits and increasing the term of office of the president; 4) strengthening of strict control over the electoral process, non-compliance of elections with international standards, increasing political repression and further The author characterizes the peculiarities of the external direction of the political strategy of the authoritarian regime of Azerbaijan: a) multi-vector foreign policy, pragmatic approach and balancing in international relations between the West and Russia; b) using the favorable geopolitical situation in weakening Russian influence in the region during the large-scale Russian-Ukrainian war to return Nagorno-Karabakh; c) official support for Ukraine's territorial integrity and humanitarian assistance to the Ukrainian people while avoiding joining anti-Russian Western sanctions without directly criticizing Russia.

Key words: *external and internal directions of political strategy, authoritarian regime, hereditary authoritarianism, Russian-Ukrainian war, multi-vectorism, pragmatism, balancing interests.*

Петров Павло Григорович

Цифрові інструменти участі як форма транскордонного політичного впливу

УДК 327:321
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.34

Петров Павло Григорович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0001-9124-1763

У статті проаналізовано сучасні трансформації політичної участі, зумовлені цифровізацією, глобалізацією та зміною моделей взаємодії між громадянами та владними інституціями. Актуальність теми зумовлена глибокими трансформаціями політичної участі, що відбуваються в умовах цифрової глобалізації. Цифрові інструменти – е-петиції, онлайн-консультації, електронне голосування, краудсорсинг, соціальні мережі – виходять за межі національних юрисдикцій і формують нові типи участі громадян у політичному житті інших держав. Це сприяє появі транскордонного політичного впливу, який кидає виклик традиційним уявленням про суверенітет, легітимність та політичну репрезентацію. Метою статті є проаналізувати цифрові інструменти участі громадян як засіб транскордонного політичного впливу в умовах глобалізованого інформаційного середовища; виявити їх потенціал у трансформації форм політичної взаємодії, зокрема впливу на публічну політику за межами державних кордонів, та окреслити пов'язані з цим виклики, ризики й перспективи. У процесі дослідження застосовано комплекс методів: порівняльно-політичний аналіз (для співставлення національних і транснаціональних практик участі), кейс-стаді (для аналізу конкретних прикладів кампаній Fridays for Future, петицій на підтримку України), контент-аналіз (для вивчення змісту цифрових ініціатив), а також системний і аналітичний підхід (для концептуалізації транскордонної участі як явища в межах цифрової глобальної екосистеми). У результаті дослідження виявлено, що цифрові платформи слугують каналами глобального політичного впливу, розширюють можливості політичної мобілізації та солідарності, але водночас супроводжуються низкою ризиків: непрозорістю алгоритмів, загрозами маніпуляцій, викликами легітимності та представництва. Обґрунтовано, що без належної етичної та нормативної бази такі інструменти можуть не лише посилити демократичну участь, але й спричинити політичну поляризацію чи дестабілізацію. У підсумку зроблено висновок про необхідність глобального регулювання цифрової участі, формування стандартів транскордонної демократії та визнання нового політичного суб'єкта – «глобального цифрового виборця». Перспективними напрямками дослідження визначено вивчення транснаціональних публічних сфер, крауд-деліберації та участі громадян у глобальному врядуванні через цифрові канали.

Ключові слова: *цифровізація, цифрова демократія, глобалізація, транскордонна участь, політична мобілізація, інститути.*

Вступ. У XXI столітті цифровізація стала ключовим чинником трансформації політичної участі громадян. Застосування інструментів цифрової демократії – таких як електронні петиції, онлайн-консультації, електронне голосування та інші форми цифрової взаємодії – суттєво змінює способи взаємодії громадян з політичними інституціями. Ці технології не лише розширюють можливості залучення до процесів прийняття рішень, а й руйнують традиційні бар'єри, пов'язані з географією, інституційною замкненістю та монополією держави на політичну комунікацію.

У цьому контексті дедалі більшої актуальності набуває явище транскордонного політичного впливу, здійснюваного за допомогою цифрових інструментів участі. Громадяни, активісти та цілі спільноти отримують змогу впливати на політичні процеси в інших країнах, не виходячи за межі власного цифрового простору. Онлайн-платформи для петицій, краудсорсингові інструменти, соціальні мережі та відкриті цифрові консультації стають каналами для глобального політичного висловлення та тиску. Такі форми участі створюють нові типи публічних сфер і водночас кидають виклик класичним уявленням про державний суверенітет, політичну легітимність і контроль над інформаційним простором.

У цьому дослідженні цифрові інструменти участі розглядаються як складова нової глобальної політичної екосистеми, що переосмислює поняття участі, суверенітету та відповідальності в умовах цифрової епохи.

Мета та завдання. Метою статті є проаналізувати цифрові інструменти участі громадян як засіб транскордонного політичного впливу в умовах глобалізованого інформаційного середовища; виявити їх потенціал у трансформації форм політичної взаємодії, зокрема впливу на публічну політику за межами державних кордонів, та окреслити пов'язані з цим виклики, ризики й перспективи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у статті застосовано сукупність якісних методів дослідження, що дали змогу комплексно проаналізувати цифрові інструменти участі в контексті транскордонного політичного впливу. Базовим є порівняльно-політичний аналіз, за допомогою якого здійснено зіставлення національних і транснаціональних прикладів цифрової участі, зокрема кейсів, пов'язаних із кліматичними рухами, антивоєнними петиційними кампаніями

та платформами електронної демократії у різних країнах. Метод кейс-стаді застосовано для глибокого вивчення окремих випадків транскордонного впливу – таких як Fridays for Future, або онлайн-консультації ЄС – які стали прикладами успішної політичної мобілізації за межами державної юрисдикції. Для дослідження інформаційного наповнення цифрових платформ та змісту громадських ініціатив використано метод контент-аналізу, що дозволив виокремити ключові тематичні акценти, способи комунікації та стратегії впливу. Системний підхід дав змогу розглядати цифрову участь не ізольовано, а як елемент ширшої глобальної політичної екосистеми, яка функціонує у взаємозв'язку з національними державами, міжнародними організаціями та технологічними платформами. Аналітичний метод застосовано для теоретичного осмислення викликів, що постають у сфері цифрової демократії: алгоритмічна непрозорість, питання легітимності участі, етичні дилеми та інформаційна асиметрія. Застосування зазначених методів дозволило отримати комплексне бачення феномену транскордонної цифрової участі та її впливу на сучасну політичну реальність.

Результати. Цифрова демократія є однією з ключових характеристик політичного розвитку у XXI столітті, що відображає перехід від виключно інституційних форм участі до гнучкіших, технологічно опосередкованих механізмів громадянського впливу. Серед основних інструментів цифрової участі виокремлюють електронні петиції, онлайн-консультації, електронне голосування та краудсорсинг політичних рішень. Вони сприяють зниженню бар'єрів для участі, дозволяють громадянам безпосередньо взаємодіяти з владою та виступати ініціаторами рішень, що впливають на публічну політику [2]. Водночас цифрові платформи змінюють темп і характер політичного діалогу, відкриваючи простір для мобілізації, саморепрезентації та об'єднання громадян поза межами державного контролю [9].

Поширення цифрових інструментів участі кидає виклик класичному розумінню державного суверенітету. У цифровому середовищі політична дія дедалі частіше виходить за рамки національних кордонів, що змушує держави переглядати свою роль у процесах врядування. Держави більше не є єдиними акторами, які мають доступ до політичної комунікації – цифрові платформи, транснаціональні організації та навіть окремі громадяни можуть здійснювати вплив на формування політики в інших країнах. Це зумовлює нові форми співуправління в умовах «платформенної глобалізації» та породжує поняття цифрового суверенітету – здатності держави контролювати цифрову інфраструктуру та зберігати автономію в інформаційному просторі [17]. Водночас, як зазначає аналітика CSIS, спроби регулювання інтернету та цифрової взаємодії стикаються з труднощами у глобалізованій і технологічно децентралізованій реальності [3].

У цьому контексті набуває актуальності концепт глобального громадянства, що підкреслює транснаціональний характер громадянської ідентичності та дій. Завдяки цифровим технологіям громадяни можуть об'єднуватися навколо глобальних проблем – зміни клімату, прав людини, боротьби з корупцією – і впливати на них незалежно від національної приналежності. Цей підхід знаходить відображення у міжнародних ініціативах з розвитку громадянських компетентностей та цифрової грамотності, які вважаються основою для формування активного, відповідального і глобально мислячого громадянина [16]. Дослідження також вказують на потребу формувати освіту для цифрової демократії, яка виховує не лише технічні навички, а й критичне мислення, розуміння прав і механізмів участі в політичному житті як у межах держави, так і на глобальному рівні [13].

Цифрова демократія у глобальному контексті – це не просто технологічне нововведення, а структурна зміна у взаємодії влади та суспільства. Вона створює передумови для формування нових політичних суб'єктів, переосмислення державної ролі в умовах транскордонної участі та посилення глобальної відповідальності громадян.

У сучасному глобалізованому світі цифрові інструменти участі стали потужним засобом транскордонного політичного впливу. Громадяни, незалежно від свого місця проживання, можуть впливати на політичні процеси в інших країнах через онлайн-кампанії, петиції та флешмоби. Наприклад, платформи як Avaaz дозволяють ініціювати петиції, які швидко набирають міжнародну підтримку, впливаючи на прийняття рішень у різних державах [2]. Цифрові платформи, такі як Decidim, забезпечують інфраструктуру для участі громадян у процесах прийняття рішень, дозволяючи обговорювати та голосувати за пропозиції, що мають значення не лише на локальному, а й на глобальному рівні [5]. Соціальні мережі, зокрема Twitter/X, стали інструментами мобілізації та поширення інформації, що сприяє формуванню глобальних рухів та кампаній.

Цифрові діаспори та транснаціональні спільноти відіграють важливу роль у транскордонному політичному впливі. Вони використовують цифрові медіа для підтримки демократичних процесів у своїх країнах походження, організовуючи кампанії та лобіюючи інтереси на міжнародному рівні [11]. Такі спільноти створюють мережі, що сприяють обміну інформацією та координації дій, впливаючи на політичні процеси через транснаціональні канали [15].

Також, можна стверджувати, що у сучасному світі цифрові інструменти стали потужним засо-

бом транскордонного політичного впливу, дозволяючи громадянам та спільнотам впливати на політичні процеси за межами своїх країн. Одним із яскравих прикладів є міжнародний кліматичний рух Fridays for Future, ініційований шведською активісткою Ґретою Тунберг у 2018 році. Цей рух швидко набув глобального масштабу, мобілізуючи мільйони молодих людей у понад 150 країнах світу для участі в кліматичних страйках та акціях протесту. Завдяки використанню цифрових платформ та соціальних мереж, Fridays for Future змогли координувати дії учасників по всьому світу, впливаючи на політичні рішення щодо кліматичної політики на міжнародному рівні [7].

Іншим прикладом транскордонного впливу є петиції проти війни в Україні, які підписувалися громадянами інших країн. Такі петиції, розміщені на міжнародних платформах збирали сотні тисяч підписів, закликаючи уряди третіх країн до дій, таких як запровадження санкцій проти агресора або надання військової допомоги Україні. Ці цифрові кампанії сприяли формуванню міжнародного тиску на політичних лідерів та впливали на ухвалення рішень на національному та міжнародному рівнях.

Європейський Союз також активно використовує цифрові інструменти для залучення громадян до формування політик. Онлайн-консультації ЄС дозволяють не лише громадянам країн-членів, а й іноземцям висловлювати свою думку щодо різних політичних ініціатив. Це сприяє формуванню більш інклюзивного та прозорого процесу ухвалення рішень, а також дозволяє враховувати думки різних зацікавлених сторін з усього світу [5]. Цифрові інструменти участі стали ефективними засобами транскордонного політичного впливу, дозволяючи громадянам та спільнотам впливати на політичні процеси за межами своїх країн, сприяючи розвитку глобальної демократії.

Транскордонна цифрова участь громадян у політичних процесах відкриває нові можливості для глобальної демократії, проте водночас породжує низку етичних, правових та політичних викликів. Одним із ключових питань є легітимність такої участі. Наприклад, петиції, підписані іноземцями, можуть розглядатися як прояв глобальної громадянської активності, але також можуть сприйматися як зовнішній тиск на національні уряди, що ставить під сумнів принцип невтручання [6].

Додаткову складність створює використання цифрових платформ, алгоритми яких можуть сприяти маніпуляціям громадською думкою. Алгоритмічні системи соціальних мереж часто оптимізовані для максимізації залучення користувачів, що може призводити до пріоритизації контенту, який викликає сильні емоції, незалежно від його достовірності. Це створює сприятливе середовище для поширення дезінформації та маніпулятивних кампаній, зокрема з використанням фальшивих акаунтів та ботів [1].

Особливо небезпечними є так звані «кампанії під чужим прапором», коли акції або повідомлення маскуються під ініціативи місцевих громадян, хоча фактично організовані зовнішніми акторами. Такі операції можуть підривати довіру до справжніх громадських ініціатив та сприяти поляризації суспільства [4]. Ще одним важливим аспектом є проблема представництва в цифровому просторі. Платформи, що домінують у глобальному інформаційному середовищі, часто належать компаніям з країн Глобальної Півночі, що може призводити до «інформаційного колоніалізму» – ситуації, коли культурні та політичні наративи менш розвинених країн маргіналізуються або викривляються [10]. Це ставить під загрозу цифрову самовизначеність спільнот та посилює нерівність у доступі до інформації та можливостей впливу на глобальні дискурси.

Таким чином, хоча цифрові інструменти участі відкривають нові горизонти для демократичного залучення, вони також вимагають уважного аналізу та регулювання, щоб запобігти зловживанням, забезпечити прозорість алгоритмів та гарантувати рівноправний доступ до інформаційного простору для всіх учасників.

Розвиток цифрових технологій відкриває нові горизонти для демократичної участі на глобальному рівні, формуючи передумови для появи феномену «глобального цифрового виборця». Це поняття виходить за межі традиційної участі громадян у виборах і передбачає здатність індивідів долучатися до політичних процесів незалежно від кордонів – через е-петиції, онлайн-голосування, крауд-деліберації або участь у формуванні політики через відкриті цифрові платформи. Одним із прикладів реалізації цієї ідеї є проєкт Democracy Earth, який просуває концепцію «інтернет-демократії», заснованої на блокчейн-технологіях, що уможливлюють верифіковане, прозоре і децентралізоване голосування [14]. Такі ініціативи створюють потенціал для участі осіб без громадянства, мігрантів або політично виключених груп, які традиційно не охоплені формальними демократичними механізмами.

Паралельно з цим формуються транснаціональні публічні сфери, які зростають навколо цифрових інструментів комунікації та обговорення політичних тем. Завдяки платформам на зразок Decidim, громадяни з різних країн мають змогу брати участь у відкритих консультаціях, обмінюватися ідеями, співтворити політики та впливати на рішення на місцевому або глобальному рівні [5]. Такі простори сприяють появі нових форм політичної культури, заснованих на горизонтальній взаємодії, співтворенні та цифровому діалозі. Усе частіше крауд-деліберація – процес спільного, відкритого обговорення рішень – застосовується

у практиці локального самоврядування, формування бюджету участі або розробки стратегій сталого розвитку.

У зв'язку з цими трансформаціями зростає значення міжнародних інституцій, які покликані встановлювати правила гри у сфері цифрової взаємодії. Наприклад, Internet & Jurisdiction Policy Network працює над розробкою юридичних рамок для транскордонного інтернет-взаємодії, пропонуючи механізми співпраці між державами, платформами та громадянським суспільством щодо питань, пов'язаних із кіберзлочинністю, захистом персональних даних та свободою слова [8]. Іншою важливою структурою є ОЕСР (OECD), яка в межах Інклюзивного форуму G20/OECD розробляє рекомендації для забезпечення податкової справедливості та цифрової прозорості у глобальному середовищі, що безпосередньо впливає на політику великих технокомпаній [12].

У перспективі можна очікувати посилення співпраці між державами та наддержавними інституціями у сфері цифрової демократії. Зокрема, необхідною стає розробка етичних стандартів алгоритмів, механізмів міжнародного електронного голосування, міждержавних петиційних платформ і гарантій доступу до цифрових прав. Окрім того, постає завдання забезпечення інклюзивності: участь у цифрових процесах повинна бути відкритою для всіх соціальних груп, зокрема людей із обмеженим доступом до інтернету або недостатнім рівнем цифрової грамотності.

Висновки. Цифрові інструменти участі – такі як е-петиції, онлайн-консультації, електронне голосування, краудсорсинг – дедалі активніше формують нову архітектуру глобального політичного впливу. Вони не лише трансформують способи комунікації громадян з владою, але й розширюють рамки політичної участі за межі національних кордонів, сприяючи появі транскордонної демократії. Цифрові платформи здатні виступати ефективними каналами політичного тиску, солідарності, мобілізації та співтворення рішень навіть у тих випадках, коли формальні механізми участі є обмеженими або заблокованими.

Транскордонна участь громадян за допомогою цифрових інструментів може бути як конструктивною формою міжнародної підтримки та солідарності, так і викликом для політичної стабільності, легітимності рішень і державного суверенітету. Особливої уваги потребують питання прозорості алгоритмів, боротьби з цифровими маніпуляціями, захисту прав користувачів і подолання цифрової нерівності.

Транскордонні кейси – такі як кампанія Fridays for Future, міжнародні петиції проти війни в Україні, цифровий хактивізм чи онлайн-консультації ЄС – засвідчують, що цифрова демократія виходить за межі національних режимів і стає багатовимірним інструментом глобального врядування. Однак ця участь має бути нормативно врегульована, щоб зберігати баланс між відкритістю та відповідальністю.

У перспективі постає завдання розробки міжнародних стандартів цифрової демократії, що передбачатимуть інклюзію, етичність алгоритмів, легітимність транскордонної участі та нові механізми представництва в цифровому просторі. Формування «глобального цифрового виборця» і транснаціональних публічних сфер може стати наступним етапом еволюції політичної участі, що вимагає міждисциплінарного діалогу між державами, технологічними платформами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bradshaw, S., & Howard, P. N. (2021). The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation. Oxford Internet Institute. Retrieved from https://www.ox.ac.uk/news/2021-01-13-social-media-manipulation-political-actors-industrial-scale-problem-oxford-report

2. Civicus. (2023). Synthesis report: Analysis of the digital democracy ecosystem. Retrieved from https://www.civicus.org/documents/ddi/ddi_synthesis-report_analysis-of-the-digital-democracy-ecosystem.pdf

3. CSIS. (2021). Sovereignty and the Evolution of Internet Ideology. Retrieved from https://www.csis.org/analysis/sovereignty-and-evolution-internet-ideology

4. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA). (2022). Tactics of Disinformation. Retrieved from https://www.cisa.gov/sites/default/files/ publications/ tactics-of-disinformation_508.pdf

5. European Commission. (2020). Technology and democracy. Retrieved from https://madoc.bib.uni-mannheim.de/67671/1/technology%20and%20democracy-KJNA30422ENN.pdf

6. Freedom House. (2019). Freedom on the Net 2019: The Crisis of Social Media. Retrieved from https://freedomhouse.org/report/freedom-on-the-net/2019/the-crisis-of-social-media/digital-election-interference

7. Fridays for Future. (2023). Fridays for Future. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Fridays_for_Future

8. Internet & Jurisdiction Policy Network. (2022). Internet & Jurisdiction Policy Network. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_%26_ Jurisdiction_Policy_Network

9. Internet Policy Review. (2020). Digital democracy (Concept Series). Retrieved from https://policyreview.info/articles/analysis/digital-democracy

10. Kwet, M. (2019). Digital Colonialism: US Empire and the New Imperialism in the Global South. Race & Class, 60(4). Retrieved from https://longreads.tni.org/digital-colonialism-the-evolution-of-us-empire

11. Lahneman, W. J. (2005). Impact of Diaspora Communities on National and Global Politics. Retrieved from https://cissm.umd.edu/sites/default/files/2019-08/lahneman_diaspora_report.pdf

12. OECD/G20 Inclusive Framework. (2024). OECD/G20 Inclusive Framework. Retrieved from

https://en.wikipedia.org/wiki/OECD/G20_Inclusiv e_ Framework

13. Pashby, K., V. Oliveira Andreotti. (2023). Digital Democracy and Global Citizenship Education: Mutually Compatible or Mutually Complicit?. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/282829759_ Digital_Democracy_and_Global_Citizenship_ Education_Mutually_Compatible_or_Mutually_Complicit

14. Siri, S. (2017). Meet the man with a radical plan for blockchain voting. Wired. Retrieved from https://www.wired.com/story/santiago-siri-radical-plan-for-blockchain-voting

15. Sociology Institute. (2023). The Political Impact of Diaspora: Connections and Consequences. Retrieved from https://sociology.institute/diaspora-transnational-communities/political-impact-diaspora-connections-consequences/

16. UNESCO. (n.d.). Democracy and global citizenship. Retrieved from https://www.unesco.org/en/democracy-and-global-citizenship

17. World Economic Forum. (2025). What is digital sovereignty and how are countries approaching it?. Retrieved from https://www.weforum.org/stories/2025/01/ europe-digital-sovereignty/

Digital participation tools as a form of cross-border political influence

Petrov Pavlo Hryhorovych

PhD in Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Relations
Oles Honchar Dnipro National University
Nauky Ave., 72, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9124-1763

The article examines contemporary transformations of political participation driven by digitalization, globalization, and shifts in the models of interaction between citizens and state institutions. The relevance of the topic lies in the deep changes in political participation occurring under conditions of digital globalization. Digital tools – such as e-petitions, online consultations, electronic voting, crowdsourcing, and social media – transcend national jurisdictions and form new types of citizen engagement in the political life of other countries. This leads to the emergence of cross-border political influence, which challenges traditional understandings of sovereignty, legitimacy, and political representation. The purpose of the article is to analyze digital participation tools as instruments of cross-border political influence in a globalized information environment; to assess their potential for transforming political interaction – particularly their impact on public policy beyond national borders – and to outline the associated challenges, risks, and prospects. The study applies a set of methods: comparative political analysis (for comparing national and transnational participation practices), case study (to analyze specific examples such as the Fridays for Future campaign and petitions supporting Ukraine), content analysis (to study the discourse of digital initiatives), as well as systemic and analytical approaches (to conceptualize cross-border participation as a phenomenon within the digital global ecosystem). The findings reveal that digital platforms act as channels of global political influence, expand the possibilities for political mobilization and solidarity, yet simultaneously entail multiple risks: algorithmic opacity, manipulation threats, issues of legitimacy and representation. It is argued that without appropriate ethical and regulatory frameworks, such tools may not only enhance democratic participation but also provoke political polarization or destabilization. The article concludes with the call for global regulation of digital participation, the development of standards for cross-border democracy, and the recognition of a new political subject – the «global digital voter». Promising directions for further research include the study of transnational public spheres, crowd deliberation, and citizen engagement in global governance through digital channels.

Key words: *digitalization, digital democracy, globalization, cross-border participation, political mobilization, institutions.*

Ростецька Світлана Іванівна
Наумкіна Світлана Михайлівна

Взаємини та вектори розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи

УДК 323.1:316.344.8(4)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.35

Ростецька Світлана Іванівна
доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-3836-8922

Наумкіна Світлана Михайлівна
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-1125-647X

В статті аналізуються взаємини і вектори розвитку регіональної ідентичності і національної держави в сучасних країнах європейського політичного простору. Саме це і є метою і предметом дослідження. Авторами для вирішення зазначені наступні дослідницькі завдання: обґрунтувати, що, по-перше, сучасний розвиток, у тому числі у європейському політичному та економічному просторі, який відбувається в умовах реформування системи управління та посилення процесів регіоналізації, потребує побудови й укріплення регіональної ідентичності. По-друге, саме національна держава повинна виконувати функцію моніторингу і подальшого запобігання виникненню конфліктів на основі різних регіональних ідентичностей, забезпечення оптимальних умов та механізмів їх формування задля збереження власної самобутності різних етнічних груп. Автори значну увагу приділяють регіональної ідентичності, видам її прояву та політичним наслідкам, розуміючи останні як ускладнення здійснення стратегії етнополітичної мобілізації суспільства та, по-друге, як ставлення регіональні ідентичності значущим політичним ресурсом, що може, в свою чергу, поставити під загрозу єдність країни. Підкреслюється актуальність прийняття кооперативних методів колективних дій, враховуючи, що європейський контекст повинен бути здатним заохочувати створення мереж та встановлення належної практики, поділеної між регіональним демократичним досвідом. Обґрунтовується висновок, що активний спленск сепаратистських настроїв в регіонах Європи, підтримка суспільствами націоналістичних політичних сил становлять загрозу для національної держави та національної безпеки. Формування ж загальних орієнтирів ідентичності політичних спільнот як основи їх «згоди на розвиток» та «консенсус» повинно бути пріоритетом державної, соціальної та культурної політики в умовах дестабілізації світового порядку.

Ключові слова: *політики ідентичності та політики пам'яті, регіональна і національна ідентичність, комунікативний вимір, політичне життя, вектор розвитку, держава, соціально-політичний процес, влада, управління, країни ЄС, стабільність, політичний простір, політичний ритуал, політичний міф, політичне співтовариство.*

З поширенням процесів глобалізації та універсалізації життя проблема формування регіональної ідентичності, визначення характеру взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи не втрачає своєї актуальності та політичного потенціалу. Сучасний розвиток, у тому числі у європейському політичному та економічному просторі, який відбувається в умовах реформування системи управління та посилення процесів регіоналізації, потребує побудови й укріплення регіональної ідентичності. Навіть у випадках, коли в тієї чи іншій державі робиться політичний акцент на національній ідентичності та «національному характері», регіональна ідентичність утверджується не в суто етнічному, а і в громадянському сенсі.

Аналізуючи сучасний європейський і, зокрема, український простір регіональних ідентичностей та фактори, що визначають стабільність його функціонування, не можна оминути увагою проблему відносин із національними державами та наднаціональними органами влади.

Історія розвитку людства наводить достатньо прикладів, які переконливо свідчать про визначальну роль регіональної ідентичності у артикуляції політичних, національних конфліктів, формуванні безпекового / небезпекового простору. Водночас, на національну державу якраз і має бути покладена функція моніторингу і подальшого запобігання виникненню конфліктів на основі різних регіональних ідентичностей, забезпечення оптимальних умов та механізмів їх формування задля збереження власної самобутності різних етнічних груп.

Звернення сучасних дослідників до проблем взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи, намагання адекватно оцінити їх можливі напрямки формування, з точки зору теорії політичної науки, має велике значення для розвитку національних держав у цілому та процесів українського державотворення, зокрема.

Проблема регіональної ідентичності досі залишається відносно маловивченою як в зарубіжній, так і у вітчизняній політичній думці, незважаючи на те, що зарубіжна соціальна наука порівняно давно почала освоювати цю тему (з 1930-х рр.). Дослідження, як правило, пов'язані з субнаціональним рівнем і аналізом окремих регіонів.

Проведений аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених підтверджує ідею про те, що поняття «регіон» і «ідентичність» сприймаються як

конвергентні, але тим не менше інтерпретуються неоднозначно.

Так, в основі регіональної ідентичності лежить природна потреба індивідів мати свій простір, певну географічну ділянку. Спільність місця проживання породжують в людях певні єдині риси, що відрізняють їх від сусідів, і уявлення про це є основою для нової спільності.

Сьогодні, коли головними стають властивості самого суспільства, проблемам його територіальної самоорганізації повинна приділятися найпильніша увага. Слід зазначити, що регіональна ідентичність, напевно, буде актуалізована і стане фактором суспільного життя, як тільки відповідний їй ареал піддасться тиску, а його цілісність – загрозі. Тоді, можливо спрогнозувати, що латентне існування регіональної ідентичності може швидко змінитися активною фазою під дією економічних, політичних, історичних або інших обставин, і відповідно може призвести до поляризації суспільства і нестабільності держави. Тому, значимість регіональної ідентичності має, принаймні, два політичних наслідки. По-перше, це ускладнює здійснення стратегії етнополітичної мобілізації суспільства. По-друге, це робить регіональні ідентичності значущим політичним ресурсом, що може, в свою чергу, поставити під загрозу єдність країни.

Регіональна ідентичність ґрунтується на почутті спільності території і на певній системі цінностей, формується в результаті ідентифікації «себе» і «інших». Вона дозволяє індивіду відчувати себе частиною спільноти, виступає об'єднуючим фактором. З іншого боку, регіональна ідентичність може слугувати основою формування регіоналізму, виступати в якості мобілізаційного ресурсу, особливо в умовах ослаблення або кризи національної ідентичності [Див. детал.: 2].

Конструювання регіональної ідентичності найчастіше засноване на особливій регіональній історії, міфах і традиціях, таких складових культури як література, музика, образотворче мистецтво, відомих діячів мистецтва, що проживали і проживають на території даного регіону. Кожен регіон створює власну ідентичність, намагаючись через різні символи створити такий «образ», який з першого погляду вирізняв би його від інших. Більшість регіонів при цьому опирається на традиційні бренди, перевірені часом і обумовлені історичними, економічними, географічними та іншими особливостями території.

Сучасні політичні процеси в Європі, популізм та націоналізм, на додаток до регіонально-етнічних викликів у вигляді демографічних зрушень, створили ситуацію, в якій національні та регіональні ідентичності розвивалися одночасно з виникаючими конкурентними історичними спогадами. Пам'ять, ідентичність та націоналізм у європейських регіонах є важливим науковим ресурсом, який досліджує взаємодію між політикою та керованою історичною пам'яттю та дискурс етнічної та національної приналежності в європейських регіонах.

Варто додати, що символічні засоби – особливий ресурс, що дозволяє конструювати єдину спільноту, легітимізувати існуючий порядок речей і мобілізувати громадян на спільні дії за допомогою формування почуття спільності і важливих для всіх політичних завдань. До символічних вимірах політики ідентичності можуть бути віднесені топоніміка, міські культурні ландшафти, міські пам'ятники, державні ритуали, ссимволи, – словом, все те, що може бути наочно сприйнята громадянами у повсякденному житті, те, що конструює смисли повсякденності соціального світу і втілює політичну пам'ять спільноти.

Певний тип репрезентації минулого знаходить своє відображення в особливих практиках комеморації, а «загальноприйняті» уявлення про минуле є однією з головних опор ідентичності у сучасних політичних спільнотах.

Оскільки політичні спогади зазвичай спираються на минуле, у якого немає живих свідків, вони будуть розташовані на спектрі між колективними та культурними формами таким чином, щоб мати середній ступінь загальності та сприйняття, що робить їх матеріалом для «редакторів пам'яті». Процес встановлення пам'яті може проходити у двох напрямках: знизу вгору та зверху вниз. Останній необхідний для побудови політичних спогадів, програмування колективної ідентичності для очікуваних політичних дій і можуть навіть створювати фундамент ідеологій. Цей тип пам'яті має вирішальне значення для інституцій та великих суспільних груп, оскільки він виконує функцію «клею», який тримає людей разом та пов'язує індивідуальні та колективні спогади.

Пам'ять у політиці ідентичності виступає як комплекс комунікативних структур, синхронізуючих соціальні очікування (структурні зразки смислового фокусування соціальних очікувань) [Див., напр.: 3; 5}.

Такий комплекс підтримується символьним дизайном, створюють для трансляції політики пам'яті «символічний контейнер» соціальної ідентифікації або, іншими словами, ряд символьних комплексів.

Символічний дизайн регіону дає територіальне «значення», а символічне побудова ідентичності ґрунтується на минулому досвіді формування ідентичності даного регіону шляхом заповнення нового змісту або внесення нового значення. Утримання однієї регіональної ідентичності залежить від ряду зовнішніх і внутрішніх факторів [7].

Серед основних інструментів конструювання регіональної ідентичності найчастіше використовується політичний міф та політичний ритуал.

Символічний потенціал міфу та ритуалу в умовах ускладнених комунікативних структур використовується владою в процесі здійснення політики ідентичності та політики пам'яті, тобто, саме цілеспрямованої діяльності з конструювання єдиного політичного співтовариства, що має спільні риси та цілі. Проблема регіональної міфології, як соціально формалізованого знання регіону, – потужний регуляторно-мобілізаційний елемент у житті суспільства, здатний об'єднати регіональну спільноту в певне місцеве братство і тим самим зміцнити свою позицію у відношенню до інших регіонів.

Заслуговує всебічної наукової уваги і поняття «Європи регіонів», яке позиціонує регіональну мережу як ключовий елемент основоположних проектів європейського будівництва переживає наразі системну кризу, адже держави – члени не відмовилися від своїх регіонів, ні з точки зору політичної спроможності, інституційного будівництва чи планування використання земель, так само, як регіони не змирилися із запереченням Європи регіонів.

З'являється актуальність прийняття кооперативних методів колективних дій, враховуючи, що європейський контекст повинен бути здатним заохочувати створення мереж та встановлення належної практики, поділеної між регіональним демократичним досвідом.

Демократична частка, представлена регіоном, також присутня в дебатах про незалежність «мезо» утворень, таких, наприклад, як Каталонія та Шотландія. Ці дебати висвітлюють демократичну частку у тому сенсі, що прихильники такої незалежності дуже часто наполягають на новій формі демократичної держави, яку вони хочуть створити, яка не є центральною державою за зразком тієї, проти вкладають стільки енергії для боротьби, претендуючи на потенційний статус «держави–члена» Європейського Союзу.

Європейську модель ідентичності можливо представити саме так: європейська ідентичність, існуюча і досить вкорінена національна ідентичність, і під нею відроджується регіональна ідентичність. Ця модель робить вкрай складною задачею політичного управління в Європі. Історичні межі регіонів в Європі часто не збігаються з межами національних держав. Так, наприклад, каталонці і баски живуть крім Іспанії у Франції, угорці – в Трансільванії і Сербії, італійці – в Хорватії [Див., напр.: 1]. Подібна ситуація створює значні труднощі у функціонуванні національних держав, але при всьому цьому конструювання європейської ідентичності було і залишається вкрай важливим і непростим у реалізації завданням, враховуючи, що історично ідея наднаціональної спільності на масовому рівні не сформувалася.

Будь-який європейський народ без загальноєвропейської свідомості та загальноєвропейської ідентичності, швидше за все, не здійснює жодне закінчене європейське усуспільнення, а державна інтеграція в своєму розвитку не зможе вийти за існуючі на даному етапі межі. Наразі спостерігаються формування європейського національної свідомості та ідентичності, цей процес у фазі історичного становлення. Воно не може бути унітарною без всяких обмежень, а тільки етнічно і національно багатошаровим, що розпізнає і визнає нації всередині єдиної нації і держави всередині єдиної держави, оскільки і через багато десятиліть ще навряд чи складеться досить гомогенізована у мовному та етнічному відношенні європейська нація. Переважна європейська національна свідомість не може бути недиференційованою у національному плані континентальною свідомістю, спрямованою на знищення будь-якого національного партикулярного громадянства з етнічною основою [Див. детал.: 6]. Тому з'явиться, швидше за все, не «єдина і неподільна європейська нація», а певна багаточленна європейська нація, що складається з численних субнацій, що відрізняється за етнічностю і мовою. Таким чином, європейська національна свідомість та ідентичність при поточних та очікуваних в доступному для огляду майбутньому суспільних відносинах однозначно є багатонаціональною свідомістю або федеративною національною свідомістю, відповідно багатошарової державності в Європі.

В історії Європи суперництво і війни переважали над формами колективної поведінки. Поняття «конфлікти ідентичностей» відображає системний характер ціннісно-світоглядних суперечностей модернізаційних ризиків глобального світу: інтеракція і зближення раніше «чужих» культурних спільнот і їх ідентичностей, що є невичерпним джерелом інтеграції і конфліктів [Див. детал.: 4].

Процеси детрадиціоналізації колективних ідентичностей торкаються всіх сфер життя сучасного суспільства – від формування системи загальнодержавної безпеки, етнічних і громадянської ідентифікацій до організації власного часу. Активний сплеск, останнім часом, сепаратистських настроїв в регіонах Європи, підтримка суспільствами націоналістичних політичних сил становлять загрозу для національної держави та національної безпеки. Формування ж загальних орієнтирів ідентичності політичних спільнот як основи їх «згоди на розвиток» та «консенсус» повинно бути пріоритетом державної, соціальної та культурної політики в умовах дестабілізації світового порядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Євросоюз не втручається у відносини Мадрида і Барселони URL: https://www.dw.com/uk.

2. Ростецька С.І. Регіональна ідентичність і національна держава: політика неприйняття сучасної Європи: Монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 344 с.

3. Шаповал Ю. Історична пам'ять і нові «види зброї». URL: https://day.kyiv.ua/uk/ article/nota-bene/ istorichna-pamyat-i-novi-vidi-zbroyi.

4. Фукуяма Ф. Ідентичність: намагання до признання та політика несприйняття / переклад з анг. Київ : Альпіна Паблішер, 2020. 256 с.

5. Федорищак Х.В. Інституційні механізми реалізації політики пам'яті на державному рівні (на прикладі України та Республіки Польща) : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса: Університет Ушинського, 2017. 214 с.

6. Attitudes towards National Identity, Immigration and Refugees in Italy. More in Common. 2018. 133 p.

7. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf

REFERENCES:

1. Єvrosoyuz ne vtruchaєt'sya u vidnosini Madrida i Barseloni URL: https://www.dw.com/uk. [Ukrainian].

2. Rostets'ka S. I. Regional'na identichnist' i natsional'na derzhava: politika nepriinyattya suchasnoї Єvropi: Monografiya. Odesa: Vidavnichii dim "Gel'vetika". 2021. 344 s. [Ukrainian].

3. Shapoval Yu. Istorichna pam'yat' i novi "vidi zbroї". URL: https://day.kyiv.ua/uk/ article/nota-bene/istorichna-pamyat-i-novi-vidi-zbroyi. [Ukrainian].

4. Fukuyama F. Identichnist': namagannya do priznannya ta politika nespriinyattya / pereklad z ang. Kiїv : Al'pina Pablisher, 2020. 256 s. [Ukrainian].

5. Fedorishchak Kh.V. Institutsiini mekhanizmi realizatsiї politiki pam'yati na derzhavnomu rivni (na prikladi Ukraїni ta Respubliki Pol'shcha) : dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Odesa: Universitet Ushins'kogo, 2017. 214 s. [Ukrainian].

6. Attitudes towards National Identity, Immigration and Refugees in Italy. More in Common. 2018. 133 p.

7. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf

Interactions and vectors of development of regional identity and national state in European countries

Rostetska Svitlana Ivanivna

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3836-8922

Naumkina Svitlana Mykhailivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department
of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1125-647X

The article analyzes the relationships and vectors of development of regional identity and the national state in modern countries of the European political space. This is precisely the purpose and subject of the study. The authors have identified the following research tasks to be solved: to substantiate that, firstly, modern development, including in the European political and economic space, which takes place in the context of reforming the management system and strengthening regionalization processes, requires the construction and strengthening of regional identity. Secondly, it is the national state that should perform the function of monitoring and further preventing the emergence of conflicts on the basis of different regional identities, ensuring optimal conditions and mechanisms for their formation in order to preserve the own identity of different ethnic groups. The authors pay considerable attention to regional identity, its manifestations and political consequences, understanding the latter as a complication of the implementation of the strategy of ethnopolitical mobilization of society and, secondly, as the attitude of regional identity to a significant political resource, which may, in turn, threaten the unity of the country. The relevance of adopting cooperative methods of collective action is emphasized, given that the European context should be able to encourage the creation of networks and the establishment of good practices shared between regional democratic experience. The conclusion is substantiated that the active surge of separatist sentiments in the regions of Europe, the support of nationalist political forces by societies pose a threat to the nation-state and national security. The formation of common guidelines for the identity of political communities as the basis of their «consent to development» and «consensus» should be a priority of state, social and cultural policy in the conditions of destabilization of the world order.

Key words: *identity politics and memory politics, regional and national identity, communicative dimension, political life, development vector, state, socio-political process, power, governance, EU countries, stability, political space, political ritual, political myth, political community.*

Синьковська Тетяна Вікторівна

Політичний лібералізм: еклектика свободи, права на життя та взаємної відповідальності у сучасному суспільстві

УДК 321+321.011.5
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.36

Синьковська Тетяна Вікторівна
старший викладач кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін, директорка Центру позанавчальної діяльності Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0007-0167-5682

Актуальність проблеми. *Політичні перетворення кінця XX – початку XXI століття в світовому співтоваристві багато в чому слідували класичним канонам лібералізму, концепціям громадянського суспільства і політичної системи, розробленим в західній політичній науці і практиці. Економічна ж політика перебувала під визначальним впливом неоліберальних теорій. Проблема меж застосовності різних областей ліберальної доктрини як і раніше є надзвичайно актуальною, так як визначає не тільки можливості поступального розвитку людства, але і його буття як Homo Moralis. Саме тому важливо розуміти першочергову значимість права на життя і свободи в сучасному розумінні політичного лібералізму, а також значимість взаємної відповідальності для якісного життя. Для продовження еволюціонування людства як виду важливим представляється розвиток креативності на основі свободи внаслідок чого більш якісно буде пізнана сучасна широта діапазону питань, що є предметом уваги ліберальної політичної думки. Протиріччя між розумінням лібералізму як міцної системи поглядів, з одного боку, і його значним переформатуванням у зв'язку зі знову виникаючими політичними умовами, з іншого боку, є перешкодою до більш чіткого осмислення реформістського потенціалу лібералізму.* ***Метою*** *цієї роботи є виявлення змісту лібералізму як цілісного комплексу політичної думки і компонента поточної політики; а також визначення можливості політичного лібералізму дати адекватне вирішення проблеми забезпечення стабільності і соціокультурно-цивілізаційного союзу через концепцію свободи, права на життя і взаємної соціальної відповідальності, що дозволяє судити про те, наскільки життєздатні і функціональні діючі політичні інститути.* ***Методи дослідження****. У дослідженні були використані історичний метод, системний та порівняльний підходи.* ***Результати дослідження.*** *Сучасна концепція політичного лібералізму не може існувати без системи ціннісних орієнтацій, яка базується на цінностях права на життя як основи буття людства, свободи як природного права людини з моменту народження, взаємної відповідальності як чинника розвитку сучасного суспільства. Основою розвитку є еволюційний потенціал людства, який зосереджується на соціокультурно-цивілізаційних пріоритетах буття.*

Ключові слова: *політичний лібералізм, лібералізм, право на життя, свобода, взаємна відповідальність, демократія, мораль, суспільний договір.*

Вступ. Концепція політичного лібералізму, в рамках якої обґрунтовуються найважливіші демократичні цінності (невід'ємність природних прав і свобод особистості, механізм соціально-юридичного обмеження державної влади, система взаємних зобов'язань і взаємної відповідальності держави і особистості і, що найзначніше на думку авторів, розуміння життя людини як абсолютної цінності), по праву вважається однією з найбільш відомих ідейно-теоретичних моделей демократичного руху.

В її основу покладена ідея про те, що індивід володіє комплексом невідчужуваних прав і свобод, пріоритетних по відношенню до загальнодержавних інтересів. Базисом даного конструкту є ідейна презумпція про наявність у індивіда комплексу спочатку належних йому природних прав. І дані права, наявність яких зумовлює свободу особистості, обмежують державу в її прагненні до абсолютизації владних повноважень, зумовлюють взаємну відповідальність держави і особистості, дозволяють індивіду сприймати себе як відносно відокремлений складовий елемент політико-правової системи суспільства. Подібна оцінка концепції політичного лібералізму дозволяє говорити про її актуальність і значущість.

Метою цієї роботи є виявлення змісту лібералізму як цілісного комплексу політичної думки і компонента поточної політики; а також визначення можливості політичного лібералізму дати адекватне вирішення проблеми забезпечення стабільності і соціокультурно-цивілізаційного союзу через концепцію свободи, права на життя і взаємної соціальної відповідальності, що дозволяє судити про те, наскільки життєздатні і функціональні діючі політичні інститути.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

– виявлення умов формування та функціонування системи політичного лібералізму в сучасному суспільстві;

– аналітичний опис сучасного стану ідей політичного лібералізму;

– аналіз проблеми свободи як фундаменту концепції політичного лібералізму;

– побудова коректної дескриптивної моделі політичного лібералізму, що враховує право на життя як фундаментальне право людини і взаємну

відповідальність за дотримання права на життя, прав і свобод особистості.

Об'єкт дослідження склали правові поняття, принципи, інститути, в сукупності утворюють теоретичну модель політичного лібералізму.

Предмет дослідження – формування уявлень про сучасне функціонування системи політичного лібералізму на основі цінностей свободи, права на життя і взаємної соціальної відповідальності.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретичною базою роботи стали світоглядні установки західноєвропейських вчених XVII–XVIII століть (Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Б. Констана та інших), в працях яких отримали обґрунтування принципові положення класичного лібералізму. Автори в процесі роботи спиралися на положення і висновки, які отримали своє обґрунтування в дослідженнях сучасних вчених, що займаються розробкою проблем, пов'язаних з виникненням у індивіда комплексу природних прав, їх реалізацією і захистом, а також співвідношенням природного і позитивного права і основою існування всього людства в плані реалізації права на життя.

Методологічну основу дослідження склали системний порівняльний підходи, концепції, що розвивалися класиками філософської та політичної думки минулого і сучасності, що дозволило розглянути ідеї лібералізму в контексті соціально-політичних та історичних процесів. Аналізуючи проблеми, які розкривають природу лібералізму, його історію, а також можливості функціонування концепції політичного лібералізму в рамках абсолютних цінностей права на життя, свободи та імплементації їх в необхідність цінності взаємної соціальної відповідальності, автори використовують історичний метод, що дозволив розкрити процес формування лібералізму, етапи його розвитку і трансформації, котрі враховують цінності сучасного суспільства.

Результати дослідження. Основоположниками лібералізму є філософи епохи Англійської революції – Т. Гоббс і Дж. Локк. Серед провідних ліберальних теоретиків XVIII століття слід відзначити Б. Мандевіля, А. Сміта, І. Канта, І. Бентама. Лібералізм отримав широке поширення в європейській і американській політичній думці і практиці в епоху французької та Американської революції. Серед найбільш впливових теоретиків XIX століття можна назвати А. де Токвіля, Ф. Бастіа, Г. Спенсера, К. Менгера, Дж. Ст. Мілля. Роботи теоретиків класичного періоду розвитку лібералізму були в основному спрямовані на доказ того, що ліберальні принципи відкривають дорогу для нічим не обмежуваного прогресу людського суспільства як в технічному, так і в духовному сенсі.

Процеси бурхливого розвитку ринкової економіки та індустріалізації викликали до життя нові тлумачення потенціалу ліберальної теорії і практики, що оформилися після Великої депресії у напрямок «соціального лібералізму». Цей напрямок ґрунтувався на економічній теорії Дж. М. Кейнса. Все XX століття пройшло під знаком конкуренції і синтезу положень двох напрямків ліберальної політичної думки, що склалися в цей період, – лібертаріанського і соціал-ліберального.

До провідних представників першого напрямку відносяться Л. фон Мізес, Ф. фон Хайек, М. Ротбард, Р. Нозік. Л. фон Мізес обґрунтовував необхідність ліберальних реформ в умовах Європи, посилаючись на попередній невдалий досвід державного інтервенціонізму, що порушував стрункість лібералізму як основи цивілізаційного прогресу Європи [1]. Ф. фон Хайєк визначав основні ліберальні цінності крізь призму природної еволюції людських суспільств і розробляв теорію економічних систем, які не потребують державного регулювання. К. Поппер у своїй теорії «відкритого суспільства» за допомогою політико-історичних аргументів обґрунтовував перевагу ліберально-демократичного устрою над іншими формами політичних систем [2].

У другій половині XX століття великий внесок у вивчення політичних можливостей лібералізму зробив Р. Арон, який вивчав співвідношення ліберальних і демократичних початків у політичній практиці західних країн, баланс формальних і реальних свобод, а також еволюцію політичних свобод в умовах індустріального суспільства [3]. Схожі підходи розвинув З. Бауман в додатку до таких проблем, як область індивідуальної свободи, співвідношення модерну і постмодерну в соціальному розвитку, проблеми глобалізації [4]. Дж. Грей у своїх роботах пропонує розглядати можливості еволюції лібералізму в контексті «занепаду ідеалів Просвітництва» і збільшення диференціації і сегментації сучасних суспільств [5].

Ф. Фукуяма висунув відому гіпотезу про те, що лібералізм стане єдиною ідеологією людської цивілізації, так як серйозно перевершує за своїм інтеграційним потенціалом, як на особистісному так і на суспільному рівні, всі значущі ідейні альтернативи [6]. Пізніше, втім, він вніс певні корективи в цю точку зору, але його вихідні судження стали свого роду ключовим моментом, навколо якого зорганізувалося все наукове і публіцистичне обговорення проблеми політичного потенціалу лібералізму. І. Валлерстайн присвятив свої роботи вивченню питання про те, які наслідки матиме торжество і подальший Захід лібералізму в якості загальносвітової парадигми політичного розвитку [8]. Д. Харві описав ефекти негативного впливу неоліберальних реформ на економіки більшості країн світу. Ф. Закарія в тому ж напрямку досліджував проблеми співвідношення лібералізму і демократизму в розвитку незахідних суспільств.

Серед теоретиків соціального лібералізму, які зробили внесок у дослідження його політичного потенціалу, необхідно, на наш погляд, згадати Дж. Ролза, Е. Тоффлера, Ю. Хабермаса.

Стосовно українського суспільства виділимо ідеї П. Гай-Нижник [8], І.Застави [9], Ф. Кирилюка [10]. Але треба зазначити, що ідея політичного лібералізму в українському суспільстві ще тільки імплементується.

Основна авторська ідеологема полягає у визначенні лібералізму як ідеолого-практичної системи, що є не унікальним західним культурним феноменом, а історично обумовленим ідейним і організаційним забезпеченням переходу від суспільства модерну до суспільства постмодерну і метамодерну в різних країнах. Теоретичною проблемою є протиріччя між розумінням лібералізму як історично сформованої форми соціального розвитку європейської цивілізації і лібералізмом як сукупністю теоретичних положень, що володіють обмеженою часом місцем.

Походження здатністю до інтеграції в інші соціокультурно-цивілізаційні системи. Потенціал лібералізму в рамках політичної системи тієї чи іншої держави детермінується наявністю історичних передумов внутрішньої соціокультурної, соціноекономічної ситуації і зовнішньополітичними умовами. Цей потенціал має особистісний і суспільний виміри. Історично простежується закономірність у розвитку даного потенціалу. Можна умовно виділити як мінімум два історичних етапи в цьому розвитку, на першому з яких політичний потенціал лібералізму розкривався, переважно, як економічний і духовний (світоглядний) потенціал. У контексті такого розуміння розглядалася і доля основних політичних інститутів. На другому етапі переважають власне політичні і соціальні виміри потенціалу лібералізму, що додало ліберальній доктрині та практиці значення ключового чинника політичних процесів в західному світі і багатьох інших частинах світу. У сучасних умовах аналіз цього суспільного виміру одночасно ускладнюється і актуалізується через зростаючий диспаритет в економічному та ідейному потенціалі між «ліберальним» і «неліберальним» світом.

Виходячи з поліваріантності ідей і практик лібералізму, їх вкорінення в історичних і політичних традиціях тієї чи іншої країни, необхідно розглядати лібералізм в його соціокультурному контексті. Це дає нам можливість побачити, що політичне мислення концентрує в собі безліч різних ідей, що мають різну логіку розвитку, несхожі мову і культуру вираження. Однак, не втрачаючи своєї ідентичності, лібералізм видозмінюється, даючи можливість формуватися вельми складним змішаним концепціям, ідейна спрямованість і сутність яких визначається не стільки їх приналежністю до того чи іншого політичного напряму, скільки всією сукупністю культурно-історичних і національних особливостей. При цьому важливо розуміти значення для політичного лібералізму таких ключових понять соціально-політичної думки, як право на життя, свобода і взаємна відповідальність. Узагальнюючи ліберальні позиції, можна сказати, що загалом лібералізм зазвичай розуміється сукупність ідейно-політичних навчань, політичних і економічних програм, що ставлять собі за мету ліквідацію або пом'якшення різних форм соціального і державного примусу по відношенню до індивіда. У політичній області лібералізм вимагає поділу законодавчої і виконавчої влади, дотримання прав і свобод людини.

Ключовими ідеями ліберальної концепції в цілому є ідеї суспільного договору, вроджених людських прав, в тому числі права на життя як першочергового, морально вільної особистості, захищеної від насильства з боку людей і, в той же час, такої, що несе тягар моральної відповідальності.

Не можемо не привести розуміння англійської Вікіпедії, яка показує тісний зв'язок лібералізму з філософією в плані стратегічного розуміння: лібералізм – це «філософський і суспільно-політичний напрям, що проголошує непохитність прав і свобод людини, поділ законодавчої, судової та виконавчої влади, а також свободи підприємництва» [11]. Тому, з нашої точки зору, політичний лібералізм – це система поглядів, ідей та уявлень, що ґрунтуються на цінностях права на життя як першочергового, свободи як природної властивості людини, взаємної відповідальності як основи буття людства, демократії як імплементації уявлень про свободу.

Проаналізуємо складові політичного лібералізму.

Право на життя – це найважливіше особисте право людини, яке набувається людиною в силу факту її народження. Право на життя носить практично абсолютний характер і не підлягає обмеженню. Крім юридичного, право на життя має соціальний, економічний, психологічний, культурний та інші аспекти. Право на життя-це основа будь-якої правової системи сучасності. Воно є вихідним для розвитку всіх інших прав людини і громадянина в будь-якому суспільстві, яке називає себе цивілізованим, тому, право на життя підлягає особливому захисту з боку держави і суспільства. Право на життя закріплено у великій кількості нормативних актів міжнародного характеру. Про важливість і унікальність цього базисного права в контексті будь-якої державно-правової системи писали ще філософи Джон Локк і Ш. Л. Монтеск'є. Право на життя є не просто одним з основних конституційних прав людини, але таким суб'єктивним правом, яке найбільш яскраво відображає історичні виклики конкретної епохи, має самостійне

звучання в різні періоди розвитку філософської думки і світової історії і безпосередньо впливає на появу нових прав людини.

Свобода за своєю суттю – атрибутивна характеристика людини. Це означає, що без свободи людина перестає бути людиною. Отже, свобода є природною умовою людського буття. Тому свобода – це природний стан людини, що визначається її внутрішнім душевним станом і зовнішнім особистісним самовираженням. Свобода в тому чи іншому вигляді записана в конституціях багатьох держав. Але суспільне існування вимагає від усіх обмеження свободи в тій чи іншій мірі. У соціальному плані найбільш вільним суспільством вважається демократія. Тобто свобода соціальна обмежена в тій чи іншій мірі законами держави. Ще свободу обмежують гуманітарно, релігійно, згідно обмеженням тієї чи іншої релігії. Свободу обмежують закони, свободу обмежує мораль, свободу обмежують принципи. При цьому свобода виступає як необхідна умова самореалізації особистості. Вона виникає тоді, коли людина має знання про свої здібності, про можливості, які дає йому суспільство, про способи діяльності, в якій він може реалізувати себе. Чим ширше можливості, створювані суспільством, тим вільніше людина, тим більше варіантів діяльності, в якій розкриються його сили. Але в процесі багатогранної діяльності відбувається і багатосторонній розвиток самої людини, зростає духовне багатство особистості.

Отже, критерієм соціального прогресу є міра свободи, яку суспільство в змозі надати індивіду, ступінь гарантованої суспільством індивідуальної свободи. Вільний розвиток людини у вільному суспільстві означає також розкриття його справді людських якостей – інтелектуальних, творчих, моральних.

Сучасне людство завдяки максимально можливій свободі, в тому числі і свободі творчості, стало креативним і прагне стати моральним завдяки гуманізації та гуманітаризації буття. Це, зокрема, означає, що, вибираючи добро, ми зміцнюємо свою вільну волю. Кожен раз, вибираючи життя (а не смерть, на відміну від російських агресорів), ми вкорінюємо себе в житті і тим самим зміцнюємо саме життя. Іншими словами, існуючи своїм індивідуальним життям, ми зміцнюємо життя своєї сім'ї, свого суспільства, свого народу, всього людства. Виявляється, у своєму існуванні ми не самотні, і життя окремого індивіда, кожного з нас має соціальне, культурне, історичне виправдання. Нескінченне буття потребує нашого персонального життя. Так і виникає розуміння взаємної відповідальності.

Саме свобода в своєму повноцінному розумінні обумовлює, формує, виховує відповідальність. При цьому необхідно враховувати, що індивіди мають лише різним ступенем свободи. Їх міра свободи визначає міру їх відповідальності. І найбільше відповідальності у тих, хто має максимальну свободу думки і дій.

Саме таке розуміння функціонування права на життя, свободи та взаємної відповідальності, на наш погляд, є основою сучасного політичного лібералізму як ідеї максимального благополуччя.

Висновки. 1. В основі лібералізму як політико-правової доктрини лежить ідея про абсолютну цінність і самодостатність індивіда. Формою такої самодостатності виступає природне право. Індивід – істота розумна – здатний пізнати закони природи і перетворити їх на свій розсуд для задоволення власних бажань. При цьому мова йде як про природню сутність людини, про природнє навколишнє середовище. Індивід перетворює навколишнє природне середовище, створює на свій розсуд (розуміння) соціальні інститути і змінює (удосконалює) самого себе. Таким чином, у відповідності з ліберальною концепцією, не суспільство передує і соціалізує індивідів, а самостійні індивіди створюють відповідно до власної волі і розуму саме суспільство – всі соціальні, в тому числі і політико-правові, інститути.

2. Сучасна концепція політичного лібералізму ґрунтується на цінностях права на життя як основи буття людства, свободи як природного права людини з моменту народження, взаємної відповідальності як чинника розвитку сучасного суспільства.

3. Вплив концепції політичного лібералізму на формування системи ідеалів сучасного суспільства орієнтується на абсолютну цінність права і свободи в результаті чого виникає взаємна відповідальність. Саме таким чином концепція політичного лібералізму продукує самодостатність індивіда.

4. Еволюційний потенціал лібералізму проявляється в тому, що в сучасному суспільстві цінність права на життя абсолютизується завдяки розумінню свободи і взаємної відповідальності. Разом з тим інструментарій вирішення соціальних проблем часто через різницю культурно-цивілізаційного розвитку не відповідає напрацьованим рекомендаціям, а тому реально знаходження компромісів в політиці ліберальних держав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Mises Ludwig Von. The Anti-Capitalistic Mentality. United States: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2011. 56 p.

2. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. Київ: «Основи», 1994. 494 с.

3. Арон Реймон. Опій інтелектуалів. Київ : Юніверс, 2006. 271 с.

4. Bauman Zygmunt. Community. Seeking Safety in an Insecure World. Cambridge: Polity Press, 2001. 168 p.

5. Gray John. Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age. Oxford: Routledge; 1st edition, 1995. 216 p.

6. Fukuyama Francis. The End of History and the Last Man. New York: THE FREE PRESS A Division of Macmillan, Inc, 1992. 418 p.

7. Wallerstein Immanuel. After Liberalism. New York: The New Press, 1995. 288 p.

8. Гай-Нижник П. Лібералізм я філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея.* Вип.88 (No9), 2014. С. 5–14.

9. Застава І. В. Проблематика лібералізму: освітній вимір. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2007. Вип. 15.528 с. С. 220–226.

10. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

11. Liberalism – Wikipedia. URL: http://www.en.wikipedia.org'wiki/Liberalism. (дата звернення: 29.09.2024).

REFERENCES:

1. Mises Ludwig Von. (2011). The Anti-Capitalistic Mentality. United States: CreateSpace Independent Publishing Platform. 56 p. [in English].

2. Popper Karl. (1994). Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy. T. II. Spalakh prorotstva: Hehel, Marks ta poslidovnyky. Kyiv: "Osnovy". 494 s. [in Ukrainian].

3. Aron Reimon. (2006). Opii intelektualiv. Kyiv: Yunivers. 271 s. [in Ukrainian].

4. Bauman Zygmunt. (2001). Community. Seeking Safety in an Insecure World. Cambridge: Polity Press. 168 p. [in English].

5. Gray John. (1995). Enlightenments Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age. Oxford: Routledge; 1st edition. 216 p. [in English].

6. Fukuyama Francis. (1992). The End of History and the Last Man. New York: THE FREE PRESS A Division of Macmillan, Inc. 418 p. [in English].

7. Wallerstein Immanuel. (1995). After Liberalism. New York: The New Press. 288 p. [in English].

8. Hai-Nyzhnyk P. (2014). Liberalizm ya filosofska, politychna ta ekonomichna teoriia: narys istorii stanovlennia ta rozvytku. Hileia. Vyp.88 (No9). C. 5–14. [in Ukrainian].

9. Zastava I. (2007). V. Problematyka liberalizmu: osvitnii vymir. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia: Filosofiia. Sotsiolohiia. Politolohiia. Dnipropetrovsk: RVV DNU. Vyp. 15.528 s. S. 220–226. [in Ukrainian].

10. Kyryliuk F. M. (2009). Filosofiia politychnoi ideolohii: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 520 s. [in Ukrainian].

11. Liberalism – Wikipedia. URL: http://www.en.wikipedia.org'wiki/Liberalism. (data zvernennia: 29.09.2024).

Political liberalism: eclecticism of freedom, the right to life and mutual responsibility in modern society

Sinkovska Tetiana Viktorivna

Senior Lecturer at the Social and Humanitarian Studies Department, Director
Center for Extracurricular Activities of Odesa National Maritime University
Mechnykova str., 34, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0007-0167-5682

Relevance of the problem. *The political transformations of the late XX – early XXI centuries in the world community largely followed the classical canons of liberalism, the concepts of civil society and the political system developed in Western political science and practice. Economic policy, on the other hand, was heavily influenced by neoliberal theories. The problem of the limits of applicability of various areas of liberal doctrine is still extremely relevant, since it determines not only the possibilities of progressive development of humanity, but also its existence as Homo Moralis. That is why it is important to understand the primary importance of the right to life and freedoms in the modern understanding of political liberalism, as well as the importance of mutual responsibility for quality of life.*
For the continuation of the evolution of humanity as a species, it is important to develop creativity on the basis of freedom, as a result of which the modern breadth of the range of issues that are the subject of attention of liberal political thought will be better known. The contradiction between the understanding of liberalism as a solid system of views, on the one hand, and its significant reformatting due to newly emerging political conditions, on the other hand, is an obstacle to a clearer understanding of the reformist potential of liberalism. ***The purpose of this work*** *is to identify the content of liberalism as an integral complex of political thought and a component of current politics; as well as to determine the possibility of political liberalism to give an adequate solution to the problem of ensuring stability and socio-cultural-civilizational union through the concept of freedom, the right to life and mutual Social Responsibility, which allows us to judge how viable and functional existing political institutions are.* ***Research methods.*** *The study used the historical method, systematic and comparative approaches.* ***Research results.*** *The modern concept of political liberalism cannot exist without a system of value orientations, which is based on the values of the right to life as the basis of human existence, freedom as a natural human right from the moment of birth, mutual responsibility as a factor in the development of modern society. The basis of development is the evolutionary potential of humanity, which focuses on the socio-cultural and civilizational priorities of being.*
Key words: *political liberalism, liberalism, right to life, freedom, mutual responsibility, democracy, morality, social contract.*

Тарасюк Юлія Матвіївна
Відімська Катерина Ігорівна
Шаглі Ганна Іванівна

Висвітлення тематики війни в Україні в турецькомовному дискурсі

УДК 070(560):355.1(477:470+571)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.37

Тарасюк Юлія Матвіївна
старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-7237-4971

Відімська Катерина Ігорівна
старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-3778-6302

Шаглі Ганна Іванівна
старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-4377-9029

Стаття присвячена аналізу турецькомовного медійного дискурсу щодо війни в Україні у 2022–2024 роках із фокусом на тематичні домінанти, ідеологічне навантаження повідомлень та особливості інформаційного структурування подій. У межах дослідження застосовано кількісний, якісний та фронтальний контент-аналіз інформаційних матеріалів, відібраних на основі тематичної релевантності. Емпіричною базою дослідження стали 560 медійних повідомлень, обраних за критерієм тематичної релевантності, що дозволило здійснити контент-аналіз фреймів: «війна в Україні», «націоналізм», «гуманітарна допомога». Аналіз охоплює як державні, так і ідеологічно марковані турецькі медіа, де простежується поширення наративів, запозичених із російської пропаганди. Основну увагу приділено дискурсивним і лінгвістичним стратегіям, що використовуються турецькими медіа в процесі висвітлення подій в Україні у 2022–2024 рр., гуманітарний вимір війни та двосторонню взаємодію України й Туреччини в оборонній та гуманітарній сферах. Окрему увагу автори надають зображенню ролі Туреччини як гуманітарного партнера, посередника в переговорах, учасника зернової ініціативи та постачальника військової техніки. Стаття акцентує увагу на амбівалентності інформаційного середовища Туреччини, що формується на перетині офіційної дипломатичної підтримки України та наявності альтернативних, політично детермінованих інтерпретацій військової агресії Росії проти України. Запропонована модель аналізу дозволяє простежити, як через мовні засоби формується уявлення про війну в іншомовному інформаційному просторі, та визначити потенціал Туреччини як комунікативного посередника в умовах гібридної війни. Авторки підкреслюють важливість лінгвістичних механізмів, що формують суспільне сприйняття міжнародних подій, та пікреслюють необхідність подальшого вивчення академічного дискурсу і громадської думки в Туреччині щодо війни в Україні.

Ключові слова: *війна в Україні, турецькі ЗМІ, медійна аналітика, іншомовний дискурс, російська пропаганда.*

Вступ. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, спричинило не лише глибоку геополітичну кризу, але й сотало потужним катаклізмом для глобальних інформаційних процесів. Медійне висвітлення цієї війни в різних країнах світу значною мірою формується під впливом політичного контексту, ідеологічних орієнтацій та суспільних настроїв. Туреччина, як країна зі стратегічним геополітичним положенням, член НАТО та одночасно партнер Росії в ряді економічних і політичних питань, демонструє особливий підхід до висвітлення подій в Україна в своїх медіа.

Турецькомовний медіа-контент про війну в Україні є складним і неоднорідним явищем, що відображає як офіційну позицію держави, так і ідеологічні розбіжності між різними політичними таборами. У публічному просторі простежуються присутність як проукраїнських так і проросійських наративів, що співіснують у межах інформаційного поля.

Мета та завдання. У цій статі автори мають на меті проаналізувати загальне висвітлення війни в Україні в турецькомовному інформаційному просторі, зосередившись на трьох ключових аспектах: по – перше, як турецькі медіа в цілому репрезентують військовий конфлікт; по – друге, яким чином вони інтерпретують і поширяють наративи, пов'язані з темою нацизму, зокрема у контексті російськомовної пропаганди; і по – третє, як подається тематика гуманітарної допомоги Україні, включно з позиціонуванням Туреччини як посередника, партнера чи стороннього спостерігача.

Методи дослідження. У цій статті використано методи кількісного, якісного та фронтального контент – аналізу як основні у підході до дослідження турецькомовного медійного простору щодо війни в Україні.

Кількісний та фронтальний методи контент-аналізу дозволили максимально точно зафіксувати частоту появи та направленість ключових фреймів в турецькомовних публікаціях таких, як «війна в Україні», «гуманітарна допомога», «націоналізм» «нацизм в Україні. Такий підхід надає змогу виявити динаміку використання політичного та інформаційного навантажених понять у різних ЗМІ та простежити тенденцію їхнього поширення.

Якісний метод аналізу текстів новин мав на меті прослідити можливу відповідність інформаційних наративів в публічному та політичному просторі Туреччини до установок російської пропаганди щодо війни в Україні.

Емпіричною базою дослідження стали матеріали новин турецькомовних видань, медіа-аутлетів та публічних промов державних діячів, опубліковані в період 2022–2024 років. Кількість оброблених матеріалів сягає близько 560 новин, які були проаналізовані та класифіковані за допомогою методу та методу контент-аналізу. Вибір новинних текстів здійснювався за принципом тематичної релевантної – тексти, які містять згадки про війну в Україні, тематику нацизму, денацифікації та гуманітарної допомоги. Цей спосіб контен-аналізу зміг охопити як вербальний рівень – лексичні одиниці, стилістичні прийоми, так і відповідність пошуковому слову-тригеру та поставленій проблематиці.

Таким чином, методологія статті дозволяє всебічно проаналізувати, яким чином у турецькомовному медіа – контенті репрезентувалася війна в Україні у 2022–2024 роках, як змінився фокус висвітлення поточної військової ситуації в Україні головними турецькими медіа ресурсами протягом цих років, та які теми з зазначених вище були головними в промовах державних діячів та експертів.

Наукова новизна. Тематика висвітлення подій в Україні. У даній науковий статті здійснений актуальний аналіз особливостей висвітлення війни в Україні в турецькомовному медіа-контенту з фокусом на репрезентацію націоналізму, нацизму та гуманітарного виміру конфлікту, що до цього часу залишалося недостатньо дослідженим. Тема відображення війни в Україні в іншомовному дискурсі є відносно новою, але вже набула активного розвитку в міжнародному та українському науковому просторі. Роботи Брусиловьскої О. [1], Тарасюк Ю. [33], Максименко І., Сніговської О., та інших, у європейських виданнях, дослідження на аналогічну тематику, викладені монографії українських авторів, апробації авторів статті, зроблені на міжнародних конференціях, автори здійснюють міждисциплінарне дослідження, поєднуючи лінгвістичні і медіа аналітичні підходи, що дозволяє простежити, як через мовленеві засоби турецьки ЗМІ формують уявлення про події війни в Україні. Окрему увагу було приділено тому, як турецька аудиторія реагує на медійні інтерпретації конфлікту, зокрема в контексті теми існування націоналізму в Україні і в контексті гуманітарної допомоги, і як це впливає на формування міжнародної підтримки України. Робота робить внесок у сучасні студії міжнародних комунікацій, критичного контент – аналізу та вивчення інформаційних впливів у період війни.

Результати дослідження. Війна в Україні, що розпочалася повномасштабним вторгненням Російської Федерації 24 лютого 2022 року, спричинила резонанс у глобальному медіапросторі, зокрема в Туреччині – країні, яка традиційно тяжіла до балансу між Сходом і Заходом, а в умовах конфлікту намагалася позиціонувати себе як регіонального гравця та потенційного посередника. Турецьке інформаційне середовище виявилося надзвичайно вразливим до зовнішніх впливів, і попри офіційні заяви про підтримку територіальної цілісності України, медіа результати часто демонстрували тенденцію до ретрансляції російських пропагандистських меседжів.

У рамках дослідження турецьких медіа було проаналізовано понад тисячу матеріалів із таких джерел, як CNN TÜRK, Hürriyet, Habertürk, Anadolu Ajansı, GZT, а також ідеологічно маркованих ресурсів – Sözcü, OdaTV, Sputnik TV, Aydınlık Daily. Аналіз показав сталу присутність наративів, що або виправдовували російську агресію, або підміняли поняття війни ширшими геополітичними формулюваннями. Частина матеріалів копіювала повідомлення агентств на кшталт Sputnik або RT автоматично через Google Translate без згадки авторства або редагування, що демонструвало довільну й некритичну трансляцію зовнішнього впливу.

Такі медійні практики функціонували на тлі специфічного політичного клімату в Туреччині, де антизахідна риторика залишалася одним із небагатьох факторів, що об'єднували широкий спектр політичних сил – від ісламістів до націоналістів і євразійців. Накопичене напруження у відносинах зі США, включаючи події 2016 року, ситуацію в Сирії та суперечності у сфері безпеки, створювало середовище, в якому інформаційні кампанії Кремля легко знаходили відгук. У цьому контексті образ України часто зводився до проєкції американських амбіцій, а сама війна – до боротьби між «системами» Заходу і Сходу. Таку рамку підтверджувала і риторика високопосадовців: Ібрагім Калин, радник президента Туреччини, на першу річницю війни говорив про «взаємне нерозуміння» між сторонами та нову «холодну війну», уникаючи прямих формулювань на кшталт «агресія» чи «вторгнення».

Попри це, офіційна позиція Туреччини залишалася формально симетричною: Анкара не визнавала анексії Криму, закрила протоки для військових кораблів і неодноразово наголошувала на підтримці суверенітету України. У той самий час Туреччина не приєдналася до санкцій проти Росії, а економічна й туристична співпраця тривала. Турецькі компанії продавали Україні безпілотники Bayraktar, окремі одиниці з яких були передані в дар. Проте цю допомогу не варто розглядати як державну військову підтримку в західному розумінні: переважно йшлося про комерційні контракти, а не про системну політичну або оборонну підтримку.

Станом на 2022 рік інформаційна картина в Туреччині залишалась неоднозначною: з одного боку – декларативна підтримка України на дипломатичному рівні, з іншого – постійна присутність російських меседжів у публічному просторі, які легко адаптувалися до внутрішньої політичної логіки та інформаційних практик.

У 2022 році турецький інформаційний простір формально зберігав позицію «балансування», однак у реальності значна частина публікацій відтворювала російські наративи, часто навіть без спроби адаптації. У березні, наприклад, Habertürk цитував позицію OdaTV, яка звучала дослівно як: «Rusya Federasyonu Ukrayna'daki milliyetçilerle mücadele etmek zorunda» («Російська Федерація зобов'язана боротися з націоналістами в Україні») [30].

Аналогічна риторика активно просувалась у виданні Aydınlık Daily, пов'язаному з Патріотичною партією. Вони ще 27 лютого 2022 року прямо писали: «Rusya'nın Ukrayna'daki harekâtı, Amerikan yanlısı cuntaya karşı bir temizlik operasyonudur… 2014'ten bu yana Donbass'ta binlerce Rus sivili neo-Naziler öldürdü» («Операція Росії в Україні – це зачистка проти проамериканської хунти… з 2014 року на Донбасі неонацисти вбили тисячі російських цивільних») [46].

Цей тип матеріалів не був ізольованим у вузьких медіа-секторах. Навіть GZT, яке позиціонує себе як молодіжне сучасне ЗМІ, у березні 2023 року подавало такий заголовок: «Batı Ukrayna'ya daha fazla silah göndererek savaşı uzatmak istiyor» («Захід хоче затягнути війну, постачаючи Україні більше зброї») [31].

Заяви з боку офіційних осіб лише посилювали цю логіку. У квітні 2022 року Ібрагім Калин, радник президента Туреччини, заявив: «Karşılıklı hatalar, yeni güç dengesi arayışları ve kısa vadeli çıkar hesapları… büyük insani trajedilere neden olacaktır. Yeni bir Soğuk Savaş dönemine girdik» («Взаємні помилки, пошук нового балансу сил і короткострокові інтереси… спричинять великі гуманітарні трагедії. Ми вступили в нову еру холодної війни») [11].

А вже в листопаді того ж року його риторика змінилась – Калин назвав війну: «Jeopolitik olarak adil bir savaş… Tüm küresel ve bölgesel güçler dünya haritasında eşit temsil edilmeli» («Геополітично справедливою війною… Усі глобальні та регіональні сили мають бути рівноправно представлені на політичній мапі світу») [11].

Інформаційні канали відображали суперечливі меседжі. На CNNTürk у лютому 2023 року в ефірі прозвучало: «Batı silah gönderiyor, bu Rusya'yı kışkırtıyor» («Захід постачає зброю – це провокує Росію»), а вже через кілька днів – прямо протилежне: «Batı, Ukrayna'ya gereken desteği vermiyor» («Захід не надає Україні необхідної підтримки») [28].

На загальному тлі винятком залишалась газета Sözcü, яка, попри жорстку антизахідну риторику, відкрито виступала проти Кремля. У коментарі журналіста Ялчина йшлося: «Bu bir özel operasyon değil, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü işgal hareketidir» («Це не "спеціальна операція", а повномасштабне вторгнення Росії в Україну»).

Попри намагання окремих турецьких політиків зберігати дипломатичну рівновагу, низка медіа-аутлетів у 2022 році активно транслювала наративи, що заперечували здатність України до спротиву. Важливо підкреслити, що йдеться переважно не про провідні загальнонаціональні телеканали чи інформаційні агентства, а саме про нішеві, ідеологічно забарвлені видання, які орієнтуються на специфічну аудиторію та часто діють як рупори окремих політичних груп або світоглядних платформ.

Наприклад, Veryansin TV, відомий як платформа ультранаціоналістичного спектру, навесні 2022 року опублікував твердження: «Rusya bu savaşı kazanacak. Tarih bunu gösteriyor» («Росія виграє цю війну. Історія це показує») [27].

Аналогічно, пов'язане з Патріотичною партією видання Aydınlık писало: «Ukrayna'nın askeri olarak başarılı olması mümkün değil. Rusya'nın potansiyeli buna izin vermez» («Україна не здатна досягти військового успіху. Потенціал Росії цього не дозволить») [45].

Ці заяви не були підкріплені фактами, однак вони отримували інформаційне поширення саме завдяки стабільному повторенню з боку проросійськи орієнтованих ЗМІ. Водночас, після українських контрнаступів восени 2022 року риторика дещо змінилася. У вже більш авторитетному виданні Habertürk, яке, на відміну від попередніх, має загальнонаціональне охоплення, було опубліковано коментар військового експерта професора Мехмета Озкана: «Savaşın sonu iki ihtimale bağlı: Ya Rusya savaşı büyütür, ya da tek taraflı olarak durdurur. Ukrayna'nın direnişi beklenenden daha güçlü çıktı» («Закінчення війни можливе за двох умов: або Росія розширить війну, або односторонньо її припинить. Опір України виявився сильнішим, ніж очікувалося») [41].

Поряд із цим, медіа, які позиціонували себе як «опозиційно-патріотичні» або «альтернативні до мейнстриму», продовжували формувати уявлення про розподілену відповідальність у війні. Так, у виданні Hürriyet було представлено соціологічне дослідження, в якому «Ukrayna'nın NATO'ya girme isteği savaşın sebebidir» («Бажання України вступити до НАТО є причиною війни») – з цим твердженням погодились 27,7% опитаних [35].

Ідеологічні інтерпретації походили також від групи Перінчека, чий медіа-сегмент хоча і не мав масового охоплення, проте активно працював з наративами через канали типу Ulusal Kanal. В одному з інтерв'ю

Mehmet Perinçek заявив: «NATO sadece askeri değil, siyasi olarak da Türkiye için tehdittir. Rusya'nın Kırım'daki varlığı meşrudur» («НАТО є загрозою для Туреччини не лише у військовому, а й у політичному сенсі. Присутність Росії в Криму – легітимна») [23].

Варто підкреслити: усі ці медіа не були провідними загальнонаціональними ресурсами, такими як NTV, TRT Haber чи Anadolu Ajansı, а представляли собою політично вмотивовані інформаційні проєкти з чіткою орієнтацією на антизахідну чи євразійську аудиторію. Саме тому вони активно транслювали меседжі, в яких Україна поставала не як суб'єкт, що чинить опір, а як пасивна територія, втягнута у боротьбу чужих сил.

Попри активність маргінальних аутлетів, які транслювали проросійські чи антизахідні наративи, загальнонаціональні медіа Туреччини у 2023 році почали демонструвати обережну переорієнтацію. Трансляція російської інформаційної рамки вже не була тотальною, а тональність повідомлень поступово зміщувалась. Це не означало повноцінного розвороту – радше, інформаційне поле стало більш фрагментованим, а сама Україна – помітнішою як самостійний гравець, особливо в контексті зернової угоди, гуманітарних питань і ролі Туреччини як посередника.

Так, у репортажі NTV від серпня 2023 року коментували ситуацію навколо портів Чорного моря наступним чином: «Ukrayna, tahıl anlaşmasının devamı için Türkiye'ye güveniyor. Ankara ise hem Kiev'e hem Moskova'ya aynı mesafede durmayı sürdürüyor» («Україна покладається на Туреччину для продовження зернової угоди. Анкара ж зберігає рівну дистанцію як з Києвом, так і з Москвою») [18].

Зовсім інший приклад подає TRT Haber – офіційне державне медіа, яке протягом перших місяців війни залишалося досить стриманим. У березні 2022 року там уникали терміну «війна», натомість вживали нейтральне «Ukrayna'daki kriz» (криза в Україні), проте вже у 2023 році риторика стала жорсткішою: «Rusya'nın Ukrayna'daki saldırıları uluslararası hukuka aykırı ve siviller için büyük bir tehdit oluşturuyor» («Атаки Росії в Україні суперечать міжнародному праву та становлять серйозну загрозу для цивільного населення») [29].

На цьому тлі все ще залишались видання, які продовжували грати на розмитості відповідальності. У статті на CNN TÜRK, присвяченій річниці вторгнення, повторювалась думка про необхідність припинити «однобічне звинувачення»: «Bu savaşın nedeni sadece Rusya değil. NATO'nun doğuya genişleme stratejisi de süreci tetikledi» («Причиною цієї війни є не лише Росія. Розширення НАТО на схід також спровокувало процес») [28].

Проте навіть у таких матеріалах простежувалося поступове визнання реальності бойових дій та зміна ставлення до української суб'єктності. У матеріалах Haber Global почали з'являтися репортажі з українських міст, інтерв'ю з представниками української влади, а також сюжети про українських біженців. Один із них, присвячений евакуації жінок і дітей, містив слова: «Ukraynalı siviller, savaşın ortasında hayatta kalmak için Türkiye'ye sığınıyor. Bu insanlar için biz sadece güvenli bir limanız» («Українські цивільні рятуються від війни, шукаючи захисту в Туреччині. Для цих людей ми – лише безпечна гавань») [11].

Таким чином, хоч проросійська або «нейтральна» риторика залишалася в медіаполі, у 2023–2024 роках можна говорити про часткове зрушення в бік більш об'єктивного висвітлення війни, зокрема – у провідних загальнонаціональних каналах. Водночас, чітка позиція щодо агресора залишалася рідкістю. Вона звучала, переважно, з вуст окремих журналістів, а не як редакційна політика.

У 2024 році тональність турецького медійного поля щодо війни в Україні продовжила змінюватись. Порівняно з 2022 роком кількість згадок про Україну скоротилася, однак зросла концентрація на конкретних темах – зернова угода, гуманітарні питання, енергетика, посередницька роль Анкари. Це був інформаційний зсув від фронтового висвітлення до більш структурованого геополітичного контексту, в якому Україна дедалі частіше згадувалась не як об'єкт нападу, а як складник ширших процесів.

Наприклад, у грудні 2024 року NTV опублікував великий сюжет про зернову угоду, у якому зазначалося: «Tahıl anlaşmasının sürmesi, Karadeniz güvenliği ve Türkiye'nin barışçıl rolü açısından kritik. Ukrayna, bu denklemin ayrılmaz parçası haline geldi» («Продовження зернової угоди критично важливе для безпеки Чорного моря та мирної ролі Туреччини. Україна стала невід'ємною частиною цього рівняння») [32].

Anadolu Ajansı, офіційне інформаційне агентство, також почало публікувати матеріали, де визнавалась гуманітарна катастрофа в Україні. У квітневому репортажі 2024 року йшлося: «Savaş üçüncü yılına girerken, Ukrayna'da altyapı büyük ölçüde yıkıldı. Kış aylarında milyonlarca kişi elektriksiz kaldı» («На третій рік війни інфраструктура в Україні значною мірою зруйнована. Взимку мільйони людей залишились без електрики») [13].

Водночас проросійські медіа-аутлети – Sputnik Türkiye, OdaTV, Aydınlık – не припинили ретрансляцію традиційних меседжів, але вони стали менш помітними у загальному інформаційному потоці. Наприклад, OdaTV у травні 2024 року писав: «Batı, Ukrayna'ya tank göndermeye devam ediyor ama savaşın seyrini değiştiremiyor. Ateşkes seçeneği her geçen gün daha rasyonel hale geliyor» («Захід продовжує надсилати танки в Україну, але хід війни це не змінює. Варіант припинення вогню з кожним днем виглядає дедалі раціональнішим») [30].

Таким чином, у 2024 році відбулося часткове «втомлення» інформаційного простору від війни, але водночас і зміцнення ролі України як стабільного гравця в регіональних сюжетах, які близькі турецькій аудиторії: безпека в Чорному морі, харчові ланцюги, гуманітарна допомога, енергетика. Упереджені голоси нікуди не зникли, однак на фоні загального посилення акценту на співпраці, інвестиціях та відбудові вони звучали менш впливово.

Такі наративи, як «фашизм», «нацизм», «націоналізм» у медіа-дискурсі часто використовується як ярлик або маркер крайньої авторитарності, репресивної політики чи насильницького націоналізму. Його застосування нерідко має оціночний характер і використовується для делегітимації політичних опонентів. У контексті війни в Україні, медіа можуть використовувати поняття «фашизм» або «неонацизм» як частину риторичних стратегій, спрямованих на легітимацію або делегітимацію сторін конфлікту. У цьому контексті Російська Федерація систематично вдається до використання риторики «денацифікації» як частини своєї інформаційної стратегії. Важливо проаналізувати, яким чином ці концепти транслюються та інтерпретуються у турецькому медіа-просторі, що перебуває під впливом як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних чинників [4, с 48].

У турецьких медіа, зокрема в таких виданнях, як Aydınlık, Oda TV та інших проросійською або анти західною орієнтованих джерелах, у висвітленні теми українського націоналізму та «нацизму» активно використовуються різноманітні лінгвістичні та дискурсивні стратегії, які слугують делегітимації України як держави та формуванню відповідного сприйняття в турецькому суспільстві. А саме: використання термінів «неонацисти», «фашисти», «послідовники Бандери», «екстремісти» тощо для позначення українських військових формувань (зокрема полку «Азов»), уряду України чи загалом проукраїнських позицій; використання термінів, що підважують легітимність української держави, наприклад: «Американська маріонетка», «Хунта», «Режим, який підтримує нацизм»; використання евфемізмів «антинацистська місія»; використання методів заміщення – насильницькі дії Росії подаються, як «захист російськомовного населення» чи «боротьба з фашизмом»; використання маніпулятивних контрастів – «Росія – рятувальник» – «Україна – нацистська держава»; використання негативно забарвлених прикметників ті дієслів – «жорстокі неонацисти», «кривавий режим».

Всі ці лінгвістичні прийоми формують упереджене ставлення та негативний імідж України у читачів турецькомовного медійного простору. Застосування таких наративів працюють на виправдування дій Росії. Незважаючи на присутність проросійських наративів, турецьке суспільство не є однорідним у своїх поглядах. Значна частина молоді та освічених верств населення орієнтується на західні джерела та соціальні мережі, що дозволяє їм формувати альтернативну думку. З іншого боку, державні медіа й цифрова медіа-екосистема, що включає проросійські платформи, продовжують впливати на сприйняття конфлікту значною частиною населення. Звіт Freedom House за 2023 рік підтверджує наявність контролю та маніпуляцій у цифровому просторі Туреччини, що ускладнює доступ до об'єктивної інформації [35].

Щоб зрозуміти, наскільки цей наратив відповідає дійсності, автори проаналізували конкретні медіа контенти за ключовими турецькими словами «Nazi» («нацист»), «Milliyetçilik» («націоналізм»), «Nazizm» («нацизм»), «Azov» («Азов»).

Так, наприклад, у матеріалі, опублікованому в газеті Bir Gün під заголовком «Kiev'in kaçak Nazi infazcıları» (Київські втікачі-нацистські кати) українську діаспору Канади подано, як нібито, центр відродження нацистських ідей, які знаходять підтримку серед сучасних українських націоналістів. Автор апелює до історичної пам'яті про співпрацю окремих українських формувань з Третім Рейхом, намагаючись встановити прямий зв'язок між цими подіями та сучасним політичним контекстом в Україні [16].

Новина під заголовком «Ukrayna, neo Naziler ve Batı» (Україна, неонацисти та Захід) повідомляє, що «конфлікт» в Україні є наслідком політики розширення НАТО та втручання заходу, включаючи підтримку неонацистських сил, але не згадує про порушення міжнародного права з боку Росії, що створює однобічну картину подій. Автор статті називає український уряд «неонацистським» та «фашистським», тим самим створює негативне враження про українську владу та її легітимність. Також, автор використовує історичні аналогії, порівнюючи сучасні події з історичними фактами такими, як співпраця українських націоналістів з нацистською Німеччиною під час Другої світової війни. Це спрямування на підсилення негативного образу України через асоціацію з нацизмом [42].

Інша щоденна газета Aydınlık опублікувала низьку статей під різними заголовками пов'язанні з темою «нацизму» в Україні. Зокрема, видання неодноразово висвітлювало діяльність полку «Азов», підкреслюючи його зв'язки з неонацистською ідеологією та звинувачуючи в участі в злочинах проти цивільного населення під час конфлікту на Донбасі [6].

Характерним прикладом маніпулятивного використання поняття «нацизм» у турецькому медіа-дискурсі є публікація в газеті Aydınlık під назвою «Hükümet sözünde durmadı, anlaşmayı bozdu: Naziler Rusya ile savaşa gönderildi» («Уряд не дотримався обіцянки, порушив угоду: нацистів відправили воювати з Росією») [16]. У цьому матеріалі застосовано типову для проросійського дискурсу риторику,

згідно з якою українські військові сили зображуються як «неонацисти», а дії турецького уряду – як такі, що суперечать національним інтересам. Подібна риторика спирається на емоційно забарвлену лексику та історичні травми, активуючи уявлення про фашизм як абсолютне зло. Тим самим формується негативне сприйняття української державності як нелегітимної, «нацистської», а війна Росії – як нібито виправдана «антифашистська боротьба»

У статті під заголовком «Ось нацисти США в Україні» («İşte ABD'nin Ukrayna'daki Nazileri») [15] детально аналізує історію та діяльність полку «Азов», наголошуючи на його неонацистських коренях та зв'язках з НАТО. Видання стверджує, що «Азов» отримував підтримку та навчання від західних країн, зокрема США, і критикує цю співпрацю, посилаючись на заяви американських конгресменів, які виступають проти підтримки неонацистських формувань. Також у матеріалі згадується про масові поховання на Донбасі, які, за твердженням видання, є результатом злочинів, скоєних українськими військовими та полком «Азов» проти мирного населення.

Ще одним показовим прикладом трансляції антиукраїнських наративів у турецькому медійному просторі є матеріал, опублікований у газеті *Aydınlık* під назвою «Ukrayna'daki vahşi Nazizm» («Дикий нацизм в Україні») [44]. У цій публікації використовуються риторичні прийоми, що є характерними для пропагандистського дискурсу: зокрема, стаття відкривається згадкою Адольфа Гітлера, що одразу задає емоційно забарвлений контекст і створює асоціативний зв'язок між нацистською Німеччиною та сучасною Україною. Подібні порівняння виконують функцію делегітимації української державності шляхом накладання історично дискредитованої ідеології. Автор статті також застосовує виразно емоційно насичену лексику – такі терміни як «дикість», «неонацисти», «злочинний режим» – що виконує функцію семантичного маркування та впливає на читача на підсвідомому рівні. Українська влада подається як така, що підтримує та навіть спонсорує нацистські угруповання, а російські дії, навпаки, виправдовуються як «боротьба проти неонацизму».

Таким чином, у публікаціях Aydınlık та Bir Gün фіксується стійке відтворення кремлівських пропагандистських наративів, при цьому застосовуються лінгвістичні стратегії делегітимації, емоційного впливу та історичних паралелей, що слугують для зміцнення антиукраїнського дискурсу в турецькому медіа-середовищі.

Sputnik Türkiye також транслює подібні меседжі. У матеріалі під назвою «Donbass operasyonunun 50 günü: Ukrayna'da neo-Nazizm, sosyal medyada sistematik yalan dönemi» («50 днів операції в Донбасі: неонацизм в Україні, епоха систематичної брехні в соціальних медіа») [12] підкреслюється, що російська операція спрямована на боротьбу з неонацистськими елементами в Україні. Ця стаття відображає проросійську точку зору та містить елементи, характерні для російської пропаганди, зокрема акцент на необхідності «денацифікації» України та звинувачення Заходу в дезінформації.

Водночас, у турецькому публічному просторі наявні й альтернативні наративи, які пропонують критичну інтерпретацію російських звинувачень. Наприклад, професор Ахмет Касим Хан у коментарі для CNN Türk наголошує, що, попри історичні факти про співпрацю деяких українських формувань з нацистами, сучасна українська влада не має зв'язку з неонацизмом, а крайні праві партії мають маргінальну підтримку. Думку підтримує, також, професор Кезбан Ачар, яка підкреслює, що путінська риторика є спробою легітимізації агресії через асоціацію української політики з расизмом і крайньою формою націоналізму.

Дослідження також виявляє значний вплив дезінформаційних кампаній у соціальних мережах, де поширюються фейкові візуальні матеріали, що дискредитують українське керівництво (наприклад, підроблені зображення Зеленського з нацистською символікою). Організації з фактчекінгу, як-от Teyit.org, спростовують ці твердження, підкреслюючи, що символіка, яку намагаються представити як нацистську, є офіційною емблемою Збройних сил України [49].

У таких ЗМІ, як Cumhuriyet, Yeni Şafak підкреслюється використання бійцями батальйону символіки, пов'язаної з нацистським минулим, що спричиняє міжнародні суперечки та реакцію з боку Росії. Разом із тим, відзначається, що структура «Азову» зазнала змін і зараз є частиною Національної гвардії України, що ставить під сумнів його трактування виключно як неонацистського формування.

Таким чином, проаналізувавши наративи «нацизму», можна сказати, що ця тема є важливою частиною інформаційної війни, яка спрямована на делегітимізацію української влади та даржавності та на виправдування російської агресії. При цьому турецькі ЗМІ можуть транслювати як проросійські, так і критичні або нейтральні позиції.

Співробітництво у військовій сфері між Україною та Туреччиною на даний момент спирається на підписану Рамкову угоду 18 листопада 2021 року [3]. І саме цей документ дає можливість країнами продовжувати свою співпрацю в такий нелегкий час для України. Також в даний момент продовжує діяти угода підписана 26 червня 2020 року Туреччиною та Кабінетом міністрів України щодо військово-фінансової допомоги та співробітництва між двома країнами. Туреччина надала Україні фінансову допомогу 205 мільйонів турецьких лір для задоволення потреб Збройних Сил України, для купівлі різних товарів та на навчання українських військових турецькими Збройними силами [38]. Ще до початку повномасштабного вторгнення, у серпні 2019 року між країнами були

започатковані спільні проєкти, результатами яких стали випуски безпілотних літальних апаратів (БпЛА) як озброєних, так і без зброї, також виготовлення двигунів для вертольотів та танків.

З початком війни Україна почала більше закуповувати турецькі безпілотники «Байрактар». Винахідником цього літального апарату є колишній аспірант Сельчук Байрактар. Саме його прізвищем і було названо новий безпілотний літак. «Байрактар ТБ2 (Тактичний Блок 2)» (тур. *Bayraktar TB2 (Taktik Blok 2)*) – це турецький безпілотний середньовисотний оперативно-тактичний ударний літальний апарат здатний виконувати дистанційні автономні або керовані польоти з великою тривалістю. Ці літаки, у тому числі і їх озброєння, керуються та контролюються оператором з землі. Літальні апарати «Байрактар», в першу чергу, виготовлялись для потреб Збройних сил Туреччини. Але в 2022 році ці літаки почали закуповуватись Україною для потреб армії. Турецька сторона також забезпечила навчання, під час яких українські оператори набули нового досвіду та інтегрували нові технології у свою армію. Турецький засновник компанії, яка почала виробляти ці літальні апарати, Байкар провів заходи по збору пожертвувань для підтримки українського народу. І щоб підтримати це дійство особисто подарував українській армії 3 «Байрактари» при цьому він наголосив: «Ми безкоштовно віддаємо Україні 3 БпЛА Bayraktar TB2 разом з пожертвами, які призначені для українського народу, ми виступаємо за справедливе рішення і молимося за мир» [48].

7 лютого 2024 року приймаючи участь у Всесвітньому оборонному ярмарку в Ер-Ріяді, генеральний директор Халук Байрактар зазначив: «Наша фабрика вже будується під Києвом і нам потрібно близько 12 місяців, щоб завершити будівництво. Наше підприємство буде великим і залучить до роботи приблизно 500 людей. Спочатку ми плануємо випускати 120 БпЛА на рік, але згодом на фабриці можна буде також виготовляти обладнання та внутрішню техніку» [39].

Інший вид військового співробітництва для України – це постачання Туреччиною бронемашин Кірпі (Kirpi – їжак). Бронетранспортер Кіпрі – це машина з призначенням захищати людей від наземних мін та засідок, перевозити екіпаж з одного місця на інше, при цьому захищаючи його від саморобних вибухових пристроїв, маючи додаткову, стандартну броню та V-подібну форму днища. Станом на 2024 рік Україна отримала від Туреччини 200 таких бронетранспортерів.

Туреччина займається будівництвом протичовнових корветів класу Ada. Військово-морський флот Туреччини вже користується такими корветами. Наразі для України перше таке судно було спущене на воду у жовтні 2022 року у Стамбулі, а у серпні 2023 року розпочали будувати наступний корвет. Один із цих корветів має замінити український фрегат «Гетьман Сагайдачний», який був затоплений українськими військовими в березні 2022 року, щоб захистити Миколаїв від захоплення під час війни з Росією.

Забезпечення безпеки у Чорному морі також є важливим елементом військової співпраці України та Туреччини. Турецька Республіка є активним учасником розмінування Чорного моря, що сприяє розвитку судноплавства у регіоні. Також турецька сторона надавала консультації щодо проведення військових операцій, забезпечувала українських військових розвідувальними даними.

Отже, проаналізувавши вижче зазначене, можна прийти до наступних висновків, що у військовій сфері Турецька Республіка традиційно підтримує тісну співпрацю з Україною. На даний момент основою взаємодії між двома країнами залишається Рамкова угода 2021 року, яка регулює постачання озброєння та військової техніки, обмін фахівцями й проведення спільних навчань. Туреччина надала Україні новітнє озброєння – бойові машини, бронетранспортери, бронежилети, спеціалізоване обладнання та інші засоби військового призначення. Зокрема, Bayraktar TB2 та інше турецьке озброєння стали символом українського опору, навіть створили телефонні рингтони з піснею про Байрактар. Важливим елементом співробітництва є спільні військові навчання та тренувальні програми. Турецькі фахівці активно взаємодіють з українськими військовими, передаючи практичний досвід і знання, зокрема з використання турецьких зразків техніки. Це сприяє підвищенню рівня підготовки українських військовослужбовців, покращенню координації під час бойових дій та глибшому взаєморозумінню між збройними силами обох держав. У результаті зміцнюється обороноздатність України та її здатність чинити опір зовнішній агресії. Військова підтримка з боку Туреччини відіграє вагому роль у посиленні оборонної спроможності України, а також підкреслює значення дипломатичних і військових механізмів для врегулювання конфліктів і забезпечення глобальної безпеки. З міжнародної точки зору, підтримуючи Україну, Туреччина водночас прагне посилити свої позиції в Чорноморському регіоні, який має для неї стратегічну важливість. При цьому Анкара намагається зберегти баланс у відносинах із Росією, зважаючи на свою енергетичну залежність. Отже, для ефективного подолання актуальних викликів необхідно продовжувати розвивати стратегічне партнерство між Україною та Туреччиною.

Анкара з весни 2022 року також надавала активну гуманітарну підтримку українському народу. В умовах війни така позиція Туреччини є дуже важливою для України. Турецька сторона забезпечила українців такими життєво необхідними ресурсами як: продукти харчування, тим-

часове житло, медичні препарати, одяг, ліжка, ковдри, засоби особистої гігієни, надання грантів та кредитів, відновлення інфраструктури.

Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного півмісяця є важливою міжнародною організацією, яка надає гуманітарну підтримку постраждалим у кризових ситуаціях. Так на початку 2022 року Український Червоний Хрест у особі його генерального директора Максима Доценка звернувся по допомогу до Турецького Червоного півмісяця, а саме до його голови, Керема Кініка. І одразу українська сторона отримала схвальну відповідь. На Україну було відправлено 5 вантажівок з гуманітарною допомогою та 3 вантажівки до Молдови, так як туди виїхало багато українців. Також було встановлено польову кухню у Чернівцях для задоволення потреб у їжі внутрішньо переміщених осіб. Також Турецький Червоний півмісяць надав допомогу постраждалим в межах Київської області, куди було доставлено дві вантажівки з одягом та їжею. Під час передачі гуманітарної допомоги у місті Буча посол Туреччини у Києві заявив, що Анкара здійснює інтенсивну підтримку, надаючи харчування та притулок більше 100 тисячам українським громадян і буде продовжувати її надавати. Олег Торкунов, голова Київської обласної державної адміністрації, подякував турецькій стороні за таку необхідну допомогу. А Максим Доценко підтвердив, що підтримка буде надходити і далі [10].

Крім того Турецьким Червоним Півмісяцем у 2022 році було відкрито склад у Львові, куди завозились, а потім розподілялись по всій Україні медикаменти та медичні вироби.

Також турецькі волонтери разом з азербайджанськими пакували речі, які приносили звичайні громадяни до посольств та відправляли на Україну. Так було зібрано і відправлено біля п'яти вантажівок гуманітарної допомоги.

Туреччина весь час співпрацює з Міжнародною організацією міграції (МОМ). І в межах цього співробітництва турецький уряд почав надавати МОМ з березня 2022 року допомогу у вигляді ковдр, матраців, гігієнічних виробів, посуду, наборів для ремонту притулків та інших товарів, які конче необхідні людям щодня. Усього на цю підтримку з боку МОМ було закуплено більше ніж на 26 млн доларів різних речей. Приблизно щотижня з турецьких міст до України відправлялись біля 50 вантажівок.

Турецька сторона з самого початку війни між Україною та Росією стояла на припиненні вогню з обох сторін та приймала активну участь у створенні гуманітарного коридору для евакуації мирних мешканців з Маріуполя 3 квітня 2022 року, у цьому приймав активну участь особисто президент Туреччини Реджеп Ердоган [26].

В серпні 2022 між Ердоганом та Зеленським була підписана угода «про відновлення зруйнованої української інфраструктури», згідно з якою було вирішено створити Робочу групу з відновлення зруйнованої інфраструктури України [14]. А вже під час Форуму з відновлення України в Стамбулі 31 січня 2024 року міністр торгівлі Туреччини Омер Болат повідомив, що турецькі компанії реалізували понад 300 проєктів в Україні на загальну суму 9,7 млрд доларів, з яких 1 млрд доларів – це 70 інфраструктурних проєктів, виконаних уже під час війни [37].

Туреччина не залишилася байдужою до обміну полоненими, що було ще однією важливою проблемою під час війни. В результаті зустрічей президента Ердогана з лідерами двох воюючих країн 22 вересня 2022 року відбувся обмін 12 полоненими. Між Росією та Україною було обміняно 200 військовополонених, серед яких були командири ОЗСП «Азов» [26]. Даний крок Туреччини можна розцінювати як вагому допомогу Україні, як з політичної точки зору так і гуманітарної. В січні 2023 року омбудсмени Росії та України провели зустріч в Анкарі, на якій обговорювалися такі важливі питання, як вирішення гуманітарних проблем, обмін полоненими, становище поранених, зниклих безвісти.

Також з ініціативи турецької сторони між Еміне Ердоган та Оленою Зеленською було досягнуто домовленості про те, що діти та їхні опікуни з дитячих будинків в Україні будуть безпечно доставлені до Туреччини. Дітей-сиріт та їхніх вихователів з одеського дитячого будинку розмістили в центрах, підпорядкованих Міністерству сім'ї та соціальної політики [13].

Наступним важливим кроком Туреччини стала пропозиція Реджепа Ердогана щодо посередництва в питанні Запорізької атомної електростанції. Під час зустрічей з президентом Російської Федерації Володимиром Путіним і президентом України Володимиром Зеленським, президент Реджеп Ердоган висловив готовність Туреччини взяти на себе завдання сприяння, стабілізації та посередництва щодо атомної електростанції [34].

Також Туреччина відіграла важливу роль у створенні «Зернового коридору» Чорним морем в умовах війни між Україною та Росією. Чорноморська зернова ініціатива була започаткована 22 липня 2022 року в Стамбулі за участю України, ООН, Туреччини та Росії. Угода передбачала створення безпечного зернового коридору з українських портів «Одеса», «Чорноморськ» і «Південний» для відновлення експорту продовольства, який був заблокований під час війни. Угоду підписали: міністри інфраструктури й оборони відповідно від України та Туреччини, а також генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш. Росія підписала окрему, але аналогічну угоду з Туреччиною та ООН.

За умовами домовленості, контроль над портами залишався за Україною, а всі судна проходили інспекцію в Туреччині – представники чотирьох сторін переконувалися у відсутності зброї на борту. З серпня 2022 року до червня 2023 року

через коридор було вивезено понад 32 млн тонн зерна, що дозволило запобігти продовольчій кризі в Європі, Африці та Азії. Туреччина, за словами Гутерреша, відіграла ключову роль у реалізації ініціативи, виступивши ефективним посередником.

У травні 2023 року термін дії угоди завершився, але Туреччина домоглася її продовження ще на два місяці. Попри це, в липні Росія вийшла з ініціативи, посилаючись на санаційний тиск та перешкоди в експорті власного продовольства і добрив. У відповідь Україна оголосила про створення гуманітарного коридору для обходу російської блокади.

25 червня 2023 року Абдулкадір Уралоглу, міністр транспорту та інфраструктури, повідомив, що кількість зерна, перевезеного в період з 1 серпня 2022 року по 20 червня 2023 року через «Зерновий коридор», створений для усунення ризику «продовольчої кризи» через російсько-українську війну, склав 32 мільйони 58 тисяч 685 тон [7].

У січні 2024 року під час Форуму з відновлення України в Стамбулі міністр торгівлі Туреччини Омер Болат підтвердив значення ініціативи, яка, за його словами, дала змогу експортувати близько 10 млн тонн зерна та стабілізувати світові ціни на продукти харчування [37].

Таким чином, Чорноморська зернова ініціатива стала прикладом конструктивного міжнародного посередництва, а Туреччина – одним із ключових гравців у збереженні регіональної стабільності та підтримці продовольчої безпеки.

Туреччина активно підтримала Україну у складний час, надаючи гуманітарну допомогу в різних напрямках. Насамперед йдеться про забезпечення базових потреб населення, яке постраждало внаслідок війни. Було доставлено медичні препарати, продукти харчування, одяг та інші речі першої необхідності, що допомогло зменшити масштаби гуманітарної кризи. Окрім цього, Туреччина долучилась до відновлення гуманітарної інфраструктури, включаючи будівництво шкіл, лікарень та соціальних об'єктів, зруйнованих через війну. Це дало змогу частково відновити нормальні умови життя в окремих регіонах та забезпечити доступ до важливих послуг. Також Туреччина організовувала гуманітарні місії з медичними командами, рятувальниками, вантажами допомоги та будівельними матеріалами, що значно поліпшило становище в найбільш постраждалих регіонах України.

Висновки. У процесі дослідження турецькомовного медіа – контенту щодо війни в Україні було встановлено, що інформаційне поле Туреччини характеризується полярністю, що обумовлено одночасно присутністю як проукраїнських, так і проросійських наративів, на початку війни – головним загальним фреймом був антизахідний дискурс в сприйнятті військової агресії. Офіційна позиція Анкари полягає в підтримці територіальної цілісності України та сприянні дипломатичному врегулюванню воєнної ескалації з боку Росії. Провідні державні новинні канали та приватні медіа холдинги активно висвітлювали події в Україні з перших днів війни, транслюючи офіційну риторику країни щодо військової агресії Росії. Водночас хроніка подій транслювалася у багатьох випадках за посередництвом джерел російських медіа з перекладом на турецьку мову, що привело до певної дезінформаційної складової медійної аналітики. Частина маргінальних турецьких медіа, які позиціонують свої ідеологічні погляди як «євразійські» (зокрема такі видання, як Aydınlık, Oda TV, Sputnik Türkiye) активно транслювали риторику російської пропаганди та використовували фейкньюз свої текстах. Особливо це стосувалося наративу про «денацифікацію», у межах якого Україну позиціонують як державу з неонацистськими ідеологіями, що підтримуються на державному рівні.

Водночас було виявлено, що провідні загальнонаціональні канали (TRT TÜRK, Habertürk, CNN Türk, Anadolu Ajansı) у другій половині 2023 – 2024 року почали демонструвати тенденцію до більш зваженого та аналітичного підходу до висвітлення війни. На цьому тлі окремо варто відзначити зусилля Туреччини в гуманітарній площині – участь у зерновій ініціативі, сприяння обміну полоненими, прийом дітей з українських інтернатів, фінансування проектів з відновлення інфраструктури. Зовнішньополітична діяльність Туреччини щодо України, направлена на гуманітарну допомогу, дипломатичну підтримку та оборонне співробітництво сприяють формуванню образа посередника, конструктивного гравця та гуманітарного партнера України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брусіловська О., Максименко І. Дискурсивний аналіз медіа щодо війни в Україні 2022 року: випадок Росії. *Regional Science Policy and Practice. Спеціальний випуск: Україна: геополітичні реалії та перспективи регіонального розвитку.* 2023. Т.15(1). С. 222–235. URL : https://ideas.repec.org/a/bla/rgscpp/v15y2023i1p222-235.html

2. Габер Є. Політика all inclusive. Що означає прагнення Туреччини вступити до БРІКС та чи зможе Анкара бути партнером для всіх? *Ipg-journal*. 23.09.2024. URL : https://www.ipg-journal.io/ua/rubriki/zovnishnja-politika-ta-bezpeka/zovnishnja-politika-all-inclusive-2284/ (дата звернення: 29.04.2025).

3. Рамкова військова угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки. Від 18.11.2021. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text (дата звернення: 29.04.2025).

4. Akgül H. G. Fake news as a tool of populism in Turkey: The Pastor Andrew Brunson case. *Polish Political Science Review*. 2019. Vol. 7. № 2. С. 32–51.

5. Aydın A., Kaptı E. Media Representations of Russia-Ukraine War in Turkish Press. *Turkish Review of International Relations*. Vol. 7. 2022. С. 46–55.

6. Aydınlık'tan Erdoğan yönetimine Azov komutanları eleştirisi: Naziler Rusya ile savaşa gönderildi. *Serbestiyet*. URL: https://serbestiyet.com/haberler/aydinliktan-erdogan-yonetimine-azov-komutanlari-elestirisi-naziler-rusya-ile-savasa-gonderildi-135301/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.04.2025).

7. Bakan Uraloğlu'ndan «tahıl koridoru» açıklaması. *CNNTürk*. URL : https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-uraloglundan-tahil-koridoru-aciklamasi (дата звернення: 3.04.2025).

8. Beyaz Z. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın girişimiyle Rusya-Ukrayna, 200 savaş esirini takas etti. *AA.* URL: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-girisimiyle-rusya-ukrayna-200-savas-esirini-takas-etti/2691535 (дата звернення: 2.04.2025).

9. Caglayan, C., Erkoyun, E. Turkish firms face wave of closures amid economic reckoning. *Reuters*. URL : https://www.reuters.com/markets/turkish-firms-face-wave-closures-amid-economic-reckoning-2024-09-09/ (дата звернення: 2.04.2025).

10. Chirciu D. Türkiye'den Ukrayna halkına insani yardım. *Anadolu Ajansı*. URL : https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyeden-ukrayna-halkina-insani-yardim-/2602254 (дата звернення: 20.04.2025).

11. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Yeni bir soğuk savaş dönemine girdik. *Haber Global.* URL : https://haberglobal.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-yeni-bir-soguk-savas-donemine-girdik-171202. (дата звернення: 9.04.2025).

12. Donbass operasyonunun 50. günü: Ukrayna'da neo-Nazizm, sosyal medyada sistematik yalan dönemi. *Sputnik Türkiye*. URL : https://anlatilaninotesi.com.tr/20220415/donbass-operasyonunun-50-gunu-ukraynada-neo-nazizm-sosyal-medyada-sistematik-yalan-donemi-1055597339.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 9.04.2025).

13. Erdoğan E. Ukrayna'dan Türkiye'ye getirilen yetim çocuklarla buluştu. *AA.* URL : https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/emine-erdogan-ukraynadan-turkiye-ye-getirilen-yetim-cocuklarla-bulustu/146 (дата звернення: 11.04.2025).

14. Iiiek D. Türk müteahhitler Ukrayna'nın yeniden inşasında görev almaya hazır. *Deniz Iiiek*. URL : https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-muteahhitler-ukraynanin-yeniden-insasinda-go rev-almaya-hazir/2664791 (дата звернення: 17.04.2025).

15. İşte ABD'nin Ukrayna'daki Nazileri. *Aydınlık.* URL : https://www.aydinlik.com.tr/haber/iste-abdnin-ukraynadaki-naziler-303158?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 1.04.2025).

16. Hükûmet sözünde durmadı, anlaşmayı bozdu: Naziler Rusya ile savaşa gönderildi. *Aydınlık.* URL : https://www.aydinlik.com.tr/haber/hukumet-sozunde-durmadi-anlasmayi-bozdu-naziler-rusya-ile-savasa-gonderildi-402669 (дата звернення: 21.04.2025).

17. Kiev'in kaçak Nazi infazcıları. *BirGün.* URL : https://www.birgun.net/makale/kievin-kacak-nazi-infazcilari-493568. (дата звернення: 8.04.2025).

18. Kremlin: Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması durduruldu. *NTV.* URL : https://www.ntv.com.tr/dunya/kremlin-karadeniz-tahil-koridoru-anlasmasi-durduruldu%2C46LtoOq-0REKCoTN7h1UaTA (дата звернення: 10.04.2025).

19. NATO 2026 zirvesi Türkiye'de yapılacak, Ukrayna'ya 43 milyar dolarlık yardım. *Tolgaozbek.com.* URL : https://tolgaozbek.com/haberler/nato-2026-zirvesi-turkiyede-yapilacak-ukraynaya-43-milyar-dolarlik-yardim/ (дата звернення: 13.04.2025).

20. Nazizm, aşırı milliyetçilik ve Batıcılık: Ukrayna bugünlere nasıl geldi? *Anlatılanın.* URL : https://anlatilaninotesi.com.tr/20220323/nazizm-asiri-milliyetcilik-ve-baticilik-ukrayna-bugunlere-nasil-geldi-1054989960.html (дата звернення: 17.04.2025).

21. Özcan M. Turkish Media Coverage of the Ukrainian Crisis. *Anadolu Journal of Communication Studies*. Vol. 5. No 1. 2022. C. 89–100.

22. Özçelik İ. ABD Ukrayna'da yenilgiyi ilan etti. *Aydınlık*. URL : https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/abd-ukraynada-yenilgiyi-ilan-etti-515080 (дата звернення: 11.04.2025).

23. Perinçek: NATO sadece askeri değil, siyasi olarak da Türkiye için tehdittir. *Ulusal Kanal.* URL : https://www.ulusal.com.tr/gundem/perincek-nato-sadece-askeri-degil-siyasi-olarak-da-turkiye-icin-tehdittir-h262345.html (дата звернення: 4.04.2025).

24. Putin niye Ukrayna'yı nazilikle suçluyor? *Hürriyet.* URL : https://www.hurriyet.com.tr/dunya/putin-niye-ukraynayi-nazilikle-sucluyor-42012081 (дата звернення: 15.04.2025).

25. Putin'in makalesi: Ruslar ve Ukraynalıların tarihsel birliği üzerine. *Habertürk*. URL : https://www.haberturk.com/putinin-makalesi-ruslar-ve-ukraynalilarin-tarihsel-birligi-uzer-3360394 (дата звернення: 12.04.2025).

26. Rehimov R. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın talebiyle Mariupol'de sivillerin tahliyesi için insani koridor açıldı. *Anadolu Ajansı*. URL : https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-talebiyle-mariupolde-sivillerin-tahliyesi-icin-insani-koridor-acildi/2553673 (дата звернення: 6.04.2025).

27. Rusya bu savaşı kazanacak. Tarih bunu gösteriyor. *Veryansın TV*. URL : https://www.veryansintv.com/rusya-bu-savasi-kazanacak-tarih-bunu-gosteriyor (дата звернення: 6.04.2025).

28. Rusya NATO'ya saldıracak mı? Putin: Tehdit edilirsek tüm imkanlarımızı kullanırız. *CNN Türk*. URL : https://www.cnnturk.com/dunya/rusya-natoya-saldiracak-mi-putin-tehdit-edilirsek-tum-imkanlarimizi-kullaniriz-2121316 (дата звернення: 5.04.2025).

29. Rusya'nın Ukrayna'daki saldırıları uluslararası hukuka aykırı. *TRTHaber*. URL: https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyanin-ukraynadaki-saldirilari-uluslararasi-hukuka-aykiri-1000000.html (дата звернення: 8.04.2025).

30. Rusya-Ukrayna Savaşı. *OdaTV*. URL : https://www.odatv.com/etiket/rusya-ukrayna-savasi (дата звернення: 5.04.2025).

31. Rusya-Ukrayna Savaşı'nda 2 yıl geride kaldı. *GZT.* URL : https://www.gzt.com/jurnalist/rusya-ukrayna-savasinda-2-yil-geride-kaldi-3774723 (дата звернення: 15.04.2025).

32. Tahıl koridoru anlaşması uzayacak mı? Cumhurbaşkanı Erdoğan: Netice alacağız. *NTV*. URL : https://www.ntv.com.tr/turkiye/tahil-koridoru-anlasmasi-uzayacak-mi-cumhurbaskani-erdogan-neticealacagiz%2CzJlf-LWGlikmMMI_S0mgy2Q (дата звернення: 20.04.2025).

33. Tarasiuk Yu. Russian narratives in Turkey: historical background and propaganda in media. *European Political Science. European Consortium for Political Research*. 2024. Vol.24. P. 98–108. URL : https://link.springer.com/article/10.1057/s41304-024-00480-x

34. Tosun M. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy ile telefonda görüştü. *AA*. URL : https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ukrayna-devlet-baskani-zel enskiy-ile-telefonda-gorustu/2780606 (дата звернення: 13.04.2025).

35. Trump: Ukrayna'nın NATO'ya girme ihtimali savaşın ana nedeni. *Hürriyet.* URL : https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-ukraynanin-natoya-girme-ihtimali-savasin-ana-nedeni-42693790 (дата звернення: 13.04.2025).

36. Turkey: Freedom on the Net, 2023. *Freedom House*. URL : https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-net/2023?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 5.04.2025).

37. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Ukrayna'nın Yeniden İnşası Forumu'nda Konuştu. *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*. URL : https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-omer-bolat-ukraynanin-yeniden-insasi-forumunda-konustu (дата звернення: 19.04.2025).

38. Türkiye'den Ukrayna ordusuna 205 milyon TL'lik yardım. *NTV.* URL : https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiyeden-ukrayna-ordusuna-205-milyon-tl-lik-yardim,aRFHAIc9b0KCaxJtqObSTQ (дата звернення: 9.04.2025)

39. Türkiye'nin Ukrayna'ya desteği savaşın ikinci yılında da sürüyor. *QHA*. URL : https://www.qha.com.tr/ukrayna/turkiye-nin-ukrayna-ya-destegi-savasin-ikinci-yilinda-da-suruyor-485705 (дата звернення: 8.04.2025)

40. Türkiye'ye Sığınan Ukraynalılar: Savaşın Üçüncü Yılında Hayatları Nasıl Değişti? *Cumha*. URL : https://cumha.com.tr/turkiyeye-siginan-ukraynalilar-savasin-ucuncu-yilinda-hayatlari-nasil-degisti (дата звернення: 6.04.2025)

41. Ukrayna bir yıl daha savaşmayı sürdürebilir mi? *Habertürk.* URL : https://www.haberturk.com/ukrayna-bir-yil-daha-savasmayi-surdurebilir-mi-3751516 (дата звернення: 4.04.2025).

42. Ukrayna'da faşist hareketin yükselişi. *World Socialist Web Site.* URL : https://www.wsws.org/tr/articles/2022/03/01/ukra-m01.html (дата звернення: 15.04.2025).

43. Ukrayna, neo Naziler ve Batı. *Bir Gün.* URL : https://www.birgun.net/makale/ukrayna-neo-naziler-ve-bati-378632 (дата звернення: 20.04.2025)

44. Ukrayna'daki vahşi Nazizm. *Aydınlık.* URL : https://www.aydinlik.com.tr/haber/ukraynadaki-vahsi-nazizm-306879 (дата звернення: 7.04.2025)

45. Uluşan O., Özejder İ. Faking the war: fake posts on Turkish social media during the Russia–Ukraine war. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2024. Vol. 11. No. 1. URL : https://doi.org/10.1057/s41599-024-03409-3 (дата звернення: 17.04.2025)

46. Üç yıl sonrasında Rusya-Ukrayna savaşı. *Aydınlık.* URL : https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/uc-yil-sonrasinda-rusya-ukrayna-savasi-512378 (дата звернення: 12.04.2025).

47. Ünver H. A. Russian Digital Media and Information Ecosystem in Turkey. 2020. 57 p.

48. Yanık T. Baykar, Ukrayna'ya 3 adet Bayraktar TB2 SİHA hibe etti. *Anadolu Ajansı.* URL : https://www.aa.com.tr/tr/gundem/baykar-ukraynaya-3-adet-bayraktar-tb2-siha-hibe-etti/2623979 (дата звернення: 14.04.2025)

49. Zelenski'nin Nazi sembolü Demir Haçlı tişört giydiğini gösterdiği iddia edilen fotoğraf. *Teyit.org.* URL : https://teyit.org/analiz/zelenskinin-nazi-sembolu-demir-hacli-tisort-giydigini-gosterdigi-iddia-edilen-fotograf (дата звернення: 14.04.2025)

REFERENCES:

1. Brusilovska, O., & Maksymenko, I. (2023). Dyskursyvnyi analiz media shchodo viiny v Ukraini 2022 roku: Vypadok Rosii. [Analysis of the media discourse on the 2022 war in Ukraine: The case of Russia]. *Regional Science Policy and Practice, 15*(1). S. 222–235. Retrieved from: https://ideas.repec.org/a/bla/rgscpp/v15y2023i1p222-235.html [in Ukranian].

2. Haber, Ye. (2024). Polityka all inclusive. Shcho oznachaie prahnenia Turetchyny vstupyty do BRICS ta chyny zmozhe Ankara buty partnerom dlia vsikh? *IPG Journal.* Retrieved from: https://www.ipg-journal.io/ua/rubriki/zovnishnja-politika-ta-bezpeka/zovnishnja-politika-all-inclusive-2284/[in Ukranian].

3. Ramkova viiskova uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Turetskoi Respubliky. Vid 18.11.2021. *Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine].* Retrieved from: fhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text [in Ukranian].

4. Akgül, H. G. (2019). Fake news as a tool of populism in Turkey: The Pastor Andrew Brunson case. *Polish Political Science Review. 7*(2). P. 32–51. [in English].

5. Aydın, A., & Kaptı, E. (2022). Media representations of Russia-Ukraine war in Turkish press. *Turkish Review of International Relations.*Vol.7. P. 46–55. [in English].

6. Aydınlık'tan Erdoğan yönetimine Azov komutanları eleştirisi: Naziler Rusya ile savaşa gönderildi. (2023). *Serbestiyet.* Retrieved from: https://serbestiyet.com/haberler/aydinliktan-erdogan-yonetimine-azov-komutanlari-elestirisi-naziler-rusya-ile-savasa-gonderildi-135301/?utm_source=chatgpt.com (Accessed: April 10, 2025).

7. Bakan Uraloğlu'ndan 'tahıl koridoru' açıklaması. (2023). *CNN Türk.* Retrieved from: https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-uraloglundan-tahil-koridoru-aciklamasi (Accessed: April 3, 2025).

8. Beyaz, Z. (2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın girişimiyle Rusya-Ukrayna, 200 savaş esirini takas etti. *AA.* Retrieved from: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-girisimiyle-rusya-ukrayna-200-savas-esirini-takas-etti/2691535 (Accessed: April 2, 2025).

9. Caglayan, C., & Erkoyun, E. (2024). Turkish firms face wave of closures amid economic reckoning. Retrieved from*:* https://www.reuters.com/markets/turkish-firms-face-wave-closures-amid-economic-reckoning-2024-09-09/ (Accessed: April 2, 2025).

10. Chirciu, D. (2022). Türkiye'den Ukrayna halkına insani yardım. *AA.* Retrieved from: https://www.aa.com.tr/

tr/dunya/turkiyeden-ukrayna-halkina-insani-yardim-/2602254 (Accessed: April 20, 2025).

11. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Yeni bir soğuk savaş dönemine girdik. (2022). *Haber Global.* Retrieved from: https://haberglobal.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-yeni-bir-soguk-savas-donemine-girdik-171202 (Accessed: April 9, 2025).

12. Donbass operasyonunun 50. günü: Ukrayna'da neo-Nazizm, sosyal medyada sistematik yalan dönemi. (2022). *Sputnik Türkiye.* Retrieved from: https://anlatilaninotesi.com.tr/20220415/donbass-operasyonunun-50-gunu-ukraynada-neo-nazizm-sosyal-medyada-sistematik-yalan-donemi-1055597339.html?utm_source=chatgpt.com (Accessed: April 9, 2025).

13. Erdoğan, E. (2022). Ukrayna'dan Türkiye'ye getirilen yetim çocuklarla buluştu. *Anadolu Ajansı.* Retrieved from: https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/emine-erdogan-ukraynadan-turkiyeye-getirilen-yetim-cocuklarla-bulustu/146 (Accessed: April 11, 2025).

14. Iiiek, D. (2022). Türk müteahhitler Ukrayna'nın yeniden inşasında görev almaya hazır. *Anadolu Ajansı.* Retrieved from: https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-muteahhitler-ukraynanin-yeniden-insasinda-gorev-almaya-hazir/2664791 (Accessed: April 17, 2025).

15. İşte ABD'nin Ukrayna'daki Nazileri. (2022). *Aydınlık.* Retrieved from: https://www.aydinlik.com.tr/haber/iste-abdnin-ukraynadaki-naziler-303158?utm_source=chatgpt.com (Accessed: April 1, 2025).

16. Hükûmet sözünde durmadı, anlaşmayı bozdu: Naziler Rusya ile savaşa gönderildi. (2023). *Aydınlık.* Retrieved from: https://www.aydinlik.com.tr/haber/hukumet-sozunde-durmadi-anlasmayi-bozdu-naziler-rusya-ile-savasa-gonderildi-402669 (Accessed: April 21, 2025).

17. Kiev'in kaçak Nazi infazcıları. (2023). *BirGün.* Retrieved from: https://www.birgun.net/makale/kievin-kacak-nazi-infazcilari-493568 (Accessed: April 8, 2025).

18. Kremlin: Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması durduruldu. (2023). *NTV.* Retrieved from: https://www.ntv.com.tr/dunya/kremlin-karadeniz-tahil-koridoru-anlasmasi-durduruldu%2C46LtoOq0REKCoTN7h1UaTA (Accessed: April 10, 2025).

19. NATO 2026 zirvesi Türkiye'de yapılacak, Ukrayna'ya 43 milyar dolarlık yardım. (2024). *Tolgaozbek.com.* Retrieved from: https://tolgaozbek.com/haberler/nato-2026-zirvesi-turkiyede-yapilacak-ukraynaya-43-milyar-dolarlik-yardim/ (Accessed: April 13, 2025).

20. Nazizm, aşırı milliyetçilik ve Batıcılık: Ukrayna bugünlere nasıl geldi? (2022). *Anlatılanın Ötesi.* Retrieved from: https://anlatilaninotesi.com.tr/20220323/nazizm-asiri-milliyetcilik-ve-baticilik-ukrayna-bugunlere-nasil-geldi-1054989960.html (Accessed: April 17, 2025).

21. Özcan, M. (2022). Turkish media coverage of the Ukrainian crisis. *Anadolu Journal of Communication Studies.* . Vol. 5. No 1. P. 89–100. [in English].

22. Özçelik, İ. (2024). ABD Ukrayna'da yenilgiyi ilan etti. *Aydınlık.* Retrieved from: https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/abd-ukraynada-yenilgiyi-ilan-etti-515080 (Accessed: April 11, 2025).

23. Perinçek: NATO sadece askeri değil, siyasi olarak da Türkiye için tehdittir. (n.d.). *Ulusal Kanal.* Retrieved from: https://www.ulusal.com.tr/gundem/perincek-nato-sadece-askeri-degil-siyasi-olarak-da-turkiye-icin-tehdittir-h262345.html (Accessed: April 4, 2025).

24. Putin niye Ukrayna'yı nazilikle suçluyor? (2022). *Hürriyet.* Retrieved from: https://www.hurriyet.com.tr/dunya/putin-niye-ukraynayi-nazilikle-sucluyor-42012081 (Accessed: April 15, 2025).

25. Putin'in makalesi: Ruslar ve Ukraynalıların tarihsel birliği üzerine. (2021). *Habertürk.* Retrieved from: https://www.haberturk.com/putinin-makalesi-ruslar-ve-ukraynalilarin-tarihsel-birligi-uzer-3360394 (Accessed: April 12, 2025).

26. Rehimov, R. (2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın talebiyle Mariupol'de sivillerin tahliyesi için insani koridor açıldı. *AA.* Retrieved from: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-talebiyle-mariupolde-sivillerin-tahliyesi-icin-insani-koridor-acildi/2553673 (Accessed: April 6, 2025).

27. Rusya bu savaşı kazanacak. Tarih bunu gösteriyor. (2022). *Veryansın TV.* Retrieved from: https://www.veryansintv.com/rusya-bu-savasi-kazanacak-tarih-bunu-gosteriyor (Accessed: April 6, 2025).

28. Rusya NATO'ya saldıracak mı? Putin: Tehdit edilirsek tüm imkanlarımızı kullanırız. (2024). *CNN Türk.* Retrieved from: https://www.cnnturk.com/dunya/rusya-natoya-saldiracak-mi-putin-tehdit-edilirsek-tum-imkanlarimizi-kullaniriz-2121316 (Accessed: April 5, 2025).

29. Rusya'nın Ukrayna'daki saldırıları uluslararası hukuka aykırı. (2023). *TRT Haber.* Retrieved from: https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyanin-ukraynadaki-saldirilari-uluslararasi-hukuka-aykiri-1000000.html (Accessed: April 8, 2025).

30. Rusya-Ukrayna Savaşı. (2023). *OdaTV.* Retrieved from: https://www.odatv.com/etiket/rusya-ukrayna-savasi (Accessed: April 5, 2025).

31. Rusya-Ukrayna Savaşı'nda 2 yıl geride kaldı. (2023). *GZT.* Retrieved from: https://www.gzt.com/jurnalist/rusya-ukrayna-savasinda-2-yil-geride-kaldi-3774723 (Accessed: April 15, 2025).

32. Tahıl koridoru anlaşması uzayacak mı? Cumhurbaşkanı Erdoğan: Netice alacağız. (2023). *NTV.* Retrieved from: https://www.ntv.com.tr/turkiye/tahil-koridoru-anlasmasi-uzayacak-mi-cumhurbaskani-erdogan-netice-alacagiz%2CzJlfLWGlikmMMI_S0mgy2Q (Accessed: April 20, 2025).

33. Tarasiuk, Y. (2024). Russian narratives in Turkey: historical background and propaganda in media. *European Political Science, European Consortium for Political Research.* Vol.24. P. 98–108. Retrieved from: https://link.springer.com/article/10.1057/s41304-024-00480-x [in English].

34. Tosun, M. (2023). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy ile telefonda görüştü. *A.A.* Retrieved from: https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ukrayna-devlet-baskani-zel enskiy-ile-telefonda-gorustu/2780606 (Accessed: April 13, 2025).

35. Trump: Ukrayna'nın NATO'ya girme ihtimali savaşın ana nedeni. (2025). *Hürriyet.* Retrieved from: https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-ukraynanin-natoya-girme-ihtimali-savasin-ana-nedeni-42693790 (Accessed: April 13, 2025).

36. Turkey: Freedom on the Net, 2023. (2023). *Freedom House.* Retrieved from: https://freedomhouse.org/

country/turkey/freedom-net/2023?utm_source=chatgpt.com (Accessed: April 5, 2025).

37. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2024). Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Ukrayna'nın Yeniden İnşası Forumu'nda Konuştu. Retrieved from: https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-omer-bolat-ukraynanin-yeniden-insasi-forumunda-konustu (Accessed: April 19, 2025).

38. Türkiye'den Ukrayna ordusuna 205 milyon TL'lik yardım. (2020). *NTV.* Retrieved from: https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiyeden-ukrayna-ordusuna-205-milyon-tllik-yardim,aRFHAIc9b0KCaxJtqObSTQ (Accessed: April 9, 2025).

39. Türkiye'nin Ukrayna'ya desteği savaşın ikinci yılında da sürüyor. (2024). *QHA.* Retrieved from: https://www.qha.com.tr/ukrayna/turkiye-nin-ukrayna-ya-destegi-savasin-ikinci-yilinda-da-suruyor-485705 (Accessed: April 8, 2025).

40. Türkiye'ye Sığınan Ukraynalılar: Savaşın Üçüncü Yılında Hayatları Nasıl Değişti? (2025). *Cumha.* Retrieved from: https://cumha.com.tr/turkiyeye-siginan-ukraynalilar-savasin-ucuncu-yilinda-hayatlari-nasil-degisti (Accessed: April 6, 2025).

41. Ukrayna bir yıl daha savaşmayı sürdürebilir mi? (2023). *Habertürk.* Retrieved from: https://www.haberturk.com/ukrayna-bir-yil-daha-savasmayi-surdurebilir-mi-3751516 (Accessed: April 4, 2025).

42. Ukrayna'da faşist hareketin yükselişi. (2022). *World Socialist Web Site.* Retrieved from: https://www.wsws.org/tr/articles/2022/03/01/ukra-m01.html (Accessed: April 15, 2025).

43. Ukrayna, neo Naziler ve Batı. (2022). *Bir Gün.* Retrieved from: https://www.birgun.net/makale/ukrayna-neo-naziler-ve-bati-378632 (Accessed: April 20, 2025).

44. Ukrayna'daki vahşi Nazizm. (2022). *Aydınlık.* Retrieved from: https://www.aydinlik.com.tr/haber/ukrayna-daki-vahsi-nazizm-306879 (Accessed: April 7, 2025).

45. Uluşan, O., & Özejder, İ. (2024). Faking the war: fake posts on Turkish social media during the Russia–Ukraine war. *Humanities and Social Sciences Communications, 11*(1). Retrieved from: https://doi.org/10.1057/s41599-024-03409-3 (Accessed: April 17, 2025).

46. Üç yıl sonrasında Rusya-Ukrayna savaşı. (2025). *Aydınlık.* Retrieved from: https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/uc-yil-sonrasinda-rusya-ukrayna-savasi-512378 (Accessed: April 12, 2025).

47. Ünver, H. A. (2020). *Russian Digital Media and Information Ecosystem in Turkey*. 57 p. [in English].

48. Yanık, T. (2022). Baykar, Ukrayna'ya 3 adet Bayraktar TB2 SİHA hibe etti. *AA.* Retrieved from: https://www.aa.com.tr/tr/gundem/baykar-ukraynaya-3-adet-bayraktar-tb2-siha-hibe-etti/2623979 (Accessed: April 14, 2025).

49. Zelenski'nin Nazi sembolü Demir Haçlı tişört giydiğini gösterdiği iddia edilen fotoğraf. (2022). *Teyit.org.* Retrieved from: https://teyit.org/analiz/zelenskinin-nazi-sembolu-demir-hacli-tisort-giydigini-gosterdigi-iddia-edilen-fotograf (Accessed: April 14, 2025).

Representation of the war in Ukraine in Turkish – language discourse

Tarasiuk Yuliia Matviivna

Senior Lecturer at the Department
of Social Communications
and Regional Studies
Odesa I. I. Mechnikov National University
Zmiienka Vsevoloda str., 2,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7237-4971

Vidimska Kateryna Ihorivna

Senior Lecturer at the Department
of Social Communications
and Regional Studies
Odesa I. I. Mechnikov National University
Zmiienka Vsevoloda str., 2,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3778-6302

Shagli Anna Ivanivna

Senior Lecturer at the Department
of Social Communications
and Regional Studies
Odesa I. I. Mechnikov National University
Zmiienka Vsevoloda str., 2,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4377-9029

The article is dedicated to the analysis of the Turkish-language media discourse regarding the war in Ukraine during 2022–2024, focusing on thematic dominants, the ideological load of messages, and the specifics of the informational structuring of events. The study employs quantitative, qualitative, and frontal content analysis of informational materials selected based on thematic relevance. The empirical basis of the research consists of 560 media reports chosen according to their thematic relevance, which enabled a content analysis of frames such as: "war in Ukraine," "nationalism," and "humanitarian aid." The analysis covers both state-owned and ideologically marked Turkish media, where the spread of narratives borrowed from Russian propaganda can be traced. Particular attention is paid to the discursive and linguistic strategies used by Turkish media in covering events in Ukraine during 2022–2024, the humanitarian dimension of the war, and the bilateral cooperation between Ukraine and Turkey in defense and humanitarian spheres. The authors specifically highlight the portrayal of Turkey's role as a humanitarian partner, a mediator in negotiations, a participant in the grain initiative, and a supplier of military equipment. The article emphasizes the ambivalence of Turkey's information environment, shaped at the intersection of official diplomatic support for Ukraine and the existence of alternative, politically driven interpretations of Russia's military aggression against Ukraine. The proposed analytical model allows for tracing how linguistic means shape the perception of war in a foreign-language informational space and for determining Turkey's potential as a communicative mediator in the context of hybrid warfare. The authors stress the importance of linguistic mechanisms in shaping public perception of international events and highlight the need for further study of academic discourse and public opinion in Turkey regarding the war in Ukraine.

Key words: *war in Ukraine, Turkish media, media analytics, foreign-language discourse, Russian propaganda.*

Нотатки

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Коректура • *С. Корзун*

Комп’ютерна верстка • *С. Любченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 32,24. Ум. друк. арк. 29,99.
Підписано до друку 27.06.2025. Наклад 150 прим. Замовлення № 0625/498

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.